

STUDIA
MEDIÆVALIA
PRAGENSIA 8

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE – FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV PRO PRAVĚK A RANOU DOBU DĚJINNOU
Ředitel prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

STUDIA MEDIÆVALIA PRAGENSIA 8

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2008

Vědečtí redaktoři: prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.
prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.

Redakce: PhDr. Ivo Štefan, Ph.D.
Mgr. Ladislav Varadzin

Redakční kruh: PhDr. Jiří Doležel
Prof. Dr. Jerzy Piekalski
Axel Pollex, Ph.D.

Recenzovali: PhDr. Jiří Doležel
prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.

Časopis Studia mediaevalia Pragensia byl zařazen do seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik v ČR.

Studia Mediaevalia Pragensia 8 vycházejí s podporou Výzkumného záměru MSM 0021600827 České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, a projektu Doktorandská škola archeologie II, podporovaného Grantovou agenturou ČR (reg. č. 404/08/H026).

© Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, Praha 2008
ISBN 978-80-246-1545-5
ISSN 0862-8017

OBSAH

Barbara Marethová, Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk vkládání mincí do hrobů)
A contribution to the knowledge of early medieval cemeteries (coins in graves) 7
Michał Kara, Tron Książęcy *ad sanctam Mariam* w Poznaniu. Przyczynek do studiów nad stanowieniem i manifestacją władzy zwierzchniej w Polsce piastowskiej
The ducal throne *ad sanctam Mariam* at Poznań, Poland. A contribution to the study of inthronization and manifestation of government in Piast-dynasty Poland 45
Filip Laval, O středověké tvrzi v Čimicích a o tom, co ji předcházelo. Příklad vývoje sídelního areálu v pražském zázemí
The medieval fortified manor at Čimice and earlier structures on its site – Example of development of a settlement area in the hinterland of Prague 105
Klára Fleková-Křenková, Gotická mozaiková dlažba z chrámu cisterciáckého Kláštera v Hradišti nad Jizerou
Gothic-style mosaic pavement from the church of the Cistercian abbey of Klášter Hradiště-nad-Jizerou 143
Jiří Košta – Jiří Hošek, Meč z hrobu 580 ve III. kostele v Mikulčicích Příspěvek k diskusi o jednom ze zástupců nejvyšší staromoravské elity
The sword from grave 580, Third church, Mikulčice
A discussion note on one of the representatives of Great Moravian tiptop élite 177
Hana Chorvátová, K problému terminológie a interpretácie guľovitých príveskov – *vel'komoravských gombíkov*
On the problem of the terminology and interpretation of spherical pendants – Great Moravian „gombíky“ 209
Oldřich Kotyza, Nejstarší pražský most přes Vltavu a raně středověké mostní stavby ve střední Evropě
The most ancient bridge over the Vltava river and medieval bridge buildings in central Europe 219
Jiří Košta, Několik poznámek k chronologii pohřebiště u VI. kostela v Mikulčicích
Notes on the chronology of the cemetery by the Sixth church of Mikulčice 277

BARBARA MARETHOVÁ

PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ RANĚ STŘEDOVĚKÝCH POHŘEBIŠŤ (ZVYK VKLÁDÁNÍ MINCÍ DO HROBŮ)

A contribution to the knowledge of early medieval cemeteries (coins in graves)

raný středověk – mince – pohřebiště – Čechy – Morava
Early Middle Ages – Coins – Cemeteries – Bohemia – Moravia

Příspěvek vychází z aktualizace soupisu nálezů mincí v hrobech z raně středověkých Čech a Moravy. Pro Moravu se tak jedná o první katalog po téměř čtyřiceti letech. Na základě rozboru shromážděného materiálu se autorka snaží o zachycení charakteristických rysů tohoto pohřebního zvyku a postižení hlavních vývojových tendencí v průběhu sledovaného období, tj. od 2. pol. 10.–pol. 13. století.

This contribution is based on a new list of coin finds in graves of early medieval Bohemia and Moravia. The Moravian finds are listed here the second time, after a first inventory made some forty years ago. The analysis of the materials gathered in this manner helps the author to pinpoint typical features of this component of the burial rite, and to outline main development trends over the period roughly between 950 and 1250.

Úvod

Mince se objevují v raně středověkých hrobech v době, kdy se z nich ostatní milodary začínají vytrácet. Díky svým datovacím schopnostem umožňují časové zařazení nejenom samotného hrobu, ale často i celého pohřebiště. Současně na sebe váže mince celou řadu otázek. Aby se dalo o jejich řešení vůbec uvažovat, musí existovat kritické zhodnocení pramenné základny. Tu shrnul v dnes již klasickém díle P. Radoměrský (*1955*), na něhož navázala a o slovenskou část doplnila E. Kolníková (*1967*). Po více než čtyřech desetiletích se k tématu vrátil J. Klápště (*1999*), aby ho nejenom rozšířil o nové nálezy v Čechách, ale především znovu zhodnotil celou problematiku.

Existuje celá řada více či méně přijatelných vysvětlení důvodu uložení mince do hrobu, ty jsou však založeny na projekci vnějškově shodných znaků vyjmutých na základě etnografických pozorování a písemných pramenů z jiných časových nebo geografických prostředí do duchovního světa raně středověké společnosti. Hned na počátku je tedy nutné podotknout, že na základě archeologických pramenů, které máme k dispozici, není možné objasnit konkrétní význam tohoto předmětu v souvislosti s přechodovými rituály.

Vymezení

Nejstarší nálezy mincí v hrobech na našem území pochází z doby laténské (*Castelin 1978*) a s různou intenzitou se v nich objevují průběžně až do novověku, někde, např. v romských komunitách, se s nimi můžeme setkat i v současnosti. Zaměříme-li se na středověk, budeme se při sledování výskytu mincí v hrobech pohybovat v časovém intervalu ohraničeném na jedné straně 2. polovinou 10. století, na straně druhé koncem vlády Jana Lucemburského (1310–1346), kdy se mince z hrobů až na výjimky vytrácí, aby se znovu objevily na konci pozdního středověku.

Původ zvyku můžeme pro Čechy hledat pravděpodobně v západoevropském prostředí, na Moravu se dostal zřejmě díky kontaktům s Karpatskou kotlinou (shrnutí k otázce původu zvyku v Karpatské kotlině *Sejbal 1986*, 175n). Další rozšíření po území přemyslovského státu souvisí s postupným zdaněním obyvatelstva a monetizací trhu, které vedlo k poměrně rychlému pronikání mincí do vesnického prostředí, o čemž ostatně vypovídají i jejich nálezy na tamních pohřebištích (více k problematice monetizace *Klápště 1999*; *Sláma 2003*).

Pokud se mince v hrobě objeví, bývá nejčastěji jedna, v ojedinělých případech dvě nebo tři. Způsob a místo uložení se v závislosti na počtu neliší. Z hlediska datování je podstatné, že se na našem území jedná (pokud jejich stav dovoluje určení) o mince téhož panovníka nebo dvou současných (Konrád I. a Ota I. Sličný). Jiná situace panuje na Slovensku (*Hanuliak 1989*, 182) a především v Polsku (*Suchodolski 1998*, 498), kde z hrobů někdy pochází více mincí různých panovníků.

Výjimečně se v hrobě nachází větší množství mincí (od desítek po stovky kusů), na rozdíl od jednotlivých mincí původně uložených ve váčku nebo schránce. Jednou z možných interpretací těchto tzv. „osobních hotovostí" je, že pravděpodobně patřily osobám zemřelým za nezvyklých okolností, jakými jsou epidemie nebo násilná smrt, které zabránily pozůstalým ponechat někdy i značné hotovosti její prozaičtější význam (více *Klápště 1999*, 783n).

Z hrobů někdy pochází mince poškozené již před svým uložením. Poloviny a čtvrtiny mincí plnily v tehdejším oběhu úlohu drobnějších platidel, někdy jsou však označovány za symbolické vyrovnání dědiců se zemřelým (např. *Hanuliak 1989*, 181). Jinou roli hrály v pohřebních zvycích provrtané mince, které svůj primární význam ztratily již před uložením do země a do hrobových celků se dostaly ve funkci šperku nebo amuletu. Tyto ozdoby jsou spojeny především se staromaďarským prostředím (*Nevizansky 1980*), v pozdějších obdobích se objevují výjimečně. Na našem území se jedná o ojedinělé případy z Řepova, Radonic (oboje *Radoměrský 1955*) a Starého Města-Sadů (*Sejbal 1986*).

Exkurs do velkomoravského prostředí

Existence zvyku vkládání mincí do hrobů z období trvání Velké Moravy je úzce spjata s otázkou vývoje směny a monetárních vztahů tohoto státního útva-

ru. Rozvoj společenského a hospodářského potenciálu říše dospěl do stupně, kdy směnu částečně vystřídalo používání předmincovních platidel, v transakcích dálkového obchodu se uplatňovaly také mince ražené mimo území Velké Moravy (*Sejbal 1960*). Z 9. a počátku 10. století známe pět nálezů mincí z hrobů, ovšem pouze o solidu byzantského císaře Michala III. (856–866) z mikulčického pohřebiště ve Starém Městě-Na Valách (*Poulík 1975*, 86–87) můžeme říci, že se jedná o případ pohřebního zvyku, který zde sledujeme. Mikulčice jako jedno z velkomoravských mocenských center byly místem, kde se setkávaly skupiny lidí z celé tehdejší Evropy, ať už se jednalo o obchodníky nebo vyslance. Lze předpokládat, že jedním z nich byl i onen mrtvý. Z Mikulčic známe také minci lombardského Berengara I. (888–924) (*Kučerovská 1998*), její spojitost s hrobem je však podle nových revizí vyloučena (ústní sdělení prof. J. Slámy). Při výzkumu na Martinském Vršku v Nitře byl v apsidě tamního kostela, patřící do nejstarší stavební fáze, objeven hrob muže, který měl v ústech vloženou karolinskou minci. V dnešní době dochází k přezkoumání nálezových okolností, otázka denáru z Nitry zůstává i nadále otevřena (nejnověji *Kolníková 2002*).[1]

Zbývajícími případy jsou keltský stratér typu Athenae-Alkis z dětského hrobu v Josefově (*Šráčková 1962*) a římská mince z poloviny 3. století ze Žlutavy (*Dostál 1957*). Obě lokality jsou vzdáleny od velkomoravských center, jedná se spíše o pohřebiště patřící k venkovským osadám zemědělského rázu. Mince jsou v těchto případech nejspíše náhodné nálezy, které se do hrobů dostaly zřejmě jako zlomek zlata, jemuž byl přikládán magický význam stejně jako stříbru nebo železu. Je otázkou, zda se mohli lidé spojovaní s oběma pohřebišti dostat do kontaktu s mincemi ve funkci platidla. Větší možnost měli určitě pozůstalí, kteří uložili keltskou minci do hrobu ve středočeských Klecanech (*Sláma 2003*, 228). Avšak i zde se nelze ubránit pochybám, jestli se opravdu jedná o zvyk vkládaní mincí do hrobu, o němž nemáme další půl století žádné doklady.

V hrobech datovaných do velkomoravského období se vyskytují milodary, které mohou evokovat myšlenku, že byly použity místo mince. Jedná se o amorfní kousky zlata, zlaté plíšky a tyčinky, zlaté i stříbrné šperky (*Sejbal 1960*), ale také předměty, považované někdy za předmincovní platidlo (šátečky, sekerovité hřivny). Do poslední jmenované kategorie jsou občas řazeny i šperky a kousky drahých kovů (*Kučerovská 1989*), ale usuzuje se tak na základě hrobových nálezů a podobností se zvykem vkládat do hrobu mince, přičemž myšlenka jejich spojitostí s mincemi vychází z předpokladu, že mohly být používány jako předmincovní platidlo. Ocitáme se tak v začarovaném kruhu definicí.

---

[1] Že zde máme doklad zvyku vkládání mincí do hrobů, není nejmenších pochyb. Problémem, jenž je o to podstatnější, že se jedná nejen o datování hrobu, ale celé kostelní stavby, je numismatické zařazení mince. Ta byla původně určena jako denár jednoho z Karlů, kteří vládli ve franské říši v druhé polovině 9. století a na počátku století následujícího, nejčastěji se uvažovalo o Karlu Prostém (898–923). Nalezené stavební relikty byly na základě tohoto určení považovány za pozůstatky nejstaršího nitranského kostela. V současnosti se zdá být pravděpodobnější, že se jedná o pamětní ražbu až z doby kolem roku 1100 (*Kolníková 2002*).

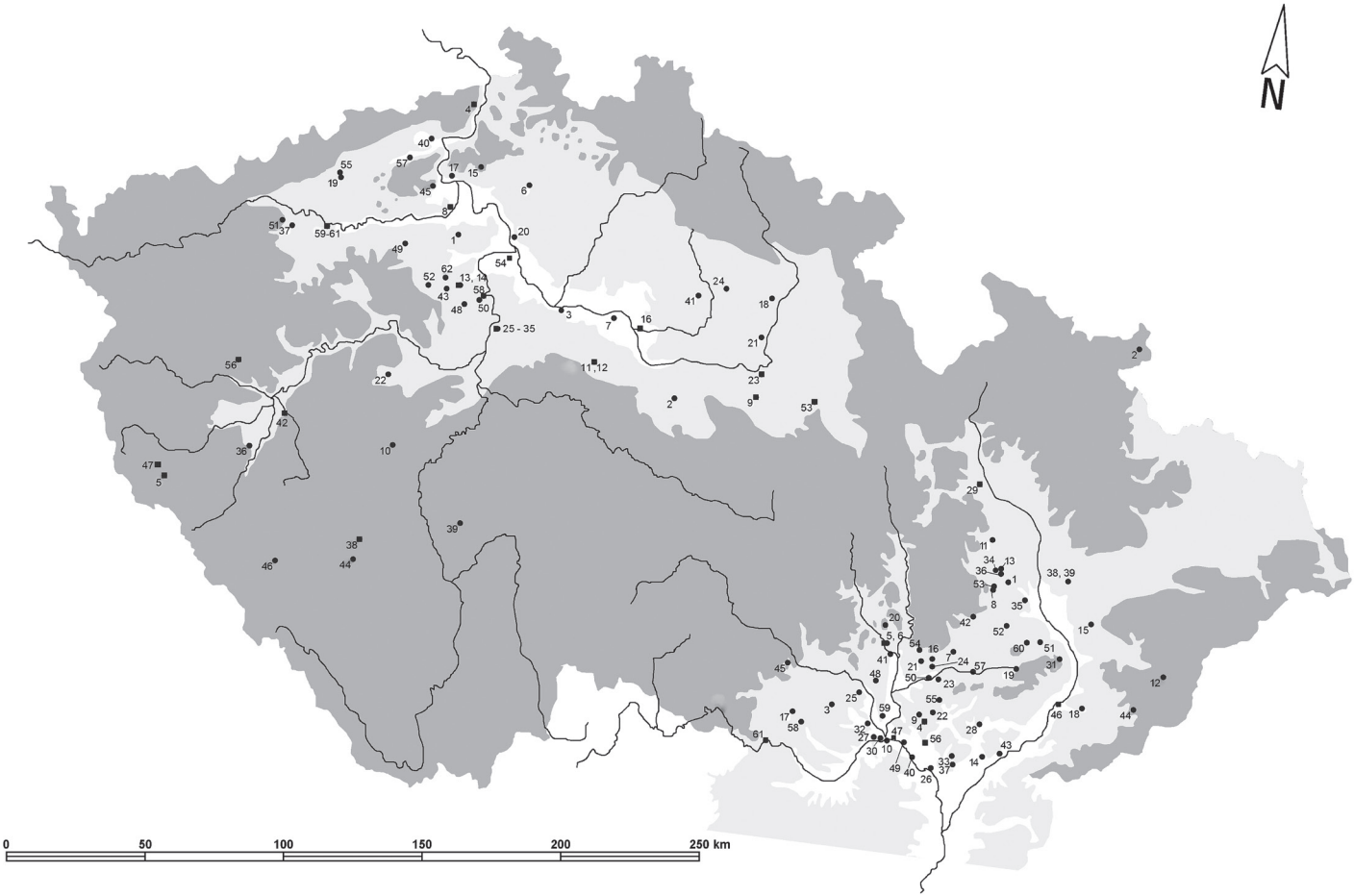

Obr. 1. Mapa hrobových nálezů mincí v Čechách a na Moravě. Číslování lokalit odpovídá tab. 1 a 2. (• – nekostelní pohřebiště; ■ – kostelní pohřebiště)
Fig. 1. Map of coins in Bohemia and Moravia cemeteries. The numbering of locations revers to tab. 1 and 2. (• – cemetery without church; ■ – church yard)

Výpověď mincí

Nejvýraznějším rozdílem mezi českými a moravskými nálezy je, při téměř stejném počtu pohřebišť, více než třikrát vyšší počet mincí z moravských hrobů. Zatímco z 62 českých lokalit pochází 101 hrobů se 104 mincemi, na Moravě pracujeme s 338 mincemi z 331 hrobů z 61 nalezišť. Bez ohledu na velká pohřebiště s desítkami mincí (Staré Město-Sady, Mušov, Holubice) tam i z menších (např. Nový Poddvorov, Velké Hostěrádky) pochází více mincí. Z Čech známe takovéto lokality pouze dvě; Vrbno a Žatec.

Mezi nejstarší mince patří denár Jindřicha Bavorského (948–955) z budečské akropole a Jaromírův denár z počátku 11. století z Lumbeho zahrady v sousedství Pražského Hradu. Na Moravě se jedná o ražby uherského krále Štěpána I. (1000–1038) a Břetislava I. z doby před rokem 1034, kdy vládl v olomouckém údělu. V moravském prostředí se tedy objevují mince v hrobech o něco později, zato již od počátku výrazně četněji.

V Čechách začíná počet mincí stoupat za vlády Břetislava I. (1034–1055) a vrcholí za Vratislava II. (1061–1092). Na Moravě je situace podobná, nejvíce mincí pochází z počátků 2. poloviny 11. století, kdy převládají uherské denáry Ondřeje I. (1046–1061) a společná ražba moravských údělných knížat Konráda I. a Oty I. Sličného (1054–1061). Ve 12. století dochází k pozvolnému úbytku, zvláště z moravských pohřebišť se mince vytrácí už v jeho první polovině. Přesto se vyskytují i v dalších staletích, na Moravě spíše výjimečně, v Čechách nepatrně častěji. Během první poloviny 14. století se mince z hrobů vytrácejí, aby se znovu objevily v pozdním středověku.

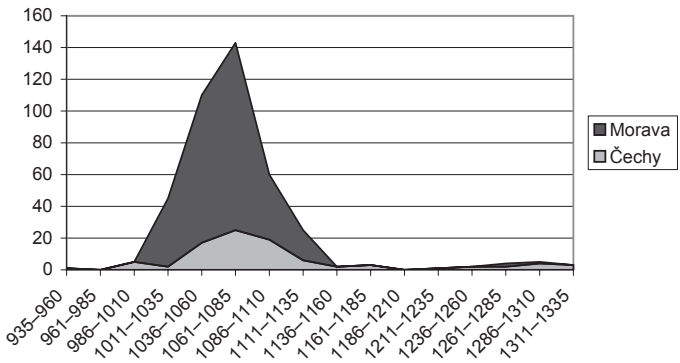

Graf 1. Výskyt mincí v hrobech na českých a moravských pohřebištích.
Graph 1. Occurrence of coins in graves of Bohemian and Moravian cemeteries.

Při rozlišení pohřebišť s výskytem mincí na řadová (nekostelní) a kostelní zjistíme, že první kategorie pohřebišť jednoznačně převažuje: v Čechách 40:21, na Moravě mnohem výrazněji, 54:7. Tento stav je dán především menší mírou poznání kos-

telních pohřebišť, spojení mince s hrobem na nich ztěžuje narušování hrobů, mince se objevují v zásypech nebo druhotně uložené a jejich vypovídací hodnota klesá.

Dalším rozdílem je použití mincí cizích ražeb. Z Čech známe jen tři: již zmíněný budečský denár Jindřicha Bavorského, dále denár řezenského biskupa (snad Hartwiga nebo Konráda) z let 1120–1130 z Domažlic a bavorský fenik z 2. poloviny 13. století ze Starého Plzence. Možným vysvětlením pro nízký počet cizích ražeb na českém území i přes intenzivní zahraniční, politické i obchodní vztahy je síť pohraničních celnic, které sloužily mj. jako nucené směnárny. Snad proto se do hrobů na českých pohřebištích nedostaly třeba uherské, ale ani moravské mince (*Hásková 1988*, 149; *Jelínková – Karmazin – Klanica 2004*, 162).

Naopak v moravském prostředí se vyskytují cizí, především uherské, ražby ve velkém množství. Mincí původem z Uher je z hrobů celkem 120, z toho 117 kusů pochází z doby před rokem 1061. Méně časté jsou na Moravě české denáry, kterých je 30 kusů. Mezi další, již pouze jednotlivé cizí ražby patří německý denár z počátku 11. století z Nové Vsi, rakousko-štýrský fenik v Sadech ve Starém Městě u Uherského Hradiště a v Holubicích nalezená mince Knuta II. Dánského (1014–1035).

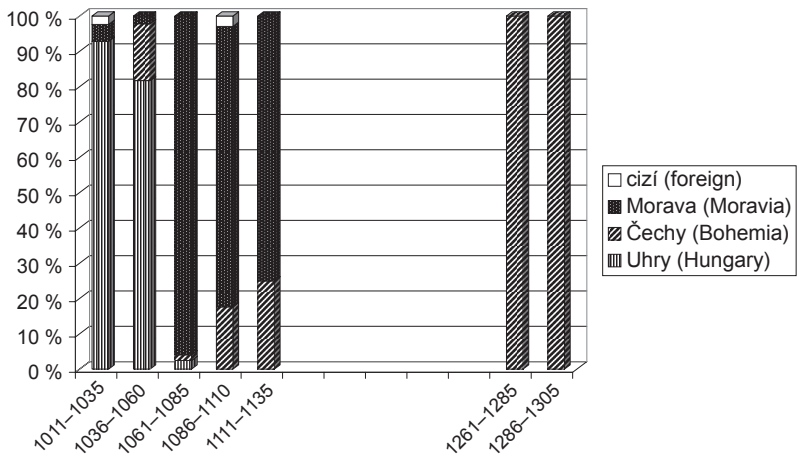

Graf 2. Porovnání mincí z moravských pohřebišť podle původu ražby.
Graph 2. Coins from Moravian cemeteries according to their origin.

Skladbu mincovních ražeb ukládaných do hrobů je možné považovat za částečný odraz ekonomického stavu raně středověké společnosti. Morava, především její jižní část, byla v 1. polovině 11. století orientována ve svých obchodních vztazích na maďarské prostředí. Uherské ražby se začínají z pohřebišť vytrácet v době, kdy dochází ke změně organizace dálkového obchodu (*Šmerda 1989*, 229) a ke zvyšování intenzity ražeb vlastních moravských mincí (*Sejbal 1997*, 89). České mince se na Moravě objevují v 2. polovině 11. století, což odpovídá politické a ekonomické stabilizaci Moravy v rámci českého státu.

Komu patřily hroby s mincemi?

Ponechme nyní stranou mince, které byly objeveny v zásypech hrobů a zabývejme se jen těmi, jež můžeme spojit s konkrétním mrtvým. V souvislosti se šířením vkládání mincí do hrobů bývá za jedno z chronologických vodítek považována její poloha u těla zemřelého. Podle P. Radoměrského (*1955*) bylo umístění starších mincí v ústech nebo v blízkosti hlavy, což odpovídalo jeho představě o antickém původu zvyku udržujícího se v Karpatské kotlině, odkud se dostal na Moravu. Z porovnání dnes známých nejstarších českých a moravských nálezů z let 948–1038 vyplývá, že i ve starších obdobích docházelo k ukládání mincí nejenom do úst, ale také do rukou a do oblasti hrudníku.

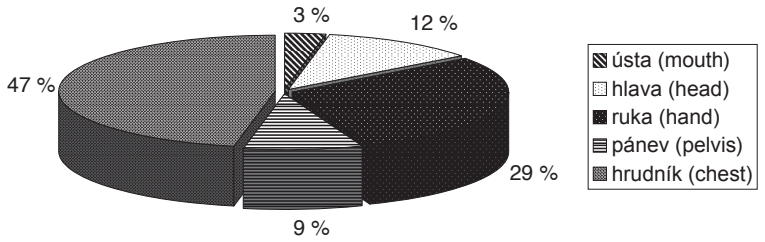

Graf 3. Místo uložení nejstarších mincí v hrobech.
Graph 3. Situation of the earliest coins in graves.

V mladších obdobích byla nejčastějším místem uložení ruka, okolí hrudníku nebo pánve, kam se mohla mince dostat z ruky. Vzácné jsou nálezy z blízkosti nohou. Větší míra variability se projevuje na Moravě, v českém prostředí je téměř polovina mincí uložena v ruce. V Čechách je také ve většině případů (80 %) preferovaná pravá strana, na Moravě není její převaha (57,8 %) tak výrazná. Poloha mince tedy nemá souvislost se stářím hrobu; ke stejným výsledkům dospěli *E. Kolníková* (*1967*, 222) na Slovensku, *K. Wachowski* (*1992*) ve Slezsku a Malopolsku, ale i *I. Bóna* (*1980*, 78–79) vyhodnocením hrobů ze 3.–5. století v Panonii.

K objasnění zvyku vkládaní mincí do hrobů nevedou ani antropologické rozbory, podíl neurčených jedinců (Čechy 84,1 %, Morava 69,4 %) je natolik vysoký, že nedává příliš možností k hodnotné analýze. K jakému zkreslení může dojít, ukazuje vysoké procento (77,8 %) pohřbů dětí a nedospělých jedinců z Čech, které nevypovídá ani tak o reálné situaci jako spíše o snazší identifikaci dětských kosterních pozůstatků. Poněkud pravděpodobnějším odrazem stavu raně středověké populace bude číslo z moravského prostředí, 47 %. Zdá se, že aspoň na Moravě počet mincí v hrobech jednotlivých věkových skupin odpovídá jejich zastoupení na středověkých pohřebištích, tzn. že se mince ojediněle vyskytne u mrtvého ve věkové kategorii senilis, naopak nejčastější jsou pohřbení ve věku maturus u mužů a adultus u žen; podobná situace je na Slovensku (*Hanuliak 1989*, 177). Přesto existují výjimky: v Kloboukách byli pohřbeni s mincí pouze mladší jedinci, ve Vinařicích

se jednalo jen o dětské hroby, naopak ve Starém Městě-Sadech tvořili děti a nedospělí pouhých 12,3 % všech antropologicky určených jedinců. Ovšem ke srovnávání hrobů s mincemi v rámci jednoho pohřebiště může dojít jen tehdy, pokud jich je tam více, což není vždy pravidlem.

Poměr pohlaví je na Moravě shodný, v Čechách nepatrně převládají muži (57,1 %). Torzovitost antropologického určení (Čechy 15,1 %, Morava 27,3 %) nám opět nedává možnost dalších rozborů, o jeden se přesto pokusme. Vypadá to, že v některých obdobích docházelo k preferenci jednoho pohlaví, na Moravě první poloviny 11. století mírně převažovaly mužské hroby s mincí, aby se v druhé polovině století situace obrátila ve prospěch ženských. Tentýž jev vysledoval pro stejné období na Slovensku M. Hanuliak (*1989*, 178).

Mince se v hrobech objevují v době, kdy se z nich ostatní milodary typické pro starší období vytrácejí. To je zřejmě jeden z důvodů, proč se mince ve spojitosti s jiným předmětem objevují v moravském prostředí ve 26,25 %, v českém ve 29,8 %. Četnost milodarů uložených společně s mincemi kopíruje celkovou situaci na raně středověkých pohřebištích, kde většinu nálezů tvoří často esovité záušnice. Poměrně četně jsou zastoupeny prsteny, korále, železné nože a břitvy, spíše ojedinělými bývají kování věder, nádoby a naprostou výjimku tvoří skořápky slepičích vajíček objevených společně s mincemi ve dvou hrobech v Holubicích a v jednom v Litoměřicích. Pokud budeme záušnice považovat za ženský šperk, 82,1 % (Čechy) a 66,7 % (Morava) ze všech hrobů s mincí a dalším předmětem bude ženských. K podobnému zjištění dospěl K. Wachovski (*1992*, 129n) v Malopolsku a ve Slezsku.

Závěr

Z dosavadních zjištění vyplývá, že nálezy mincí nejsou nikterak vázány na věk, pohlaví nebo sociální postavení mrtvého. Nacházíme je na hřbitovech v těsné blízkosti správních center, ale i na odlehlých venkovských pohřebištích, v hrobech mužů, žen i dětí vybavených někdy pouze mincí, jindy také dalšími předměty představujícími tehdy obvyklé milodary. Mince je zde artefaktem, který ztratil svůj původní účel a získal nový, symbolický v souvislosti s koncem lidského života.

Tab. 1. Hroby s mincemi v Čechách. / **Tab. 1.** Coins from Bohemian cemeteries.

poř. č.[1]	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ mince	uložení	ostatní výbava	č. Kl.[2]	literatura	poznámka
1	Bříza	1					Vratislav II.	1066–1092	F IX, 10		3 záušnice	1	Sláma 1977, 25	
2	Čáslav	2	Hrádek					po 1003	F č. 364			2	Klápště 1999	
3	Čáslav		Hrádek				Břetislav I.	1050–1055	F VIII, 9 nebo 11			3	Klápště 1999	
4a	Čáslav		Hrádek				Jaromír	1003–1012					Radoměrský 1955, 16	mince byly slepeny
4b	Čáslav		Hrádek				Jaromír	1003–1012					Radoměrský 1955, 16	mince byly slepeny
4c	Čáslav		Hrádek				Jaromír	1003–1012					Radoměrský 1955, 16	mince byly slepeny
5	Čelákovice	3		hr. 35	žena		Vratislav II.	1061–1085					Špaček (ústní sdělení)	
6	Děčín--Mariánská louka	4	u P. Marie				Jan Lucemburský	1314–1346		v zásypu			Velímský 1991, 41	
7	Domažlice	5	u sv. Jakuba		žena	kol. 60	Hartwig/ Konrád	1120–1130	Emerich 53				Břicháček–Metlička 1999, 260	denár řezeňských biskupů
8	Dubá	6		hr. 4			Vratislav II.	1061–1085	F IX, 7	pravá strana hrobu	2 záušnice	4	Klápště 1999	
9	Dubá			hr. 10			Vratislav II.	1061–1085	F IX, 5	u pravé dlaně?		5	Klápště 1999	
10	Hořátev	7		hr. 8		dítě	Vratislav II.	1061–1085	F IX, 6	v levé dlani	5 záušnic	6	Klápště 1999	
11	Hostěnice	8	u sv. Klimenta		muž		Bedřich	1179–1181	F XVIII, 13 (Cach 623)			7	Kotyza–Smetana 1992	mince byla ve zlomcích
12	Chrudim	9	u sv. Kateřiny				Vratislav II.	1061–1092			2 záušnice	8	Frolík–Sigl 1995, 64	
13	Konětopy	10			žena		Břetislav II.	1092–1100	F X, 20	v levé ruce položené v klíně	2 záušnice, jantarový korál	9	Radoměrský 1956	
14	Kouřim	11	u sv. Jiří	hr. 31			Vladislav II.	1140–1158	F XVII, 4	u levého kolene		10	Šolle 1969, 77	
15	Kouřim	12	u sv. Vojtěcha				Přemysl Otakar I.	1197–1230				12	Klápště 1999	
16	Kováry-Budeč	13	u P. Marie	hr. 20/1929			Bořivoj II.	před 1107	F X, 23	v pravé dlani		13	Sláma 1977, 58, Sommer 1978	
17	Kováry-Budeč		u P. Marie	hr. 34/1929			Vratislav II.	1061–1085	F IX, 7	v pravé dlani		14	Sláma 1977, 59, Sommer 1978	
18	Kováry-Budeč		u P. Marie	hr. 1/1930			Jindřich I. Bavorský	948–955	Dbg. 1057d	vpravo od hlavy		15	Sláma 1977, 60, Sommer 1978	
19	Kováry-Budeč		u P. Marie	hr. 234	žena		Vratislav II.	1061–1085	F IX, 5	u pravé ruky		16	Bartošková–Sláma 1997	mince byla rozlomená

poř. č.[1]	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ mince	uložení	ostatní výbava	č. Kl.[2]	literatura	poznámka
20	Kováry-Budeč		u P. Marie	hr. 173	žena		Václav I.	40. léta 13. st.	Cach 728	v pravé dlani		17	Bartošková–Sláma 1997	
21	Kováry-Budeč	14	jižní okraj akropole	hr. 34		dítě	Bořivoj II.	1100/1110	F X, 26	u pravé ruky		20	Bartošková–Sláma 1997	
22	Liběšice	15		hr. 2	muž	40–50	Bořivoj II.	1100/1120			u nohou nádoba překryta kameny	21	Klápště 1994, 62	mince ztracena, původně silně opotřebována
23	Liběšice					méně než 7	Vratislav II.	1061–1092		u pravé ruky			Klápště 1994, 62	mince ztracena, u nohou dítěte kameny
24	Libice	16	kostel na akropoli	hr. 71	muž		Břetislav I.	1035–1050	F VIII, 1	v levé dlani		22	Turek 1978, 19	
25	Litoměřice	17	Plešivecká ul.	hr. 8			Vratislav II.	1061–1085	F IX, 8		1 záušnice	23	Zápotocký 1965, 345	
26	Litoměřice		Plešivecká ul.	hr. 20			Vratislav II.	1061–1085	F IX, 8		5 záušnic	24	Zápotocký 1965, 345	
27	Litoměřice		Plešivecká ul.	hr. 9			Břetislav II.	1092–1100		v pravé ruce			Gabriel 1987	
28	Litoměřice		Plešivecká ul.	hr. 13			Břetislav II.	1092–1100		v pravé ruce	2 br., Au plátované záušnice, skořápky vajíčka		Gabriel 1987	
29	Lochenice	18	Na Šancích	hr. 54	muž		Oldřich	1012/1034	F VII, 14	pod pravou stranou hrudníku		25	Sláma 1990a	
30a	Malé Březno	19		hr. 22		nedospělý jedinec	Oldřich	1012/1034	F VII. 8	u lebky	4 br. záušnice, modrý a 3 zelené korálky	26	Klápště 1994, 66	
30b	Malé Březno			hr. 22		nedospělý jedinec	neurčená mince				4 br. záušnice, modrý a 3 zelené korálky	26	Klápště 1994, 66	mince byl pouze zlomek, nyní ztracená
31	Malé Březno			hr. 30a		16–18	Spytihněv II.	1055–1061	F VIII, 18	u lebky		27	Klápště 1994, 66	2 pískovcové kameny u západní stěny a nad lebkou břidlicová deska
32	Mělník	20	Rousovice				Břetislav I.	1035–1055				28	Sláma 1977, 79	
33	Opatovice nad Labem	21		hr. 4		dítě	Břetislav II.	1092–1100		u pravé dlaně		30	Smetánka 1967	
34	Otmíče	22		hr. 4			Vratislav II.	1061–1085	F IX, 3	u pravého kolena	7 záušnic, náhrdelník	31	Sláma 1977, 86	
35	Pardubice--Pardubičky	23	sv. Jiljí	hr. 2/93	muž	40–60	Přemysl Otakar II.	1260–1278	F XX, 6	v pravé dlani		32	Čurda 1994, 1999	

poř. č.[1]	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ mince	uložení	ostatní výbava	č. Kl.[2]	literatura	poznámka
36	Pardubice--Pardubičky		sv. Jiljí	hr. 10/98			Václav II.	1300–1305		pod levou dlaní			Čurda 1999	
37	Pardubice--Pardubičky		sv. Jiljí				Václav II.	1300–1305		pod pravou dlaní			Čurda 1999	
38	Pardubice--Pardubičky		sv. Jiljí				Václav II.	1300–1305		v zásypu			Čurda 1999	
39	Petrovice	24					Břetislav I.	1035–1055		u levé dlaně		33	Turek 1948	
40	Praha-Hrad	25	3. nádvoří Hradu	hr. 2			Vladislav II.	1140–1173	F XVII, 9	v pánvi			Radoměrský 1955	mince byla ve váčku
41	Praha-Hrad	26	Lumbeho zahrada	hr. 125	muž		Jaromír	1003//1034	F 430	na vnitřní straně pravé paže		34	Smetánka 1995	
42	Praha--Hradčany	27	Loretánské nám.	hr. 17/1934		dítě	Vratislav II.	1061–1085	F IX, 1	v pravé dlani		35	Sláma 1977, 102	
43	Praha--Hradčany		Loretánské nám.	hr. 160/1935			Vratislav II.	1061–1085	F IX, 3	v pravé dlani		36	Sláma 1977, 102	
44	Praha--Hradčany		Loretánské nám.	hr. 169/1935			Vratislav II.	1061–1085	F IX, 6	v pravé dlani		37	Sláma 1977, 102	
45	Praha-Modřany	28		hr. 3			Vratislav II.	1061–1085	F IX, 5			38	Sláma 1977, 112	
46	Praha-Nové Město	29	Vyšehradská ul.				Břetislav I.	1035–1050	F VII, 25			39	Sláma 1977, 120	
47	Praha-Nové Město	30					Břetislav I.	1034–1055					Radoměrský 1955	
48	Praha-Nové Město						denár				2 Ag záušnice, záponka, 3 skleněné a karneolové perly		Radoměrský 1955	
49	Praha-Staré Město	31	Malé nám.	hr. 37			Vratislav II.	1085–1092	F IX, 10	v zásypu			Huml–Starec 1997, 254	
50	Praha-Staré Město	32	Dlouhá ul.	hr. 3		nedospělý jedinec	Břetislav II.	1092–1100	F X, 20	v pravé dlani		40	Dragoun 1981, 206	
51	Praha-Staré Město	33	u sv. Michala	hr. 20				2. pol. 12. st.		u pravé dlaně		42	Huml–Starec 1997, 256	kamenné obložení hrobu
52	Praha-Strašnice	34					Břetislav I.	1050–1055	F VIII, 9			43	Sláma 1977, 126	
53	Praha--Vyšehrad	35	u sv. Vavřince	hr. 5/1925			Vratislav II.	1086–1092	F IX, 10	v pravé dlani		44	Klápště 1999	
54	Praha--Vyšehrad		u sv. Vavřince	hr. 8/1925			Jan Lucemburský	1314–1346		u pravého lokte		45	Klápště 1999	

poř. č.[1]	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ mince	uložení	ostatní výbava	č. Kl.[2]	literatura	poznámka
55	Přeštice	36					Vratislav II.	1061–1092		v pravé dlani			Doubová 1990	
56	Račetice	37					neurčená mince				1 záušnice		Smrž 1987	
57	Radomyšl	38	u sv. Martina	hr. 279			Soběslav I.	1125–1140	F XVI, 24	druhotné uložení			Nechvátal 1999, 83	
58	Radomyšl		u sv. Martina	hr. 307			Vladislav II.	1140–1158	F XVII, 4	druhotné uložení			Nechvátal 1999, 85	
59	Sepekov	39					Vladislav I.	1110–1125				50	Klápště 1999	
60	Stadice	40		hr. 108			Vratislav II.	1061–1092		v dlani v klíně			Koutecký–Cvrková 1992	
61	Starý Bydžov	41					Břetislav I.	1035–1050	F VIII, 5			51	Klápště 1999	
62	Starý Plzenec	42	u kostela sv. Vavřince				bavorský fenik	2. pol. 13. st.	Ječný 4				Hus 1992	
63	Stehelčeves	43		hr. 9			Vratislav II.	1061–1085	F IX, 5	u rukou v klíně	2 záušnice	52	Sláma 1990b	
64	Strakonice	44	areál hradu	hr. 3/1985			Bořivoj II.	1100–1107	F XI, 3	nad pánví		53	Michálek, Frolich 1988	kamenné obložení hrobu, pod hr. 1
65	Sulejovice	45		hr. 24		dítě	Vratislav II.	1061–1085	F IX, 7	v ústech	4 záušnice	54	Sláma 1968	
66	Sušice	46			chlapec		Vratislav II.	1061–1085	F IX, 7	v pravé dlani		55	Doubová 1990	
67	Štítary	47	u sv. Vavřince				Vratislav II.	1061–1085	F IX, 3			56	Baštová–Bašta 1990	
68	Tuchoměřice	48	Kněžívka	hr. 8/99	žena	40–50	Břetislav I.	1050–1055		pod hrudníkem	1–2 záušnice (jedna br. asi Au plátovaná)		Militký–Veselá 2000	
69	Úherce	49					Břetislav I.	1035–1050	F VII, 26			57	Sláma 1977, 167	
70	Úherce			hr. A			Vratislav II.	1061–1085	F IX, 6		br. prsten	58	Sláma 1977, 168	
71	Únětice	50					Vratislav II.	1061–1085	F IX, 1		1 záušnice	59	Sláma 1977, 169	
72	Vilémov	51		hr. 1			Spytihněv II.	1055–1061	F VIII, 19	v pravé dlani		60	Meduna 1995	
73	Vinařice	52		hr. 1/1931		dítě	Břetislav II.	1092–1100	F X, 22	v levé dlani	4 záušnice	61	Sláma 1977, 172	
74	Vinařice			hr. 2/1931		dítě	Břetislav II.	1092–1100	F X, 20	v pravé dlani		62	Sláma 1977, 172	
75	Vinařice			hr. 20/1935		dítě	Břetislav I.	1035–1050	F VIII, 2	v pravé dlani	8 záušnic	63	Sláma 1977, 172	
76	Vraclav	53	u sv. Václava	hr. 13			Václav II.	1278–1300	Cach 859	v levé dlani	8 záušnic	64	Militký 2001	
77	Vrbno	54	u kostela Povýšení sv. Kříže	hr. 17			Vladislav I.	1120–1125	Cach 551	v pravé dlani			Militký–Polanský––Štefan–Varadzin 2006	částečné opukové obložení
78	Vrbno		u kostela Povýšení sv. Kříže	hr. 131			Vratislav II.	1061–1086	Cach 352	v pravé dlani	1 záušnice		Militký–Polanský––Štefan–Varadzin 2006	dřevěné a opukové obložení

poř. č.[1]	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ mince	uložení	ostatní výbava	č. Kl.[2]	literatura	poznámka
79	Vrbno		u kostela Povýšení sv. Kříže	hr. 150			Vratislav II.	1061–1086	Cach 348/349	v pravé dlani			Militký–Polanský–Štefan–Varadzin 2006	dřevěné a opukové obložení
80	Vrbno		u kostela Povýšení sv. Kříže	hr. 168			Přemysl Otakar II.	1253–1278	Cach 805	v pravé dlani	prstýnek		Militký–Polanský–Štefan–Varadzin 2006	
81	Vrbno		u kostela Povýšení sv. Kříže	hr. 226			Břetislav II.	1092–1100	Cach 389	v pravé dlani			Militký–Polanský–Štefan–Varadzin 2006	částečné opukové obložení
82	Vršany	55		hr. 28			Vratislav II.	1061–1085	F IX, 3	na hrudníku	2 záušnice	65	Klápště 1999	
83	Vršany			hr. 44			Spytihněv II.	1055–1061	F VIII, 19	v levé části jámy		66	Klápště 1999	
84	Všeruby	56	kostel sv. Ducha	hr. K 44			Jan Lucemburský	1314–1346		v levé části pánve			Čechura 2002	
85	Žalany	57		hr. 33	žena?		Vratislav II.	1061–1085	F IX, 7	v pravé dlani	6 záušnic (5 br. Ag plátované, 1 Ag)	67	Svoboda 1963, 282	
86	Žalany			hr. 45	muž	střední věk	Spytihněv II.	1055–1061	F VIII, 19	v pravé dlani	nůž, vědro	68	Svoboda 1963, 285	v hrobě 3 pohřby, u nohou kámen, na minci stopy kůže
87	Žalany			hr. 67		dítě	Vratislav II.	1061–1085	F IX, 2	u lokte pravé ruky		69	Svoboda 1963, 291	
88	Žalov-Levý Hradec	58	u sv. Klimenta				Vratislav II.	1085–1092	F IX, 10			70	Sláma 1977, 136	
89	Žalov-Levý Hradec		u sv. Klimenta				Vladislav I.	1110/1125	F XV, 11			71	Klápště 1999	
90	Žalov-Levý Hradec		u sv. Klimenta				Vladislav I.	1110/1125	F XV, 13			72	Sláma 1977, 136	
91	Žatec	59	Chelčického nám.	hr. 03/07B	muž	nad 50	Vratislav II.	1061–1085	Cach 348	v pravé dlani			Marethová 2006	
92	Žatec		Chelčického nám.	hr. 04/10	žena	nad 40	Vladislav I.	1120–1125		pod pánví			Marethová 2006	
93	Žatec		Chelčického nám.	hr. 08/03	muž	20–29	Václav I.	1230–1253	Cach 748	v pravé dlani			Marethová 2006	
94	Žatec		Chelčického nám.	hr. 09/09	muž	20–29	Vratislav II.	1061–1086	Cach 347a	v pravé dlani			Marethová 2006	
95	Žatec		Chelčického nám.	hr. 10/03	žena	nad 30	Svatopluk	1107–1109	Cach 462	pod pravým ramenem			Marethová 2006	
96	Žatec		Chelčického nám.	hr. 10/10	muž	20–29	Vladislav II.	1158–1174	Cach 600	v pravé dlani			Marethová 2006	

poř. č.[1]	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ mince	uložení	ostatní výbava	č. Kl.[2]	literatura	poznámka
97	Žatec		Chelčického nám.	hr. 10/12	žena	nad 50	Soběslav I.	1125–1140	Cach 580	v pravé dlani			Marethová 2006	
98	Žatec		Chelčického nám.	hr. 10/16	muž	nad 50	Spytihněv II.	1055–1061	Cach 330	vně levé kosti stehenní			Marethová 2006	
99	Žatec	60	Dvořákova ul.	hr. A/01/05			Břetislav I.	1050–1055		v zásypu			Marethová 2006	
100	Žatec	61	Žižkovo nám.	hr. 14/44		1,5–2	mince			mezi stehenními kostmi	br. předmět		Marethová 2006	
101	Želenice	62		hr. 10			Spytihněv II.	1055–1061	F VIII, 18	v pravé dlani	1 záušnice	84	Sláma 1977, 182	

[1] pořadové číslo nálezu (více mincí v hrobě je odlišeno písmeny) / serial number of the find (more coins in one single grave are indicated by letters of the alphabet)
[2] č. Kl. – číslo nálezu u *Klápště 1999* / no. of find in *Klápště 1999*

Tab. 2. Hroby s mincemi na Moravě. / **Tab. 2.** Coins from Moravian cemeteries.

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
1	Bedihošť	1					Ondřej I.	1046–1061				Říhovský 1960	
2	Bohušov	2					Přemysl Otakar II.	1253–1278		u ruky		Prix–Zezula 2003	zbytek rakve
3	Bohutice	3			muž		Petr I.	1038–1046		u levé ruky		Šikulová 1959,149	
4	Boleradice	4	u kaple sv. Rocha				Přemysl Otakar II.	1253–1278		u lebky		Militký 2001	
5	Brno	5	u Nanebevzetí P. Marie				Václav II.	1300–1305				Procházka 2000, 22	
6	Brno-Holásky	6		hr. 1	dívka		Konrád I.	1061–1092	F IX, 19	u levé ruky		Šikulová 1959	
7	Brno-Holásky			hr. 3	muž		Ondřej I.	1046–1061		u pravého stehna		Šikulová 1959	
8	Brno-Holásky			hr. 6			Ota I. Sličný	1061–1087	F IX, 15	u levé ruky	Fe nůž	Šikulová 1959	
9	Brno-Holásky			hr. 8			Ondřej I.	1046–1061		na levé kyčli		Radoměrský 1955, 28–29	
10	Brno-Holásky			hr. 12			Ondřej I.	1046–1061		na pravé kyčli		Radoměrský 1955, 28–29	
11	Brno-Holásky			hr. 16			Ondřej I.	1046–1061		u pravé ruky		Radoměrský 1955, 28–29	
12	Brno-Holásky			hr. 24			Břetislav I.	1034–1055	F VIII, 2			Šikulová 1959	
13	Brno-Holásky			hr. 32			Ondřej I.	1046–1061		u levé ruky		Radoměrský 1955, 28–29	
14	Brno-Holásky			hr. 36			Konrád I. a Ota I., spol. ražba	po 1061	F IX, 15			Šikulová 1959	
15	Brno-Holásky			hr. 41			Ondřej I.	1046–1061		u hlavy	Fe nůž	Radoměrský 1955, 28–29	
16	Čechyně	7		hr. 6			Ondřej I.	1046–1061	R I, 11	v pravé ruce		Staňa 1986, 89	denár přeložený na čtvrtiny
17	Čechyně			hr. 12			Ota I. Sličný?	1061–1087	F X, 10	pod bradou		Šikulová 1959, 150	
18	Dětkovice	8					Ondřej I.	1047–1060	W III, 23–24			Šikulová 1959, 151	
19	Diváky	9		hr. D	muž	50–60 let	Štěpán I.	1000–1038	R I, 1	pod pravým předloktím		Živný 2001	
20	Dolní Věstonice	10	Na Pískách	hr. 99			Ondřej I.	1046–1061	R I, 12	u levé ruky		Měřínský 1985, 208	
21	Dolní Věstonice		Na Pískách	hr. 103			Štěpán I.	1000–1038	R I, 1	u pravé pánevní kosti		Měřínský 1985, 208	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
22	Drahanovice	11		hr. 5	muž	40–50 let	neurčitelná mince			pod pravou rukou		Dohnal 1981, Frolíková 1999	
23	Drahanovice			hr. 8	žena?	40–50 let	Ota I. Sličný	1061–1087		u prsní kosti	2 záušnice	Dohnal 1981, Frolíková 1999	
24	Drahanovice			hr. 11	muž?	40–50 let	Konrád I.	1061–1092		pod levou rukou		Dohnal 1981, Frolíková 1999	
25	Drahanovice			hr. 14	muž	20–30 let	Konrád I. a Ota I., spol. ražba	1054–1056/ /1061		v pravé ruce		Dohnal 1981, Frolíková 1999	
26	Drnovice	12		hr. XII			Štěpán I.?	1000–1038?			3 br. záušnice	Šikulová 1959, 151	
27	Držovice	13					Spytihněv II.	1055–1061		na pravé lopatce		Šikulová 1959, 151–152	
28	Držovice				žena		Břetislav I.	mor. ražba před 1034	F XXXIV, 17	v ústech	2 br. záušnice	Šikulová 1959, 151–152	
29	Držovice						Ota I. Sličný	1061–1087		u pravé paže		Šikulová 1959, 151–152	
30a	Hodonín	14					Štěpán I.	1000–1038		mezi lebkou a lopatkou		Šikulová 1960	
30b	Hodonín						Štěpán I.	1000–1038		mezi lebkou a lopatkou		Šikulová 1960	
30c	Hodonín						Štěpán I.	1000–1038		mezi lebkou a lopatkou		Šikulová 1960	
31	Holešov--Všetuly	15		hr. 1			Ondřej I.	1046–1061	Réthy, č. 13	mezi loktem levé ruky a hrudí		Ondráček 1972	v SV rohu kosti dalšího jedince
32	Holubice	16		hr. 2		8 let	Spytihněv II.	1055–1061	F VIII, 16	v horní části hrudi		Geisler 1986	
33	Holubice			hr. 6	muž	40–50 let	Ondřej I.	1046–1061		nad kolenem, na vnitřní straně stehenní kosti	Fe nůž	Geisler 1986	poškozená mince
34	Holubice			hr. 19	muž	30–40 let	Petr I.	1038–1041/ /1044–1046		v pravé ruce		Geisler 1986	
35	Holubice			hr. 20		8–9 let	Ondřej I.	1046–1061		pod levou kyčelní kostí	Fe nůž, zlomek železa (hrot?)	Geisler 1986	
36	Holubice			hr. 22	muž	30–40 let	Štěpán I.	1000–1038		v levé části hrudi	br. rolnička	Geisler 1986	
37	Holubice			hr. 24	žena		Štěpán I.	1000–1038		pod pravým předloktím	Ag záušnice	Geisler 1986	
38	Holubice			hr. 28		14–15 let	Ondřej I.	1046–1061		v levé ruce		Geisler 1986	
39	Holubice			hr. 31		14–15 let	Ondřej I.	1046–1061		v levé ruce		Geisler 1986	zbytky dřeva pod lebkou

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
40	Holubice			hr. 33	muž	40–50 let	Ondřej I.	1046–1061		vně pravého předloktí		Geisler 1986	
41	Holubice			hr. 40		16–17 let	Štěpán I.	1000–1038		v pravé ruce	Ag záušnice, Ag korál, br. prsten, Fe kování vědra	Geisler 1986	
42	Holubice			hr. 41	žena	20–30 let	Břetislav I	1034–1055	F VIII, 9	v pravé dolní části hrudníku	3 Ag záušnice	Geisler 1986	zbytky dřeva
43	Holubice			hr. 43	muž	30–40 let	Štěpán I.	1000–1038		v místech levé lopatky		Geisler 1986	
44	Holubice			hr. 54	muž	50–60 let	Ondřej I.	1046–1061		v dolní části hrudi		Geisler 1986	poškozená mince se zbytkem tkaniny, kostra dislokována
45	Holubice			hr. 62		2–3 roky	Štěpán I.	1000–1038		na hrudi	Fe kování vědra, Fe nůž, skořápky slepičího vajíčka	Geisler 1986	
46	Holubice			hr. 73		16–18 let	Ondřej I.	1046–1061		na vnitřní straně levého předloktí	Fe nůž	Geisler 1986	
47	Holubice			hr. 76	muž	30–40 let	Ondřej I.	1046–1061		v zásypu		Geisler 1986	
48	Holubice			hr. 79	muž	50–60 let	Štěpán I.	1000–1038		u týlu		Geisler 1986	poškozená mince
49	Holubice			hr. 96	muž	20–40 let	Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 10	v pravé ruce		Geisler 1986	
50	Holubice			hr. 101		15 let	Ondřej I.	1046–1061		vpravo od páteře		Geisler 1986	zbytek rakve
51	Holubice			hr. 110	muž?	30–40 let	Ondřej I.	1046–1061		na vnitřní straně pravého kyčelního kloubu		Geisler 1986	
52	Holubice			hr. 131	muž	50–60 let	Konrád I.	1061–1092	F IX, 18	v levé ruce		Geisler 1986	poškozená mince
53	Holubice			hr. 139		dospělý jedinec	Ota I. Sličný	1061–1087		v zásypu		Geisler 1986	
54	Holubice			hr. 142	muž	50–60 let	Ondřej I.	1046–1061		pod pravou kyčelní kostí	Fe nůž	Geisler 1986	
55	Holubice			hr. 146	žena	30–40 let	Spytihněv II.	1055–1061	F VIII, 19	v zásypu		Geisler 1986	
56	Holubice			hr. 156		2–3 roky	Konrád I.	1061–1092		nad pravou kyčelní kostí u páteře		Geisler 1986	
57	Holubice			hr. 157		6 let	Konrád I.	1061–1092		v zásypu nad levým předloktím	6 br. záušnic, Fe drátek	Geisler 1986	poškozená mince

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
58	Holubice			hr. 158	muž?	40–50 let	Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	mezi levým předloktím a pánví		Geisler 1986	poškozená mince
59	Holubice			hr. 162	žena	30–40 let	Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5	v levé ruce		Geisler 1986	
60	Holubice			hr. 166		2 roky	Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 3	na levé kyčelní kosti	skořápky slepičího vajíčka	Geisler 1986	
61	Holubice			hr. 168		2–3 roky	Konrád I.	1061–1092	F IX, 18	pod pánví		Geisler 1986	
62	Holubice			hr. 169		2–3 roky	Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 2	v zásypu		Geisler 1986	poškozená mince
63	Holubice			hr. 177		4 roky	Konrád I.	1061–1092	F IX, 18	vně levého předloktí		Geisler 1986	
64	Holubice			hr. 184		12 let	Štěpán I.	1000–1038		v levé části hrudníku u páteře	5 br. záušnic	Geisler 1986	
65	Holubice			hr. 187	žena	30–40 let	Knut II. Dánský	1014–1035		u páteře	Fe nůž	Geisler 1986	
66	Holubice			hr. 188	muž	40–60 let	Petr I.	1038–1041/ /1044–1046		pod lebkou	Ag záušnice, Fe nůž	Geisler 1986	
67	Holubice			hr. 191		12–13 let	Petr I.	1038–1041/ /1044–1046		v levé ruce		Geisler 1986	
68	Holubice			hr. 200	muž	50–60 let	Konrád I.	1061–1092	F IX, 18	v pravé ruce		Geilser 1986	
69	Holubice			hr. 203	žena	20–30 let	Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 2	v levé ruce	2 Ag záušnice	Geisler 1986	
70	Holubice			hr. 212	žena	20–30 let	Ota I. Sličný	1061–1087		na pravé lopatce	Fe drátek	Geisler 1986	
71	Horní Dunajovice	17				dospělý jedinec	mor. denár		F XIV, 16			Šikulová 1959, 152	
72	Hradčovice	18					denár	11. století				Radoměrský 1955, 29	
73	Hradčovice						denár	11. století				Radoměrský 1955, 29	
74	Chvalnov	19					Oldřich Brněnský	1092–1097/ /1099–1115				Šikulová 1959, 152	
75	Ivanovice u Brna	20		hr. 2			Ondřej I.	1046–1061			2 Ag záušnice, šedofialový nepravidelný korál	Šikulová 1959, 153	
76	Ivanovice u Brna			hr. 137	dívka	9–10 let	Štěpán I.	1000–1038		v pravé ruce		Geisler 1997	na minci otisk dřeva
77	Jiříkovice	21					Štěpán I.	1000–1038		v ústech		Šikulová 1959, 153	
78	Jiříkovice						Štěpán I.	1000–1038		v ruce		Šikulová 1959, 153	
79	Jiříkovice						Štěpán I.	1000–1038		v ruce		Šikulová 1959, 153	
80	Jiříkovice						Spytihněv II.	1055–1061		v ruce		Šikulová 1959, 153	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
81	Jiříkovice						Ota I. Sličný	1061–1087		v ruce		Šikulová 1959, 153	
82	Klobouky	22				mladý jedinec	Spytihněv II.	1055–1061				Šikulová 1959, 153	
83	Klobouky					mladý jedinec	Konrád I. a Ota I., spol. ražba	1054–1061				Šikulová 1959, 153	
84	Klobouky					mladý jedinec	Ota I. Sličný	1061–1087				Šikulová 1959, 153	
85	Kobeřice	23					Konrád I.	1061–1092	F IX, 16			Šikulová 1959, 154	
86	Kobeřice			hr. 4			Ondřej I.	1046–1061	R II, 13	na hrudi		Šikulová 1959, 154	
87	Křenovice	24					denár	11. století				Šikulová 1959, 154	
88	Kupařovice	25		hr. 3			Ag mince			vedle pravé kosti pánevní		Staňa 1971	zlomek mince
89	Ladná	26	zaniklá ves Slivnice?				Konrád I. a Ota I., spol. ražba	1054–1061			3 záušnice (1 Ag, 2 br.), náhrdelník z kulovitých korálků z jaspisu a křemene	Šikulová 1959, 154	
90	Lanštrof	27					Konrád I. a Ota I., spol. ražba	1054–1061	F IX, 15	druhotné uložení	3 záušnice (2 Ag, 1 br.), karneolové a křišťálové korálky	Radoměrský 1955, 31	
91	Mistřín	28		hr. 1			Ondřej I.	1046–1061	Weszerle II, 23	pod pravou dlaní		Dohnal–Ondruš 1964	
92	Mistřín			hr. 7			Ondřej I.	1046–1061	Weszerle III, 1	pod pravou částí křížové kosti		Dohnal–Ondruš 1964	
93	Mistřín			hr. 8			Konrád I. a Ota I., spol. ražba	po 1062	F IX, 15	pod levou dlaní		Dohnal–Ondruš 1964	
94	Mistřín			hr. 9			Ondřej I.	1046–1061	Weszerle III, 8	pod levou ramenní kostí	prsten	Dohnal–Ondruš 1964	zbytky rakve?
95	Mistřín			hr. 18		dítě	Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5	na prsou		Dohnal–Ondruš	
96	Mistřín			hr. 19			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 4	na pravé stehenní kosti		Dohnal–Ondruš 1964	zbytky rakve, hřebík
97a	Mistřín			hr. 20			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	mezi hrudí a levou kostí ramenní	2 záušnice	Dohnal–Ondruš 1964	zbytky rakve
97b	Mistřín			hr. 20			Ota I. Sličný	1061–1087	FX, 5	pod pravou pánví	2 záušnice	Dohnal–Ondruš 1964	
98	Moravičany	29	sv. Jiří	hr. 20			Antonius Pius	1. pol. 2. stol.		na levé lícní kosti		Goš 1988, 185	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
99	Mušov	30		hr. 9a	žena	50–60 let	Petr I.	1038–1041/ /1044–1046		v pravé dolní části hrudi		Jelínková 1999	
100	Mušov			hr. 42	žena	30–40 let	Ondřej I.	1046–1061		v pravé ruce	2 Ag záušnice, Fe tyčinka, zlomky neurčené hmoty	Jelínková 1999	
101	Mušov			hr. 44		6–7 let	Ota I. Sličný	1061–1087		v oblasti pánve	9 br. záušnic	Jelínková 1999	
102	Mušov			hr. 64	muž	40–50 let	Ladislav I.	1077–1095		v pravé ruce		Jelínková 1999	
103	Mušov			hr. 69		2–3 roky	řím. serratus--Aulius Postumius Auli Filius Spurii Nepos Albinus	okolo 82 př. n. l.		v zásypu		Jelínková 1999	
104	Mušov			hr. 72	muž	40–50 let	Ondřej I.	1046–1061		v pravé ruce		Jelínková 1999	
105	Mušov			hr. 74	muž	30–40 let	Ondřej I.	1046–1061		v pravé ruce		Jelínková 1999	
106	Mušov			hr. 80	žena?	50–60 let	Ota I. Sličný	1061–1087		v pravé ruce		Jelínková 1999	
107	Mušov			hr. 86	žena	20–40 let	Konrád I.	1061–1092		v zásypu nad pravou dlaní		Jelínková 1999	
108	Mušov			hr. 90	muž	30–40 let	Štěpán I.	1000–1038		mezi pravým zápěstím a pánví		Jelínková 1999	
109	Mušov			hr. 94 a, b		8 let	Ota I. Sličný	1061–1087		druhotné uložení		Jelínková 1999	na hromadě kostí v JZ rohu jámy
110	Mušov			hr. 95	muž	30–40 let	Ondřej I.	1046–1061		pod žebry pravé spodní části hrudníku		Jelínková 1999	
111	Mušov			hr. 98	žena	20–30 let	Konrád I.	1061–1092		v pravé ruce	Cu záušnice (Ag plátovaná)	Jelínková 1999	
112	Mušov			hr. 99	muž	40–50 let	Ota I. Sličný	1061–1087		mezi levou pánevní kostí a zápěstím levé ruky		Jelínková 1999	
113	Mušov			hr. 101	muž	50–60 let	Ota I. Sličný	1061–1087		mezi dlaní pravé ruky a pánví	Fe kruhovitá zdeř, Fe hrot	Jelínková 1999	
114	Mušov			hr. 105	muž		Ondřej I.	1046–1061		u vnitřní strany levého lokte	břitva, Fe předmět (trn nože?)	Jelínková 1999	
115	Mušov			hr. 112	žena	40–50 let	Ota I. Sličný	1061–1087		po pravé straně křížových obratlů	Ag záušnice	Jelínková 1999	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
116	Mušov			hr. 129	žena	40–50 let	Konrád I.	1061–1092		v pravé ruce		Jelínková 1999	pod mincí patinou konzervovaná organická hmota
117	Mušov			hr. 132	žena	40–50 let	Ota I. Sličný	1061–1087		v pravé ruce		Jelínková 1999	pod mincí organická hmota
118a	Mušov			hr. 136		8–9 let	Konrád I.	1061–1092		v místě pravé kosti pánevní, vně dislokované kosti předloktí	11 záušnic (10 br., 1 Cu, Ag plátovaná), část dna a nádoby	Jelínková 1999	
118b	Mušov			hr. 136		8–9 let	Ota I. Sličný	1061–1087		u pravé části pánve	11 záušnic (10 br., 1 Cu, Ag plátovaná), část dna a nádoby	Jelínková 1999	
119	Mušov			hr. 138	muž?	30–40 let	Ondřej I.	1046–1061		mezi žebrem a levou kostí pánevní		Jelínková 1999	
120	Mušov			hr. 146		16–18 let	Ondřej I.	1046–1061		na pravé pánevní kosti	Fe nůž	Jelínková 1999	
121	Mušov			hr. 150		13–14 let	Ondřej I.	1046–1061		v pravé ruce	Fe nůž	Jelínková 1999	pod mincí organická hmota
122	Mušov			hr. 151	muž	40–50 let	Konrád I.	1061–1092		na levé stehenní kosti		Jelínková 1999	
123	Mušov			hr. 160	muž	50–60 let	Ondřej I.	1046–1061		v pravé ruce		Jelínková 1999	
124	Mušov			hr. 167	žena	30–40 let	Konrád I.	1061–1092		pod pravou kostí pánevní		Jelínková 1999	
125	Mušov			hr. 172		9 let	Ondřej I.	1046–1061		v místě pravé pánevní kosti		Jelínková 1999	
126	Mušov			hr. 175		13–14 let	Konrád I. a Ota I., spol. ražba	1055–1061		po pravé straně lebky		Jelínková 1999	
127	Mušov			hr. 178a,b		8 let	Konrád I.	1061–1092		vpravo od lýtkové kosti		Jelínková 1999	vlevo od dítěte ležela žena se 3 záušnicemi
128	Mušov			hr. 182	muž	40–50 let	Konrád I.	1061–1092		na pravé pánevní kosti		Jelínková 1999	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
129	Mušov			hr. 185	žena	30–40 let	Ota I. Sličný	1061–1087		vně pravého kyčelního kloubu	br. prsten, 2 záušnice (1 br., 1 Ag)	Jelínková 1999	
130	Mušov			hr. 187	žena	30–50 let	Ota I. Sličný	1061–1087		u zlomků žebra, u lebky		Jelínková 1999	
131	Mušov			hr. 196		5 let	Konrád I.	1061–1092		u pravé pánevní kosti	11 br. záušnic	Jelínková 1999	
132	Mušov			hr. 204		6 let	Ota I. Sličný	1061–1087		v levé střední části hrudníku		Jelínková 1999	
133	Mušov			hr. 208		4 roky	Konrád I.	1061–1092		mezi koleny		Jelínková 1999	
134	Mušov			hr. 212	muž	50–60 let	Spytihněv II.	1055–1061		v levé ruce		Jelínková 1999	
135	Mušov			hr. 213	muž	30–40 let	Štěpán I.	1000–1038		za temenem lebky		Jelínková 1999	
136a	Mušov			hr. 225	žena	30–40 let	Konrád I.	1061–1092		po levé straně předloktí	1 Pb záušnice	Jelínková 1999	
136b	Mušov			hr. 225	žena	30–40 let	Konrád I.	1061–1087		u levého předloktí	1 Pb záušnice	Jelínková 1999	
137	Nová Dědina	31		hr. 102			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5	pod bradou	Pb a br. záušnice	Šikulová 1959, 156	
138	Nová Dědina			hr. 120			napodobenina denáru Bořivoje II.	1100–1107/ /1109–1110/ /1118	F XI, 1	pod hrudí		Šikulová 1959, 156	
139	Nová Dědina			hr. 128			Ota II. Černý	1107–1125	F XIII, 24	u pravé ruky		Šikulová 1959, 156	poškozená mince
140	Nová Ves	32		hr. X		nedospělý jedinec	německý denár?	poč. 11. století		za hlavou		Šikulová 1959, 156	zlomky mince
141	Nový Poddvorov	33		hr. 1			Ag mince			pod levým chodidlem	Fe nůž, záušnice	Klanica 1973	
142	Nový Poddvorov			hr. 2			Ag mince			v horní polovině hrudníku		Klanica 1973	
143	Nový Poddvorov			hr. 3			Ag mince			za lebkou		Klanica 1973	
144	Nový Poddvorov			hr. 6		dospělý jedinec	Ag mince			v SZ rohu hrobu		Klanica 1973	u levé nohy dítěte
145	Nový Poddvorov			hr. 9		dítě	Ag mince			u pravé dlaně		Klanica 1973	
146	Nový Poddvorov			hr. 10			Ag mince			v pravé ruce	Fe šipka	Klanica 1973	
147	Nový Poddvorov			hr. 12			Ag mince			v pravé ruce	záušnice	Klanica 1973	
148	Olšany	34					Svatopluk	1095–1107				Šmíd 2002, 285	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
149	Olšany						Ondřej I.	1046–1061				Šmíd 2002, 285	
150	Polkovice	35					Ladislav I.	1077–1095	R III, 30	u pravé ruky		Šikulová 1959, 157	
151	Prostějov	36	ul. Třebízského				Vratislav II.	1061–1092			Fe nůž	Šikulová 1959, 157	
152	Prostějov		ul. Třebízského				Spytihněv II.	1055–1061	F VIII, 16			Šikulová 1959, 157	
153	Prostějov		ul. Třebízského				Vratislav II. jako olomoucký kníže	1058–1061			Fe nůž	Šikulová 1959, 157	
154	Prostějov		ul. Třebízského				Břetislav I.	1034–1055	F VIII, 7	v ústech		Šikulová 1959, 157	
155	Prostějov		ul. Třebízského				Břetislav I.	1034–1055	F VIII, 7	v pravé ruce		Šikulová 1959, 157	
156	Prušánky	37		hr. 222			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 4	v levé polovině hrudníku, v místě levého zápěstí		Krejčík 1986	
157	Prušánky			hr. 223			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 8	v levé ruce		Krejčík 1986	
158	Prušánky			hr. 227			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5		Ag záušnice	Krejčík 1986	
159	Prušánky			hr. 320			Konrád I. a Ota I., spol. ražba	1054–1061	F IX, 15	v zásypu		Krejčík 1986	
160	Prušánky			hr. 327		dítě	Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	na dně u J stěny jámy		Krejčík 1986	
161	Prušánky			hr. 335			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	v pravé ruce		Krejčík 1986	
162	Prušánky			hr. 346			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	na zlomku pánve z vnitřní strany levé stehenní kosti		Krejčík 1986	
163	Prušánky			hr. 355			Štěpán I.	1000–1038	CNH 1	mezi holennímí kostmi		Krejčík 1986	
164	Prušánky			hr. 357			Štěpán I.	1000–1038	CNH 1	těsně za temenem		Krejčík 1986	
165	Prušánky			hr. 358			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	v pravé ruce		Krejčík 1986	
166	Prušánky			hr. 359			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	ve skupince kostí uprostřed hrobu	4 Ag záušnice	Krejčík 1986	
167	Prušánky			hr. 360			Štěpán I.	1000–1038	CNH 1	v místě hrudní kosti	Fe nůž	Krejčík 1986	
168	Prušánky			hr. 363			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 3	v levé ruce		Krejčík 1986	
169	Prušánky			hr. 367			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	v JV rohu jámy		Krejčík 1986	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
170	Prušánky			hr. 370			Štěpán I.	1000–1038		u pravé lopatky	Cu záušnice	Krejčík 1986	mince byla olámaná
171	Prušánky			hr. 371			Štěpán I.	1000–1038	CNH 1	v levé polovině pánve	Fe nůž, nádoba	Krejčík 1986	
172	Prušánky			hr. 373			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 10	v levé ruce		Krejčík 1986	
173	Prušánky			hr. 376			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	v levé ruce		Krejčík 1986	
174	Prušánky			hr. 381			Štěpán I.	1000–1038	CNH 1	v pravé polovině hrudi		Krejčík 1986	
175	Prušánky			hr. 382			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	vedle pánve	2 Ag záušnice	Krejčík 1986	
176	Prušánky			hr. 384			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 10	pod pravou klíční kostí	2 záušnice (Pb a Ag plátovaná)	Krejčík 1986	
177	Prušánky			hr. 388			Ota I. Sličný	1061–1086	F X, 2	na vnitřní straně pravého kyčelního kloubu	Cu prsten	Krejčík 1986	
178	Prušánky			hr. 389			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	vpravo od spodního bederního obratle		Krejčík 1986	
179	Prušánky			hr. 391			Svatopluk	1095–1107	F XI, 16	v zásypu		Krejčík 1986	
180	Prušánky			hr. 392			Svatopluk	1095–1107	F XI, 16	u levého zápěstí	Ag záušnice, 2 prsteny (Cu a zlomky skleněného)	Krejčík 1986	
181	Prušánky			hr. 393			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 7	při dolní čelisti		Krejčík 1986	
182	Prušánky			hr. 394			moravský denár			na spodním okraji hrudníku		Krejčík 1986	mince ve dvou zlomcích
183	Prušánky			hr. 402			Štěpán I.	1000–1038	CNH 1	uprostřed levé poloviny hrudníku		Krejčík 1986	
184	Prušánky			hr. 406			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	v místě pravého ramene	Ag záušnice	Krejčík 1986	
185	Prušánky			hr. 408			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 2	u pravé patní kosti	2 záušnice (Pb a Ag plátovaná)	Krejčík 1986	
186	Prušánky			hr. 411		dítě	Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 3	pod lebkou	2 Cu záušnice, zlomky skleněného prstenu	Krejčík 1986	
187	Prušánky			hr. 413			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 10	v levé ruce		Krejčík 1986	
188	Prušánky			hr. 415			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	v levé ruce		Krejčík 1986	
189	Prušánky			hr. 429			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	v pravé polovině hrudníku	Ag záušnice	Krejčík 1986	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
190	Prušánky			hr. 430			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	v pravé ruce		Krejčík 1986	
191	Prušánky			hr. 455			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 8	v levé ruce		Krejčík 1986	rozlámaná mince
192	Prušánky			hr. 481			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	v levé ruce		Krejčík 1986	
193	Prušánky			hr. 488			Štěpán I.	1000–1038	CNH 1	v levé ruce		Krejčík 1986	
194	Prušánky			hr. 490			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	uprostřed levé části hrudníku	2 Ag záušnice, 2 prsteny (Ag a Cu)	Krejčík 1986	
195	Prušánky			hr. 491			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5	v levé polovině hrudi		Krejčík 1986	
196	Prušánky			hr. 493			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 8	uprostřed pánve		Krejčík 1986	mince byla zabalena do hedvábného plátna
197	Prušánky			hr. 503			Ondřej I.	1046–1061	CNH 12	na vnitřní straně lokte		Krejčík 1986	
198	Prušánky			hr. 505			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 10	v pravé ruce		Krejčík 1986	
199	Přerov--Předmostí	38	Chromečkova zahrada				Břetislav I.	před 1034	F VII, 17	v ruce		Šikulová 1959, 157–158	
200	Přerov--Předmostí		Chromečkova zahrada				Konrád I. a Ota I., spol. ražba	po 1061	F IX, 15		3 Ag záušnice	Šikulová 1959, 157–158	
201	Přerov--Předmostí	39	"Za hřbitovem"				Ondřej I.	1046–1061	W III, 12			Šikulová 1959, 157–158	
202	Přítluky	40		hr. 166			Štěpán I.	1000–1038				Šikulová 1959, 158	
203	Přítluky			hr. 174			Štěpán I.	1000–1038	R I, 1			Šikulová 1959, 158	
204	Přítluky			hr. 334		dospělý jedinec	Konrád I. a Ota I., spol. ražba	1054–1061	F IX, 15, č. 949	na levé pánevní kosti		Šikulová 1959, 158	
205	Přítluky			hr. 336		dítě	Konrád I. a Ota I., spol. ražba	1054–1061	F IX, 15, č. 946	na pravé pánevní kosti		Šikulová 1959, 158	
206	Přízřenice	41					Břetislav I.	1034–1055	F VIII, 7		br. prsten, korálek ze zeleného skla	Šikulová 1959, 158	zlomek mince, v opisu Všebor
207	Radslavice	42	hradiště Zelená hora	hr. 21			Vratislav II.	1085–1092				Staňa 1986, 88	moravská ražba
208	Rohatec	43					Ota I. Sličný	1061–1087				Šikulová 1959, 159	
209	Rohatec						Svatopluk	1095–1107	F XII, 9			Šikulová 1959, 159	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
210	Rohatec						denár					Šikulová 1959, 159	poškozená mince
211	Rudimov	44	Na Spálici				Štěpán I.	1000–1038		na levé pánevní kosti	Fe nůž, kousek emailu?	Dostál 1966	pohřeb zapuštěný do středu náspu mohyly
212	Slavětice	45		hr. 5			Vratislav II.	1061–1085		u pravé stehenní kosti		Poláček 1990	
213	Staré Město--Sady	46	Na Špitálkách	hr. 5/59	žena		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	u pravé ruky	2 záušnice (Ag plátované)	Sejbal 1986	
214	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 30/59	dívka		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 11	u pravého boku	7 br. záušnic	Sejbal 1986	
215	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 34/59	muž		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	v levé ruce		Sejbal 1986	
216	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 63/59	žena		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	na levé pánevní kosti	4 záušnice (1 Ag, 1 br., 2 Ag plátované)	Sejbal 1986	mince asi vypadla z pravé ruky, která byla ohnuta do klína
217	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 72/59		dítě	Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	v pravé ruce	10 Cu záušnic	Sejbal 1986	
218	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 88/59	muž		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	u pravého zápěstí	Fe nůž	Sejbal 1986	
219	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 98/59			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5	u pravého lokte		Sejbal 1986	
220	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 127/59	žena		Ladislav I.	1077–1095	Réthy 28	na pravé straně lebky	Ag záušnice	Sejbal 1986	
221	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 134/59		dospělý jedinec	Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 9	na pravé pánevní kosti		Sejbal 1986	
222	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 155/59		mladší jedinec	Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5	u pravého boku		Sejbal 1986	
223	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 163/59			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 9	u levé ruky		Sejbal 1986	
224	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 179/59	žena		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	v pravé ruce	4 cínové záušnice	Sejbal 1986	za hlavou a nohama obložení z pískovcových kamenů
225	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 23/60			Svatopluk	1095–1107	F XII, 10	v levé ruce		Sejbal 1986	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
226	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 30/60	muž?		mezivládí, brněnský úděl	1097–1099	F IX, 26	v pravé ruce		Sejbal 1986	částečné kamenné obložení
227	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 79/60			Svatopluk	1095–1107		mezi pravou ramenní kostí a hrudníkem		Sejbal 1986	
228	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 81/60			mezivládí, brněnský úděl	1097–1099		v pravé ruce		Sejbal 1986	
229	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 83/60			Svatopluk	1095–1107		u pravé ruky		Sejbal 1986	mince provrtána, ale vzhledem k uložení nelze předpokládat, že měla funkci přívěsku
230	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 91/60	žena?		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 8	u levé ruky		Sejbal 1986	
231	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 93/60			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 4	pod pravým loktem	nádoba	Sejbal 1986	
232	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 95/60	muž		Ota II. a Spytihněv	1125		pod pravou pánevní kostí		Sejbal 1986	
233	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 99/60	žena		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	u pravé klíční kosti	Ag záušnice	Sejbal 1986	
234	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 102/60	muž		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	mezi pravou ramenní kostí a hrudníkem		Sejbal 1986	
235	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 117/60	muž		Ondřej I.	1046–1061	Réthy 13 var.	na vnitřní straně předloktí		Sejbal 1986	společný hrob dvou mužů
236	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 146/60	žena		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	vpravo od lebky	2 br. záušnice	Sejbal 1986	
237	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 7/61			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5	u pravého boku		Sejbal 1986	
238	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 25/61			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5	u pravého boku		Sejbal 1986	
239	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 41/61	žena?		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 3	u pravé ruky		Sejbal 1986	
240	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 44/61			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 3	v místě levého boku	záušnice	Sejbal 1986	
241	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 46/61	žena		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	v místě levé ruky		Sejbal 1986	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
242	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 77/61	žena		Ota II. Černý	1107–1110/ /1113–1125		na pravé straně hrudi	záušnice	Sejbal 1986	
243	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 89/61	žena		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5	na vnitřní straně levého lokte	2 Ag záušnice, 2 prsteny	Sejbal 1986	
244	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 116/61		dítě	Svatopluk	1095–1107	F XI, 22	mezi zbytky lebky		Sejbal 1986	rozpadlá mince
245	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 117/61	žena		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 6	mezi zuby	3 záušnice	Sejbal 1986	
246	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 119/61			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5	vpravo pod bradou		Sejbal 1986	
247	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 157/61	muž		Bořivoj II.	1100–1107/ /1109–1110/ /1118–1120	F XI, 6	u levé ruky		Sejbal 1986	
248	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 163/61	muž?		rakouský fenik?			u levé ruky	br. prsten	Sejbal 1986	jáma částečně obložena kameny
249	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 3/62	muž?		Ota II. Černý a Spytihněv	1125		pod pravou pánevní kostí		Sejbal 1986	rozpadlá mince
250	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 8/62	žena		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 3	u levého boku	br. prsten, 3 záušnice (2 Ag plátované, 1 cínová)	Sejbal 1986	
251	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 26/62		dospělý jedinec	Svatopluk	1095–1107		pod lebkou		Sejbal 1986	
252	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 30/62	muž		Svatopluk	1095–1107		u pravé ruky		Sejbal 1986	
253	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 36/62	žena		Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 8	na levé straně hrudi	záušnice	Sejbal 1986	
254	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 38/62			Svatopluk	1095–1107	F XII, 11	u pravého boku		Sejbal 1986	
255a	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 47/62			Svatopluk	1095–1107	F XI, 12	na levé pánevní kosti		Sejbal 1986	
255b	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 47/62			denár			u levého boku		Sejbal 1986	
256	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 52/62		dospělý jedinec	Svatopluk	1095–1107	F XII, 1	uprostřed hrudi		Sejbal 1986	
257	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 60/62			Svatopluk	1095–1107	F XI, 13	u levého boku		Sejbal 1986	
258	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 83/62			Ota II. Černý	1107–1110/ /1113–1125		pod pravou dlaní		Sejbal 1986	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
259	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 102/62		dospělý jedinec	Ota II. Černý	1107–1110/ /1113–1125		u pravé ruky		Sejbal 1986	
260	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 119/62		dospělý jedinec	Ota II. Černý?	1107–1110/ /1113–1125		pod pravou pánevní kostí		Sejbal 1986	
261	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 162/62	muž?		Ota II. Černý a Spytihněv	1125		u levého kolena		Sejbal 1986	
262	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 167/62			Soběslav I.?	1125/ /1130–1135	F XIV, 24	na levém kyčelním kloubu		Sejbal 1986	
263	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 174/62	žena		Ota II. Černý	1107–1110/ /1113–1125	F XIII, 10	u pravé ruky		Sejbal 1986	
264	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 177/62			Svatopluk	1095–1107	F XI, 17	u pravé ruky	br. prsten	Sejbal 1986	
265	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 191/62		mladý jedinec	denár					Sejbal 1986	rozpadlá mince
266	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 194/62		dospělý jedinec	Svatopluk	1095–1107		u levé ruky		Sejbal 1986	rozpadlá mince
267	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 199/62		dospělý jedinec	Vladislav I.	1110–1113		v pravé ruce		Sejbal 1986	
268	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 209/62	žena		mezivládí?, brněnský úděl	1097–1099		pod kostrou	8 br. záušnic	Sejbal 1986	
269	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 290/62			brněnský úděl?		F XIV, 16	u pravé ruky		Sejbal 1986	
270	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 10/63		dospělý jedinec	Leopold III./ Leopold IV.	1082–1096/ /1096–1137	Neunkirchen, Dworschak NZ 54	u pravého kyčelního kloubu		Sejbal 1986	fenik z rakousko--štýrské oblasti
271	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 13/63		dospělý jedinec	Soběslav I.?	1125/ /1130–1135	F XIV, 24	na pravé pánevní kosti		Sejbal 1986	
272	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 16/63	muž?		Ota II. Černý a Spytihněv	1125	F XIII, 26	u levé ruky		Sejbal 1986	
273	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 21/63		dospělý jedinec	Ota II. Černý	1107–1110/ /1113–1125		na vnitřní straně levé stehenní kosti		Sejbal 1986	
274	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 22/63	žena		Soběslav I.?	1125/ /1130–1135		u pravého zápěstí	6 br. záušnic, br. prsten	Sejbal 1986	
275	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 23/63		dítě	Soběslav I.?	1125/ /1130–1135		u pravé ruky		Sejbal 1986	
276	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 33/63		dospělý jedinec	Ota II. Černý a Spytihněv	1125		na levé kyčelní kosti, těsně u levé ruky		Sejbal 1986	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
277a	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 35/63	muž		Svatopluk	1095–1107		u levého předloktí	Fe břitva	Sejbal 1986	mince asi vypadly z pravé ruky, která ležela přes břicho
277b	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 35/63	muž		Svatopluk	1095–1107		u levého předloktí	Fe břitva	Sejbal 1986	mince asi vypadly z pravé ruky, která ležela přes břicho
278	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 39/63			Svatopluk?	1095–1107		u levé ruky		Sejbal 1986	
279	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 54/63			Ota II. Černý	1107–1110/ /1113–1125	F XIII, 18	u levého boku		Sejbal 1986	
280	Staré Město--Sady		Na Špitálkách	hr. 61/63	žena		Ota II. Černý a Spytihněv	1125		vně pravého kolena	cínová záušnice, Fe předmět, br. prsten	Sejbal 1986	
281	Strachotín	47	u sv. Oldřicha				Ondřej I.	1046–1061				Měřínský 1985, 214–220	
282	Syrovice	48					Ondřej I.	1046–1061	W III, 13			Šikulová 1959, 159	
283	Šakvice	49					Ondřej I.	1046–1061		u levé ruky	záušnice	Novotný 1975	
284	Šakvice						Ondřej I.	1046–1061		u levého ramene		Novotný 1975	
285	Šaratice	50		hr. 3	žena		Konrád I.	po 1061	F IX, 19		2 Ag záušnice, Ag prsten	Šikulová 1959, 159	
286	Šelešovice	51					Štěpán I.	1000–1038		na hrudi		Šikulová 1959, 160	
287	Tištín	52					Ondřej I.	1046–1061				Šikulová 1959, 160	rakev sbíjena hřeby
288	Tištín						Ota I. Sličný	1061–1087				Šikulová 1959, 160	rakev sbíjena hřeby
289	Určice	53					Štěpán I.	1000–1038				Šmíd–Čižmář––Dočkalová 1997	
290	Určice						Štěpán I.	1000–1038				Šmíd–Čižmář––Dočkalová 1997	
291	Určice						Svatopluk	1095–1107				Šmíd–Čižmář––Dočkalová 1997	
292	Určice						Vratislav II. a Bořivoj II., spol. ražba	krátce po 1090				Šmíd–Čižmář––Dočkalová 1997	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
293	Velatice	54					Konrád I. a Ota I., spol. ražba	po 1061		v levé ruce		Šikulová 1959, 161	
294	Velké Hostěrádky	55					Ondřej I.	1047–1061		na hrudi		Ludikovský–Snášil 1974	
295	Velké Hostěrádky						Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 2			Ludikovský–Snášil 1974	
296	Velké Hostěrádky			hr. 28	žena	30–40	Štěpán I.	1000–1038	R I, 1	v ruce		Ludikovský–Snášil 1974	
297	Velké Hostěrádky			hr. 34	žena	20–30	Konrád/ Oldřich	1061–1092/ /1092–1115	F XII, 26			Ludikovský–Snášil 1974	
298	Velké Hostěrádky			hr. 35	žena	30–40	Ondřej I.	1046–1061	R II, 12			Ludikovský–Snášil 1974	
299	Velké Pavlovice	56	u sv. Floriána?				Ondřej I.	1046–1061		v ruce		Šikulová 1959, 161	
300	Vícemilice	57		hr. 2			Svatopluk	1095–1107	F XI, 18			Radoměrský 1955, 35	
301	Vícemilice			hr. 5			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 10			Radoměrský 1955, 35	poškozená mince
302	Vícemilice			hr. 11			Ondřej I.	1046–1061	R II, 13			Radoměrský 1955, 35	
303	Vícemilice			hr. 19			Konrád I. a Ota I., spol. ražba	po 1061	F IX, 15			Radoměrský 1955, 35	
304	Vícemilice			hr. 20			Konrád I. a Ota I., spol. ražba	po 1061	F IX, 15			Radoměrský 1955, 35	
305	Vícemilice			hr. 21			Konrád I. a Ota I., spol. ražba	po 1061	F IX, 15			Radoměrský 1955, 35	
306	Vícemilice			hr. 50			Břetislav I.	1034–1055	F VIII, 7			Radoměrský 1955, 35	zlomek mince
307	Vícemilice			hr. 63			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 8			Radoměrský 1955, 35	
308	Vícemilice			hr. 69			Aba Samuel	1041–1044	R I, 10			Radoměrský 1955, 36	
309	Vícemilice			hr. 74			Ondřej I.	1046–1061	R I, 11			Radoměrský 1955, 36	
310	Vícemilice			hr. 76			Ondřej I.	1046–1061	R II, 13			Radoměrský 1955, 36	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
311	Vícemilice			hr. 77			Vratislav II. a Bořivoj II., spol. ražba	krátce po 1090				Radoměrský 1955, 36	
312	Vícemilice			hr. 81			Štěpán I.	1000–1038	R I, 1			Radoměrský 1955, 36	
313	Vícemilice			hr. 82			Spytihněv II.	1055–1061	F VIII, 19			Radoměrský 1955, 36	
314	Vícemilice			hr. 88			Ondřej I.	1046–1061	R II, 12			Radoměrský 1955, 36	
315	Vícemilice			hr. 92			Štěpán I.	1000–1038	R I, 1			Radoměrský 1955, 36	
316	Vícemilice			hr. 100			Štěpán I.	1000–1038	R I, 1			Radoměrský 1955, 36	
317	Vícemilice			hr. 101			Štěpán I.	1000–1038	R I, 1			Radoměrský 1955, 36	
318	Vícemilice			hr. 107			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5			Radoměrský 1955, 36	
319	Vícemilice			hr. 108			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5			Radoměrský 1955, 36	
320	Vícemilice			hr. 115			Břetislav I.	1034–1055	F VIII, 3			Radoměrský 1955, 36	čtvrtina mince
321	Vícemilice			hr. 127			Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 2			Radoměrský 1955, 36	
322	Vítonice	58					Vratislav II. jako olomoucký kníže	1058–1061		u ruky		Šikulová 1959, 162	
323	Vranovice	59					neurčený denár					Šikulová 1959, 162	dřevěná rakev
324	Vranovice						neurčený denár					Šikulová 1959	dřevěná rakev
325	Zborovice	60		hr. 10		dítě	Štěpán I.	1000–1038		na pravé části hrudníku		Chybová 1985; 1986	
326	Zborovice			hr. 11			Ondřej I.	1046–1061				Chybová 1985	polovina mince
327	Zborovice			hr. 14			Ondřej I.	1046–1061				Chybová 1986	
328	Zborovice			hr. 18		dítě	Konrád I. a Ota I., spol. ražba	1054–1061		na pravé části hrudníku	Fe nůž	Chybová 1986	

	lokalita	č. lok.	bližší lokalizace	číslo hrobu	pohlaví	věk	ražba	datace	typ	uložení	ostatní výbava	literatura	poznámky
329	Zborovice			hr. 22		dítě	Ondřej I.	1046–1061		na hrudníku		Chybová 1986	polovina mince
330	Znojmo	61	u sv. Hypolita				Litold Znojemský	1092–1099/ /1100–1112	F XIII, 4			Šikulová 1959, 162	
331	Znojmo		u sv. Hypolita				Ota I. Sličný	1061–1087	F X, 5			Šikulová 1959, 162	

[1] pořadové číslo nálezu (více mincí v hrobě je odlišeno písmeny) / serial number of the find (more coins in one single grave are indicated by letters of the alphabet)

Literatura

Baštová, D. – Bašta, J. 1990: Slovanské osídlení v povodí horní Radbuzy. Sborník západočeského muzea v Plzni – Historie 5, 5–59.
Bartošková, A. – Sláma, J. 1997: Nové mincovní nálezy na Budči. Numismatické listy 52, 150–152.
Bóna, I. 1980: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. Acta archeologica Academiae scientiarum Hungaricae, 31–95.
Břicháček, P. – Metlička, M. 1999: Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku. Archeologie ve středních Čechách 3, 259–282.
Buchvaldek, M. 1999: Slovanské pohřebiště v Sulejovicích, okr. Litoměřice. Studia mediaevalia pragensia IV, Praha, 81–90.
Castelin, K. 1978: K otázce „obolu mrtvých" u středoevropských Keltů, Numismatický sborník 15, 69–101.
Čechura, M. 2002: Kostel sv. Ducha ve Všerubech. Dějiny staveb 2002 (Sborník příspěvků z konference Dějin staveb 2002), 41–45.
Čurda, T. 1994: Archeologický výzkum v Pardubičkách. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 20, 96–100.
Čurda, T. 1999: Středověké osídlení v Pardubičkách z pohledu archeologie. Východočeský sborník historický 8, 23–63.
Dohnal, V. 1981: Mladohradištní pohřebiště na Olomoucku. Archeologické rozhledy 33, 258–268.
Dohnal, V. – Ondruš, V. 1964: Pohřebiště z mladší doby hradištní v Mistříně u Kyjova. Archeologické rozhledy 16, 191–208.
Dostál, B. 1957: Slovanský mohylník u Žlutavy. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 6, řada E, 37–74.
Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
Dragoun, Z. 1981: Záchranný výzkum při rekonstrukci plynovodu na Starém Městě pražském 1. Archeologia pragensia 2, 193–232.
Doubová, M. 1990: Příspěvek k počátkům slovanského osídlení Plzeňska. Zprávy československé společnosti archeologické – supplement 11, 28–55.
Frolík, J. – Sigl, J. 1995: Chrudimsko v raném středověku. Hradec Králové.
Frolíková-Kaliszová, D. 1999: Mladohradištní pohřebiště v Drahanovicích (okr. Olomouc). Archeologické rozhledy 51, 317–334.
Geisler, M. 1986: Holubice, pohřebiště z mladohradištního období. Fontes archaeologici Moravicae XX, Brno.
Geisler, M. 1997: Pohřebiště z 10.–11. století v Ivanovicích u Brna, okr. Brno-venkov. Pravěk NŘ 7, 395–411.
Goš, V. 1988: Slovanské osídlení severní Moravy. In: Frolec, V. (ed.), Rodná země, 181–190. Brno.
Hanuliak, M. 1989: K problematice výskytu mincí v hrobech z 11.–12. storočia na Slovensku. Slovenská numizmatika 10, 175–189.
Hásková, J. 1988: Mincovnictví Vratislava II. Numismatické listy 43, 148–159.
Huml, V. – Starec, P. 1997: K osídlení areálu kostela sv. Michala a Malého náměstí na Starém Městě pražském. In: Jana Kubková, Jan. Klápště, Martin Ježek, Petr Meduna (ed.), Život v archeologii středověku, 253–262. Praha.
Hus, M. 1992: K nálezům jihoněmeckých fenikových denárů na Plzeňsku v 13. století. Sborník západočeského muzea v Plzni – Historie 7, 182–186.

Chybová, H. 1985: Rettungsgrabung eines jungburgwallzeitlichen Gräberfeldes in Zborovice (okr. Kroměříž). Přehled výzkumů 1983, 55–56.
Chybová, H. 1986: Záchranný výzkum mladohradištního pohřebiště ve Zborovcích. In: Studie Kroměřížska 86, 3–24. Kroměříž.
Jelínková, D. 1999: Slovanské pohřebiště z 9. až 12. století v Mušově. Katalog. Brno.
Jelínková, D. – Karmazin, L. – Klanica, Z. 2004: Nové poznatky k mincím moravských údělných knížat z druhé poloviny 11. století. In: G. Fusek (ed.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej, 157–164. Nitra.
Klanica, Z. 1973: Mladohradištní pohřebiště v Novém Poddvorově (okr. Hodonín). Přehled výzkumů 1972, 64–65.
Klanica, Z. 1981: Výzkum pohřebišť z 8.–11. stol. a pravěkého a slovanského sídliště v Prušánkách v r. 1979 (okr. Hodonín). Přehled výzkumů 1979, 35–36.
Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
Klápště, J. 1999: Příspěvek k poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách. Archeologické rozhledy 51, 774–808.
Kolníková, E. 1967: Obolus mrtvých vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku. Slovenská archeologie 15, 189–255.
Kolníková, E. 2002: Streit um die historische Deutung der karolingischen Fundmünze aus Nitra (Zum Problem der Aussagekraft der Einzelfunde). In: Moneta mediaevalis, 51–60. Warszawa.
Koutecký, D. – Cvrková, M. 1992: Stadice, o. Řehlovice, okr. Ústí nad Labem. Výzkum v Čechách 1988–89, 144–145.
Kotyza, O. – Smetana, J. 1992: Zaniklá středověká osada Mury a města doksanského kláštera. Archeologické rozhledy 44, 611–632.
Krejčík, T. 1986: Denáry z kostrových hrobů z mladohradištního pohřebiště v Prušánkách, okr. Hodonín. Numismatický sborník 17, 283–288.
Kučerovská, T. 1989: Archeologické nálezy k vývoji peněžní směny ve velkomoravské říši. Numismatický sborník 18, 19–55.
Kučerovská, T. 1998: Münzfunde aus Mikulčice. In: L. Poláček (Hrsg.): Studien zur Burgwall Mikulčice III, 151–170, Brno.
Ludikovský, K. – Snášil, R. 1974: Mladohradištní kostrové pohřebiště ve Velkých Hostěrádkách (o. Břeclav). Praha.
Marethová, B. 2006: Vývoj pohřbívání v raně středověkých aglomeracích a lokačních městech na příkladu Žatce. Diplomová práce uložena v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou, FF UK v Praze.
Meduna, P. 1995: Denár knížete Spytihněva II. z pohřebiště u Vilémova, o. Chomutov. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1 – 1993, Z pomocných věd historických 11 – Numismatica, 113–114.
Měřínský, Z. 1985: Archeologická topografie katastrálních území obcí v oblasti vodního díla Nové Mlýny. Jižní Morava 21, 205–220.
Michálek, J. – Frölich, J. 1988: Mladohradištní pohřebiště ve Strakonicích. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 5, 95–99.
Militký, J. 2001: Exkurz: Mince z hrobu č. 13 z míst presbytáře kostela sv. Václava ve Vraclavi, Průzkumy památek 2, 109–112.
Militký, J. – Veselá, A. 2000: Raně středověké pohřebiště v Tuchoměřicích – Kněžívce (okr. Praha-západ) s nálezem denáru Břetislava I. Archeologie ve středních Čechách 4, 291–300.
Militký, J. – Polanský, L. – Štefan, I. – Varadzin, L. 2006: Nálezy mincí na raně až vrcholně středověkém pohřebišti u kostela Povýšení sv. Kříže ve Vrbně (okr. Mělník). Numismatický sborník 21, 209–214.

Nechvátal, B. 1999: Radomyšl – raně středověké pohřebiště. Praha.
Nevizansky, G. 1980: K významu vypovedacej schopnosti mincí v staromaďarských hrobech. Slovenská numizmatika 6, 121–131.
Novotný, B. 1975: Objev pohřebiště z doby stěhování národů a pozdní doby hradištní u Rakvic (okr. Břeclav). Přehled výzkumů 1974, 42–43.
Ondráček, J. 1972: Pohřebiště z 11. st. v Holešově-Všetulech (okr. Kroměříž). Přehled výzkumů 1971, 98–99.
Poláček, L. 1990: Výzkum mladohradištního pohřebiště u Slavětic (okr. Třebíč). Přehled výzkumů 1987, 61–62.
Poulík, J. 1975: Mikulčice. Praha.
Prix, D. – Zezula, M. 2003: Středověké osídlení Bohušova (okr. Bruntál) a počátky středověkého kostela sv. Martina. Archaeologia historica 28, 433–460.
Procházka, R. 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech. In: Brno a jeho region, Mediaevalia archaeologica 2, 7–158.
Radoměrský, P. 1955: Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě (Příspěvek k datování kostrových hrobů mladší doby hradištní). Sborník Národního musea v Praze, IX-A, 2.
Radoměrský, P. 1956: Slovanské kostrové hroby datované mincí u Brodu (okres Příbram). Numismatické listy 11, 48–51.
Říhovský, J. 1960: Slovanské kostrové pohřebiště v Bedihošti. Přehled výzkumů 1959, 172.
Sejbal, J. 1960: K počátkům peněžní směny ve Velkomoravské říši. Časopis moravského muzea 45, 73–82.
Sejbal, J. 1986: Nálezy denárů z pohřebiště na sadské výšině velkomoravského Starého Města. In: Denárová měna na Moravě, 98–183. Brno.
Sejbal, J. 1997: Základy peněžního vývoje. Brno.
Sláma, J. 1968: Denár Vratislava II. z pohřebiště v Sulejovicích okres Litoměřice. Numismatický sborník 10, 214.
Sláma, J. 1977: Mittelbőhmen im frűhen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde. Praha.
Sláma, J. 1995a: Denár knížete Oldřicha z pohřebiště u Lochenic, o. Hradec Králové. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1 – 1993, Z pomocných věd historických XI – Numismatica, 109–110.
Sláma, J. 1995b: Denár Vratislava II. nalezený ve Stehelčevsi, o. Kladno. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1 – 1993, Z pomocných věd historických 11 – Numismatica, 112.
Sláma, J. 2003: Přínos archeologie k poznání strukturálních proměn v přemyslovském státě na počátku 11. století. In: Sborník Drahomíru Kouteckému, 227–233. Praha.
Smetánka, Z. 1967: Výzkum na předklášterním ostrůvku v Opatovicích nad Labem. Archeologické rozhledy 19, 471–477.
Smetánka, Z. 1995: Nález denáru knížete Jaromíra na pohřebišti v Lumbeho zahradě Pražského Hradu. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1 – 1993, Z pomocných věd historických 11 – Numismatica, 109–110.
Smrž, Z. 1987: Račetice, o. Pětipsy, okr. Chomutov. Výzkumy v Čechách 1984–85, 178.
Sommer, P. 1978: Archeologický výzkum budečského hradiště v létech 1929 a 1931. Archeologické rozhledy 30, 172–185.
Staňa, Č. 1971: Mladohradištní pohřebiště v Kupařovicích (okr. Brno-venkov). Přehled výzkumů 1970, 55–56.
Staňa, Č. 1986: Mince jako historický pramen v archeologických nálezech 8.–12. st. In: Denárová měna na Moravě, 86–90. Brno.

Suchodolski, S. 1998: Początky obola zmarlych w Wielkopolsce. In: Kócka-Krenz, H. – Łosiński, W. (ed.), Kraje Słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i lacrum, 496–504. Poznań.
Svoboda, B. 1963: Hradištní pohřebiště s dřevěnou stavbou v Žalanech u Teplic. Památky archeologické 74, 266–307.
Šikulová, V. 1959: Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní. Pravěk východní Moravy, Zlín, 88–162.
Šikulová, V. 1960: Uherské denáry ze slovanského hrobu z Hodonína. Numismatický sborník 6, 375–376.
Šmerda, J. 1989: Nálezy uherských mincí na Moravě z 11.–12. století. Slovenská numizmatika 10, 223–233.
Šmíd, M. 2002: Olšany (okr. Prostějov). Přehled výzkumů 43, 285.
Šmíd, M. – Čižmář, M. – Dočkalová, M. 1997: Určice (okr. Prostějov). Přehled výzkumů 1993–94, 256–258.
Šolle, M. 1969: Kouřim v mladší a pozdní době hradištní. Památky archeologické 60, 1–118.
Šráčková, E. 1962: Výzkum slovanského pohřebiště v Josefově, okr. Hodonín. Přehled výzkumů 1961, 93–94.
Turek, R. 1948: České hradištní nálezy datované mincemi. Slavia antiqua 1, 485–535.
Wachowski, K. 1992: Obol zmarłych na Śląsku i w Małopolsce we wczesnym średniowieczu. Przegląd Archeologiczny 39, 123–133.
Velímský, T. 1991: Město na louce. Archeologický výzkum na mariánské louce v Děčíně 1984–1989. Děčín.
Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku. Památky archeologické 56, 205–391.
Živný, M. 2001: První nálezy na slovanském pohřebišti v Divákách (okr. Břeclav). Pravěk-NŘ 11, 365–370.

A contribution to the knowledge of early medieval cemeteries (coins in graves)

In this country, deposition of coins in graves first occurred in the La Tène age (c. 400 BC – 0 BC/AD), and has been lasting to this day with varying intensity. This author focuses on the period between c. 950, when coins first appeared in early medieval cemeteries, and the end of the reign of king John of Luxemburg (1310–1346), when this custom was, with isolated exceptions, abandoned. Coins occurred in graves of Great Moravian age (9th century); new assessments and interpretations of find contexts (e.g. the Martin hill /Martinský vršek at the site of Nitra; *Kolníková 2002*) bear out the rather exceptional status of this phenomenon for the Great Moravian *milieu*. Finds of one to three coins were taken up into this analysis while more numerous coin clusters are usually interpreted in a different manner (more on this *Klápště 1999, 783f.*). Coins with borings were also excluded, as these had lost their original function and acquired the character of ornaments prior to their deposition in graves. The paper draws on earlier summary works and evaluations.

In Bohemia, sixty-three sites yielded 101 graves with 104 coins. Sixty-one Moravian cemeteries brought forth 338 coins deposited in 331 graves. In both regions, the quantities of coins retrieved increased throughout the second third of 11th century, and the peaks of the frequency curve occurred at the beginning (Moravia) or in the course (Bohemia) of the second half of 11th century. Subsequently, the coin frequencies decreased, more markedly in Moravia (cf. graph 1). The reasons for this may be seen in the abandonment of this com-

ponent of the burial rite, as well as in the loss of one whole category of sites, namely the alignment cemeteries ("Reihengräberfelder"). Churchyards by Christian shrines have not been excavated in sufficient quantities, and assignments of coins to graves may be complicated by frequent superpositions there.

Two different phenomena may be discerned by comparing the Bohemian and Moravian *milieu*. One of these is the ratio between excavated sites and coins retrieved from them. Unlike Moravia, Bohemian sites, though often quite extensive, feature usually one single grave with any coins, with the exception of the sites of Žatec and Vrbno. The other feature is the representation of foreign coins, by far more frequent in Moravia, where, in certain periods, the output of Hungarian mints made up an overwhelming majority of all finds. This phenomenon may reflect the existence of borderland toll stations on frontiers of the duchy of Bohemia, which also served as exchange offices (*Hásková 1988, 149*; *Jelínková – Karmazin – Klanica 2004, 162*).

Which of the deceased received coins, and which not? The answer to this question is rendered difficult by the low number of physical-anthropology investigations of the human remains. Age or sex do not seem to have played any more significant role. Prudency, however, is recommended: in the first half of the 11th century, male interments with coins slightly prevailed in Moravia, while female ones took precedence in the century's second half. This situation might have occurred also in Slovakia (*Hanuliak 1989, 178*). As to the position of coins in graves, in most cases they were laid by the deceased's hands, and that over the whole period in question. The most frequent equipment items, associating with coins in graves, were lock rings with S-shaped terminals. This follows out of the character of the chronological period of this investigation, coinciding with an age when less and less funerary-equipment items were laid in graves.

Our analysis has thus shown that coin finds did not indicate age, sex or social position of the deceased. The coins may be viewed as artifacts which, having lost their original function, acquired a new and symbolic meaning linked to the end of the physical existence of human life.

English by *Petr Charvát*

Mgr. Barbara Marethová
Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK
Celetná 20, 116 36 Praha 1
barbucha.m@gmail.com

MICHAŁ KARA

TRON KSIĄŻĘCY *AD SANCTAM MARIAM* W POZNANIU. PRZYCZYNEK DO STUDIÓW NAD STANOWIENIEM I MANIFESTACJĄ WŁADZY ZWIERZCHNIEJ W POLSCE PIASTOWSKIEJ

The ducal throne *ad sanctam Mariam* at Poznań, Poland. A contribution to the study of inthronization and manifestation of government in Piast-dynasty Poland

tron – Poznań – wczesne średniowiecze – Polska
Throne – Poznań – Early Middle Ages – Poland

Fenomén trůnu jako místa intronizace panovníků a sakrálního symbolu práva a vlády má pravděpodobně hluboké indoevropské kořeny a známe jej z raného středověku z řady evropských oblastí. K roku 1247 se hlásí nijak výjimečná listina poznańského knížete Přemysla I. stvrzující darování vsi Rogalina poznańskému katedrálnímu kostelu. Pozoruhodné je však místo vynesení tohoto právního aktu; to se uskutečnilo na trůně u kostela P. Marie na Tumském ostrově, který náležel k nejvýznamnějším centrům raného polského státu. Autor vyslovuje domněnku, že zmiňovaný trůn, který snad pamatoval již nastolování prvních polských knížat, je totožný s žulovým kamenem druhotně využitým jako práh kostela P. Marie. V následujících úvahách se autor pokouší pojmenovat základní funkce a charakteristiky raně středověkých stolců a zasadit tak poznańský objekt do adekvátních souvislostí.

The phenomenon of the throne as a place of princely inthronization, much as a sacral symbol of law and government, has probably deep Indo-European roots and is known from a number of European regions of the early Middle Ages. In 1247, the Poznań duke Přemysl I. issued a charter, not exceptional by any means, by which he confirmed a donation of the Rogalino village to the cathedral church of Poznań. A remarkbale feature of this charter is the place where it was issued: a throne by the church of Virgin Mary on the Ostrów Tumski, one of the most important centres of the early state of Poland. The author puts forward a hypothesis according to which this throne, which might have witnessed the inthronization of the first dukes of Poland, is identical with a granite slab, now in secondary position as a threshhold of the church of Virgin Mary. In the following considerations, the author attempts to pinpoint the essential functions and characteristics of early medieval seats of suzerainty, and thus to integrate the Poznań object in its adequate context.

I. Tron w świetle źródeł pisanych

Informację o tronie książęcym w Poznaniu czerpiemy ze źródła historycznego[1]. Z dokumentu poznańskiego księcia Przemysła I, datowanego na rok 1247, wynika że wymieniony władca zatwierdził kościołowi katedralnemu darowiznę (wraz

[1] W tym miejscu pragnę wyrazić głęboką wdzięczność Panu Prof. Jiří Slámie z Ústavu pro Pravěk a Ranou Dobu Dějinnou Uniwersytetu im. Karola w Pradze oraz Panu Prof. Jackowi Banaszkiewiczowi z Instytutu Historii Uniwersytetu Warszawskiego za pomoc okazaną podczas pisania niniejszego artykułu, zwłaszcza za cenne wskazówki merytoryczne i bibliograficzne. Artykul w nieco zmienionej formie ukazał się w „Slavia Antiqua", t. 47: 2006.

z immunitetem) wsi Rogalin, uroczyście ogłaszając *Actum in Trono ad sanctam Mariam die quarto post festum beati Petri*[2]. Jak słusznie zauważyła Brygida Kürbis opisane wydarzenie miało miejsce na poznańskim Ostrowie, w obrębie pobudowanego tam grodu piastowskiego, a konkretnie w jego zachodniej części, gdzie znajdował się wymieniony w dokumencie grodowy kościół Najświętszej Panny Marii (*ryc. 1*). Ten położony był w pobliżu poznańskiej katedry p.w. Św. Piotra, którą również wzniesiono na grodzie, lecz we wschodnim odrębnie ufortyfikowanym członie[3]. Zasadność ustaleń prof. Kürbis potwierdzają następujące fakty: w charakterze sędziego-prawodawcy wystąpił książę poznański, przedmiotem donacji była wieś w pobliżu Poznania a obdarowaną instytucją pozostawał poznański kościół katedralny obchodzący cztery dni przed wystawieniem dokumentu święto swego patrona zarazem opiekuna grodu poznańskiego. Nie ulega wątpliwości, że przytoczony w dokumencie tron stanowił ważny społecznie instrument sprawowania władzy zwierzchniej przez Przemysła I z rodu Piastów[4], oczywiście wykorzystywany nie tylko w publiczno-prawnych relacjach tegoż księcia z kurią biskupią. Wiadomo, że w dokonywanych cyklicznie „spektaklach" władzy zwierzchniej liczył się przede wszystkim bezpośredni kontakt panującego z poddanymi, zwłaszcza z mieszkańcami ośrodka stołecznego[5]. W Poznaniu tę okoliczność zapewniał księciu nieprzenośny tron ustawiony pod gołym niebem, w najbliższym otoczeniu książęcej świątyni p.w. NPM[6], zatem w miejscu widocznym, jednocześnie istotnym ze względu na symboliczno-sakralne wartości związane m.in. z pobudowanym tam kościołem[7].

Mimo milczenia źródeł należy przypuszczać, że Przemysł zasiadał na tronie przodków w miejscu utrwalonym tradycją, a nie wybranym doraźnie dla dokonania jednorazowej czynności publiczno-prawnej. Za hipotezą przemawia szczególna pozycja Poznania w strukturze państwa polskiego, czytelna od momentu założenia grodu przez Piastów w 1. połowie X w. aż do jego likwidacji jako siedziby książęcej w 2. połowie XIII stulecia, w rezultacie lokacji miasta Poznania na lewym brzegu Warty przez Przemysła I około roku 1253[8]. Według nowszych ustaleń

---

[2] *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 1, nr 264.
[3] *Kürbis 1988*, 124.
[4] Biogram władcy zob. *Boras 1993*, 79–93.
[5] Na ten temat *Maisel 1989*, 16n.; *Banaszkiewicz 1998*, 207n.
[6] Zgodność z wykładnią Starego Testamentu nakazywała umieszczenie tronu władcy, wzorem tronu króla Salomona, przed kościołem należącym do panującego. Lokalizację tego rodzaju tronów odnotowywano w źródłach pisanych jako *ante templum*, *in introitu*, *ad gradus templi*. Na ten temat *Schmidt 1968*, 62–66.
[7] O świątyni Panny Marii, jednej z najstarszych w państwie Piastów por. *Kurzawa 1983*, 62–66, 147, tu starsza lit.; *Żurowska 1992*, 21, 22; *Michałowski 1993*, 127–148; *Kara 1998*, 26–29; *Kóčka-Krenz 2001*, 288.
[8] Rezultaty nowszych studiów archeologicznych nad poznańskim zespołem grodowym referują: *Kóčka-Krenz 2005* (tu odmienne koncepcje od ustaleń M. Kara i Z. Kurnatowskiej w kwestii genezy, chronologii oraz rekonstrukcji przestrzennej najstarszego grodu); *Kara 1998*; tenże *2000b*; tenże *2004*; *Kóčka-Krenz – Kara – Makowiecki 2004*; *Kurnatowska – Kara 2004*; ci sami *2005*. W trzech ostatnich pracach wyniki reanalizy znalezisk archeologicznych z lat 1938–2002, którą przeprowadzono kompleksowo w ramach zadania grantowego PBZ-KBN-011/H01/99/04/11 „Polska w Europie na przełomie I i II tysiąclecia", pod kierunkiem prof. Przemysława Urbańczyka z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie. Uwzględniono wyniki analiz dendrochronologicznych, które wykonał prof. inż. Marek Krąpiec z Pracowni Dendrochronologicznej Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie.

Poznań pełnił od połowy X w. funkcję nadrzędnego ośrodka politycznego państwa Piastów, którą bezpowrotnie utracił dopiero w 3. ćwierci XI stulecia w trakcie rządów Bolesława Śmiałego[9]. Wydaje się, iż w czasach Kazimierza Odnowiciela (1039/1041–1058), a może nawet nieco wcześniej, bo już u schyłku panowania Bolesława Chrobrego (zm. 1025), pozycję głównego ośrodka politycznego monarchii dzielił Poznań z grodem krakowskim[10]. W tym kontekście należy przypomnieć wyjątkowo korzystne warunki lokalizacyjne Poznania, które niewątpliwie zostały świadomie (zarazem optymalnie) wykorzystane przez Piastów podczas zakładania osiedla. Pobudowany na wyspie gród blokował bowiem strategiczne brody na Warcie, prowadzące w głąb ziemi gnieźnieńskiej, która stanowiła pierwotne *patrimonium* dynastii. Poznań pełnił zatem funkcję silnie ufortyfikowanej bramy państwa, a dzięki powiązaniom Warty z Odrą zapewniał trwałe połączenia terytoriów piastowskich z najbliższymi ośrodkami cywilizacji, to znaczy z rzemieślniczo-handlowymi ośrodkami basenu M. Bałtyckiego, cesarstwa Ottonów oraz pań-

---

[9] Na ten temat *Michałowski 1993*, 127–148; *Dalewski 1991*, 19–43; tenże *1996*, 11n.; *Kurnatowska 2000*, 15n.; taż *2002*, 60n. Zob. też ważne dla poruszonej problematyki publikacje: *Gąsiorowski 2000*, 109–116; *Urbańczyk 2001*, 235–244. Należy podkreślić, że przytoczona koncepcja spotkała się z krytyką części mediewistów, zwłaszcza Gerarda Labudy, który centralny ośrodek państwa pierwszych Piastów umieszcza w Gnieźnie. Stołeczne funkcje wspomnianego grodu postrzega w kategoriach stolicy nowożytnej (*Labuda 2000*, 33–60; tenże *2002*, 208, 209).

[10] Nie ulega wątpliwości, iż Poznań Kazimierza Odnowiciela ustępował rangą grodowi wawelskiemu, który w 3. ćwierci XI w., zatem w czasach Bolesława Śmiałego, stanowił już czołowy ośrodek polityczno-ideowy państwa Piastów, pod względem konotacji symbolicznych porównywalny jedynie z grodem gnieźnieńskim, o czym informuje bliska tym czasom kronika Galla Anonima (na ten temat zob. *Dalewski 1996*, 51n.). Być może, utrata przez Poznań pozycji nadrzędnego ośrodka politycznego w państwie wiązała się z rozszerzeniem pierwotnego „sasko-serbo-łużycko-połabskiego" kierunku geopolityki piastowskiej o wektor „naddunajsko-nadczarnomorski", wyraźnie zwrócony ku Rusi Kijowskiej, Morawom, Ziemi Nitrzańskiej oraz Węgrom (por. *Wędzki 1998*, 158–163; *Zakrzewski 1999*, 231). Według historyków reorganizację priorytetów zewnętrznej polityki państwa dokonał na początku XI w. Bolesław Chrobry, który wykorzystał w tym celu dwukrotną destabilizację polityczną regionu: w 1002 r. wywołaną przez śmierć cesarza Ottona III a w trzynaście lat później przez zgon ruskiego księcia Włodzimierza. Zgodnie ze sformułowaną wówczas koncepcją (podtrzymaną przez następców Bolesława Chrobrego, zwłaszcza Kazimierza Odnowiciela i Bolesława Śmiałego) leżący w pobliżu Rusi oraz Kotliny Karpackiej gród w Krakowie, legitymujący się pradawną, jeszcze przedpiastowską tradycją stanowienia oraz sprawowania władzy zwierzchniej, zdecydowanie lepiej wpisywał się w nowy nurt zewnętrznej polityki Piastów niż położona na zachodniej rubieży ich państwa warownia w Poznaniu (por. *Michałowski 1993*, 71–88; *Dalewski 1996*, 11n.; *Wyrozumski 1999*, 19–25; *Kurnatowscy 2003*, 169–174). Nieco odmiennie Piastowie potraktowali wówczas Gniezno, mimo iż gród ten znajdował się również w zachodniej części państwa, w obrębie Wielkopolski. W tym przypadku wyjątkowe w skali kraju symboliczno-kultowe konotacje tego ośrodka, odzwierciedlone m.in. przez tradycję dynastyczną oraz fakt ulokowania tam katedry metropolitalnej – miejsca królewskich koronacji do schyłku XIII stulecia, zadecydowały o podtrzymaniu w 2. połowie XI, w XII i XIII w. wcześniejszych atrybucji stołecznych Gniezna, mimo narastającej po roku 1050 wyraźnej dominacji Krakowa jako centralnego ośrodka monarchii, z czasem grodu pryncypackiego (por. *Labuda 1995*, 47–59; tenże *2000*, 41n.; *Strzelczyk 2000*, 12, 13). Należy podkreślić, że stołeczny charakter Gniezna – przypisany temu miejscu już w najstarszym państwie Piastów (w 1. połowie X w.) – miał wymiar ściśle symboliczny. Naszym zdaniem wynikał on z uprawnień władzodajnych, jakie według przekonań ówczesnego społeczeństwa tkwiły w gnieźnieńskiej Górze Lecha, z czasem zajętej przez gród należący do Piastów (*Dalewski 1996*, 11n.; przesłanki archeologiczne omawia *Kara 2000a*, 72–74; tenże *2004*, 289–294). Z tego powodu ziemia gnieźnieńska – w XII i XIII stuleciu określana mianem dzielnicy gnieźnieńskiej lub dzielnicy metropolitalnej (także w znaczeniu macierzy państwa polskiego) – wcielana była w okresie dzielnicowego podziału Polski przez niektórych książąt-princepów w granice ziemi senioralnej z centralnym grodem w Krakowie. Czyniono to w celu zachowania pełniejszej kontroli nad głównymi, władzodajnymi grodami Królestwa Polskiego: Gniezna i Krakowa. Tak postąpił np. Kazimierz Sprawiedliwy pod koniec XII w. – por. Mistrz Wincenty, *Kronika polska*, IV.8; tłum. i oprac. B. Kürbis, wyd. Wrocław 1992, s. 201, przypis 105.

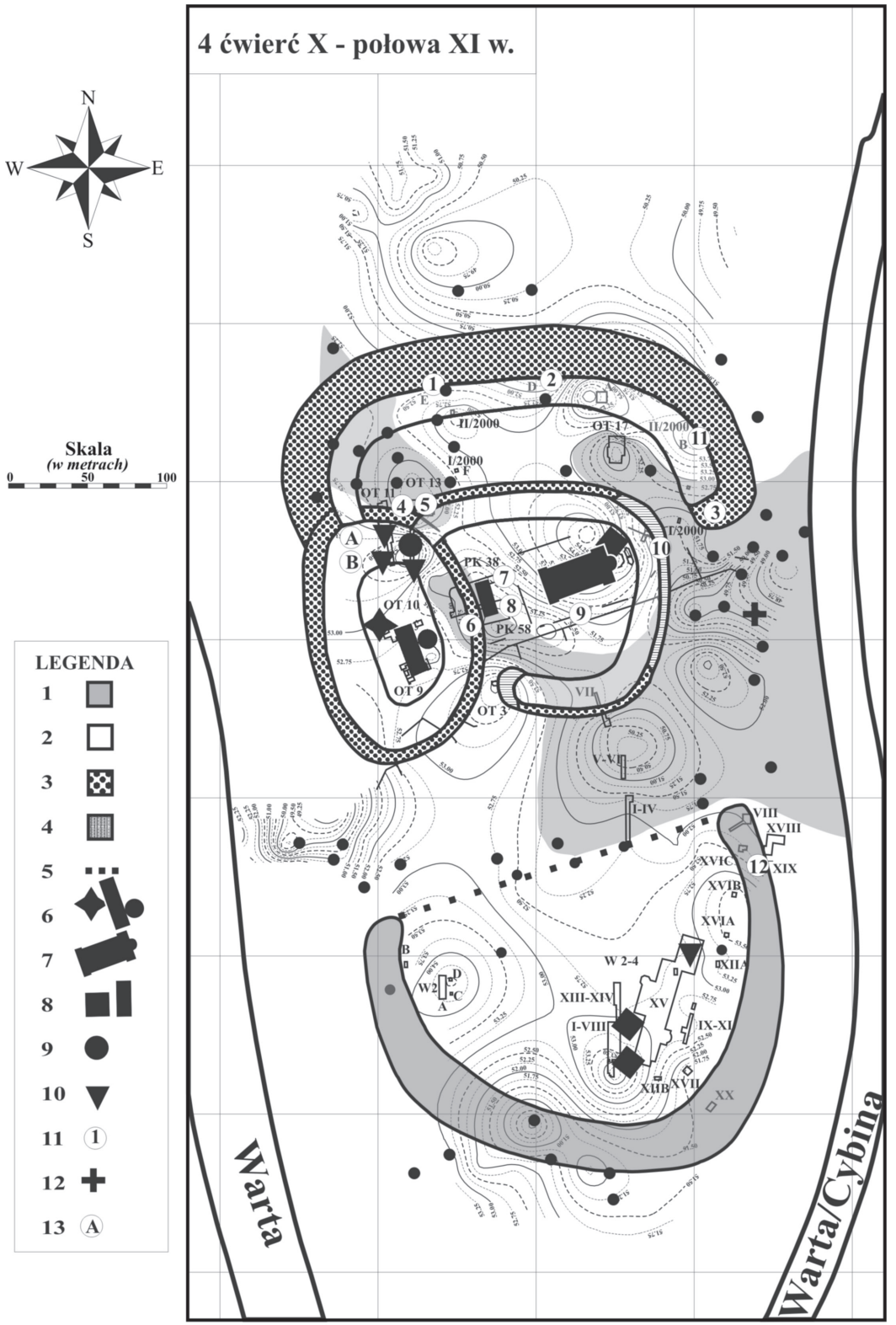
4 ćwierć X - połowa XI w.
N
W
E
S
Skala
(w metrach)
0
50
100
LEGENDA
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
Warta
Warta/Cybina

stwa Przemyślidów[11]. Pozycję naczelnego ośrodka politycznego zachował Poznań w czasach późniejszych, jednak w zmienionej skali. W drugim państwie piastowskim, począwszy od końca XI stulecia, na Ostrowie Tumskim w Poznaniu ulo-

[11] Z tego powodu gród w Poznaniu stanowił zwornik formowanej przez Piastów monarchii, niezbędny do jej zaistnienia. Pod względem osadniczym była to inwestycja nadzwyczaj udana. Mimo zmiennych uwarunkowań polityczno-kulturowych Poznań zachowywał nieprzerwanie od X do XIII w. pozycję jednego z najważniejszych grodów w państwie Piastów (por. *Kaczmarczyk 1962*, 91–105; *Kara 1998*, *26*; tenże *2000a*, 71, 72; *Kurnatowscy 2001*, 97, 98).

◂ **Ryc. 1.** Poznań-Ostrów Tumski, woj. wielkopolskie. Rekonstrukcja zespołu grodowego z 4. ćwierci X–1. połowy XI w. na tle stropu calca (szarym kolorem zaznaczono zabagnione parowy współczesne grodowi), wraz z lokalizacją ważniejszych wykopów badawczych oraz odwiertów archeo-geologicznych (czarne punkty) z lat 1938–2002: **1** wał grodu tzw. południowego (na Zagórzu); **2** korpus wału grodu trójczłonowego, tzw. północnego; **3** kamienno-drewniano-ziemna odsadzka wału grodu; **4** drewniano-ziemna odsadzka wału grodu; **5** hipotetyczny płot lub palisada; **6** zespół sakralno-pałacowy z pracownią złotniczą po stronie NW oraz kaplicą dworską w formie rotundy po stronie E (tu obecnie gotycki kościółek NPM); **7** najstarsza bazylika katedralna z 4. ćwierci X-początku XI w.; **8** drewniany budynek naziemny (prostokątem oznaczono duży budynek w typie obiektu halowego); **9** nikły ślad naziemnego budynku drewnianego o orientacji N-S (?); **10** bardzo nikłe ślady naziemnych budynków drewnianych o nieokreślonej orientacji; **11** miejsce pobrania prób dendrochronologicznych; **12** miejsce odkrycia wtórnie zdeponowanych elementów drewnianej konstrukcji wału grodu, prawdopodobnie pochodzących z miejsca oznaczonego nr 3; **13** rzędy zabudowy: górny (A) z 4. ćwierci X w., zastąpiony przez dolny (B) z 1. połowy XI w. Według H. Kóčka-Krenz, M. Kara, D. Makowiecki 2004. Rys. T. Kasprowicz

◂ **Dendrodaty w Anno Domini** (według M. Krąpca): **1** z korpusu wału: po 970; **2** z korpusu oraz zewnętrznej odsadzki wału: po 935–972 (budowa konstrukcji zapewne około 975–985, wykorzystano m.in. drewno rozbiórkowe); **3** elementy konstrukcyjne wtórnie zdeponowane nad brzegiem Cybiny, prawdopodobnie pochodzące z tej partii wału (zob. Legenda nr 12): 980 (–7/+8)?, 985 (–7/+8), 993 (–6/+8), 994 (–4/+8) oraz po 969, po 973, po 976; **4–5** z podwaliny zewnętrznych odsadzek wałów (styk obwałowań, budowa konstrukcji): po 971; **6** belka hakowa z tzw. rumowiska wału: po 979; **7** drewniany przedmiot z warstwy nr XV/1938, stratygraficznie związanej z dużym budynkiem „halowym": po 990; **8** fragmenty obrobionego drewna z warstwy nr VII/1958, stratygraficznie związanej z dużym budynkiem „halowym": 969 (–0/+7) oraz po 915, po 921, po 967, po 976, po 993 (z warstwy moneta z 1. ćwierci lub 1. połowy XI w.); **9** ulica (budowa konstrukcji): po 985; **10** z konstrukcji wału (naprawa?): po 1008; **11** ze spalonego korpusu wału: po 956, po 966; **12** z podwaliny kamienno-drewniano-ziemnej odsadzki wału: po 967, po 982.

◂ **Abb. 1.** Poznań-Ostrów Tumski, Woj. Großpolen. Rekonstruktion des Burgkomplexes aus dem 4. Vertel des 10. Jh.–1. Hälfte des 11. Jh. Auf dem Hintergrund des Grundbodendachs (grau wurden die der Burg gegenwärtigen, versumpfen Holwage kennzeichnet), inkl. Lage der wichtigeren Grabungsflächen und archäologisch-geologischen Bohrlöcher (schwarze Punkte) aus den Jahren 1938–2002: **1** Wall der so gen. südlichen Burg (in Zagórze); **2** Rumpf des Walls der dreiteiligen, so gem. nördlichen Burg; **3** Stein-Holz-Erdabsatz des Burgwalls; **4** Holz-Erdabsatz des Burgwalls; **5** hypothetischer Zaun oder Palisade; **6** – Sakral-Palastkomplex mit Goldschmiedewerkstatt auf NW-Seite und Hofkapelle in Form einer Rotunde auf der östlichen Seite (hier jetzt eine kleine gotische Heilige Jungfrau-Kirche); **7** älteste Dombasilika aus dem 4. Vierteil des 10. Jh.–Anfang des 11. Jh.; **8** ebenerdiges Holzgebäude (mit Viereck wurde das große Gebäude vom Typ eines Hallenobjektes kennzeichnet); **9** winzige Spur eines ebenerdigen Holzgebäudes mit N-S – Orientierung(?); **10** sehr winzige Spuren ebenerdiger Holzgebäude mit unbestimmter Orientierung; **11** Entnahmestelle von dendrochronologischen Proben; **12** Freilegungsstelle von sekundär deponierten Elementen der Holzkonstruktion des Burgwalls, die wahrscheinlich aus der mit Nr. 3 bezeichneten Stelle stammen; **13** Bebauungsreihen: obere (A) aus dem 4. Viertel des 10. Jh., ersetzt durch die untere (B) aus 1. Hälfte des 11. Jh.

kowano centralny ośrodek zarządu prowincji wielkopolskiej (czyli Starej Polski = Polski[12]), natomiast w okresie dzielnicowego podziału monarchii wspomniany gród przekształcono w stolicę wyodrębnionego księstwa poznańskiego, w którym od końca wieku XII aż do schyłku następnego stulecia panowali przedstawiciele lokalnej dynastii piastowskiej (po śmierci ostatniego z rodu, Przemysła II, księstwo zostało wcielone do jednoczonego państwa polskiego)[13].

Z polityczno-administracyjnymi funkcjami Poznania sprzęgnięte zostały kultowe funkcje ośrodka. Przypuszcza się, iż w roku 968 Mieszko I ulokował w grodzie poznańskim pierwszego biskupa Polski Jordana, a w roku 984 jego następcę – Ungera[14]. Z obu hierarchami archeologia łączy pozostałości najstarszej w Poznaniu monumentalnej architektury sakralnej: stacji misyjnej zapewne biskupa Jordana (złożonej z niewielkiego kościoła oraz przyległego od zachodu *baptisterium*)[15], którą przebudowano w latach 80.–80./90. X w. (zatem w czasach Ungera) w trójnawową bazylikę w stylu ottońskim[16]. Dodajmy, iż począwszy od roku 1000 omawiany gród zaczął pełnić funkcję stolicy diecezji poznańskiej, podległej (z wyjątkiem krótkiej posługi biskupa Ungera) metropolii w Gnieźnie, o czym informują jednoznaczne w tej kwestii źródła pisane[17].

Translacja siedziby książęcej w rejon lokowanego miasta Poznania, ostatecznie dokonana zapewne w roku 1288[18], przerwała tylko stołeczne atrybucje gro-

---

[12] O historycznym nazewnictwie Wielkopolski do XIV w. zob. *Labuda 1954*, 112–119; tenże *1989*, 5–7.

[13] Na ten temat *Kaczmarczyk 1962*, 98n. Poznań należał wówczas do *sedes regni principales*, których posiadanie – zgodne z przyrodzonym prawem – gwarantowało niepodzielne rządy w Polsce (*Dalewski 1996*, 11n.). W tym kontekście warto przypomnieć oblężenie poznańskiego grodu przez księcia-seniora Władysława II, podjęte w roku 1146 w związku z próbą ostatecznego obalenia przez tegoż księcia testamentu ojca – Bolesława Krzywoustego (zm. 1138). *Princeps* zamierzał zlikwidować dzielnice juniorów, a przyrodnich braci wygnać z kraju (na ten temat *Miśkiewicz 1970*, 365–374). Władza nad wymienionym grodem (w testamencie Bolesława Krzywoustego przyznany jednemu z młodszych synów – Mieszkowi zwanemu później Starym) czyniła z księcia-seniora jedynego władcę w państwie, o czym wyraźnie informuje Mistrz Wincenty (*Kronika polska* Wincentego Kadłubka, III.28; Poznań określony został przez kronikarza jako *urbs Poznaniense*, czyli stołeczny gród poznański – tamże s. 163, przypis 184). Juniorzy zdołali pokonać brata w bitwie rozegranej na przedpolu warowni; *Kronika* odnotowała to wydarzenie jako *quasi*-cudowne. Po zwycięstwie, pomijając pozostałe należące do seniora grody, bracia podążyli natychmiast pod Kraków, przystępując do oblężenia ulokowanego na Wawelu grodu pryncypackiego, bowiem uzyskanie praw do tej warowni było jednoznaczne z osiągnięciem realnej władzy nad całą Polską. Zauważmy, że w przytoczonej relacji Mistrza Wincentego (III.28) – bliskiej opisywanym wydarzeniom, kronika powstała na początku XIII w. – *urbs Poznaniense* (czyli stołeczny gród w Poznaniu) przeciwstawiony został stolicy senioralnej, określonej przez kronikarza również terminem *urbs* (o tronie Kadłubek, *Kronika polska*, IV.7, 8, s. 199 przypis 94, s. 200 przypis 99). Dokonane zestawienie świadczy o wysokiej randze Poznania w 2. połowie XII i na początku XIII w.; sugeruje też władzodajny charakter grodu w tym czasie, odzwierciedlony m.in. w przysługującej mu nomenklaturze.

[14] Por. *Kurnatowska 2002*, 92n., tu stan dyskusji nad poruszonym problemem oraz dalsza lit. Odmiennie G. Labuda, który pierwszego biskupa Polski Jordana określa jako *episcopus gentium*, działającego w państwie Mieszka (w latach 968–984) na podstawie *licentia apostolica*, *licentia evangelizandi*. Jordanowi nie przypisuje zatem stałego *locum*. Siedzibę następcy – biskupa Ungera – umieszcza już w Gnieźnie. Według prof. Labudy wspomniany gród pełnił pod koniec X w. zespoloną funkcję stolicy państwa Piastów oraz diecezji Ungera, przy czym granice tej ostatniej proponuje utożsamiać z zasięgiem *Civitas Schinesghe*. Por. *Labuda 1988a*, 73–75, 79, 80 oraz 201–204, tu uwagi poczynione w dyskusji; tenże *2001a*, 269–275, 279.

[15] Por. *Kurnatowska 1998*, 51–67.

[16] Por. *Józefowiczówna 1963*, 37n.; *Biedroń – Rodzińska-Chorąży 2001*, 297–308; *Janiak 2003*, 67–92; *Kurnatowska – Kara 2004*, 47–70.

[17] Por. *Michałowski 2000a*, 29.

[18] W literaturze przedmiotu istnieją rozbieżne opinie w tej kwestii. Por. *Kürbis 1988*, 125 (około roku 1251 gotowa była nowa siedziba Przemysła I w Poznaniu lewobrzeżnym, na obecnej „Górze Prze-

du. Funkcje kościelne, związane z siedzibą ulokowanej tu kurii oraz katedry biskupiej, zachował poznański Ostrów do chwili obecnej. Dla naszych rozważań jest to kwestia istotna. Ze źródeł historycznych wynika bowiem, iż miejsce manifestacji władzy książęcej, wzmiankowane w dokumencie Przemysła I z roku 1247, zachowało charakter miejsca prawno-publicznego także po połowie XIII stulecia, zatem w okresie przynależności Ostrowa (z grodem piastowskim) już do biskupów poznańskich. Znamienne, iż wspomniane źródła wyraźnie informują o związkach interesującego nas fragmentu grodu z prawodawczą działalnością biskupa, co w odniesieniu do analogicznych czynności prawno-publicznych księcia, manifestowanych w tym miejscu nieco wcześniej, wypada uznać za okoliczność nieprzypadkową. Nadrzędnym celem akcji prawnej, zarówno księcia jak i biskupa, była regulacja społecznego ułożenia w podległych im wspólnotach, z tym że uprawnienia biskupie, wynikające z faktu posiadania grodu poznańskiego, dotyczyły wyłącznie „świeckich kwestii" diecezji. Dodajmy, że wystawione przez biskupów dokumenty – w przeciwieństwie do książęcego z roku 1247 – konsekwentnie pomijają tron *ad sanctam Mariam*, mimo istotnego znaczenia *solium* w średniowiecznych praktykach prawodawczo-sądowniczych jako prestiżowego insygnium władzy[19].

I tak, w świetle dokumentu z roku 1251 biskup poznański Boguchwał III[20] zawarł umowę z zakonem templariuszy w kwestii dziesięcin z obszaru diecezji *in Poznan in ecclesia beate Marie*[21], zatem w zachodnim członie grodu na Ostrowie, w świątyni skojarzonej w dokumencie Przemysła I z książęcym tronem przy wymienionym kościele. Odnotowany akt prawny (dotyczący świeckich spraw diecezji) został ustalony publicznie w zamkniętej przestrzeni sakralnej, zapewne tuż przy kamiennym ołtarzu świątyni – mistycznym ciele Chrystusa (najważniejszej części kościoła)[22], być może w obecności nieco skromniejszego audytorium niż zebrane w roku 1247 przed majestatem Przemysła I. Z przekazanej informacji wynika, że kościół Panny Marii na poznańskim grodzie, w roku 1247 jeszcze własność dynastii piastowskiej, przeszedł około połowy XIII w. pod jurysdykcję biskupa

---

mysława"); *Gąsiorowski 1988*, 211 (zamek na lewym brzegu Warty wzniósł w obrębie wymienionego wzgórza książę Przemysł II w 2. połowie XIII w., po roku 1257); *Karłowska-Kamzowa 1988*, 371 (*„Kontynuując dzieło ojca, Przemysł II wzniósł zamek na wzgórzu po zachodniej stronie miasta."*). Za najbardziej miarodajną uznajemy wypowiedź *Linette* (*1983*, s. XXVII): *„Co się tyczy zamku na wzgórzu – jego budowę należy wiązać z Przemysłem II, datując ją od usamodzielnienia się księcia w r. 1273, a ściślej zapewne po roku 1274, tj. po spaleniu miasta* (Poznania – dop. M. K.) *w czasie* (…) *napadu Brandenburczyków. Dopiero darowanie biskupowi w r. 1288 Śródki (określonej mianem 'starego miasta') uznane zostało za potwierdzenie uprzedniego wycofania się księcia z zespołu grodowego na rzecz nowej rezydencji na wzgórzu przy mieście."*

[19] O prestiżu, symbolice oraz funkcjach tronu w różnych epokach i kulturach por. *Lurker 1989*, 249, 250; *Maisel 1989*, 16n.; *Kopaliński 1991*, 429, 430; *Jäschke 1996*, 121–197, zwłaszcza 189–197; *Banaszkiewicz 1998*, 207n.; *Roux 1998*, 185–192; *Eliade 2000*, 251; *Třeštík 2003*, 156–158. Należy podkreślić, że wyrokom wydawanym na tronie przypisywano walory transcendentne.

[20] Czynnie uczestniczył w procesie lokacji Poznania na lewym brzegu Warty, zapoczątkowanej przez księcia Przemysła I około roku 1253 (por. *Kürbis 1988*, 123).

[21] *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 1, nr 294.

[22] W kulturach różnych ludów indoeuropejskich rysują się wyraźne związki formalno-symboliczne między ołtarzem a tronem lub kamieniem tronowym. Dla naszych rozważań istotna jest obecność tego rodzaju relacji w kulturze judeo-chrześcijańskiej. Por. *Lurker 1989*, 160, 225, 250; *D. Forstner OSB 1990*, 371–375, 432; *Hani 1994*, 108–138; *Jäschke 1996*, 189–197; *Banaszkiewicz 1998*, 207n.; *Eliade 2000*, 235–254.

diecezji poznańskiej, który wyraźnie nawiązywał w tym miejscu do książęcych spektakli władzy sądowniczo-prawodawczej. Dla naszych studiów jest to informacja ważna. Posłużyła bowiem sformułowaniu hipotezy[23], datującej kres działalności prawno-publicznej księcia na poznańskim grodzie tuż przed rokiem 1251. Zaniechanie wspomnianej działalności uznano za równoznaczne z definitywnym przerwaniem przez władcę praktyki zasiadania *in Trono ad sanctam Mariam*, który odtąd prestiż swej władzy miał rzekomo manifestować w nowej siedzibie przygotowanej na wzgórzu po północno-zachodniej stronie lokowanego miasta. O ile metryka odstąpienia przez księcia kurii biskupiej praw do grodu nie wzbudza poważniejszych zastrzeżeń, zważywszy fakt sprawowania czynności prawodawczych w roku 1251 przez biskupa Boguchwała III w świątyni NPM (dotychczas kaplicy książęcej), to sugestia znakomitej mediewistki, prof. B. Kürbis, o całkowitym wycofaniu się księcia z Ostrowa Tumskiego krótko przed rokiem 1251 wydaje się nieuzasadniona. W tym kontekście wypada przypomnieć, iż dopiero rok 1288 przynosi, według ustaleń historyków (w tym Brygidy Kürbis)[24], ostateczną translację siedziby książęcej na lewy brzeg Warty, w rejon miasta lokacyjnego, z czym zdaje się korespondować inny przekaz źródłowy, informujący pod rokiem 1249, iż *dux Przemisl Polonie* (Przemysł I – dop. M. K.) *reedificavit castrum* (czyli gród na poznańskim Ostrowie zapewne z sakralno-pałacowym zespołem – dop. M. K.) *et civitatem Poznaniensem circa ecclesiam maiorem* (prawdopodobnie książęcą Śródkę oddzieloną Cybiną od katedralnego członu grodu – dop. M. K.)[25]. Zrzeczenie się praw do grodu w połowie XIII w. (wyrażone symbolicznym aktem wyłączenia świątyni NPM, sakralnego „serca" kompleksu pałacowego, spod dotychczasowej jurysdykcji księcia) nie musiało oznaczać natychmiastowego zerwania związków władcy z siedzibą jego przodków, czyli z *palatium* wzniesionym w zachodnim, odrębnie ufortyfikowanym członie warowni, jak również z ulokowanym tu tronem *ad sanctam Mariam*. Z tego powodu nie wykluczamy, że istniejące na poznańskim grodzie miejsce manifestacji prestiżu władzy świeckiej, uświęcone obecnością pobliskiej świątyni, służyło w okresie swoistej dwuwładzy na Ostrowie Tumskim (to znaczy od połowy XIII w. do lat 80. tegoż stulecia) zarówno księciu poznańskiemu – panu świeżo lokowanego miasta, jak też nowemu właścicielowi dotychczasowego grodu stołecznego – biskupowi, przy czym jedynie księciu przysługiwało prawo korzystania z tronu[26]. Dodajmy, że definitywne zerwanie więzów łączących Przemysła II z poznańskim grodem w 2. połowie XIII w. mogło przyczynić się do usunięcia jego tronu z tradycyjnego miejsca[27], chociaż w świetle informacji zawartych

---

[23] *Kürbis 1988*, 123–125 (część informacji źródłowych na s. 123 nie potwierdza hipotezy na s. 125).
[24] Por. *Linette 1983*, s. XXVII; *Kürbis 1988*, *123*.
[25] *Chronica Poloniae Maioris*, rozdz. 87, wyd. *Kürbis*, In: *Monumenta Poloniae Historica*. *Series Nova*, t. 8, Warszawa 1970, 93 i 177, przypis 548. Zob. też *Kowalenko 1938*, 109.
[26] Odmiennie *Hensel* (*2002*, 180, 181), który sugeruje związki *solium* z biskupem, nie podając jednak przekonujących argumentów.
[27] Wykluczyć należy przeniesienie tronu na lewy brzeg Warty do nowo wybudowanego zamku książąt poznańskich. Wiadomo bowiem, że ustawione pod niebem stolce były zawsze związane ze ściśle określonym miejscem kultowym o szczególnym, utrwalonym tradycją rezonansie społecznym (por. *Banaszkiewicz 1998*, 207n.; *Třeštík 2003*, 156–158). Tylko w sporadycznych przypadkach, np. w rezultacie podboju cudzej domeny, stolce przenoszono w celu wbudowania ich elementów w tron zwy-

w dokumencie wystawionym przez poznańskiego biskupa w roku 1390 nie można definitywnie wykluczyć jeszcze w XIV stuleciu obecności tegoż tronu przy kościele Panny Marii na Ostrowie w Poznaniu[28].

I tak, wspomniany dokument lokuje biskupa – autora aktu prawnego *in gradibus ante ecclesiam beate Marie Virginis in Summo Poznaniensi*[29]. Zastosowany w formule prawnej zwrot *in gradibus ante ecclesiam* zamiast *in gradibus ecclesie*, zasugerował B. Kürbis związek zagadkowych schodów ze wzmiankowanym w roku 1247 tronem książęcym *ad sanctam Mariam*[30]. Przyjęcie powyższej hipotezy skłoniło badaczkę do sformułowania kolejnej, tym razem lokalizującej interesujący nas tron na szczycie wzniesienia lub niewielkiego wzgórka[31]. Wniosek ów, najzupełniej prawidłowy, potwierdza również bliskie sąsiedztwo kościoła Panny Marii, który zgodnie z respektowaną w średniowieczu doktryną musiał być pobudowany na wzgórzu powszechnie dostępnym oraz widocznym w najbliższej okolicy. Zważywszy miejsce oraz charakter wydarzenia (czynność prawodawcza dokonana przez biskupa w ścisłym otoczeniu świątyni Panny Marii), można ostrożnie dopuszczać, za Brygidą Kürbis, obecność w obrębie kościelnego wzgórza tronu poprzedzonego stopniami, który w wieku XIV lub nieco wcześniej przestał pełnić funkcje otoczonego majestatem stolca. Nie można wykluczyć też ewentualności, iż począwszy od schyłku XIII stulecia, o czym nadmienialiśmy powyżej, wzgórek tronowy pozbawiony był już najważniejszego znaku i symbolu władzy – *solium*, z którego pozostawiono jedynie schody wykorzystywane przez kolejnych biskupów w uroczystych działaniach publiczno-prawnych[32]. Przypuszczenie opieramy na zapi-

---

cięzcy. Tak postąpił w roku 1296 król angielski Edward I z kamieniem tronowym Szkotów. Kamień ów został przeniesiony z nakazu króla Edwarda, po zwycięskiej kampanii nad Szkotami, do Westminster Abbey w Londynie, gdzie trafił pod siedzisko tronu tegoż władcy, jako czytelny symbol dominacji królów Anglii nad podbitą Szkocją (*Maisel 1989*, 23, 193, ryc. 168; *Banaszkiewicz 1998*, 402). Zwykle nieprzenośne trony rozbierano bądź usuwano w mniej eksponowane miejsce, zwłaszcza pod koniec średniowiecza, kiedy kamienne stolce przestały definitywnie służyć intronizacji władców (na ten temat *Třeštík – Merhautová 2000*, 904). Ze względu na istotne konotacje sakralne nie były raczej niszczone, o czym świadczą stosunkowo licznie zachowane do dzisiaj kamienne trony lub kamienie tronowe z okresu średniowiecza znane z terenu Skandynawii, Irlandii, Wysp Brytyjskich oraz Bałkanów (zob. *Maisel 1989*, 16n.; *Leśny 1994*, 120, 121; *Jäschke 1996*, 121n.; *Třeštík 1997*, 342–346; o sakralnych mocach tkwiących w kamieniach oraz kamiennych tronach por. *Meier 1944–1950*; *Eliade 2000*, 235–254).

[28] Od schyłku XIII w. świątynia stanowi własność kapituły katedralnej (por. *Kurzawa 1983*, 62 oraz 147, tu wykaz lit. i źródeł hist.). Najprawdopodobniej odtąd przysługuje jej nieco zmienione wezwanie: *beate Marie Virginis in Summo Poznaniensi* (por. *Hensel 1998*, 493, 494, tu starsza lit.).

[29] *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 3, nr 1903.

[30] *Kürbis 1988*, 124. Odmiennie *Banaszkiewicz* (*1995*, 26), który wydarzenie skłonny jest umieszczać na schodach kościoła. Przesłanki przeciwko proponowanej interpretacji zwrotu łacińskiego zob. *Schmidt 1968*, 62–66.

[31] *Kürbis 1988*, 124, 125.

[32] Istnieje znaczne prawdopodobieństwo, że praktykując ów rytuał, biskupi poznańscy nawiązywali w celach symboliczno-prestiżowych do biblijnego rytu stanowienia królów Izraela na stopniach świątyni jerozolimskiej, w pobliżu dwu brązowych kolumn (!) flankujących wejście do tamtejszego przybytku (*por. Schmidt 1968*, 62–66; *Banaszkiewicz 1998*, 372–376). Dodajmy: stopnie chrześcijańskich ołtarzy, a zapewne też kościołów, stanowiły ideowe odwzorowanie schodów świątyni Salomona w Jerozolimie (*Lurker 1989*, 160, 249). Najprawdopodobniej właśnie z tego powodu Otto Wielki został przedstawiony ludowi jako król niemiecki (w Akwizgranie w roku 936) na stopniach katedry, w lub przed zachodnim portalem świątyni, w obrębie *atrium* (*xystus*) poprzedzającym wspomniane wejście. W *atrium* ustawiony był *totius regni archisolium* (*Schmidt 1968*, 45–66, zwłaszcza 45, 46, 66; *Maisel 1989*, 21; w obu pracach dalsza lit.). W świetle powyższych przesłanek poznańskie wzgó-

sie analizowanego dokumentu z roku 1390, w którym brak informacji o tronie. Wyeksponowano w nim wyłącznie kościół NPM oraz znajdujące się tuż obok zagadkowe stopnie, co sugeruje iż w końcu XIV w. jedynie te obiekty prezentowały dla biskupa-prawodawcy istotne znaczenie symboliczno-prestiżowe.

Przedstawiona powyżej interpretacja łacińskiego zwrotu *gradus ante ecclesiam* nie stanowi jedynej możliwości semantycznego odczytu terminu. W średniowieczu za pomocą wspomnianej nomenklatury określano publiczny znak władzy w formie schodkowatej piramidy, zazwyczaj zwieńczonej kolumną rzadziej krzyżem. Tego rodzaju obiekty, wykonane z kamienia lub drewna, znane były w Europie od wieku XII, także w krajach słowiańskich np. na Pomorzu Zachodnim czy Rusi[33]. Popularność osiągnęły jednak w szczytowym i późnym średniowieczu oraz we wczesnych stadiach epoki nowożytnej wraz z rozwojem komun miejskich. Interesujące nas znaki władzy zwierzchniej zwane były *stepen*, *gradus lignei*, *columpna graduum*, *piramidum magnum*, *pons mercati*, *stafflum*, *perron*, *market cross*, przy czym tylko na Rusi stosowano rodzimą nazwę *stepen*, natomiast w średniowiecznych dokumentach państw Europy Środkowej i Zachodniej preferowano terminy łacińskie, nawiązujące do stopni, piramidy, kolumny lub krzyża[34]. Wymienione konstrukcje – zróżnicowane formalnie, jednak bez wyjątku spiętrzone terasowato z kamieni lub drewna – wznoszono zazwyczaj w ośrodkach miejskich *in medio forum*, czyli w najważniejszym miejscu osiedla. Powiązane genetycznie z tzw. punktem centralnym[35], wyznaczały – wraz podłożem oraz najbliższym otoczeniem – nierozerwalną strukturę przestrzenną silnie nasyconą treściami symbolicznymi. Z tego względu traktowane były jako *axis mundi* wspólnoty, stanowiąc centralne punkty zgromadzeń politycznych, prawodawczych czy sądowniczych, które odzwierciedlały społeczne ułożenie oraz ład kulturowy[36]. Nierzadko służyły też stanowieniu *potestas*, wzorem kwadratowego kamienia leżącego pośrodku rynku w Nowogrodzie Wielkim[37]. Ponadto uznawane były za symbole wolności wspólnoty miejskiej uzyskanej od pana miasta, zwykle drogą immunitetu sądowego i/lub handlowego. Wówczas świadczyły o autonomii władzy[38]. W tym kontekście, istotnym dla rozważań nad semantyką „stopni" poznańskich, warto przypomnieć o kolumnie Henryka Lwa postawionej w Brunszwiku w roku 1166 – znaku suwerennej władzy tegoż księcia w Rzeszy Niemieckiej m.in. jako

---

rze tronowe można hipotetycznie lokalizować w pobliżu wejścia do kościoła Panny Marii na Ostrowie Tumskim, najprawdopodobniej po południowej stronie budynku (pierwotnie mogły istnieć dwa wejścia – południowe oraz zachodnie związane z emporą). W średniowieczu południowej stronie świata, jak również południowej części kościołów przypisywano szczególne wartości symboliczno-prestiżowe (por. *Lurker 1989*, *187*, *225*, 226; *Hani 1994*, 86–96).

[33] Por. *Maisel 1989*, 297–310; *Banaszkiewicz 1992*, 278–280, tu dalsza lit.

[34] Por. *Banaszkiewicz 1992*, 278, 279.

[35] W związku z tym w brabanckim Liège (Leodium) liczono od stopni tamtejszego *perronu* prawo mili miejskiej (por. *Maisel 1989*, 298).

[36] Zob. *Maisel 1989*, 297–310; *Banaszkiewicz 1992*, 275–283. O *axis mundi*, m.in. o jej formach i symbolice por. *Eliade 2000*, 317–319, 396–404; *Kempiński 2001*, 86 (hasło: Centrum świata); *Szyjewski 2003*, 80–88.

[37] *Banaszkiewicz 1998*, 287, tu dalsza lit. i źródło historyczne.

[38] Na ten temat *Maisel 1989*, 297–310.

sędziego-prawodawcy[39], a także o potwierdzonym źródłowo fakcie zwoływania zgromadzeń w średniowiecznej Kolonii przez tamtejszego arcybiskupa Anno (1056–1075) *ad Gradus*, który umieszczony był w obrębie nekropolii przy kościele Panny Marii, starszej (?) od wzmiankowanego kościoła[40]. Zwłaszcza ostatnia analogia wydaje się bardzo bliska realiom poznańskim, zważywszy iż pobudowany przez wspomnianego arcybiskupa kościół Panny Marii ad Gradus znajdował się w pobliżu absydy kolońskiej katedry Św. Piotra (bezpośredniej „sukcesorki" katedry późnoantycznej), na osi prezbiterium katedry. Jak słusznie zauważył Jacek Banaszkiewicz[41], wymienione obiekty (do kompleksu należał też dwór biskupi) położone były nad Renem (rzeką dla Germanów i Rzymian świętą[42]), na niewysokim wzgórzu zapewne o „pradawnej" tradycji kultowej jakie znajdowało się przy północno-wschodniej granicy miasta, a które Kościół zawłaszczył pod budowę katedry kolońskiej. W tej sytuacji nie sposób wątpić, iż zgromadzenia zwoływane przez arcybiskupa Anno były organizowane przez władzę suwerenną, dysponującą pełnią praw do „miejsca wiecowego" (cmentarza w obrębie katedralnego *suburbium*) oraz do związanego z tym miejscem stopnia zwanego *Gradus* – insygnium władzy publicznej. Wybór wspomnianego miejsca nie był przypadkowy. Wynikał z sakralnego charakteru wzgórza oraz utrzymującej się tu tradycji zgromadzeń publicznych, które w średniowieczu kontrolowane były przez Kościół katolicki w oparciu o nekropolę oraz tamtejsze świątynie biskupie – miejsca zgromadzeń wiernych. Dodajmy, iż pagórek „katedralny" w okresie rzymskim i średniowieczu stanowił z racji położenia oraz warunków topograficznych wyodrębniony fragment Kolonii[43].

W świetle powyższych przesłanek dopuszczamy sformułowanie kolejnej hipotezy, wyjaśniającej charakter tajemniczych stopni przy kościele Panny Marii na poznańskim Ostrowie, oboczną w stosunku do koncepcji prof. B. Kürbis. Nie wykluczamy, że interesujące nas wzgórze tronowe zostało najpóźniej w końcu XIV w. zajęte przez schodkowatą konstrukcję, może w formie kamiennej piramidy z kolumną na szczycie, którą pobudowano w miejscu książęcego tronu. Ów czytelny w terenie znak suwerennej władzy poznańskich biskupów we włościach diecezji, w tym na Ostrowie oraz przyległej *civitas circa ecclesiam sancte Margarethe* na Śródce, pod względem prezentowanej idei sięgałby ostatecznego ustąpienia księcia z prawego brzegu Warty około roku 1288, odtąd należącego w zasadzie do kurii lub kapituły katedralnej[44]. Znak ów, zarazem „instrument" publicznej manifestacji władzy, stanowiłby materialny miernik wzrostu prestiżu biskupa (m.in. jako nowego pana grodu, posiadacza immunitetów, rządcy diecezji), jednocześnie przypominał o dokonanej sukcesji władzy. Z tego powodu sugerujemy, iż stojący *ad sanctam*

---

[39] Por. *Maisel 1989*, 306, 307.
[40] *Banaszkiewicz 1995*, 27, tu dalsza lit. i źródło historyczne.
[41] *Banaszkiewicz 1995*, 27.
[42] *Torbrügge 1970–1971*, 69n.; *Ostrowski 1991*, 28, ryc. 31; 32; *Kern 1999–2000*, 493–513.
[43] Zob. *Piekalski 1999*, 53–56; *Schütte 2000*, 185, ryc. 135.
[44] O wymianie terenów przez księcia i biskupa, niezbędnych do lokacji Poznania na lewym brzegu Warty, w miejscu wybranym przez Przemysła I zob. *Kürbis 1988*, 123, 124; *Rogalanka 1988*, 146n.

Mariam tron książęcy nie został usunięty ze wzgórza, lecz mógł trafić – w geście symbolicznym – w obręb schodkowatej konstrukcji kamiennej (?), wzniesionej z nakazu biskupa. Dodajmy, że wbudowany w „stopnie" tron (mogła temu sprzyjać surowa forma oraz kamienne tworzywo stolca, o czym poniżej), winien stanowić ze względów symbolicznych widoczny element konstrukcji.

Podsumujmy zatem informacje dotyczące analizowanego tronu, jakie czerpiemy ze źródeł pisanych w sposób bezpośredni lub drogą dedukcji. W połowie XIII w. na grodzie poznańskim, tuż przy książęcym kościele NPM stał stolec, na którym zasiadał panujący aby w sposób uroczysty ogłosić akt prawny[45]. Tron znajdował się na wzgórzu kościelnym, w sąsiedztwie katedry p.w. Św. Piotra, przy czym mógł zajmować partię wyniesienia położoną w pobliżu południowego muru świątyni Panny Marii, tuż przy jej wejściu (?). Być może, poprzedzały go stopnie. Tronu nie izolowały ściany, był obiektem widocznym, chociaż nie można wykluczyć drewnianego zadaszenia lub sklepionej niszy kryjących *solium*. Źródła nie określają momentu wzniesienia tronu, milczą również na temat zastosowanego tworzywa. Można jedynie domyślać się kamienia jako budulca szczególnie odpornego na destrukcję niesioną przez czas oraz czynniki atmosferyczne; w tej sytuacji byłby to masywny, nieprzenośny stolec kamienny. Fakt zapisu tronu z dużej litery w formule prawnej książęcego dokumentu (*in Trono ad sanctam Mariam*) – podobnie odnotowano używany przez kolońskiego arcybiskupa Anno „stopień" (*ad Gradus*) – sugeruje uświęcony tradycją instrument manifestowania władzy, który ujawniał wraz z podłożem oraz najbliższym otoczeniem wartości symboliczne o istotnym znaczeniu społecznym. Dokumenty wystawione przez biskupów w 2. połowie XIII i XIV w., w tym pochodzące z okresu niepodzielnej jurysdykcji kurii nad grodem poznańskim, przemilczają wprawdzie obecność *solium*, informują jednak o szczególnym znaczeniu tronowego wzgórza oraz sąsiadującego z nim kościoła Panny Marii dla władzy biskupa jako rządcy diecezji. Usunięcie tronu z zajmowanego miejsca, z wyjątkiem prowadzących do niego stopni, mogło (aczkolwiek nie musiało) nastąpić w końcu XIII w., w rezultacie uzyskania przez kurię całości praw do grodu stołecznego. Brak podstaw aby przypuszczać, iż translacja książęcej siedziby do nowo wystawionego zamku na lewym brzegu Warty spowodowała przeniesienie *solium*. Więcej prawdopodobieństwa wzbudza hipoteza sugerująca wbudowanie tronu w kamienną (?), piramidopodobną konstrukcję zwaną *gradus*, którą najpóźniej w XIV w. biskupi poznańscy wznieśli na tronowym wzgórzu, jako czytelny symbol suwerennej władzy we włościach diecezji, jednocześnie widoczną oznakę prestiżu. Hipoteza stawia pod znakiem zapytania obecność prowadzących do tronu stopni, nie przeczy jednak związku obiektu z wyniesieniem.

[45] Nie było to jedyne miejsce w obrębie aglomeracji poznańskiej, gdzie zasiadający na majestacie władca uprawniony był do rytualnego sprawowania czynności sądowniczo-prawodawczych. Tym celom służyły m.in. książęce kościoły, jako budynki publiczne pozostające pod jurysdykcją dynasty.

II. Tron w świetle źródeł archeologicznych. (Próba uzupełnienia informacji źródeł pisanych)

Wynikom reanalizy badań archeologicznych i archeo-geomorfologicznych poznańskiego Ostrowa Tumskiego zawdzięczamy cenne dane dotyczące miejsca tronu w pierwotnej topografii wyspy oraz w przestrzennej konfiguracji piastowskiego zespołu grodowego. Za szczególnie wartościowe wypada uznać informacje o funkcjonalno-przestrzennym związku tronu *ad sanctam Mariam* z pałacowo-sakralnym kompleksem władców piastowskich oraz z położonym w sąsiedztwie domniemanym placem wiecowym grodu. Nie odnotowano sytuacji, aby archeologia podważyła informacje źródeł pisanych dotyczące tronu, uzyskano natomiast przesłanki pozwalające uszczegółowić niektóre dane. Istotne okazały się zwłaszcza rezultaty nie ukończonych jeszcze badań archeologicznych, jakie podjęto w roku 1999 pod kierunkiem prof. Hanny Kóčka-Krenz w ścisłym otoczeniu kościoła NPM w północno-zachodniej części Ostrowa Tumskiego[46].

Wspomniane badania ujawniły we wnętrzu odrębnie ufortyfikowanej części grodu relikty kamiennego *palatium*, którego budowę ze względu na chronologię (początek 2. połowy X w.) można przekonująco łączyć z fundatorem grodu – księciem Mieszkiem I (*ryc. 1–3*)[47]. Ów zachodni człon kompleksu grodowego, o wymiarach wnętrza około 50 × 100/130 m, stanowił wprawdzie najmniejsze, jednak pod względem obronnym najsilniejsze ogniwo warowni poznańskiej, która począwszy od lat 80. X w. aż do połowy XIII (?) stulecia liczyła cztery ufortyfikowane człony. Trzy, wzniesione w północnej partii Ostrowa, skoncentrowane wokół *palatium* i katedry, wyznaczały jednolite założenie spięte systemem umocnień, a czwarty – największy pod względem zajmowanej powierzchni – pełniący funkcję gospodarczego zaplecza warowni ulokowany był w południowej części wyspy zwanej obecnie Zagórze, gdzie pozostawał oddzielony od reszty bagnistym parowem. Pałacowy człon zespołu otaczał potężny, pierścieniowaty wał drewniano-ziemny o szerokości podstawy (łącznie z odsadzką) około 30–35 m i hipotetycznej wysokości około 8 m, umocniony od zewnątrz „ławą" kamienną[48], który nadawał tej części grodu charakter trudno dostępnej „cytadeli". Od północy i wschodu dolegały do niego obwarowania dwu kolejnych odrębnie umocnionych członów grodu: wszystkie o podobnej konstrukcji i zbliżonych wymiarach, opasane od zewnątrz potężną odsadzką kamienną. Człon północny – do XII w. najprawdopodobniej niezabudowany – speł-

---

[46] Por. *Kóčka-Krenz 2000a*, 22–34; taż *2000b*, 61–76; taż *2001*, 287–296; taż *2002*, 103–119; taż *2003a*, 94–104; taż *2004*, 71–82; taż *2005*, 27–36.

[47] Należy podkreślić świetność założenia. Dla przykładu odnotujmy fragmenty tynków z wielobarwną malaturą oraz liczne, głównie złote kostki mozaikowe odkryte w pobliżu pałacowej kaplicy (*Kóčka-Krenz 2001*, 292, 293; taż *2003a*, 101, 102), a także relikty unikatowej pracowni złotniczej oraz towarzyszącej jej pracowni odlewniczej (?) prawdopodobnie z 1. połowy XI w., jakie zarysowały się przy północno-zachodnim narożniku korpusu *palatium* (*Żak 1959*, 89–93, *ryc. 7*; *11*; *Kóčka-Krenz 2003a*, 100, 102, *ryc. 1*; *3*). Pracownie należały do książęcej *fabrica palatina* (?); wchodziły w skład kompleksu pałacowego, który wzorowany był niewątpliwie na cesarskich *pfalzach*.

[48] Aktualnie obwarowanie nieczytelne w terenie; uległo niwelacji w okresie nowożytnym. Fragmenty wału zostały odsłonięte wykopaliskowo w latach 1948–1953 oraz 2001–2003 (zob. *Hensel – Hilczer-Kurnatowska 1980*, 147n., stanowiska Ostrów Tumski nr 11 i 13; *Kóčka-Krenz 2003a*, 96).

niał funkcję ufortyfikowanego „rękawa", który ubezpieczał groblę spinającą strategiczne brody na Warcie i Cybinie, ulokowane po przeciwległych stronach wyspy. Z kolei rozległy człon wschodni, o wymiarach majdanu około 100 × 100 m, mieścił w swym wnętrzu trójnawową bazylikę katedralną w stylu ottońskim, wzniesioną w 4. ćwierci X w. na miejscu nieco starszego kompleksu kościelno-baptyzmalnego z lat 60./70. X stulecia (zapewne stacji misyjnej biskupa Jordana).

W przeciwieństwie do katedralnego członu warowni, człon zachodni pozostawał do momentu ostatecznego opuszczenia Ostrowa przez Piastów własnością pa-

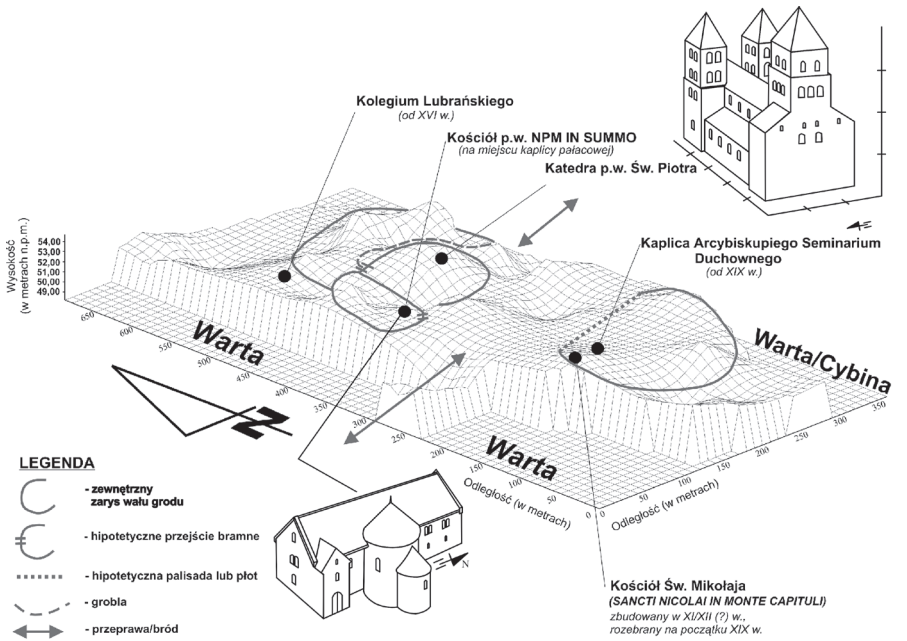

Ryc. 2. Poznań-Ostrów Tumski, woj. wielkopolskie. Przybliżona rekonstrukcja pierwotnego ukształtowania Ostrowa wykonana na podstawie pomiaru stropu calca, informująca o powierzchni wyspy w okresie funkcjonowania zespołu grodowego z 4. ćwierci X-1. połowy XI w., z uwzględnieniem lokalizacji katedry p.w. Św. Piotra, kościoła p.w. NPM i kolegium Lubrańskiego w północnej części Ostrowa oraz kościoła p.w. Św. Mikołaja i kaplicy Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w południowej partii wyspy, zwanej obecnie Zagórze. Przedstawiono też rekonstrukcję bryły najstarszej bazyliki katedralnej z 4. ćwierci X-początku XI w. oraz książęcego zespołu sakralno-pałacowego z 2. połowy X-1. połowy XI w. Oprac. M. Kara i T. Kasprowicz. Rekonstrukcja katedry na podstawie *Józefowiczówna 1963* (z uzupełnieniami *Biedroń – Rodzińska-Chorąży 2001*; *Janiak 2003*); rekonstrukcja pałacu na podstawie *Kóčka-Krenz 2003b.*
Abb. 2. Poznań-Ostrów Tumski, Woj. Großpolen. Ungefähre Rekonstruktion der ursprünglichen Gestaltung von Ostrów, ausgeführt auf Grund von Messungen des Grundbodendaschs, die über Inselfläche in der Funktionierungszteit des Burgkomplexes aus den 4. Viertel des 10. Jh.–1. Hälfte des 11. Jh., unter Berücksichtigung der Lage des Sankt Peter-Doms, der Heilige Jungfrau- Kirche und des Lubrański-Kollegiums im nördlichen Teil von Ostrów sowie der Sankt Nicolaus-Kirche und der Kapelle des Erzbischofspriesterseminars im südlichen Inselteil – jetzt Zagórze genannt – informiert. Es wurde auch eine Rekonstruktion des Körpers der ältesten Dombasilika aus dem 4. Viertel des 11. Jh. und des fürstlichen Sakral- Palastkomplexes aus des 10. Jh.–1. Halft des 11. Jh. dergestellt.

nującego, o czym świadczy zarejestrowana archeologicznie rozbiórka tamtejszego *palatium* datowana na 2. połowę XIII w.[49], niewątpliwie równoczesna z ukończeniem budowy książęcego zamku na lewym brzegu Warty. Z pałacowego kompleksu pozostawiono jedynie kaplicę p.w. NPM, prawdopodobnie w formie romańskiej rotundy[50], którą już Przemysł I przekazał około roku 1250 kurii biskupiej. Z chwilą rozbiórki pałacu kaplicę przekształcono w kościół grodowy pod tym samym wezwaniem. Rotundę, aktualnie poszukiwaną archeologicznie, przebudowano dopiero w 1. połowie XV w. w stylu późnogotyckim, wznosząc na jej fundamentach (?) niewielki, halowy, tzw. sukursalny kościół katedralny, istniejący do chwili obecnej[51]. Być może, o późnej przebudowie kościoła Panny Marii zadecydowała związana z nim tradycja *palladium* państwa, nawiązująca do początków chrześcijaństwa w Polsce (o czym poniżej).

Wnosząc z pierwotnej topografii Ostrowa Tumskiego[52], pobudowany przez Mieszka I zespół pałacowy z kaplicą-rotundą od strony wschodniej, zajmował szczyt niewielkiego, aczkolwiek wyraźnie zarysowanego wzniesienia, które pod względem rekonstruowanej wysokości (około 53–54 m n.p.m.) dorównywało dwu sąsiednim zdecydowanie rozleglejszym wypiętrzeniom ówczesnej wyspy[53]: wzgórzu tzw. katedralnemu, położonemu około 100 m na północny wschód od wzgórza „pałacowego", oraz postglacjalnemu ostańcowi z trzema kulminacjami na krawędzi, zlokalizowanemu w południowej części Ostrowa zwanej obecnie Zagórze (teren zajęty przez południowy człon kompleksu grodowego) (*ryc. 2*). Wzniesienia zajmowały nadbrzeżne partie wyspy oblanej wodami Warty i Cybiny[54].

Uzyskaliśmy zatem pokaźny zbiór informacji, pozwalający sprecyzować lokalizację analizowanego tronu w ramach warowni poznańskiej. Niewątpliwie znajdował się on w północno-zachodniej („nadwarciańskiej") części Ostrowa, w obrębie niewielkiego wzgórza tzw. pałacowego, które wraz przeciwległym – tzw. katedralnym – zajęły dwa centralne człony grodu – inwestycji Mieszka I, restaurowanej przez kolejne pokolenia Piastów (*ryc. 1*). Tron – obiekt „wysoczyznowy" – stał najprawdopodobniej na kulminacji wzniesienia. Północne zbocze wzgórza

---

[49] Por. *Kóčka-Krenz 2001*, 294; taż *2003a*, 99.
[50] Por. *Kóčka-Krenz 2000b*, 70, 71, *ryc. 6*; taż *2001*, 288.
[51] Por. *Kurzawa 1983*, 62–66; *Kóčka-Krenz 2001*, 288. Obecność fundamentów starszej budowli wykazały badania geofizyczne (*Kóčka-Krenz 2000a*, *25*).
[52] Komputerową rekonstrukcję pierwotnej rzeźby terenu wykonano na podstawie pomiaru stropu calca (tzw. skały macierzystej; *Kasprowicz 2001*). W tym celu wykorzystano informacje archeologii, geologii i geomorfologii, a także dane kartografii historycznej oraz informacje wynikające z analizy aero-fotografii współczesnej wyspy.
[53] Wszystkie uległy nowożytnym niwelacjom.
[54] We wczesnym średniowieczu poznański Ostrów przypominał zarysem wydłużone czółno. Jego ówczesna powierzchnia (rozdzielona parowami o maks. głębokości 2–3 m, z kilkoma wzgórzami wyniesionymi maks. 3–4 m pond lustro wody) obejmowała około 17–20 ha (*Kasprowicz 2001*). Od zachodu wyspę oblewała odnoga Warty, a od wschodu kolejna tzw. leniwa odnoga Warty wraz z uchodzącą do niej Cybiną, lub tylko Cybina, która być może łączyła się z Wartą przy północnym i południowym krańcu Ostrowa dwoma rozwidleniami. Jest to problem dyskutowany już od dłuższego czasu wśród historyków oraz geografów historycznych (por. np. *Rogalanka 1988*, 146, przypis 2; *Kaniecki 1993*, 57n.). Naszym zdaniem rozstrzygnięcie tej kwestii mogą zagwarantować tylko ukierunkowane badania terenowe z udziałem specjalistów, w tym archeologów. Opowiadamy się za pierwszą z hipotez jako bardziej prawdopodobną.

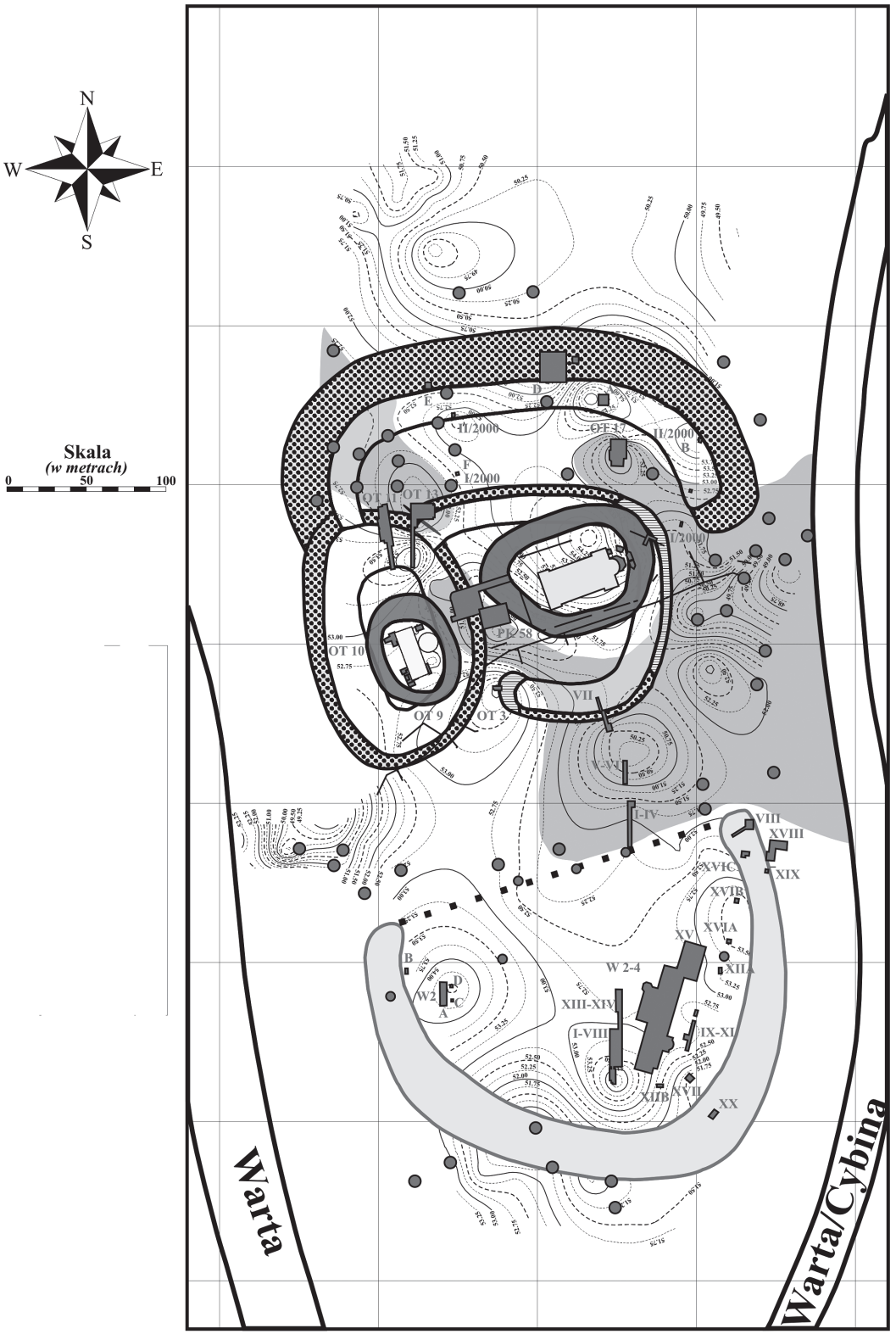
N
W
E
S
Skala
(w metrach)
0
50
100
Warta
Warta/Cybina
II/2000
I/2000
OT 17
OT 13
OT 10
OT 9
OT 3
PK 58
VII
V-VI
I-IV
VIII
XVIII
XIX
XVIC
XVIB
XVIA
XV
XIIA
W 2-4
XIII-XIV
I-VIII
IX-XI
XIIB
XVII
XX
W2
A
B
C
D
E
F

wraz z partią przyszczytową zajęły bowiem fundamenty gotyckiego kościoła Panny Marii, „sukcesora" romańskiej kaplicy pałacowej. Śladów zabudowy z okresu funkcjonowania kompleksu sakralno-pałacowego nie stwierdzono natomiast w południowej części wzniesienia oraz w rozpoznanych archeologicznie przyległych partiach grodowego majdanu. W tych okolicznościach stolec winien być lokalizowany – zgodnie z sugestią źródeł historycznych – tuż przy południowym murze kaplicy NPM, być może w narożniku utworzonym przez południowo-zachodnią część rotundy z poprzecznym korpusem *palatium*. W najbliższym sąsiedztwie wspomnianego punktu natrafiono na pozostałości głównego (?) wejścia do pałacu, które znajdowało się w południowo-wschodniej partii budynku[55]. W tym kontekście odnotujmy, iż katedry oraz palatia, a zwłaszcza ich bramy, postrzegane były w średniowieczu jako miejsca szczególnie predestynowane do zgromadzeń publicznych, za czym przemawiały wyjątkowe konotacje symboliczno-prestiżowe wymienionych budowli oraz ich architektonicznych elementów[56].

---

[55] *Kóčka-Krenz 2001*, 291, 292, ryc. 1: 9.

[56] W tym kontekście warto przytoczyć informację Galla Anonima (*Kronika polska*, I.26; tłum. R. Grodecki, oprac. M. Plezia, wyd. Wrocław 1982) o rozdawaniu haraczy oraz danin przez Bolesława Śmiałego na grodzie krakowskim przed tamtejszym pałacem. Władca czynił to publicznie, w pełni splendoru, zasiadał bowiem w otoczeniu dworu. O symbolice pałacu, katedry oraz ich portali, a także związku tych obiektów z różnymi formami manifestacji władzy zwierzchniej zob. *Kulecki 1984*, 444n.; *Forstner OSB 1990*, 368n.; *Dalewski 1994*, 9–30; *Hani 1994*, 20n.; *Roux 1998*, 139n.; *Pleszczyński 2000*, 111n.

◂ **Ryc. 3.** Poznań-Ostrów Tumski, woj. wielkopolskie. Pierwotne ukształtowanie Ostrowa (z uwidocznionym zasięgiem obniżeń i parowów dzielących poszczególne wywyższenia wyspy) oraz rekonstrukcje obwałowań kolejnych grodów, z zaznaczeniem wykopów badawczych oraz ważniejszych odwiertów archeo-geologicznych: I faza – najstarsze umocnienia grodowe z 1. połowy X-początku 2. połowy X w. – dwa niewielkie, odrębne człony w północnej części wyspy oraz rozległy człon południowy; II faza – przebudowa grodu na zespół trzyczęściowy (zespolony, dwuczęściowy człon północny i odrębny człon południowy) w latach 50./60. X w.; III faza – rozbudowa wymienionego grodu przez dostawienie ostatniego północnego członu w latach 70./80. X w., poszerzenie dotychczasowych obwarowań (kropkowaniem zaznaczono potężną ławę kamienno-drewniano-ziemną stabilizującą wały od strony zewnętrznej). We wnętrzu grodu tzw. książęcego (człon północno-zachodni) *palatium* z kaplicą dworską od wschodu, zapewne w formie rotundy, a w obrębie północno-wschodniego (tzw. katedralnego) członu warowni – wczesnopiastowska bazylika. Oprac. M. Kara na podstawie *Kóčka-Krenz – Kara – Makowiecki 2004*; *Kóčka-Krenz 2004*; taż *2005a*. Rys. T. Kasprowicz.

◂ **Abb. 3.** Poznań-Ostrów Tumski, Woj. Großpolen. Ursprüngliche von Ostrów (mit eingetragenem Bereich der Vertieufungen und Hohlwegen, die die einzelnen Inselerhöhungen teilten), und Rekonstruktionen der Wälle von aufeinanderfolgenden Burgen mit kennzeichneten Grabungsflächen und wichtigeren archäologisch-gelogischen Borlüchern: I. Phase – älteste Burgbefestigungen aus der 1. Hälfte des 10. Jh.–Anfang der 2. Hälfte des 10. Jh. – zwei kleine Sonderteile im nördlichen Inselteil und ein ausgedehnter südlicher Teil; II. Phase – Umbau der Burg in einen dreiteiligen Komplex (verbundener, zweiteiliger, nördlicher Teil und der südliche Sonderteil) in den 50./60. Jahren des 10. Jh.; III. Phase – Ausbau der genannten Burg durch Errichtung des letzten nördlichen Teils in 70./80. Jahren des 10. Jh., Erweiterung bisheriger Befestigungen (mit Punkten wurde die mächting Stein-Holz-Erdbank, die die Wälle von Außenseite stabilisierte, kennzeichnet). Im Innenteil der so gen. Fürstenburg (nordwestlicher Teil) ein *Palatium* mit Hofkapelle von östlicher Seite, wahrscheinlich in Form einer Rotunde und inmitten des nordöstlichen Burgteils (sg. Domteils) – frühpiastische Basilika.

W świetle powyższych ustaleń, wzgórze zajęte na początku 2. połowy X w. przez solidnie ufortyfikowany zespół pałacowy z kaplicą Panny Marii w formie rotundy, należy uznać za wzgórze pałacowo-tronowe, miejsce okresowych zgromadzeń publicznych z udziałem władcy na majestacie. W tym kontekście odnotujmy grube pokłady warstw niwelacyjno-użytkowych z 2. połowy X-2. połowy XIII w., odkryte w latach 1999–2002 po południowej stronie piastowskiego kompleksu pałacowego[57]. Ich stratygrafia, charakter oraz lokalizacja sugerują stosunkowo niewielki, cyklicznie odnawiany plac o powierzchni co najmniej 350 m^2, który znajdował się przed wejściem do *palatium*, czyli w najbliższym sąsiedztwie tronu. Plac funkcjonował od momentu wzniesienia wspomnianego zespołu aż do rozbiórki pałacowego budynku w 2. połowie XIII w. Tron stanowił zapewne integralną część omawianego placu, będąc posadowiony na jego północnym lub północno-zachodnim krańcu[58]. Północną granicę interesującego nas terenu wyznaczała bowiem rotunda p.w. NPM (prawdopodobnie przy jej południowej ścianie ustawiony był stolec), zachodnią południowy kraniec *palatium* z portalem, a wschodnią oraz południową obronny wał oddzielający pałacowy człon grodu od członu katedralnego. Przypuszcza się, iż w wale, niemal *vis-à-vis* wejścia do pałacu ulokowane było przejście bramne (dotąd nie odkryte)[59], które łączyło kompleks pałacowo-tronowy z leżącym w pobliżu obszernym miejscem zgromadzeń publicznych, być może o charakterze wiecowym.

To ostatnie miejsce znajdowało się już w obrębie katedralnej części grodu, u podstawy opisanego wału, w połowie osi łączącej bazylikę z pałacem. Wykopaliska ujawniły tu fragmenty rozległego placu o powierzchni co najmniej 900 m^2, który pozostawał niezabudowany do schyłku XI lub początku XII stulecia[60]. W X i 1. połowie XI w. teren ów był zagłębiony amfiteatralnie około 2–3 m poniżej użytkowego poziomu warowni, niewątpliwie celowo, zważywszy obecność potwierdzonych archeologicznie prac niwelacyjnych z tego czasu w przyległej części grodu[61].

---

[57] Znaleziska aktualnie opracowywane przez ekspedycję Instytutu Prahistorii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Możliwość zapoznania się z dokumentacją wykopaliskową oraz z pozyskanym materiałem ceramicznym zawdzięczamy odkrywczyni prof. Hannie Kóčce-Krenz z wymienionej placówki badawczej, za co jesteśmy szczególnie wdzięczni. Za cenne wskazówki zobowiązani jesteśmy też mgr. Andrzejowi Sikorskiemu, który współkieruje pracami terenowymi na stanowisku.

[58] Wydaje się, iż po północnej stronie rotundy (m.in. przed frontem pałacu) znajdował się kolejny plac, który stanowił swoiste przedłużenie poprzedniego (*Kóčka-Krenz 2005*, 31; zob. też *Dębski – Sikorski 2005*, 43, 44, fot. 6; *Piotrowska 2005*, 23). Niwelował on bagniste obniżenie terenu (*Kasprowicz 2001*; por. też *Żak 1959*, ryc. 2; 3). Brak wypiętrzenia w tej części majdanu grodu przemawia przeciwko obecności stolca – obiektu ewidentnie „wysoczyznowego".

[59] W systemie umocnień zachodniego członu grodu było to optymalne miejsce na bramę, za czym przemawia też pierwotne ukształtowanie terenu. Wypada odnotować, że wykopy założone po północnej i południowej stronie sugerowanego punktu ujawniły wyłącznie pozostałości drewniano-ziemnego korpusu wału, którym otoczono zespół pałacowy (zob. *Hensel 1953*, 83n.; *Hensel – Hilczer-Kurnatowska 1980*, 147n., stanowiska Ostrów Tumski 11, 13; plac Katedralny 1938–1958). Dodajmy, iż relikty wewnętrznej odsadzki obwarowania, jakie stwierdzono tuż przy prezbiterium gotyckiego kościoła NPM, wykluczają lokalizację tronu na wschód od kaplicy piastowskiego pałacu (por. *Kóčka-Krenz 2003a*, *96*, ryc. 1: 12).

[60] Obecnie wschodnia część placu Katedralnego, badana archeologicznie w latach 1938, 1958–59 i 2000. Por. *Hensel – Niesiołowska – Żak 1959*, 17–32, ryc. 33 (warstwy V–XVIII); *Malinowska 1974*, 8–24 (warstwy IV–VIII), tabl. 1; 6–8; 13–15; 18; 19; *Pawlak 2001*.

[61] Zob. *Pawlak 2001*, tu zwłaszcza kolejne ryciny profili wykopów. Począwszy od połowy XI w. zagłębienie było stopniowo niwelowane do poziomu *plateau* sąsiedniego wzgórza „katedralnego" (około 54/55 m n.p.m.; por. *Malinowska 1974*, tabl. 1, 6; 13).

W centralnej partii obniżenia (niecki) wzniesiono u schyłku X w. duży wieloizbowy budynek drewniany w typie biesiadno-kultowej hali o powierzchni co najmniej 200 m^2, rozebrany około połowy XI stulecia (*ryc. 1*)[62]. Najprawdopodobniej służył on – niczym ruska *gridnica* – rytualnym biesiadom władcy z możnymi oraz drużyną, podczas których dokonywano aktów wymiany ceremonialnej, utrwalających poczucie elitarnej więzi, a w poufnym gronie podejmowano też decyzje dotyczące państwa lub grodu, zanim zostały ogłoszone (przynajmniej częściowo) na zgromadzeniu publicznym[63]. Dodajmy, że amfiteatralnie ukształtowany plac wokół „hali", o powierzchni porównywalnej z wnętrzem pobliskiej bazyliki preromańskiej (około 1000 m^2)[64], spełniał kryteria miejsca wiecowego na grodzie[65].

Nie ulega wątpliwości, że oba pobliskie place grodowe łączyło nie tylko wspólne sąsiedztwo, lecz także istotne relacje funkcjonalno-symboliczne, mimo odse-

---

[62] Budynek zawierał m.in. izbę czeladną; był równoległy względem *palatium* oraz zachodniego (wieżowego) masywu katedry. Z najbliższego otoczenia obiektu (w minimalnym zakresie z jego wnętrza) pochodzą przybory kupieckie (?), monetarne i niemonetarne środki wymiany, fragmenty naczyń glinianych lub drewnianych (w tym talerze), bardzo liczne kości zwierzęce oraz inne szczątki pożywienia. Północna partia budynku została odkryta w roku 1938, a przeciwległa dwadzieścia lat później (zob. *Hensel 1938*, 135, 136, ryc. 1; 6; 8: 1 [przynależność zabytku do zespołu niepewna]; *Hensel – Niesiołowska – Żak 1959*, 31, 32, ryc. 13; 25–31; 34–36; *Malinowska 1974*, 11–14, tabl. 7; *Kóčka-Krenz – Kara – Makowiecki 2004*, 150n.). Przy południowo-wschodnim narożniku budowli zalegał niekompletny szkielet konia, który w świetle przesłanek porównawczo-stratygraficznych uznać można za rytualną zakładzinę budowli „halowej" lub zakładzinę nowej nawierzchni placu, ułożonej w połowie XI w. podczas generalnej renowacji grodu (*Malinowska 1974*, tabl. 1 [warstwa VI]; 6; 7; 14). Druga ewentualność jest bardziej prawdopodobna.

[63] O ucztach Bolesława Chrobrego z udziałem dwunastu wybranych przyjaciół-doradców oraz ich żon informuje Gall Anonim (*Kronika polska*, I.13). Przyczyny organizowania przez władców wystawnych biesiad rozpatruje m.in. *Rybakov 1987*, 411n.; *Dzieduszycki 1995*, 69, tu dalsza lit.. Na temat potwierdzonej źródłowo *gridnicy*/*gridinicy* kijowskiej – czeladno-biesiadnej izby (budynku) związanego z drużyną księcia (*gridiem*), a utrzymywanego z dochodów władcy zob. *Łowmiański 1970*, 172; tenże *1976*, 95, 96; *Timošcuk 1999*, 38n. (rec. tej pracy: *Kurnatowska 2003*, 187–193). Na podstawie badań archeologicznych przyjmuje się, że wspomniana *gridnica* – miejsce uczt władcy z bojarami i drużyną – została pobudowana w pobliżu Dziesięcinnej Cerkwi na grodzie kijowskim. W wymienionym miejscu odkryto pozostałości murowanego budynku halowego o wymiarach 11,5 × 45 m, ozdobionego mozaikami i freskami. Zob. też *Banaszkiewicz 1990*, 17, przypis 59, tu informacja o wzmiankowanym w roku 1147 dworze koło soboru Św. Sofii w Kijowie, gromadzącym elitę władzy. Nie sugerujemy, aby analizowany budynek poznański został przejęty ideowo z obcego środowiska etno-kulturowego, zważywszy obecność dużych budowli halowych na ziemiach polskich już w IX i 1. połowie X w. (por. *Boroń 1997*, 31–49). Kijowską *gridnicę* przytoczyliśmy jedynie dla celów porównawczych.

[64] Por. *Józefowicz 1988*, 145.

[65] Sądząc z informacji źródeł pisanych, słowiańskie miejsca wiecowe (w tym ulokowane na grodach) wyodrębnione były w sposób naturalny oraz sztuczny (zazwyczaj solidnym ogrodzeniem), co wynikało z sakralnego charakteru pola wiecowego oraz odbywanych na nim zgromadzeń. Z tego względu wiecom towarzyszył zawsze mir wiecowy. Centrum placu zajmowała mównica w postaci kamienia, pnia ściętego drzewa względnie drewnianego lub kamiennego podestu – tzw. piramidy bądź stopnia wiecowego. Uczestnicy zgromadzenia formowali mniej lub bardziej regularny krąg z pustą przestrzenią pośrodku, wykorzystując ukształtowanie terenu (*Modzelewski 2004*, 375, 382–384). Na pomorskich grodach w Szczecinie i Pyrzycach – z początku XII w. – placom wiecowym towarzyszyły obszerne budynki drewniane, które spełniały funkcje kultowo-społeczne lub kultowe, w ramach praktykowanej przez grodzian religii pogańskiej. Te ostatnie służyły rytualnym ucztom oraz naradom starszyzny (*Boroń 1999*, 88–90). Analizując domniemane miejsce wiecowe z terenu grodu poznańskiego uwagę zwrócić należy na amfiteatralną formę obniżenia, jego niezabudowany charakter, ślady drewnianego ogrodzenia w środkowej części opisywanego miejsca, datowane na 2. połowę XI w. (*Malinowska 1974*, 17, tabl. 15), wreszcie na fakt, iż centralny punkt obniżenia zajmowała w końcu X i 1. połowie XI w. obszerna budowla drewniana w typie hali. Nie natrafiono na pozostałości tzw. stopnia wiecowego; mógł to być jednak podest integralnie związany ze wspomnianym budynkiem lub ogrodzeniem.

parowania poprzecznym wałem obronnym. I tak, mniejszy z placów, ulokowany we wnętrzu wyjątkowo silnie ufortyfikowanej warowni książęcej, służył zapewne elicie władzy z racji funkcjonalno-przestrzennych związków z tamtejszym kompleksem pałacowo-tronowym. Najprawdopodobniej było to miejsce zarezerwowane dla zgromadzeń wybranych przedstawicieli wspólnoty (głównie elity), która koncentrowała się – niczym opisany przez Galla Anonima (I.26) dwór Bolesława Śmiałego – wokół „szczęśliwego" władcy państwa, zasiadającego na tronie przed frontem swego pałacu. Jako instrument manifestacji praw przysługujących panującemu (m.in. w zakresie jurysdykcji) tron stanowił centralny punkt placu. Organizował nie tylko przestrzeń, lecz także zgromadzoną tu społeczność, którą konsolidował (również wymiernie) wokół prestiżu majestatu, nadto utrwalał typową dla tych czasów hierarchiczną strukturę państwa.

Z kolei drugi z placów, zdecydowanie większy, ulokowany we wschodnim, obszerniejszym członie poznańskiego grodu, w przestrzeni zawartej między zachodnim (wieżowym) masywem katedry a wałem książęcej warowni, służyć mógł zgromadzeniom grodzian, m.in. wiecom. W tych okolicznościach duży budynek „halowy" mieściłby odrębnie naradzającą się elitę grodu[66]. Rozgraniczenie obu placów wałem, należącym już do ściśle książęcej części grodu, nadto obecność hipotetycznego miejsca wiecowego u podnóża tegoż wału, wreszcie fakt, iż otwarte od strony pałacu obwarowanie członu katedralnego dolegało do umocnień wspomnianej warowni książęcej, sugeruje głęboko symboliczny charakter wymienionych miejsc w przestrzeni poznańskiego grodu, nadto wskazuje na łączące je zależności. Być może, lokalizacja interesujących nas placów odzwierciedlała w sposób symboliczny strukturę władzy w Państwie Piastów, czyli wyraźną dominację *palatium* nad miejscem wiecowym oraz rozdział domeny *regnum* od domeny *sacerdotium*, której symbolem była pobliska katedra biskupa. Należy przyjąć też istotną rolę wspomnianych placów w ingresie władcy lub w uroczystościach związanych z *adventus regis*. Wiadomo, że elementem tego rodzaju spektakli władzy były zgromadzenia z udziałem przedstawicieli ludu, panującego oraz najwyższych (we wcześniejszym średniowieczu głównie świeckich) dostojników państwa, które rozgrywały się w pobliżu bramy warowni, przypałacowego tronu oraz naczelnej świątyni grodu, przy czym panujący w otoczeniu elity przesuwał się w rytualnym pochodzie nawiedzając miejsca określone przez ceremoniał[67]. Te ostatnie wyznaczały sakralną oś warowni, która w przypadku grodów centralnych (stołecznych) przybierała formę swoistej *via sacra* z kościołem jako docelowym punktem uroczystego pochodu władcy, przy czym każdorazowo zachodziła możliwość rytualnego powrotu do punktu wyjścia[68].

---

[66] Odnotujmy istotną dla tej hipotezy informację Galla Anonima (*Kronika polska*, II.16): „*Po powrocie do Wrocławia młody Bolesław* (Krzywousty – dop. M. K.) *zwołał najpierw co przedniejszych i starszych z grodu, a następnie cały lud na wiec* (…)".

[67] Por. *Kulecki 1984*, 444n.; *Banaszkiewicz 1990*, 7n.; tenże *2002*, 277n.; *Pleszczyński 2000*, 219n.

[68] Ustalenia antropologii kulturowej dowodzą, iż nadrzędnym, aczkolwiek nie zawsze uświadomionym celem procesji sakralnej pozostaje oswojenie (poznanie) pożądanej przestrzeni, a następnie opanowanie tegoż terytorium poprzez modyfikację jego sakralnej struktury. Polega to na wypędzeniu zło-

Obecność tego rodzaju osi na grodzie poznańskim potwierdzają relikty dwuczłonowej warowni pobudowanej w centralnej partii Ostrowa przez księcia Mieszka I, która wyznaczała rdzeń czteroczęściowego grodu ukończonego w latach 80./90. X w., o czym informują zbieżne wyniki ustaleń archeologii i dendrochronologii[69]. Oś, niewątpliwie w formie drogi, została zrealizowana w ramach tej samej akcji budowlanej co umocnienia grodu (*ryc. 1*; *2*). Wnosząc z przesłanek archeologicznych poważnemu zaburzeniu uległa dopiero w momencie rozbiórki budynku pałacowego w 2. połowie XIII w., czyli w okresie definitywnego przejęcia poznańskiego grodu przez kurię biskupią. Natomiast jej struktury nie naruszyła raczej likwidacja przykatedralnego placu pod koniec XI lub na początku XII w. (odtąd aż do XIII? stulecia wykorzystywany osadniczo), bowiem z pewnością został on zastąpiony przez nowy, czemu sprzyjało pozbawione zabudowy otoczenie katedry. Dodajmy, że integralną część wspomnianej osi stanowiło miejsce tronowe.

I tak, wschodni uprzywilejowany symbolicznie kraniec interesującej nas drogi (osi), wyznaczała najważniejsza świątynia Poznania – trójnawowa bazylika katedralna z rozbudowanym masywem zachodnim (wieżowym)[70], wyłączona spod jurysdykcji władcy. Przypomnijmy, że bazylikę zbudowano w latach 80. X w. na kulminacji jednego z najwyższych wzgórz poznańskiego Ostrowa, w obrębie wschodniego członu grodu, a poprzedzało ją skromne założenie sakralne – prawdopodobnie stacja misyjna biskupa Jordana, wzniesiona przez Mieszka I w początkowym etapie chrystianizacji *Gnezdun Civitas*. Bazylika wskazywała na chrześcijański charakter państwa Piastów, które winno być postrzegane jako *regnum*, a w zestawieniu z sąsiednim *palatium* informowała o pozycji i roli Kościoła w strukturze tegoż państwa – jako mandatariusza Boga, sprawującego religijną i moralną kontrolę nad powierzonym mu ludem, w tym nad osobą władcy. Z kolei zachodni kraniec analizowanej osi zajmował preromański zespół pałacowo-sakralny (siedziba władcy i jego dworu), m.in. z wyodrębnionym miejscem tronowym przy książęcej kaplicy[71]. Jak wielokrotnie nadmienialiśmy pałac

---

go, destrukcyjnego pierwiastka przez kreatora (pana) nowej rzeczywistości (zwykle jest to hipostaza pramitycznego gromowładcy i/lub demiurga-prawodawcy – por. *Szyjewski 2003*, 39–88, zwłaszcza 86–88; *Toporow 2003*, 45–96, zwłaszcza 57–68; zob. też *Éliade 2000*, 409–429, tu materiały porównawcze). Z tego względu średniowieczne ingresy postrzegane były jako swoiste narodziny transcendentnej władzy księcia bądź biskupa, które dokonywały się symbolicznie w odniesieniu do konkretnego terytorium, zawsze w ramach wielostopniowego rytuału zajmowania grodu stołecznego lub katedry, wraz ze znajdującymi się tam tronami – insygniami władzy zwierzchniej (szczegółowa charakterystyka tych zagadnień *Dalewski 1994*, 9–30; tenże *1996*, 11n.; *Banaszkiewicz 1998*, 277n.).

[69] Por. *Kóčka-Krenz – Kara – Makowiecki 2004*, 145n.; *Kurnatowska – Kara 2004*, 47n.

[70] W różnych kulturach (m.in. indoeuropejskiej) przyjmuje się solarną atrybucję wschodniej strony świata, przypisując jej walory wysoce pozytywne, w tym prestiżowe, będące celem ludzkich zabiegów jednak przeznaczone tylko dla wybranych jednostek lub grup społecznych (por. np. *Lurker 1989*, 225, 226; *Kopaliński 1991*, 387–390; *Szyjewski 2003*, 27n.; *Toporow 2003*, 45n.). Dodajmy, że już chrześcijanie doby antycznej uznawali symbolicznie postrzegany Wschód (Orient) za krainę Chrystusa-Zbawiciela – *Sol salutis* lub *Sol verus*, adaptując w tym przypadku pogańską symbolikę cesarstwa rzymskiego (*Lurker 1989*, 226; *Forstner OSB 1990*, 92–97; *Miziołek 1991*, 11n.). W związku z powyższym aż do początku czasów nowożytnych chrześcijaństwo rygorystycznie przestrzegało zasady wschodniej orientacji kościołów i kaplic (*Lurker 1989*, 218, 226; *Hani 1994*, 46n.; *Havlík 1998*, 9–42).

[71] Także w tym przypadku rysują się wyraźne uwarunkowania symboliczne w przestrzennej kompozycji poznańskiego pałacu. I tak, kaplicę, zapewne w formie rotundy, pobudowano po wschodniej stronie *palatium*, wzdłuż przybliżonej osi bazyliki katedralnej, co sugeruje planigrafia odkrytych po-

był inwestycją Mieszka I zrealizowaną zapewne w początkowym etapie rządów, przy współudziale jego pierwszej chrześcijańskiej żony Dąbrówki (zmarła w 977 r.). Potężna bryła *palatium*, wzniesiona na szczycie wyraźnie zarysowanego wzgórza, *vis-à-vis* monumentalnej katedry biskupa, we wnętrzu odrębnie ufortyfikowanej warowni zachodniej, informowała o panującym w państwie porządku władzy, zwłaszcza o jej suwerennym i chrześcijańskim charakterze (władca był mandatariuszem Boga, działał jednak na innej płaszczyźnie niż biskup, aczkolwiek zobligowany był do udzielania czynnej pomocy Kościołowi w jego zbawczej misji[72]). Wieloczłonowy kompleks pałacowy stanowił zatem czytelny symbol piastowskiego *regnum*, któremu podporządkowane było zarówno miejsce tronowe, jak też hipotetyczny plac wiecowy z dużym drewnianym budynkiem „halowym" pośrodku amfiteatralnego obniżenia. Wnosząc z lokalizacji tegoż miejsca – leżało w połowie rozpatrywanej osi, w obrębie katedralnego członu grodu – był to najprawdopodobniej punkt kontrolowany również przez Kościół[73].

W literaturze przedmiotu przypałacowe miejsce tronowe w Poznaniu przyjęto interpretować jako wzgórek sądowy, zbliżony pod względem formy oraz funkcji do *tribunal ducis in monte modico* przy kościele Św. Michała na grodzie krakowskim, o którym informuje dokument księcia Henryka Brodatego z 1229 r.[74] Związek poznańskiego tronu z jurysdykcyjną sferą władzy książęcej nie podlega dyskusji, aczkolwiek funkcje sądownicze trudno uznać za jedyną atrybucję tegoż obiektu. Dodajmy, że interesujące nas *solium* nie było z pewnością tronem tzw. sędziowskim.

---

zostałości pałacowego budynku, w tym ich relacje do murów gotyckiej kolegiaty NPM (por. *Kóčka-Krenz 2004*, 71–82, zwłaszcza 82 i ryc. 10). Pałac w rzucie poziomym miał formę wydłużonego prostokąta (*Piotrowska 2005*, 20–23, tu rekonstrukcja aksjonometryczna). Został zorientowany wzdłuż osi północ-południe, którą w średniowieczu postrzegano symbolicznie (*ryc. 1*). Wiadomo bowiem, że religie pogańskie, jak również chrześcijaństwo (w spadku po judaizmie) przypisywały stronie północnej szczególne walory transcendentne, ze względu na przekonanie o wyjątkowych związkach Północy (uznawanej za kraniec Kosmosu) z siłami boskimi, które mogły się tu wręcz materializować. Z kolei strona południowa, o pradawnych atrybucjach solarnych, łączona była z Chrystusem – Światłością świata, Słońcem sprawiedliwości (*Lurker 1989*, 218, 225, 226, 237, 238; *Forstner OSB 1990*, 92–97; *Kopaliński 1991*, 387–390; *Hani 1994*, 46n.). O ile krańce północne postrzegane były ambiwalentnie w relacjach ze światem żywych (por. np. *Lurker 1989*, 226), to Południu przypisywano wyłącznie wartości pozytywne m.in. prestiżowe. W tym kontekście warto przypomnieć, że zarejestrowane archeologicznie wejście do poznańskiego *palatium* ulokowane zostało w pobliżu południowo-wschodniego narożnika budowli. Stojący *ad sanctam Mariam* tron znajdował się zatem w przestrzeni o wyraźnych konotacjach symboliczno-sakralnych!

[72] Na ten temat *Roux 1998*, 262–277, zwłaszcza 270, 271.

[73] Jak dowodzą ustalenia antropologii kulturowej w horyzontalnych osiach sakralnych winny znajdować się nie tylko dominanty w postaci wzgórz, lecz także wądoły a nawet bagna, zbiorniki czy cieki wodne, które łącznie tworzyć winny strukturę hierarchiczną (por. *Szyjewski 2003*, 69n.; *Toporow 2003*, 52n.; zob. też *Chudziak 2003*, 27n., tu ujęcie archeologiczne). Wspomniana struktura winna z kolei eksponować określone treści symboliczno-sakralne, osadzone m.in. w pramitycznej tradycji kulturowej społeczeństwa. W tym kontekście odnotujmy, że poznański budynek „halowy", zlokalizowany w wyraźnej niecce (!) między wzgórzem katedralnym a pałacowym, wyznaczał centralny punkt tzw. północnego grodu poznańskiego, obiektu złożonego z trzech zespolonych ze sobą członów warownych. W tej sytuacji nie wykluczamy, że znaleziony w pobliżu budynku niekompletny szkielet konia stanowił pierwotnie zakładzinę wspomnianego grodu, pochodzącą być może z czasu gruntownej renowacji założenia przez Kazimierza Odnowiciela, tuż po najeździe czeskiego księcia Brzetysława w roku 1038 lub 1039 (na temat ofiar zakładzinowych zob. *Hilczer-Kurnatowska 1982*, 52–54; *Kowalski 1998*, 237, tu ofiary z koni).

[74] *Kürbis 1988*, 124, 125; *Leśny 1994*, 121, 122; *J. Banaszkiewicz 1995*, 26, 27; *Třeštík 2003*, 156, przypis 363. O wzgórku sądowym na Wawelu piszemy poniżej.

Te bowiem, wraz z pokrewnymi im kamieniami tzw. jurysdykcyjnymi, odstępowane były w średniowieczu przez suwerennych władców wybranym zastępcom (*quasi*-legatom)[75], o czym w przypadku stolca *ad sanctam Mariam* nie informują przekazy źródłowe. Odmiennie postępowano z tronami władzodajnymi, które stanowiły pilnie strzeżone oznaki uprawnień suwerennych, z dostępem zawarowanym symboliką negatywną. Atrybucje tego rodzaju obiektów nie sprowadzały się wyłącznie do funkcji intronizacyjnych. Służyły również sprawowaniu władzy przez księcia, zwłaszcza wydawaniu wyroków w prestiżu majestatu[76]. Warto zatem zwrócić uwagę na fakt, iż analizowany tron poznański stanowił integralny element wyodrębnionego kompleksu pałacowo-sakralnego – od czasów Mieszka I permanentnej własności panującego dynasty, co sugeruje niepodzielne *solium* Piastów przekazywane tylko następcy. Przypomnijmy, że wśród osób zasiadających na wzmiankowanym tronie źródła pisane wymieniają jedynie księcia, podczas gdy biskupów konsekwentnie lokują w najbliższym sąsiedztwie obiektu: we wnętrzu pałacowej kaplicy p.w. NPM[77] lub na enigmatycznych stopniach, które mogły prowadzić do *solium* bądź stanowiły element tzw. piramidy. W tej sytuacji należy domyślać się tronu władzodajnego, z którym związane było określone tabu zasiadania.

Z pewnością nie był to „prywatny" tron dynasty, o czym informują analogie[78]. Wiadomo, że nieprzenośne stolce kamienne oraz pokrewne im kamienie tronowe uznawano we wczesnym średniowieczu – bez względu na przynależność etno-kulturową – za święte (*quasi*-mityczne) dziedzictwo wspólnoty, jej swoiste *patrimonium*, jednocześnie czytelny symbol władzy zwierzchniej sprawowanej z woli ludu. Uwagi te odnoszą się m.in. do obiektów stwierdzonych w pobliżu ziem polskich: na terenie Wielkich Moraw, Czech Przemyślidów, Rusi Kijowskiej oraz państwa Karantanów. Wiadomo, że praw do wspomnianych tronów nie regulowały uprawnienia dynastyczne, chociaż przynależność do rodu panującego, jak również pozycja seniora mogły stanowić okoliczności sprzyjające intronizacji. Kandydat na władcę (pana tronu wspólnoty) obierany był, przynajmniej formalnie, podczas elekcji przeprowadzonej przez świeckie możnowładztwo, przy czym we wcześniejszym średniowieczu z tego rodzaju zgromadzeń wyłączano zwykle duchowieństwo, co dowodzi przedchrześcijańskich korzeni zwyczaju. Wybór musiał zyskać aklamację przedstawicieli ludu, bowiem wola wspólnoty stanowiła praźródło władzy zwierzchniej – matki wszelkich praw i obowiązków społecznych. Dodajmy, że elekcja i aklamacja wyznaczały odrębne elementy wielostopniowego rytuału intronizacyjnego, o czym informują wczesnośredniowieczne źródła pisane dotyczące na przykład Czechów czy Karantanów[79]. Kulminacyjnym punktem rytuału była utwierdzona oby-

---

[75] Por. *Labuda 1966*, 163.
[76] Por. *Labuda 1966*, 163.
[77] W średniowieczu wnętrze kościoła, zwłaszcza prezbiterium, postrzegane było jako sala tronowa Boga lub sala tronowa Chrystusa Króla (*Forstner OSB 1990*, 371).
[78] Por. *Maisel 1989*, 16n.; *Banaszkiewicz 1990*, 16n.; tenże *1995*, 11–28; tenże *1998*, 207n.; *Leśny 1994*, 121; *Jäschke 1996*, 121–197; *Třeštík – Merhautová 2000*, 904, 905; *Třeštík 1997*, 342–346; tenże *2003*, 156–158; *Kahl 2002*, 143n. (recenzja pracy zob. *Strzelczyk 2003*, 202–217).
[79] Por. *Kowalenko 1965*, 520; *Roman 1965*, 285; *Kulecki 1984*, 441–450; *Pleszczyński 2000*, 219n.; *Třeštík – Merhautová 2000*, 904, 905; *Třeštík 1997*, 344–346; tenże *2003*, 156–158; *Kahl 2002*, 137n.

czajem ceremonia stawania, sadzania lub zasiadania na tronie, która czyniła z kandydata pełnoprawnego władcę[80]. Odtąd, według ówczesnych przekonań zyskiwał on moce sakralne, jakie „odwiecznie" tkwiły w podłożu stolca, a także w jego najbliższym otoczeniu[81]. Dzięki temu nowo wybrany władca przeistaczał się w depozytariusza sił transcendentnych, jednak pod warunkiem dopełnienia odpowiednich rytuałów intronizacyjnych, jak też posiadania cech godnych księcia[82].

W opinii mieszkańców wczesnośredniowiecznej Europy interesujące nas trony materializowały „Władzę" lub jej „Suwerenność". Fenomeny te personifikowane były zazwyczaj przez pramityczne królowe: np. czeską Libuszę, krakowską Wandę czy celtycką Medb – wcielenia pradawnych sił chtonicznych. W związku z tym ryt zasiadania na majestacie interpretowany był jako sakralne zaślubiny władcy z krajem-ziemią symbolizowaną przez wspomniane bóstwa, które w czasach chrześcijańskich uznawane były za postaci mityczne o nadprzyrodzonych cechach osobowych. W myśl tej koncepcji (czytelna m.in. u czeskich Przemyślidów, Karantanów a także u Iroszkotów) panujący sprawował władzę wypożyczoną przez *sacrum*, dodatkowo z „woli ludu"; uprawnień nie mógł przekazać następcy drogą bezpośredniej sukcesji, to znaczy z pominięciem wielostopniowego rytu intronizacji[83].

Należy podkreślić, że opisany powyżej ryt odradzania władzy w „barbarzyńskiej" Europie (typowy dla ludów indoeuropejskich) cieszył się, mimo pogańskiej genezy, tolerancją Kościołów rzymskiego i bizantyńskiego, które próbowały jednak wprowadzić niezależnie własny ceremoniał, gwarantujący duchownym nadrzędną pozycję w sakrze przekazywania władzy. W Europie łacińskiej ostateczna likwidacja tradycyjnego rytu nastąpiła dopiero w XIV w. wraz z monarchią stanową[84]. W propagowanym ceremoniale istotną rolę odgrywały elementy nawiązujące wprawdzie do starych wierzeń, jednak zmodyfikowane semantycznie. Zjawisko adaptacji obserwujemy m.in. w koncepcji monarszego *solium*, gdzie Kościół

---

[80] Te zagadnienia – z uwzględnieniem szerokiego tła porównawczego – referuje *Banaszkiewicz 1998*, 207n.

[81] Dzięki temu nabywał je również tron. Należy zatem odnotować, że piastowski zespół pałacowo-sakralny na Ostrowie Tumskim w Poznaniu został – naszym zdaniem – pobudowany bezpośrednio na reliktach pogańskiego miejsca kultowego (sanktuarium), jakie funkcjonowało w I. połowie X w. na wzgórzu posiadającym zapewne starszą tradycję kultową. Za hipotezą przemawiają nawarstwienia odkryte poniżej reliktów *palatium*, które nie miały charakteru pozostałości osadniczych, wyznaczały jednak najstarszy poziom antropogeniczny w tej partii Ostrowa: leżały na calcu, rozpoznano je po północnej i południowej stronie gotyckiego kościoła p.w. NPM, na pierwotnych zboczach wzgórza (por. ANEKS).

[82] Tron mógł odrzucić niegodnego władcę pozbawiając go sakralnej charyzmy, w tym przyrodzonego szczęścia, które gwarantowało pomyślność całej wspólnoty. Taki władca stawał się przedmiotem tabu, plamił bowiem społeczność zmazą, w związku z czym zasługiwał na śmierć lub wygnanie (na ten temat *Kowalski 1998*, 367, 368; zob. też cenne dla poruszonej problematyki uwagi *Michałowskiego 1998*, 3–33). W tym kontekście odnotujmy mityczny kamień tronowy *Lia Fáil* z Irlandii („kamień Fáil", „kamień Irlandii"?), który znajdował się na kultowo-wiecowej górze Tara (koło dzisiejszego Dublina), w centrum ziemi „króla całego kraju" zwanego *Ard-Ri*. Wydawał on śpiew (okrzyk) w chwili, gdy stawał na nim lub najeżdżał nań królewskim rydwanem kandydat godny sprawowania obowiązków „króla", do którego należało m.in. kierowanie dorocznymi igrzyskami wspólnoty oraz ferowanie ostatecznych wyroków sądowych (por. *Maisel 1989*, 18; *Banaszkiewicz 1998*, 220, 351; *Eliade 2000*, 251; *Leciejewicz 2000*, 194, ryc. 25; *Třeštík 2003*, 157).

[83] Zob. *Banaszkiewicz 1986*, 40–84; *Słupecki 1993*, 3–18; *Třeštík – Merhautová 2000*, 904, 905; *Třeštík 2003*, 157. Por. też *Sobotka 2005*.

[84] Na ten temat zob. *Banaszkiewicz 1990*, 11n.; *Třeštík – Merhautová 2000*, 904, 905; *Soszyński 2003*, 39n.

świadomie nawiązał do symboliki jerozolimskiego tronu króla Salomona. Zgodnie z przekazem Biblii, wspomniany tron – wykonany ze złota oraz kości słoniowej, nadto z siedziskiem poprzedzonym sześcioma stopniami[85] – stanowił własność Jahwe, natomiast zasiadający na stolcu Salomon był ziemskim przedstawicielem Boga, namaszczonym przez Jahwe królem Izraela. Poprzez kontakt z sakralnym tronem (substytutem Boga) pozostawał osobą szczególnie wywyższoną społecznie, a jego władza otoczona była nadprzyrodzonym prestiżem, co wynikało też z posiadania królewskiej sakry[86]. Przejęty z Biblii wzorzec posłużył Kościołowi do opisania relacji łączących władców chrześcijańskich z *sacrum*, zwłaszcza w momencie uroczystego zasiadania na majestacie. Dodajmy, że w myśl tej samej koncepcji tron panującego stanowił zarówno „instrument" władzodajny, jak też trybunał monarszy. Także w tym przypadku Kościół zaczerpnął inspiracje ze Starego Testamentu, który w profetycznym przekazie łączył tron Izraela (czyli królewski tron Salomona) z ogłaszającym wyroki Mesjaszem[87].

W tym miejscu należy odwołać się do poglądów sformułowanych ostatnio przez antropologów historycznych[88]. Początki tronu na grodzie poznańskim łączą oni z księciem Mieszkiem I (około 960–992), a konkretnie z próbą wykreowania w Poznaniu przez tegoż władcę drugiego obok Gniezna centralnego ośrodka świeżo schrystianizowanego państwa Piastów, które w przeciwieństwie do grodu gnieźnieńskiego (wyłącznie symbolicznej stolicy z ulokowanym tam *solium* państwa) stanowić miało administracyjno-polityczne centrum monarchii, istotny ośrodek nowej religii zarazem bardzo ważny punkt militarny[89]. Właśnie w tym kontekście

---

[85] Zob. *Pierwsza Księga Królewska*, 10.18, In: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. Poznań–Warszawa 1982, 324.

[86] Por. *Lurker 1989*, 249; *Forstner OSB 1990*, 430, 431.

[87] Por. *Schmidt 1968*, 62–66; *Lurker 1989*, 249; *Forstner OSB 1990*, 430, 431.

[88] *Michałowski 1993*, 127–148; *Banaszkiewicz 1995*, 26, 27; *Dalewski 1996*, 11–54, zwłaszcza 38.

[89] Nie jest to całkowicie nowa koncepcja. Podobną sformułował w roku 1938 W. Hensel na podstawie wyników ówczesnych badań archeologicznych grodów w Poznaniu i Gnieźnie (*Hensel 1938*, 131–143). Hipotezę podtrzymał w okresie powojennym (*Hensel 1960*, 145n.), zyskując akceptację niektórych historyków-mediewistów (np. *Wojciechowski 1955*, 171–193, 273–284; *Kaczmarczyk 1962*, 91–105, tu jednak z pewnymi zastrzeżeniami). Przesłanki historyczne, świadczące o politycznej (a w 2. połowie X w. zapewne też kultowej) supremacji Poznania w pierwszym państwie piastowskim przedstawiliśmy powyżej. Wspomniana supremacja zyskuje wyraźne potwierdzenie w najnowszych ustaleniach archeologicznych. I tak, odkryte ostatnio na Ostrowie Tumskim w Poznaniu preromańskie *palatium* stanowi najstarszy tego rodzaju budynek murowany w państwie Mieszka I, jednocześnie wyjątkowy pod względem formy. Z nowszych studiów wynika bowiem, że wczesnopiastowskie zespoły pałacowe z Ostrowa Lednickiego oraz Giecza wzniesione zostały pod koniec X w., a pałac gnieźnieński (w źródłach archeologicznych potwierdzony jak dotąd tylko pośrednio) powstał nie wcześniej niż około X/XI stulecia (*Sawicki 1999a*, 116, 119, ryc. 8; 9; tenże *2004*, 143–154; ponadto przygotowywane do druku opracowanie T. Krysztofiak dotyczące Giecza oraz M. Kara i J. Wrzesińskiego dotyczące Ostrowa Lednickiego). Palatia gieckie i lednickie (tudzież obiekt pobudowany w Przemyślu zapewne wkrótce po roku 1018) były podobne, z tym że budowla giecka nie została ukończona bądź funkcjonowała w skromniejszej formie jako założenie drewniane (opinia mgr T. Krysztofiak; zob. też *Rodzińska-Chorąży 2000*, 367–370, ryc. 2; *Sosnowska 2001*, 207–212). Także monumentalna bazylika preromańska, odsłonięta przez K. Józefowiczównę w podziemiach katedry na Ostrowie Tumskim w Poznaniu, nie znajduje współczesnych jej analogii na terenie państwa Mieszka I przed rokiem 1000 (por. *Kara 2004*, 277–279, 283–286; *Kurnatowska – Kara 2004*, 47–70). Istnieją zatem poważne przesłanki przemawiające za katedralną atrybucją poznańskiej bazyliki, jako kościoła biskupa Polski Ungera, który wzorem poprzednika – biskupa Jordana – pozostawał zależny tylko od Stolicy Apostolskiej w Rzymie. Sugeruje to symptomatyczne *patrocinium* katedry poświęcone Św. Piotrowi (przeciwko immediacji biskupów Jordana i Ungera, natomiast za ich

badacze wskazują na symptomatyczne zespolenie książęcego tronu z korpusem pałacowej kaplicy p.w. NPM, przypominając iż według wiarygodnego przekazu XIII-wiecznej *Kroniki polsko-śląskiej* wzmiankowana świątynia została ufundowana przez Dąbrówkę – pierwszą chrześcijańską żonę Mieszka (965–977 r.), siostrę czeskiego księcia Bolesława Pobożnego[90]. Kaplica, o typowo dynastycznym wezwaniu, postrzegana była co najmniej w wieku XIII jako *palladium* państwa traktowanego w kategoriach monarchii, zarazem miejsce odradzania się zwierzchniej władzy Piastów z udziałem sił nadprzyrodzonych, o czym zadecydował fakt fundacji świątyni przez Dąbrówkę – „matkę chrzestną" dynastii oraz państwa[91]. W związku tym nie wyklucza się, iż wzmiankowany w roku 1247 tron Przemysła I, stojący przy grodowym kościele Panny Marii w Poznaniu, stanowił integralny element tegoż świętego dla Piastów kościoła i wraz z nim wpisywał się w początki chrześcijańskich dziejów Polski. Zespolenie z „władzodajną" świątynią sugeruje – według badaczy – intronizacyjne funkcje stolca, uwypuklone zwłaszcza w okresie dzielnicowego rozbicia państwa polskiego[92]. Jednocześnie podkreśla się, iż w obrębie poznańskiego wzgórza pałacowo-tronowego krzyżowały się różne formy publicznej manifestacji władzy przez księcia, w tym związane z potwierdzoną źródłowo działalnością prawodawczo-sądowniczą.

Powyższe ustalenia nie wzbudzają naszych zastrzeżeń. Sądzimy jedynie, że instalacja tronu na poznańskim Ostrowie mogła już (aczkolwiek nie musiała) nastąpić w 1. połowie X w., równocześnie z podjętą przez Piastów budową najstarszego zespołu grodowego w Poznaniu. Przypuszczamy bowiem, że interesujący nas stolec pełnił pierwotnie funkcję sakralnego miejsca władzy ustawionego na „starożytnym" polu wiecowym, które znajdowało się w pobliżu kultowego

---

egzempcją przez cesarza niemieckiego, opowiedział się ostatnio *Sikorski 2002*, 429–442; tenże *2003*, 157–185). Dodajmy, że według nowszych ustaleń pierwsza bazylika gnieźnieńska p.w. Wniebowzięcia Panny Marii i Świętego Wojciecha stanowiła fundację Bolesława Chrobrego zrealizowaną dopiero po roku 1000, m.in. na miejscu rozebranej rotundy preromańskiej z czasów Mieszka i Dąbrówki (*Janiak 2002*, 349–376; tenże *2004*, 85–126). Na koniec należy podkreślić wyjątkową skalę inwestycji poczynionych w 2. połowie X w. w Poznaniu w związku z budową tamtejszego zespołu grodowego. Postawiono wówczas potężne obwarowania, które tworzyły skomplikowany system fortyfikacji z unikatową na ziemiach polskich odsadzką kamienno-drewniano-ziemną, wydatowaną dendrochronologicznie na lata 70./80. X w. (*Kara – Krąpiec 2000*, 316, 317, ryc. 5; 6). Z Poznaniem 3. ćwierci X w. konkurować może pod względem nowo zajętego areału jedynie dwuczłonowy gród na Ostrowie Lednickim, położony w centrum ziemi gnieźnieńskiej, niemal w połowie drogi między Poznaniem a Gnieznem. Według nowszych, aczkolwiek nie opublikowanych jeszcze ustaleń (M. Kara), gród lednicki został wzniesiony z inicjatywy Mieszka I na początku 2. połowy X w., na zniwelowanych reliktach nieco starszego gródka kultowego (w świetle analiz dendrochronologicznych mosty prowadzące do nowej warowni postawiono zimą roku 963/964; por. *Kara – Krąpiec 2000*, 311, 314, ryc. 3). Przypuszcza się, że został zrealizowany celowo na przyjazd czeskiej księżniczki Dąbrówki w roku 965, w charakterze pierwszej względnie jednej z pierwszych chrześcijańskich fundacji Mieszka, stanowiąc czytelne *signum* (zarazem swoistą zakładzinę) nowego ładu religijno-kulturowego w państwie (zob. *Nikitenko 1997*, 144; *Michałowski 2000b*, 11–36, w obu pracach materiały porównawcze). We wnętrzu grodu odkryto bowiem współczesny warowni niewielki kościół drewniany o tynkowanych ścianach, który interpretuje się – ze znaczną dozą prawdopodobieństwa – jako świątynię Dąbrówki wzniesioną przez Mieszka wkrótce po jej przybyciu do Polski (por. *Wrzesiński – Kara 2002*, 6–19; ci sami *2004*, 157–177).

[90] *Chronicon Polono-Sileslacum*, oprac. L. Ćwikliński, In: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Warszawa 1961, 622. Interpretacja przekazu rocznikarskiego zob. *Labuda 1988b*, 386–397.

[91] O chrystianizatorskiej roli Dąbrówki zob. *Labuda 2001b*, 3–17.

[92] *Dalewski 1996*, 38, przypis 81.

wzgórza przekształconego w 1. połowie (zapewne 2. ćwierci) X w. w obwarowane sanktuarium, zajęte z kolei przez Mieszka I pod książęcy zespół pałacowy. Pole wiecowe skłonni jesteśmy lokować w miejscu późniejszego placu po zachodniej stronie bazyliki katedralnej, którą wzniesiono na reliktach starszego grodu piastowskiego z 1. połowy X-początku 2. połowy X w. (obiektu zasiedlonego przez ówczesną elitę, być może ród *quasi*-legendarnego Poznana[93]). Wspomniana warownia funkcjonowała w tandemie z sąsiednim grodem kultowym. Oba założenia flankowały hipotetyczne pole wiecowe, położone w niecce zlokalizowanej z kolei pośrodku wyspy, czyli w miejscu neutralnym, odseparowanym wodami (*ryc. 2*; *3*)[94].

W tej sytuacji nie wykluczamy, że Mieszko I zawłaszczył sakralny tron wiecu (istotne społecznie insygnium władzy), które przeniósł w geście symbolicznym na szczyt dotychczasowego wzgórza kultowego, w najbliższe sąsiedztwo ufundowanej przez żonę kaplicy pałacowej pod znamiennym wezwaniem NPM (opiekunki chrześcijańskich rodów panujących)[95]. Stawiamy hipotezę, że lokując stolec we wnętrzu potężnie ufortyfikowanej warowni pałacowej, niepodzielnej własności każdego władcy z rodu Piastów, Mieszko dokonał istotnej zmiany

---

[93] Na ten temat *Kurnatowska – Kara 2005*, 9–17.

[94] O lokalizacji pól wiecowych zob. *Banaszkiewicz 1995*, 11–28; tenże *1998*, 349n.; *Třeštík 1995*, 235; *Boroń 1999*, 87, 88. O związkach wiecu z kultem por. *Modzelewski 2004*, 356n.

[95] Zjawisko „opanowywania" przez władców piastowskich ponadlokalnych miejsc kultu pogańskiego, posiadających istotne znaczenie dla kształtowania się świadomości Polan, ilustrują odkrycia archeologiczne dokonane na Ostrowie Lednickim oraz na Górze Lecha w Gnieźnie. Początkowo wspomniane miejsca były jedynie symbolicznie zawłaszczane przez Piastów: zostały obwarowane solidnymi wałami kamienno-drewniano-ziemnymi, co w przypadku Lednicy nastąpiło prawdopodobnie w latach 30./40. X w. a w Gnieźnie około roku 940 (na ten temat *Kara 2000a*, 72–74; tenże *2004*, 289–295) (*ryc. 4*). Pod koniec wieku X oba ufortyfikowane punkty sakralne zostały już realniej zawłaszczone przez władców piastowskich, o czym świadczą wzniesione w ich obrębie książęce kompleksy pałacowe (por. *J. Górecki b.r.w.*, 52n.; *Sawicki 2002*, 338–343, ryc. 14–16; tenże *2004*, 143–154, tu ostrożnie podważono wczesnopiastowską metrykę muru dotychczas interpretowanego jako relikt gnieźnieńskiego *palatium*, jednak podtrzymano – na podstawie wiarygodnych przesłanek archeologicznych – pogląd o istnieniu w tym miejscu architektury murowanej z około X/XI w.). W Gnieźnie hipotetyczna budowla pałacowa (może dworska kaplica) naruszyła kamienny nasyp kurhanopodobny z 2. połowy IX lub IX/X-2. połowy X w., odcięty od północy i południa suchym rowem (?). Przypuszcza się, iż *palatium* zostało wzniesione na pozostałościach starszego sanktuarium, którego punkt centralny wyznaczała kamienna mogiła mitycznego herosa-przodka (jednocześnie miejsce składania ofiar?), stanowiąca zapewne swoisty *omfalos* polańskiej wspólnoty (o praktykowanym we wczesnym średniowieczu kulcie grobowych kamieni przodków zob. *Meier 1944–1950*; *Banaszkiewicz 1998*, 402n.; *Kowalski 1998*, 200–206; *Eliade 2000*, 250–252; ponadto *Rusanova – Timošĉuk 1986*, ryc. 4, tu domniemany *žertvennik* w formie kamiennego kurhanu z południowo-zachodnich terenów Rusi Kijowskiej). Dodajmy, że kurhanopodobny nasyp – ze skupieniami średniej wielkości glinianych naczyń wypełnionych nie ćwiartowanymi kośćmi zwierzęcymi (ofiary), jakie zdeponowano na obrzeżu konstrukcji – usytuowany był na szczycie najwyższej kulminacji tzw. Góry Lecha (*Sawicki 2002*, 338n.). W miejscu tym znajduje się obecnie XII-wieczny kościółek romański pod znamiennym, wezwaniem Św. Jerzego (*ryc. 4*; *5*). Wydaje się, że podobnie jak góra Tara w Irlandii czy *Collis credulitatis* (Moot Hill) w szkockiej Scone, także opisywana góra gnieźnieńska (jedna z najwyższych w Wielkopolsce – około 120 m n.p.m., pierwotnie w formie silnie wypiętrzonej wyspy) stanowiła w X wieku kultowo-wiecowy punkt o ponadregionalnym charakterze, gdzie dokonywano również rytu odradzania władzy zwierzchniej. Istnieją bowiem archeologiczne przesłanki, pozwalające domyślać się w kurhanopodobnym nasypie (interpretowanym jako mogiła herosa – miejsce ofiarne) bądź piedestału kamiennego stolca Polan (?), przekształconego z czasem w *archisolium* Piastów, bądź świętej góry z miejscem ofiarnym na szczycie, w pobliżu którego stał wspomniany tron (uzasadnienie hipotezy zob. *Kara 2000a*, 72–74; tenże *2004*, 289–294; por. także *Třeštík 1997*, 342n.; *Banaszkiewicz 1998*, 342, 402–404 – w obu pracach charakterystyka analogii czeskich i celtyckich).

w symbolice tronu, który odtąd stanowił element władzodajnego *patrimonium* dynastii. W tym kontekście przypomnijmy, że centralnym ośrodkiem stanowienia władzy zwierzchniej w domenie piastowskiej pozostawał do końca XIII w. gród na gnieźnieńskiej Górze Lecha (od roku 1000 także stolica metropolii), którego funkcje (również symboliczne) dopełniało kilka współczesnych mu warowni o sakralno-rezydencjonalnym charakterze (np. Kraków, Sandomierz, Wrocław, Poznań, Giecz, Ostrów Lednicki, Płock, może Włocławek[96]). Wspomniane grody, wraz z centralnie ulokowanym Gnieznem, wyznaczały zespół ośrodków państwowych (np. Poznań, Wrocław, Kraków) oraz dynastyczno-państwowych (np. Ostrów Lednicki, Giecz, Płock), których łączne posiadanie gwarantowało dopiero zwierzchnią władzę w Polsce[97]. Gniezno z podległym mu okręgiem (ziemią) zachowywało w opisanej strukturze szczególną pozycję symboliczną jako eksterytorialny (czyli wyłączony z dzielnic/prowincji) zwornik państwa, o czym pisaliśmy powyżej. Przypuszczamy, że prestiż nowo kreowanego władcy wymuszał każdorazowo konieczność publicznego potwierdzania przez księcia lub monarchę praw do wspomnianych warowni. Dokonywano to publicznie w ramach wielostopniowego rytuału, który czynił z kandydata rzeczywistego pana grodu, a finalnie, po nawiedzeniu wszystkich warowni wymaganych prawem, przeistaczał w suwerennego władcę kraju. Jak wynika z ustaleń Jacka Banaszkiewicza rytuał zajmowania centralnego grodu państwa polegał na symbolicznym przejmowaniu przez księcia znajdujących się na grodzie miejsc władzy, zwłaszcza pałacu, przykościelnego placu zgromadzeń publicznych oraz nieprzenośnego tronu, który mógł być tożsamy z miejscem trybunału[98]. O władczych uprawnieniach do grodu decydowało bowiem potwierdzone społecznie prawo panującego do wypełniania w nim podstawowych obowiązków władcy, zwłaszcza tych sprawowanych publicznie w blasku majestatu.

Stawiamy zatem hipotezę, że rozlokowane po piastowskich grodach nieprzenośne trony książęce (znane np. z Poznania, Ostrowa Lednickiego[99] czy Krakowa[100]),

---

[96] Kompendium nowszych informacji o wymienionych grodach zawiera publikacja: *Janiak – Stryniak* [*ed.*] *1998*. Zob. też *Wasilewski 1999*, 57–66.

[97] Na ten temat *Dalewski 1996*, 11n.; *Banaszkiewicz 1998*, 277n.

[98] *Banaszkiewicz 1990*, 3–35; tenże *1998*, 277n. (zwłaszcza 309).

[99] *Leśny 1994*, 115–125.

[100] W dokumencie Henryka Brodatego, wystawionym w Krakowie dnia 27 stycznia 1229 r., czytamy iż książę wydał sprawiedliwy wyrok *sedendo pro tribunali cum nostris baronibus in monte modico ad ecclesiam sancti Michaelis* (*Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, wyd. W. Kętrzyński, S. Smolka, Lwów 1875, nr 7, s. 14, 15; zob. też *Wojcieszuk 1965*, 65–70; *Kürbis 1988*, 124). W tym przypadku, podobnie jak w Poznaniu, mamy do czynienia z aktem manifestacji władzy księcia dokonanym na niewielkim wzgórzu (*in monte modico*), tuż przy jednym z najstarszych kościołów grodu wawelskiego pod znamiennym wezwaniem Św. Michała, niemal pośrodku warowni (*por. Banaszkiewicz 1998*, 342–348; *Pianowski 2000*, ryc. 13: 7; *Firlet 2001*, 313, ryc. 1: 9). Wprawdzie dokument nie informuje, aby na szczycie wzmiankowanego wzniesienia ustawiony był nieprzenośny, kamienny tron księcia oraz siedziska dla jego baronów, to jednak zwrot *sedendo pro tribunali cum nostris baronibus* pozwala domyślać się obecności tego rodzaju obiektów (por. *Wojcieszuk 1965*, 65–70). Nieco odmiennie wspomnianą kwestię ujmuje *Banaszkiewicz 1998*, 343), który przypuszcza, że w XIII w. na wzniesieniu przy kościele Św. Michała nie było już kamiennego tronu lub kamienia tronowego ziemi krakowskiej, pozostała jednak „(…) *zamknięta w niepozornym pagórku* (…) *siła tradycji, okoliczność, iż tylko tu prawomocnie czyni się z kandydata do władzy księcia*." Według Banaszkiewicza miejsce wzmiankowane w dokumencie Henryka Brodatego nie służyło jedynie książęcemu trybunałowi. Fakt, iż Henryk

w literaturze przedmiotu postrzegane jako elementy książęcych trybunałów[101], służyły też intronizacjom, które kolejno dopełniały najważniejszą – przeprowadzoną w Gnieźnie. Intronizację wieloetapową, wpisaną w objazdowy charakter średniowiecznej monarchii polskiej[102], skłonni jesteśmy przypisać książętom m.in. Mieszkowi I, Bolesławowi Chrobremu oraz Kazimierzowi Odnowicielowi. Sądzimy, że akt ów dokonywany był w obrębie władzodajnego *patrimonium* – terytorium, które początkowo ograniczało się do ziemi gnieźnieńskiej z naczelnymi grodami w Gnieźnie, Poznaniu, Gieczu i na Ostrowie Lednickim[103], a od czasów Bolesława Chrobrego obejmowało też ziemię krakowską z centralną warownią na Wawelu, późniejszym pryncypackim grodem państwa. Podobną strukturę ośrodków władzodajnych obserwujemy w ościennym Królestwie Niemieckim X/XI stulecia. Tu koronacje w ustanowionym przez Karola Wielkiego akwizgrańskim *locus regalis* poprzedzały czasami analogiczne ceremonie odbywane w ośrodkach nieco niższej rangi, np. w Moguncji (stolicy najstarszego arcybiskupstwa niemieckiego) i/lub w Merseburgu (jednej z państwowych rezydencji cesarskich)[104]. Także w Czechach niektórzy książęta z dynastii Przemyślidów dopełniali centralną intronizację praską w pobliskim Wyszehradzie, gdzie przechowywane były elementy stroju mitycznego protoplasty rodu Przemysła-Oracza[105]. Na koniec przypomnijmy cztery centralne ośrodki wczesnośredniowiecznej Irlandii, w których odbywały się sakralne uroczystości gromadzące mieszkańców całego kraju. Podczas tych spotkań zapalano święte ognie, zawierano małżeństwa, a co ważniejsze odbywano sądy i uchwalano prawa[106]. W czterech głównych grodach ulokowało też mityczne plemię celtyckie Tuatha Dé Danann swe talizmany-palladia, symbolizujące ideowe zręby ich wspólnoty. Były to: włócznia Luga, miecz Nuadu, kocioł Dadgy oraz wzmiankowany już kamień tronowy *Lia Fáil*, który rozpoznawał śpiewem lub krzykiem właściwego kandydata do władzy królewskiej. Gdy lud bogini Danann osiedlił się w Irlandii kamień ów został ulokowany w centrum kraju – na górze Tara, co dowodzi wyjątkowej pozycji wymienionego insygnium władzy w systemie kulturowym wspólnoty Tuatha[107].

Brodaty zasiadał na majestacie w otoczeniu przedstawicieli najwyższej arystokracji państwa, zapewne dostojników ziemi krakowskiej, stanowi okoliczność nie notowaną w Poznaniu, być może wynikającą z pryncypackiego charakteru Krakowa w XII i XIII w. (te kwestie omawia *Banaszkiewicz 1998*, 336n.; podobnie *Dalewski 1996*, 52, 53).

[101] Por. *Labuda 1966*, 162, 163; *Kürbis 1988*, 124, 125; *Leśny 1994*, 121, 122.

[102] Na ten temat zob. *Gąsiorowski – Skierska 1999*, 67–80.

[103] Przypomnijmy, że warownie w Gnieźnie, Poznaniu oraz Gieczu zostały zaliczone przez Galla Anonima w poczet głównych grodów Bolesława Chrobrego (*Kronika polska*, I.8). Rangę ośrodka zilustrowano ilością oraz rodzajem wojowników, jakich dostarczał panującemu gród (niewątpliwie wraz z podległą mu ziemi-okręgiem). Wśród czterech wymienionych warowni Poznań umieszczony został tuż po Gnieźnie, a przed Włocławkiem-Władysławiem oraz Gieczem, które pozycją militarną zdecydowanie ustępowały dwu pierwszym grodom. Na liście Galla Anonima nie figuruje Ostrów Lednicki, bowiem w czasach spisywania kroniki (początek XII w.) ta silnie ufortyfikowana warownia bezpowrotnie utraciła charakter rezydencji piastowskiej; została przekształcona w centrum zarządu kasztelanii (na ten temat *Leśny 1976*, 5n.; *Górecki b.r.w.*).

[104] Por. *Banaszkiewicz 1998*, 280, tu dalsza lit.

[105] *Pleszczyński 2000*, 219–230. Zob. też *Pleszczyński 1999*, 81–94.

[106] *Dalewski 1996*, 15, tu dalsza lit.

[107] *Banaszkiewicz 1998*, 350, 351, tu dalsza lit.

III. Tron w świetle analogii. (Próba ustalenia tworzywa i formy obiektu)

W świetle nowszych studiów czeskiego mediewisty D. Třeštíka[108], posadowione na wzgórzach trony poznański oraz krakowski uznać można za dziedzictwo kultury indoeuropejskiej, w której od czasów starożytnych popularne były nieprzenośne stolce kamienne lub kamienie tronowo-sądowe – oznaki zespolonej władzy świeckiej i sakralnej, w Indiach niezbędne w rycie stanowienia władcy[109]. Wspomnianych kamieni oraz tronów nie zamykano ścianami pomieszczeń, były natomiast ustawiane w miejscach widocznych – na szczytach kultowych wzniesień[110]. Dla naszych rozważań istotne pozostają obiekty z terenu Europy średniowiecznej. Informacje o nich czerpiemy zarówno ze źródeł historycznych, jak też z zachowanych obiektów, które zazwyczaj zmieniły już pierwotną lokalizację[111]. Znajomość interesujących nas tronów należy przypisać m.in. ludom germańskim, w tym Gotom, Swewom, Danom a być może też Longobardom, popularne były również w środowisku celtyckim, ponadto stwierdzono je u Słowian Karantańskich, u Serbów, u Czechów oraz na Rusi Kijowskiej (?) rządzonej przez ród skandynawskiego Ruryka.

Trony lub kamienie tronowe z obszaru Skandynawii, Irlandii oraz celtyckiej części Wysp Brytyjskich (*ryc. 6*) pochodzą z oddalonych od grodów pól wiecowych, gdzie zazwyczaj ulokowane były na kulminacji wzgórz lub pagórków, które

---

[108] Por. *Třeštík 1995*, 235; tenże *1997*, 342–347; tenże *2003*, 156–158; *Třeštík – Merhautová 2000*, 904, 905. Zob. też *Maisel 1989*, 16n.; *Banaszkiewicz 1990*, 3n.; tenże *1995*, 11–28; tenże *1998*, 207n.; *Jäschke 1996*, 121–197; *Leśny 1987*, 70; tenże *1994*, 120–125; *Eliade 2000*, 235–254; *Szyjewski 2003*, 39n.

[109] Warto przytoczyć też koncepcję *Kahla* (*2002*, 155, 156). Wspomniany badacz dopuszcza – aczkolwiek bardzo ostrożnie – wpływy kultury awarskiej oraz postantyczno-bizantyńskiej na wykształcenie się rytuału intronizacji księcia wśród Karantanów, którą przeprowadzano na specjalnym kamieniu uznawanym za *lapis sacrum*. Nie wykluczamy zatem (jednak wyłącznie w sferze domysłu), że idea nieprzenośnych tronów kamiennych, ustawionych pod otwartym niebem, przedostała się na ziemie polskie właśnie z Południa, konkretnie z terenów czesko-morawskich, za czym przemawiałyby analogie, o których poniżej. Dodajmy, że na obszarze dorzecza Odry i Wisły idea wspomnianych tronów wydaje się początkami sięgać zrębów pierwszych średniowiecznych organizmów państwowych (w Małopolsce – Wiślan a w Wielkopolsce – Piastów), w których genezie istotny udział miał zaadaptowany od Morawian i Czechów organizacyjny model monarchii militarnej o mniej lub bardziej scentralizowanym, hierarchicznym aparacie władzy. Model ów został wykształcony przez Słowian naddunajskich już w VIII/IX–IX w. (por. *Łowmiański 1976*, 76, 77, 93, 94, tu starsza lit.; *Dalewski 1996*, 11–54; *Kurnatowska 2001*, 89–101). W tym kontekście przypomnijmy o wyraźnych związkach łączących dynastyczną legendę Piastów oraz Przemyślidów (Piast-Oracz, Przemysł-Oracz) z ceremonią intronizacji księcia Karantanii, w myśl której każdy nowo obrany władca karantański winien był stanąć na władzodajnym stolcu przyobleczony w chłopską odzież. (por. *Banaszkiewicz* 1986, 40n.; *Słupecki 1994*, 167–170; *Třeštík 1997*, 344–346; tenże *2003*, 156, 158; opis intronizacji książąt karynckich zachowany w późnośredniowiecznych źródłach pisanych daje *Labuda 1999*, 97–100).

[110] Tytułem przykładu odnotujmy, iż sąd Piłata nad Jezusem dokonał się na miejscu, które w języku aramejskim zwało się *Gabbata* czyli wzniesienie, a po grecku *Lithostrotos* czyli miejsce wyłożone kamieniami. Piłat zasiadał na trybunale; pod tym terminem rozumie się krzesło kurulne ustawione na podwyższeniu. *Gabbata* znajdowała się najprawdopodobniej na dziedzińcu twierdzy Antonia, którą wzniesiono na północno-zachodniej krawędzi placu świątyni jerozolimskiej. Świątynia zajmowała *plateau* świętej dla Żydów Góry Syjon. Por. *Ewangelia według Św. Jana*, 19.13, In: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. Poznań-Warszawa 1982, 1238; zob. też *Grabner-Haider* [*ed.*] *1995*, 43 (Anonia), 367 (Gabbata), 1333 (Trybunał).

[111] Zob. przypis 108.

wyznaczały (wraz ze wspomnianym polem) mityczny, centralny punkt wspólnoty plemiennej lub kilku plemion[112]. W tym ostatnim przypadku *campus* – niczym neutralny zwornik – spinał obszary plemion należących do „federacji" (np. błonia „Mora" u Swewów[113]). Tamtejsze stolce służyły intronizacji plemiennych regulusów wybieranych na wiecach, którym przysługiwały (w ramach ustroju wodzowskiego) prerogatywy militarne, kultowe i sądownicze (te jednak ograniczone), przy czym pozostawali oni pod wyraźną kontrolą wiecu, zwłaszcza starszyzny plemiennej. Zasiadający na tronie *regulus* przewodniczył w otoczeniu plemiennej arystokracji okresowym zebraniom wspólnoty, podczas której dokonywano kultowych obrzędów, rozstrzygano kwestie sporne (właściwie negocjowano sprzeczne interesy rodów), a ponadto uchwalano nowe prawa i decydowano o polityce zewnętrznej plemienia. Z czasem miejsca te zostały zaadaptowane przez władzę państwową jako punkty centralne wieców, tym razem zwoływanych przez suwerennego władcę, przy czym zachowywano ich pierwotne atrybucje prawodawcze, sądownicze a nierzadko też intronizacyjne[114], jednak wyłącznie w charakterze świętych tronów monarszych. Dodajmy, że w Skandynawii niektóre błonia – z ulokowanymi w ich obrębie kamieniami sakralnymi – służyły tylko stanowieniu władcy[115]. Wypada wspomnieć też o Skale Prawa (*Lögberg*) w Thingvellir na Islandii – miejscu cyklicznych zgromadzeń *Althingu* skandynawskich osadników wyspy[116]. Za *Lögberg* uznano naturalnie wypiętrzoną skałę wyraźnie rysującą się w okolicy, położoną tuż nad rzeką[117]. Na wspomnianej skale zasiadał przewodniczący *Althingu*, zwany *lögsögumaður*, który podczas dwutygodniowych obrad wiecu (odbywanych w czasie przesilenia czerwcowego) recytował przepisy prawa, jakie obowiązywały wolnych mieszkańców Islandii. W tym samym czasie po przeciwległej stronie rzeki, niejako u podnóża wspomnianej Skały, obradowała rada złożona ze 144 regionalnych wodzów, zwana *lögrétta*, która w imieniu wspólnoty publicznie rozstrzygała kwestie polityczne, sądowe oraz prawne.

---

[112] Por. *Maisel 1989*, 16n., *ryc. 1–4*; *Jäschke 1996*, 121–197; *Třeštík 1997*, 342–344; tenże *2003*, 156–158; *Banaszkiewicz 1998*, 207n.; *Eliade 2000*, 250–252.

[113] Por. *Třeštík 1997*, 342; tenże *2003*, 156, tu dalsza lit.

[114] Celtyckich i skandynawskich królów powoływano spośród członków wybranego rodu, drogą elekcji kontrolowanej przez świeckich możnowładców, przy aklamacji przedstawicieli ludu, a po przyjęciu chrześcijaństwa z udziałem duchowieństwa, jednak zazwyczaj biernym (kwestie te zostały zreferowane powyżej).

[115] Na przykład „Mora" w pobliżu Uppsali – głównego ośrodka kultowego Swewów. W centralnym miejscu pola wiecowego (*thingu*) znajdowało się podium ułożone z kilku głazów, na których leżał kamień intronizacyjny zwany *Mora stenar*, w formie dużego okrągłego głazu. Konstrukcję otaczało dwanaście mniejszych kamieni. Każdy nowo wybrany król był wynoszony na *Mora stenar*, gdzie w pozycji stojącej składał przysięgę ludowi, po czym przyjmował aklamację wspólnoty. Ostatnim królem Szwecji wybranym podczas elekcji na błoniach „Mora" był Chrystian I (1457 r.). Odtąd koronacje odbywały się w katedrze w Uppsali, której budowę ukończono w roku 1435. Dodajmy, że Chrystian I usunął kamień intronizacyjny z podium, w związku z próbą przekształcenia Szwecji w monarchię dziedziczną. Do naszych czasów na błoniach „Mora" zachowało się jedynie kilka kamieni, z których część pochodzi prawdopodobnie z opisanego podium. Powierzchnię jednego z głazów zdobi herb Szwecji, na dwu innych widnieją wykute inskrypcje łacińskie, informujące o późnośredniowiecznych elekcjach Eryka XIII Pomorskiego oraz Karola VIII Knutssona (por. *Maisel 1989*, 22, 23, ryc. 4) (*ryc. 6A*).

[116] Pierwszy wiec zwołano w roku 930, a ostatni w roku 1262. Zasady funkcjonowania *Althingu* określono w roku 965 (por. *Urbańczyk 2004*, 73–75, tam też dalsza lit.).

[117] *Urbańczyk 2004*, fot. 4.

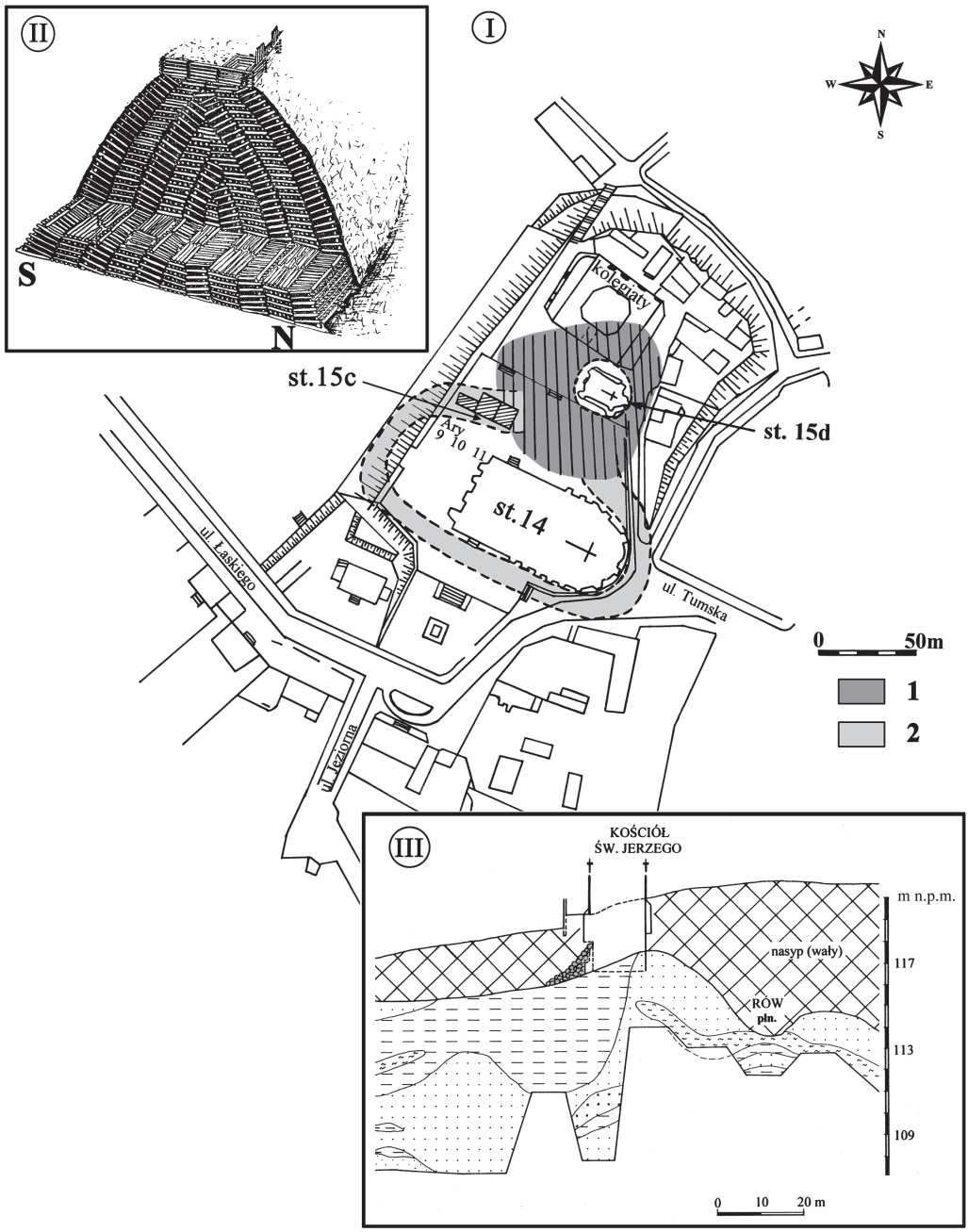
II
S
N
I
N
W
E
S
kolegiaty
st.15c
st. 15d
Ary
9
10
11
st.14
ul. Laskiego
ul. Tumska
ul. Jeziorna
0
50m
1
2
III
KOŚCIÓŁ
ŚW. JERZEGO
m n.p.m.
nasyp (wały)
RÓW
płn.
117
113
109
0
10
20 m

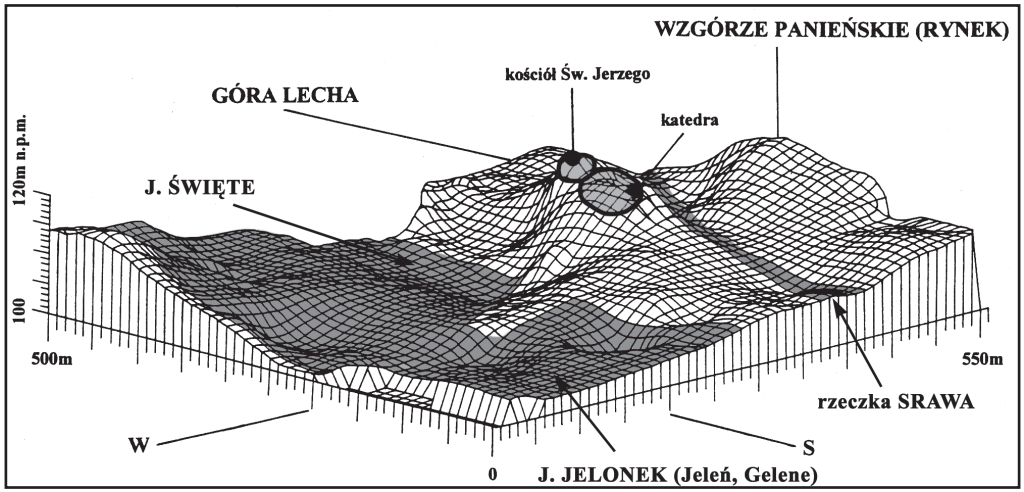

▲ **Ryc. 5.** Gniezno-Góra Lecha, woj. wielkopolskie. Przybliżona rekonstrukcja pierwotnego ukształtowania wzgórza wykonana na podstawie pomiaru stropu calca, informująca o powierzchni terenu w okresie funkcjonowania najstarszego grodu dwuczłonowego z około roku 940, z uwzględnieniem lokalizacji wspomnianego grodu oraz młodszej od niego katedry i kościoła Św. Jerzego (świątynie naniesiono w celach orientacyjnych). Zaznaczono ciek oraz zbiorniki wodne wokół wzgórza. Widok od SW. Oprac. M. Kara (wykorzystano blokdiagram z pierwotną topografią Góry Lecha według *Sawicki 2001*). Oprac. komput. P. Namiota.

▲ **Abb. 5.** Gniezno-Lech-Berg, Woj. Großpolen. Ungefähre Rekonstruktion der ursprüglichen Hügelgestaltung, ausgeführt auf Grund von Messungen des Grundbodendachs, die über die Geländefläche in der Funktionierungzseit der ältesten, zweiteiligen Burg aus ca. 940, unter Berücksichtigung der Lage der betreffenden Burg sowie des jüngeren Doms und der Sankt Georg-Kirche (die Kirchen wurden zur Orientierung eingetragen) informiert. Es wurde der Wasserlauf und die Wasserreservoirs rundum des Hügels kennzeichnet. Ansicht vom Südwesten.

◀ **Ryc. 4.** Gniezno-Góra Lecha, woj. wielkopolskie. **I** rekonstrukcja przestrzenna najstarszego grodu pobudowanego w północnej części wzgórza około roku 940, na tle siatki obecnych ulic i zabudowy (1 – zarys terasowatego wału wokół wyższego, północnego członu grodu z wnętrzem zajętym przez kurhanopodobny nasyp kamienny, leżący pod romańskim kościołem Św. Jerzego; 2 – zarys obwarowania wokół niższego, południowego członu grodu). **II** fragment drewniano-ziemnego wału odkryty na stanowisku 15c (wał otaczał niższy człon grodu, został wydatowany dendrochronologicznie około roku 940). **III** przekrój S-N przez północną kulminację Góry Lecha, informujący o pierwotnym ukształtowaniu tej partii wzgórza (od końca X w. intensywnie niwelowana), wraz z lokalizacją odkrytych fragmentów kurhanopodobnego nasypu kamiennego. Oprac. M. Kara na podstawie K. Żurowski 1957 (II) oraz T. Sawicki 1999b (III). Oprac. komput. P. Namiota.

◀ **Abb. 4.** Gniezno-Lech-Berg, Woj. Großpolen. **I** Raumrekonstruktion der ältesten Burg, die um 940 im nördlichen Hügeteil errichtet wurde, auf dem Hintergrund des heutigen Strassen- und Bebauungsnetzes. **II** Fragment des Holzerdewalls, freigelegt auf der Fundstelle 15c (der Wall umgab den niedrigeren Burgteil; er wird dendrochronologisch in ca. 940 datiert). **III** Querschnitt S-N durch die Nordkulmination des Lech-Bergs, der über ursprüngliche Gestaltung dieses Hügelteils (ab Ende des 10. Jh. Intensiv nivelliert) informiert, inkl. Lage der freigelegten Fragmente einer grabhügelähnlichen Steinaufschüttung.

Odmienną sytuację zaobserwowano w strefie naddunajskiej, gdzie wśród tamtejszych społeczeństw słowiańskich stwierdzono kolejne we wczesnośredniowiecznej Europie „skupisko" kamiennych tronów oraz kamieni tronowych. Wspomniane konstrukcje służyły wyłącznie (?) intronizacji książąt Czechów, Karantanów oraz Rusów, jako władców państwa. Trony, obdarzone szczególnymi mocami sakralnymi, stanowiły tu otoczone powszechną czcią oznaki monarchii, jej suwerenności oraz „miru". Wnosząc z opisów intronizacji książąt czeskich i ruskich XI–XII w., w sposób realny czyniły one władcę, przekazując kolejnym gene-

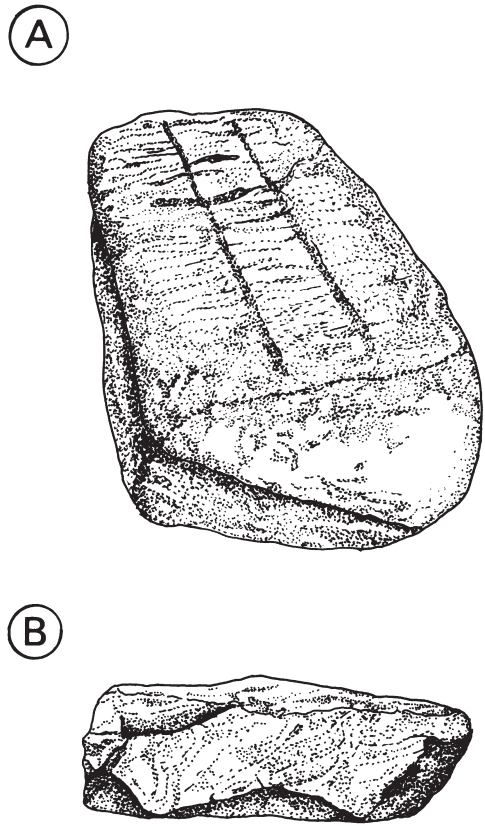

Ryc. 6. A błonia „Mora" koło Uppsali (Szwecja). Kamień z wtórnie (?) wykutym napisem łacińskim; prawdopodobnie jeden z elementów kamiennego podium, na którym leżał intronizacyjny głaz *Mora stenar*. **B** Ringsted (Dania). Jeden z głazów znajdujących się na placu przed obecnym ratuszem. Rys. M. Śniedziewska.

Abb. 8. A Die Gefilde „Mora" bei Uppsala (Schweden). Stein mit sekundär (?) ausgehauener lateinischer Aufschrift; wahrscheinlich ein der Elemente eines Steinpodiums, auf dem der Inthronisationsblock *Mora stenar* lag. **B** Ringsted (Dänemark). Ein der Blöcke, die sich auf dem Platz vor dem heutigen Rathaus befinden.

racjom panującego rodu sakralne prawo do posiadania państwa[118]. W przeciwieństwie do tronów celto-germańskich stolce karantańskie, czeskie i ruskie zostały zlokalizowane w obrębie grodów stołecznych (praski hrad, gród kijowski), co wyraźnie upodabnia je do stolców piastowskich, a jedynie *solium* Karantanów (tzw. Fürstenstein/Knežji Kamen) znajdował się pierwotnie na domniemanym polu wiecowym – Gosposvetskim Polju, tuż przy głównym grodzie państwa – Krnskim Gradzie położonym u podnóża świętej góry Karantanów – *Mons Carantanus*, eponimie kraju[119]. Podobieństwa z tronem krakowskim czy poznańskim rysują się jeszcze wyraźnej, gdy przypomnimy, że kamienny tron Przemyślidów stał na hradzie w bliżej nieokreślonym sąsiedztwie wzgórza zwanego Žiži lub Siži (zapewne miejsca „pradawnego" kultu pogańskiego), które według Kosmasa znajdowało się *in medio civitatis*[120], a w jego pobliżu znajdowały się książęcy pałac oraz dwie świątynie fundacji dynastycznej z początku X w.: jedna p.w. Św. Wita, druga poświęcona Św. Jerzemu (*ryc. 7*)[121]. Także hipotetyczne *solium* kijowskie ustawione przez

---

[118] Mechanizm wyboru władcy nie odbiegał od praktykowanego przez Celtów i Germanów (por. *Roman 1965*, 285; *Kulecki 1984*, 441–450; *Banaszkiewicz 1990*, 3–35; tenże *1998*, 277n.; *Třeštík 1997*, 342–347; *tenże 2003*, 156–159; *Třeštík – Merhautová 2000*, 904, 905; *Kahl 2002*, 155n.).

[119] Intronizację księcia Karantanów na wspomnianym kamieniu kultowym praktykowano już przed rokiem 828. Ceremonię kontynuowano w czasach przynależności Karantanii do Rzeszy Karolińskiej a następnie do cesarstwa niemieckiego, z tą jedynie różnicą, że inntronizacja księcia była odtąd równoznaczna z ordynacją namiestnika Rzeszy (*Labuda 1999*, 97–100, tu zapisy źródłowe). Pierwotnie kamień intronizacyjny znajdował się w pobliżu najstarszego kościoła Karantanów p.w. Panny Marii (Gospa Sveta-Maria Saal). Świątynia – przeznaczona dla przysłanego z Salzburga chorepiscopa Modesta – wzniesiona została z nakazu księcia Karantanów około roku 760 w obrębie pola wiecowego tegoż ludu – Gosposvetskiego Polja (niem. Zollfeld), tuż przy warowni w Krnskim Gradzie (niem. Karnburg). Był to naczelny gród państwa Karantanów ewentualnie jeden z dwu (obok Moosburga-Možberka) ich centralnych ośrodków politycznych, które w IX stuleciu przekształcone zostały przez Franków w *pfalze*, czyli centra zarządu ziem domeny królewskiej. W tym charakterze funkcjonowały do końca X w., a potem były siedzibą cesarskich waltpoto. W kościele Gospa Sveta następowała każdorazowo finalizacja uroczystych obrzędów związanych z inauguracją władzy książęcej. W bliżej nieokreślonym czasie (po roku 828) kamień tronowy przeniesiony został na teren „podgrodzia" Krnskiego Gradu – tzw. *Heribergum*, czyli na miejsce koncentracji wojska w *pfalzu* (*ryc. 8B*). Ulokowano go w północnej części warowni, tuż nad ograniczającym założenie parowem północnym. Kamień stał w perspektywie *Mons Carantanus*, niedaleko kościoła Św. Piotra, który genezą sięgał czasów karolińskich. Wspomnianą świątynię wzniesiono bowiem jako integralną część *pfalzu*, na wschód od obronnego *palatium* (?) pobudowanego na szczycie klinowato uformowanej skały. Ta ostatnia wyznaczała południowo-zachodni narożnik naturalnego wypiętrzenia zajętego przez Krnski Grad, który w ten sposób wyniesiony był około 40 m nad powierzchnię Gosposvetskiego Polja. Por. *W. Kowalenko 1965*, 520; *Roman 1965*, 285; *Banaszkiewicz 1995*, 24, 25; tenże *1998*, 400–402; *Swoboda 1996*, 612–616; *Třeštík 1997*, 344–346; tenże *2003*, 158; *Kahl 2002*, 155n.

[120] *Kosmasa Kronika Czechów*, I.36, tłum i oprac. M. Wojciechowska, wyd. Warszawa 1968, s. 173.

[121] Por. *Michałowski 1993*, 134; *Słupecki 1994*, 169, 170; *Tomková 1997*, 630–637, ryc. 1: 3; *Frolík 2000*, 253. Najstarsza zachowana informacja źródłowa odnosząca się do tronu Czechów dotyczy intronizacji księcia Wacława w roku 921: „(…) *został odwołany do stołecznego miasta Pragi i wyniesiony przez cały lud na tron ojcowski* (*stolъ dedьni* czyli przodków lub dziada – dop. M. K.)" (*Legenda Krystiana*, 3; tłum M. Wylęgała OP, oprac. J. A. Spież OP, In: J. A. Spież OP [ed.], *W kręgu żywotów Świętego Wojciecha*, Tyniec-Kraków 1997, s. 250; zob. też *Třeštík 1995*, 235). Przypuszcza się, iż wspomniane *solium* ulokowano w obrębie potężnie obwarowanego grodu praskiego w czasach księcia Spitygniewa (894/895–915 r.), budowniczego warowni (por. *Třeštík 1995*, 229–237; tenże *1997*, 312–347). Kamienny tron Czechów, w przeciwieństwie do książęcego kamienia z Gosposvetskiego Polja w Karantanii, nie zmienił raczej pierwotnej lokalizacji. Najprawdopodobniej stał on w bliższym lub dalszym sąsiedztwie pogańskiego wzgórza kultowego (?), zwanego Žiži, które w czasach Spitygniewa znalazło się we wnętrzu praskiego hradu. Warto podkreślić, że wałami najstarszego grodu – podobnie jak w przypadku Krnskiego Gradu – nie zostały objęte: ani kościół Panny Marii – pierwsza świątynia Pragi wzniesiona przed (?) lub po roku 885 przez księcia Borzywoja na terenie praskiego podgrodzia (předhradí), ani wiecowy *campus* – wzmiankowany przez *Legendę Krystiana* (rozdz. 2)

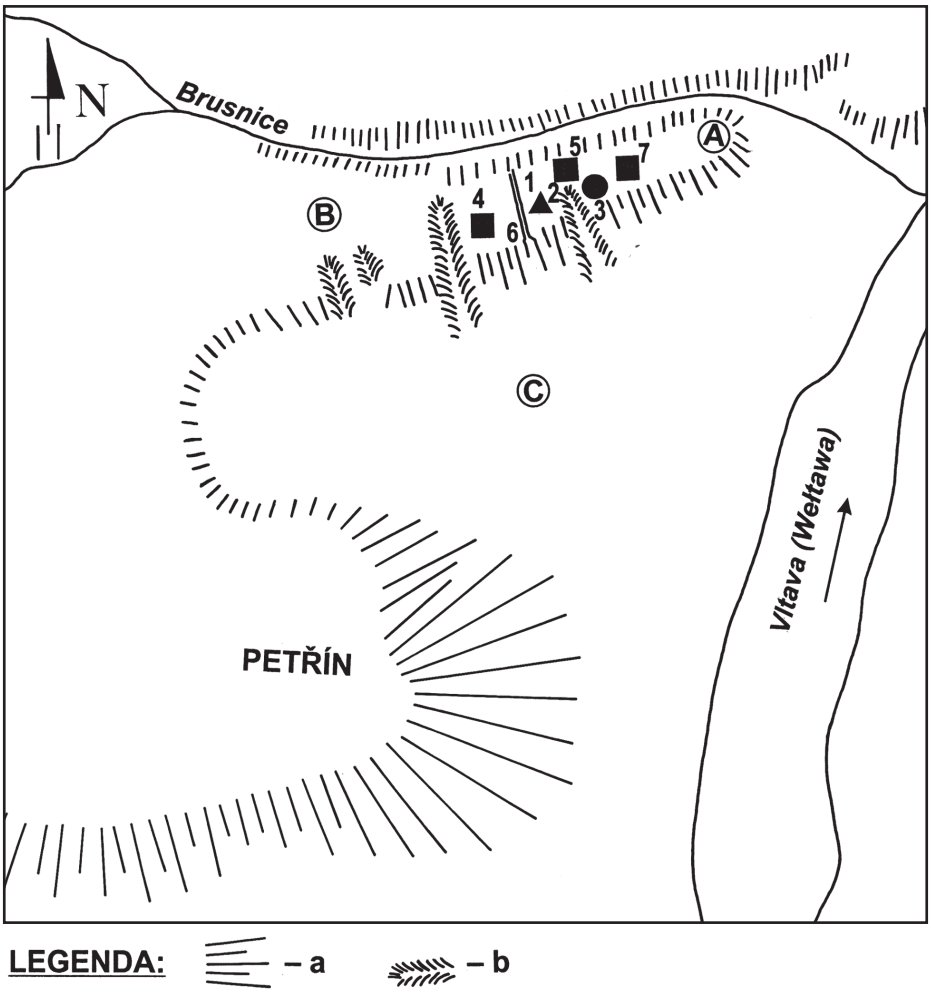

Ryc. 7. Praga (Czechy). Schematyczny plan wczesnośredniowiecznej aglomeracji grodowej z początku X w.: **A** gród na Hradčanach (hrad); **B** Hradčín, domniemane miejsce najstarszego pola wiecowego Czechów; **C** osiedle handlowe (obecnie dzielnica miasta Malá Strana); **1** domniemane wzgórze kultowe zwane Žiži; **2** studnia/cysterna; **3** kamienny tron książęcy (lokalizacja hipotetyczna); **4** kościół Najświętszej Panny Marii; **5** rotunda Św. Wita; **6** rów (pozostałość najstarszego umocnienia hradu); **7** kościół Św. Jerzego. Według *Tomková 1997* (z drobnymi modyfikacjami M. Kara). Przerys. M. Śniedziewska.
Legenda: **a** stok wzniesienia; **b** parów.
Abb. 7. Prag (Tschechien). Schemaplan der frühmittelalterlichen Burgagglomeration aus dem Anfang des 10 Jh.: **A** Burg auf Hradčany (hrad); **B** Hradčín, vermutlicher Ort der ältesten Volksversammlungen der Böhmen; **C** Handelsiedlung (jet zein Teil der Stadt Malá Strana); **1** vermutlicher Kulthügel genannt Žiži; **2** Brunnen/Zisterne; **3** Fürstenthorn aus Stein (hypothetische Lage); **4** Heilige Jungfrau-Kirche; **5** Sankt Veit-Rotunde; **6** Graben (Überreste der ältesten Befestigung von hrad); **7** Sankt George-Kirche. Legende: **a** Hügelabhang; **b** Hohlweg.

Jarosława Mądrego w wybudowanym (ukończonym?) przez niego grodzie – być może jako *signum* zwierzchniej władzy księcia na Rusi po wygranej wojnie domowej ze Światopełkiem w roku 1015/1016[122] – badacze skłonni są lokować w pobliżu współfundowanej (przebudowanej?) przez Jarosława świątyni metropolitalnej p.w. Św. Sofii bądź nawet w jej wnętrzu, przy czym nie sposób ustalić czy mamy do czynienia z tronem postawionym przez Jarosława Mądrego, czy też z przeniesionym w nowe miejsce stolcem przodków[123].

Wspólną cechą opisanych tronów był ich nieprzenośny charakter, lokalizacja na szczycie niewielkich wzgórz, dobra widoczność konstrukcji wynikająca z braku izolacji ścianami oraz kamienny budulec, stwierdzony w przypadku obiektów zachowanych, nadto wzmiankowany źródłowo dla praskiego *solium* Przemyślidów[124].

---

w kontekście wydarzeń z końca IX w., według D. Třeštíka znajdujący się po zachodniej stronie Hradčan, w sąsiedztwie wspomnianego kościoła Panny Marii. Na ten temat *Třeštík 1995*, 229n.; tenże *1997*, 338–347; *Frolík–Bravermanová 2000*, 376–378 (tu nowsza rekonstrukcja najstarszych dziejów praskiej warowni). Zob. też *Pleszczyński 1999*, 82, 86–89 (tu próba lokalizacji najstarszego pola wiecowego Czechów na rozległych łąkach w zakolu Wełtawy, na prawym brzegu rzeki, na terenie zajętym w późnym średniowieczu przez praskie Stare Miasto).

[122] O tronie informuje *Powieść minionych lat* (Rok 6562 [1054]; tłum. i oprac. *F. Sielicki*, wyd. Wrocław *1999, 126*): „*Zmarł wielki kniaź ruski Jarosław. Jeszcze za życia rozporządził synami swoimi, mówiąc im:* «(…) *A oto poruczam* ***stolec po sobie w Kijowie*** (podkreślenie – M. K.) *najstarszemu synowi mojemu i bratu waszemu, Iziasławowi; jego słuchajcie, jakoście słuchali mnie, niech on wam będzie zamiast mnie; a Światosławowi daję Czernihów, a Wsiewołodowi Perejasław, a Igorowi Włodzimierz, a Wiaczesławowi Smoleńsk.*»." Scena ta znajduje stylistyczno-ideowe odniesienie w *Pierwszej Księdze Królewskiej*, w opisie intronizacji króla Salomona, dokonanej w Jerozolimie pod koniec życia Dawida na realnie istniejącym tronie ojca: „*Potem król Dawid rozkazał: «Przywołajcie do mnie kapłana Sadoka, proroka Natana i Benajasza, syna Jojady.* (…) *Weźcie ze sobą sługi waszego pana, a następnie posadźcie Salomona, mego syna, na moją własną mulicę i prowadźcie go do Gichonu. Potem niech go tam namaszczą kapłan Sadok i prorok Natan na króla nad Izraelem.* (…) *Potem pójdziecie za nim. On zaś przyszedłszy,* ***zasiądzie na moim tronie*** *(podkreślenie – M. K.) i on będzie królował po mnie, bo ja rozkazałem, aby był wodzem nad Izraelem i nad Judą*»" (*Pierwsza Księga Królewska*, 1.32–35, In: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. Poznań-Warszawa 1982, 312).

[123] Por. *Banaszkiewicz 1990*, 18–20; *Třeštík 2003*, 156, przypis 364. W nowszej literaturze przedmiotu podkreśla się, iż murowany sobór Św. Sofii w Kijowie – według niektórych źródeł pisanych dzieło księcia Jarosława rozpoczęte w roku 1017 a ukończone najpóźniej w roku 1037 – wzniesiony został na miejscu starszej cerkwi drewnianej o tym samym wezwaniu, ufundowanej przez księżnę Olgę w roku 952 (*Guzenko 1997*, 138; *Mogitič 2001*, 305, 310, ryc. 2; 3: 2). Inni badacze przypuszczają, że świątynia była dziełem księcia Włodzimierza Wielkiego, który przystąpił do budowy wspomnianego soboru metropolitalnego już w roku 1011, a Jarosław Mądry sfinalizował jedynie dzieło ojca (*Nikitenko 1997*, 141–146, tu m.in. krytyczna analiza źródeł historycznych). Naszym zdaniem jest to hipoteza bardzo prawdopodobna. Dodajmy, iż sobór Mądrości Bożej wraz ze Złotą Bramą stanowiły istotne elementy gruntownie przebudowywanej w X/XI-1. połowie XI w. warowni w Kijowie – *matki grodów ruskich*. Ideowo-formalne wzorce obu budowli zaczerpnięte zostały z Konstantynopola – drugiego Rzymu, gdzie należały do kręgu nadrzędnych symboli teokratycznej władzy basileusów (por. *Winkelmann – Gomolka-Fuchs 1987*, il. 30, mapa 4; *Durand 1999*, 24, 26). Nie ulega wątpliwości, że obiekty kijowskie symbolizować miały suwerenny, chrześcijański charakter Rusi, która według Jarosława Mądrego (kontynuatora polityki ojca) imitować winna pod względem religii, kultury oraz politycznej pozycji w regionie cesarstwo bizantyńskie (*Rybakow 1983*, 60). Należy podkreślić, że przebudowany gród kijowski – dzieło Włodzimierza oraz Jarosława – stanowił w zasadzie nowe założenie urbanistyczno-ideowe, zważywszy skalę, areał oraz charakter poczynionych inwestycji, zwłaszcza w zestawieniu z działalnością budowlaną poprzedników (por. *Łowmiański 1965*, 406–409, ryc. 109, tu starsza lit.; *Nikitenko 1997*, 144). W tym kontekście warto przypomnieć, iż pobudowany przez Mieszka I w latach 60. X w. duży, wieloczłonowy gród poznański o zwartej (zblokowanej) konfiguracji przestrzennej – czytelny znak zarazem symbol suwerennej władzy księcia współpracującego z Kościołem, drugim filarem państwa – zastąpił nieco mniejsze, rozczłonkowane założenie grodowe z 1. połowy X w., czyli sprzed przyjęcia chrześcijaństwa

[124] Por. *Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*, tłum. V. V. Tomek, wyd. J. Emler, In: *Fontes Rerum Bohemicarum*, t. 2, Praha 1874, 412.

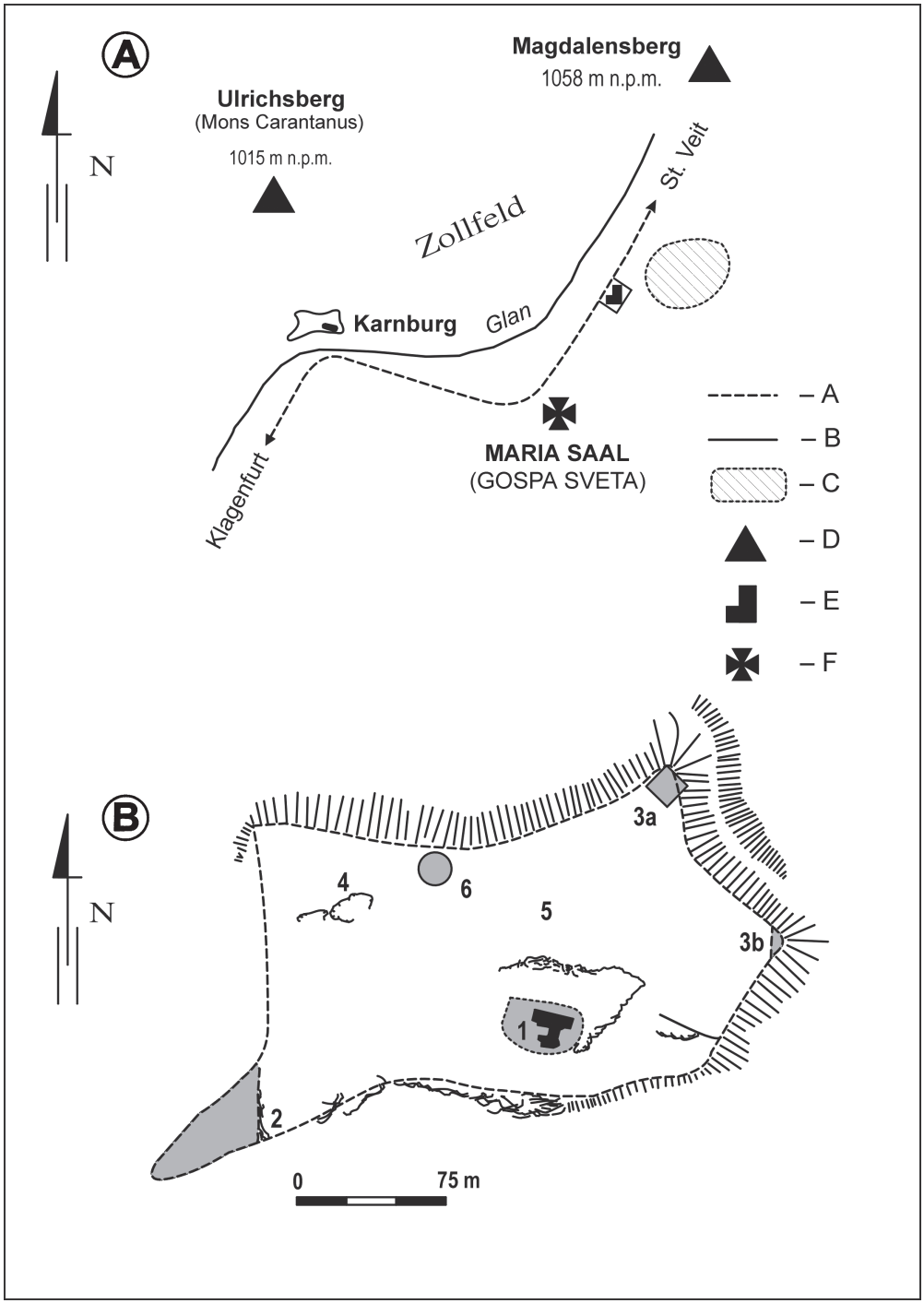
A
Magdalensberg
1058 m n.p.m.
Ulrichsberg
(Mons Carantanus)
1015 m n.p.m.
N
Zollfeld
St. Veit
Karnburg
Glan
Klagenfurt
MARIA SAAL
(GOSPA SVETA)
– A
– B
– C
– D
– E
– F
B
N
3a
4
6
5
3b
1
2
0
75 m

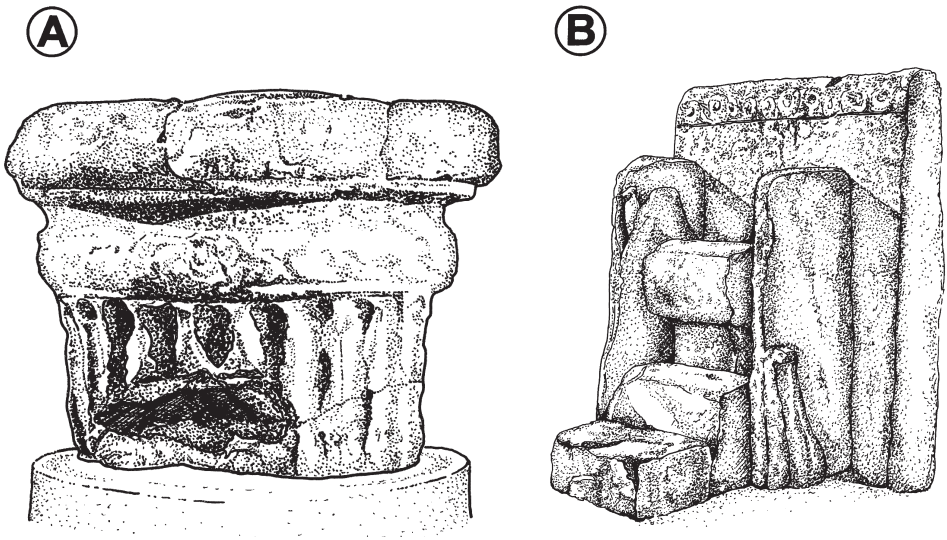

▲ **Ryc. 9. A** intronizacyjny kamień książęcy (tzw. Fürstenstein) Karantanów (obecnie w Muzeum Krajowym w Klagenfurcie w Austrii). **B** kamienny tron wojewodów karantańskich (tzw. Herzogstuhl), stojący przy „Drodze Rzeszy" na Gosposvetskim Polje (niem. Zollfeld; obecnie Austria-Karyntia). Widoczna wschodnia część tronu przeznaczona dla księcia. Na podstawie: *Třeštík 2003* (A); *Swoboda 1996* (A). Przerys. M. Śniedziewska.

▲ **Abb. 9. A** Inthronisierungsfürstenstein (so gen. Fürstenstein) der Karantanen (jetzt im Landesmuseum in Klagenfurt, Österreich-Kärnten). **B** Steinhron der Karantanien-Wojwoden (so. gen. Herzogstuhl) der am „Reichsweg" in Gosposvetske Polje (deutsch Zollefeld; jetzt Österreich-Kärnten) steht. Aussicht auf den östlichen, für den Fürsten bestimmten Thronteil.

◀ **Ryc. 8. I** schematyczny plan domniemanego pola wiecowego Karantanów, zwanego Gosposvetsko Polje (niem. Zollfeld; obecnie Austria-Karyntia), wraz z lokalizacją okolicznych gór oraz obiektów archeologicznych z późnego antyku i średniowiecza (**A** tzw. Droga Rzeszy przy grodzie w Karnburgu-Krnskim Gradzie; **B** rzeka; **C** ruiny antycznego miasta Virunum; **D** góra; **E** kamienny tron wojewodów karantańskich – tzw. Herzogstuhl; **F** kościół p.w. Maria Saal-Gospa Sveta). **II** rekonstrukcja przestrzenna grodu (*pfalzu*) z czasów karolińskich w Karnburgu-Krnskim Gradzie (**1** kościół p.w. Św. Piotra; **2** pozostałości obiektu obronnego – *palatium*?; **3a, b** obronne wieże chroniące źródła wody; **4** teren zwany *Heribergum*; **5** teren zwany *Curticula*; **6** lokalizacja intronizacyjnego kamienia książęcego – tzw. Fürstenstein). Oprac. M. Kara na podstawie: *Swoboda 1996*; **B** *Zgodovina… 1980*. Przerys. M. Śniedziewska.

◀ **Abb. 8. I** Schemaplan des vermutlichen Volksversammlungsplatzes der Karantanen, genannt Gosposvetsko Polje (deutsch: Zollfeld; jetzt Österreich-Kärnten), inkl. Lage der anliegenden Gebirge und archäologischen Objekte aus Spätantike und Frühmittelalter (**A** so gen. Reichsweg bei der Burg in Karnburg-Krnski Grad; **B** Fluss; **C** Ruinen der antiken Stadt Virunum; **D** Berg; **E** Steinthron der Karantanien-Wojewoden – so. gen. Herzogstuhl; **F** Maria Saal-Gospa Sveta-Kirche). **II** Raumrekostruktion der Burg (*der Pfalz*) aus der karolingischen Zeit in Karnburg-Krnski Grad (**1** Sankt Peter-Kirche; **2** Überreste eines Schutzobjekts – *Palatiums*?; **3a, b** – befestigte Türme, die die Inthronisierungsfürstensteins – so gen. Fürstenstein).

Wszystkie z zachowanych tronów zostały wzniesione z masywnych, surowych lub słabo obrobionych bloków kamiennych, zbliżonych formą do prostopadłościanu o maks. długości około 1–2 m, szerokości i wysokości około 0,5–1 m (*ryc. 6*)[125]. Artefakty posiadały wypoziomowaną powierzchnię górną, dzięki czemu przypominały stoły (stąd nazwa stolce). Wyjątek stanowił tylko książęcy tron Karantanów, gdzie wtórnie użyto duży marmurowy kapitel (lub odwróconą do góry bazę?) antycznej kolumny, pochodzący z ruin rzymskiego miasta Virunum koło Krnskiego Gradu (*ryc. 9A*). Każdy nowo obierany władca zmuszony był zasiąść na nierównej, górnej powierzchni abakusa tegoż kapitelu bądź na podobnie ukształtowanej plincie przykrywającej wspomniany abakus. Widzimy zatem, że również w tym przypadku zachowana została forma stolca-stołu, nawiązująca do „surowego" bloku kamienia[126]. Na podstawie powyższych przesłanek przyjęto tezę, iż wszystkie nieprzenośne, stojące pod niebem trony z terenu średniowiecznej Europy miały konstrukcję kamienną zbliżoną do opisanych. Taki domysł sformułowano też dla tronów z Poznania oraz Krakowa-Wawelu[127].

W tym kontekście należy zwrócić uwagę na kamienny próg północnego portalu gotyckiego kościółka p.w. NPM in Summo na Ostrowie Tumskim w Poznaniu – „sukcesora" preromańskiej kaplicy pałacowej, którą najprawdopodobniej w tym samym miejscu ufundowała w latach 60./70. X w. księżna Dąbrówka (*ryc. 10–12*). Wmurowany tam wtórnie masywny blok granitowy, z wyraźnie uformowanym „siedziskiem" na obecnej powierzchni wewnętrznej (*ryc. 11B*), nawiązuje bardzo wyraźnie pod względem formy, prymitywnej obróbki oraz wymiarów (długość około 1,55 m, maks. uchwycona szerokość około 0,5 m, wysokość około 0,35 m) do kamieni tronowych z terenu Skandynawii oraz Wysp Brytyjskich[128]. Nie znajduje on jednocześnie analogii wśród kamiennych progów śre-

---

[125] W kulturach różnych ludów (także indo-europejskich) głaz lub surowy blok kamienny – w przeciwieństwie do obrobionego – uznaje się za zmaterializowany symbol wolności, dar niebios, „przedmiot" obdarzony cechami obupłciowymi. Z tego względu niektóre kamienie łączone były ze sferą płodności. Por. *Meier 1944–1950; Kopaliński 1991*, 140; *Kowalski 1998*, 200–206; *Eliade 2000*, 235–254).

[126] Por. *Maisel 1989*, 23; *Swoboda 1996*, 615, ryc. 388; 389; 391; *Třeštík 1997*, 345 oraz ryc. na 346; *Kahl 2002*, 155n., ryc. 2. Z okolicy Krnskiego Gradu znany jest również monumentalny tron kamienny, określany mianem Tronu Wojewodzińskiego (tzw. Herzogstuhl), skonstruowany z bloków oraz płyt marmurowych, które wnosząc z pokrywających je licznie inskrypcji antycznych pochodziły przeważnie z ruin wspomnianego miasta rzymskiego Virunum. Tron znajduje się prawdopodobnie na pierwotnym miejscu. Stoi w centralnym punkcie Gospostvetskiego Polja, około 1,5 km na północny wschód od kościoła Gospa Sveta, przy „Drodze Rzeszy" prowadzącej z Celovca (niem. Klagenfurt) do Šentvida (niem St. Veit). Od Krnskiego Gradu oddzielony jest wspomnianą drogą oraz rzeką Glan (*ryc. 8A*). Na uwagę zasługuje wyjątkowa forma Herzogstuhl, bowiem składa się on z dwu siedzeń rozdzielonych wspólnym zapleckiem (*ryc. 9B*). Wschodnia część tronu, nieco wyższa, wykonana m.in. z kapitelu kolumny karolińskiej, zawarowana było dla księcia. Zasiadali tam namiestnicy Rzeszy podczas uroczystych aktów nadawania lenna oraz ferowania wyroków sądowych w dniu intronizacji. Przeciwległe, mniej eksponowane siedzisko przeznaczone było prawdopodobnie dla palatyna, waltpoto lub sędziego krajowego (?), którzy zastępowali księcia gdy ten był nieobecny w Karnburgu. Przedmiotem kontrowersji pozostaje problem genezy tronu, dyskutuje się również kwestię jego chronologii. Dominuje pogląd, że *solium* funkcjonowało w opisanej formie przed rokiem 1000. Por. *Kowalenko 1965*, 520; *Maisel 1989*, 23, ryc. 6; *Swoboda 1996*, 615, ryc. 388; 392; *Banaszkiewicz 1998*, 406.

[127] Por. np. *Wojcieszuk 1965*, 65–70; *Labuda 1966*, 163 (z pewnymi zastrzeżeniami); *Kürbis 1988*, 124, 125; *Maisel 1989*, 24.

[128] W aktualnym stanie badań trudno sprecyzować moment wmurowania granitowego „głazu" w próg kościoła. Uważa się, że wykuta na wymienionym kamieniu data 1879 informuje najprawdopodob-

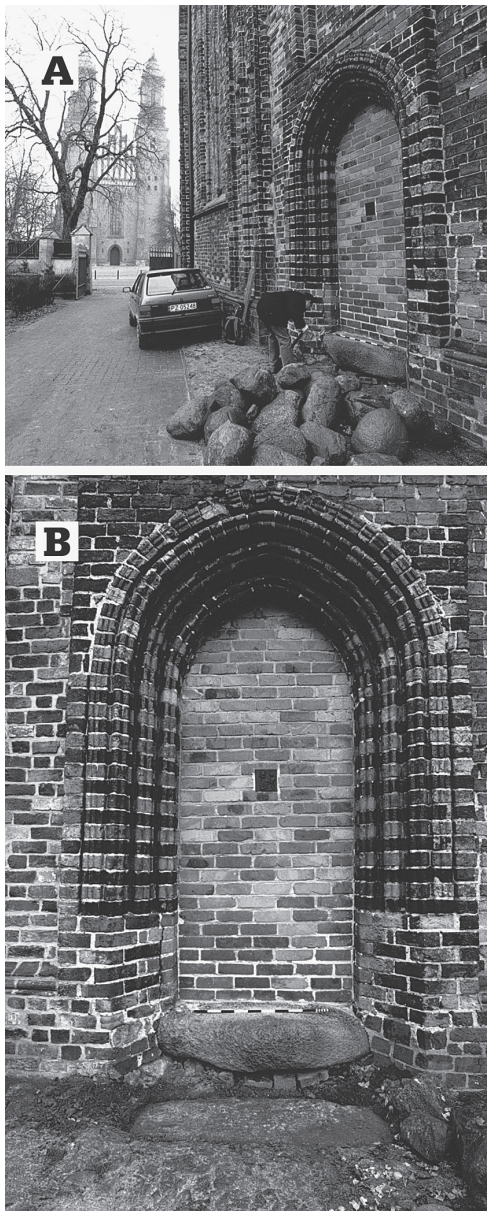

Ryc. 10. Poznań-Ostrów Tumski, woj. wielkopolskie. Widok na zamurowany portal północny gotyckiego kościoła NPM. Widoczny domniemany kamień tronowy Piastów wtórnie wmurowany w próg wejścia: **A** widok od NW; **B** widok od N. Fot. P. Namiota.

Abb. 10. Poznań-Ostróv Tumski, Woj. Großpolen. Aussicht auf das vermauerte Nordportal der gotischen Heilige Jungfrau-Kirche. Aussicht auf vermutlichen, sekundär in die Eingangsschwelle eingemauerten Thronstein der Piasten: **A** Ansicht vom Nordwesten; **B** Ansicht vom Norden.

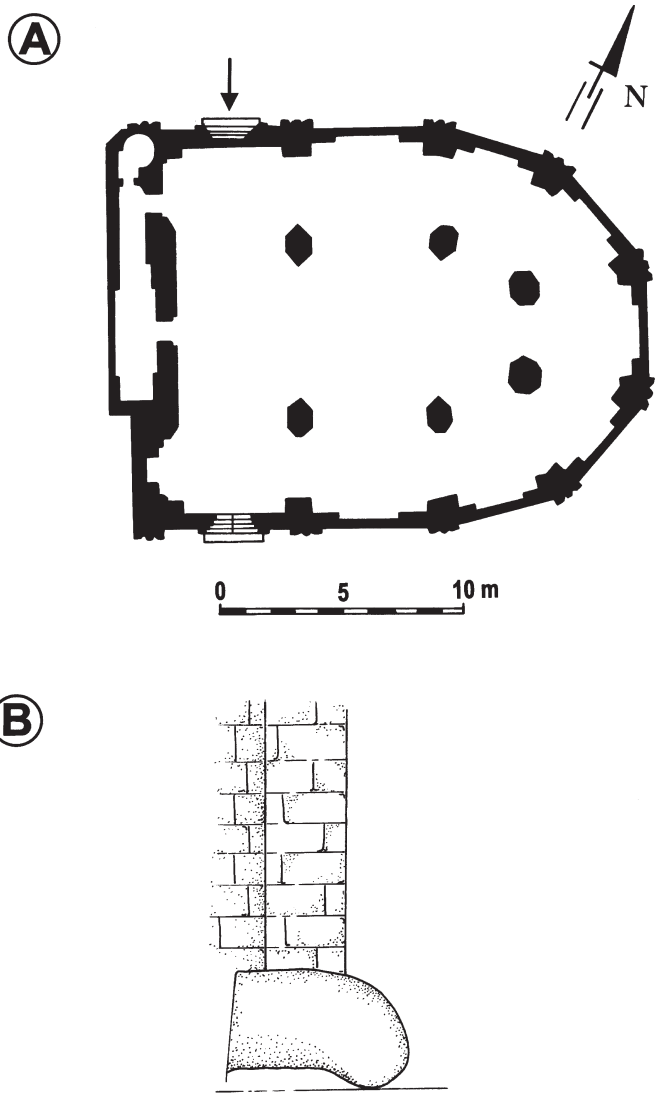

Ryc. 11. Poznań-Ostrów Tumski, woj. wielkopolskie. **A** rzut przyziemia gotyckiego kościoła NPM (strzałką zaznaczono portal północny z domniemanym kamieniem tronowym Piastów, wtórnie wmurowanym w próg wejścia). **B** szkic ze wzdłużnym przekrojem dolnego odcinka ościeża wymienionego portalu (widok od E), wraz z widoczną obecnie partią domniemanego kamienia tronowego, wtórnie wmurowanego w próg wejścia. Oprac. M. Kara, rys. M. Śniedziewska.

Abb. 11. Poznań-OstrówTumski, Woj. Großpolen. **A** Erdgeschossgrundriss der gotischen Heilige Jungfrau-Kirche (mit Pfeil ist das Nordportal mit vermutlichen, sekundär in die Eingangsschwelle eingemauertem Thronstein der Piasten kennzeichnet). **B** Skizze mit Längsquerschnitt des unteren Leibungsabschnitts des betreffenden Portals (Ansicht vom Osten), inkl. der heute ersichtlichen Partie des vermutlichen, sekundär in die Eingangsschwelle eingemauerten Thronsteins.

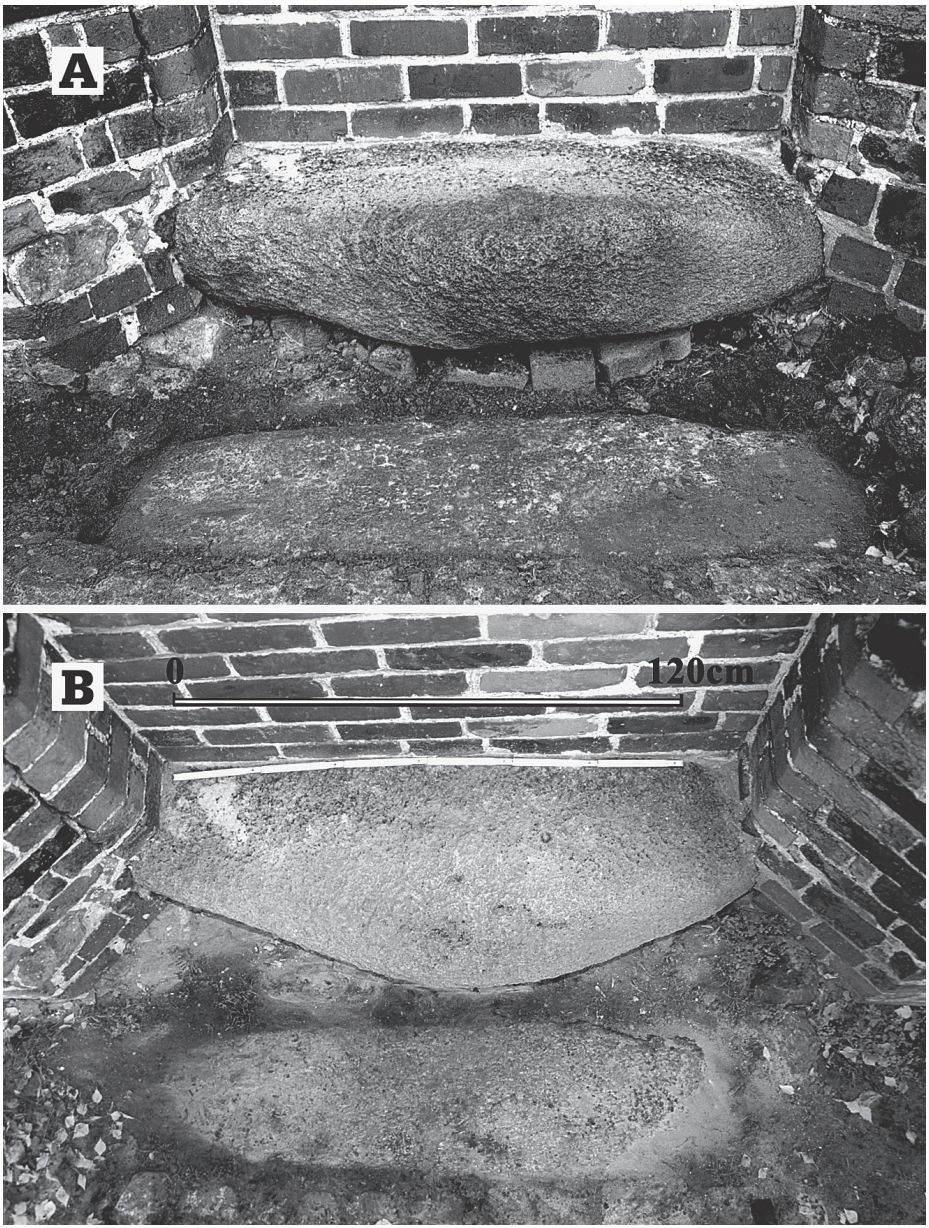

Ryc. 12. Poznań-Ostrów Tumski, woj. wielkopolskie. Domniemany kamień tronowy Piastów wtórnie wmurowany w próg północnego portalu gotyckiego kościoła NPM; poniżej wkopany stopień granitowy: **A** widok od N; **B** rzut z góry. Fot. P. Namiota.

Abb. 12. Poznań-Ostrów Tumski, Woj. Großpolen. Vermutlicher, sekundär in die nördliche Schwelle des gotischen Portals der Heilige Jungfrau-Kirche eingemauerter Thronstein der Piasten; darunter eingegrabene Granitstufe: **A** Ansicht vom Norden; **B** Riss von oben.

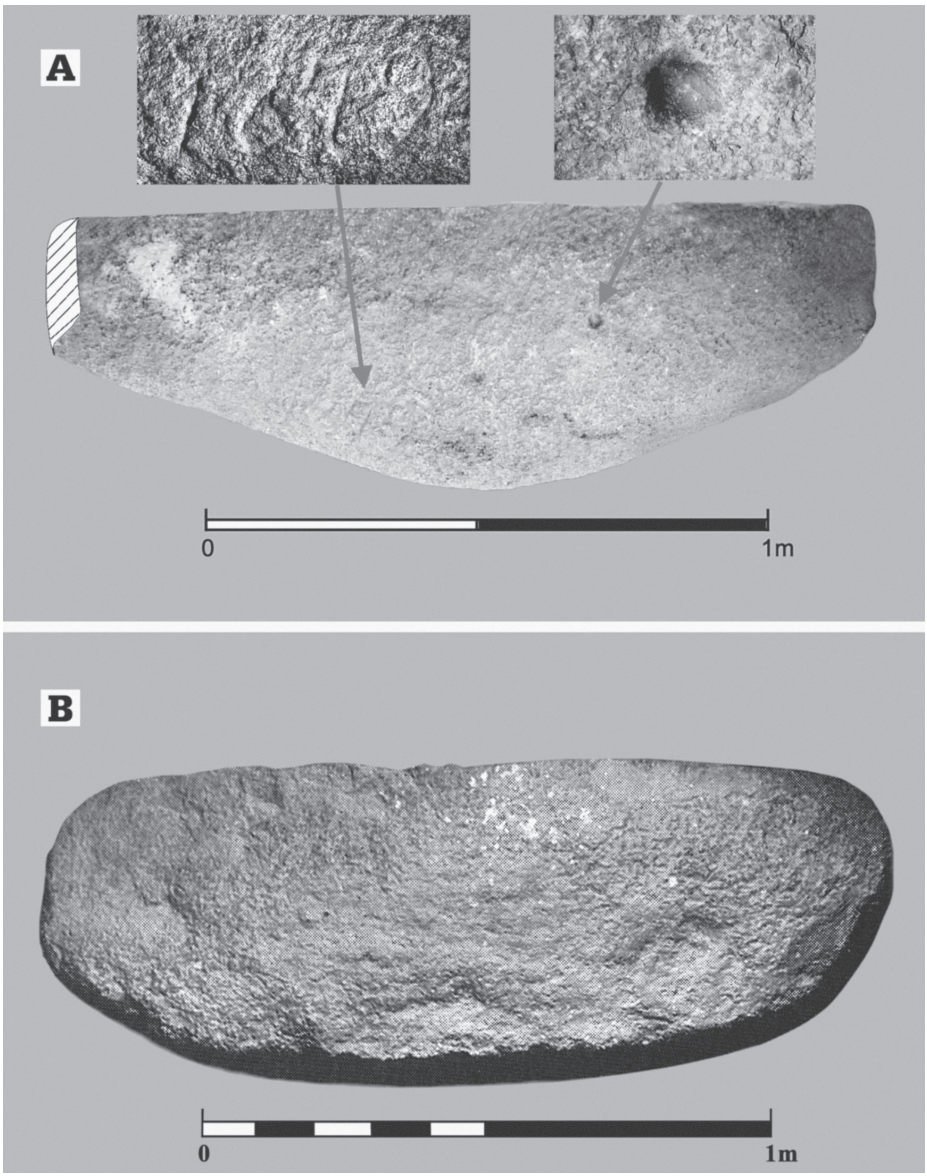

Ryc. 13. A Poznań-Ostrów Tumski, woj. wielkopolskie. Rzut poziomy domniemanego kamienia tronowego Piastów z wykutą datą 1879 oraz okrągłym wgłębieniem zapewne na świder ogniowy. **B** Ostrów Lednicki, woj. wielkopolskie. Rzut poziomy domniemanego kamienia tronowego z czasów piastowskich. Oprac. komput. P. Namiota na postawie: fot. Autorskiej (A); *Kaszubkiewicz 2000* (B).
Abb. 13. A Poznań-Ostrów Tumski, Woj. Großpolen. Grundriss des vermutlichen Thronsteins der Piasten mit ausgehauenem Datum 1879 und offener Vertiefung, wahrscheinlich für den Feuerbohrer. **B** Ostrów Lednicki, Woj. Großpolen. Grundriss des vermutlichen Thronsteins aus der piastischen Zeit.

dniowiecznych kościołów polskich (zarówno romańskich jak i gotyckich), gdzie zazwyczaj umieszczano dosyć starannie wykonane prostopadłościenne bloki z piaskowca lub granitu, o wysokości do 0,5 m, które kształtem przypominają architrawy[129]. Szczególne podobieństwo w kształcie i wymiarach łączy nasz artefakt z granitowym blokiem umieszczonym aktualnie we wnętrzu preromańskiej kaplicy pałacowej na Ostrowie Lednickim, który Jan Leśny przekonująco zinterpretował jako element kamiennego tronu z czasów pierwszych Piastów (*ryc. 13B*)[130]. Dodajmy, że z Lednicą wiąże się legendarne podanie o złotym tronie monarszym na grodowej wyspie, który został zatopiony wraz z innymi skarbami w wodach tamtejszego jeziora[131].

Istnieje zatem uzasadnione prawdopodobieństwo, że w próg północnego portalu gotyckiego kościoła p.w. NPM wmurowane zostało siedzisko kamiennego tronu Piastów[132], o którym wzmiankuje dokument księcia Przemysła I wystawiony w roku 1247. Za hipotezą przemawia splot przesłanek archeologicznych ze średniowiecznymi źródłami pisanymi, które tron książęcy lokują w najbliższym sąsiedztwie kościoła Panny Marii. W rezultacie przeprowadzonej analizy miejsce to uznajemy za szczególnie wyróżnione przez Piastów, ze względu na dokonywane tu okresowo, zapewne już od wieku X a praktykowane niewątpliwie do końca XIII stulecia, spektakle monarszej ostentacji, wśród których upatrywalibyśmy też intronizacje przynajmniej niektórych książąt z dynastii Piastów. Stawiamy zatem hipotezę, że Poznań był nie tylko bardzo ważnym ośrodkiem kultowym, militarnym oraz administracyjnym Polski piastowskiej, także „państwową" rezydencją władców, lecz stanowił również jeden z kilku władzodajnych centrów monarchii, podległy Gnieznu a z czasem również Krakowowi. W splocie powyższych cech skłonni jesteśmy postrzegać stołeczny charakter wczesnośredniowiecznego Poznania, przy czym termin stołeczny traktujemy dosłownie od ulokowanego na grodzie „starożytnego" stolca Piastów.

---

niej o metryce zamurowania północnego portalu kolegiaty Panny Marii (*Kurzawa 1983*, 65, tu błędny odczyt daty 1872). Na górnej powierzchni „głazu" widnieje ponadto niewielkie, okrągłe, miniskowate zagłębienie, o średnicy około 0,5 cm i zbliżonej głębokości, które służyło przypuszczalnie do osadzania świdra ogniowego (*ryc. 13A*). Tym archaicznym narzędziem (używanym znacznie przed rokiem 1900) krzesano zapewne ogień paschalny podczas corocznych obrzędów Liturgii Wielkiej Soboty. Rok 1900 rysuje się zatem jako *terminus ante quem* ulokowania opisywanego kamienia w murach gotyckiej kolegiaty.

[129] Por. *Świechowski 2000*. Kamienny blok w formie starannie ociosanego prostopadłościanu tkwi w progu południowego portalu gotyckiej kolegiaty Panny Marii w Poznaniu (zob. *Z. Kurzawa 1983*, 65, fig. 35).

[130] *Leśny 1994*, 123–125, ryc. 1; 2. Autor określił interesujący nas kamień jako zaplecek tronu; naszym zdaniem jest to siedzisko. Przypuszcza się, iż tron stał w południowej części grodu, na wzniesieniu w pobliżu *palatium*. Zob. też *Kaszubkiewicz 2000*, 173, 176, ryc. 7; tabl. 2: 11.

[131] Zob. *Leśny 1994*, 115, 116.

[132] Bardzo prawdopodobne, że tron składał się tylko z opisywanego kamienia oraz być może z prowadzących do niego stopni kamiennych. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na granitowy stopień wkopany poniżej progu północnego wejścia do kolegiaty Panny Marii. Formą oraz wymiarami górnej (widocznej) powierzchni – o długości 1,55 m i maks. szerokość 0,42 m – wspomniany stopień nawiązuje do hipotetycznego kamienia tronowego (*ryc. 12*).

ANEKS

Próba interpretacji nawarstwień kulturowych odkrytych poniżej reliktów piastowskiego palatium na Otrowie Tumskim w Poznaniu w latach 1999–2003

Informacje o nawarstwieniach – składzie, formie oraz ułożeniu – zaczerpnęliśmy z publikacji odkrywcy Hanny Kóčki-Krenz (Instytut Prahistorii UAM w Poznaniu), z opracowań archeobotanika Joanny Koszałki (Instytut Archeologii i Etnologii PAN – Oddział Poznański) oraz z dokumentacji rysunkowej wybranych wykopów po wschodniej, południowej oraz południowo-zachodniej stronie kościoła NPM, łaskawie udostępnionej do wglądu przez prof. Kóčkę-Krenz[133]. W spągowej partii interesującego nas kompleksu zarejestrowano kilka dużych jam zagłębionych w calec maksymalnie do 0,5 m, pierwotnie zadaszonych (?), które przypominały ziemianki, aczkolwiek charakter wypełniających je sedymentów wyklucza funkcje mieszkalne czy gospodarcze (np. obiekty, w których przygotowywano pokarmy[134]). Jamom nie towarzyszyły budynki ani paleniska. We wnętrzu jam stwierdzono grube warstwy intensywnej spalenizny z popiołem, zawierające fragmenty zwęglonego drewna, które zalegały w różnych partiach piaszczysto-humusowego wypełniska, bezładnie bądź w układzie intencjonalnym. Jamy przykrywał bardzo gruby, stosunkowo regularny pokład naprzemianległych warstw ewidentnie pogorzeliskowych i niwelacyjnych, czasami z niewielkimi skupiskami kamieni przypominającymi niespójne bruki.

Na stropie opisanego kompleksu zalegał przesypany piaskiem niwelacyjny ruszt drewniany, a nieco wyżej plastry kamiennego bruku, wyznaczające najmłodszy poziom funkcjonalno-stratygraficzny interesującego nas układu. W poziom ów zostały wpuszczone fundamenty preromańskiego pałacu z początku 2. połowy X w.[135] Bruk oraz pokłady rusztu skłonni jesteśmy synchronizować z drewniano-ziemnym wałem grodu, który został odkryty w 2003 r. przez Hannę Kóčkę-Krenz po północnej stronie kościoła Panny Marii[136]; lokujemy je we wnętrzu warowni (nie zarejestrowano pozostałości zabudowy[137]). Likwidacja grodu nastąpiła wraz z budową *palatium*, przy czym wydaje się, że zniwelowano jedynie północny odcinek obwarowania, natomiast pozostałe fragmenty fortyfikacji wbudowano w potężny wał pierścieniowaty z początku 3. ćwierci X w., należący już do książęcego (pałacowego) członu warowni (*ryc. 3*).

---

[133] *Kóčka-Krenz 2000a*, 22–34; taż *2000b*, 61–75, ryc. 5: 1, 3,4,5; taż *2003a*, 94–102; taż *2005*, 27–42; *Koszałka 2005a*, 173–192; taż *2005b*, 83–89. Ponadto ustne informacje Hanny Kóčki-Krenz, za które bardzo dziękuję. Istotne dane zawiera też publikacja Artura *Dębskiego* i Andrzeja *Sikorskiego* (*2005*, 23–44).

[134] Pozostałości tego rodzaju obiektów – w formie jam paleniskowych – znane są z osady odkrytej w południowej części Ostrowa Tumskiego zwanej Zagórze (*Dymaczewski 1961*, 142, 143, tabl. 30 [jama 5]). Relikty ujawnił najstarszy poziom startygraficzny, datowany orientacyjnie na 2. ćwierć X-początek 3. ćwierci X w. (*Kara 2000c*, 11n.).

[135] Por. *Kóčka-Krenz 2003a*, 100, 102; *Kóčka-Krenz – Kara – Makowiecki 2004*, 132n.

[136] *Kóčka-Krenz 2005*, 27–30, ryc. 1.

[137] Odmiennie *Kóčka-Krenz* (*2005a*, 30), która za relikty grodowych domostw uznała opisane powyżej jamy przypominające ziemianki.

Stratygrafia nawarstwień pozwala zatem wyróżnić dwa makropoziomy funkcjonalne. Starszy, nadcalcowy łączymy z nieobwarowanym sanktuarium z początku X w. położonym na górze sakralnej (lokalnej *axis mundi*). Dodajmy, że z jam oraz nakrywających je warstw pogorzeliskowych pochodzą znaczne ilości plewków prosa, ziarniaków pszenicy i żyta, nadto liczne kości zwierzęce oraz fragmenty glinianych naczyń, głównie obtaczanych górą, z wyraźnym udziałem pojemników niezdobionych (ceramikę odkrytą po południowej stronie kościoła znam z autopsji dzięki uprzejmości H. Kóčki-Krenz i A. Sikorskiego). Zespoły ceramiczne znajdują odpowiedniki w grodach z centralnej Wielkopolski datowanych na 1. połowę X w.[138] Chronologii nawarstwień poznańskich nie przeczą wyniki analiz dendrochronologicznych fragmentów drewna pozyskanego z tych sedymentów[139]. Dodajmy, że omawiane relikty ujawniły niemal kompletny brak zabytków tzw. wydzielonych[140], podczas gdy liczne tego rodzaju znaleziska zarejestrowano we wnętrzu sąsiednich godów poznańskich z 1. połowy X stulecia: na wzniesieniu tzw. katedralnym oraz na Zagórzu[141]. Należy podkreślić, iż ziarna zbóż, zwłaszcza prosa (wykorzystywane przez Słowian w obrzędach magiczno-kultowych) tworzyły w nawarstwieniach opisywanego grodu niewielkie skupiska w formie „gniazd", gdzie przemieszane były ze spalenizną, fragmentami zwęglonego drewna oraz skorupami naczyń, a w jednym przypadku znajdowały się być może w drewnianym pojemniku[142].

Z kolei relikty grodu, poprzedzającego wieloczłonową warownię Mieszka I, interpretujemy jako obwarowane sanktuarium (miejsce cyklicznych praktyk obrzędowo-kultowych) z wnętrzem wyłożonym plastrami bruku, którym towarzyszyły „place" spalenizny (?). Obserwujemy wyraźne podobieństwo (zwłaszcza w formie, mniejsze w wymiarach) między omawianym grodem poznańskim a niezabudowanymi *gorodiščami-svjatiliščami* z IX – początku XI w., które ujawniają czytelne związki z kultem oraz innymi formami kultury symbolicznej. Te ostatnie znamy z terenów zasiedlonych przez Słowian Wschodnich, m.in. z obecnego Podlasia[143]. W obu przypadkach odkryto bruki, spalone konstrukcje drewniane, nadto fragmenty glinianych naczyń (nierzadko celowo zbarbaryzowanych) ewentualnie kości zwierzęce. Obiekty te charakteryzuje całkowity lub prawie kompletny brak tzw. zabytków wydzielonych, co stwierdzono też w Poznaniu. Dodajmy, że relikty interesującego nas grodu nie ujawniły – w przeciwieństwie do starszych nawarstwień – ziaren zbóż[144]. Wno-

---

[138] Por. *Kara 2000a*, 62–64; tenże *2000c*; tenże *2004*, 268–271, ryc. 3; 5.

[139] Zob. *Kóčka-Krenz 2003a*, 100, 102; taż *2005a*, 29; *Dębski – Sikorski 2005*, ryc. 2. Ponadto ustna informacja dendrochronologa prof. Marka Krąpca udzielona mi łaskawie w 2005 r. Badacz podkreślił zły stan zachowania interesujących nas prób (drewno w większości zwęglone, silnie rozdrobnione). Uważa, że brakująca liczba przyrostów rocznych w badanych próbach wynosi od kilku do kilkudziesięciu sekwencji w zależności od stanu zachowania danej próby (wskutek procesów depozycyjnych oraz obróbki drewna tylko niektóre próby zawierają zewnętrzne przyrosty, część jedynie słoje przyrdzeniowe). Poddane analizie drewno pochodzi prawdopodobnie z początku i/lub I. połowy X w., a otrzymane dendrodaty informują wyłącznie o *terminus post quem* ścięcia drzewa.

[140] Zob. *Dębski – Sikorski 2005*, tabela 2 (warstwy XVII–XIV).

[141] Por. *Kara 1998*, 27, 28, tu starsza lit.; tenże *2000c*, 11n., tu reanaliza znalezisk.

[142] *Koszałka 2005a*, 173n.; taż *2005b*, 83n.; *Kóčka-Krenz 2005*, 30.

[143] Por. *Olczak – Krasnodębski 2002*, 141–154, 167, tu dalsza lit.; zob. też *Rybakov 1987*, 121–163, 213–251, 412–454; *Moździoch 2000*, 158–175; *Słupecki 2001*, 289–294.

[144] *Koszałka 2005a*, 173n.; taż *2005b*, 83n.

sząc z przesłanek stratygraficznych moment przekształcenia domniemanego sanktuarium w obwarowane miejsce kultu nastąpiło przed rokiem 950/960 (orientacyjny *terminus* budowy nowej warowni przez Mieszka I), być może w latach 30./40. X w., zważywszy obecność nieco starszych reliktów przedgrodowych datowanych zespołami ceramiki na 1. połowę X w.[145]

Należy podkreślić, że odkrywczyni grodu, Hanna Kóčka-Krenz, interpretuje opisane relikty odmiennie[146]. Różnice dotyczą też metryki oraz nawiązań przestrzenno-funkcjonalnych niektórych sekwencji stratygraficznych, jak również odczytu (interpretacji) dat dendro, które uzyskane dla zwęglonych fragmentów drewna informują jedynie o mniej lub bardziej przybliżonym *terminus post quem* ścięcia drzewa. Odkrywczyni datuje warownię na IX (?) lub koniec IX stulecia, przy czym za podstawę ustaleń przyjmuje dendrodatę (po AD 892) otrzymaną dla jednej z prób pobranych z poziomu wkopanych w calec jam, które interpretuje jako relikty ziemiankowych domostw odsłoniętego grodu[147]. Jej zdaniem było to najstarsze osiedle obronne Ostrowa – polityczne centrum niewielkiego plemienia poznańskiego. Pierścieniowaty gród o średnicy wnętrza około 40 m, wzniesiony być może z inicjatywy *quasi*-legendarnego Poznana, przejął – według H. Kóčki-Krenz – funkcje starszej warowni plemiennej ulokowanej w Pawłowicach pod Poznaniem (jest to inwestycja piastowska z 1. połowy X-połowy X w.[148]). W połowie X stulecia gród na poznańskim Ostrowie został zawłaszczony przez Piastów; dokonali oni gruntownej przebudowy jednoczłonowej warowni plemiennej w założenie trzyczęściowe z wyodrębnionym członem zachodnim pod zespół pałacowo-sakralny. Dodajmy, że przesypany piaskiem ruszt drewniany, nakryty plastrami kamiennego bruku, które naszym zdaniem poprzedzały *palatium* Mieszka, H. Kóčka-Krenz uznała za umocnienie stopy fundamentu tegoż pałacu, czyli za elementy integralnie związane z wymienioną budowlą.

Bibliografia

Banaszkiewicz, J. 1986: Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi, Warszawa.

Banaszkiewicz, J. 1990: Bolesław i Peredsława. Uwagi o uroczystości stanowienia władcy w związku z wejściem Chrobrego do Kijowa, Kwartalnik Historyczny *97*, zeszyt 3–4, 3–35.

[145] Podobne zespoły ceramiczne, charakterystyczne dla fazy D_0 wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce (1. połowa zasadniczo 2. ćwierć X-początek 3. ćwierci X w.), stwierdzono w nawarstwieniach wnętrza omawianego grodu (charakterystyka fazy D_0 zob. *Kara 2000a*, 61n., tenże *2004*, 264n.). Najprawdopodobniej około 940 r. dokonano gruntownej renowacji poznańskiego zespołu grodowego (nowsze wyniki badań archeo-dendrochronologicznych najstarszego grodu zostaną obszernie zreferowane przez M. Kara i M. Krąpca w przygotowywanym do druku artykule).

[146] Por. *Kóčka-Krenz 2000a*; taż *2000b*; taż *2003a*; taż *2003b*; taż *2004*; taż *2005*.

[147] Por. *Kóčka-Krenz 2005*, 29, 30, ryc. 1. Zob. też *Dębski – Sikorski 2005*, 30–33, 43, 44, ryc. 2, tu najstarszy poziom osadniczy rozpoznany w rejonie kościoła NPM datowany jest orientacyjnie w przedziale VIII/IX–IX/połowa X w.

[148] Zob. *Hensel – Hilczer-Kurnatowska 1980*, 36–40, ryc. 8–10; *Kara 2000c*, 511, 512, tu ponowna analiza znalezisk.

Banaszkiewicz, J. 1992: Otto z Bambergu i *pontifex idolorum*. O urządzeniu i obyczaju miejsca wiecowego pogańskiego Szczecina, In: M. Aymard et con. (ed.), Pauvres et riches. Mélanges offerts à Bronisław Geremek, 275–284. Warszawa.
Banaszkiewicz, J. 1995: Les lieux du pouvoir dans le haut Moyen Age, In: M. Tymowski (ed.), Lieux du pouvoir au Moyen Age et à l'époque moderne, 11–28. Warszawa.
Banaszkiewicz, J. 1998: Polskie dzieje bajeczne Mistrza Wincentego Kadłubka, Wrocław.
Banaszkiewicz, J. 2002: Otton III jedzie do Gniezna. O oprawie ceremonialnej wizyty cesarza w kraju i stolicy Polan, In: W. Dzieduszycki, M. Przybył (ed.), Trakt cesarski. Iława – Gniezno – Magdeburg, 277–315. Poznań.
Biedroń, A. – Rodzińska-Chorąży, T. 2001: Katedra w Poznaniu – nowe propozycje rekonstrukcji i datowania korpusu nawowego oraz masywu zachodniego od X do XII wieku, w świetle weryfikacji ustaleń Krystyny Józefowiczówny, In: Sz. Skibiński (ed.), Polska na przełomie I i II tysiąclecia, 297–310. Poznań.
Boras, Z. 1993: Książęta piastowscy Wielkopolski, Międzychód-Poznań.
Boroń, P. 1997: Problem dużych budynków halowych na terenie Słowiańszczyzny zachodniej w IX–X wieku, In: K. Wachowski (ed.), Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska, 31–49. Wrocław.
Boroń, P. 1999: Słowiańskie wiece plemienne, Katowice.
Chudziak, W. 2003: Wczesnośredniowieczna przestrzeń sakralna *in Culmine* na Pomorzu Nadwiślańskim, Toruń.
Dalewski, Z. 1991: Między Gnieznem a Poznaniem. O miejscach władzy w państwie pierwszych Piastów, Kwartalnik Historyczny 98, zeszyt *2*, 19–43.
Dalewski, Z. 1994: Ceremonia inauguracji władcy w Polsce XI–XIII wieku, In: J. Banaszkiewicz (ed.), Imagines Potestatis. Rytuały, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w. (z przykładem czeskim i ruskim), 9–30. Warszawa.
Dalewski, Z. 1996: Władza – przestrzeń – ceremoniał. Miejsce i uroczystość inauguracji władcy w Polsce średniowiecznej do końca XIV w., Warszawa.
Dębski, A. – Sikorski, A. 2005: *Ostrów Tumski 10 – charakterystyka warstw i materiałów źródłowych w wykopie XXIV*, In: H. Kóčka-Krenz (ed.), *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 5, 23–58. Poznań.
Durand, J. 1999: Byzantine art, Paris.
Dzieduszycki, W. 1995: Kruszce w systemach wartości i wymiany społeczeństwa Polski wczesnośredniowiecznej, Poznań.
Eliade, M. 2000: Traktat o historii religii, Warszawa.
Firlet, J. 2001: Wawelska rezydencja władcy około roku 1000, In: Sz. Skibiński (ed.), Polska na przełomie I i II tysiąclecia, 311–323. Poznań.
Forstner, D. OSB 1990: Świat symboliki chrześcijańskiej. Warszawa.
Frolík, J. 2000: Modell der Prager Burg um 1000, In: A. Wieczorek, H.-M. Hinz (ed.), Europas Mitte um 1000. Katalog, Stuttgart, 253, nr kat. 10.02.01.
Frolík, J. – Bravermanová, M. 2000: Die Prager Burg, In: A. Wieczorek, H.-M. Hinz (ed.), Europas Mitte um 1000. Handbuch zur Ausstellung, t. 1, 376–378. Stuttgart.
Gąsiorowski, A. 1988: Miasto późnośredniowieczne, In: J. Topolski (ed.), Dzieje Poznania do roku 1793, t.1, cz. 1, 209–232. Warszawa.
Gąsiorowski, A. 2000: Gniezno i Poznań w państwie pierwszych Piastów. Wprowadzenie do dyskusji, In: Gniezno i Poznań w państwie pierwszych Piastów, 109–116. Poznań.
Gąsiorowski, A. – Skierska, I. 1999: Średniowieczna monarchia objazdowa: władca w centralnych ośrodkach państwa, In: B. Trelińska (ed.), Sedes regni principales. Materiały z Konferencji Sandomierz 20–21 października 1997 r., 67–80. Sandomierz.

Górecki, J. b.r.w.: Gród na Ostrowie Lednickim na tle wybranych ośrodków grodowych pierwszej monarchii piastowskiej, Poznań.
Grabner-Haider, A. (*ed.*): *1995*, Praktyczny słownik biblijny, Warszawa.
Guzenko, S. 1997: The development of Kiev as religious centre (5th c. – 1240), In: P. Urbańczyk (ed.), Early Christianity in Central and East Europe, 137–140. Warszawa.
Hani, J. 1994: Symbolika świątyni chrześcijańskiej, Kraków.
Havlík, L. E. 1998: *Toto sole oriente.* K identifikaci patrocinií zaniklých raně středověkých kostelů, Slavia Antiqua 39, 9–42.
Hensel, W. 1938: Założenie Poznania i jego najstarsze dzieje w świetle wykopalisk, Z Otchłani Wieków 13, zeszyt 11–12, 131–143.
Hensel, W. 1953: Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu, Przegląd Zachodni 9, nr 6–8, 14–100.
Hensel, W. 1960: Najdawniejsze stolice Polski. Gniezno – Kruszwica – Poznań, Warszawa.
Hensel, W. 1998: Glosa do toponomastyki Ostrowa Tumskiego w Poznaniu, In: H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński (ed.), Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum, 492–495. Poznań.
Hensel, W. 2002: Kamienne trony jako symbole zwierzchności władzy książęcej u Słowian powstały zapewne pod impulsem kręgu bizantyjskiego, Slavia Antiqua 43, 180–181.
Hensel, W. – Hilczer-Kurnatowska, Z. 1980: Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej, t. 5, Wrocław.
Hensel, W. – Niesiołowska, A. – Żak, J. 1959: Badania na placu Katedralnym w 1938 r., In: W. Hensel (ed.), Poznań we wczesnym średniowieczu, t. 1, 13–57. Warszawa.
Hilczer-Kurnatowska, Z. zobacz: *Kurnatowska, Z.*
Janiak, T. 2002: Uwagi na temat ottońskiej konfesji świętego Wojciecha w katedrze gnieźnieńskiej w świetle źródeł historycznych i archeologicznych (tzw. konfesja II), In: W. Dzieduszycki, M. Przybył (ed.), Trakt cesarski. Iława – Gniezno – Magdeburg, 349–381. Poznań.
Janiak, T. 2003: Czy Bolesław Chrobry był czczony jako święty? Z badań nad przestrzenią liturgiczną przedromańskiej katedry w Poznaniu (do połowy XI w.), Slavia Antiqua 44, 67–95.
Janiak, T. 2004: Problematyka wczesnych faz kościoła katedralnego w Gnieźnie, In: T. Janiak, D. Stryniak (ed.), Początki architektury monumentalnej w Polsce. Materiały z sesji naukowej Gniezno, 20–21 listopada 2003 roku, 85–130. Gniezno.
Janiak, T. – Stryniak, D. [*ed.*] *1998*: Civitates principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej. Gniezno.
Jäschke, K.-U. 1996: Der Stein von Scone und „seine Verwandten" in England, In: Der Kärntner Fürstenstein im europäischen Vergleich, 121–197. Gmünd.
Józefowicz, K. zob. Józefowiczówna, K.
Józefowiczówna, K. 1963: Z badań nad architekturą przedromańską i romańską w Poznaniu, Wrocław.
Józefowiczówna, K. 1988: Katedra biskupa Jordana w świetle badań archeologicznych, Nasza Przeszłość 69, 133–158.
Kaczmarczyk, Z. 1962: Rola Poznania w państwie pierwszych Piastów, In: K. Tymieniecki et con. (ed.), Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia, t. 2, 91–106. Poznań (reprint Poznań 2002).
Kahl, H.-D. 2002: Der Staat der Karantanen. Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7.–9. Jh.), Ljubljana.
Kaniecki, A. 1993: Poznań. Dzieje miasta wodą pisane, t. 1, Poznań.

Kara, M. 1998: Początki i rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka grodowego na Ostrowie Tumskim w Poznaniu, In: T. Janiak, D. Stryniak (ed.), Civitates principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej, 26–29. Gniezno.
Kara, M. 2000a: Anfänge der Bildung des Piastenstaates im Lichte neuer archäologischer Ermittlungen, Quaestiones Medii Aevi Novae 5, 57–85.
Kara, M. 2000b: Posen (Poznań), In: A. Wieczorek, H.-M. Hinz (ed.), Europas Mitte um 1000. Handbuch zur Ausstellung, t. 1, 475–478. Stuttgart.
Kara, M. 2000c: Przemiany kulturowe związane z procesem formowania się państwa Piastów, Poznań (maszynopis dysertacji doktorskiej w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie).
Kara, M. 2004: Archeologia o początkach państwa Piastów (wybrane zagadnienia), In: W. Fałkowski (ed.), Kolory i struktury średniowiecza, 253–317. Warszawa.
Kara, M. – Krąpiec, M. 2000: Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski, In: H. Samsonowicz (ed.), Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy, 303–327. Kraków.
Karłowska-Kamzowa, A. 1988: Sztuka gotycka w Poznaniu, In: J. Topolski (ed.), Dzieje Poznania do roku 1793, t. 1, cz. 1, 370–392. Warszawa.
Kasprowicz, T. 2001: Rekonstrukcja stropu calca na Ostrowie Tumskim w Poznaniu, Poznań (maszynopis w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN – Oddział w Poznaniu).
Kaszubkiewicz, A. 2000: Detal kamienny palatium na Ostrowie Lednickim, Studia Lednickie 6, 161–177.
Kempiński, A. M. 2001: Encyklopedia mitologii ludów indoeuropejskich, Warszawa.
Kern, E. 1999–2000 (2001): Éléments archéologiques pour un portrait mythologique du Rhin, Caesarodunum 33–34, 493–513.
Kopaliński, W. 1991: Słownik symboli, Warszawa.
Koszałka, J. 2005a: Badania archeobotaniczne zespołu grodowego na Ostrowie Tumskim w Poznaniu – historia i najnowsze wyniki, Botanical Guidebooks 28, 173–194.
— *2005b*: Depozyt prosa ze stanowiska Ostrów Tumski 9/10 w Poznaniu, In: H. Kóčka-Krenz (ed.), Poznań we wczesnym średniowieczu, t. 5, 83–90. Poznań.
Kowalenko, W. 1938: Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohisorycznej (od VII do XII wieku), Poznań.
Kowalenko, W. 1965: Krnski Grad, In: W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Spławiński (ed.), Słownik starożytności słowiańskich, t. 2, cz. 2, 520. Wrocław.
Kowalski, P. 1998: Leksykon. Znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie, Warszawa.
Kóčka-Krenz, H. 2000a: Poszukiwania rezydencji wczesnopiastowskiej w grodzie poznańskim, Kronika Wielkopolski 2 (94), 22–34.
Kóčka-Krenz, H. 2000b: Wczesnopiastowski Poznań w świetle źródeł archeologicznych, In: Gniezno i Poznań w państwie pierwszych Piastów, 61–76. Poznań.
Kóčka-Krenz, H. 2001: Zespół pałacowo-sakralny na grodzie poznańskim, In: Sz. Skibiński (ed.), Polska na przełomie I i II tysiąclecia, 287–296. Poznań.
Kóčka-Krenz, H. 2002: Poznań w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego w świetle najnowszych odkryć archeologicznych, In: W. Dzieduszycki, M. Przybył (ed.), Trakt cesarski. Iława – Gniezno – Magdeburg, 103–119. Poznań.
Kóčka-Krenz, H. 2003a: Badania archeologiczno-architektoniczne na Ostrowie Tumskim w Poznaniu w 2001–2002 r., Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne 6, 94–104.
Kóčka-Krenz, H. 2003b: Dzieje Ostrowa Tumskiego w Poznaniu przed lokacją miasta, Kronika Miasta Poznania 1, 7–26.

Kóčka-Krenz, H. 2004: Początki monumentalnej architektury świeckiej na grodzie poznańskim, In: T. Janiak, D. Stryniak (ed.), Początki architektury monumentalnej w Polsce. Materiały z sesji naukowej Gniezno, 20–21 listopada 2003 roku, 71–84. Gniezno.
Kóčka-Krenz, H. 2005: Najstarszy Poznań, In: Z. Kurnatowska, T. Jurek (ed.), Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania, 27–42. Poznań.
Kóčka-Krenz, H. – Kara, M. – Makowiecki, D. 2004: The beginnings, development and the character of the early Piast stronghold in Poznań, In: P. Urbańczyk (ed.), Polish lands at the turn of the first and the second millennia, 125–166. Warsaw.
Kulecki, M. 1984: Ceremoniał intronizacyjny Przemyślidów w X–XIII wieku, Przegląd Historyczny 75, zeszyt 3, 441–451.
Kurnatowscy, Z. i S. 2001: Rola szlaków komunikacyjnych w wykreowaniu i dalszym rozwoju wczesnopaństwowych ośrodków stołecznych, In: E. Wilgocki et con. (ed.), Instantia est Mater Doctrinae. Księga jubileuszowa Prof. Dr. Hab. Władysława Filipowiaka, 93–100. Szczecin.
Kurnatowscy, Z. i S. 2003: Parę uwag o odmiennościach kulturowych Małopolski (widzianych od północy), In: Z. Woźniak, J. Gancarski (ed.), Polonia Minor Medii Aevi. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin, 165–180. Kraków.
Kurnatowska, Z. 1982: Zakładzina, In: G. Labuda, Z. Stieber (ed.), Słownik starożytności słowiańskich, t. 7, cz. 1, 52–54. Wrocław.
Kurnatowska, Z. 1998: Poznańskie baptysterium, Slavia Antiqua 39, 51–69.
Kurnatowska, Z. 2000: Wczesnopiastowskie grody centralne. Podobieństwa i różnice, In: Gniezno i Poznań w państwie pierwszych Piastów, 9–31. Poznań.
Kurnatowska, Z. 2001: Tworzenie się państwa gnieźnieńskiego w kontekście europejskim, In: Sz. Skibiński (ed.), Polska na przełomie I i II tysiąclecia, 89–102. Poznań.
Kurnatowska, Z. 2002: Początki Polski, Poznań.
Kurnatowska, Z. 2003: Początki państwa ruskiego w oświetleniu archeologicznym, Slavia Antiqua 44, 187–193.
Kurnatowska, Z. – Kara, M. 2004: Początki architektury sakralnej na grodzie poznańskim w świetle nowych ustaleń archeologicznych, In: T. Janiak, D. Stryniak (ed.), Początki architektury monumentalnej w Polsce. Materiały z sesji naukowej Gniezno, 20–21 listopada 2003 roku, 47–70. Gniezno.
Kurnatowska, Z. – Kara, M. 2005, Na tropie Poznana – eponima naszego miasta, In: Z. Kurnatowska, T. Jurek (ed.), Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania, 9–26. Poznań.
Kurzawa, Z. 1983: Kościół sukursalny p.w. Najświętszej Marii Panny, In: Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa, t. 7, cz. 1, In: E. Linette, Z. Kurzawa (ed.), Miasto Poznań, cz. 1,62–66. Warszawa
Kürbis, B. 1988: Kultura wczesnego Poznania: twórcy, opiekunowie, uczestnicy, In: J. Topolski (ed.), Dzieje Poznania do roku 1793, t. 1, cz. 1, 101–133. Warszawa.
Labuda, G. 1954: W sprawie pochodzenia nazw: Wielkopolska i Małopolska, Przegląd Zachodni 10, nr 5–6, 112–119.
Labuda, G. 1966: [Rec.] Felicja Lucyna Wojcieszuk, Tribunal ducis. Przyczynek do historii oznak władzy zwierzchniej, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, Warszawa 13(1965), 65–70, In: Studia Źródłoznawcze 11, 162–163.
Labuda, G. 1988a: Jakimi drogami przyszło do Polski chrześcijaństwo?, Nasza Przeszłość 69, 39–82.
Labuda, G. 1988b: Studia nad początkami państwa polskiego, t. 2, Poznań.

Labuda, G. 1989: Pierwsze państwo polskie, Kraków.
Labuda, G. 1995: Przeniesienie koronacji królewskich z Gniezna do Krakowa w XIV wieku, In: K. Baczkowski et con. (ed.), Cracovia-Polonia-Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu, Kraków, 47–59.
Labuda, G. 1999: Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna. Antologia tekstów źródłowych, Poznań.
Labuda, G. 2000: Gniezno stolicą wczesnopiastowskiego państwa polskiego, In: Gniezno i Poznań w państwie pierwszych Piastów, 33–60. Poznań.
Labuda, G. 2001a: Budownictwo sakralne Gniezna i Poznania na przełomie X/XI wieku w świetle źródeł pisanych, In: Sz. Skibiński (ed.), Polska na przełomie I i II tysiąclecia, 267–286. Poznań.
Labuda, G. 2001b: Księżna Dobrawa i książę Mieszko jako rodzice chrzestni Polski piastowskiej, In: D. Zydorek (ed.), Scriptura custos Memoriae. Prace historyczne, 3–17. Poznań.
Labuda, G. 2002: Mieszko I, Wrocław.
Leciejewicz, L. 2000: Nowa postać świata. Narodziny średniowiecznej cywilizacji europejskiej, Wrocław.
Leśny, J. 1976: Początki, rozwój i upadek kasztelanii na Ostrowie Lednickim, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza12 (23), zeszyt 1, 5–37.
Leśny, J. 1987: Konstantyn i Metody – apostołowie Słowian, Poznań.
Leśny, J. 1994: Lednickie podanie o tronie monarszym i jego historyczne korzenie, Studia Lednickie 3, 115–126.
Linette, E. 1983: Rozwój przestrzenny Poznania, In: Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa, t. 7, cz. 1., E. Linette, Z. Kurzawa (ed.), Miasto Poznań, cz. 1, XX-LXVII. Warszawa.
Lurker, M. 1989: Słownik obrazów i symboli biblijnych, Poznań.
Łowmiański, H. 1965: Kijów – stolica Rusi, In: W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Spławiński (ed.), Słownik starożytności słowiańskich, t. 2, cz. 2, 406–409. Wrocław.
Łowmiański, H. 1970: Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e., t. 4, Warszawa.
Łowmiański, H. 1976: Problematyka początków państwa polskiego w nowszych badaniach historycznych, Slavia Antiqua 23, 75–110.
Maisel, W. 1989: Archeologia prawna Europy, Warszawa.
Malinowska, M. 1974: Badania wykopaliskowe na placu Katedralnym w 1958–1959 r., In: W. Hensel, J. Żak (ed.), Poznań we wczesnym średniowieczu, t. 4, 7–46. Wrocław.
Meier, J. 1944–1950: Untersuchungen zur deutschen Volkskunde und Rechtsgeschichte, t. 1–2, Halle/S. – Berlin.
Michałowski, R. 1993: Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku, Warszawa.
Michałowski, R. 1998: Podstawy religijne monarchii we wczesnym średniowieczu zachodnioeuropejskim. Próba typologii, Kwartalnik Historyczny 105, zeszyt 4, 3–34.
Michałowski, R. 2000a: Początki arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, In: J. Strzelczyk, J. Górny (ed.), 1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej, 27–48. Gniezno.
Michałowski, R. 2000b: Prüm i *Urbs Caroli.* Monarsze fundacje na tle kultury politycznej wczesnych czasów karolińskich, In: E. Opaliński, T. Wiślicz (ed.), Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej, 11–36. Warszawa.
Miśkiewicz, B. 1970: Walki wewnętrzne w Polsce w latach 1142–1146, In: J. Bardach et con. (ed.), Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego, 365–374. Poznań.

Miziołek, J. 1991: Sol verus. Studia nad ikonografią Chrystusa w sztuce pierwszego tysiąclecia, Wrocław.
Modzelewski, K. 2004: Barbarzyńska Europa, Warszawa.
Mogitič, I. 2001: Starovinni cerkvi Ukraini VII–XIV st., In: J. Gancarski (ed.), Dzieje Podkarpacia, t. 5, Początki chrześcijaństwa w Małopolsce, 301–328. Krosno.
Możdzioch, S. 2000: Archeologiczne ślady kultu pogańskiego na Śląsku wczesnośredniowiecznym, In: S. Możdzioch (ed.), Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu, Spotkania Bytomskie IV, 155–193. Wrocław.
Nikitenko, N. 1997: Dating of the St. Sophia's cathedral in Kiev and Rus-Polish relations, In: P. Urbańczyk (ed.), Early Christianity in Central and East Europe, 141–146. Warszawa.
Olczak, H. – Krasnodębski, D. 2002: Wczesnośredniowieczne miejsce kultu i osada w Mołoczkach, pow. Bielsk Podlaski, woj. podlaskie, Sprawozdania Archeologiczne 54, 141–171.
Ostrowski, J. A. 1991: Personifications of rivers in Greek and Roman art, Warszawa.
Pawlak, P. 2001: Wczesnośredniowieczne nawarstwienia odkryte podczas prac archeologicznych przy rewaloryzacji i uporządkowaniu otoczenia katedry poznańskiej w 2000 roku, Poznań (maszynopis w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN – Oddział w Poznaniu).
Pianowski, Z. 2000: Die älteste Monumentalarchitektur Kleinpolens, Quaestiones Medii Aevi Novae 5, 209–254.
Piekalski, J. 1999: Od Kolonii do Krakowa. Przemiana topografii wczesnych miast, Wrocław.
Piotrowska, A. 2005: Europejski sen Mieszka I, Wiedza i Życie 11 (listopad 2005), 20–23.
Pleszczyński, A. 1999: Miejsca władzy w Czechach w X–XII wieku. Zarys modelu przestrzennego centrum wczesnośredniowiecznej wspólnoty, jego geneza i charakter ideowy, In: B. Trelińska (ed.), Sedes regni principales. Materiały z Konferencji Sandomierz 20–21 października 1997 r., 81–94. Sandomierz.
Pleszczyński, A. 2000: Przestrzeń i polityka. Studium rezydencji władcy wcześniejszego średniowiecza. Przykład czeskiego Wyszehradu, Lublin.
Rodzińska-Chorąży, T. 2000: Co nam mówi architektura murowana?, In: H. Samsonowicz (ed.), Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy, 361–387. Kraków.
Rogalanka, A. 1988: Poznań u progu lokacji, In: J. Topolski (ed.), Dzieje Poznania do roku 1793, t. 1, cz. 1, 146–183. Warszawa.
Roman, S. 1965: Intronizacja książąt karynckich, In: W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Spławiński (ed.), Słownik starożytności słowiańskich, t. 2, cz. 2, 285–286. Wrocław.
Roux, J.-P. 1998: Król. Mity i symbole, Warszawa.
Rusanova, I. P. – Timoščuk, B. A. 1986: Zbručskoe svjatilišče (predvaritel'noe soobščenie), Sovetskaja Archeologija 4, 90–99.
Rybakow, B. zobacz: *Rybakov, B. A.*
Rybakov, B. A. 1983: Pierwsze wieki historii Rusi, Warszawa.
Rybakov, B. A. 1987: Jazyčestvo drevnej Rusi, Moskva.
Sawicki, T. 1999a: Gniezno w X wieku – na szlaku ku męczeństwu, In: Z. Kurnatowska (ed.), Tropami Świętego Wojciecha, Poznań, 111–131.
Sawicki, T. 1999b: Z badań nad przemianami topografii i funkcji grodu książęcego na Górze Lecha w Gnieźnie, Slavia Antiqua 40, 9–29.
Sawicki, T. 2001: Wczesnośredniowieczny zespół grodowy w Gnieźnie, In: Z. Kurnatowska (ed.), Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje, 87–126. Poznań.

Sawicki, T. 2002: Hipotetyczna trasa wjazdu cesarza Ottona do Gniezna na podstawie najnowszych badań archeologicznych, In: W. Dzieduszycki, M. Przybył (ed.), Trakt cesarski. Iława – Gniezno – Magdeburg, 317–348. Poznań.
Sawicki, T. 2004: Zagadnienie pozostałości architektury przedromańskiej w północnej części Góry Lecha (gród książęcy) w Gnieźnie, In: T. Janiak, D. Stryniak (ed.), Początki architektury monumentalnej w Polsce. Materiały z sesji naukowej Gniezno, 20–21 listopada 2003 roku, 143–155. Gniezno.
Schmidt, R. 1968: Zur Geschichte des fränkischen Königsthrons, Frühmittelalterliche Studien 2, 45–66.
Schütte, S. 2000: Köln als Handelsplatz des Früh- und des Hochmittelalters, In: A. Wieczorek, H.-M. Hinz (ed.), Europas Mitte um 1000. Handbuch zur Ausstellung, t. 1, Stuttgart, 184–187.
Sikorski, D. 2002: Jakie uprawnienia mieli cesarze do władania polskim Kościołem przed rokiem 1000? Na marginesie pewnej koncepcji Gerarda Labudy, Czasopismo Prawno-Historyczne 54/1, 429–442.
Sikorski, D. 2003: O rzekomej instytucji biskupstwa bezpośrednio zależnego od Stolicy Apostolskiej. Przyczynek do problemu statusu prawnego biskupów polskich przed rokiem 1000, Czasopismo Prawno-Historyczne 55/2, 157–185.
Słupecki, L. zobacz: Słupecki, L. P.
Słupecki, L. P. 1993: Wawel jako święta góra a słowiańskie mity o zajęciu kraju, Przegląd Religioznawczy 2, 3–18.
Słupecki, L. P. 1994: Slavonic pagan sanctuaries, Warsaw.
Słupecki, L. P. 2001: *Hörg* w pogańskiej religii Skandynawów epoki Wikingów, In: W. Iwańczak, S. K. Kuczyński (ed.), Ludzie – Kościół – Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna), 289–294. Warszawa.
Sobotka, R. 2005: Powoływanie władcy w *Rocznikach* Jana Długosza, Warszawa.
Sosnowska, E. 2001: Przedromański zespół rotunda – palatium w Przemyślu, In: J. Gancarski (ed.), Dzieje Podkarpacia, t. 5, Początki chrześcijaństwa w Małopolsce, 207–213. Krosno.
Soszyński, J. 2003: Hastings 1066, Warszawa.
Strzelczyk, J. 2000: Wstęp: Macierz Kościoła polskiego. Millennium archidiecezji i metropolii gnieźnieńskiej, In: J. Strzelczyk, J. Górny (ed.), 1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej, 11–26. Gniezno.
Strzelczyk, J. 2003: Hans-Dietrich Kahl jako badacz dziejów dawnej Słowiańszczyzny, Roczniki Historyczne 69, 202–217.
Swoboda, W. 1996: Zollfeld, In: A. Gąsiorowski, G. Labuda, A. Wędzki (ed.), Słownik starożytności słowiańskich, t. 8, cz. 2, 612–616. Wrocław.
Szyjewski, A. 2003: Religia Słowian, Kraków.
Świechowski, Z. 2000: Architektura romańska w Polsce, Warszawa.
Timoščuk, B. O. 1999: Schidni slov'jani VII–X st.: poljuddja, jazičinctvo, počatki deržavi, Černivci.
Tomková, K. 1997: Noch einmal zu den Anfängen der Prager Burg, In: J. Kubková et con. (ed.), Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi, 630–638. Praha.
Toporow, W. N. 2003: Przestrzeń i rzecz, Kraków.
Torbrügge, W. 1970–1971 (1972): Vor- und frühgeschichtliche Flußfunde, In: 51.–52. Bericht der Römisch–Germanischen Kommission, 1–146.

Třeštík, D. 1995: Die Gründung Prags, In: H. Brachmann (ed.), Burg – Burgstadt – Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa, 229–240. Berlin.
Třeštík, D. 1997: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935), Praha.
Třeštík, D. 2003: Mýty kmene Čechů (7.–10. století), Praha.
Třeštík, D. – Merhautová, A. 2000: Die böhmischen Insignien und der steinerne Thron, In: A. Wieczorek, H.-M. Hinz (ed.), Europas Mitte um 1000. Handbuch zur Ausstellung, t. 2, Stuttgart, 904–906.
Urbańczyk, P. 2001: Najdawniejsze stolice państwa piastowskiego, In: Sz. Skibiński (ed.), Polska na przełomie I i II tysiąclecia, 235–245. Poznań.
Urbańczyk, P. 2004: Zdobywcy północnego Atlantyku, Wrocław.
Wasilewski, T. 1999: Sedes regni principales i sedes regni państwa polskiego jako ośrodki wojskowe, administracyjne i gospodarcze w XI i XII wieku, In: B. Trelińska (ed.), Sedes regni principales. Materiały z Konferencji Sandomierz 20–21 października 1997 r., 57–66. Sandomierz.
Wędzki, A. 1998: Uwagi nad rolą i znaczeniem Sandomierza i Przemyśla w państwie wczesnopiastowskim, In: H. Kóčka-Krenz (ed.), W. Łosiński, Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum, 158–164. Poznań.
Winkelmann, F. – Gomolka-Fuchs, G. 1987: Frühbyzantinische Kultur, Leipzig.
Wojciechowski, Z. 1955: Studia historyczne, Warszawa.
Wojcieszuk, F. L. 1965: Tribunal ducis. Przyczynek do historii oznak władzy zwierzchniej, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 13, nr 1, 65–71.
Wrzesiński, J. – Kara, M. 2002: Na tropie początków sakralnej architektury Ostrowa Lednickiego, Z Otchłani Wieków 57, nr 1–2, 6–19.
Wrzesiński, J. – Kara, M. 2004: Kościół nr II na Ostrowie Lednickim – kamienny czy drewniany?, In: T. Janiak, D. Stryniak (ed.), Początki architektury monumentalnej w Polsce. Materiały z sesji naukowej Gniezno, 20–21 listopada 2003 roku, 157–180. Gniezno.
Wyrozumski, J. 1999: Kraków jako sedes regni principalis, In: B. Trelińska (ed.), Sedes regni principales. Materiały z Konferencji Sandomierz 20–21 października 1997 r., 19–25. Sandomierz.
Zakrzewski, K. 1999: Historia Bizancjum, Kraków.
Zgodovina … 1980: Zgodovina agrarnih panog, t. 2, Ljubljana.
Żak, J. 1959: Badania w ogrodzie przy ul. Ostrów Tumski 10 w 1946 r., In: W. Hensel (ed.), Poznań we wczesnym średniowieczu, t. 1, 81–129. Warszawa.
Żurowska, K. 1992 (1993): Mecenat Mieszka I w dziedzinie architektury murowanej, Kronika Wielkopolski 3 (62), 17–23.
Żurowski, K. 1957: Konstrukcje obronne wczesnośredniowiecznego Gniezna, Archeologia Polski 1, 181–213.

**Fürstenthron *ad sanctam Mariam* in Poznań (Posen).
Beitrag zu den Studien über die Ausübung und Kundgebung
der obrigkeitlichen herrschaft in Piasten-Polen**

In der Mitte des 13. Jh. stand in posener Burg, direkt bei der Heilige Maria-Kirche, ein Thron, auf den sich der Herrscher setzte, um die Rechtsakten feierlich zu verkündigen. Diese Information entnehmen wir einer historischen Quelle. Aus dem in das Jahr 1247 datierten Dokument des posener Fürsten Přemysl I erfolgt, dass der genannte Herrscher der posener Kathedralekirche die Schenkung (zusammen mit der Immunität) des Dorfes Ro-

galin bestätigte, indem er feierlich folgendes verkündigte: *Actum in Trono ad sanctam Mariam die quarto post festum beati Petri.* Wie richtig Brygida Kürbis (1988) bemerkte, fand dieses Ereignis auf posener Ostrów (so gen. Ostrów Tumski), innerhalb der dort erbauten piastischen Burg, konkret in deren westlichem Teil, wo sich die im Dokument aufgeführte Heilige Maria-Burgkirche befand (die höchstwahrscheinlich an Stelle einer präromanischen Palastkapelle errichtet wurde, die dort in 60./70. Jahren des 10. Jh. die böhmische Fürstin Dobrava – erste christliche Ehefrau des Fürsten Mieszko I gestiftet hat). Die erwähnte Kirche war in der Nähe des posener Sankt Peter-Doms gelegen, der auch in der Burg, aber in deren östlichem, getrennt befestigtem Teil gebaut wurde (*s. Abb. 1*).

Es wurde festgelegt, dass der uns interessierende Thron nicht übertragbar war und unter freiem Himmel, im Bereich einer deutlichen, u.a. durch die Heilige Maria-Kirche besetzten Erhöhung, wahrscheinlich in der Nähe der Südwand dieser Kirche gestellt war. Der Thron befand sich also an gut sichtbarer Stelle. Vor ihm konnte sich eine Treppe befinden. Die Quellen bestimmen den Zeitpunkt der Thronerrichtung nicht, schweigen auch über den verwendeten Rohstoff. Man kann nur vermuten, dass es der Stein als ein gegen die durch die Zeit und atmosphärische Bedingungen bewirkte Destruktion besonders beständiger Baustoff war. In dieser Situation sollte es ein massiver, nicht übertragbarer Thron sein.

Die Tatsache, dass in der Rechtsformel des Fürstendokuments der Thron mit großem Buchstaben geschrieben war (*in Trono ad sanctam Mariam*) suggeriert ein mit der Tradition geheiligtes Instrument der Herrschaftskundgebung, das zusammen mit der Grundlage und der nächsten Umgebung symbolische Werte von wesentlicher gesellschaftlicher Bedeutung zum Vorschein brachte. Dokumente, welche die posener Bischöfe in der 2. Hälfte des 13. und im 14. Jh. ausstellten, darin solche, die aus der Zeit der ausschließlichen Jurisdiktion der Kurie über die posener Burg stammen, schweigen zwar über die Anwesenheit von *solium*, informieren aber über besondere Bedeutung des Thronhügels und der Heilige Maria-Kirche für die Herrschaft, die der Bischof als Diözeseverwalter insbesondere im Bereich der ihm zustehenden Jurisdiktionsrechte ausübte. Die Entfernung des Throns aus dem von ihm besetzten Platz, mit Ausnahme von der Treppe, die dazu führte, konnte (obwohl nicht musste) am Ende des 13. Jh. dadurch erfolgen, dass die Bischofskurie alle Rechte zur hauptstädtischen Burg auf posener Ostrów erhalten hatte. Es fehlt an Grundlagen, um zu vermuten, dass die Übertragung des Fürstensitzes – am Ende des 13. Jh. – in ein neu erbautes Schloss am linken Ufer des Flusses Warta auch die Übertragung von *solium* bewirkte. Mehr wahrscheinlich ist die Hypothese, die den Einbau des Throns in eine pyramidenähnliche Konstruktion aus Stein (?), genannt *gradus*, suggeriert, welche die posener Bischöfe spätestens im 14. Jh. am Thronhügel als ein deutliches Symbol der souveränen Macht in den Diözesengütern gebaut haben und die gleichzeitig ein ersichtliches Prestigezeichen war.

In der Fachliteratur (vor allem D. Třeštík 1995; 1997; 2003) werden die an den Hügeln gestellten Steinthrone als Erbe der indoeuropäischen Kultur anerkannt, in der seit dem Altertum die nicht übertragbaren Steinthrone oder Thron-Gerichtssteine populär waren. Es waren die Zeichen der komplexen Laien- und Sakralherrschaft. In Indien waren sie im Ritus der Thronerhebung des Herrschers unentbehrlich. Die erwähnten Steine und Throne waren zwischen Raumwänden nicht geschlossen, sondern an gut sichtbaren Stellen – an den Spitzen der Kulthügel – gestellt. Für unsere Erwägungen bleiben die Objekte aus dem Gebiet des mittelalterlichen Europas wichtig. Die Informationen über sie schöpfen wir sowohl aus historischen Quellen als auch aus erhaltenen Objekten, die ihre ursprüngliche Lage in der Regel schon geändert haben. Die uns interessierenden Throne waren u.a. den germanischen Völkern, darin den Goten, Swewen, Danen und vielleicht auch Longobarden bekannt. Sie waren auch im keltischen Kreis populär. Außerdem wurden sie bei den

Karantanen, Serben, Tschechen und in Kiever Rus' (?), der das Geschlecht des skandinavischen Ruriks regierte, gefunden.

Die Throne oder Thronsteine aus dem Gebiet Skandinaviens, Irlands und des keltischen Teils der Britischen Inseln (*Abb. 6*) stammen aus weit von den Burgen gelegenen Versammlungsfeldern, wo sie gewöhnlich auf der Kulmination von Hügeln oder Anhöhen gestellt waren, welche (zusammen mit dem erwähnten Feld) den mythischen Zentralpunkt einer Stammesgemeinschaft oder mehrerer Stämme bestimmten. In dem letzten Fall verband *campus* – als ein Neutralschlussstein – die Gebiete der Stämme, die zu einer „Föderation" gehörten (z.B. die Anger „Mora" bei Swewen). Die dortigen Throne dienten der Inthronisation von Stammesherrschern *reguli*, die bei den Volksversammlungen gewählt waren und den (im Rahmen der Führerordnung) militärische, Kult- und Gerichtsvorrechte (diese letzten jedoch eingeschränkt) zustanden. Die Herrscher blieben jedoch unter der deutlichen Kontrolle der Versammlung, vor allem der Stammesvorgesetzten. Der auf dem Thron sitzende *regulus* leitete, in der Gesellschaft der Stammesaristokratie, die periodischen Versammlungen der Gemeinschaft, bei den die Kultzeremonien durchgeführt, die Streite ausgetragen (eigentlich Verhandlung der widersprechenden Interessen der Geschlechte) sowie neue Gesetze verabschiedet waren. Bei diesen Gelegenheiten entschied man auch über die Außenpolitik des Stammes. Mit der Zeit wurden diese Stellen durch die Staatsgewalt als Zentralpunkte der Versammlungen adaptiert, die diesmal der souveräne Herrscher einberufen hatte. Dabei waren die ursprünglichen gesetzgeberischen, gerichtlichen und nicht selten auch Inthronisierungskompetenzen der Versammlung, jedoch ausschließlich im Charakter der heiligen Monarchenthrone erhalten. Es ist hinzuzufügen, dass in Skandinavien manche Anger – mit den in ihrem Bereich gelegenen Sakralsteinen – nur der Thronerhebung des Herrschers dienten.

Eine andere Situation wird in der Donauzone beobachtet, wo unter den dortigen slawischen Gesellschaften eine nächste im frühmittelalterlichen Europa „Ansammlung" von Steinthronen und Thronsteinen gefunden ist. Die erwähnten Konstruktionen dienten ausschließlich (?) zur Thronerhebung der böhmischen Fürsten, Karantanen und Russen als Staatsherrscher. Throne, die mit besonderen Sakralkräften begabt waren, bildeten dort die mit allgemeinen Ehren bezeigten Zeichen der Monarchie, deren Souveränität und Ansehens. Aus den Beschreibungen der Thronerhebungen der böhmischen und russischen Fürsten im 11.–12. Jh. erfolgt, dass sie den Herrscher real gemacht haben, indem sie den nacheinanderfolgenden Generationen des herrschenden Geschlechts das Sakralrecht auf Besitzen eines Staates übergaben. Im Gegensatz zu den keltisch-germanischen Thronen waren die karantanischen, böhmischen und russischen Throne innerhalb der hauptstädtischen Burgen (Hrad in Prag, Burg in Kiev) unterbracht, was sie deutlich den piastischen Thronen (z.B. Poznań, Kraków/Krakau-Wawel), ähnlich macht. Nur das *solium* von Karantanen (so gen. Fürstenstein/Knežji Kamen) befand sich ursprünglich auf einem vermutlichen Versammlungsfeld – Gosposvetske Polje, genau bei der Hauptburg des Staates – Krnski Grad – die am Fuß des heiligen Bergs von Karantanen – *Mons Carantanus*, Eponym des Landes, gelegen war. Die Ähnlichkeiten mit dem posener Thron sehen noch deutlicher aus, wenn wir daran erinnern, dass der Steinthron von Přemysliden im Hrad in einer näher unbestimmten Nachbarschaft des Hügels genannt Žiži oder Siži (zweifellos eines Platzes des „uralten" heidnischen Kults) stand, der sich nach *Chronik* von Kosmas (I.36) *in medio civitatis* befand, und in seiner Nähe befanden sich der Fürstenpalast und zwei Kirchen aus dynastischer Stiftung aus dem Anfang des 10. Jh.: eine – die Sankt Veit-Kirche und die zweite – die Sankt Georg-Kirche (*Abb. 7*). Die Forscher sind geneigt, auch das hypothetische *solium* in Kiev, das Jaroslav Vladimirovič in der von ihm gebauten (vollendeten?)

Burg – vielleicht als *signum* der obrigkeitlichen Herrschaft des Fürsten von Rus' nach dem gewonnenen Bürgerkrieg mit Svatopelk im Jahr 1015/1016 – gestellt hat, in der Nähe der von Jaroslav mitgestifteten (umgebauten?) Sankt Sophie-Metropolitankirche oder in deren Inneren zu lokalisieren. Es ist nicht möglich, festzulegen, ob wir in diesem Fall mit einem von Jaroslav Vladimirovič gestellten Thron oder mit einem Thron der Vorfahren, der an eine andere Stelle übertragen wurde, zu tun haben.

Gemeinsame Merkmale der beschriebenen Throne waren: deren nicht übertragbarer Charakter, Unterbringung an den Spitzen kleiner Anhöhen, gute Sichtbarkeit der Konstruktion wegen des Mangels an Wänden sowie der Stein als Baustoff, der bei erhaltenen Objekten festgestellt wurde und in den Quellen für das *solium* von Přemysliden in Prag erwähnt ist. Alle erhaltenen Throne sind aus massiven, rohen oder schwach bearbeiteten Steinblöcken gebaut, deren Form einem Quader mit max. Länge ca. 1–2 m, Breite und Höhe ca. 0,5–1 m ähnlich sind (*Abb. 6*). Die Artefakte hatten nivellierte obere Fläche, wodurch sie einem Tisch ähnlich waren. Eine Ausnahme war nur der Fürstenthron von Karantanen, wo sekundär ein großes Marmorkapitell (oder ein nach oben gedrehter Sockel?) einer antiken Säule verwendet wurde, das aus den Ruinen der römischen Stadt Virunum bei Krnski Grad stammte (*Abb. 9A*). Jeder neugewählte Herrscher musste sich auf unebene, obere Fläche des Abakus dieses Kapitels oder auf ähnlich gestaltete Plinthe, die den erwähnten Abakus bedeckte, setzen. Wir sehen also, dass auch in diesem Fall die Form des Tisches erhalten war, welche an einen „rohen" Steinblock anknüpfte. Auf Grund von obigen Voraussetzungen wurde die These angenommen, dass alle nicht übertragbaren, unter freiem Himmel stehenden Throne aus dem Gebiet des mittelalterlichen Europas eine Steinkonstruktion hatten, die den beschriebenen ähnlich war. Sie dienten sowohl der Thronerhebung der Herrscher als auch der Kundgebung der obrigkeitlichen Herrschaft, deren Prestige die in der Majestät ausgeübte gesetzgeberisch-gerichtliche Tätigkeit des Fürsten oder Monarchen am ausdrücklichsten äußerte.

In diesem Kontext ist eine Steinschwelle des Nordportals in der kleinen gotischen Heilige Maria-Kirche auf Ostrów Tumski in Poznań bemerkenswert (*Abb. 10–12*). Der dort sekundär eingemauerte, massive Granitblock mit einem deutlich geformten „Sitzteil" auf der jetzigen inneren Fläche (*Abb. 11B*), knüpft sehr deutlich hinsichtlich der Form, der primitiven Bearbeitung und Abmessungen (Länge ca. 1,55 m, max. erhaltene Breite ca. 0,5 m, Höhe ca. 0,35 m) an die Thronsteine aus Skandinavien oder Britischen Inseln an. Gleichzeitig findet er keine Analogien zu den Steinschwellen der mittelalterlichen polnischen Kirchen (sowohl romanischen als auch gotischen), wo gewöhnlich die ziemlich sorgfältig ausgeführten quaderförmigen Blöcke aus Sandstein oder Granit, bis 0,5 m Höhe unterbracht waren, deren Form den Architraven ähnlich ist. Eine besondere Ähnlichkeit betreffs Form und Abmessungen verbindet unseres Artefakt mit einem Granitblock, der jetzt im Inneren der präromanischen Palastkapelle auf Ostrów Lednicki bei Gniezno (Gnesen) unterbracht ist und den Jan Leśny (1994) als Element eines Steinthrons aus der Zeit der ersten Piasten überzeugend interpretiert hat (*Abb. 13B*). Es ist hinzuzufügen, dass mit Ostrów Lednicki eine legendäre Sage vom goldenen Monarchenthron auf der Burginsel, der zusammen mit anderen Schätzen im Wasser des dortigen Sees versunken wurde, verbunden ist.

Es gibt also begründete Wahrscheinlichkeit, dass in die Schwelle des nördlichen Portals der gotischen Heilige Maria-Kirche der Sitzteil des Steinthrons von Piasten eingemauert wurde, den das im Jahr 1247 ausgefertigte Dokument des Fürsten Přemysl I erwähnt. Für diese Hypothese spricht ein Komplex von archäologischen Voraussetzungen, mit den mittelalterlichen schriftlichen Quellen, die den Fürstenthron in der nächsten Umgebung der Heilige Maria-Kirche lokalisieren. Infolge der durchgeführten Analyse betrachten wir die-

se Stelle als solche, die die Piasten besonders ausgezeichnet haben, weil dort periodisch, wahrscheinlich schon seit dem 10. Jh. die Vorführungen der Monarchenostentation stattgefunden haben, zu der wir nicht nur die öffentlich ausgeübte Jurisdiktion, sondern auch die Thronerhebungen von mindestens manchen Fürsten aus der Piasten-Dynastie zählen können, die zweifellos bis Ende des 13. Jh. praktiziert waren. Wir stellen also eine Hypothese, dass Poznań nicht nur ein sehr wichtiges Kult-, Militär- und Verwaltungszentrum des Piasten-Polens und auch eine „staatliche" Residenz der Herrscher, sondern auch ein von mehreren machtgebenden Monarchiezentren war, der dem Gniezno und mit der Zeit auch Kraków untergeordnet war. Wir sind geneigt, im Komplex von obigen Merkmalen, den hauptstädtischen Charakter des frühmittelalterlichen Poznań zu sehen, wobei wir den Begriff „hauptstädtisch" buchstäblich von dem „altertümlichen", sich in der Burg befindlichen Thron von Piasten (altpolnisch Thron = stolec, Hauptstadt = stolica) ableiten.

Deutsch von *Małgorzata Zdzienicka*

Dr. Michał Kara
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
ul. Rubież 46, 61-612 Poznań
Polska

FILIP LAVAL

O STŘEDOVĚKÉ TVRZI V ČIMICÍCH A O TOM, CO JI PŘEDCHÁZELO
PŘÍKLAD VÝVOJE SÍDELNÍHO AREÁLU V PRAŽSKÉM ZÁZEMÍ
The medieval fortified manor at Čimice and earlier structures on its site
Example of development of a settlement area in the hinterland of Prague

Praha-Čimice – středověk – sídliště – tvrz – dvůr – zázemí Prahy
Praha-Čimice – Middle Ages – Settlement Area – Fortress – Manor – Hinterland of Prague

Studie přináší hlavní výsledky nového zpracování výzkumu v Praze 8-Čimicích, který probíhal pod vedením V. Humla v letech 1975–1984 a přinesl doklady o dlouhodobém středověkém osídlení místa. Těžiště práce spočívá v základním utřídění poznatků k raně a vrcholně středověkým fázím osídlení. Pozornost již v době výzkumu budil především objekt, k jehož stavbě byly použity opukové kvádříky typické pro románskou architekturu, který byl překryt stavbou vrcholně středověké tvrze. Podkladem k rekonstrukci základních kapitol vývoje byl rozbor keramických nálezů ze zahloubených objektů a pokus o vyhodnocení terénní dokumentace a její výpovědi k vývoji historických terénů na lokalitě. V závěru se autor snaží zasadit výpověď čimického výzkumu do historického kontextu

This is a re-study of results of an excavation at Praha 8-Čimice, carried out in 1975–1984 under the direction of Václav Huml, which provided evidence for long-term medieval settlement on this site. The paper focuses on the essential seriation of evidence for the local early- and high medieval settlement. The first author's attention was attracted to a feature using Romanesque-style ashlar stones of opuka (local chalky limestone) and superimposed by the manor building of high Middle Ages. The large extent of the excavation allows an access to the transformations and transfers of settlement activities within one single settlement unit. The reconstruction of the fundamental development sequence is based on analysis of pottery finds from the sunk features, as well as on an attempt at evaluation of the field documentation and its information value with respect to development of the site's historical stratification. In the final section, the author attempts an integration of the information provided by the Čimice excavation into the historical context.

Úvod

Druhá polovina 20. století přinesla konec dlouhé sídelní tradice pražského zázemí. Předměstské vsi nahradila periferie velkoměsta. Svědkem nešťastného stavebního ruchu, který byl původcem nevratných proměn, byla v tomto neopakovatelném okamžiku i archeologie. Nepřísluší mně a asi ani této době, abychom soudili počínání předchůdců, kteří před třiceti a více lety začali zachraňovat části celku, jehož zbytky jsou ničeny ještě před našima očima[1].

[1] Veškeré diskuse o okolnostech a příčinách dnešního stavu starších výzkumů obecně, zejména jejich publikace, ztrácejí smysl ve chvíli, kdy jsou vedeny samoúčelně, bez snahy obrátit nepříznivé věci v lepší. Naděje na zaplňování publikačních dluhů minulosti, ať už vznikly za jakýchkoli okolností, spočívá na univerzitní půdě. Krokem na této cestě má být i předkládaný příspěvek vycházející z diplomní práce zadané na Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK. Vedoucímu práce prof. Janu Klápště děkuji za veškerou podporu, za cenné konzultace patří dík zejména Ladislavu

Jako archeolog Muzea Hlavního města Prahy zažil Václav Huml jak dobu před r. 1990, tak období po tomto datu s jeho horečnatou a rovněž spornou stavební aktivitou převážně v městském jádru. Jeho jméno figuruje u dlouhé řady terénních výzkumů, zhusta dosti značného rozsahu. Za nimi následovaly jen menší publikační položky. Na obsáhlejší zpracování se jejich autorovi nedostalo času. Ten samý čas nutí vyhnout se hodnocení kvality výzkumu nebo stížnostem na absenci té či oné součásti dokumentace.

Výzkum v Čimicích u Prahy je kapitolou nastíněného příběhu. Po dvaceti letech od poslední výzkumné sezony (1984) zbývá jediné: probrat plány, výkresy, hmotné nálezy a pokusit se rekonstruovat základní kapitoly středověkého vývoje osídlení v Čimicích.

Úvod archeologického zájmu o středověký vývoj Čimic je spojen se jmény N. Maška a M. Slabiny, kteří r. 1967 získali při povrchovém sběru na parcelách 863 a 865 jižně od druhého (dnes zaniklého) rybníka první doklady o raně středověkém osídlení. První předstihový výzkum vedla v letech 1971–1972 *I. Pavlů* na stejných parcelách (*1975*). Sondáž zachytila kulturní vrstvu a objekt, datovaný tehdy autorkou podle kalichovitého okraje do 12. století. Na celkovém plánu (*příloha I*) jsou v situačním pohledu plochy této sondáže vyplněny černou barvou.

Václav Huml se vedení výzkumu ujal v době počátku konce starých Čimic, roku 1975. V návaznosti na masivní stavební a terénní zásahy do intravilánu i blízkého okolí vsi využila archeologie všechny základní postupy destruktivního výzkumu. Vedle ručního rozebírání terénu v plošně omezených sondách došlo i na plošnou skrývku nadložní zeminy a dokumentaci lineárních výkopů.[2] Rozsah výzkumu je patrný z celkového plánu (*příloha I*). Podkladem pro nové zpracování byly hmotné nálezy a dokumentace z depozitáře Muzea Hl. m. Prahy. Po vytipování zřetelně vymezených zahloubených objektů bylo nejprve třeba shromáždit rozptýlené keramické nálezy do uzavřených celků (vzhledem k povaze výzkumu nebylo možno až na výjimky pracovat s nálezy z nadložních vrstev jako s nálezovými celky). Dokumentace vyčleněných objektů a jejich inventáře jsou jádrem nálezového katalogu, který bude publikován na jiném místě (viz pozn. 2). Určitou pomocí byla torza nálezových zpráv o některých výzkumných sezónách, vyrovnat se bylo třeba i s již publikovanými menšími studiemi z pera autora výzkumu (*Huml 1984*; *1985*; *1986a*; *1986b*; *1988a*). Výsledný katalog čítá 56 objektů rozdělených do čtyř ploch výzkumu (A, B, C, D). Ne všechny z těchto položek bylo možno využít ve vlastním rozboru. Během práce na shromažďování hmotného inventáře objektů a terénní dokumentace se ukázalo, že část korpusu lze zachytit pouze „na papíře“, tj. v rukopisných evidenčních nálezových sešitech, které jinak výborně posloužily jako výchozí bod. Týká se to šesti položek katalogu.

Hrdličkovi a Martinu Ježkovi. Za velkou vstřícnost a laskavé pochopení děkuji vedoucí archeologického oddělení Muzea Hl. m. Prahy Mirce Šmolíkové a vedoucí sbírkových fondů Haně Nedvědové.

[2] Postup prací v jednotlivých sezonách, dosavadní interpretace a datování autora výzkumu atd. budou otištěny v materiálově pojaté práci připravované pro Muzeum Hl. m. Prahy (Archaeologia Pragensia), kam přirozeně náleží.

Starší osídlení

Nejstarší osídlení doložené výzkumy Václava Humla v Čimicích se řadí do mladší doby římské (*Huml 1976–1988*, určil V. Sakař). Keramické nálezy, jako jediný datovací prostředek použitelný pro účely této práce, rámcově zařaditelné do řečeného období pochází z plochy A, B a C. V ploše A proběhla rozsáhlá skrývka na podloží, o jejímž rozsahu dnes nemáme zcela přesnou představu. Veškeré další úvahy je proto potřeba předeslat poznámkou o omezené vypovídací hodnotě výsledků této části výzkumu.[3] V dosavadním hodnocení se do římského období řadí objekty 21 z plochy A a 16 z plochy B (*obr. 1*). „Čistotu" inventáře objektů 28 a 36 nelze mít za prokázanou. Vzhledem k torzovitému dochování objektů, které lze charakterizovat jen velmi obecně jako sídlištní, je dnes patrně nejdůležitějším závěrem sama evidence mladořímské složky osídlení v Čimicích. K objektům a nálezům z tohoto období v ploše A a B se připojuje ještě silný podíl v inventáři objektu 44 v ploše C. Z 296 zlomků tohoto souboru se do doby římské hlásí asi 50 %. Jakkoli je přítomnost těchto střepů v dané výplni sekundárního původu, je třeba počítat s tím, že někde v ploše C nebo v její blízkosti, tj. severně od rybníka, se osídlení v době římské původně vyskytovalo.

Po časovém úseku, jehož délku lze vymezit pouze na základě nesnadného určení intervalu mezi vyzněním keramických zlomků doby římské a nástupem tzv. pražského typu, byla plocha A zaujata časně slovanským osídlením. Informace autora výzkumu, která se vztahuje celkem k devíti objektům (např. 20, 24, 33), přináší nejasnou výpověď. Profil výplně dotyčných objektů měl být utvářen tak, že do určité hloubky obsahoval pouze časně slovanské zlomky, od zřetelného rozhraní níže pouze zlomky doby římské (*obr. 2*). K časně slovanskému období by měly náležet objekty, které svou charakteristikou nejvíce připomínají jámy označované za obilnice (34, 35, 37, 38; *obr. 3*). Totéž lze pravděpodobně říci o třech objektech interpretovatelných jako relikty obydlí (22, 23, 31; *obr. 4*). Nečetné nálezy z objektu 22 reprezentuje zejména velký nezdobený zlomek těla nádoby s okrajem, přiřaditelný k pražskému typu. K pražskému typu náleží i některé zlomky z objektu 31 a 23. Zde vystupují spolu s masivním dnem nádoby této keramiky i zdobené zlomky s okraji, které jednoduché profilaci pražského typu neodpovídají. Na období časně slovanské navazuje v tradičním časovém schématu doba starohradištní, jejíž inventář je na ploše A v Čimicích rovněž zastoupen. Nejzřetelněji lze k starohradištnímu období přiřadit patrně nálezy z objektů 17, 20 a 30 (*obr. 5*). Ve všech třech případech se jedná nejspíše o tzv. obilnice.

Pokračování sídelních aktivit (v ploše A) v následujícím období se jeví jako značně nejisté. Ke středohradištnímu období by se mohly vázat ojedinělé zlomky z obj. 18, mladohradištní nálezy ve stopovém množství bylo možné pozorovat v obj. 18 a v obj. 26 (*obr. 6*).

---

[3] Jako obvykle v takovýchto případech je třeba počítat s tím, že byla odebrána kulturní vrstva, příp. souvrství včetně částí do podloží zahloubených objektů. Neznámý počet objektů patrně zmizel zcela. Výplně mohly být rozvlečeny a zatlačeny do půdorysů jiných objektů, což může zejména v případě mělčeji zahloubených objektů působit potíže v jejich časovém zařazení.

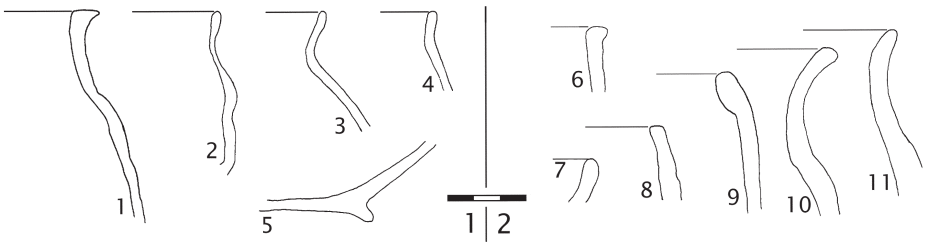

Obr. 1. Čimice, výběr keramických zlomků z objektů datovaných do doby římské. **1** obj. 16 (plocha B); **2** obj. 21 (plocha A).
Fig. 1. Čimice, sample of pottery fragments from features dated into the Romano-Germanic age. **1** feature 16 (area B), **2** feature 21 (area A).

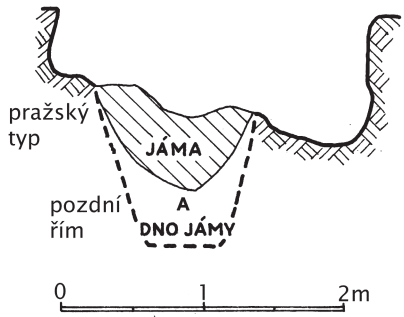

Obr. 2. Čimice, plocha A. Příklad objektu s rozhraním ve výplni; obj. 33.
Fig. 2. Čimice, area A. Example of a feature with an interface in its filling, feature 33.

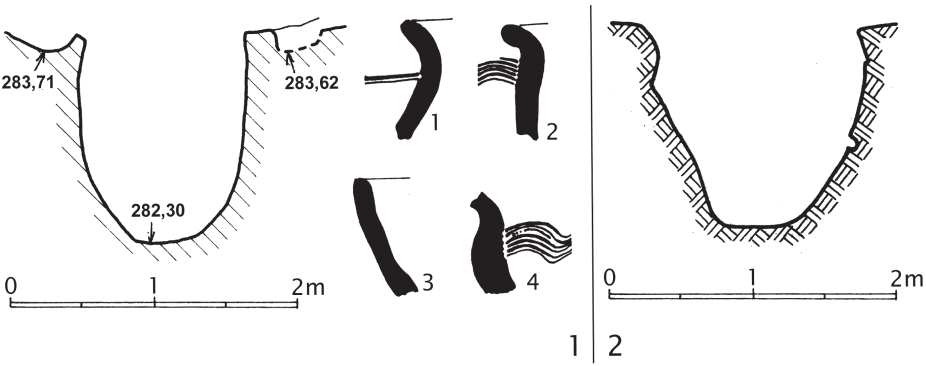

Obr. 3. Čimice, plocha A. Příklady objektů časně slovanského období interpretovaných jako obilnice. **1** obj. 35 s výběrem příslušných keramických zlomků (podle *Huml 1976–1988*, [za rok 1976]); **2** obj. 37.
Fig. 3. Čimice, area A. Examples of features of Early Slavic age (c. 550–700 A.D.) interpreted as grain silos. **1** feature 35 with a sample of the relevant pottery fragments (from the Find Report for 1976), **2** feature 37.

Časně slovanské až středohradištní osídlení nebylo v jiných plochách výzkumu V. Humla evidováno. Velkou výhodou čimické lokality je, že se může opřít o nedávné zpracování nálezů z hradiště Bohnice-Zámka a dalších blízkých poloh (*Profantová 1996*). Ze srovnání vyplývá, že v Čimicích na ploše A jsou přítomny nálezy příbuzné s částí nálezového spektra bohnického hradiště. Vedle zlomků nezdobených keramických nádob pražského typu identifikovatelných zejména po-

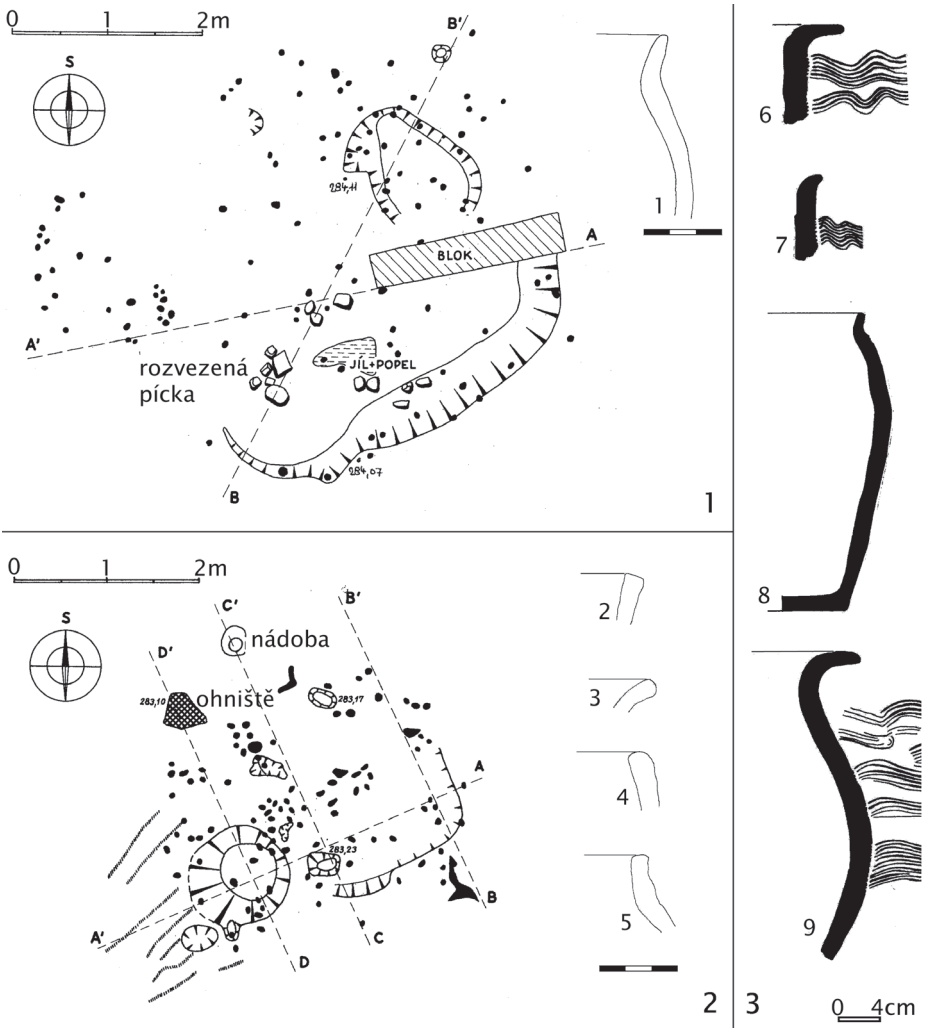

Obr. 4. Čimice, plocha A. Relikty objektů interpretovaných jako obydlí. **1** obj. 22 s výběrem příslušné keramiky; **2** obj. 31 s výběrem příslušné keramiky; **3** výběr keramických zlomků z objektu 23 viz *obr. 3*.
Fig. 4. Čimice, area A, Vestiges of features interpreted as dwellings. **1** feature 22 with a sample of the relevant pottery, **2** feature 31 with a sample of relevant pottery, **3** a sample of pottery fragments from feature 23 (from the Find Report for 1976).

dle okraje a materiálu nacházejí své protějšky v areálu bohnického hradiště nebo na jeho předpolí okrajové zlomky z objektu 17 (*Profantová 1996*, obr. 15: 1) a z objektu 24 (*Profantová 1996*, obr. 18: 1). Torza nádob s výzdobou v horní třetině výšky z objektu 30 mají jednoznačné analogie ze sběrů na hradišti a předpolí (*Profantová 1996*, obr. 27: 2, 32: 12, 38: 1). V celkovém pohledu na variační šíři okrajů z čimické plochy A je možné shledávat podoby s okraji I., II. a III. typu *N. Profantové* (*1996*, obr. 43). Ve výzdobě dominuje rytí hřebenem, na rozdíl od bohnického hradiště nebyly zaznamenány hřebenové vpichy/vrypy.

Ze srovnání s velkou pravděpodobností vyplývá současnost osídlení čimické plochy A s časně slovanskou etapou a se starohradištními fázemi v Bohnicích-Zámce. Pokračování čimického sídliště do středohradištního období je poněkud

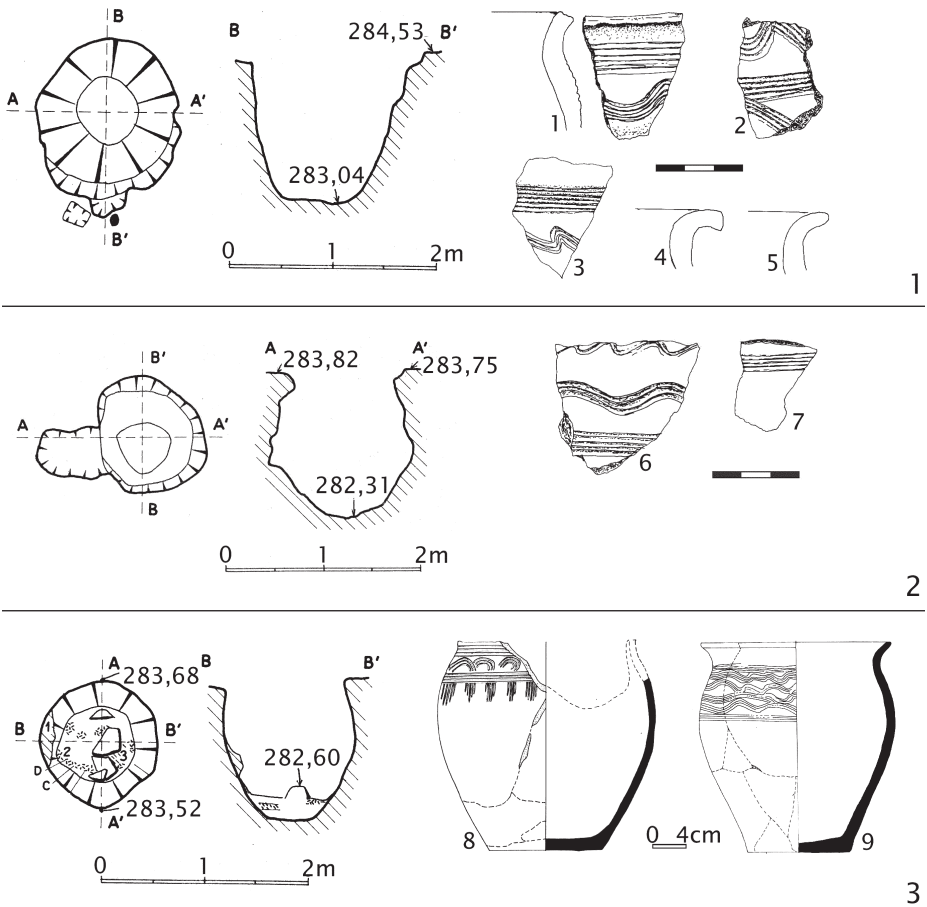

Obr. 5. Čimice, plocha A. Objekty řazené do starohradištního období s výběrem příslušných keramických nálezů. **1** obj. 17; **2** obj. 20; **3** obj. 30.
Fig. 5. Čimice, area A, features assigned to the Old Slavic period (c. 700–800 A.D.), with samples of the relevant pottery finds. **1** feature 17, **2** feature 20, **3** feature 30.

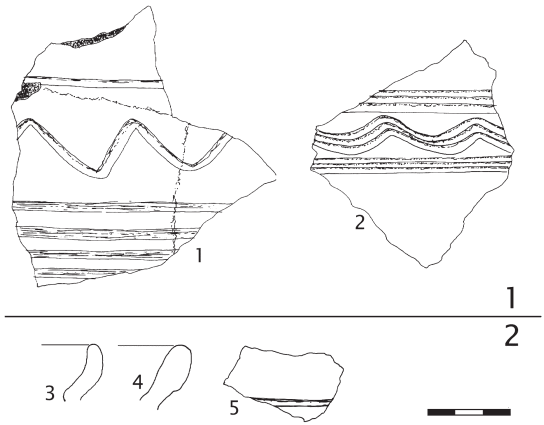

Obr. 6. Čimice, plocha A. **1** obj. 18; **2** obj. 26, keramické zlomky náležející patrně do závěru středo- a počátku mladohradištního období.
Fig. 6. Čimice, area A. **1** feature 18, **2** feature 26, pottery fragments from Area A probably belonging to the later stages of the Slavic age (c. 550–1250 A.D.), same scale for all.

sporné. V rámci všech ploch, které výzkum zasáhl, se středohradištní keramika vyskytuje pouze v ploše A, a to ve stopovém množství.

V celkovém pohledu na nálezy ze všech ploch výzkumu zřetelně chybí určitá část nálezového spektra, které je příznačné pro pražskou oblast. Po ojedinělých zlomcích středohradištních vystupují až soubory, jejichž charakteristickou součástí je horizont keramiky s kalichovitým okrajem. Autor výzkumu viděl v „neosídleném pásu" mezi plochou A a B důkaz, že *„mladší osídlení nenavazuje na starší stupně hradištního období"* (*Huml 1986a*, 445).

Osídlení v mladším raném (od 10./11. století) a vrcholném středověku

Mladohradištní a vrcholně středověká kapitola osídlení tvoří nejpodstatnější součást výsledků výzkumu V. Humla i předkládaného zpracování. Z hodnocení starších komponent je zřejmé, že nadále bude řeč pouze o plochách B, C a D. Nízká kvalita inventáře objektů (četnost souborů, celistvost keramických tvarů atd.) umožnila využít keramických nálezů pouze k časovému zařazení. Z povahy lokality, jejího dlouhodobého využívání, je zřejmé, že se v prvé řadě bylo třeba pokusit o přiblížení vnitřního relativně chronologického vývoje. Velkou výhodou je blízkost středověké pražské aglomerace. Je nasnadě, že základní horizonty její keramické sekvence se odrazily i v keramické náplni čimických objektů. Jednoduchý přístup nového rozboru výzkumu spočívá v pokusu o stanovení několika základních horizontů, tj. skupin objektů, v jejichž rámci vykazuje keramický inventář obdobnou skladbu. Takto vyčleněné skupiny objektů lze v zásadě považovat za vývojové fáze lokality. Oprávněnosti zmíněného přístupu napovídá půdorysná situace v ploše C, z níž je zřejmé, že všechny objekty nemohly existovat současně. První krok směřuje

k vyhledání stratifikovaných situací, ze kterých lze očekávat nejpevnější uchopení základních relativně chronologických vztahů.

– V ploše B je nejlépe čitelná situace objektu 39.[4] Objekt byl zastižen jižně od západního, dnes zaniklého rybníka v liniovém výkopu, který byl pro potřeby výzkumu rozšířen do nepravidelné sondáže. V jejích hranicích se objevila severní část půdorysu zahloubeného objektu s kamennou destrukcí v severozápadním rohu (*obr. 7*). Při severní straně půdorysu objektu se rýsovaly terénní útvary upozorňující na případnou existenci vchodu v těchto místech. Důležitější než popis vnějších charakteristik objektu označitelného nejspíše za zbytek zemnice, polozemnice atd., je v tomto případě vertikální situace, kterou přibližuje příčný řez. Na něm je patrná výplň, která mohla vzniknout v krátkém časovém období, snad jednorázově.[5] Nálezový obsah výplně je patrný z *obr. 7: 2*. Celý objekt je překryt vrstvou, z níž pochází sortiment profilace okrajových zlomků odlišný od inventáře z výplně objektu (*obr. 7: 3*).
– Další dvojice porušujících se stratigrafických jednotek je třeba hledat v ploše s nejhustším výskytem archeologických objektů – v ploše C. Superpozice byla zaznamenána v souvislosti s objektem tvrze (obj. 52). K situaci se nedochovala žádná dokumentace, avšak o její existenci svědčí výmluvný popis na třech nálezových sáčcích, hovořící o „starším objektu porušeném zdivem kamenného domu". Výplň objektu by se tedy měla uzavřít před vykopáním jámy pro zahloubenou část tvrze. Ze tří zmíněných sáčků pochází keramické zlomky na *obr. 8* (k obj. 52 viz dále).
– Nejcennější příspěvek k poznání chronologických vztahů poskytla situace kruhového příkopu tvrze, který porušil starší objekt 51 (*obr. 9*). Jeho popisu se věnuji níže, na tomto místě postačí zmínka, že se jedná o nevelký relikt tolik diskutovaného pravoúhlého zahloubeného objektu vyzděného kvádříkovým zdivem.

Charakteristika klíčových keramických souborů[6]

Hodnocení keramických souborů naráží na několik úskalí. Chyba mohla nastat při rekonstrukci nálezových celků, je také otázka, kolika nechtěnými síty prošel nálezový fond před zpracováním. Svou roli sehrává malá četnost souborů.

---

[4] Při vyhledávání stratigrafických situací jsem byl nucen vynechat otázku žlabů v sondách v ploše B, o kterých se zmíním níže (parcela 828, výzkum r. 1975). Autor výzkumu sice hovoří o jejich vzájemné superpozici (*Huml 1984*, 311) a odlišné době zániku, ale dokumentace žádnou zřetelnou výpověď v tomto směru nepřináší.

[5] Plošná ohraničenost vrstviček nebo čoček v rámci vrstvy 4 by mohla naznačovat, že vznikly při zasypávání objektu během krátkého časového úseku. Zdá se, jako by se do masy zásypu přimíchaly pouze tu a tam menší objemy jiného materiálu. V případě, kdy by objekt po svém funkčním zániku zůstal dlouhodobě otevřen a jeho výplň se tvořila jen zvolna, bylo by možno předpokládat utvoření sledu většího množství slabších vrstviček, které by ve svém charakteristickém prohnutí procházely napříč celým profilem objektu. Veškeré úvahy jsou možné jen v případě, svěříme-li se dobové dokumentaci.

[6] Je přirozené, že pokus o vytvoření relativně chronologické osy čimických nálezů vychází ze znalostí, kterými disponujeme díky poznání pražské oblasti. Východiskem je dnes již podložená představa vývoje pražské keramiky (11.)12.–13. stol. ve výrazných horizontech (např. *Hrdlička 1993*), které by

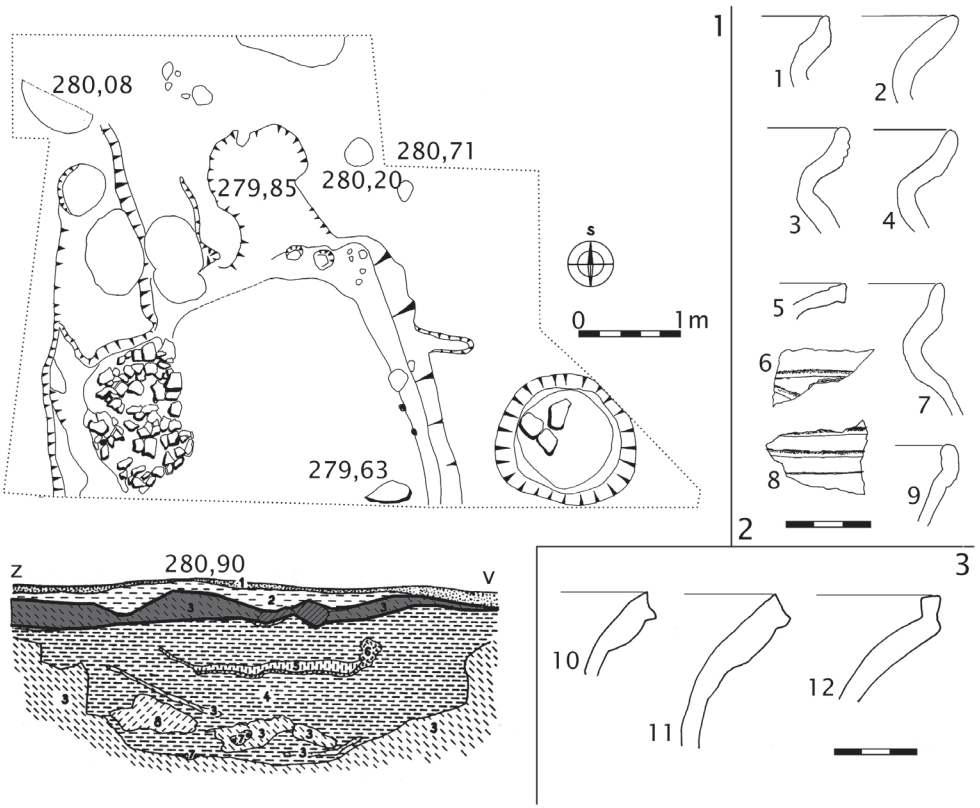

Obr. 7. Čimice, plocha B. Objekt 39. **1** půdorys a profil příčného řezu objektem, na řezu šedě vytažena vrstva překrývající výplň objektu, řez zřejmě není veden jižní stěnou sondy. Východně od objektu 39 byla odryta kruhová, nejspíše zásobní jáma, jejíž dno se zahlubovalo 140 cm do podloží (*Huml 1986a*, 446). K jámě nebylo možno s jistotou přiřadit žádné nálezy; **2** výběr keramických zlomků z výplně objektu; **3** výběr zlomků z vrstvy objekt překrývající.

Fig. 7. Čimice, area B, feature 39. **1** plan and section of a transversal section through the feature, a layer superimposed over the feature filling is coloured in grey, the section is obviously not drawn through the southern side of the trench, **2** a sample of pottery fragments from the feature filling, **3** a sample of fragments from the layer superimposed over the feature filling.

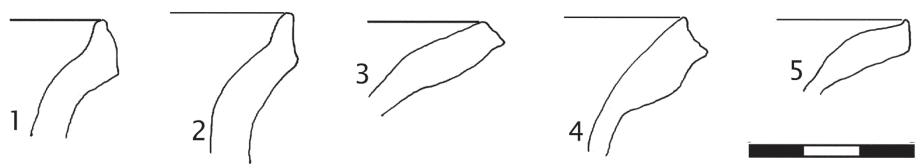

Obr. 8. Čimice, plocha C. Keramické zlomky pocházející z blíže neurčitelného objektu porušeného zdivem tvrze.

Fig. 8. Čimice, area C. Pottery fragments coming from a closely unidentified feature cut into by the manor masonry.

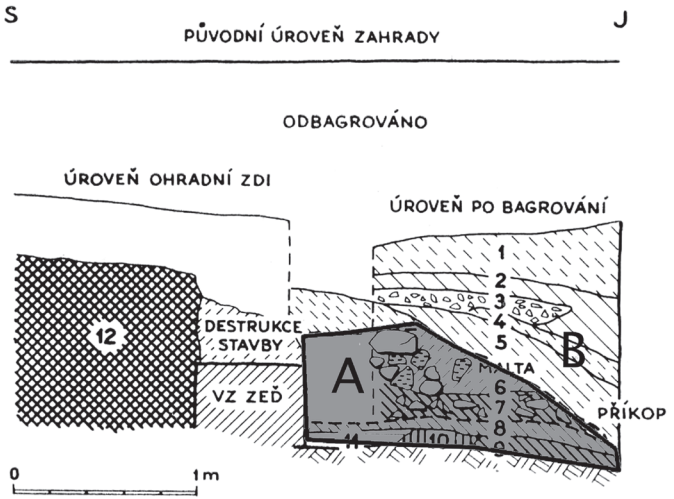

Obr. 9. Čimice, plocha C. Stratigrafická situace kvádříkového objektu 51 a příkopu tvrze. **A** šedě vyplněn interiér kvádříkové stavby – destrukční vrstvy, zásyp; **B** vrstvy zásypu příkopu.
Fig. 9. Čimice, area C. Stratigraphical position of the ashlar-masonry feature 51 and the manor ditch; **A** ditch-filling layers, **B** destruction layers and filling of the interior of the ashlar-masonry building, filled in grey.

se neměly výrazně časově překrývat. Pro případ čimické lokality tvoří nejstarší referenci horizont kalichovitého okraje. Do datování jeho vyznění nedávno výrazně promluvila *A. Bartošková* (*1999*) na základě zpracování zánikového horizontu budečské akropole. Připomeňme, že zánik budečského opevnění a sídelních aktivit na akropoli klade autorka odůvodněně do 2. pol. 11. stol. Po vyznění kalichovitého okraje se otevírá snad až 150 let dlouhá perioda charakterizovaná diskusí o zduřelém okraji. Předpokladem vstupu do této diskuse je orientace v terminologické spleti adjektiv archaický, silnostěnný, tenkostěnný, klasický a tzv. klasický. Zřetelným prvkem spadajícím do první fáze tohoto intervalu je archaický zduřelý okraj, který se projevuje na publikovaných kresbách jednak silnějším průřezem střepu, jednak méně ostrými hranami. Archaický zduř. okraj by měl být dále provázen dalšími typy, které publikuje *L. Hrdlička* z výzkumu v Husově ul. (*1993*, 97, 101–103), postupem času se přidávají rané formy zásobnice s (vysokým) vzhůru vytaženým okrajem (*Hrdlička 1993*, 97) a náleží sem i škála okrajových zlomků označených jako nová keramická třída, jejíž charakteristika je vedle variant okrajů postavena na rozpoznání tenčího a tvrdšího střepu tmavšího zbarvení s hladším, často bíle malovaným povrchem (*Čiháková – Hrdlička 1990*). Spodní mez datování horizontu (archaicky) zduř. okraje lze dnes přibližně určit na základě výše uvedených závěrů z budečského výzkumu. Na rozdíl od staršího bádání to znamená posun směrem dolů po časové ose. Do jaké míry se tento pohyb projeví na datování horní meze intervalu je předmětem diskuse.

Už v rámci archaicky zduř. okraje mělo docházet k zeslabování střepu (*např. Bartošková 1999*, 733, pozn 6.). Posun ke klasicky zduř. okraji jako další fázi horizontu pak byl provázen dalším zeslabováním hmoty střepu a ostřejší profilací. Její příčinou měla být změna v technologii a charakteru keramického těsta. Snad lépe vyhraněnou variantou je „tzv. klasicky zduřelý okraj" L. Hrdličky, jehož bezpečným znakem je bělavý střep a hladký povrch s jemnými modelačními rýžkami na okraji a podhrdlí (*Hrdlička 1993*, 97). Jeho výskyt je kladen do vztahu ke kolonizačním vlivům. V Praze je jeho rozptyl vázán na místa, která byla podle písemných pramenů intenzivněji osídlena a zastavěna až v souvislosti s lokací (*Hrdlička 1993*, 101). Klasický zduřelý okraj je doprovázen dalšími typy, zejména nízkým vzhůru vytaženým okrajem. Svou chronologickou výpovědí přináší též výskyt zvonovitých misek/pokliček (*Klápště 1998*, 140). Patří sem zřejmě i tzv. kyjovité okraje masivních tuhových zásobnic. Tímto horizontem (klasicky zduřelého okraje) se vývoj středověké keramiky pražského okruhu nepochybně dostává do 13. stol. Zmíněný sortiment také tvoří součást počátku chronologické řady keramiky charakterizované nejlépe na příkladě černokosteleckého středověkého osídlení (*Klápště 1978*). Jeho závěrem byl pokročilý vývoj směrem k vrcholně středověkému hrnčířství, zachycený *M. Richterem* a neformálně označovaný jako „horizont Sekanka" (*1982*, 112). Z novějších příspěvků k poznání závěru hradištního hrnčířství je studie I. Boháčové o souboru ze Staré Boleslavi (*Boháčová – Špaček 2001*).

Z výplně objektu 39 pochází 62 zlomků keramiky, z toho 7 okrajů (*viz obr. 7: 2*), z nichž 3 nebo 4 náleží ke kalichovitým, 2 okraje lze zařadit s obtížemi, 1 okraj snad náleží k typu zduřelého okraje, není ale vyloučeno ani zařazení k límcovitým okrajům, popř. průběžným typům. Výzdoba na keramice sestává ze samostatných nebo vícečetných rýh vodorovného nebo vlnitého průběhu. Na některých zlomcích se uplatnil bílý přetah. Inventář objektu 39 indikuje **I. horizont** čimického středověkého osídlení. Jeho skladbu lze přibližně srovnat s horizontem kalichovitého okraje pražské oblasti.

Následný **II. horizont** definují hned tři stratifikované nálezové soubory: z vrstvy překrývající objekt 39 pochází okraje zduřelé a vzhůru vytažené, v zásadě shodný sortiment pochází z objektu narušeného zdivem tvrze. Do stejného horizontu řadím i nálezy z torza kvádříkového objektu (objekt 51, popis a inventář viz dále), kde dominují nízké okraje vzhůru vytažené, nechybí ani zduřelý okraj. Výzdobu tvoří jednoduché (šroubovicové) rýhy, samostatné nebo v úzkém svazku. Některé zlomky indikují přítomnost tvaru baňatého hrnce s nízkým vzhůru vytaženým okrajem, jehož podhrdlí je zdobeno mělkými rýhami běžícími v úzkém svazku. II. horizont zřejmě odpovídá horizontu zduřelého okraje, obecně keramice pokročilejších fází mladohradištního období. Pro všechny tři soubory je společná absence vrcholně středověké keramiky.

Poslední soubor, který je podkladem k definování **III. horizontu**[7] čimické lokality, pochází z výplně zahloubeného reliktu tvrze. Vedle zlomků pozdní tradice hrnčířství raného středověku tvoří podstatnou a chronologicky směrodatnou součást výrobky vrcholně středověkého řemesla. Jsou reprezentovány tenkostěnnými střepy světlého zbarvení, kvalitního výpalu, často s červeným malováním. Části těl nádob byly pokryty vývalkovou šroubovicí. Je zastoupen větší fragment džbánu s radýlkovou výzdobou. Mezi nečetnými okraji se vyskytuje okruží.

Základní chronologické schéma

Na nastíněnou třídílnou chronologickou sestavu jsem se pokusil navázat další položky vybrané z nálezového katalogu.

Objekt 39 zůstává v rámci I. horizontu osamocen. Evidence ojedinělého kalichovitého okraje z východněji položené sídlištní situace plochy B dokládá možnost starších fází osídlení v těchto místech (západní část parcely 828).

K objektu 39 – I. horizontu – by se snad mohl chronologicky blížit inventář objektu 46 v ploše C (*obr. 10*). V jeho souboru nalezneme ojedinělé okraje kalichovité profilace, dále okraje archaicky(?) zduřelé, profilovaná okruží a asi též varianty zařaditelné k tzv. nové keramické třídě (v pojetí *Čiháková – Hrdličky 1990*). Ve dvou

[7] Pro orientaci případných čtenářů-nearcheologů uvádím rámcové absolutní datace horizontů osídlení. I. horizont: pol. 10.–11. století, II. horizont: 12.–1. pol. 13. století, III. horizont: 2. třetina 13.–14. století. Je třeba připomenout, že diskuse o chronologii ať už relativní nebo absolutní v žádném případě neskončily.

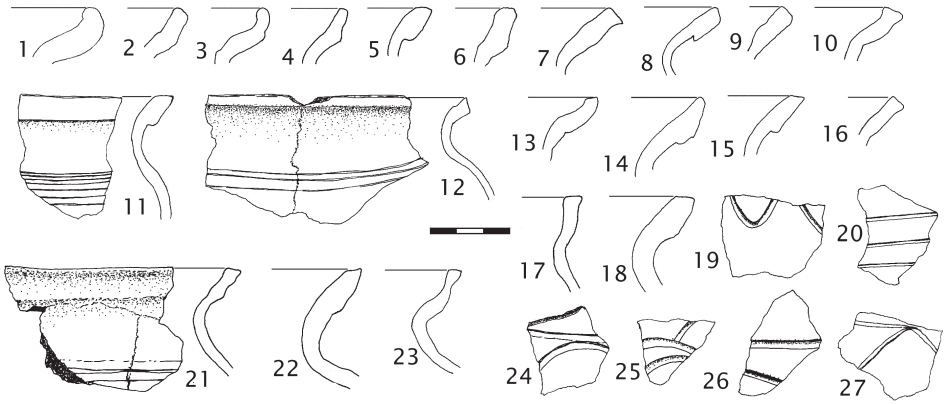

Obr. 10. Čimice, plocha C. Objekt 46, výběr keramických zlomků (všechny okraje v rámci souboru).
Fig. 10. Čimice, area C, feature 46, sample of pottery fragments (all rims of the group).

případech nelze vyloučit přítomnost tenkostěnných (archaicky/klasicky?) zduřelých okrajů. Na zlomcích často vystupuje bílá barva kryjící plošně povrch střepu. Je možné, že objekt 46 znamená určité zjemnění hrubé třístupňové chronologie.

Ke třem souborům, na jejichž základě byl popsán II. horizont, se hlásí zřetelně uchopitelná množina objektů. Z plochy B jižně od rybníka sem náleží objekty, které dohromady skládají dva různě orientované žlaby (*obr. 11*). Oba žlaby měly ploché dno, jehož šířka výrazně kolísala (40–120 cm), při povrchu podloží dosahovaly žlaby šíře až 270 cm (jindy pouhých 50 cm). Zarážející je místy zcela nepatrné zahloubení pouhých 25 cm, jindy dosahující ca 40 cm. To vyvolává otázku možných proměn nadložních vrstev po zániku osídlení v těchto místech. Při rekonstrukci nálezových celků jsem rozdělil nálezy ze žlabů do 4 úseků (objekty 9–12, viz *příloha I*), jejichž charakteristiku lze pro zjednodušení spojit. Jednalo se o nepočetné soubory, v nichž vystupují nízké vzhůru vytažené okraje, zduřelé okraje (klasické), fragmenty zvonovitých misek/pokliček, zlomky tuhových zásobnic, jemné šedobílé střepy s bílým přetahem a modelačními rýžkami na okrajích (vážou se na typ zduřelého okraje) atd. Celkově se nálezy ze žlabů nepochybně hlásí ke třem souborům, které definovaly druhý čimický horizont. Jižně od rybníka se do druhého horizontu řadí ještě obj. 5 – „sídlištní jáma" vykazující silný podíl zvonovitých misek/pokliček (*obr. 12*).

Severně od rybníka, v ploše C, na sebe strhává pozornost kvádříkový objekt 51 (*obr. 13*, *14*), který poskytnul jeden ze stratifikovaných souborů. Objekt je pozůstatkem mělce zahloubené pravoúhlé stavby zachycené asi r. 1979 sondami v prostoru těsně přiléhajícím k severnímu průběhu kruhového příkopu tvrze. V následujících sezonách výzkum postupoval plošným odkryvem v kvadrantech, mezi nimiž nebyly ponechávány kontrolní bloky. Objekt 51 byl odkryt v ploše kvadrantů č. 19, 20, 24 a 25. Při hodnocení stavby je třeba zachovat zdrženlivost. Jisté je, že její zahloubený obvod byl vyložen zdivem o síle asi 50 cm, na jehož vnitřní líc bylo užito kvádříků. Jediný v úplnosti dochovaný vnitřní délkový rozměr lze odečíst na severní straně objektu, činil 580 cm. Neúplně dochovaná západní vnitřní stěna objektu měřila

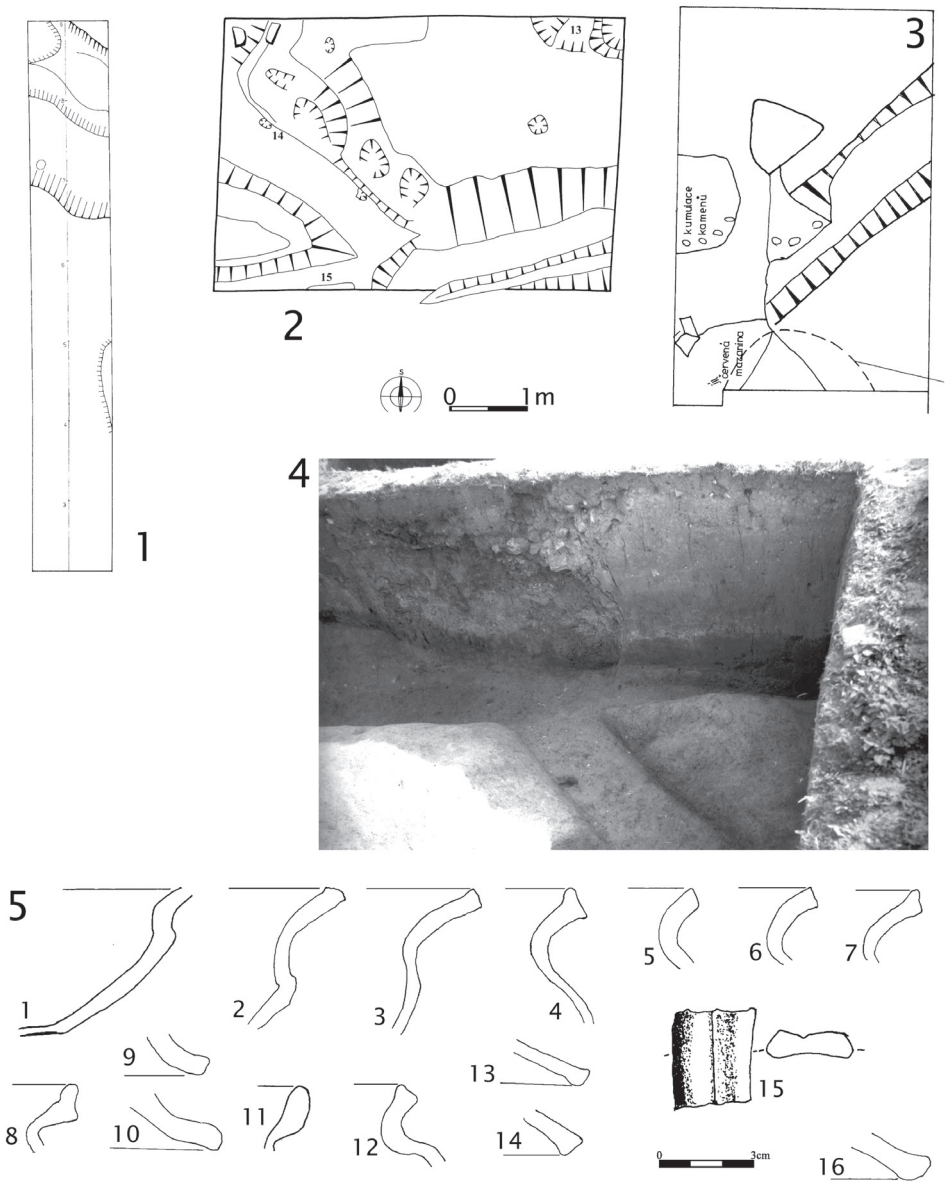

Obr. 11. Čimice, plocha B. Žlaby. **1** obj. 10; **2** sonda V; **3** obj. 9; **4** pohled do sondy V od severu; **5** výběr keramických zlomků (obj. 9–12) a terénní dokumentace jednotlivých úseků (srov. *příloha I*).
Fig. 11. Čimice, area B. Trenches. Sample of pottery fragments (features 9–12) and field documentation of particular sections (see *Appendix I*), **1** feature 10, **2** sounding V, **3** feature 9, **4** view into sounding V from north. Oriented, various scales.

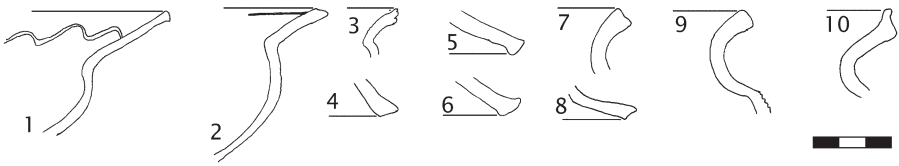

Obr. 12. Čimice, plocha B. Objekt 5. Výběr keramických zlomků.
Fig. 12. Čimice, area B. Feature 5, sample of pottery fragments.

120 cm, její východní protějšek byl dochován v délce cca 160 cm. Jižní strana objektu zmizela při hloubení příkopu tvrze. Jižní břeh příkopu zároveň vymezuje maximální možný rozměr objektu, dále směrem k jihu by výzkum případné pokračující relikty kvádříkového domu odhalil. Nezodpovězené otázky jsou kladeny po povaze pojiva, po existenci vnějšího líce stavby, po charakteru zdiva za kvádříkovým lícem, přínosem by bylo též ověření hloubky základové spáry. Dochovány zůstaly nejvíce tři řádky kvádříků. Dno objektu se zahlubovalo oproti pravděpodobnému současnému povrchu podloží o 20–25 cm. Měřeno od úrovně základové spáry, jak je prezentována na dostupných vyobrazeních (*Huml 1986a*, 447), dochovala se koruna zdiva maximálně do výše 90–100 cm a kvádříkový líc dosahoval nejvýše 60 cm. Dosud jediná publikace se o stavbě vyjadřuje velmi stručně (*Huml 1986a*, 445–448); mezi nepublikovanými přípravnými rukopisy v pozůstalosti autora uložené bez č. j. v archivu Muzea Hl. m. Prahy se nalezlo několik stran s důležitými informacemi týkajícími se i objektu 51: *„Na východní straně pod jižní obvodovou zdí dvora byla nalezena severní obvodová zeď o délce 6,67 m a o dochované výšce 80 cm. Zbytek bočních stěn o délce 116–160 cm představuje torso původního stavu, zničeného v době vyhloubení příkopu. Konstrukce stavby: objekt byl postaven z kvádříků opuky o rozměrech 20 × 36 cm, d. 40 cm, v. 20 cm, d. 15 cm, v. 14 cm spojených světle šedou vápnem bohatou maltou. Spáry stavby byly podřezávány.“*

K otázce, zda bylo zdivo lícováno i na vnější straně, se autor nevyjadřuje. Svou výpověď v tomto smyslu přináší snímek nalezený na stejném místě jako citovaný text, zachycující z východního pohledu odkrytou situaci. Na vnější straně zdiva kvádry zřetelně chybí. Rozhodnout, zda je tento stav původní, nebo byly kvádry vytrhány, snímek nedovoluje. V každém případě si celý objekt zasluhuje pokus o revizní terénní sondáž.[8]

Objekt je porušen příkopem obklopujícím tvrz. Terénní situace byla dále zkomplikována stavbou kamenného objektu, popř. podezdívky „připlentované“ k východní straně dvorní dispozice. Jižní obvodové zdivo tohoto objektu bylo položeno nad severní zdivo objektu 51.

Do druhého horizontu patří v ploše C ještě objekty 42, 44, 45 a 50 (*obr. 15*). Na těchto místech záměrně pomíjím otázku zahloubeného objektu (53) vyzděného lomovým kamenem, jehož torzo výzkum objevil v prostoru mezi severozápadním segmentem příkopu a jižní obvodovou zdí dvora. Jeho situaci a význam pro poznání lokality se pokusím nastínit dále.

[8] Stanovení absolutní výšky povrchu terénu v místech sondáže však bohužel ukázalo, že stavební relikty zjištěné výzkumem v 70.–80. letech se dnes nacházejí pod asi 3 m mocnou navážkou.

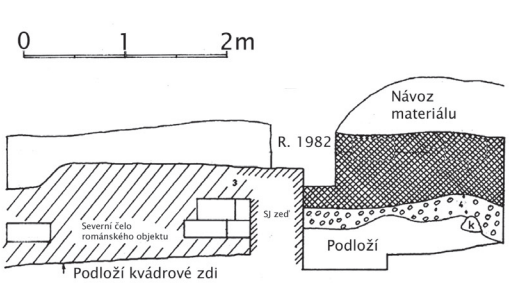
0 1 2m
Návoz materiálu
R. 1982
Severní čelo románského objektu
SJ zed
Podloží
Podloží kvádrové zdi

1

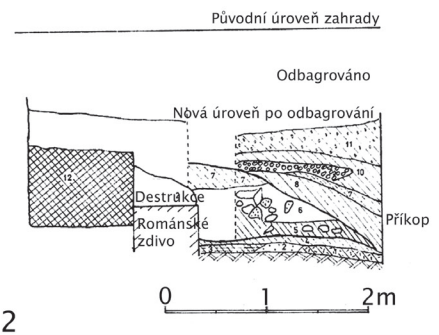
Původní úroveň zahrady
Odbagrováno
Nová úroveň po odbagrování
Destrukce
Románské zdivo
Příkop
0 1 2m

2

3

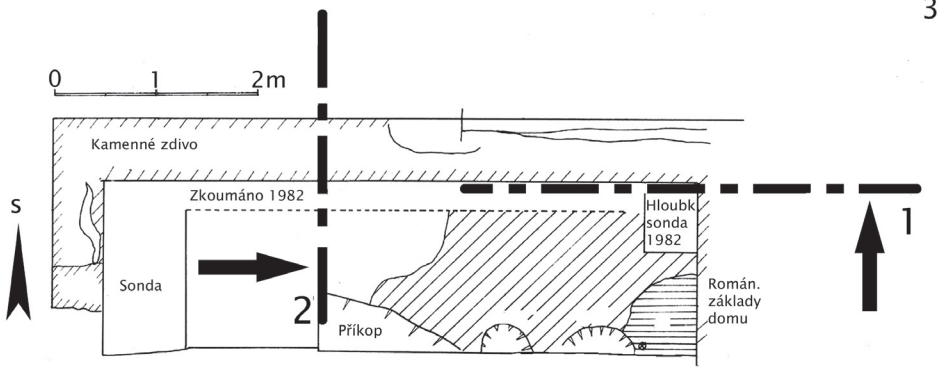
0 1 2m
Kamenné zdivo
Zkoumáno 1982
S
Sonda
2
Příkop
Hloubk. sonda 1982
Román. základy domu
1

4

5

Navazující III. horizont osídlení souvisí se stavbou tvrze. Vztah mezi kvádříkovým objektem a kruhovým příkopem tvrze připouští uvažovat o blízké následnosti destrukce kvádříkového domu a vyhloubení příkopu potažmo stavby tvrze. S tímto předpokladem lze uvažovat i o době vzniku areálu fortifikovaného kruhovým příkopem.

K lokalizaci reliktu tvrze (*obr. 16, 17*) přispěl geofyzikální průzkum. Plošné sondy odkryly zděný objekt o vnitřních rozměrech 680 × 440 cm, s delší osou orientovanou ve směru sever – jih. K západní polovině severní obvodové zdi se zvenčí přimykal menší obdélný půdorys (250 × 180 cm) zdiva vchodové partie. Vnitřní prostor velkého objektu byl rozdělen zbytkem příčné zdi na menší severní část (cca 200 × 400 cm) a větší jižní část (ca 400 × 400 cm). Ve směru příčné zdi vybíhalo z půdorysu směrem k východu v délce ca 300 cm zdivo vymezující severní vchodové partie do zahloubené části stavby. Rovnoběžně s tímto zdivem, o 350 cm jižněji, vystupuje z půdorysu tvrze další zeď. Po ca 150 cm se tato zeď lomila směrem k severu a po dalších ca 200 cm byl její průběh ukončen, nedosáhl zdiva vybíhajícího v ose vnitřní příčné zdi. Východní vchodová partie se tak

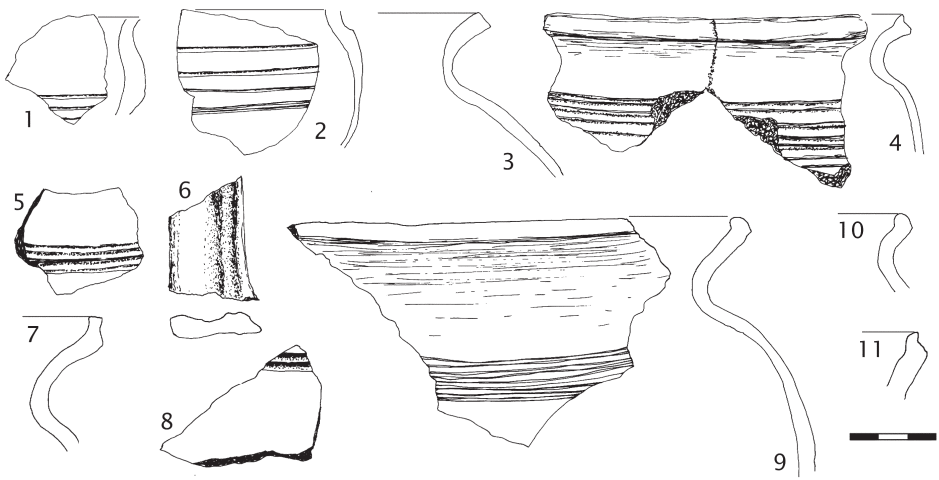

▲ **Obr. 14.** Čimice, plocha C. Objekt 51, keramické nálezy z destrukce v interiéru kvádříkového objektu (viz *obr. 9: A*).

▲ **Fig. 14.** Čimice, area C. Feature 51, pottery finds from the débris in the interior of the ashlar-masonry feature.

◀ **Obr. 13.** Čimice, plocha C. Objekt 51. Nahoře přehled původní kresebné dokumentace – **1**, **2** profily; **3** půdorys; čerchované čáry představují roviny řezů, šipky u čísel vyznačují směr pohledu; **4** pohled od západu na vnitřní líc východního obvodového zdiva; **5** pohled z exteriéru od východu na dochovanou korunu severního obvodového zdiva.

◀ **Fig. 13.** Čimice, area C. Feature 51, upper part: review of the original drawn documentation, plan (3) and sections (1, 2), dot-and-dash lines = section planes, arrows by numbers = direction of view. Photodocumentation, left: inner face of the eastern lining masonry as seen from the west, right: the surviving crest of the northern lining masonry as seen from the exterior and from the east.

jeví jako neuzavřený obdélník. Severní vchod do zahloubeného prostoru tvrze byl dobře dochován. Z dokumentace řezu tímto prostorem lze odečíst, že dno objektu, jehož úroveň je vyznačena prahem dochovaným *in situ*, bylo zahloubeno oproti pravděpodobnému současnému povrchu podloží o ca 160 cm. Z vlastního vchodu se dochovala část ostění portálku. Lomové zdivo se skládalo z buližníků, opukových kamenů, valounů a výjimečně z pískovcových úlomků (*Huml 1985*, 296). Síla obvodových zdí činila ca 100 cm. Jako pojiva bylo užito jílu, malta se uplatnila u vstupních partiích. Šedočerné vrstvičky, které měly být zachyceny na jílovém podloží uvnitř objektu, byly interpretovány jako zbytky dřevěné podlahy. Charakter výplně, označované jako destrukční vrstvy tvořené mimo jiné velkými kusy mazanice s otisky kůlů, tmavě šedým popelem, spáleným dřevem, kameny atd. (*Huml 1985*, 296), vybízel k rekonstrukci dřevěné nadzemní části stavby omítnuté mazanicí. Střecha měla být kryta prejzy. Nálezová situace odráží násilný zánik tvrze. Toto tvrzení se z části opírá o nález petlice a svazku klíčů u severního vchodu, z části o vrstvu spálené mazanice ve výplni objektu (*Huml 1985*, 296).

Z objektů, které mohly být hodnoceny v ploše C, zbývá jediný, který mohl koexistovat s vlastní tvrzí (a dvorem). Je jím komplex zahloubených objektů 40 a 47 (*obr. 18*). Do jeho zásypu se vedle zlomků ze závěrečné etapy raně středověkého hrnčířství dostala i jemná světlá keramika vrcholného středověku. V této souvislosti je třeba alespoň zmínit hypotetické řešení, které vidí v objektu 40+47 předchůdce tvrze. Stejně pravděpodobná je ovšem i současná existence. Při chybění dokumentace terénního vztahu obou objektů lze pouze konstatovat, že do výplní obou objektů se dostaly zlomky vrcholně středověké keramiky.

Do vrcholného středověku, tj. do třetího čimického horizontu, se hlásí ještě osamocený objekt 56 (*obr. 19*) v ploše D. Výzkum v nádvorním prostoru demolovaného č. p. 2 zachytil zahloubený objekt vyzděný nebo vyložený lomovým kamenem. Dno objektu bylo oproti podloží zahloubeno o ca 70 cm. Nepravidelný, nejspíše oválný půdorys měl osy ca 450 × 410 cm, rozměry vnitřního prostoru činily 330 × 300 cm. Síla zdiva kolísala mezi 50–65 cm. Vstup do objektu byl situován na západní straně, kde byl do podloží vysekán schůdek o výšce 40 cm. Na severovýchodní straně přiléhala k objektu jáma B hluboká 70 cm, do které měl vést otvor v „plentě“. Bohužel jediná dochovaná kresebná dokumentace zachycuje půdorysný pohled. Není zřejmé, zda se jednalo o samostatně stojící objekt s neznámou střešní konstrukcí nebo o sklepní prostoru rozsáhlejšího nadzemního domu neznámého půdorysu. Objekt se nepochybně dožil oběhu vrcholně středověké červeně malované keramiky (*obr. 19*).

Trvání třetího čimického horizontu je spojeno se dvěma provázanými otázkami. První se ptá po možném vnitřním členění celého období, druhá hledá dobu závěru vrcholně středověkého osídlení v ploše C, lépe řečeno zánik staveb, jejichž zbytky byly výzkumem odkryty. Stavba tvrze asi znamenala významný zásah do čimického osídlení. V tomto směru není nepodstatná otázka současné existence rozsáhlé dvorní disposice při severním okraji opevněného areálu.

V dosavadních podáních autora výzkumu vystupují oba objekty jako nerozlučná dvojice (*Huml 1988a*, 360). Celkem by takové řešení odpovídalo i obecným představám o uspořádání venkovských panských sídel, přesto se pokusím dále zvážit, zda se nejedná spíše o dva reprezentanty dvou fází vývoje v rámci vrcholného středověku. Hojná přítomnost červeně malované světlé keramiky v zásypu tvrze nám vzhledem k její dlouhodobé oblibě mnoho nenapoví. V hodnoceném souboru (*obr. 17*) patří asi k nejmladším prvkům dva zlomky okruží, případně tzv. nepravého okruží, které mohou být řazeny od přelomu 14./15. století do 1. pol. 15. století (např. *Vařeka 2002*, 240, s další literaturou). Spodní mez výskytu těchto druhů okraje však jasně vymezená není. Okruží, byť v čase se měnící, vstoupilo do obliby brzy po počátku produkce vrcholně středověké světlé keramiky, na kterou bylo vázáno. Pro doplnění je třeba zmínit, že z výplně objektu 52 pochází jediný zlomek dutého slabě nazelenalého skla. Tvar nádoby, z níž pochází, je neurčitelný.

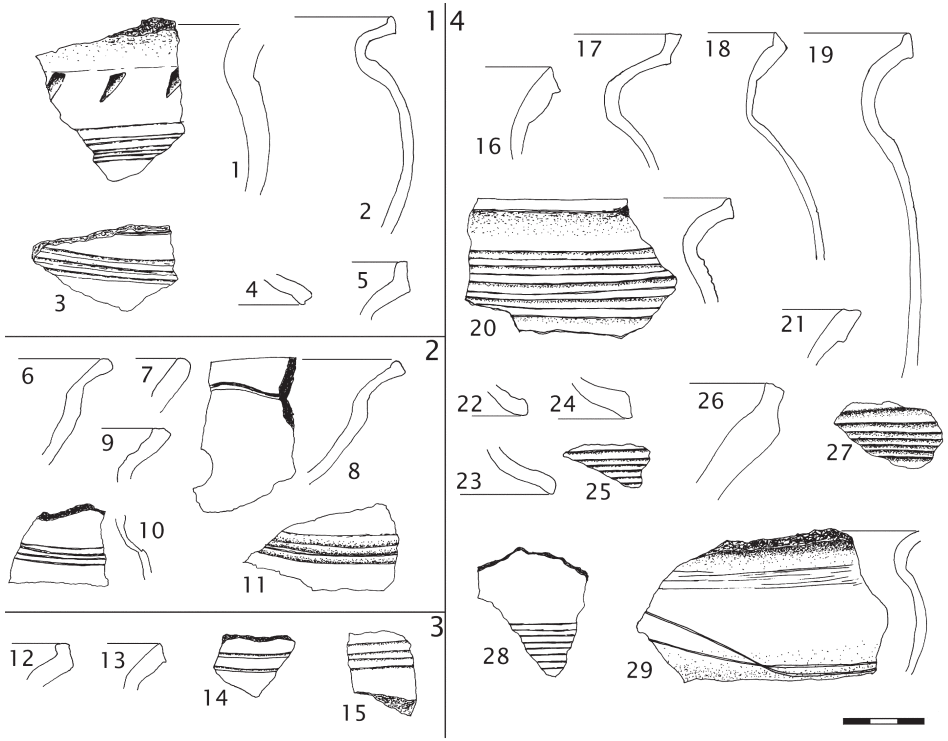

Obr. 15. Čimice, plocha C. Výběr z keramických zlomků ze souborů: **1** obj. 42; **2** obj. 50; **3** obj. 44; **4** obj. 45.
Fig. 15. Čimice, area C. Sample of pottery finds from the contexts: **1** feature 42, **2** feature 50, **3** feature 44, **4** feature 45, (same scale).

Pokus o celkové hodnocení terénní situace v ploše C

Přestože v terénní dokumentaci chybí některé podstatné části, byla by škoda se alespoň nepokusit o rekonstrukci vývoje antropogenních terénů jako základního pramene poznání lokality. Podnět k bližšímu prozkoumání dokumentace dala nejasná situace při vnějším břehu kruhového příkopu v severozápadní části jeho průběhu. V těchto místech se nachází zahloubený relikt pravoúhlého domu vyzděný lomovým kamenem, označený v nálezovém katalogu jako objekt 53 (*obr. 20*). Fotografická dokumentace napovídá, že zdivo objektu bylo lícováno po obou stranách.

1

2

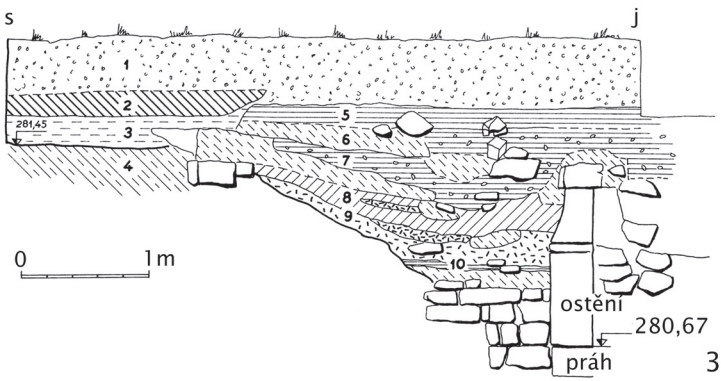

3

Obr. 16. Čimice, plocha C. Přehled dostupné dokumentace tvrze. **1** pohled od severu do interiéru, v popředí severní vchod; **2** pohled do interiéru od severozápadu; **3** řez vstupním prostorem na severní straně objektu, pohled od západu.

Fig. 16. Čimice, area C. Review of the manor documentation available now, **1** the interior as seen from the north, northern entrance in front, **2** the interior as seen from the northwest, **3** section through the entrance area on ther feature's northern side as seen from the west.

Jihovýchodní nároží se těsně dotýká příkopu, na severní straně je objekt buď přiložen k mohutné jižní obvodové zdi dvora, nebo je tímto zdivem překryt. Z těchto dvou možných terénních vztahů vyplývají i dvě možná řešení chronologie objektu ve vztahu k dvoru. Do zásypu objektu (cekem 72 zlomků) se dostaly v dominantním podílu keramické nálezy závěru raně středověké výrobní tradice. Byly mezi nimi evidovány dva zlomky z jemné tenkostěnné světlé keramiky vrcholně středověké.

Autor výzkumu se vyslovuje pro následnost stavby tvrze s příkopem (a dvora) po zániku objektu 53. Severní část tohoto objektu měla zmizet v souvislosti se stavbou mohutné jižní zdi dvora. Vztah objektu a příkopu tvrze je řešen nepřímo. Keramické zlomky v jeho zásypu mají být obdobného stáří jako soubor vyzdvižený ze zásypu kvádříkové stavby (51), jejíž chronologický vztah k příkopu je jasný.

Přes vědomí omezené vypovídací hodnoty dostupné dokumentace se hlavní zájem soustřeďoval na rekonstrukci nárůstu terénu jako nejdůležitějšího svědka vývoje lokality. Pozornost vzbudila opakovaná evidence dvou proměnlivě mocných vrstev ležících nad sebou a vždy s obdobnou charakteristikou. Rozložení doku-

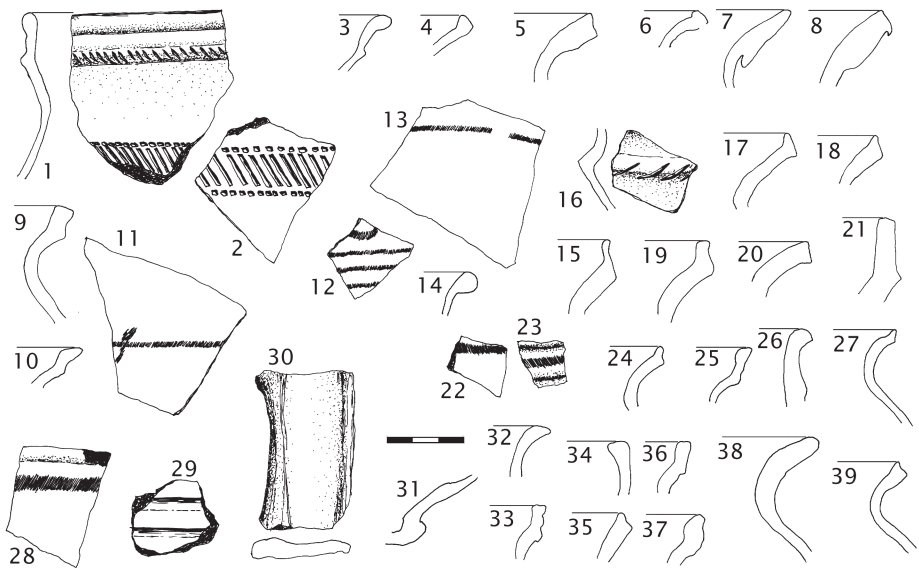

▲ **Obr. 17.** Čimice, plocha C. Výběr keramických zlomků ze zásypu tvrze.
▲ **Fig. 17.** Čimice, area C. Sample of pottery fragments from the manor-building filling.

▶ **Obr. 18.** Čimice, plocha C. Dokumentace objektů 40+47 a reprezentativní výběr keramických zlomků z jejich inventáře. Šedou barvou vyznačena šedočerná redukční keramika, šikmá šrafura vyznačuje červené malování, křížové šrafování vyznačuje ojedinělou stopu zelené polevy (zlomek č. 65).
▶ **Fig. 18.** Čimice, area C. Documentation of the feature 40+47, and a representative sample of pottery fragments from its inventory. Reduction-fired grey-black pottery indicated in grey.

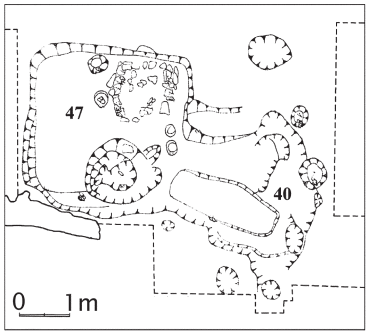

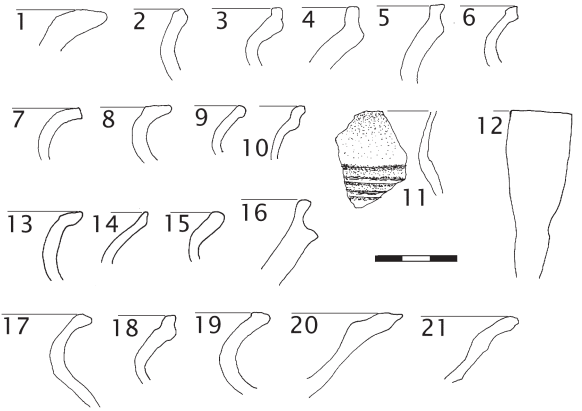

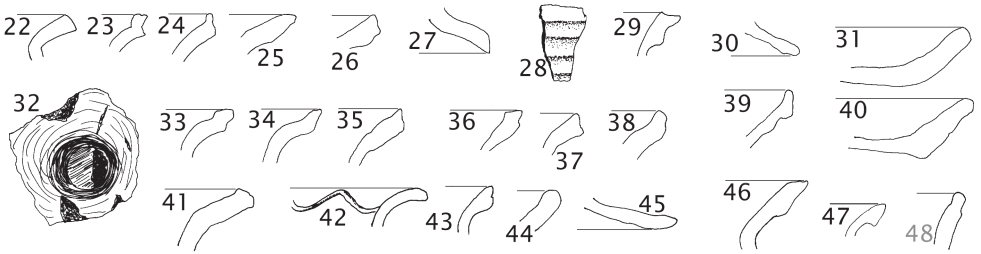

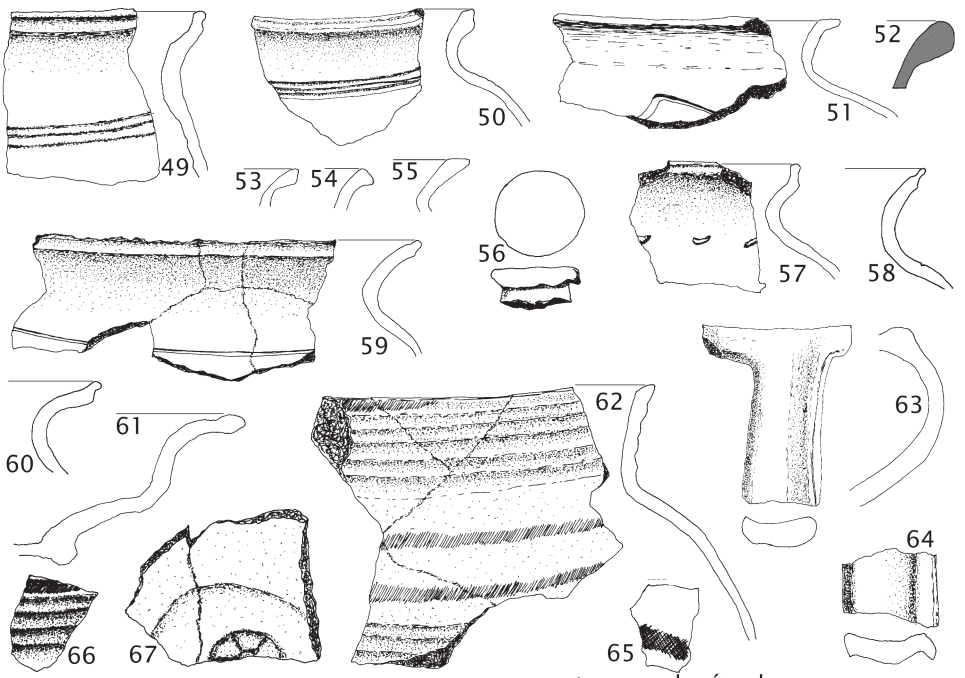

se stopou zelené polevy

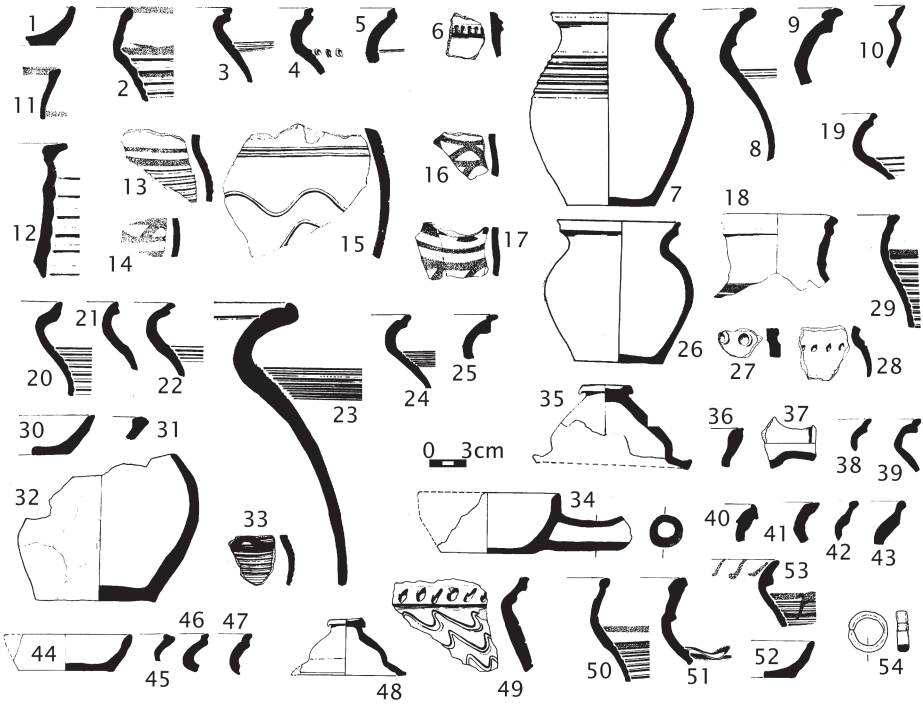

Obr. 19. Čimice, objekt 56, reprezentativní výběr keramických zlomků (podle *Huml 1976–1988*, [za rok 1984]). Jemně tečkované plochy vyznačují červené malování.
Fig. 19. Čimice, feature 56, representative sample of pottery fragments, from the Find Report for 1984.

mentovaných řezů v prostoru plochy C, zachycujících tyto dvě vrstvy, je patrné z *obr. 21*. Pro účely této práce jsem vybral několik příkladů reprezentujících dobře opakující se sled vrstev (*obr. 22*, *23*, *24*, viz též *obr. 13: 1*). Nejnižší polohu zaujímá vždy vrstva s popisem „valouny v jílu", „valouny" apod. Textura vrstvy je navíc vždy výmluvně naznačena graficky. Na této valounkové vrstvě pravidelně leží vrstva s popisem „černá hlinitá", „černá hlína", „tmavě šedohnědá" apod., přičemž je popis často doprovázen datací do 13. století, vyskytne se dokonce určení „13. století – okraj vytažen vzhůru". První krok pokusu o celkové hodnocení terénní situace spočívá ve funkčním určení valounkové vrstvy. Schůdné řešení by mohlo vysvětlit tuto vrstvu jako záměrnou úpravu povrchu v místech intenzivního provozu. Je-li takový výklad správný, je třeba dodat, že se jedná o nejstarší dochovaný doklad antropogenního terénu.[9] Stratigrafická situace pak nedovoluje vidět jiný vý-

[9] Nelze vyloučit, že nějakou dobu byl provozu na lokalitě vystaven původní povrch půdního typu. Jsou v zásadě dvě možnosti: buď tato doba byla tak krátká, že se nestačila vytvořit vrstva s archeologickými nálezy (popř. povrch půdního typu se nestačil přeměnit v „sídelní horizont"), anebo byl povrch terénu poznamenaný lidskou činností odstraněn. V obou případech je ale nutné počítat s tím, že nevyhovující situace byla řešena záměrným uložením vrstvy valounků v jílu.

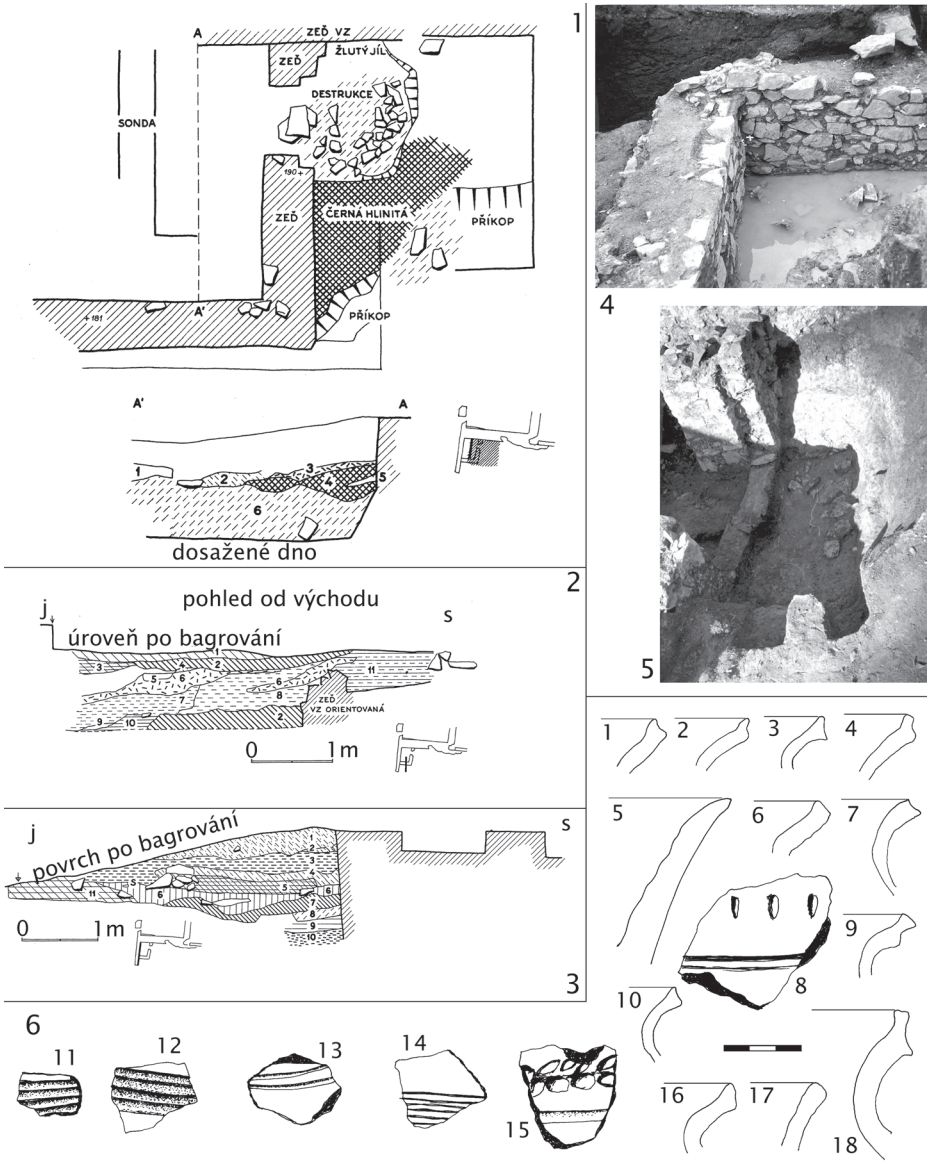

Obr. 20. Čimice, plocha C. Objekt 53, terénní dokumentace a výběr keramických zlomků. **1**–**3** přehled kresebné dokumentace, s lokalizací řezů; **4** pohled od severu na vnitřní stranu jihovýchodního nároží objektu, v pozadí vystupují vrstvy zásypu příkopu; **5** pohled od jihu na vstupní partii na východní straně objektu; **6** výběr keramických zlomků ze zásypu.

Fig. 20. Čimice, area C. Feature 53, field documentation and sample of pottery fragments, **1, 2, 3** review of the drawn documentation with the situation of sections, **4** inner side of the southeastern corner of the feature as seen from the north, with layers of ditch filling visible in the background, **5** entrance sector on the feature's eastern side as seen from the south.

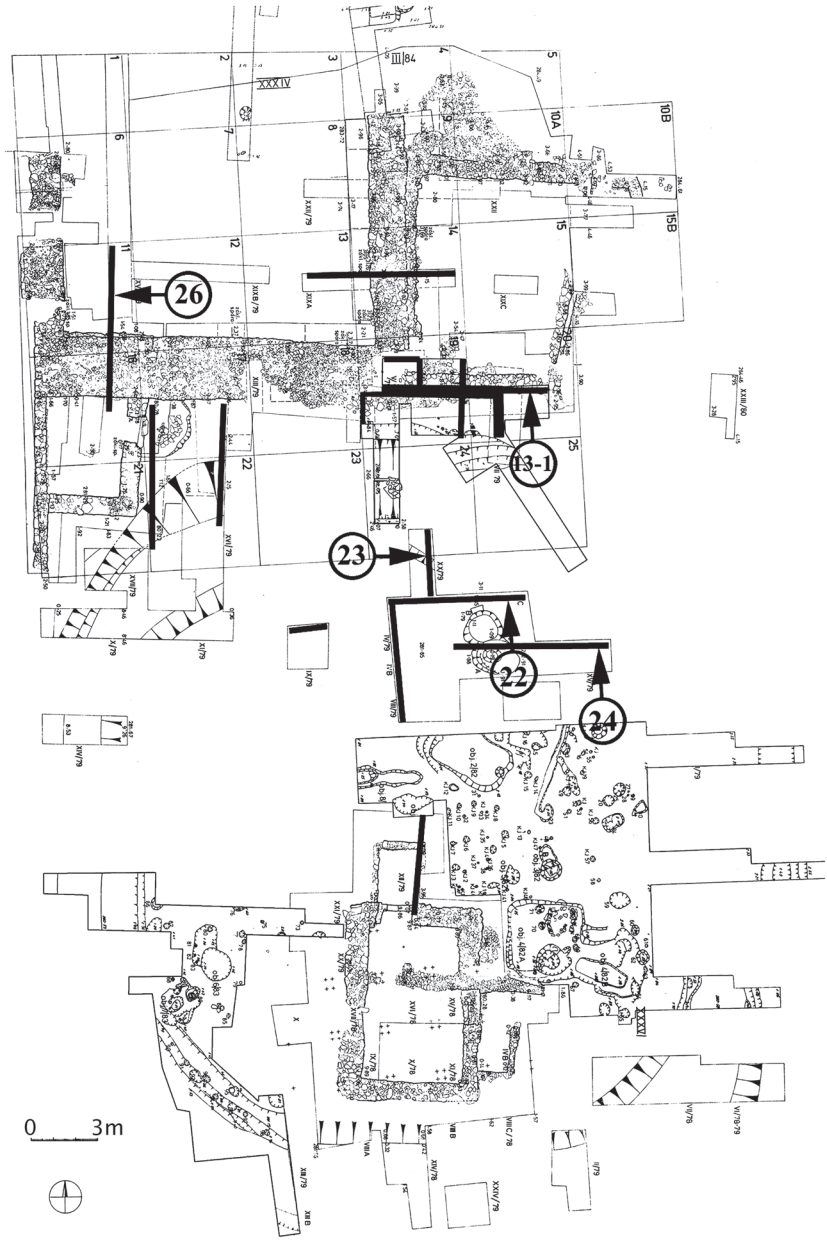

Obr. 21. Čimice, rozložení dokumentovaných profilů v zájmovém výřezu plochy C. Čísla s šipkami odkazují na čísla obrázků, na nichž jsou prezentovány vybrané situace.
Fig. 21. Čimice, situation of documented sections in a special-interest sector of Area C, with numbers with arrows indicating numbering of illustrations on which selected situations are presented.

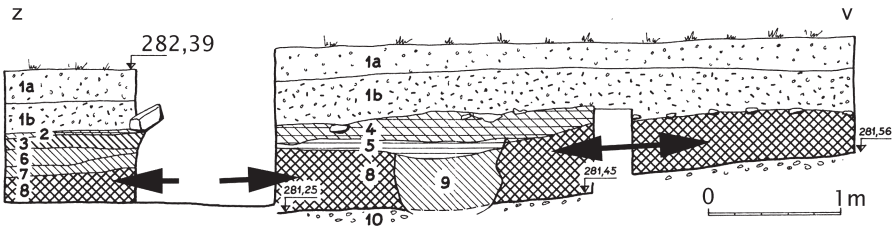

Obr. 22. Čimice, plocha C. Příklad vertikální situace s valounkovou (vr. 10) a tmavou hlinitou vrstvou (označena šipkami); popis vrstvy: „černá hlinitá výplň objektu – 13. stol." (lokalizace profilu viz *obr. 21*).
Fig. 22. Čimice, area C. Example of a vertical situation with a pebble- and a dark clayey layer (indicated by arrows), layer description: „black clayey feature filling" – 13th century (for situation of the section cf. *Fig. 21*).

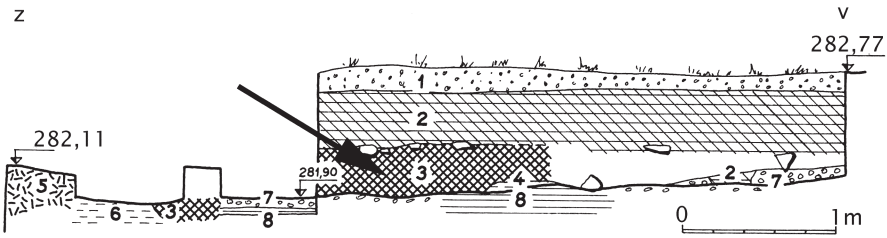

Obr. 23. Čimice, plocha C. Příklad vertikální situace s valounkovou (vr. 7) a tmavou hlinitou vrstvou (označena šipkou); popis vrstvy: „černá hlinitá výplň objektu" (lokalizace profilu viz *obr. 21*).
Fig. 23. Čimice, area C. Example of a vertical situation with a pebble- and a dark clayey layer (indicated by an arrow), layer description: „black clayey feature filling" (for situation of the section cf. Fig. 21).

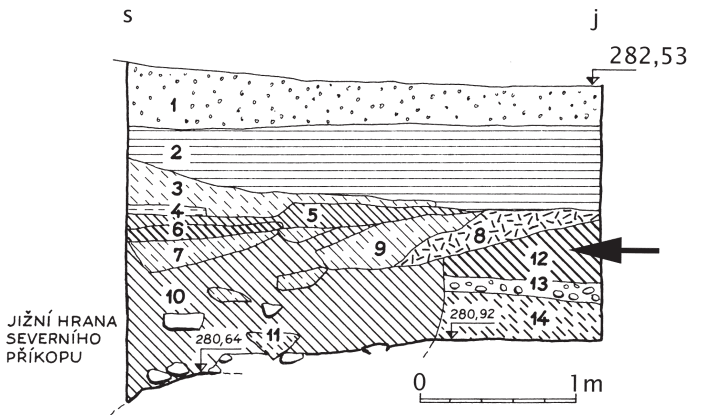

Obr. 24. Čimice, plocha C. Příklad vertikální situace s valounkovou (vr. 13) a tmavou hlinitou vrstvou (označena šipkou); popis vrstvy: „tmavošedá hlinitá s keramikou 13. stol." (lokalizace profilu viz *obr. 21*).
Fig. 24. Čimice, area C. Example of a vertical situation with a pebble- and a dark clayey layer (indicated by an arrow), layer description: „dark grey clayey, with 13th-century pottery" (for situation of the section cf. Fig. 21).

voj, než že funkce valounky zpevněného povrchu končí v souvislosti s navršením tmavé místy mohutné hlinité vrstvy. Jen těžko si lze představit genezi této vrstvy jako akumulaci odpadu a nečistot.[10] Její pravděpodobně homogenizovaná textura (opak by byl v dokumentaci asi zachycen) spíše evokuje dojem přemístěné zeminy (*Hrdlička 1993*, 94) jednorázově navezené do určeného prostoru. Vrstvu je proto nutné vnímat jako zánikový horizont valounkového povrchu. V tomto duchu navrhuji celkový výklad situace patrné na *obr. 13: 1* následovně: Valounková vrstva kultivovala povrch terénu v okolí žijícího kvádříkového domu. Konec jeho existence lze na základě dostupných stratigrafických situací položit do souvislosti s navezením tmavé hlinité vrstvy. Ta sice nevyplnila interiér kvádříkového objektu (ten byl zaplněn nejspíše vlastní destrukcí), ale tvoří jednoznačně zásyp bezprostředního exteriéru stavby. Na základě keramického inventáře lze zánik kvádříkové stavby srovnat se zlomky z výplní objektů II. čimického horizontu. Popsané stratigrafické vztahy mezi valounkovou vrstvou, kvádříkovým objektem a tmavou hlinitou vrstvou napovídají, že diskutovaná tmavá hlinitá vrstva tvoří výrazné stratigrafické dělítko mezi II. a III. čimickým horizontem. Tomu do jisté míry napovídá i její rámcové datování do 13. století, o kterém hovoří V. Huml. Konstrukce relativně chronologické řady mi neumožňuje, než připustit souvislost zániku objektů II. horizontu a vzniku tmavé hlinité vrstvy, tzn. v pregnantnější formulaci, že tmavá hlinitá vrstva měla planýrovat prostor před založením staveb představujících III. horizont čimického středověkého osídlení.

Pokračování hypotetických úvah vede k tázání po prostorovém původu tmavé hlinité vrstvy. Její plošný rozsah (*obr. 25*) a místy značná mocnost představuje jistě značnou kubaturu materiálu, který musel být odněkud přemístěn. Navržené časové i prostorové vztahy nutí k myšlence, zda zemina tvořící tmavou vrstvu nebyla nakopána při hloubení příkopu tvrze. Celková úprava terénu překryla zaniklý kvádříkový objekt a, soudě podle zkoumaného úseku, v důsledku zvýšila a konsolidovala oba břehy příkopu, alespoň v jeho severním průběhu. Nastíněnou představu lze podpořit odkazem na příklady budování sídel typu motte (obecně *Hinz 1981*). Materiál získaný vyhloubením příkopu byl běžně užíván k navršení umělého mohylovitého útvaru uvnitř příkopu, na kterém teprve vznikala vlastní stavba tvrze. Čimice by mohly být příkladem adaptace tohoto modelu v daných terénních podmínkách, které byly mj. silně ovlivněny předchozím vývojem místa.

Svědectví vertikálních situací dovoluje vrátit se ještě k otázce kamenného objektu 53. Západní profil sondy XVIII ukazuje již důvěrně známou hlinitou vrstvu (*obr. 26*). Podržím-li se výše uvedené datace tmavé hlinité vrstvy, je zřejmé, že jižní zdivo dvora ji porušilo. Důležitý moment interpretace spočívá na nevýrazném kusu zdiva, které při dně sondy mírně předstupuje severní líc jižní obvodové zdi dvora. Zpočátku nezřetelná situace se přijetím datace tmavé hlinité vrstvy stává čitelnější. Je-li vrstva starší než zdivo dvora, pak drobný předstupující blok

[10] Pokusy sanovat a zamezit dalšímu ukládání odpadu by se nejspíše projevily nějakou vnitřní stratifikací tmavé hlinité vrstvy.

Obr. 25. Čimice, plocha C. Rozložení valounkové a tmavé hlinité vrstvy datované do 13. století. **1** linie dokumentovaných vertikálních situací; **2** místa výskytu valounkové vrstvy; **3** místa výskytu tmavé hlinité vrstvy.
Fig. 25. Čimice, area C. Location of a pebble- and dark clayey layer dated into the 13th century: **1** outlines of documented vertical situations, **2** occurrences of the pebble layer, **3** occurrence of the dark clayey layer.

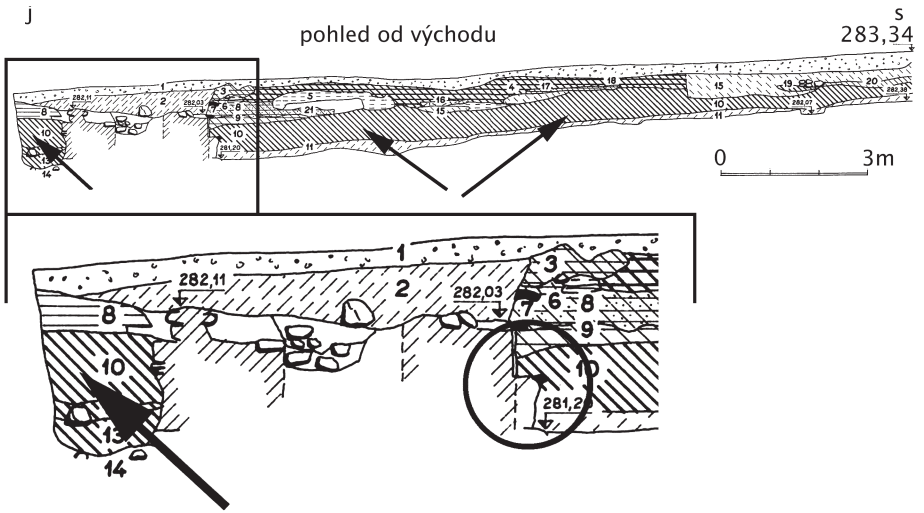

Obr. 26. Čimice, plocha C. Západní profil sondy XVIII, lokalizace viz *obr. 21*. Dole detail západního konce sondy, řez jižní obvodovou zdí dvora. Drobný kus zdiva vystupující ze severního líce obvodové zdi dvora (v kroužku) je podle výpovědi stratigrafie nepochybně starší než vrstva 10 označená šipkou, která jej překrývá. Je-li tato vrstva skutečně totožná s tmavou hlinitou vrstvou známou z ostatních plánů (příklady viz *obr. 22–24*), pak je zmíněné vystupující zdivo nejspíše reliktem severního zdiva objektu 53. Přijetím uvedené interpretace získáváme důkaz pro dataci zániku objektu 53 nejen před dobu stavby dvora, ale i před okamžik navezení tmavé hlinité vrstvy, kterou V. Huml kladl do 13. století.

Fig. 26. Čimice, area C. Western section of sounding XVIII, for its situation cf. fig. 21, lower: detail of the western end of the sounding, section through the southern perimeter wall of the courtyard. A small block of masonry protruding from the northern face of the perimeter wall of the courtyard (in a circle) is, stratigraphically speaking, definitiely earlier than a layer shown by an arrow which is superimposed over it. If this layer (layer 10 on the plan) is really identical with a dark clayey layer known from other plans (for examples cf. Figs. 22–24), then this protruding masonry is most likely to represent a vestige of the northern masonry of feature 53. This assumption could thus constitute a proof for the dating of extinction of feature 53 prior to the courtyard building, and prior to the introduction of the dark clayey layer, dated by Václav Huml into the 13th century.

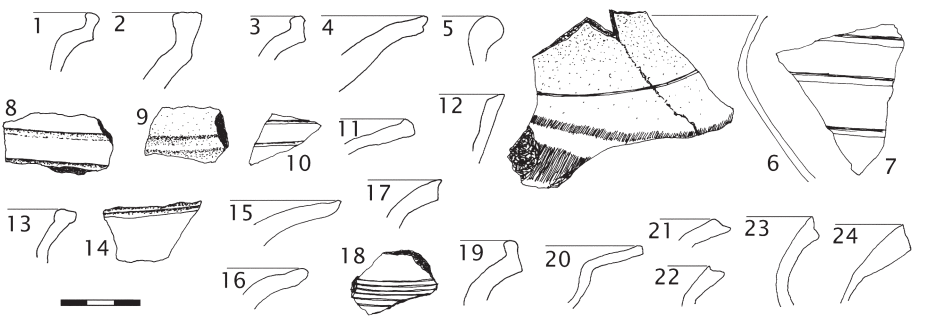

Obr. 27. Čimice, plocha C. Keramický soubor vyzdvižený ze severozápadního segmentu příkopu.
Fig. 27. A pottery group extracted from the northwestern segment of the ditch.

zdiva musí být ještě starší než tato vrstva (tzn. že není součástí mohutné obvodové zdi dvora) a nejspíše se jedná o relikt severního líce severního obvodového zdiva objektu 53. Zcela nejasná je situace v interiéru objektu 53, jižně od obvodové zdi dvora. Je možné, že zde tmavá hlinitá vrstva pokračuje a překrývá destrukční vrstvy objektu 53. Profil sondy XVIII by takovému řešení napovídal, naopak řez objektem 53 ukazuje poněkud jinou situaci. Pro větší stáří objektu 53 nakonec hovoří i soubor keramických nálezů, ve kterém je podíl vrcholně středověké keramiky zcela nepatrný, ne-li sporný (2 nejisté zlomky z celku 72). Skladba souboru napovídá, že objekt zanikl spolu s druhým čimickým horizontem, tj. v souvislosti se stavbou tvrze. Dva údajné vrcholně středověké zlomky mohou znamenat určité zpoždění jeho destrukce (zasypání) nebo kontaminaci souboru v době, kdy byly hloubeny základy pro jižní obvodové zdivo dvora.

Poslední poznámka se váže k interpretaci vztahu mezi tvrzí s kruhovým příkopem a dvorem. V nálezovém souboru ze severozápadního segmentu příkopu, který byl zařazen do katalogu jako objekt 49, jsou výrazně zastoupeny keramické zlomky pozdního raného středověku (*obr. 27*), zřetelně se řadící do druhého čimického horizontu. Podíl vrcholně středověké keramiky nepřesahuje 5 % (ze 102 zlomků), nicméně je jí třeba považovat za určující pro chronologii zasypání příkopu. Znamená to, že v době, kdy byl příkop zasypáván, byly někde v blízkosti narušovány situace obsahující keramiku druhého čimického horizontu. Určitá možnost, kde hledat původ těchto keramických nálezů, se rýsuje v půdorysu základových rýh pro obvodové zdivo dvora. Zemní práce spojené s touto stavební aktivitou musely narušit starší situace, rozhodně výše pojednanou tmavou hlinitou vrstvu. Na závěr otázku: nemohl materiál nakopaný v těchto souvislostech spočinout právě v příkopu tvrze? Kladná odpověď by znamenala alespoň připustit možnost chronologické následnosti tvrze a dvora, tj. prakticky by vyloučila jejich současnou (dlouhodobou) existenci.

V předcházejících odstavcích bylo zacházeno s tezemi založenými na revizi terénní dokumentace. Každý další krok je zatížen zvyšující se pravděpodobností chyby, pramenící z velkého množství faktorů. Čimická lokalita, která náleží mezi nečetné archeologické doklady počátků panských sídel na našem území, si nicméně zasluhuje pokus o nastínění různých interpretačních cest.

Výpověď historických zpráv a závěrečné poznámky

První zmínka o Čimicích pochází až z roku 1328, kdy vystupují v majetku svatovítské kapituly (*Tomek 1855*, 316, 373). Stejného držitele potvrzuje i zpráva z r. 1334. Tehdy probošt pražského kostela zmiňuje škody, které utrpěl na svém majetku mj. v Čimicích a Kobylisích.

Archeologie doložila dlouhodobý vývoj lokality před jejím vstupem do písemných záznamů. V době, kdy byl v pražské oblasti v oběhu sortiment keramiky charakterizovaný kalichovitým okrajem, existovalo osídlení minimálně na levé stráni nad čimickým potokem. Výzkum doložil rozsahem nevelké ovšem

nesporné stopy po tomto horizontu sídelní aktivity (objekt 39). Vymezení dalšího horizontu napovídala už stratigrafická situace objektu 39, který byl překryt vrstvou s odlišným keramickým inventářem. II. horizont charakterizuje produkce typická pro pokročilé až závěrečné fáze mladohradištního období. K základním identifikačním prvkům patří tenkostěnné zduřelé okraje, nízké vzhůru vytažené okraje, zlomky zvonovitých misek/pokliček a fragmenty tuhových zásobnic. Tento sortiment se dostal do výplní řady objektů. Jejím nejvýraznějším reprezentantem v ploše B jižně od rybníka jsou zbytky žlabů. Raně středověké žlaby, žlábky a podobné útvary na sebe již tradičně poutají pozornost svou vázaností na specifický okruh historické problematiky. Jejich funkce bývá spatřována ve vymezení prostoru, na němž byl soustřeďován dobytek, přičemž pro plnění tohoto účelu měly žlaby zůstávat otevřené. Za zástupce nečetných objektů tohoto druhu zkoumaných na našem území lze jmenovat příkopy odkryté ve Velebudicích (*Klápště 1994*, 83). Tamější objekt, sloužil-li popsanému účelu, asi ohrazoval prostor pro stádo, které mohlo znamenat pro svého majitele značný majetek. Krátké úseky žlabů odkryté v Čimicích jistě nesnesou jednoznačnou interpretaci tímto směrem, nicméně alespoň vybízejí k úvahám, které vtahují do hry i situaci na severním břehu potoka. Sociálně vyhraněné postavení osob, které si zde postavily alespoň zčásti kamenný objekt vyložený kvádříkovým zdivem, pravděpodobně vycházelo ze slušného ekonomického zajištění. Lákavá hypotéza dává jedno s druhým do souvislosti. Součást hospodářského zázemí raně středověkého dvorce rozkládajícího se na severním břehu čimického potoka mohl tvořit i prostor pro dobytek indikovaný žlaby na jižním břehu. Hrubá chronologická měřítka, která nám poskytují keramické zlomky z výplní dotyčných objektů, rozhodně nevylučují nastíněnou interpretaci.

Proměna, jejímž projevem byla stavba tvrze, mohla znamenat strukturální přestavbu celého osídlení potažmo celého ekonomického a sociálního systému. Jak do tohoto schématu zapadá osamocený objekt 56 v ploše D, který s největší pravděpodobností existoval současně s areálem tvrze, je tématem do diskuse. Ta by se mohla věnovat otázce, zda obj. 56 představuje stopu po stabilizaci středověké vsi. Bohužel ještě méně informací než k objektu 56 se vztahuje k důležité otázce době vzniku rybníka. K tomu lze dodat pouze jednu volnou myšlenku a jeden fakt: 1. Je-li to, co výzkum odhalil, skutečně nároží areálu vymezeného žlaby (viz příloha I, sonda V), museli bychom uvažovat, že se ohrazená plocha s rybníkem prostorově vylučovaly; 2. první spolehlivá zmínka o rybníku pochází až z počátku 15. století[11] (*Emler 1881*).

Stručná zmínka nás po delší odmlce přenáší blízko době, v níž zřejmě prošlo sídlo s tvrzí nad rybníkem kritickými momenty. Po r. 1420 se proboštův majetek (*curia*) dostává do rukou měšťanů Nového města Pražského a stává se během 15. století předmětem poměrně častých obchodních transakcí. O situaci objektu vypovídá zpráva z r. 1445 (*Kalousek 1909*, 140). Zápis podává toto svědectví: Mařík kovář

[11] V urbáři se píše: *„Villa Czimicz, ubi est curia Praepositi cum 1½ allodio, it. vinea, it. piscina, it. unus omagialis.“*

od sv. Ambrože, měšťan Nového města pražského, zdědil pustý, v době válek zcela zničený dvůr, jehož polnosti počal znovu obdělávat a řečený dvůr uvedl v nový život. Při pohledu na půdorysnou situaci v ploše C je třeba se znovu ptát, o kterém z objektů zpráva hovoří? Stál v té době již jen dvůr severně od tvrze nebo ještě obě stavby? Existoval-li již pouze dvůr, kdy zanikla tvrz obklopená příkopem? Jistě by bylo možno vymyslet další variace na stejné téma. Smysl je ovšem jasný. S ohledem na možnosti interpretace nálezové situace se přikláním spíše k výkladu, který vidí ve velké dvorní dispozici nástupce tvrze. Nebyla by mohutná jižní obvodová zeď dvora případným obráncům tvrziště na překážku? Anebo bylo naopak těsné sousedství obou objektů záměrné? Na dně příkopu, v místech, kde byl při jeho hloubení destruován kvádříkový objekt, výzkum odhalil nevelkou akumulaci kamenů, kterou V. Huml interpretoval jako základ opory mostu. Nástup na takový most by ovšem byl poněkud znemožněn jižní zdí dvora. Anebo byl v této zdi proražen otvor? Ať už se přikloníme k současné nebo asynchronní existenci obou jednotek, je pravděpodobné, že tvrz zaniká nejpozději v prvních fázích 15. století. Vypovídá o tom inventář jejího zásypu. Je-li dvůr obnovován okolo poloviny téhož století, vydává se do dalšího období své existence bez jižního souseda.

V. Huml sledoval i další osudy Čimic a doložil, že tvrz je poprvé v písemných pramenech zmiňována v 50. letech 16. století (*Huml 1988b*). V této souvislosti považuje za nemožné, aby byl odkrytý objekt opevněný kruhovým příkopem ztotožňován s objektem zmiňovaným v pol. 16. století, s čímž nemohu než souhlasit (viz výše). Bez jakýchkoli opor se však nacházíme při hledání zániku velkého dvora severně od tvrziště. Místo zřejmě prošlo dlouhým stavebním vývojem. Velká dvorní dispozice, jejíž půdorys jistě nelze automaticky spojovat s odkrytými relikty, je schematicky zanesena ještě na sekci prvního vojenského mapování z let 1780–1783. Zdá se tedy, že se vrchnostenský dvůr, asi střídavě opouštěný a obnovovaný, udržel v přibližně stejném prostoru jako objekty odkryté v ploše C, až do úplného zániku dávaného do souvislosti s josefinským obdobím (*Huml 1988b*, 218). Asi není vážnějšího důvodu, proč neuvažovat o lokalizaci novověké čimické tvrze právě do těchto míst. S ohledem na další vývoj po zániku (výzkumem odkryté) tvrze a existenci hospodářského dvora hluboko do novověku je asi třeba považovat právě dlouhou kontinuitu místa za činitele, který smazal stopy po starším vývoji a připravil archeologům konce 20. století působivé překvapení.

Z předchozích řádek je zřejmé, že s výzkumem je spojeno větší než malé množství neznámých, které asi nikdy nebudou nahrazeny nezpochybnitelnými hodnotami. Ponechávám na laskavém čtenáři, aby si většinu otázek odpověděl sám. Největším skeptikům mohu nabídnout pouze roztřídění do základních vývojových horizontů odvozené z evidence hlavních stupňů sekvence pražské středověké keramiky. Vyvolá-li toto zpracování výzkumu jakoukoli diskusi, bude to jistě jen ku prospěchu věci. Na úplný závěr zbývá připomenout, že nejdůležitější svědectví výzkumu je zakleto do vztahu kvádříkového objektu a příkopu tvrze, který jej zničil. 13. století zde zanechalo výraznou stopu. Význam situace rozpoznal samozřejmě již Václav Huml. Jemu patří dík za to, že i po dvaceti letech je možné pokusit se o celistvější hodnocení.

Diskuse

Kde tedy hledat korunní svědectví čimického výzkumu? Jak už dříve naznačoval často projevovaný zájem, je třeba jej spatřovat v odkryvu kamenného objektu s kvádříkovým zdivem. Už sám o sobě, bez dalších souvislostí, by jistě takový objev vzbudil zaslouženou pozornost. V Čimicích nicméně jednu základní souvislost zřetelně rozeznáváme. Spočívá v kontinuitě místa, která nechala vzniknout tvrz s kruhovým příkopem přímo v prostoru destruovaného kvádříkového objektu. Neznáme bohužel nikterak společenský status stavebníka kvádříkového objektu ani tvrze, je třeba se spokojit s obecným výrokem o vyšším sociálním prostředí. Nemáme žádnou představu o důvodech, které vedly k proměně zástavby místa, zda například „moderní" tvrz souvisí s nástupem nového držitele Čimic atd. Přes veškeré nejistoty zůstává základní informační hodnota nepochybná a nakonec je ještě upevněna zápisem v urbáři ze začátku 15. stol. (viz pozn. 11). Stručný výčet proboštových majetků dosti jasně navozuje obraz sídelního celku včetně úzké vazby kurie (neznámo, zda se jedná ještě o tvrz, nebo již o dvůr, nebo o obojí dohromady) a rybníka. Jedná se s největší pravděpodobností o stále ten samý areál, který vystupuje v pramenech již v letech 1334 a 1328 a v jehož prostoru stávaly před vybudováním tvrze pravděpodobně dva kamenné objekty, z nich jeden kvádříkový. Touto cestou „tam a zase zpět" jsem chtěl upozornit na význam a nenáhodnost objevu dvou pozoruhodných, časově na sebe navazujících objektů na stejném místě.

Dovedeme-li najít termín pro objekt opevněný kruhovým příkopem a přibližně si s tímto útvarem dokážeme spojit v obecném historickém vědomí určitou část sociální hierarchie, jsou naše představy o celkové podobě, funkci a významu předchozího sídla více než nejasné. O vyšším sociálním prostředí lze soudit i z umístění ve slabě, ale přece morfologicky vyčleněné poloze. Inspiraci a možná i přímý zdroj pro užití kvádříků lze vzhledem k blízkému sousedství hledat v pražské aglomeraci. V této souvislosti stojí za připomenutí, že většina pražských románských domů je dnes datována do konce 12. století, nebo až na počátek století následujícího. Z těchto časových souvislostí lze volně odvozovat i možnou dobu vzniku objektu v Čimicích. O podobě stavby, v jejímž reliktu se dochovalo několik řádek kvádříků, nelze říci nic bližšího, nicméně hrubé srovnání jednoho z mála nesporných parametrů možné je. Jediný úplný vnitřní rozměr, který bylo možno ze stavby odečíst, tj. délka severní strany – ca 580 cm, se nevymyká z vnitřních rozměrů alespoň některých pražských románských domů, ať už se jedná o torza, jednoprostorové objekty nebo jednotlivé místnosti víceprostorových domů (*Dragoun – Škabrada – Tryml 2002*). V Čimicích se tedy jedná s velkou pravděpodobností o objekt s obytnou, pravděpodobně dokonce reprezentativní funkcí. Dochované relikty kvádříkového zdiva ovšem nepodporují představu celoramenného románského domu. Takto směrovanou úvahu posiluje i kontext lokality; v jejím rámci je torzo objektu s kvádříky nepochybně nejhodnotnějším stavebním reliktem. Rýsuje se tak doklad sídla, pro něž nenacházíme lepší označení než dvorec nebo dvůr. Pod tímto termínem

si lze představit soubor objektů spojující obytné a hospodářské funkce, který postrádá významnější opevnění. Vedle kvádříkového objektu patrně náleží do čimického dvorce ještě druhé torzo mělce zahloubeného objektu vyzděného lomovým kamenem (objekt 53). O dalších součástech není možné říci nic bližšího, lze jen obrátit pohled z lehce vyvýšené polohy nad potokem (dnešním rybníkem) na protější stranu, kde bychom na základě odkrytých fragmentů žlabů rádi viděli hospodářské zázemí dvorce.

V kombinaci historických a archeologických dokladů dnes vystupuje již celkem široká škála dvorců. Pro vyhledání alespoň přibližné analogie se přesto nenachází příliš prostoru. Mladohradištní zástavba v jižní části budečské akropole obsahovala i objekty, které byly zařazeny do kategorie „zcela podezděných objektů" (*Váňa 1995*, 119 ad.). Jedná se o podezdívky nebo základové partie čistě nadzemních nebo jen nepatrně zahloubených staveb, s vnitřními rozměry okolo 3 m. Síla zdiva činila 40–60 cm, což se blíží situaci v Čimicích. „Lomové zdivo přitesané téměř do kvádříků" (*tamtéž*) ovšem nelze srovnávat s jednoznačně kvádříkovým lícem čimického objektu. Snaha o přiblížení v tomto případě míří zejména k dílčím, vnějškovým projevům. O neporovnatelnosti situace vypovídá už lokalizace budečských staveb do důležitého prostoru výlučné lokality – hradiště. Dále je třeba vzít v úvahu asi značný časový odstup. Zánikový horizont na Budči je kladen ještě do rámce 11. století. Doba vzniku kvádříkového objektu a celého II. horizontu v Čimicích je nejasná, se zánikem je třeba počítat nejpravděpodobněji až okolo poloviny 13. století. Nicméně základní princip asi zůstává podobný a dotýká se jednoho z důležitých projevů stále složitější strukturace společnosti. Oba srovnávané objekty představují vydělené sídelní a hospodářské jednotky související s relativně vyšším sociálním prostředím jejich držitele. Čimice jistě nejsou „učebnicovým příkladem" dvorců svázaných často s románským kostelem. Lze se jen dále dohadovat, jakou souvislost se vznikem a fungováním čimické lokality měl vztah k pražské aglomeraci a co vypovídá úzká prostorová i časová návaznost tvrze s kruhovým příkopem. Znovu lze litovat, že naprosto neznáme majetkové souvislosti Čimic. Otázka by směřovala asi hlavně k tomu, zda proměna zástavby polohy nad rybníkem souvisí se změnou držitele, či nikoli. Když byla řeč o možných souvislostech se situací v transformujícím se pražském jádru, je možno poukázat na výzkum J. Zavřela v bývalé seminářské zahradě na Malé Straně, který objevil torzo objektu s kvádříkovým zdivem (*Dragoun – Škabrada – Tryml 2002,* 20). Jakkoli jsou stavební relikty výraznější a jejich celková podoba poněkud odlišná od Čimického objektu, narážíme zde asi na stopu tendence k přesunu a organizaci některých hospodářských a sídelních funkcí obecně řečeno v zázemí držitele. Iniciátorem mohli být jak jedinci, tak instituce, v malostranském příkladu snad Strahovský klášter.

Ještě bližší příbuzenství k Čimickému objektu vykazuje patrně objekt zkoumaný L. Hrdličkou ve Vojanových sadech. Výzkum v obtížných terénních podmínkách v jihozápadním koutě klášterní zahrady odkryl krátký úsek kvádříkového líce vyzdívky zahloubeného objektu neznámých rozměrů. Vzhledem k poloze objektu je možná jeho souvislost s prostředím biskupského dvora. Na rozdíl od či-

mického případu byl objekt ve Vojanových sadech výrazněji zahlouben, asi 75 cm pod povrch okolního terénu. Oba objekty jsou si naopak blízké sílou zdiva, jímž byly vyloženy (50 cm), a jílovým pojivem (v Čimicích panuje ohledně pojiva minimálně nejistota, o maltě žádná publikovaná zmínka neexistuje). Oba faktory napovídají, že podobně jako v Čimicích se v případě objektu z Vojanových sadů nejednalo o stavební základy, které by unesly mohutnější, celokamennou, konstrukci.[12]

Otázky nad dalšími proměnami osídlení v Čimicích naznačuje i objekt 56. Připomeňme si základní prvky charakteristiky. Jáma přibližně oválného půdorysu, byla po obvodu vyložena lomovými kameny pojenými jílovým pojivem. Dno objektu bylo zahloubeno o 70 cm, síla plenty činila 50–60 cm. To jsou celkově dosti odlišné vlastnosti oproti pečlivě upravenému objektu s kvádříky a i oproti objektu 53 z lomového zdiva. Objekt nemá přímý prostorový kontakt s tvrzištěm, nachází se více než 100 m východním směrem, v intravilánu Čimic, a může tak být nejstarší stopou po stabilizaci vesnického jádra. Zatímco v předchozím II. horizontu nevíme o podobě obytných stavení (kromě dvou kamenných objektů, které by však jistě nepojaly veškeré příslušné obyvatele lokality) v zásadě nic, mohl by být objekt 56, příslušný ke III. horizontu, dokladem šíření některých prvků stavební kultury (zde užití kamene) do nižších pater společenské struktury. Je možné, že objevy podobných situací ve venkovském prostředí budou přibývat, jak by mohl napovídat nedávný výzkum ve Velkých Přílepech, který přinesl objev zahloubeného objektu obdobného rázu.[13] Z poněkud jiného, ovšem nesnadno zařaditelného prostředí Staré Boleslavi pochází zřejmě další příklad podobného objektu (*Boháčová – Špaček 2001*).

V konečném pohledu lze shrnout výše naznačené úvahy asi takto: Čimický kvádříkový objekt je patrně součástí areálu, který je možno označit za pozdní projev raně středověkých dvorců. Jeho podoba (užití kvádříků) může souviset s tendencí k šíření stavební techniky románských domů z jádra pražské aglomerace. Další diskusní téma otevírá evidence objektu 56. Jeho význam, jak již upozornil V. Huml, může spočívat v tom, že naznačuje druhé sídelní jádro. Toto druhé jádro, snad stopa stabilizující se vrcholně středověké vsi Čimic, mohlo vzniknout během rekonstrukce celého osídlení v souvislosti se stavbou tvrze. Bylo by dobré vést diskusi o proměnách sociální struktury a postavení lidí žijících v Čimicích v daném období, lépe řečeno o vypovídací hodnotě, kterou čimické objevy (II./III. horizontu) k těmto pravděpodobným společenským procesům přinášejí. Úprava stěn objektu 56 naznačuje rozšiřování kamene jako stavebního materiálu v čase proměn, který označujeme obecně za přelom raného a vrcholného středověku. Vedle známého fenoménu tzv. zemnic s kamennou plentou z prostředí formujících se vrcholně středověkých měst by mohl čimický, přílepský a staroboleslavský příklad, každý svým dílem, indikovat pronikání příbuz-

[12] Za laskavé konzultace a veškeré informace velice děkuji Ladislavu Hrdličkovi.
[13] Za poskytnutí dnes již předběžně publikovaných informací laskavě děkuji Petrovi Limburskému a Jaroslavovi Řídkému (*Limburský – Řídký 2005*).

ného prvku i mimo raná města a současně mimo sociálně vyšší prostředí, jehož pevnou stopou v Čimicích je nejprve kvádříkový objekt a poté tvrz obehnaná kruhovým příkopem.

Literatura a prameny

Bartošková, A. 1999: Zánikový horizont budečské akropole (ke chronologii raně středověké keramiky), Archeologické rozhledy 51, 726–739.

Boháčová, I. – Špaček, J. 2001: Soubor keramiky z počátků vrcholného středověku ze Staré Boleslavi, Archeologie ve středních Čechách 5, 599–621.

Čiháková, J. – Hrdlička, L. 1990: Technické misky s polevou v pražské keramice 12.–13. stol., Archaeologia Historica 15, 411–417.

Dragoun, Z. – Škabrada, J. – Tryml, M. 2002: Románské domy v Praze. Praha – Litomyšl.

Emler, J. 1881: Decem registra censum bohemica completa aetate bellum husiticum praecedente (DRC). Praha.

Hinz, H. 1981: Motte und Donjon, Zur Frühgeschichte der mittelalterlichen Adelsburgen, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Beiheft 1. Köln.

Hrdlička, L. 1993: Poznámky ke chronologii pražské středověké keramiky, Archeologické rozhledy 45, 93–111.

Huml, V. 1976–1988: Rukopisy nálezových zpráv a jejich nedokončených součástí z výzkumů v Čimicích uložené v archeologickém oddělení Muzea Hl. m. Prahy bez č.j.

Huml, V. 1984: Mladohradištní osídlení v Praze 8-Čimicích, Archaeologica Pragensia 5/2, 295–313.

Huml, V. 1985: Středověká tvrz v Praze 8, Čimicích, Archaeologia Historica 10, 296–302.

Huml, V. 1986a: Příspěvek k osídlení severního pravobřeží Vltavy (Praha 8) do počátku 15. století, Archaeologia Historica 11, 441–459.

Huml, V. 1986b: Nové poznatky o mladohradištním sídlišti v Praze 8-Čimicích, Archaeologica Pragensia 7, 171–193.

Huml, V. 1988a: Nové objevy v areálu středověké tvrze v Praze 8-Čimicích, Archaeologia Historica 13, 353–368.

Huml, V. 1988b: K otázce lokalizace panského sídla a dvora v Čimicích v pol. 16. až pol. 19. stol., Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy 1, 213–220.

Kalousek, J. 1909: Archiv český čili písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXVI – zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, A–K.

Klápště, J. 1978: Středověké osídlení Černokostelecka, Památky archeologické 69, 423–475.

Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.

Klápště, J. 1998: Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem, Archeologické rozhledy 50, 138–158.

Limburský, P. – Řídký, J. 2005: Archeologické výzkumy Archeologického ústavu AV ČR v lokalitě Velké Přílepy, Středočeský vlastivědný sborník 23, 127–130.

Pavlů, I. 1975: Čimice, Kronika Pražského sborníku historického 9, 224.

Profantová, N. 1996: Slovanské osídlení hradiště Bohnice-Zámka a jeho zázemí (na základě výzkumů N. Maška), Archaeologica Pragensia 12, 65–131.

Richter, M. 1982: Hradišťko u Davle – městečko ostrovského kláštera. Praha.

Tomek, V. V. 1855–1881: Dějepis města Prahy, I–V. Praha.

Váňa, Z. 1995: Přemyslovská Budeč: archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986. Praha.
Vařeka, P. 2002: Keramika z pozdního středověku – počátku novověku z nám. Republiky v Praze 1, Archaeologica Pragensia 16, 217–249.

The medieval fortified manor at Čimice and earlier structures on its site – Example of development of a settlement area in the hinterland of Prague

A salvage archaeological excavation, directed by Václav Huml, was carried out between 1975 and 1984 in the course of transformation of the historical village of Čimice into the present-day suburban quarter of Prague. The premature death of the author prevented him from a more detailed publication of the excavation's results. This contribution is based on a general processing of the excavation results and submits a revision of key contexts. The highlight of this excavation was the discovery of an early medieval profane feature, built of Romanesque-style ashlar stones of *opuka* (local chalky limestone).

Within the excavated area, the most ancient settlement evidence dates to the late Romano-Germanic age (200–400 A.D.). This includes features 21, 28 and 36 of Area A, and feature 16 in Area B (the basic articulation of the excavated area, together with feature numbers, may be found in Appendix I). The subsequent early Slavic settlement (c. 550–650 A.D.) occupied only the Area A, and lasted until the Old Slavic period there (c. 650–800 A.D.). The finds of a few questionable items of the Middle Slavic period (c. 800–950 A.D.) hardly provide any conclusive evidence for the site's history in that period.

The author sees the most substantial contribution in the results relating to the Late Slavic (c. 950–1200), Final Slavic (1200–1250) and the subsequent high medieval settlement stages. Within the Prague region, the development sequence of Late Slavic pottery is fairly well known. The Čimice material provides all the basic horizons of this sequence. The horizon of the caliciform rim (*kalichovitý okraj*), belonging to the earlier Late Slavic phase, includes the sunk feature 39. Numerous pottery fragments of the same horizon are diffused throughout the fillings of later features in other segments of the excavated area. Together with the archaic swelled rim (*archaický zduřelý okraj*), rim fragments of sections denoted as a new pottery class constitute a distinguishing feature of the following Late Slavic horizon. The only representative of this development phase is feature 45 in Area C. The early medieval phase of the local settlement closed with a strongly represented horizon of Final Slavic pottery. This includes, as its most typical representatives, classical swelled rims (*klasický zduřelý okraj*), small upward-pulled rims (*malý vzhůru vytažený okraj*), bell-shaped bowls or lids (*zvonovitá miska/poklička*), and the like. Items of this character, without later intrusions, are present in fillings of features 42, 44, 45 and 50, and they were also present in the final, closing horizon of stone feature 51 with ashlar masonry. The same horizon probably characterizes the extinction of a stone feature 53, as well as settlement evidence south of the fishpond in Area B. Here our attention is captured by a system of shallow trenches delimiting an area difficult to characterize more closely, of which the excavation may have documented one of the corner parts. Settlement south of the fishpond died out totally with this horizon.

In Area C, north of the fishpond, the end of early medieval settlement was followed by the building of a manor fortified by a circular moat. Lucky chance gave us an essential information of stratigraphic character: the manor moat was sunk into the ruins of the ashlar-

-masonry structure. Detailed analysis has shown that a short lapse of time intervened between both actions. At the same time, these field observations reflect *in nuce* such a basic historical theme as the high medieval transformation of the thirteenth century. An early medieval residence, which left behind ruins of an ashlar-masonry structure, was replaced by a manor enclosed in a circular moat (essentialy a motte-type fortification), classified as a high medieval settlement form in Czech archaeology. An integral component of the chronological interpretation is constituted by fragments of high medieval pottery, which filled in the extinction horizon of the sunk part of the manor, of the adjacent feature 40 + 47, and of the circular moat.

The settlement evidence prior to, and coeval with, the building of the manor involves the question of the sense and purpose of the shallow-trench system in Area B. An area of similar dimensions came to light, for instance, at the site of Velebudice. Such trenches could have provided protection to herds of cattle, which might have represented substantial assets for their owners. The interpretation of the Čimice trenches is nonetheless far from certain. Hypothetically, we could think of a vestige of economic appurtenances of the residence including the ashlar-masonry structure. The site's transformation, linked with the building of the manor, could have accompanied structural changes in all the settlement pattern, or rather in the economic and social system. How does the isolated feature 56 in Area D, which most probably existed together with the manor area, fit into all this cannot be explained at the moment. This could be a lonely trace of stabilization of a core area of the medieval village of Čimice in an area in which it lived subsequently until its removal at the end of the twentieth century. Unfortunately, even less information than on feature 56 is available on the origin of the fishpond. It is first referred to in an estate book of the beginning of 15th century.

The form of the manor fortification also raises some questions. The moat is discontinuous on the eastern side; this might have been caused by the presence of some other fortification component in the unexcavated area, by the fact that the moat could have remained unfinished there, or by some other factor. Václav Huml refers to the discovery of post-holes, making up a skeleton of a plaited-work fence, along the southwestern edge of the circular manor area. On the southwestern side, the fortification quality of the moat was supposedly strengthened by a clay rampart(?). The building form of the manor is again not very clear. Analogies would suggest that we may expect a tower-like structure over the ground-plan of its foundations. A masonry oblong, issuing out of its eastern perimeter, finds a parallel in a manor by the deserted medieval village of Konůvky.

The dating of the beginning of the last development phase of Area C, when a large oblong courtyard area delimited by a masonry wall came into existence here, is uncertain. It is, however, very likely to have been built immediately after the extinction of the manor, possibly even within the 14th century. The contemporaneity of both structures must be excluded.

The author sees, as the most important discovery of the excavations, the edifices preceding the building of the high medieval manor, first and foremost, an extensive structure for which *opuka*-stone ashlar masonry was used (feature 51), presently datable into the second half of 12th or first half of 13th century. This is highly likely to have been a vestige of an early medieval residence complex. Unfortunately, we failed in establishing how far this was an all-stone building, or how far the stones were only used for a revetment of the sides of a sunk feature, which seems more probable. The absence of medieval written records also prevents us form identification of the initiator of this building project. The meagre results of excavations of early medieval residences in the Czech lands do not offer any particularly

persuasive parallels to the Čimice structure. It might be assumed that ashlar masonry was resorted to here in consequence of exposure to influences of the Romanesque houses of the Prague city (such as, for instance, the building in the Seminary garden of the Lesser Quarter [*Malá Strana*] of Prague, *Dragoun – Škabrada – Tryml 2002*, 20).

English by *Petr Charvát*

Mgr. Filip Laval
Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou
Celetná 20, 116 36 Praha 1
lavalf@hotmail.com

KLÁRA FLEKOVÁ-KŘENKOVÁ

GOTICKÁ MOZAIKOVÁ DLAŽBA Z CHRÁMU CISTERCIÁCKÉHO KLÁŠTERA V HRADIŠTI NAD JIZEROU
Gothic-style mosaic pavement from the church of the Cistercian abbey of Klášter Hradiště-nad-Jizerou

středověk – mozaiková podlaha – kláštery – gotika – cisterciáci
Middle Ages – Mosaic pavement – Monasteries – Gothic art – Cistercians

Jednou z dílčích otázek studia architektury středověkých sakrálních staveb je původní úprava jejich interiéru. Příspěvek se na základě materiálu z archeologických výzkumů v místě zaniklého cisterciáckého opatství v Klášteře Hradišti nad Jizerou pokouší o zhodnocení dlaždicové podlahy klášterního chrámu P. Marie ze 13. století. Zpracování uniformního materiálu si vyžádalo hledání specifického metodického postupu. Mozaiková dlažba spočívá ve vytváření dekorativního vzoru skládáním různě tvarovaných nezdobených dlaždic. Díky jejímu rozšíření po celé Evropě je možné sledovat analogické památky i mimo území českých zemí.

One of the issues targeted by architectural studies of medieval sacred buildings is the original layout of their interiors. This is a contribution attempting an assessment of a thirteenth-century tile pavement of the abbey church of Virgin Mary, as revealed by materials obtained by archaeological excavations at the site of the one-time Cistercian abbey at Hradiště-nad-Jizerou – Klášter. The treatment of this rather uniform material demanded a selection of a specific methodical approach. The principle of a mosaic pavement consists in the composition of a decorative pattern by means of putting together plain tiles of various geometrical shapes. This is a device of all-European diffusion, and thus parallels can easily be found even beyond the borders of the Czech lands.

Úvod

Cílem práce je pokus o nové zhodnocení středověké dlaždicové podlahy z Kláštera Hradiště nad Jizerou jako celku a její zařazení do dobového kontextu analogických památek. Jedná se o typ mozaikové dlažby pocházející ze zaniklého chrámu cisterciáckého kláštera ze 13. století. Použit byl jak materiál z novodobého archeologického výzkumu,[1] tak starší plány z 19. století. Ukázalo se, že podrobné zhodnocení dosud opomíjených vlastností odkrytých fragmentů dlaždic může přispět k poznání původního vzhledu podlahy, zejména k rekonstrukci motivické škály a rozmístění podlahových polí.

Fenomén dlažeb středověkých sakrálních staveb na našem území je bez využití archeologických metod jen stěží poznatelný, přesto tvoří nedílnou součást dějin

[1] Děkuji PhDr. J. Waldhauserovi, CSc., autorovi výzkumů v Klášteře v Hradišti nad Jizerou za umožnění práce s materiálem i dokumentací.

architektury. Mozaiková dlažba 13. století je typická zejména pro klášterní stavby. Z našeho území známe bohužel doposud jen několik dokladů o její existenci, proto pokus o celkovější zhodnocení může být nutně pouze nástinem celé otázky. Zároveň známe množství jiných typů středověkých dlaždic, jejichž vzájemné chronologické vztahy jsou poznané pouze částečně. V evropském kontextu se jedná o jev velmi rozsáhlý a zároveň vnitřně provázaný. Práce se omezuje jen na odkazy k památkám buď územně nepříliš vzdáleným, anebo naopak k analogiím překvapujícím shodami s českým materiálem přes vzdálenost, která je dělí. Středověká dlažba, nejen mozaiková, s sebou nese množství problémů, jejichž řešení je dosud pouze částečné. Jejich objasnění by napomohlo lepšímu poznání původního vzhledu sakrálních i obytných a reprezentativních staveb.

Nástin vývoje dlaždic v českých zemích

K použití tohoto typu dlažby ve 13. století došlo v českých zemích po delším období vývoje, zahrnujícím množství různých typů i výrobních technik. Základní prací, ze které můžeme při studiu této problematiky vycházet, je katalog *D. Hejdové a B. Nechvátala* (*1970*). Autoři utřídili do té doby známý nálezový fond, rozlišili jeho rámcové kategorie a přehledně ho publikovali včetně vyobrazení. Kromě toho byly některé dlaždice podrobeny přírodovědné analýze, konkrétně rozborům dochovaných polev. Zároveň se pokusili o základní chronologické dělení nálezů a poznání jejich vzájemných vztahů.

Za nejstarší byly dosud považovány dlaždice tvaru rovnostranného trojúhelníku z Pražského hradu spojované se stavbou jižního křídla knížecího paláce (*Borkovský 1960*, 338; *Borkovský 1969*, 80–81). Po revizi dochované nálezové situace je však J. Frolík zařadil až do období 12. a počátku 13. století (*Frolík 1999*, 204). Naproti tomu *L. Hrdlička* soudí (*1997*, 649–662), že původní situace může pocházet ze starší fáze paláce, než je stavební etapa hodnocená J. Frolíkem; dlaždice tedy mohou být i starší.

V rámci shrnutí starších nálezů dlaždic v katalogu D. Hejdová a B. Nechvátal vyčlenili větší skupinu raně středověkých dlaždic, které označili pojmem vyšehradský typ. Jedná se o základní šestiboké tvary a na ně navazující tvary doplňkové, které slouží k jejich ohraničení a uzavření vzoru při okraji dlážděné plochy (*Hejdová – Nechvátal 1970*, 397–407). Již od prvních nálezů tohoto typu se rozvíjela diskuze o jejich původu a chronologickém zařazení. Bohužel okolnosti nálezu či pozdějšího zpracování dosud neumožnily přesnější dataci čistě archeologickými metodami ani na jedné z dosud známých lokalit.[2] Na základě uměleckohistorické analýzy, rozboru historických pramenů a archeologické situace dospěli oba au-

[2] Zpřístupněny publikací byly lokality Praha-Vyšehrad (*Hejdová – Nechvátal 1970*; *Vařilová 2001*), Praha-Malá Strana (*Čiháková – Müller 2006*), Ostrov u Davle (*Merhautová 1988*), Sázava (*Nechvátal 1982*), Starý Plzenec (*Nechvátal 1977*), Litoměřice (*Zápotocký 1965*), Žatec (*Čech 2004*), Brozany (*Zápotocký 1992*), Sezimovo Ústí (*Hejdová – Nechvátal 1970*), Hradec Králové (*Richter – Vokolek 1975*), Stará Boleslav (*Boháčová – Špaček 1999*), Kostelec u Křížků (*Břicháček 1988*), Přestavlky (*Kořán 1959*), Čáslav (*Unger 1985*) a Hradiště u Olomouce (*Hejdová – Nechvátal 1970*).

toři k dataci dlaždic vyšehradského typu do poslední třetiny 11. století (*Hejdová – Nechvátal 1970*, 397–407, 452). Rozborem reliéfních dlaždic z ostrovského kláštera postavila A. Merhautová odlišnou hypotézu kladoucí jejich vznik až do 2. čtvrtiny 12. století (*Merhautová 1988*, 10–20, zejm. 18–20).

V průběhu 12. století je představa o vývoji dlaždic méně jasná. Významnější nálezové celky pocházejí pouze ze zaniklého kostela sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech a benediktinského ostrovského kláštera (*Dragoun – Tryml 1977*, 220–224; *Merhautová 1988*). K většímu rozvoji výroby a použití dlaždic dochází až ve 13. století, zejména v jeho druhé polovině. Současně se objevují jak nové typy, tak různé výrobní techniky, mezi nimiž však stále zásadně převažují dlaždice reliéfní. *D. Hejdová* a *B. Nechvátal* (*1970*, 416–421) pro toto období vyčlenili tzv. jihočeskou skupinu dlaždic, vytvořenou zejména na základě nálezů z královských hradů Písku a Zvíkova. Na sklonku 13. století se začínají objevovat i dlaždice s heraldickými motivy či dlaždice s nápisy a počet lokalit se zvyšuje.

Mozaiková dlažba

Druhá polovina 13. století je i dobou, kdy se na našem území objevují mozaikové dlaždice. Jako první je zmínil již *J. E. Wocel* (*1864*, 23–34) při svém zkoumání zaniklého cisterciáckého kláštera v Klášteře Hradišti nad Jizerou v polovině 19. století. Nalezené torzo popsal a na základě francouzských analogií zařadil do 13. století. V dalším období, přestože k podobnému nálezu došlo ve třicátých letech i na Velehradě (*Pojsl 1977*, 67–72), nebyla tomuto jevu věnována pozornost. Až v sedmdesátých letech 20. století se nově zaměřil na problém mozaikové dlažby B. Nechvátal. V době publikace článku na toto téma však byly známy jen tři lokality se zmíněným typem dlažby, a to v Klášteře Hradišti, Plasech a Nepomuku (*Nechvátal 1978*, 115–133). Od té doby se počet lokalit mírně zvýšil, přesto původně nalezené podlahy tvoří základ nálezového fondu.

Mozaiková dlažba je charakterizována jako dlažba geometrická, tvořená drobnými částmi ornamentu, které do sebe navzájem zapadají. Je hladká, bez jakéhokoliv reliéfu, většinou polévaná barevnými glazurami. Strany dlaždic jsou směrem k základně skoseny, aby spolu mohly těsněji sousedit a nevznikaly příliš široké spáry. Jsou totiž kladeny na maltu, jak dokazují četné nálepy na dochovaných fragmentech. Původní příčinu, proč se vlastně takto složitý způsob úpravy podlah rozšířil, můžeme snad hledat v regulích cisterciáckého řádu. Ideál chudoby se jeho příslušníci snažili zachovávat i v sakrální architektuře. Pravidla nařizovala stavitelům vyhnout se jak barevným vitrážím, tak bohatým reliéfním dlažbám. Aby byl tento předpis splněn a přesto vznikla velkolepá stavba, používali cisterciáci právě zmíněný způsob úpravy podlahy (*Benešovská 1994*, 30; *Landgraf 1993*, 72–73). V tak rozsáhlém prostoru, jakým cisterciácké chrámy 13. století bezesporu jsou, se uplatnila snad ještě lépe než dlažby reliéfní, nepoutala pozornost návštěvníka k detailu, ale k celkové dynamické kompozici, která byla nejspíše v souladu i s celkovým architektonickým vyzněním interiéru.

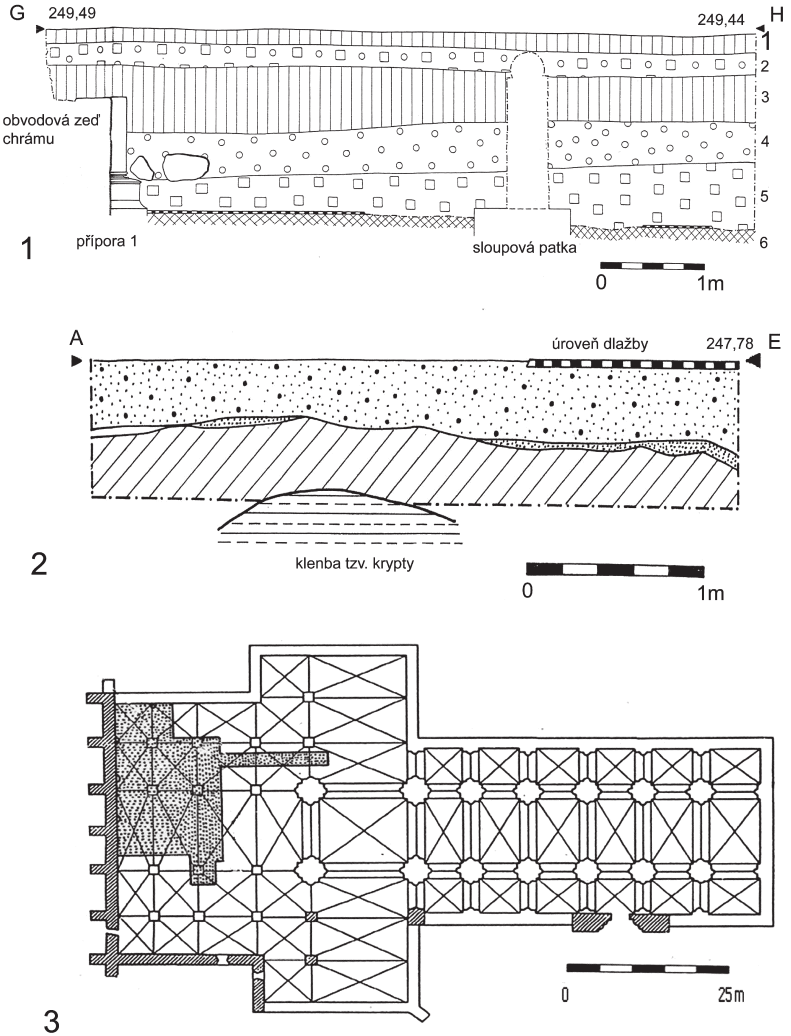

Obr. 1. Klášter Hradiště. **1, 2** Vybrané řezy charakteristické pro stratigrafii na lokalitě nad úrovní (**1**) a pod úrovní podlahy (**2**). Popis vrstev: 1 ornice, 2 červenohnědá až bělošedá se zlomky cihel a omítky (promíšené vrstvy 4 a 5), 3 černá kompaktní, 4 bělošedá s maltovými zlomky charakteru suti, 5 červenohnědá s úlomky cihel, charakteru suti, 6 tvrzené podloží, maltová kra, 7 jemná žlutohnědá štěrkovitá, 8 světle běložlutá až tmavě žlutá písčitá, 9 světle hnědá písčitohlinitá. **3** Rekonstrukce půdorysu chrámu s vyznačenou plochou výzkumu, výřez na obr. 2 vyznačen šedě (podle *J. Waldhauser 1995*, upraveno).

Fig. 1. The abbey of Hradiště. **1, 2** selected sections typical for the site's stratigraphy above (**1**) and below the flooor level (**2**). Layer description: 1 arable soil, 2 red-brown to white-grey with fragments of bricks and plaster (mixed layers 4 and 5), 3 black compact, 4 white-grey with mortar fragments of a débris character, 5 red-brown with brick fragments, of débris character, 6 hardened subsoil, a mortar coagulation. **3** Reconstruction of the church plan with excavated area plotted on (after *J. Waldhauser 1995*, with adjustments).

Původní vzhled Kláštera Hradiště a dnešní stav dochovaných staveb

K zasazení dlaždicové podlahy do širšího kontextu nálezů z našeho území je třeba přihlédnout i ke stavebnímu vývoji a dějinám Kláštera Hradiště. Z významných osobností, které se zabývaly jeho historií, je nutno jmenovat zejména J. E. Wocela a J. V. Šimáka, kteří položili základy k poznání historických událostí na lokalitě (*Šimák 1930*; *Wocel 1864*). Stavební historií památky se z hlediska uměleckohistorického zabývali *J. E. Wocel* (*1864*), D. Líbal (*Charvátová – Líbal 1994*, *53–58*; *Líbal 1942*), později *J. Kuthan* (*1977*; *1983*, 59–81; *1994*) a P. Sommer (*Sommer – Waldhauser 1999*). Klášter byl vystavěn na ostrožně nad řekou Jizerou tak, že chrám P. Marie přehrazoval příčně prostor a odděloval konventní budovy od lehce přístupné severní části, kde stál i laický kostel Narození P. Marie. Podoba hlavního chrámu je částečně známa zejména z výzkumů A. Wendera, J. V. Šimáka a J. Waldhausera (*obr. 1: 3*). Jednalo se o trojlodní budovu s transeptem a pravoúhlým vysokým chórem, dlouhou asi 75 m. Aby bylo možné takto monumentální chrám umístit příčně na relativně úzkou ostrožnu, podepřeli stavitelé východní závěr kostela substrukcí označovanou jako krypta. Dodnes zachovaná substrukce je tvořena sklepením se šesti okénky a v minulosti se v ní pohřbívalo (*Sommer – Waldhauser 1999*, 57–62). Výzkumy J. Waldhausera, vyvolanými špatným technickým stavem památky v letech 1995–2001, byl postupně odkryt její původní vchod v severní stěně a sníženy novodobé terény na úroveň původní podlahy. Z důvodů narušování krypty prosakující vlhkostí z terénů nad klenbou bylo rozhodnuto o položení izolačních vrstev. Díky tomu proběhl archeologický výzkum i v nejvýchodnějším závěru chóru, jemuž krypta tvořila substrukci zajišťující statiku budovy na samém okraji svahu. Výzkum sestoupil až na úroveň klenby a zachytil stopy po ochozových kaplích spolu s fragmenty podlah, jimiž se tato práce zabývá (*Sommer – Waldhauser 1999*, 47–55). Ty byly ponechány na místě a opět zasypány. Později došlo k novému odkrytí úrovně podlahy z důvodu pokračujícího pronikání vlhkosti do krypty. Celou situaci nově vyřešilo vystavění přístřešku nad konzervovanými fragmenty dlaždic. Z dalších pozůstatků chrámu jsou dochovány části severní obvodové zdi chóru, dnes součásti novodobých budov. Nejvýznamnější památkou však zůstává dodnes zachovaný severní ústupkový portál, datovaný *D. Líbalem* (*1942*) do období kolem roku 1260. Podoba ostatních budov konventu není známa.

Dějiny Kláštera Hradiště

Problematiku dějinného vývoje Kláštera Hradiště naposledy shrnula *K. Charvátová* (*1998*, 249–289), z jejíž práce převážně vycházím. Písemné prameny k historii kláštera se na rozdíl od jiných konventů takřka nedochovaly. Informace lze čerpat z archivů jiných cisterciáckých klášterů a ze zápisů generální kapituly. Výjimku tvoří část hradišťského urbáře analyzovaného *J. V. Šimákem* (*1930*).

Klášter byl založen pravděpodobně v roce 1177 jako filiace kláštera v Plasech, v páté generaci kláštera Citeaux. Z hlediska archeologického je zajímavé i druhé

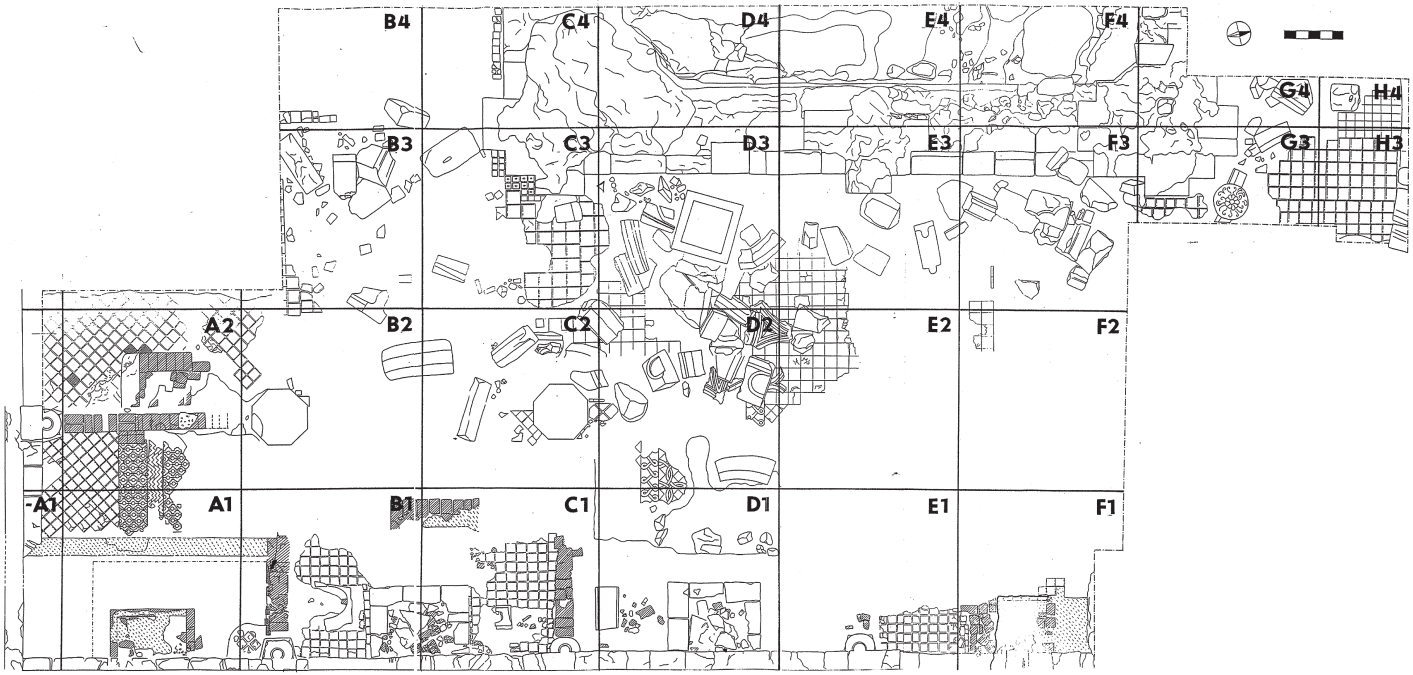

Obr. 2. Klášter Hradiště. Plošně odkrytá situace v úrovni původní podlahy (podle *Waldhauser 1995*, upraveno).
Fig. 2. The abbey of Hradiště. A situation opened at the level of original floor (after *Waldhauser 1995*, with adjustments).

datum 1145, které se vyskytuje v písemných pramenech. Je možné, že se jedná o datum původního benediktinského založení, které nahradil cisterciácký konvent. Naznačovala by to i poloha na ostrožně nad říčním tokem, který lze považovat za komunikační spoj. Podle řádových předpisů měly být kláštery stavěny v pusté krajině na těžko obdělávatelné půdě, čehož je dobrým příkladem například klášter v Plasech. Skutečnost, že se během výzkumů žádné doklady o starších stavbách nenalezly, může být způsobena jak velmi narušenou archeologickou situací ostrožny, tak budováním prvních staveb kláštera převážně ze dřeva.

Zakladatelem a donátorem kláštera byl některý příslušník rodu Markvarticů, pravděpodobně Heřman z Ralska, kterého v období kolem roku 1177 shledáváme ve výjimečném společenském postavení maršálka Soběslava II. Hradiště mohlo být zamýšleno jako rodové pohřebiště, o čemž svědčí i žádost zaslaná generální kapitule v roce 1252. Hradiště jako první český klášter žádá o povolení držet anniversarium, vzpomínku na donátora instituce. V prvé polovině 13. století, z něhož známe jen málo zpráv, je možné předpokládat počátek stavební činnosti a rozšiřování pozemkové držby. Od třicátých do šedesátých let 13. století nejspíše probíhala stavba klášterního chrámu P. Marie dokončeného po roce 1260. Jeho vznik spadá do období úřadu opata Modlíka kolem poloviny 13. století. České jméno zřejmě označuje člena zakladatelského rodu, který se stal opatem podobně jako Slávek, vnuk zakladatele kláštera v Sedlci u Kutné Hory. To by vysvětlovalo nebývalou velikost a uměleckou úroveň chrámu. Zároveň nejspíše probíhala i kolonizace klášterního panství a před rokem 1279 došlo k založení města Mnichovo Hradiště. Ve druhé polovině 13. století byla založena jediná filiace Kláštera Hradiště Svaté Pole u Třebechovic pod Orebem a současně ženský klášter v Sezemicích. O významu kláštera v této době svědčí i návštěva královny Kunhuty po smrti Přemysla Otakara II., kterou si vyžádala během internace na Bezdězu. Vlivem bezvládí na konci 13. století se však klášter ekonomicky vyčerpal a konvent musel být na tři roky rozptýlen.

Během první poloviny 14. století se nejspíše situace zlepšovala, nicméně na konci 14. a počátku 15. století se klášter opět ocitl v krizi. Mezitím se klášterní doména rozšířila do podoby, v jaké ji rekonstruoval *J. V. Šimák* (*1938*). Ekonomickou krizi provázel zřejmě i úpadek klášterního života, jak ukazuje příběh opata Nemoje, který uvěznil abatyši podřízeného sezemického kláštera, protestující proti příliš častým vizitacím a porušování klauzury. Zaznamenaná událost kontrastuje s jediným zachovaným zápisem vizitace z roku 1358, kde byl největším provinění shledán pobyt a zpěv ve chrámu po kompletáři. Zajímavým případem je i falešný zázrak, z něhož měli mniši profitovat těsně před počátkem husitských bouří.

Ekonomickou krizi se snažil oddálit Václav IV., který klášteru povolil prodej platů, stejně jako papež Bonifác IX. udělením privilegia inkorporujícího instituci pět farních kostelů. Hospodářské spory kláštera možná urychlily i jeho zánik. 30. dubna roku 1420 Klášter Hradiště vypálili Orebité. Mniši, kteří se uchýlili do Zlaté Koruny, nestihli zachránit nic ze svého archivu. Přes veškeré snahy a přijímání členů ještě ve druhé polovině 15. století nebyl konvent nikdy obnoven (*Charvátová 1998*, 249–289).

Další významné stavební akce proběhly na ostrožně v roce 1556, kdy zde Jiří Labouňský z Labouně vystavěl renesanční zámek, upravovaný na začátku 17. sto-

letí Václavem Budovcem z Budova. Nejrozsáhlejší poškození archeologické situace však můžeme přičíst výstavbě pivovaru v roce 1852, fungujícího na lokalitě dodnes (*Sommer – Waldhauser 1999*, 47–49).

Východiska zpracování podlahy z Kláštera Hradiště

Významný nález části mozaikové dlažby zachované *in situ* v prostoru bývalého chóru klášterního kostela P. Marie v roce 1995 otevřel větší prostor ke zkoumání tohoto druhu památek i k hledání specifického metodického postupu jejího vyhodnocení. Kromě běžné dokumentace a materiálu z archeologického výzkumu se podařilo ve Státním ústředním archivu vyhledat i starší plány z přestaveb budov na lokalitě z 19. století. Doplňkově byly využity i informace z menších výzkumů a stavebních zásahů v průběhu 20. století, všechny však spíše sondážního charakteru.

Archeologický výzkum v roce 1995

Výzkum J. Waldhausera v roce 1995, odkud pochází materiál zpracovaný v této práci, zasáhl nejvýchodnější část chóru bývalého opatského chrámu. Kromě toho byly uskutečněny i drobné odkryvy v tzv. kryptě, které dosáhly původní podlahy substrukce, a sonda zasahující již mimo prostor chrámu (*Sommer – Waldhauser 1999*, 49–55). V roce 1995 bylo položeno celkem 8 sond, z toho sondy 1–4/95 v ploše pravoúhlého závěru, sondy 6–8/95 v prostorách tzv. krypty a sonda 5/95 při vnější straně severního nároží chóru bývalého klášterního chrámu (*Waldhauser 1995*). Vzhledem k tématu práce jsem ze získaného materiálu a dokumentace vybrala jen ty části, které se bezprostředně týkají původní dlaždicové podlahy.

Popis sond 1–4/95

Sondy 1–3/95 byly položeny křížem v prostoru zaniklé východní části kostela, zároveň sonda 4/95 řezala diagonálně severovýchodní úsek zkoumané plochy. Zachycení půdorysy celého bývalého chóru brání budova, postavená v 19. století v jeho severní části. Vrstvy pocházející ze sond 1–4/95 mají charakter hrubých navážek obsahujících velké množství materiálu, který však pro řešení daného problému netvoří větší datovací oporu. Jedná se o smíšenou keramiku 16.–18. století pocházející z doby existence zámku, spolu s malým množstvím keramiky ze 14. až 15. století. Ve vrstvě nad zachovanou podlahou se koncentrovaly úlomky dlaždic, které se sem dostaly v době po vypálení chrámu. Kromě nich bylo nalezeno větší množství zlomků břidlice a železných hřebíků ze střechy původní stavby, úlomky cihel, zeleně glazovaných kachlů a v malém množství i keramické střešní krytiny. Ve vrstvě nad úrovní podlahy se vyskytly zbytky skleněných výplní oken, které však nelze přesněji datovat. Zcela samostatnou skupinou nálezů jsou architektonické články, zřícené z původní gotické klenby. Většinou jsou to nepravidelné části, které nebylo možno jednoduše použít k přestavbám novějších staveb. Zůstaly zachovány *in situ* poté, co jejich dopad v některých místech poškodil keramickou podlahu (*Waldhauser 1995*).

Popis sond A–D/95, H/95 a plošného odkryvu

Po zdokumentování vybraných profilů sond 1–4/95 byl výzkum rozšířen na celou plochu nad klenbou tzv. krypty, která měla být odizolována (*obr. 1: 3*). Plošný odkryv dosáhl až na horizont dlaždicové podlahy. Plocha byla rozdělena do sektorů A1–H4 o rozměrech 1,5 × 1,5 m, podle nichž pak byly ukládány i nálezy (*obr. 2*).

Po dosažení původní úrovně podlahy ze 13. století bylo rozhodnuto položit ještě další sondy, které by objasnily statigrafický vývoj pod dochovaným horizontem a stav románsko-gotické klenby, tzv. krypty, aby mohla být přijata opatření k její izolaci proti prosakování vody. Sondy pronikající

1

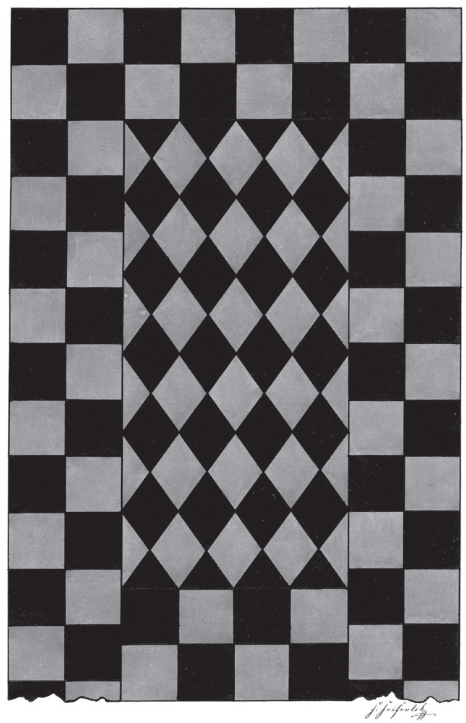

2

Obr. 3. Klášter Hradiště. Nákresy A. Wendera. **1** motiv E, **2** motiv A a B (upraveno).
Fig. 3. The abbey of Hradiště. A. Wender's sketches. **1** motif E, **2** motifs A and B (adjusted).

pod podlahu byly označeny A–D/95 a H/95. Ačkoliv právě zde by bylo možno očekávat informace, které by zpřesnily či potvrdily datování celého horizontu dlaždic, bylo nutno na tento předpoklad rezignovat. Pod podlahou se nacházely již jen vrstvy čistě vyrovnávacího charakteru, obsahující pouze minimum úlomků dlaždic. Z dochované situace je zřejmé, že vrstvy vznikly během jednorázové akce, při níž byl dosypán terén nad klenbou tzv. krypty, aby byla dosažena požadovaná úroveň (*Waldhauser 1995*).

Výzkum nově objasnil vzhled východního závěru klášterního chrámu. Ten měl zřejmě podobu vysokého chóru, obklopeného dvojitým ochozem. Ochoz byl druhotně cihlovými příčkami rozčleněn na kaple, ve kterých se zachovaly zbytky pískovcových oltářů umístěných při východní zdi chóru (*Sommer – Waldhauser 1999*, 47–62).

Plány starších výzkumů

Kromě materiálu pocházejícího z výzkumu v roce 1995 je při hodnocení dlaždicové podlahy v Klášteře Hradišti možno vycházet i z několika starších plánů. Jsou to zejména nákresy Aloise Wendera, hospodářského správce a vedoucího stavebních prací na lokalitě v letech 1852–1854 (*obr. 3–7*), a část podlahy publikovaná *J. E. Wocelem* (*1864*), zhruba lokalizovaná do severní boční lodi.[3]

J. V. Šimák v roce 1920 zdokumentoval další část původní podlahy; díky zaměření ho lze umístit do vztahu k nově odkrytým dlaždicím. Bohužel se právě v tomto případě jedná o relativně monotónní úsek dlažby ze střídajících se červených a černých dlaždic. Otázkou zůstává, zda se nejednalo o předláždění v závěru existence chrámu. Další drobné úseky, s dlažbou motivu D a V by měly pocházet z prostor jižně od transeptu (*Šimák 1930*, 388–390). Znamená to, že mozaiková dlažba pokrývala nejen podlahu opatského chrámu, ale i dalších prostor kláštera, jak je tomu např. na Velehradě (*Pojsl 1977*, 68–72).

Zvolené metody

Shrneme-li tedy pramennou základnu, z níž je možno při studiu podlahy vycházet, disponujeme dokumentací a materiálem z archeologického výzkumu z roku 1995 a staršími plány bez dochovaného materiálu. Nálezy tohoto typu, tedy mozaikové dlaždice 13. století, byly dosud zkoumány spíše obecným způsobem. Jejich publikace je v zásadě sumarizující, kdy je autory uváděno zastoupení jednotlivých typů. Děje se tak kvůli vysoké uniformitě jednotlivých exemplářů, která odrazuje od jejich detailního zkoumání. Tento fakt však naopak umožňuje statistické zpracování bez většího nebezpečí přílišného zevšeobecňování, jak se může stát u jiných skupin archeologického materiálu. Z výzkumu v roce 1995 se zachovalo 760 exemplářů, pro které byl vytvořen popis základních vlastností. Kresebně dokumentovány byly pouze reprezentanti základních typů nalezených dlaždic či fragmenty s neobvyklými vlastnostmi (*obr. 9–11*). Jednotlivých typů se podařilo identifikovat 60

[3] Plány jsou v současné době uloženy ve Státním oblastním archivu v Praze ve fondu „Rodinný archiv Valdštejnů, Mnichovo Hradiště“, fondu „Ústřední správa valdštejnských velkostatků“ a ve fondu „Velkostatek Mnichovo Hradiště“.

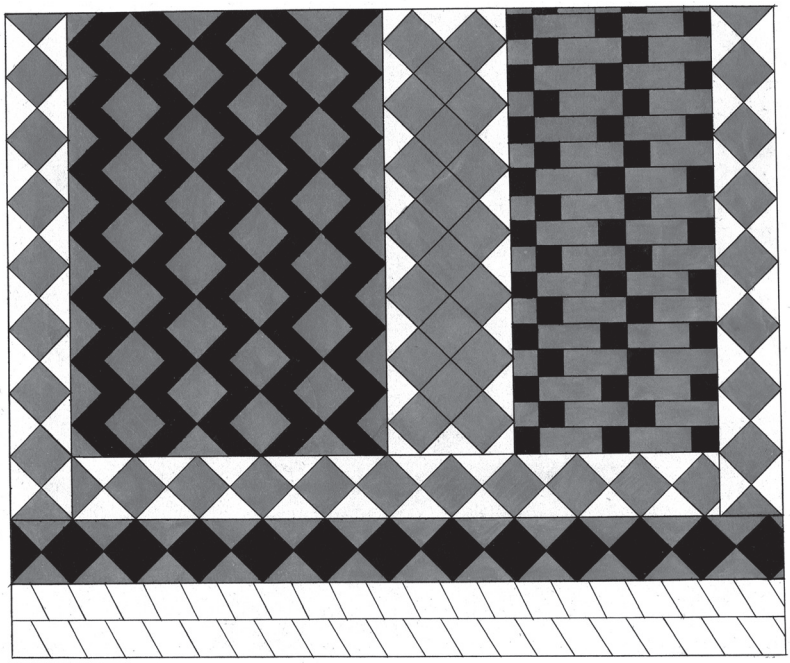

1

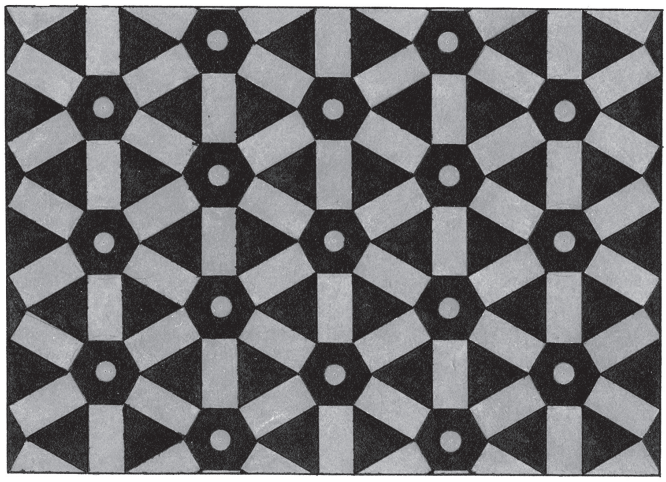

2

Obr. 4. Klášter Hradiště. Nákresy A. Wendera. **1** motiv D, J a K (zleva doprava), **2** motiv G (upraveno).
Fig. 4. The abbey of Hradiště. A. Wender's sketches. **1** motifs D, J and K (from left to right), **2** motif G (adjusted).

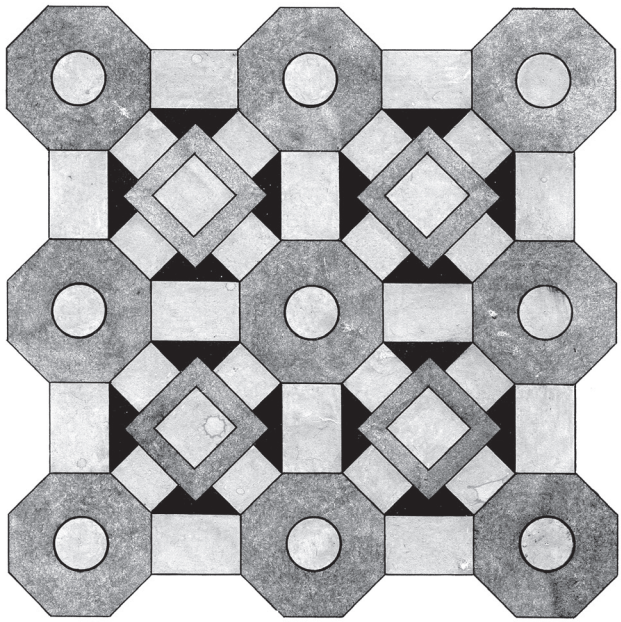

1

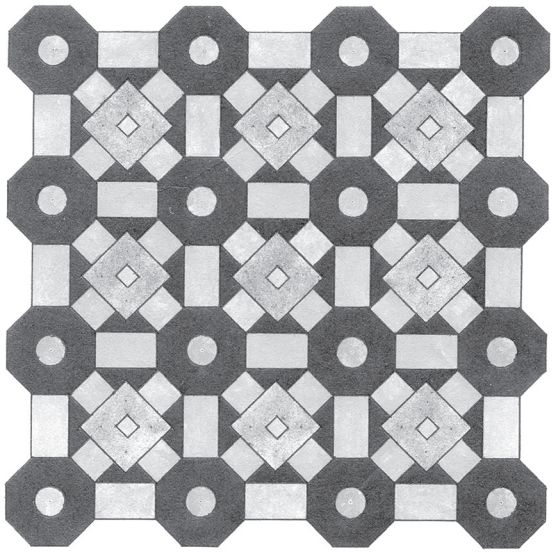

2

Obr. 5. Klášter Hradiště. Nákresy A. Wendera. **1** motiv I, **2** motiv H (upraveno).
Fig. 5. The abbey of Hradiště. A. Wender's sketches. **1** motif I, **2** motif H (adjusted).

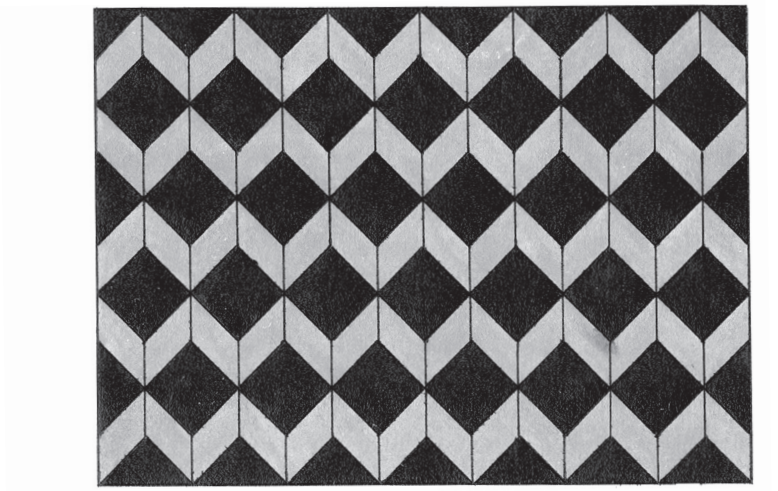

1

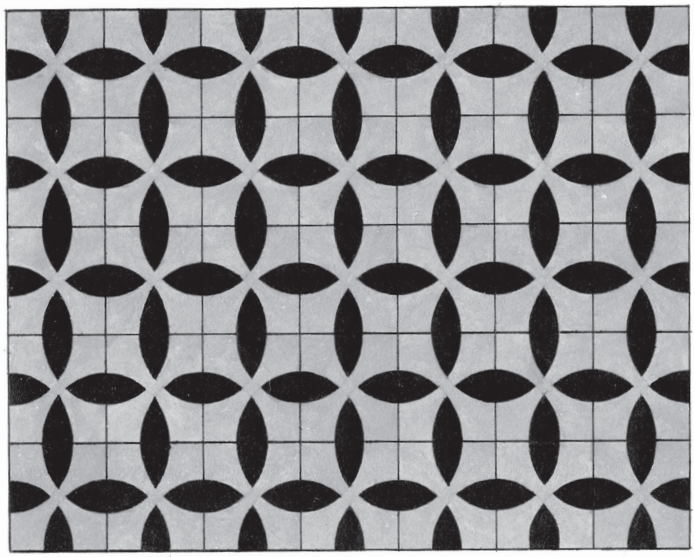

2

Obr. 6. Klášter Hradiště. Nákresy A. Wendera. **1** motiv D, **2** motiv F (upraveno).
Fig. 6. The abbey of Hradiště. A. Wender's sketches. **1** motif D, **2** motif F (adjusted).

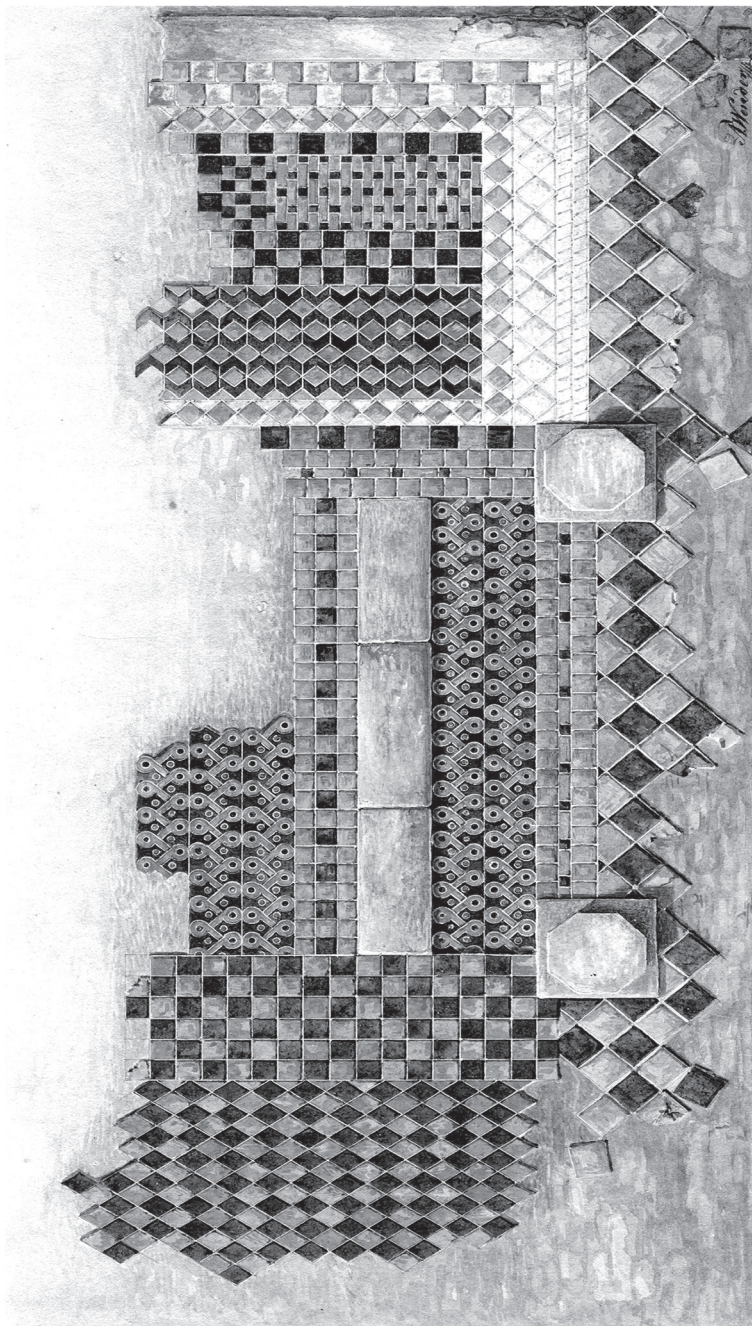

Obr. 7. Klášter Hradiště. Torzo podlahy dochované *in situ* v nákresu A. Wendera.
Fig. 7. The abbey of Hradiště. Fragment of a floor surviving *in situ* in a sketch by A. Wender.

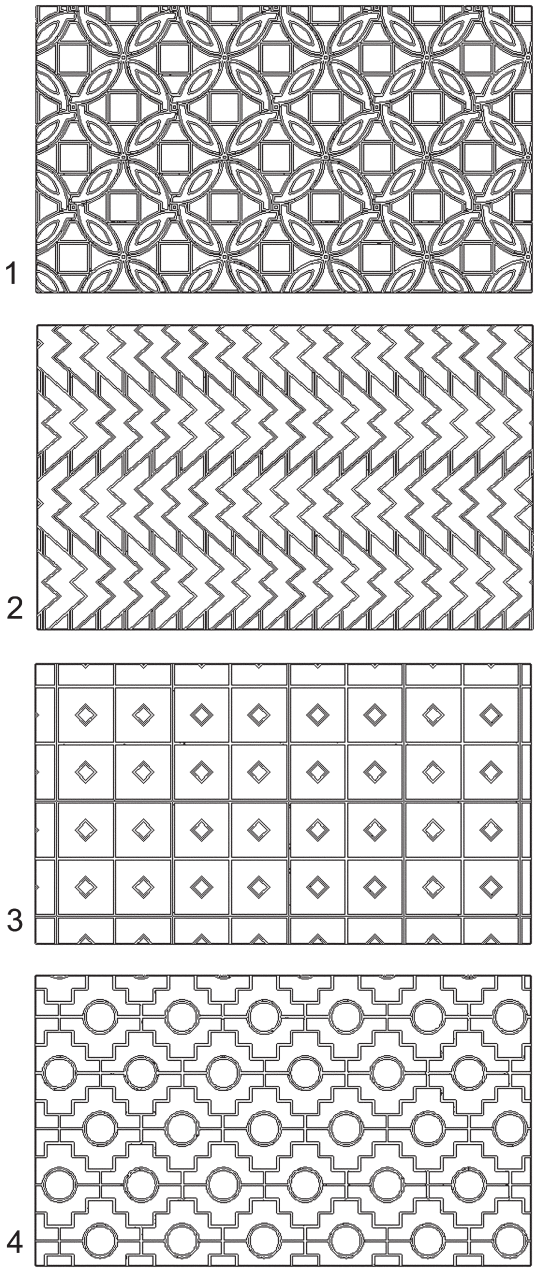

Obr. 8. Klášter Hradiště. Rekonstrukce motivů dlažeb podle dochované situace. **1** motiv N, **2** motiv P, **3** motiv O, **4** motiv Q.
Fig. 8. The abbey of Hradiště. Reconstruction of floor-tile motifs according to the surviving situations. **1** motif N, **2** motif P, **3** motif O, **4** motif Q.

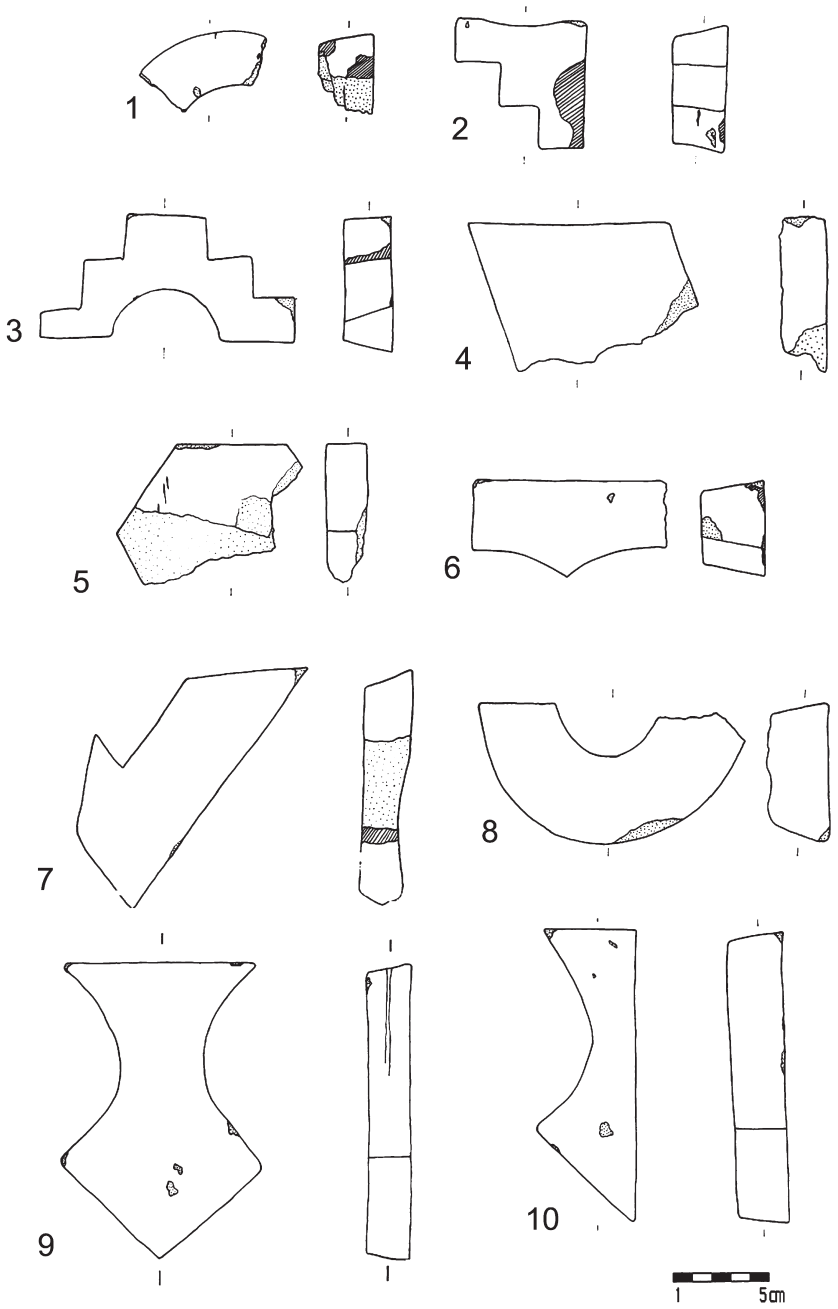

Obr. 9. Klášter Hradiště. Vybrané fragmenty mozaikových dlaždic.
Fig. 9. The abbey of Hradiště. Selected fragments of mosaic floor tiles.

(*obr. 12*, *13*), skladebných motivů 23. Typem se zde rozumí jednotlivá dlaždice konkrétního tvaru, zatímco motivem vzor vytvořený skládáním typů dlaždic k sobě. Číselné označení typu se týká pouze dlaždic z výzkumu v roce 1995, dlaždice zachované pouze v nákresech z 19. století označované nebyly. Skladebné motivy (včetně motivů dochovaných pouze v nákresu) nesou označení písmeny abecedy A–V. Vyhodnocením položek konkrétních vlastností se objevily některé zajímavé skutečnosti jak o vlastnostech materiálu, tak o původním prostorovém rozložení dlaždic.

Motivická škála

Všech 23 označených motivů dlažby se zachovalo v kresebné dokumentaci, buď A. Wendera, J. V. Šimáka nebo J. Waldhausera. K ilustraci bylo použito nákresů A. Wendera a J. V. Šimáka, u nichž původní barevnost není zcela jasná. Motivy nově objevené výzkumem v roce 1995 umožnily díky dochovaným plánům a fragmentům dlaždic vytvoření rekonstrukce. Barevnost jednotlivých typů byla určena na základě statistického vyhodnocení dochovaných fragmentů.

Popis jednotlivých typů

Jednotlivé zkoumané typy dlaždic nesou pro jednodušší manipulaci označení čísly 1–60 (*obr. 12*, *13*). Počet šedesáti různých typů dlaždic je maximem, které je na základě dnes známých fyzicky dochovaných fragmentů možné. V naprosté většině případů máme totiž k dispozici pouze fragmenty dlaždic následně přiřazovaných jednotlivým typům. Fragment, který neodpovídal žádnému dosud známému typu byl označen jako typ nový. Nebezpečím tohoto postupu je varianta, kdy např. dva určené typy původně tvořily jedinou dlaždici, jejíž část, která by oba fragmenty logicky spojovala, chybí. Tento problém však připadá v úvahu pouze u třinácti typů z celkového množství šedesáti a je pouze hypotetický. Zároveň se takto nejasné typy vyskytly většinou v jednotlivých exemplářích. V celkovém počtu 760 kusů by se mohlo zdát, že jde o zanedbatelné množství, které nemůže mít žádný větší význam. Je třeba si však uvědomit, že dosavadní výzkum zasáhl jen nevelkou plochu bývalé podlahy a tím jen část fragmentů podlahových polí. Každý zlomek geometrické dlaždice, který prokazatelně spadá do stejného časového horizontu a neodpovídá žádnému známému typu, ukazuje nejen na existenci dalšího typu dlaždice, ale i motivu. Některé fragmenty, ačkoliv je nedokážeme blíže popsat a určit, jsou takového tvaru, který vyžaduje zase další fragment s nímž by dohromady vytvořil motiv. Mozaikové dlaždice mají z hlediska komplexnosti archeologické výpovědi oproti ostatním typům dlaždic tu výhodu, že je možné vždy bezpečně určit, že nám nějaký typ chybí. V některých případech dokážeme typ dlaždice celkově zrekonstruovat, avšak postrádáme typy, které by motiv doplnily. Jestliže nenajdeme analogii na jiné lokalitě, většinou ani nejsme schopni odvodit, jaká by mohla být jejich podoba. Je třeba zdůraznit skutečnost, že z celkového množství pouze třicet typů pochází z kre-

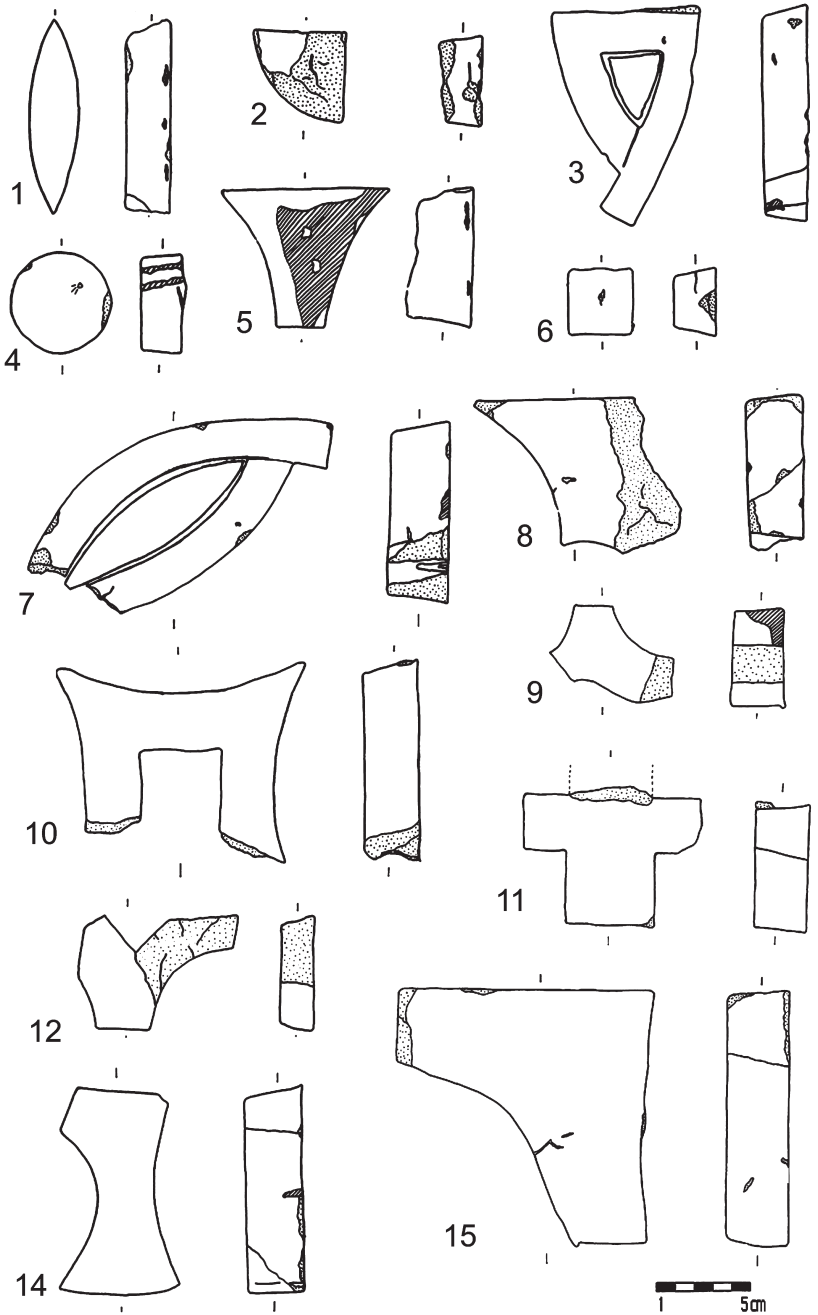

Obr. 10. Klášter Hradiště. Vybrané fragmenty mozaikových dlaždic.
Fig. 10. The abbey of Hradiště. Selected fragments of mosaic floor tiles.

sebně zachycených podlah. Ostatní spadají do kategorie buď fragmentárně dochovaných neznámých typů anebo do typů celkově dobře rekonstruovatelných, přesto však bez dokladů jejich dalšího výskytu na lokalitě. Příkladem druhé varianty jsou např. typy 23 (*obr. 10: 3*), 34 (*obr. 9: 5*), 37 či 45 (*obr. 9: 1*, *10: 15*). Typologická škála je popsána v tabulce (*obr. 12*, *13*), kde je určující charakteristikou číselné označení. Slovní popis je pouze orientační, pro zvýšení přehlednosti. V případě, že byl typ již zachycen na jiných lokalitách, setrváváme u již použitého označení, ačkoliv nemusí být vždy přesné. Stejně tak je používán popis, vyjadřující geometricky podstatu tvaru dlaždice, nebo popis vzniklý na základě asociační invence autora.

Barevnost

Vlastností, která se vyznačuje velmi vysokým stupněm relativity, je barevnost. Autoři starších prací naprosto jednoznačně používají rozlišení na červené, černé a žluté dlaždice (*Wocel 1864*, 33; *Šimák 1930*, 390). Ve zprávě o nových výzkumech už ovšem figuruje množství dalších barevných odstínů, jako je hnědožlutá, zelenomodrá, hnědá či černá (*Sommer – Waldhauser 1999*, 51). Proto si nelze nepovšimnout krajní subjektivity hodnocení tohoto jevu. Mohli bychom výše naznačenou otázku odmítnout jako nadsazenou a nepříliš důležitou. Je třeba si ovšem uvědomit, že právě barevnost byla u mozaikového typu dlažby zásadním dojmem, působícím na vnímání návštěvníka sakrální prostory vyrovnávající znevýhodnění, za které můžeme považovat absenci symbolického poselství běžného u reliéfních dlažeb. Zároveň by bylo vhodné sjednotit vyjádření barevnosti ve starších publikacích s materiálem pocházejícím z nového výzkumu, uvědomíme-li si, že se jedná o tutéž podlahu. Způsob, jak tento problém objektivizovat bez využití chemických analýz barevných glazur nejspíše neexistuje. Přesto byl učiněn pokus na základě statistického vyhodnocení dochovaných fragmentů. V první fázi vznikly barevné kategorie, do kterých byly nalezené fragmenty řazeny a vzápětí sloučeny odstíny navzájem si blízké. Následovalo zjišťování zastoupení barvy glazury u jednotlivých typů. Tento postup byl uplatněn pouze na typy s větší četností zastoupení, nad deset exemplářů. Výsledkem je pravděpodobná barevnost jednotlivých typů (*tab. 1*).

Tab. 1. Početní zastoupení vybraných typů dlaždic a jejich barevnost.

typ	počet	barevnost
1	18	zelená (1)
3	62	zelená (1)
6	12	hnědá (2)
7	27	bez glazury
9	58	hnědá (2) – zelená (1)
10	15	zelená (1)
11	42	zelená (1)
17	19	hnědá (2)
19	41	hnědá (2) – hnědožlutá (3)
23	14	hnědožlutá (3)

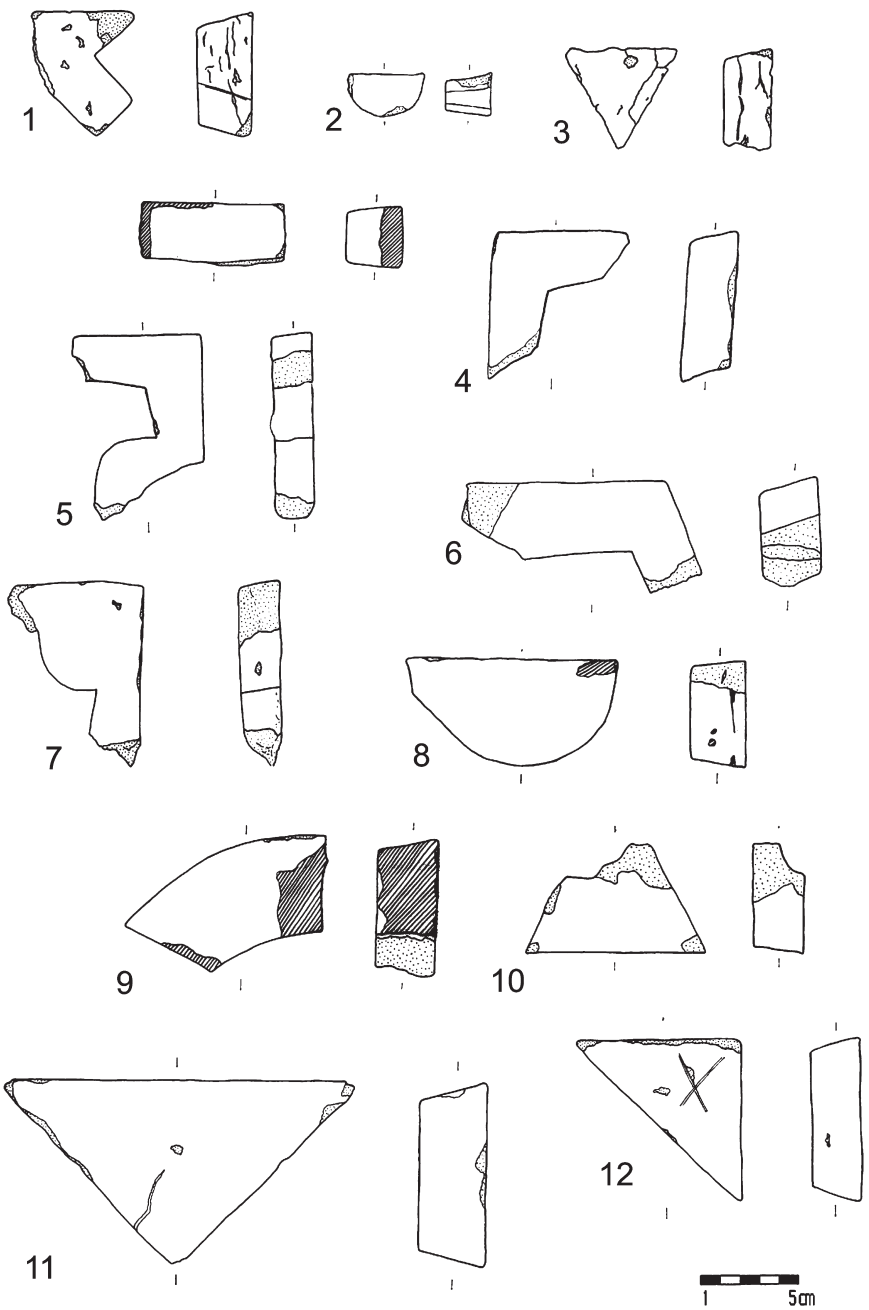

Obr. 11. Klášter Hradiště. Vybrané fragmenty mozaikových dlaždic.
Fig. 11. The abbey of Hradiště. Selected fragments of mosaic floor tiles.

typ	popis	vyobrazení	v motivu
1	čtvercový velký		A, J, T
2	půlkruhový		
3	čtvercový střední		D
4		obr. 10:10	
5	čtvercový malý		N
6	obloukovitý	obr. 11:9	
7	tvaru pravoúhlého trojúhelníka	obr. 11:12	
8	čtvercový		
9	lístkovitý	obr. 10:7	N
10	čočkovitý	obr. 10:1	N
11	lichoběžníkovitý s konkávními stranami	obr. 10:5	N
12	závitnicovitý	obr. 9:8	E
13		obr. 9:9,10	E
14	kruhový	obr. 10:4	
15	čtvercový s diagonálně umístěným čtvercovým průřezem		O
16	čtvercový miniaturní	obr. 10:6	O
17	tvaru W	obr. 9:7	P
18	stupňovitý		
19	stupňovitý s polokruhovým výřezem na rovné straně	obr. 9:3	Q
20	kruhový		Q, C
21	kruhový poloviční	obr. 11:2	
22	stupňovitý poloviční	obr. 9:2	
23	tvaru trojúhelníka s konvexními hranami a středovým průřezem	obr. 10:3	
24	tvaru trojúhelníka s konvexními hranami miniaturní		
25		obr. 10:14	
26		obr. 11:4	
27	tvaru kosočtverce se dvěma konkávami		
28	tvaru pravoúhlého trojúhelníka malý		
29	tvaru pravoúhlého trojúhelníka	obr. 11:11	J
30	čtvercový s kruhovým otvorem		C

Obr. 12. Klášter Hradiště. Přehled typů mozaikových dlaždic.
Fig. 12. The abbey of Hradiště. Review of types of mosaic floor tiles.

V některých případech se ukázalo (jestliže se jednalo o početně vyrovnané zastoupení, kdy byl vyloučen vliv chyby), že tentýž typ byl vyráběn v různých barevných variantách, které nejsou zachyceny na plánech podlah dochovaných *in situ*. Výsledky zkoumání byly využity i pro rekonstrukci skladebných motivů N–Q, u kterých se barevnost původně nedochovala (*obr. 8*). Na základě tohoto pozorování nelze soudit, že by se torza podlahy odkrytá v 19. a na počátku 20. století barevně nějak výrazně odlišovala od výsledků výzkumu v roce 1995. Domnívám se, že je třeba označení dlaždic jako černých, červených a žlutých vnímat jako tři základní kategorie (1–3), se kterými nejspíše pracovali i původní tvůrci podlahy.

Pro analogické dlaždice z francouzských cisterciáckých klášterů uvádí navíc Ch. Norton pokrývání dlaždice před glazováním tenkou bělavou vrstvou, zesvětlující tmavé zelenočerné dlaždice na jasně zelené (*Norton 1992*, 32–35). Tento výrobní postup není dosud na našem území doložen. V některých případech nemůžeme vyloučit ani použití nepolévaných dlaždic.

Z hlediska barvy hrnčířského materiálu převládají dlaždice světle červeně cihlové barvy, které byly ve většině případů glazovány. Tmavé dlaždice většinou glazované nejsou a zřejmě sloužily jako kontrastní prvek k barevným skladebným polím. Omezují se totiž zejména na čtvercové dlaždice, složitější tvary jsou zpravidla cihlové barvy. Několik fragmentů se vyznačuje zcela specifickým zabarvením (*obr. 10: 11*, *11: 3*). Jsou to drobné tvary s charakteristickým skosením světle šedobílé barvy, dosti porézního povrchu s četnými prasklinami. Zároveň je však materiál velmi jemný bez větších viditelných komponent. Po konzultaci se specialisty byla jako materiál vyloučena přepálená opuka i jiná dobře rozpoznatelná hornina. Nejspíše se tedy jedná o podobný materiál, z něhož jsou tvořeny trojúhelníkové dlaždice v nově odkryté podlaze břevnovského kláštera (*Dragoun 1993*, 170–171). Jejich účelem zřejmě bylo doplnit barevnou kompozici o jinak těžko dosažitelnou bílou barvu.

Co se týče způsobu výroby, u některých fragmentů (zejména u typu 11 lístkovitého tvaru) jsou patrny stopy po řezání. U ostatních můžeme předpokládat buď stejný postup, anebo výrobu pomocí jednostranné formy jako v případě dlaždic z Tišnova (*Belcredi 1993*, 327).

Rekonstrukce původního umístění dlaždic v podlahových polích

Výchozí předpoklad následujícího metodického pokusu představuje úvaha, že se fragmentarizované dlaždice ve vrstvách nad horizontem podlahy soustředí v blízkosti jejich původního uložení. Vzhledem k odkrývání zkoumané plochy po jednotlivých sektorech a vzhledem k malé šířce původních podlahových polí bylo možné vytvořit hypotézu o motivické výzdobě v rámci jednotlivých sektorů.

▸ **Obr. 13.** Klášter Hradiště. Přehled typů mozaikových dlaždic.
▸ **Fig. 13.** The abbey of Hradiště. Review of types of mosaic floor tiles.

typ		*popis*	*vyobrazení*	*v motivu*
	31	kruhový poloviční		
	32	obdélníkový	obr. 11:3	D
	33	obdélníkový úzký		
	34	šestiboký	obr. 9:5	
	35	tvaru rovnostranného trojúhelníka		
	36	čtvercový		
	37		obr. 9:1	
	38	kruhový poloviční velký	obr. 11:8	
	39	čtvrtkruhový	obr. 10:2	
	40	kosodélná	obr. 9:4	L
	41	tvaru obecného trojúhelníka		
	42	nedefinovatelný zlomek		
	43	pravoúhlý zlomek		
	44		obr. 10:11	
	45		obr. 10:15	
	46	čtvercový		
	47	tvaru rovnostranného trojúhelníka	obr. 11:10	
	48	kruhový		
	49		obr. 10:12	
	50		obr. 11:6	
	51	kruhový		E
	52	čtvercový		
	53	čtvercový		
	54		obr. 11:7	
	55		obr. 11:5	
	56		obr. 10: 9	
	57		obr. 10: 8	
	58			
	59		obr. 9:6	
	60		obr. 11:1	

V některých případech se koncentrovaly jasně určitelné typy dlaždic. Z celého pozorování byly vyloučeny univerzálně použitelné tvary jak pravoúhlého, tak trojúhelníkového tvaru. V sektorech C1 a C2 se mírně koncentrovaly dlaždice typu 17 tvaru W. Domněnku, že se zde původně nacházelo podlahové pole s motivem O, podporuje i fakt, že v sektorech B1–4, které oddělují sektory C1 a C2 od části podlahy se stejným motivem *in situ*, se tyto dlaždice nevyskytují. Vůbec se sektory B2 – B3 jevily co do obsahu nápadně monotónní s většinou dlaždic pravoúhlého tvaru. Můžeme uvažovat, zda tu nedošlo k pozdějšímu předláždění jako na jiných místech chrámu. Typ 23 se ve větším počtu vyskytl v sektorech D1 a D2, ale zejména pak v sektoru F3. Tento poměrně zajímavý tvar (*obr. 10: 3*) může vzbuzovat různé úvahy i proto, že nebyl nikde doložen v původním kompozičním schématu a neznáme ani dlaždice doprovodného tvaru, přestože musí být dost charakteristické. V sektoru E1 můžeme na základě nálezů předpokládat pás dlažby motivu N (*obr. 8*) složený z dlaždic typu 9, 10 a 11 (*obr. 10: 1*, *5*, *7*). Celé výše naznačené schéma je však třeba považovat pouze za pravděpodobné, s možností přesného určení původního vzhledu podlahy již zřejmě nemůžeme počítat.

Zcela specifický způsob tvoření mozaikových podlah umožňoval jinde nevídanou variabilitu vzorů jednotlivých skladebných polí. Ty tvořily zdánlivě nelogicky uspořádané úzké pruhy, jejichž estetika ne zcela odpovídá dnešním představám, zvlášť, vnímáme-li je na základě jen fragmentárně dochovaných podlah. Základní předpoklad pro alespoň částečnou rekonstrukci původní dlažby v Klášteře Hradišti je pravidelnost klasické gotiky 2. poloviny 13. století. Těžko totiž můžeme přijmout představu, že celý náročně budovaný chrám i s tak výjimečným dokladem kamenického umění, jako je do dnešních dob zachovaný portál severního vchodu, byl v závěru stavby vydlážděn podle jakéhosi náhodného systému. Stejně tak si lze jen těžko představit, že obrovská péče, věnovaná výrobě drobných mozaikových dlaždic, jejichž tvar musel být zcela přesný, nebyla věnována i jejich pokládce, pro níž můžeme předpokládat existenci předem vypracovaného plánu. Tyto úvahy nás tedy vedly k domněnce, že podlaha v Klášteře Hradišti byla pokládána podle zcela konkrétního metrického systému, který se však nepodařilo definitivně určit. Ukázalo se, že některé pásy dlažby spolu rozměrově korespondují, některé nikoliv. Při zjišťování společných vlastností je nutno si uvědomit, že se nejedná o nijak jednoduché řešení. Naopak pravidelnost střídání jednotlivých polí je patrná až při bližším pohledu, což bylo zřejmě již úmyslem tvůrců. Proto je v některých případech k šíři pole připočtena i šíře dělícího pásu, většinou z jednoduchých pravidelných dlaždic. Naopak někdy je zdánlivě kompaktní pole rozděleno a metricky náleží do dvou částí, vždycky však v místě spáry mezi dlaždicemi. Je nutno zdůraznit, že si velikostně odpovídají pole s jinými motivy, takže jejich šíře není určena rozměrem dlaždic. Tento předpoklad podporuje i skutečnost, že jsou pole v některých případech přerušena jakoby nelogicky, i za cenu dělení dlaždice, např. motiv F na plánu v publikaci J. E. Wocela.

V každém případě je vizuální efekt podlahy způsoben jak barevností, tak šíří polí. V pravidelném, nikoliv však na první pohled patrném systému, se střídají širší a užší pásy. Snad právě zdánlivý dojem chaosu působil na návštěvníka jako ob-

raz rozmanitosti a množství, jakoby byl počet vzorů neomezen. Nemůžeme nevidět promyšlenost právě tohoto řešení. Dlažba pouze geometrických motivů by mohla v jednodušším střídání působit monotónně. Při pohledu do interiéru chrámu by bylo snadné odvodit, v kterém místě se bude opakovat určitý motiv.

Mozaiková dlažba na našem území

Mezi množství změn, které provázejí období třináctého století, bezesporu patří proměna architektury. Nástup gotiky s sebou přináší i nebývalý rozvoj v úpravách podlah v sakrálních i světských stavbách. Svoje místo zde nachází i mozaiková dlažba. Až donedávna se soudilo, že sepětí mozaikové dlažby s řádem cisterciáků je velmi úzké, alespoň na našem území (*Kuthan 1983*, 49). V poslední době však dochází k novým nálezům na benediktinských lokalitách. Každá mozaiková dlažba má svá specifika a proto je nutno se nejprve zaměřit na konkrétní příklady.

Jako první lokalitě můžeme věnovat pozornost klášteru v Plasech, i z toho důvodu, že jde o první královské cisterciácké založení na našem území. Bohužel nálezové okolnosti mozaikové dlažby v královské kapli plasského kláštera nebyly zrovna šťastné. V roce 1962 byla během rekonstrukce vytrhána a nahrazena novou dlažbou. Dochoval se sice pravděpodobně úplný počet všech použitých typů, nikoliv však v původní skladbě. Jedná se o 9 různých poměrně jednoduchých typů dlaždic, z nichž B. Nechvátal vytvořil možné rekonstrukce, ať již s použitím všech typů nebo pouze jejich částí. Její vznik je dáván do souvislosti s dostavbou královské kaple a je datována před rok 1265 (*Losos – Nechvátal 1972*, 529–541; *Nechvátal 1978*, 115–127).

Cisterciáckým klášterem založeným rovněž ve 12. století je Nepomuk. Ani zde se nedá hovořit o odkrytí dlažby standardním archeologickým výzkumem. Tři typy dlaždic se nalezly v roce 1963 během hloubení rýhy pro kanalizaci. Spolu s nimi byl zachycen snad i pilíř původního chrámu. Dlaždice spočívaly v druhotné poloze spolu se čtvercovými dlaždicemi ze 14. století. První dva typy dohromady tvoří skladebný motiv, k němuž již není třeba žádných dalších doplňujících prvků. Třetí dlaždice je čtvercová, která však délkou hrany ne zcela odpovídá ostatním nalezeným typům. Dlažba je pouze rámcově datována do druhé poloviny 13. století a původně snad pocházela z kaple sv. Bernarda (*Nechvátal 1977*, 213–218; *Nechvátal 1978*, 125–128). Můžeme uvažovat o možnosti, zda zmíněná dlaždice není součástí jiného skladebného motivu (k mozaikové dlažbě je řazena kvůli drobným rozměrům a skoseným hranám). Na základě vyhodnocení nálezů z Kláštera Hradiště, kde byla plocha odkrývána archeologickým výzkumem a v mnohem větším rozsahu, můžeme konstatovat přítomnost třeba jediného typu dlaždice, odkazujícího na další motiv. Rýha pro kanalizaci musela nutně zasáhnout pouze minimální část zájmové plochy. Odkážeme-li opět na situaci v Kláštěře Hradišti, vidíme, že zdejší rýha pro vodovod, přestože byla vedena přímo přes trojlodí zaniklého chrámu, vůbec na unikátní mozaikovou podlahu nenarazila. Nejspíše tedy i v případě Nepomuku můžeme předpokládat existenci dalších skladebných motivů, do kterých by pak logicky zapadala i čtvercová dlaždice.

Nedávným výzkumem v letech 1991–1992 byla nově objevena mozaiková dlažba v břevnovském klášteře. Na rozdíl od dříve zmiňovaných lokalit ale nepochází z prostoru kaple, nýbrž z plochy ambitu. Kromě celé části podlahy z prolínajících se kruhů zachované *in situ* byly porůznu nalezeny i fragmenty dalších typů dlaždic. V tomto případě se jednalo často o velmi malá torza, takže jejich rekonstrukce je pouze hypotetická. V celistvě zachované podlaze se vyskytly dlaždice trojúhelníkového tvaru s konvexně zakřivenými stranami vytvořené ze zvláštního bílého materiálu, u kterého bylo prokázáno, že se nejedná o maltu (*Dragoun 1993*, 170–176). Na obdoby v Klášteře Hradišti již bylo upozorněno.

V poslední době přibyly nové nálezy mozaikové dlažby na Moravě. Jako první můžeme jmenovat Velehrad. Ačkoliv nálezy pochází ze starších výzkumů z počátku dvacátého století a jeho první poloviny, bylo na ně poukázáno až *M. Pojslem* (*1977*, 68–72). Dlažba pochází z křížové chodby a dalších prostor konventu, snad i z kostela, do dnešní doby se bohužel dochoval jen zlomek materiálu (*obr. 14: 1*). Autor rozlišuje 18 základních typů v různých velikostních variantách. Dlaždice byly ukládány zřejmě stejným způsobem jako v Klášteře Hradišti, tedy do maltového lůžka s využitím skosených hran. Všechny nejspíš nebyly glazovány. Jednalo se o nejstarší fázi užití dlažby, kterou lze rámcově datovat v závislosti na výstavbě klášterního chrámu do 2. čtvrtiny 13. století. Kromě toho byly nalezeny ještě dlaždice šupinovitého tvaru, které jsou větších rozměrů a nejsou skoseny (*Pojsl 1977*, 68–72). Na základě dnešních poznatků by do skupiny mozaikových dlaždic 13. století spíše nenáležely, zejména pro rovné zakončení stran, které neumožňuje jejich skládání těsně k sobě. Otázkou pak zůstává jejich datace i zařazení k typologickému celku.

Na počátku devadesátých let byly zveřejněny i výsledky archeologického výzkumu v Předklášteří u Tišnova. Zdejší dodnes fungující klášter cisterciaček Porta coeli patří k lépe dochovaným památkám tohoto typu u nás. Výzkum L. Belcrediho objevil množství mozaikových dlaždic druhotně v zásypech hrobů, pocházejících z kaple svaté Kateřiny, bohužel nikoliv v původním skladebném sepětí. Autor identifikoval 13 základních tvarů vyráběných buď řezáním, nebo vtlačením do jednostranné formy (*Belcredi 1993*, 327–340). Zajímavým jevem je nápadná podobnost dlaždic z Tišnova a z Velehradu. Některé typy rozhodně nemůžeme označit za běžné a podle dnešního stavu poznání se v Čechách nevyskytují (*obr. 14: 3*). Analogie v bližším okruhu střední Evropy se nepovedlo vyhledat, ani katalog *H. Kier* (*1970*) podobné motivy neuvádí.

Vůbec při bližším pohledu na dlaždice výše zmíněných lokalit musíme konstatovat jisté zvláštnosti. Některé typy jsou samozřejmě totožné s nálezy z jiných klášterů. Na torzu podlahového pole z Velehradu si můžeme povšimnout na první pohled ne úplně patrného jevu. Část úzkých podlahových polí totiž postrádá důležitý rozměr, charakteristický pro mozaikové dlažby, jímž je tzv. „nekonečnost“ (*obr. 14: 1*).

▸ **Obr. 14.** Mozaikové dlaždice. **1** Velehrad (podle *Pojsl 1977*); **2** katedrála sv. Petra a Pavla v Brně (podle *M. Pešky 1994*); **3** Tišnov (podle *Belcredi 1993*).

▸ **Fig. 14.** Mosaic floor tiles. **1** Velehrad abbey, Moravia (after *Pojsl 1977*), **2** cathedral of SS. Peter and Paul, Brno, Moravia (after *Peška 1994*), **3** Tišnov abbey, Moravia (after *Belcredi 1993*).

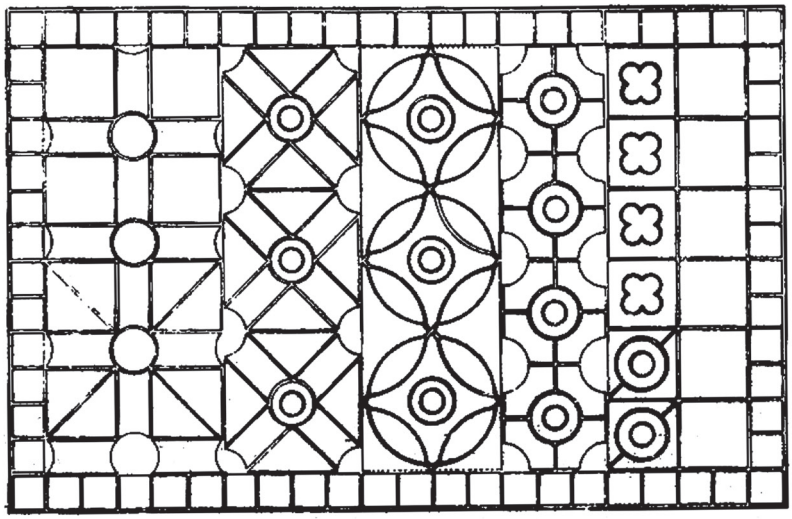

1

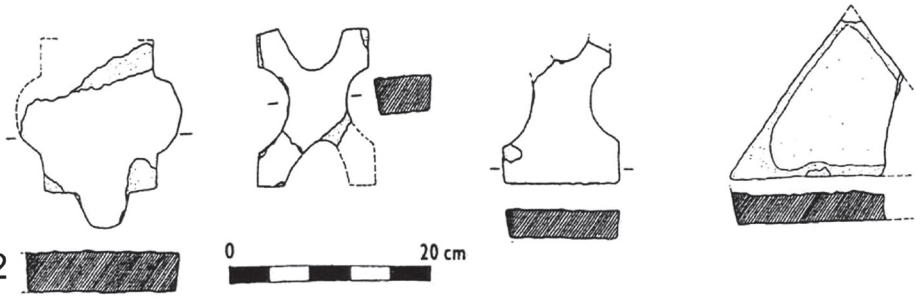

2

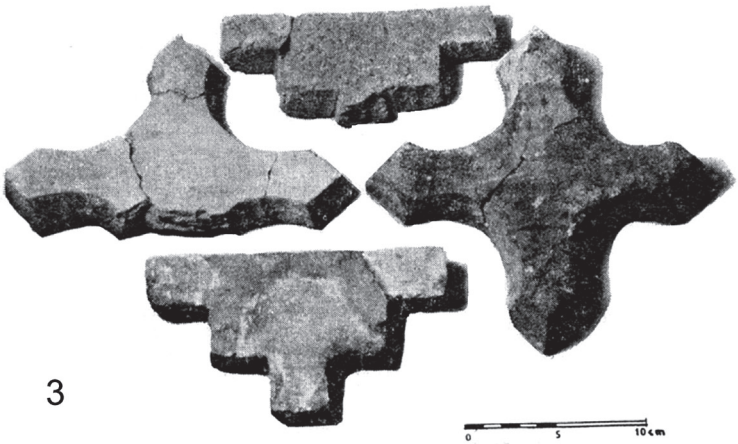

3

Na ostatních lokalitách můžeme pozorovat podlahová pole libovolné velikosti, založené na pravoúhlém nebo sférickém principu. Zde jakoby jednotlivé skladebné prvky tvořily samostatné jednotky, které ke svému vyznění nepotřebují sousední totožný motiv. I proto snad působí celek poněkud těžkopádně, dobře patrné je to zvláště na dlaždicích se čtyřlistým výřezem. Naopak se zde setkáváme se vzory poměrně složitými, jejichž výroba rozhodně nebyla jednoduchá. Celek evokuje spíše představu reliéfních než mozaikových dlaždic dynamizujících interiér stavby. Takřka by zde bylo možné hledat odlišné chápání, kdy omezení užívání reliéfních dlaždic způsobilo nikoliv jejich nahrazování mozaikovou dlažbou, ale snahu dosáhnout téhož účinku jiným technologickým postupem. Jestliže budeme nákres považovat za věrohodné zachycení původního stavu, jak soudí i autor článku (*Pojsl 1977*, 68), můžeme vidět i další zvláštnost. Dlaždice jsou v pásu položeny vždy jen v jedné řadě, takže činí dojem až jakéhosi vzorníku. To kazí výsledný „nekonečný" dojem i u motivů, které by tak jinak působily (zejména u motivu tvořeného konkávně projmutým čtvercem obklopeným dlaždicemi čočkovitého tvaru).

S podlahou z kláštera cisterciaček v Tišnově úzce souvisí poměrně unikátní nález z katedrály sv. Petra a Pavla v Brně. Během záchranného archeologického výzkumu byly v druhotné poloze v zásypech hrobů nalezeny mozaikové dlaždice pocházející původně z podlahy krypty (*obr. 14: 2*). Jedná se o dva typy dlaždic, které se vzájemně doplňují, a jejich modifikace umožňující rovné zakončení. Jsou vyrobeny ve špatné kvalitě, nedokonale vypáleny a dokonce se liší poloměry konvexit dotýkajících se částí. Jejich výskyt na lokalitě je spojován s patronačním právem tišnovského kláštera k chrámu sv. Petra a Pavla. Zřejmě vznikly jako nápodoba složitější podlahy zachované v klášteře Porta coeli, avšak nemohly se vyrovnat původnímu originálu (*Peška 1994*, 297–306). Autor srovnává dochovaný typ křížového tvaru (*obr. 14: 2*) s podobnou dlaždicí z Tišnova (*obr. 14: 3*), jejíž původní uložení není známo. Stejný tvar však nacházíme i na Velehradě, pouze s centrálně vloženým kruhem. Na tomto příkladě tedy můžeme vidět dva rozdílné způsoby užití jedné dlaždice. V případě brněnského nálezu ale můžeme předpokládat převzetí vzoru z kláštera v Tišnově, protože není pravděpodobné, že by při tak nekvalitním provedení dlažby její tvůrci hledali inspiraci ve vzdálenějším okolí. Tím se nyní alespoň jeden způsob skladby dlaždic z tišnovského kláštera jeví jako pravděpodobný.

Dalšími lokalitami, na nichž byl tento způsob dláždění objeven, jsou Milevsko a Opatovice (*Břicháček 1994*, 319–321; *Dragoun 1993*, 171; *Merhautová 1988*, 102). První z nich je bývalým klášterem premonstrátů, druhá klášterem benediktinů, což podstatně narušuje původní představu o šíření mozaikové dlažby cisterciáky. Mozaiková dlažba se vyskytla i v klášteře cisterciaček v Oslavanech (*Peška 1994*, 301).

Vidíme tedy, že mozaikovou dlažbou jsou vybaveny nejen kláštery cisterciácké, ale i kláštery jiných řádů, v případě brněnské katedrály sv. Petra a Pavla se tento způsob úpravy interiéru přenáší i do neklášterních sakrálních staveb. Otázku, co bylo vlastním prvním podnětem, který podnítil užívání mozaikových dlažeb, musíme ponechat otevřenou. Zajímavé momenty by možná do celého problému vnesla přesnější datace materiálu z necisterciáckých lokalit. V tomto případě se je ale nutno obávat příliš jemného časového rozlišení, které nejsme schopni archeologicky

rozpoznat. Jestliže byl zvyk cisterciáků opravdu přejímán ostatními řády, pak se tak mohlo dít v tak rychlém sledu, že se odraz časové prodlevy v hmotných pramenech ani neprojevil.

Poznámky k evropskému kontextu mozaikové dlažby

Mozaiková dlažba je velmi rozsáhlým tématem, které doprovází i řada dosud nezodpovězených otázek. Rozsah práce i její zaměření je neumožňuje celkově pojednat, zejména kvůli rozšíření tohoto druhu nálezu takřka po celé Evropě a v různých kontextech. Proto budou obdoby námi zmiňovaných českých lokalit uváděny spíše formou exkurzů než souvislého shrnutí. Základní prací pro zpracování evropských mozaikových dlažeb je práce *H. Kier* (*1970*). Autorka v přehledném katalogu shromáždila tehdy známé typy skladby s uvedením jejich výskytu na jednotlivých lokalitách. Z našeho území jsou zde uvedeny pouze nálezy z Kláštera Hradiště nad Jizerou, protože k publikaci dalších nálezů došlo až po vydání katalogu. Je třeba ovšem zdůraznit, že práce se primárně nezaměřuje na dlažby mozaikové, ale obecně ornamentální. Proto také zahrnuje dlažby z velmi širokého časového období.

Tématu šíření výroby dlaždic cisterciáckým řádem, s nímž souvisí i problém mozaikových dlažeb, se podrobněji věnovala *E. Landgraf* (*1993*, 72–82). Přestože se její práce týká území Francie a Německa, obsahuje množství faktů významných i pro české země. Vznik mozaikových dlaždic je kladen do konce 12. století ve Francii, odkud se rychle šíří do dalších zemí. V některých případech je možno pozorovat používání obou druhů dlažby souběžně (např. rakouské kláštery Heiligenkreuz či Altzella), nebo dokonce přenášení motivů z reliéfních na mozaikovou dlažbu. Autorka vytvořila soupis klášterů s doloženou středověkou keramickou podlahou, z něhož je patrný podíl jednotlivých řádů na užívání mozaikové dlažby v Německu (*Landgraf 1993*, 72–82). Následující lokality jsou pouze vybranými příklady ilustrujícími rozsáhlost zmíněné problematiky. Jako první můžeme jmenovat polský cisterciácký klášter Lubiąż. Zde bylo v roce 1990 odkryto množství mozaikových dlaždic, bohužel v druhotném uložení (*Łużyniecka 1995*, 35–36). Z rekonstruované podlahy je zřejmé, že se tvary dlaždic zcela odlišují od typů nalezených na našem území. To však není překvapující, protože jejich rozdílnost je patrná i v rámci Čech. Jako další kláštery s mozaikovou dlažbou uveďme cisterciácké opatství Wachock, benediktinské Trzemeszno (*Walicki 1971*, 243–245), dominikánské opatství ve Wrocławi (*Małachowicz 2005*, 144) či kostel sv. Víta v Kruszwici (*Walicki 1971*, 243–245, 410). Na rozdíl od situace u nás byla v Polsku mozaiková dlažba hojně užívána i v neklášterních církevních stavbách. Dobrým příkladem je kostel Nanebevzetí P. Marie a sv. Vojtěcha ve Hnězdně (*Walicki 1971*, 243–245).

Velké množství mozaikových dlaždic včetně jejich skladby se zachovalo v maďarském opatství Pilis (*Gerevich 1977*, 155–198). Nacházíme zde kupříkladu jen drobně upravenou obdobu dlaždic nalezených v Klášteře Hradišti a označených jako motiv G, které jsou zaneseny i v katalogu H. Kier (*1970*, 175) pod číslem 63.

O stejné dlažbě můžeme hovořit i v anglickém opatství Rievaulx (*Leroux-Dhuys 1998*). V Německu nalezneme množství lokalit s mozaikovou dlažbou jak v prostředí klášterů (např. cisterciácká opatství Marienfeld, Walberberg, Doberlung či Walkenried) tak i mezi běžnými kostelními stavbami. Zajímavým nálezem jsou reliéfní dlaždice z kláštera Arnsburg, jejichž výzdobou je takřka přesná obdoba motivu N z Kláštera Hradiště, provedená jinou technikou. Stejný motiv nacházíme i na reliéfní dlaždici z francouzského kláštera Fontenay (*Landgraf 1993*, 82, 84).

Vidíme tedy, že se mozaiková dlažba vyznačuje značnou rozmanitostí. V některých případech nacházíme totožné skladebné prvky na lokalitách velmi vzdálených. Jindy je zase skladebný motiv tak ojedinělý, že pro něj nenacházíme analogie, jako například motiv E z Kláštera Hradiště.

Závěr

Podlaha z opatského chrámu Kláštera Hradiště nad Jizerou je jedním z mála dokladů mozaikové dlažby v českých zemích. Její výjimečnost zároveň tkví v nebývalé motivické variabilitě podlahových polí, zachování některých částí *in situ* i množství informací, které se nám zachovaly ze starších výzkumů. Podrobnější zhodnocení starších plánů a materiálu z Kláštera Hradiště nad Jizerou ukázalo, že i z tak uniformního materiálu, jímž jsou mozaikové dlaždice, lze získat nové informace, využitelné při rekonstrukci původního vzhledu podlahy chrámu. Je třeba zdůraznit, že téměř všechny hodnocené fragmenty dlaždic pocházely z druhotných nálezových situací, přesto se díky nim podařilo dosáhnout alespoň dílčích zjištění.

Mozaiková dlažba na našem území, ale i v širším evropském kontextu, je rozsáhlé téma, jehož detailnější poznání se v současnosti nachází teprve v počátcích. Nové nálezy nebývale rozšířily nálezový fond, současně však přinesly množství dosud nezodpovězených otázek.

Umělecká úroveň podlahy z Kláštera Hradiště může směle konkurovat výjimečným nálezům evropského středověku. I proto by fragmenty dochované *in situ* měly být zpřístupněny veřejnosti spolu s prostorem krypty, u níž se předpokládá využití pro kulturní účely.

Literatura

Belcredi, L. 1993: Archeologický výzkum kaple svaté Kateřiny a areálu kláštera Porta coeli v Předklášteří u Tišnova, Archaeologia historica 18, 315–342.

Benešovská, K. 1994: Cisterciácká architektura, in: Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku, 25–29. Praha.

Boháčová, I. – Špaček, J. 1999: Podlahové dlaždice z archeologických výzkumů v okolí baziliky sv. Václava ve Staré Boleslavi, Archeologie ve středních Čechách 3, 487–510.

Borkovský, I. 1960: K otázce nejstarších kostelů na Pražském hradě, Památky archeologické 51, 332–387.

Borkovský, I. 1969: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha.

Břicháček, P. 1988: Nález románských dlaždic v Kostelci u Křížků, Sborník kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy 1, 85–88.
Břicháček, P. 1994: Nové nálezy středověkých dlaždic v Milevsku (okr. Písek), Archeologické rozhledy 46, 319–321.
Čech, P. 2004: Žatec v raném středověku (6.–počátek 13. století). in: Holodňák, P. – Ebelová, I. (eds.), Žatec. 54–114, Praha.
Čiháková, J. – Müller, M. 2006: Zpráva o nálezu rotundy sv. Václava na Malostranském náměstí v Praze. Zprávy památkové péče 66/2, 100–116.
Dragoun, Z. 1993: Středověké podlahy a dlaždice z břevnovského kláštera, Zprávy památkové péče 53, 170–176.
Dragoun, Z. – Tryml, M. 1977: Předběžné výsledky archeologického výzkumu kostela sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech (Praha 8), in: Richter, M. (ed.), Středověká archeologie a studium počátků měst, 220–224. Praha.
Frolík, J. 1999: Dlaždice 12.–13. století z Pražského hradu, Castrum Pragense 2, 203–217.
Gerevich, L. 1977: Pilis Abbey a cultural center, Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 29, 156–198.
Hejdová, D. – Nechvátal, B. 1970: Raně středověké dlaždice v Čechách, Památky archeologické 61, 100–183, 395–471.
Hrdlička, L. 1997: K výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu, Archeologické rozhledy 49, 649–662.
Charvátová, K. 1998: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420 I. Fundace 12. století. Praha.
Charvátová, K. – Líbal, D. 1994: Hradiště nad Jizerou, in: Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku, 53–58. Praha.
Kier, H. 1970: Der mittelalterliche Schmuckfussboden unter besonderer Berücksichtigung des Rheinlandes. Düsseldorf.
Kořán, I. 1959: Románská dlaždice z Přestavlcké tvrze, Hradecký kraj, 424–426.
Kuthan, J. 1977: Pozůstatky středověkých staveb cisterciáckého kláštera v Hradišti nad Jizerou, Památky a příroda 2, 597–608.
Kuthan, J. 1983: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby. Praha.
Kuthan, J. 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk.
Landgraf, E. 1993: Ornamentierte Bodenfliesen des Mittelalters in Süd- und Westdeutschland 1150–1550. Stuttgart.
Leroux-Dhuys, J.-F. 1998: Cistercian Abbeys. History and architecture. Köln.
Líbal, D. 1942: Cisterciácký klášterní chrám v Hradišti nad Jizerou, Památková péče 6.
Losos, L. – Nechvátal, B. 1972: Rekonstrukce raně středověké dlažby v královské kapli v Plasech, Archeologické rozhledy 24, 529–541.
Łużyniecka, E. 1995: Architektura średnowiecznych klasztorów cysterskich filiacji Lubiąskiej. Wroclaw.
Małachowicz, M. 2005: Ceramika budowlana średniowiecznego Wrocławia, in: C. Buśko (ed.), Wschodnia strefa Starego miasta we Wroclawiu w XII–XIV wieku. Badania na placu Nowy Targ, 111–134. Wroclaw.
Merhautová, A. 1988: Skromné umění. Ostrovská zdobená terakota. Praha.
Nechvátal, B. 1977: Raně středověká dlažba v rotundě sv. Petra ve Starém Plzenci, Památky a příroda 2, 546–550.
Nechvátal, B. 1978: Französische mittelalterliche Fliesen mosaikartigen Typs in Böhmen, Umění 26, 115–133.
Nechvátal, B. 1982: Středověké dlaždice ze Sázavy, Umění 30, 244–256.

Norton, Ch. 1992: Carreaux de pavement du Moyen Age et de la Renaissance, Collections du musée Carnavalet. Paris.
Peška, M. 1994: Nález středověké mozaikové dlažby v katedrále sv. Petra a Pavla v Brně, Pravěk 4 (nová řada), 297–306.
Pojsl, M. 1977: Raněstředověká mozaiková dlažba na Velehradě, Vlastivědný věstník moravský 29, 68–72.
Procházka, R. 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech). In: Ježek, M. – Klápště, J. (eds.), Brno a jeho region, Mediaevalia archeologica 2, 7–158. Praha – Brno.
Sommer, P. – Waldhauser J. 1999: Nová etapa archeologického výzkumu opatského chrámu cisterciáckého kláštera Hradiště nad Jizerou (1995–1999). In: 900 let cisterciáckého řádu, 47–62. Praha.
Šimák, J. V. 1930: Soupis památek historických a uměleckých v okrese Mnichovohradišťském 46. Praha.
Šimák, J. V. 1938: Dějinné paměti okresu Mnichovohradišťského I. Praha.
Unger, J. 1985: Raně středověká dlažba z Čáslavi-Hrádku, Památky a příroda 3, 151.
Vařilová, Z. 2001: Surovinové zdroje a provenience románských terakotových dlaždic, Archeologické rozhledy 53, 515–563.
Waldhauser, J. 1995: Nálezová zpráva z archeologického výzkumu v Kláštеře Hradišti nad Jizerou, NZ ArÚ AVČR Praha, č. j. 3631/95.
Walicki, M. 1971: Sztuka polska przedromańska i romańska do schylku XIII. wieku, Dzieje Sztuki polskiej I.
Wocel, J. E. 1864: Ostatky chrámu bývalého kláštera Hradiště nad Jizerou, Památky archeologické 6, 23–34.
Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, Památky archeologické 57, 205–391.
Zápotocký, M. 1992: Raně středověké sídelní komory na dolní Ohři, Archeologické rozhledy 44, 185–215.

Gothic-style mosaic pavement from the church of the Cistercian abbey of Klášter Hradiště-nad-Jizerou

This contribution concentrates on a thirteenth-century tile pavement of the abbey church of Virgin Mary, as revealed by materials obtained by archaeological excavations at the site of the one-time Cistercian abbey at Hradiště-nad-Jizerou-Klášter. This is a type of a mosaic pavement, composed by putting together tiles of various geometrical shapes. The author attempts a reconstruction of the original appearance of the floor.

The archaeological excavations of 1995 have brought forth 760 fragments of pavement tiles, of which most were badly broken. In addition to this, some minor paved areas survived in situ. A source relevant in this aspect was supplied by archival plans of Mr. A. Wender of the 19th century. A distinctive feature of mosaic floors is their segmentation into minor and mutually separated floor areas. The author wishes to emphasize that nearly all tile fragments came to light in secondary positions, but in spite of this, at least some general conclusions could be reached.

Investigations of particular properties of all surviving fragments allowed a study of tile colours, including three essential hues, of spatial dislocation within the areas in question, and of quantitative representation. A detailed description of a seemingly uniform material

group revealed new facts, especially the existence of tile types hitherto unidentified on the site, and a material peculiarity of some fragments. Gradually, we came to identify 60 tile types at most (designated by numbers), in 23 composition motifs (designated by letters of the alphabet).

The assumption that floor-tile clusters occur in layers close to their original positions allowed the identification of several concentrations of particular tile types above destroyed surfaces, indicating probable compositions of original floor segments. Unfortunately, surviving materials did not enable the determination of any metric pattern on which the compostion fields could have been based.

The Klášter-Hradiště floor, dating into the second half of 13th century, falls within the group of mosaic-pavements sites. The earlier idea of linking this pavement type with the Cistercian order underwent some modification with new finds. The earlier groups of finds include those of the Cistercian monasteries of Plasy, Nepomuk and Velehrad; a recent discovery indicated that such floors existed also at the Cistercian nunnery of Tišnov. Non-Cistercian sites include the Benedictine abbey of Břevnov by Prague, and the cathedral of SS. Peter and Paul at Brno, Moravia. An interesting piece of evidence attesting to the ways and means of propagation of mosaic pavements is provided by the obvious inspiration of the Brno-cathedral pavement by the monastic floors at Tišnov. Nevertheless, our knowledge of real chronological relations and development trends throughout the Czech lands is still at an embryonic stage.

The exceptional value of the Klášter-Hradiště floor lies in the unexpected motivic variability pf floor fields, in survival of some segments in situ, and in the abundance of information surviving from earlier investigations.

English by *Petr Charvát*

Mgr. Klára Fleková-Křenková
Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK
Celetná 20, 116 36 Praha 1
klara.flek@seznam.cz

JIŘÍ KOŠTA – JIŘÍ HOŠEK

MEČ Z HROBU 580 VE III. KOSTELE V MIKULČICÍCH
PŘÍSPĚVEK K DISKUSI O JEDNOM ZE ZÁSTUPCŮ NEJVYŠŠÍ STAROMORAVSKÉ ELITY
The sword from grave 580, Third church, Mikulčice
A discussion note on one of the representatives of Great Moravian tiptop élite

Mikulčice – Velká Morava – raný středověk – elita – meče – zbraně
Mikulčice – Great Moravia – Early Middle Ages – Élite – Swords – Arms

Příspěvek prezentuje metalografickou analýzu meče, nalezeného v jednom z nejvýznamnějších a nejdiskutovanějších staromoravských hrobových celků, hrobu 580 z interiéru největšího známého velkomoravského chrámu – trojlodní baziliky v Mikulčicích. Kvalitní zbraň s čepelí sestavenou s ocelového paketovaného jádra a ocelových břitů je představena na pozadí podrobně rozebraných nálezových kontextů a konfrontována s další hrobovou výbavou a spolu s celým svazkem získaných informací přispívá k řešení otázky chronologického zařazení hrobového celku i sociálního statusu mrtvého z hrobu 580.

This is a contribution submitting metallographical analysis of a sword interred in one of the most important, and also most debated, graves of Great Moravia, grave 580 in the interior of the biggest known church building of Great Moravia – the three-aisled basilical church of Mikulčice. This high-quality weapon, with a blade composed of a paqueted core of steel and with cutting edges of steel, is presented against the background provided by detailed analysis of find contexts and by confrontation with the rest of the grave goods. With recourse to the context of all the informations obtained, the object sheds light on the question of chronology of the grave group of, as well as on the social status of, the deceased laid to rest in grave 580.

1. Úvod

Hrob 580, odkrytý roku 1957 v rámci systematického archeologického výzkumu velkomoravského centra v Mikulčicích u Hodonína vedeného J. Poulíkem je bezpochyby jedním z nejvýznamnějších nálezových celků raně středověké Moravy. Pohřeb byl situován při severní straně hlavní lodi největšího známého velkomoravského chrámu, trojlodní stavby zakončené polokruhovitou apsidou a opatřené na západní straně dvěma přístavky, interpretovanými jako nartex a atrium (*obr. 1*). Tento tzv. III. mikulčický kostel byl na základě rozboru půdorysu zachovaných zbytků, především negativů základových zdiv, rekonstruován jako bazilikální stavba. Široká diskuse o konkrétní podobě kostela nevedla k jednoznačným závěrům (*Cibulka 1962*; *1966*; *Vavřínek 1963*; *1980*; *Pošmourný 1964*; *1969*; *1971*; *Poulík 1975*, 73–88; *Klanica 1985b*, 117–118; *Kouřil – Měřínský 1996*). Chrám se nacházel v centrální části akropole na jihozápadě Horních Valů. Pohřebiště, které jej obklopovalo, je se svými přibližně 550 hroby největší sepulkrální kom-

ponentou na mikulčických Valech. Výsledky výzkumu pohřebiště ani jiných terénních situací při III. kostelu nebyly doposud podrobně zpracovány; publikovány byly pouze základní informace o nejpřekvapivějších nálezech a zjištěních, zpravidla bez uvedení širších kontextů a představení kompletní nálezové situace (*Kostelníková 1959*; *Poulík 1958a*; *1958b*; *1967*; *1975*, 73–88; *Poláček 2000*, 6–7).

Pohřeb 580 byl, spolu s dalšími významnými hroby z interiéru kostela, zmiňován již v populárně naučných publikacích *J. Poulíka* (*1967*; *1975*, 77), jakož i ve stati Z. Klanici, publikované v rámci sborníku *Velká Morava a počátky československé státnosti* (*Klanica 1985b*, 120). Stejně jako v případě celého pohřebiště nebyl ale nikdy jednoznačně představen kompletní inventář hrobu ani nálezová situace. Intenzivnější vlnu zájmu o hrob vyvolala až řada prací *Z. Klanici* (*1993*; *1994*; *2002*), vedeného snahou prokázat v pohřbu 580 hrob moravského arcibiskupa Metoděje. Klanicovy studie sice zdánlivě představily větší množství informací, jednotlivé části souboru se však staly prostředkem k jednostranným interpretacím, jejichž závažné závěry nebylo možno na základě zpřístupněných materiálů verifikovat. V poslední době se hrobovým celkem podrobně zabýval jeden z autorů tohoto článku (*Košta 2004*; *2005*), avšak ani on neměl z různých důvodů možnost vidět, zdokumentovat a zpřístupnit veškerý svazek informací o hrobu 580.[1] Vyčerpávající popis hrobu bude ostatně brzy publikován v připravovaném analytickém zpracování pohřebiště u III. mikulčického kostela (*Kouřil 2005*, 91). Přesto však zjištěné poznatky, spolu s výsledky metalografické analýzy meče z jmenovaného pohřbu, dostačují k zhodnocení dlouhodobě řešené interpretace sociální identity mrtvého z hrobu 580.

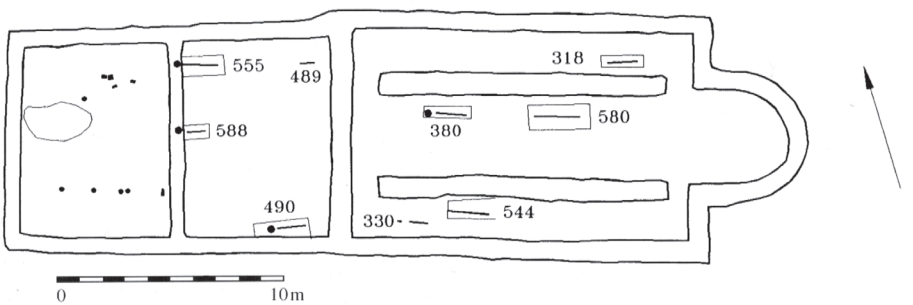

Obr. 1. Mikulčice-Valy. Půdorys III. kostela s vyznačením hrobů v interiéru (*Poláček 2005*, Abb. 1).
Obr. 1. Mikulčice-Valy. Plan of the Third church with graves in the interior plotted on (*Poláček 2005*, Abb. 1).

[1] Základním zdrojem informací byla archivní dokumentace z pohřebiště, především *Popisy hrobových celků* obsahující údaje o jednotlivých hrobových celcích včetně popisu hrobových jam a výčtu hrobové výbavy, *Inventární seznamy* obsahující podrobnější dokumentaci artefaktů včetně jejich lokace v rámci hrobu, nálezová zpráva z výzkumu u III. kostela (*Kostelníková 1958*) a fotografická dokumentace. V archívu bohužel chyběly k hrobu 580 informace v *Dokumentaci čtverců* a to včetně plánů terénní situace, stejně tak byly v mikulčickém depozitáři přítomny pouze některé nálezy z hrobu (meč, sax, sekera, břitva, kování rakve; autoři nepracovali přímo především s trezorovými předměty z drahých kovů). Doplňkové poznatky bylo možno získat z prací *Z. Klanici* (*1993*, 98–100; *2002*, 28–30), který měl na rozdíl od autorů k dispozici plán hrobu (*Klanica 2002*, 29).

Studie je rozdělena na tři části – v první je představena nálezová situace a výbava hrobového celku 580, ve druhé se autoři zabývají zhodnocením meče jako jedné z nejvýznamnějších a zároveň nejdiskutovanějších částí výbavy mrtvého, ve třetí a závěrečné části se na základě zjištěných poznatků pokusí objasnit otázku časového zařazení hrobového celku a sociálního statusu nebožtíka z centrální hrobky největšího chrámu na mikulčických Valech.

2. Popis hrobového celku

Hrob 580 byl objeven ve čtverci F/20, respektive v sektoru V, vymezeném později po rozlišení negativů základového zdiva baziliky (*Poláček – Marek 1995*), téměř uprostřed délky střední lodi kostela, posunutý blíže k severním základům trojlodí (*obr. 1*). Je to jednoznačně nejvýznamnější umístění hrobu ve vztahu k předpokládanému hlavnímu oltáři. Prostorná hrobová jáma byla díky maltovo-kamenným destrukcím v horní části výplně a výskytu velkých kamenů obkládajících dřevěnou rakev s úhlovým kováním, do níž byl nebožtík pochován, označena jako hrobka, na pohřebišti u trojlodního kostela v pořadí již šestnáctá. Podle informací v popisech hrobových celků se nacházelo dno obdélníkové hrobové jámy o rozměrech 270 × 130 cm v hloubce 170 cm od povrchu, tedy přibližně 155 cm od nejvyššího zachovaného podorničního horizontu, souvisejícího pravděpodobně s terénními úpravami pod podlahou baziliky (*Klanica 1993*, 98); údaje o rozměrech jámy se mírně liší od údajů *Klanicových* (*1993*, 99), který popisuje velikost rakve: „Pravděpodobná délka činila 250 až 300 cm, šířka byla okolo 150 cm“. Hrobová jáma by potom musela být větší.

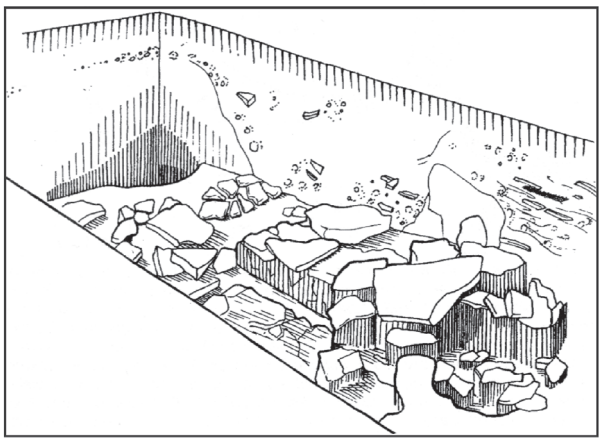

Obr. 2. Mikulčice-Valy, hr. 580. Autentická skica interiéru hrobové jámy po vybrání svrchní části její výplně (*Klanica 2002*, obr. 2).
Fig. 2. Mikulčice-Valy, grave 580. Original sketch of the interior of the grave pit after removal of the upper part of its filling (*Klanica 2002*, fig. 2).

Komplikovaná situace byla zaznamenána ve svrchní části hrobové výplně. Na fotografickém snímku a skici je dokumentována terénní situace v hloubce přibližně 1 m pod původním povrchem (*obr. 2*; *3: A*). Pod vrstvou zásypu, který proklesl do hrobky po zhroucení rakve a v době po zániku kostela, se nacházela torzovitě zachovaná skupina maltových ker a zdiva. Tyto zbytky zůstaly pro dokumentaci zachovány na soklech, zatímco situace kolem nich byly odebrány. Do jaké míry tím byly sledovány přirozené vrstvy, například suťové trychtýře vyplňující druhotné zásahy do hrobu, není bohužel zřejmé. *Z. Klanica* (*1993*, 98–99) hodnotí terénní situaci následovně: „…hrobka číslo XVI byla v blíže neurčitelném období několikrát otevřena s tím, že po jejím prvním narušení byl povrch opatřen vrstvou maltového příkrovu a červeně malovanou zídkou. Ještě mladší zásah představuje suťový kužel ve východní části zásypu hrobky, kde bylo nalezeno jedno kování z porušené rakve.“ Zápis v popisech hrobových celků, sepsaný krátce po provedení výzkumu, je však mnohem stručnější: „hrobová jáma… byla nahoře zavalena kameny s maltou a omítkou červené barvy a maltovou sutí“; namísto jednoho kování z rakve je v nich potom zmíněno jen pět atypických kusů železa (i. č. 594–5798/58). Interpretace situace ve svrchní části interiéru hrobové jámy je bohužel v jednotlivých pramenech protichůdná a dostupná dokumentace neumožňuje jednoznačně rozhodnout. Proto musí být i naše závěry otevřené. Odkrytá úroveň zbytků maltových ker a kamenů s maltou a omítkou souvisí zřejmě s podlahovou úrovní kostela, která se propadla hluboko do interiéru hrobové jámy. Podobná situace, včetně zbytků červeně zbarvených omítek, se ostatně jevila i ve svrchní části zásypu jiných hrobek v interiéru baziliky (*Poulík 1975*, 76–77). Jakákoliv další interpretace těchto pozůstatků není možná bez představení standardní terénní dokumentace – půdorysu a profilu výplně hrobové jámy. Nejasná zůstává rovněž otázka mladších vkopů do hrobky a chronologických vztahů mezi sledovanými zásahy a úpravami.

Větší část prostoru hrobové jámy původně vyplňovala dřevěná **rakev s železnými úhlovými kováními**, nejsložitější toho typu v Mikulčicích (*Poláček 2005*, 104, Abb. 3, 5; i. č. 594–2232/57 až 594–2241/57, 594–2259/57). Ve spodní části hrobové jámy bylo nalezeno několik relativně pravidelně rozmístěných velkých kame-

▸ **Obr. 3.** Mikulčice-Valy, hr. 580. Dokumentace hrobu. **A** destrukce ve svrchní části zásypu hrobové jámy (*Klanica 2002*, obr. 6); **B** situace nade dnem hrobové jámy s výbavou, pohled od západu (*Klanica 2002*, obr. 7); **C** situace nade dnem hrobové jámy s výbavou, pohled od východu (*Poláček 2000*, 7); **D** skica situace nade dnem hrobové jámy: 1) meč, sax a souprava řemení (přezka, průvlečka, nákončí), 2) sekera, 3) nůž, 4) břitva?, ocílka, křesací kámen, železné zlomky, 5) gombík (pod kamenem), 6) vědro, 7) zlomky bronzového zlaceného plechu, 8) kování rakve (podle *Poláček 2005*, Abb. 9: 4; upraveno a doplněno).

▸ **Fig. 3.** Mikulčice-Valy, grave 580. Documentation of the grave. **A** débris in the upper part of the grave-pit filling (Klanica 2002, fig. 6); **B** situation above the bottom of the grave pit with equipment, viewed from the west (Klanica 2002, fig. 7); **C** situation above the grave-pit bottom with equipment, viewed from the east (Poláček 2000, 7); **D** sketch of a situation above the grave-pit bottom: 1) sword, *sax* chopper and a baldric kit (clasp, loop fitting, chape), 2) axe, 3) knife, 4) razor?, strike-a-light, firestone, iron fragments, 5) „gombík“ button (under a stone), 6) bucket, 7) fragments of gilded sheet bronze, 8) coffin fitting (after Poláček 2005, Abb. 9/4; adjusted and completed).

A

B

C

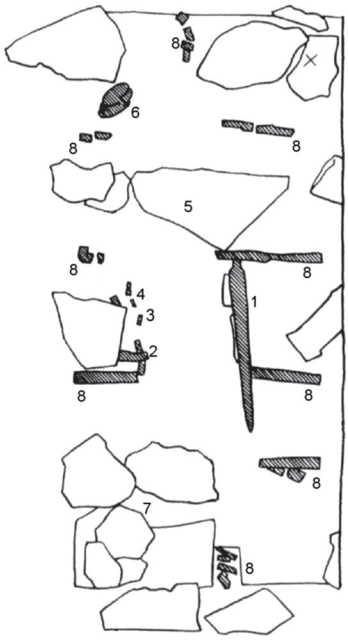

D

nů. Kameny situované při stěnách hrobové jámy původně obkládaly ze stran rakev. Dva velké ploché kameny umístěné ve střední části hrobky měly podle dřívějších interpretací rakev podkládat (*Klanica 2002*, 28). Při pohledu na fotografie (*obr. 3: B*, *C*) je však zřejmé, že na ni byly naopak položeny. Oba leží mírně nad úrovní hrobových nálezů a svými jižními okraji překrývají spodní části bočních kamenů, východní kámen leží zjevně nad úhlovým kováním rakve a pod velkým kamenem v západní části hrobu, který se zhroutil do oblasti hlavy zemřelého, byl nalezen gombík.

Podle informace v popisech hrobových celků se „z kostry nezachovaly žádné kosti". *Z. Klanica* (*1993*, 99, 108; *2002*, 28, 36) oproti tomu uvádí, že se podél meče nacházela loketní kost, která zůstala podle jeho názoru opomenuta při záměrném vyzdvižení ostatků zemřelého. *J. Poulík* (*1975*, 77) konstatuje obecně, že byly ostatky „značně zetlelé". O existenci loketní kosti bohužel neexistuje žádný jednoznačný důkaz.[2] I kdyby se však kosterní pozůstatky při meči skutečně dochovaly, bylo by to nejspíše díky konzervačním vlastnostem rzi. Přesto však z hrobu 580 lidské ostatky známe: v depozitáři Antropologického oddělení Národního muzea je uloženo několik fragmentů lebky nebožtíka.[3] Velmi špatný stav zachování kostí mrtvých uložených v rakvích je v Mikulčicích poměrně častým jevem a obzvláště to platí pro hroby z interiéru baziliky.

Mrtvý z hrobky XVI byl na poslední cestu vybaven skutečně honosně, hrob 580 lze řadit do skupiny nejbohatších mužských velkomoravských pohřbů (*obr. 3: D*). Blíže severní stěny hrobové jámy, podél levé strany těla nebožtíka, ležel velmi poškozený dvojsečný **meč** bez hlavice (*obr. 4–8*; i. č. 594–2979/57). Pod horní částí čepele meče byla nalezena torza **koženého pásu** (i. č. 594–2370/57), jazykovité **nákončí** se třemi nýty v týlu (*obr. 10: C*; i. č. 594–3002/57), zdobené rytým symbolem kříže s liliovitým ukončením ramen a **přezka** s jazýčkem a oválným rámečkem (*obr. 10: A*; i. č. 594–3002/57), zdobená střechovitými motivy přikládanými k sobě tak, že vytvářejí po jejím obvodu motiv klikatky. Spolu s nákončím a přezkou byly inventovány i **zlomky plíšku** se stopami po nýtech (i. č. 594–3001/57).[4] Poloha těchto zlomků není známa, ale nelze vyloučit jejich souvislost s kováním pochvy meče nebo saxu. Nad čepelí meče v blízkosti její objímky ležela stříbrná **průvlečka** (*obr. 10: B*; i. č. 594–1617/57) s rytým motivem rovnoramenného kříže s trojčlenným ukončením ramen na oválném štítku, zdůrazněným zlacením. Pod horní částí meče byl paralelně s ním uložen honosný **sax** (*obr. 9*; *10: F*; i. č. 594–2980/57). Velmi dlouhá rukojeť zbraně je na vrcholu opatřena polokruhovitou objímkou vyrobenou ze stříbrného pozlaceného plechu, připevněného k rukojeti nýtky v rozích širších stran. Do plechu objímky byl vytepán palmetový motiv. Čepel saxu, krytá v kožené pochvě, má podél týlové hrany odlehčovací žlábek, zdobený rozetovým damaskem s charakteristickým

[2] V případě předmětu nebo předmětů patrných podél meče na fotografiích (*obr. 2:* B, C) nelze jednoznačně rozhodnout, zda se jedná o pozůstatky loketní kosti nebo saxu a soupravy řemení, které byly uloženy při meči podle dostupných popisů.

[3] Ostatky jsou uloženy pod přírůstkovým číslem P7p 9/91. Za informace děkujeme P. Velemínskému.

[4] Materiál, použitý k výrobě předmětů s i. č. 594–3001/57 a 594–3002/57, není v pramenech uváděn jednotně (*Poulík 1975*, 77; *Klanica 2002*, 29).

dekorem připomínajícím kvítky či jaguáří skvrny. Sax byl uložen v kožené pochvě. Pod čepelí meče se nacházelo rovněž **kování** (i. č. 594–398/59), sestávající ze dvou snýtovaných obloukovitě zahnutých plechů, které objímají zbytky kůže. Lícový plech je zdoben pásem rovnoramenných liliovitých křížů proloženým trojlistými palmetkami (vyobrazení lícového plechu viz *obr. 10: G*). Výzdoba kování odpovídá výzdobě výše popisovaného nákončí a objímky saxu. Na základě tvaru, místa uložení a shody ve výzdobě lze předmět interpretovat jako sanicové kování pochvy saxu. Jako součást pochvy bylo v inventárním seznamu označeno **13 pozlacených zlomků plechu s příčně procházejícími úchytnými žebry**, opatřenými na obou koncích nýtky (*obr. 10: E*; i. č. 594–3044/57). Z popisu bohužel nevyplývá, zda se jednalo o kování pochvy saxu či meče. Všechny předměty nalezené po předpokládané levé straně těla nebožtíka náleží s největší pravděpodobností k jedné honosné soupravě. Její základní prvek tvoří meč a sax, uložené v přepychových pochvách. Řemení soupravy (nebo alespoň saxu) obtočené kolem zbraní, bylo opatřeno průvlečkou, přezkou a nákončím[5]. Soupravu propojuje výzdobný motiv liliovitého kříže či kříže s trojčlenným ukončením ramen, jehož přibližnou analogii nacházíme i ve znaku cizelovaném do čepele meče (*obr. 5: D*).

Asi 30 cm jižně od nákončí, zřejmě po pravé straně těla, ležel **nůž** (i. č. 594–2352/57) z něhož se zachoval pouze zlomek čepele s hrotem a trn, rozpadlá **ocílka** se zbytky dalších železných předmětů (i. č. 594–3071/57) a **křesací kámen** (i. č. 594–3072/57). Mezi těmito artefakty se mohla nacházet i železná **břitva** (i. č. 594–3066/57) se zbytky dřeva a jemné textilie, jejíž přesná lokalizace v hrobě je nejistá. Podobné shluky drobných železných předmětů jsou ve velkomoravských hrobech poměrně časté. Nejpravděpodobněji byly vkládány do váčku či pouzdra z organického materiálu a připevňovány k opasku zemřelého. Při shluku železných předmětů ležela i bojová **sekera** bradatice s dlouhými ostny a úzkým obdélným týlem (*obr. 10: H*; i. č. 594–2353/57) se zbytky dřevěného **topůrka** (i. č. 594–2354/57). Pod velkým plochým kamenem v místech hlavy či krku zemřelého byl nalezen menší zlatý **gombík** (*obr. 10: D*; i. č. 594–1616/57) s výrazně plasticky vertikálně žebrovaným povrchem, kapkovitým ouškem a horizontální rýhou v horní třetině, v místě spoje vrchlíku s tělem. Do jihozápadního rohu hrobky bylo vloženo železné **vědérko** oválného tvaru, které bohužel zůstalo neinventováno a není je možno v depozitáři vyhledat. V jihovýchodním rohu hrobky ležely zlomky bronzového po-

[5] *Z. Klanica* (*1993*, 100) považuje nákončí a přezku za součást garnitury obuvi. Činí tak jistě především na základě velikosti předmětů. Jejich přesné rozměry nebyly bohužel nikde udány, podle dostupných vyobrazení však šířka nákončí nedosahovala ani 2 cm (*Galuška – Poláček 2006*, 126). Soupravy svědčící o poměrně úzkých řemeních doprovázely ale i jiné meče, jako příklad uveďme garnituru z hrobu 257 na kostelním pohřebišti v Pohansku u Břeclavi (*Kalousek 1971*, 151) nebo kování z hrobu 375 v Mikulčicích (*Košta 2004*, 39). Zároveň je nutno připomenout, že nevíme s jistotou, zda nebyl meč připevněn k jinému řemení nebo zda se řemen za úvazovým úsekem nerozšiřoval podobně jako tomu bylo například u pozdně římských vojenských opasků nebo u opaskových souprav z hrobů 23/48 a 50/50 z pohřebiště v poloze Na Valách ve Starém Městě (*Hrubý 1955*). Prostorový vztah přezky a nákončí k sečným zbraním a průvlečce, jejich počet i výzdoba svědčí jednoznačně o souvislosti se saxem a mečem.

zlaceného **plechu s nýtky** (i. č. 594–2917/57). Zlomky byly *Z. Klanicou* (*1994*, 32; *2002*, obr. 9: 4) zaměněny za kování pochvy saxu či meče (*obr. 10: E*; i. č. 594–3044/57) a byla nabídnuta možnost jejich interpretace jako kování knižní vazby. Vzhledem k tomu, že nebyly v mikulčickém depozitáři a nejsou nakresleny ani v inventárních seznamech, neodvažujeme se je funkčně interpretovat, interpretaci jako knižní vazbu vzhledem k absenci analogií ve staromoravských kontextech však považujeme za nepravděpodobnou.

Shrňme nyní základní údaje, k nimž jsme dospěli rozborem nálezové situace. Mrtvý z hrobu 580 byl uložen do nákladně hotovené rakve s úhlovým kováním. Z ostatků se s jistotou dochovaly jen fragmenty lebky. Do hrobu byl uložen meč a sax s honosnou garniturou řemení, shluk předmětů, mezi nimiž se podařilo rozlišit nůž, ocílku, křesací kámen a zřejmě i břitvu, dále bojová sekera, vědro a zbytky zlaceného kování nejasného účelu. Rakev byla překryta velkými kameny. Situace v zásypu hrobové jámy zůstává nejasná vzhledem k nedostatečné dokumentaci či publikaci i nesprávné interpretaci původního uložení velkých kamenů, zhroucených do středu hrobky. Přestože k nějakému mladšímu narušení hrobu zřejmě došlo, nemáme žádný důkaz, že proniklo až na dno jámy. Případná dislokace ostatků totiž nebyla vzhledem ke stavu jejich zachování sledovatelná, všechny předměty byly nalezeny ve svém původním umístění ve vztahu k mrtvému a žádná souprava artefaktů není prokazatelně nekompletní.

3. Meč z hrobu 580

3.1 Vývoj názorů

Problematika interpretace největšího artefaktu z hrobky XVI se stala jedním z nejzásadnějších bodů diskuse kolem hrobu 580. *J. Poulík* (*1975*, 77) jej jednoznačně označil jako „těžký dvojsečný železný meč". Takového popisu se zpočátku držel i *Z. Klanica* (*1985b*, 120), který funkci předmětu poprvé zpochybnil v roce 1993: „K výrazným nálezům v hrobce XVI patří předmět označený již v době nálezu jako meč… Dosud chybí potřebné odborné expertízy…, aby bylo možno určit o jaký předmět se ve skutečnosti jedná. Pokud by se potvrdilo, že jde skutečně o meč, pak má u nás zcela neznámý tvar…" (*Klanica 1993*, 99). V práci o rok později je již *Z. Klanica* (*1994*, 30) důraznější, hovoří o „…železném předmětu s objímkou v horní části, označeném jako meč. Má však zvláštní, u nás zcela neznámý tvar a odlomená horní část naznačuje širší možnosti rekonstrukce." Reakcí na závěry Z. Klanici byla stať *P. Aleše* (*1995*), který se pokusil interpretovat meč jako biskupskou berlu a rukojeť saxu s objímkou za vrchní část biskupské hole. V poslední práci, věnované studovanému hrobu, se *Z. Klanica* (*2002*, 28) k Alešovým závěrům sice otevřeně nepřidal, určení artefaktu jako meč však v podstatě odmí-

▸ **Obr. 4.** Mikulčice-Valy, meč z hr. 580 (i. č. 594–2979/57). Kreslila K. Urbanová.
▸ **Fig. 4.** Mikulčice-Valy, sword from grave 580 (594–2979/57). Drawn by K. Urbanová.

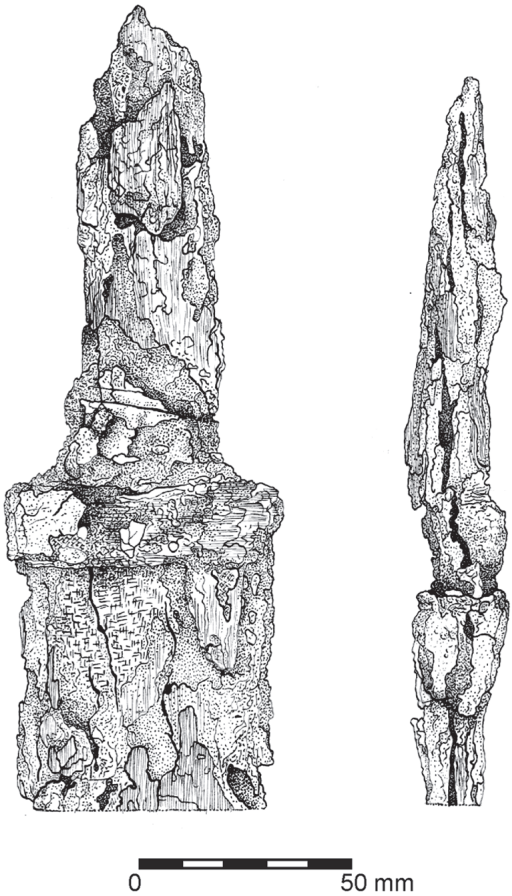
0
50 mm

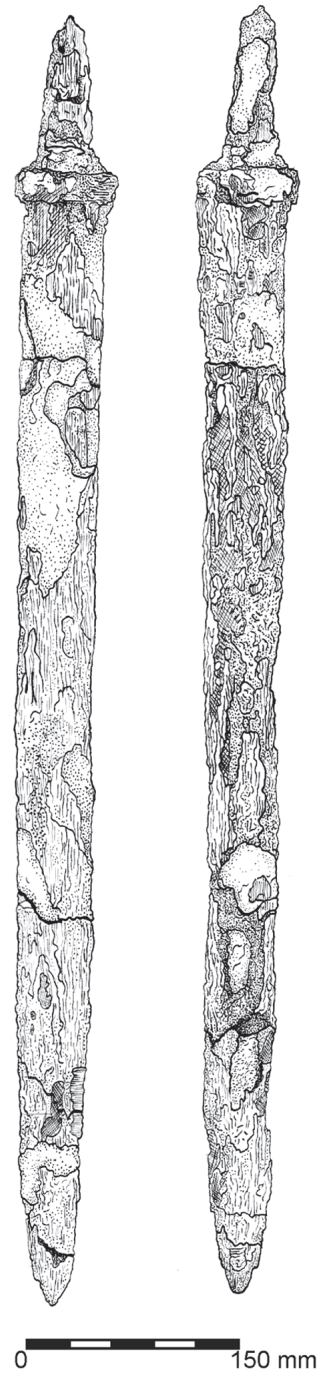
0
150 mm

tá: „…meče byly vyráběny z kvalitní oceli, toto však je jen hromádka železného plechu… Tento předmět připomíná skutečně ledacos, ale po pravdě řečeno meč jen velmi málo“. Od svých závěrů zásadně neustupuje ani v nejnovějších pracích (*Klanica 2005a*, 37; *Klanica 2005b*, 67, 99).

Ve druhém vydání knížky *Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje* se Z. Klanica při reakci na kritiku M. Lutovského vyjadřuje: „Studentům proto vždy doporučuji: pokud chcete o něčem psát, pozorně si vždy prostudujte materiál, nikdy ne naopak!“ (*Klanica 2002*, 28). Je paradoxem, že se právě v případě hrobového celku 580 tohoto postulátu sám nedržel. Za slovo jej však vzal jeden z autorů této stati, předmět s i. č. 594–2979/57 podrobně prozkoumal a pokusil se na základě konkrétních důkazů prokázat a doložit co nejkvalitnější dokumentací, že se skutečně jedná o meč (*Košta 2004*, 49–53; *2005*, 172, Abb. 9). Definitivní potvrzení metalografickým rozborem přináší tato práce.

3.2 Verbální popis

Dvojsečný, značně poškozený meč (*obr. 4–5*; *Košta 2004*, 49–53; *2005*, 172, Abb. 9; *Hošek – Košta 2006*) je dnes dlouhý 920 mm a i s vrstvou zbytků obalů váží 1275 g. Na týlní straně je ukončen 93 mm dlouhým trnem rukojeti. Délka trnu odpovídá standardním délkám rukojetí karolinských mečů. Dřevěné obložení rukojeti, překryté původně vrstvou textilie, sestává z dvou oddělených částí, přiložených k delším stranám trnu, v němž nebyly prolomeny žádné otvory pro nýty. Taková konstrukce vyžaduje upevnění hlavicí nebo objímkou, pravděpodobně z organického materiálu. Z příčky, tvořené jádrem z organického materiálu, obklopeným po obou stranách železným plechem, se dochovalo pouhé torzo (*obr. 5: C*). Čtyřikrát přelomená masivní čepel je dlouhá 807 mm a široká 63 mm. Zužuje se velmi pozvolna, ostří se více sbíhají až v hrotové partii meče. Odlehčovací žlábek patrný na rentgenových snímcích vedl již od příčky, procházel středem čepele a končil přibližně 115 mm před hrotem. Šířka drážky nebyla zjistitelná. Ve vzdálenosti 140 mm od záštity, v místě zlomu meče, se na rentgenových snímcích v drážce vyjevil cizelovaný znak z barevného kovu, interpretovatelný jako symbol rovnoramenného kříže v kruhu (*obr. 5: D*). Tento znak je možno vztahovat k dalším částem soupravy s mečem (průvlečka, nákončí, sanicové kování saxu; viz výše), které byly ozdobeny rovnoramennými kříži s trojčlenným zakončením ramen. V horní části čepele meče byly na rentgenovém snímku pozorovány geometrické struktury, které mohou být interpretovány jako pozůstatky značně poškozeného vkovaného či intarzovaného ornamentu nebo jako stopy po negativním otisku kování pochvy saxu.

▸ **Obr. 5.** Mikulčice-Valy. **A** jílec meče z hr. 580, kresba K. Urbanové; **B** jílec meče z hr. 580, fotografie; **C** jílec meče z hr. 580, rentgenový snímek; **D** znak (křížek v kruhu?) cizelovaný do čepele meče z hr. 580; **E** křížek cizelovaný do čepele meče z hr. 265.

▸ **Fig. 5.** Mikulčice-Valy. **A** hilt of the sword from grave 580, drawing (by K. Urbanová); **B** hilt of the sword from grave 580, photograph; **C** hilt of the sword from grave 580, X-ray photo; **D** mark (cross in circle?), inlayed into the blade of the sword from grave 580; **E** cross inlayed into the blade of the sword from grave 265.

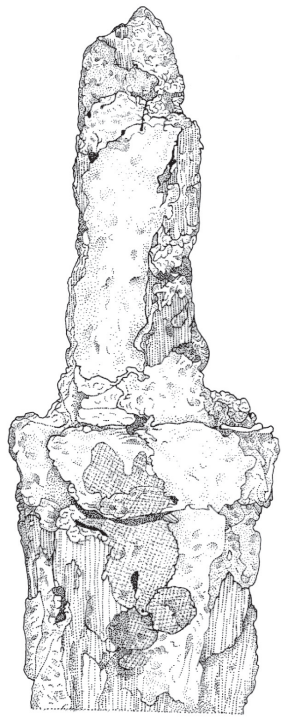

A

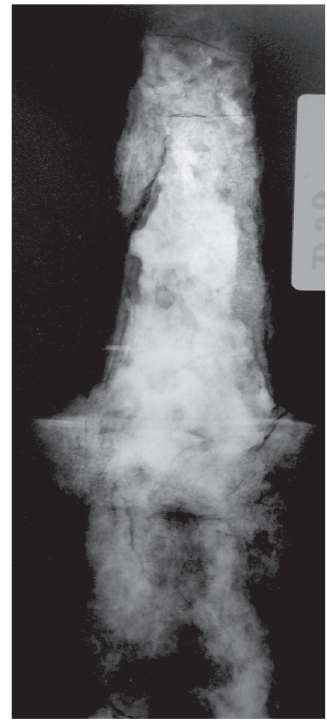

C

B

D

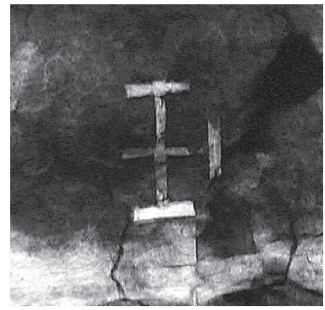

E

Dřevěná pochva, vyložená zevnitř tkaninou, byla u ústí opatřena železnou objímkou vysokou 23 mm, dlouhou 66 mm a širokou přibližně 24 mm.[6] Na dřevě pochvy byly situovány zbytky jemné tkaniny (*Kostelníková 1973*; *Košta 2004*, 52–53). Povrch pochvy tvořil organický materiál, zřejmě useň, který se zachoval sporadicky v hrotové partii čepele a byl zdoben plastickými liniemi příčnými ke směru čepele. Taková výzdoba spodních partií pochev mečů nebyla ve druhé polovině 8. a v 9. století výjimkou (*Geibig 1991*, 104–106, Abb. 28–29) a v samotných Mikulčicích je doložena i u meče Petersenova typu K z hrobu 90 při pohřebišti u II. kostela (*Košta 2004*, 30; *2005*, 158). Pochva s kovovou objímkou při ústí, která chránila scramasax nalezený na pohřebišti v Čakajovciach, byla zařazena do první poloviny 9. století (*Rejholcová 1995*, 64–65, 184).

Vzhledem k absenci hlavice není možné meč kvalitně typologicky ukotvit. Právě morfologie hlavic totiž tvoří základ členění všech dosavadních typologických řad mečů. Meče nalézané bez hlavic nebo meče s hlavicemi a příčkami z organických materiálů nejsou obvyklou součástí nálezových kontextů 9. století[7] a jejich výskyt nemůžeme jednoznačně časově vymezit. Ve vikinské kulturní oblasti se kostěné jílce vyráběly až hluboko do 11. století, jak dokazuje například tzv. Svatoštěpánský meč z klenotnice Metropolitní kapituly u sv. Víta, datovatelný do 2. pol. 10. až 1. pol. 11. století (*Merhautová 2000*, 535).

Chronologicky výraznějším jevem může být skládaná záštita s jádrem z organického materiálu. Skládané záštity byly u západoevropských a středoevropských mečů vyráběny především v době stěhování národů a v merovejském období, jejich užívání však ještě vyznívalo ve druhé polovině 8. století a vzácně se mohly vyskytnout i v 1. polovině 9. věku. Taková záštita byla nalezena například na meči z hrobu 116/51 ve Starém Městě u Uherského Hradiště, který rovněž neměl zachovanou hlavici. V. Hrubý tento meč vztahoval k mečům Petersenova typu H s vertikální páskovou tausií, jak vyhodnotil dva další exempláře (119/AZ a 223/51) ze stejné lokality (*Hrubý 1955*, 63–68; *Petersen 1919*).

O archaické konstrukci meče z hrobu 580 vypovídá i tvar čepele, kterou můžeme řadit k robustní variantě Geibigova typu 2 (*Geibig 1991*, 85, Abb. 22). Těžiště výskytu těchto čepelí leží ve druhé polovině 8. a první polovině 9. století, ale setkat se s nimi můžeme až do poloviny 10. věku. Vyskytují se především u mečů starokarolinské konstrukce, které jsou u nás zastoupeny nejčastěji již zmiňovaným Petersenovým typem H, objevují se však například i u některých mečů s jednodílnou polokruhovitou hlavicí, řazených k Petersenovu typu X (*Košta 2005*, tab. 1).

Výskyt znaků z barevného kovu, cizelovaných do čepelí, datuje sice Geibig nejdříve do poloviny 12. století, tuto skutečnost ovšem sám vyvrací tím, že křížek z barevného kovu nachází u čepele typu 2, které se podle jeho závěrů přestaly užívat již v polovině 10. století (*Geibig 1991*, 85, Abb. 38–41). Potvrzení o chronologické sou-

---

[6] *Z. Klanica* (*2002*, 28; *2005a*, 37) hovoří mylně o objímce z tenkého měděného plechu.

[7] Jako příklad můžeme uvést meč z hrobu H41 z Nemilan (*Selucká – Richterová – Hložek 2002; Kalábek 2002*).

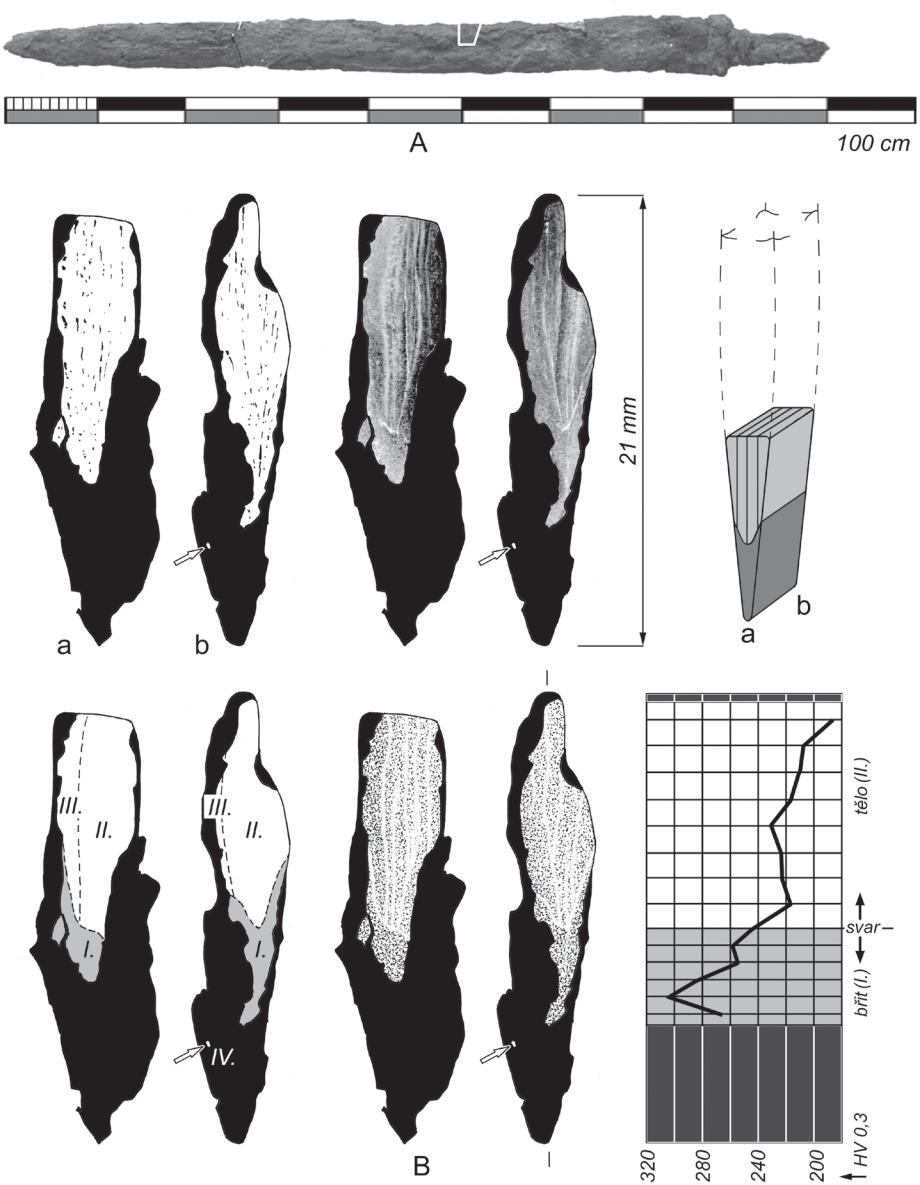

Obr. 6. Metalografický rozbor meče z hr. 580 z Mikulčic. **A** místo odběru vzorku; **B** nákresy výbrusu (zleva: neleptaný stav, po naleptání Oberhofferem, rozložení popisovaných oblastí, rozložení struktur po naleptání nitalem a graf průběhu tvrdosti).

Fig. 6. Metallographical analysis of the sword from the grave 580 of Mikulčice. **A** place from which the sample was taken; **B** sketches from a fine-section (*from left:* before etching, after etching by Oberhoffer, situation of the areas described, situation of structures after etching by nital, and a graph of the hardness values).

náležitosti cizelování barevného kovu do čepele se starším karolinským obdobím nacházíme na samotné lokalitě Mikulčice, v případě meče z hrobu 265 (*obr. 5: E*; *Poulík 1957*, 280–282, 373, obr. 65–69; *Košta 2004*, 31–33; *2005*, 160–162).

3.3 Metalografické rozbory a jejich zhodnocení

Metalografický rozbor[8] byl proveden na obou stranách vzorku odebraného v rozmezí 380÷400 mm od vrcholu trnu rukojeti meče (*obr. 6: A*). Základní metalografický popis je pro oba vzorky v podstatě totožný. Liší se jen ve velikostech a tvarech popisovaných oblastí (*obr. 6: B*). Materiál obou vzorků je prostoupen především jemnými inkluzemi, a to v poměrně velkém množství – stupeň 3, místy až 4 podle Jernkontoret. Strukturní oblasti I (břit) sestávají z velmi jemného přechodného perlitu a feritu po jeho hranicích; obsah uhlíku je mírně podeutektoidní (cca 0,7 %) místy až eutektoidní, velikost zrn 7÷8 ASTM, tvrdost 273 ± 21 HV0,3 (*obr. 7: A*, *B*). Za obtížně leptatelnou svarovou linií leží oblasti II a III (středová část čepele); oblasti II (*obr. 7: C–F*) jsou perliticko-feritické s cca 0,6 až 0,7 % uhlíku a velikostí zrn zpravidla 7 ASTM, místy je ale struktura hrubší (6 ASTM) i jemnější (8 ATSM). Tvrdost dosahovala 215 ± 14 HV0,3. Oblasti II jsou podélně proťaty několika světlými liniemi představujícími svarové švy obsahující kolem 1 % Ni (měřeno ve vzorku B). Oblasti III se podobají oblastem I, jde tedy o perliticko-feritické struktury s 0,7% až eutektoidním obsahem uhlíku, vel. zrn 7÷8 ASTM. Oblasti II a III jsou od sebe odděleny ostrovy velmi jemné perliticko-feritické struktury (9 až 10 ASTM). Poslední vymezitelná oblast (IV; *obr. 8*) odpovídá železné střepince (ověřeno chem. mikroanalýzou) ve vzorku B s výraznými stopami silného tváření za studena (tvrdost nestanovena).

Na základě vyhodnocení metalografických rozborů lze říci, že měla čepel meče ocelový střed, na který byly navařeny ocelové břitové lišty. Po jejich napojení (na sraz) byla čepel dotvarována a v místě odebraného vzorku poněkud rychleji ochlazována, i když v rámci zachovalého kovového jádra ještě nelze hovořit o zakalení. Středová část má prokazatelně několik vrstev, které mohly vzniknout svařením několika plechů i několikerým přehnutím a svařením jednoho a téhož polotovaru; vyloučit nelze kombinaci obou těchto postupů. Uhlíku je zde jen o trochu méně než v samotném břitu. Železná střepinka v korozi nesouvisí se samotnou čepelí. Je nejspíše pozůstatkem některé železné části původní pochvy. Pravděpodobně jde o meč vynikající kvality.

---

[8] Metalografické výbrusy byly připraveny standardními postupy, tj. zalisováním do dentakrylu, za mokra vybroušeny na sadě brusných papírů a vyleštěny pomocí diamantových past. Hodnocení bylo provedeno na mikroskopu Olympus BX60, dokumentace pořízena fotoaparátem Olympus Camedia C-5050. Hodnotil se neleptaný stav (mikro i makropozorování – uspořádání, tvar a hustota vměstků; dle zvyklosti laboratoře dle normy Jernkontoret) a stav po naleptání 3% nitalem (mikropozorování – základní struktura oceli) a Oberhofferovým činidlem (makropozorování – rozložení fosforem bohatších a chudších částí). Průběh tvrdosti byl naměřen na tvrdoměru BEUHLER řady Micromet 2100 ve spolupracující laboratoři Katedry materiálu FS TU v Liberci. Chemické složení svarových linií a kovové střepinky v korozní vrstvě bylo stanoveno energiově disperzní mikroanalýzou na elektronovém mikroskopu PHILIPS XL30 s analyzátorem EDAX (systém korekcí ZAF, urychlovací napětí 20 kV, doba načítání spekter 50 s).

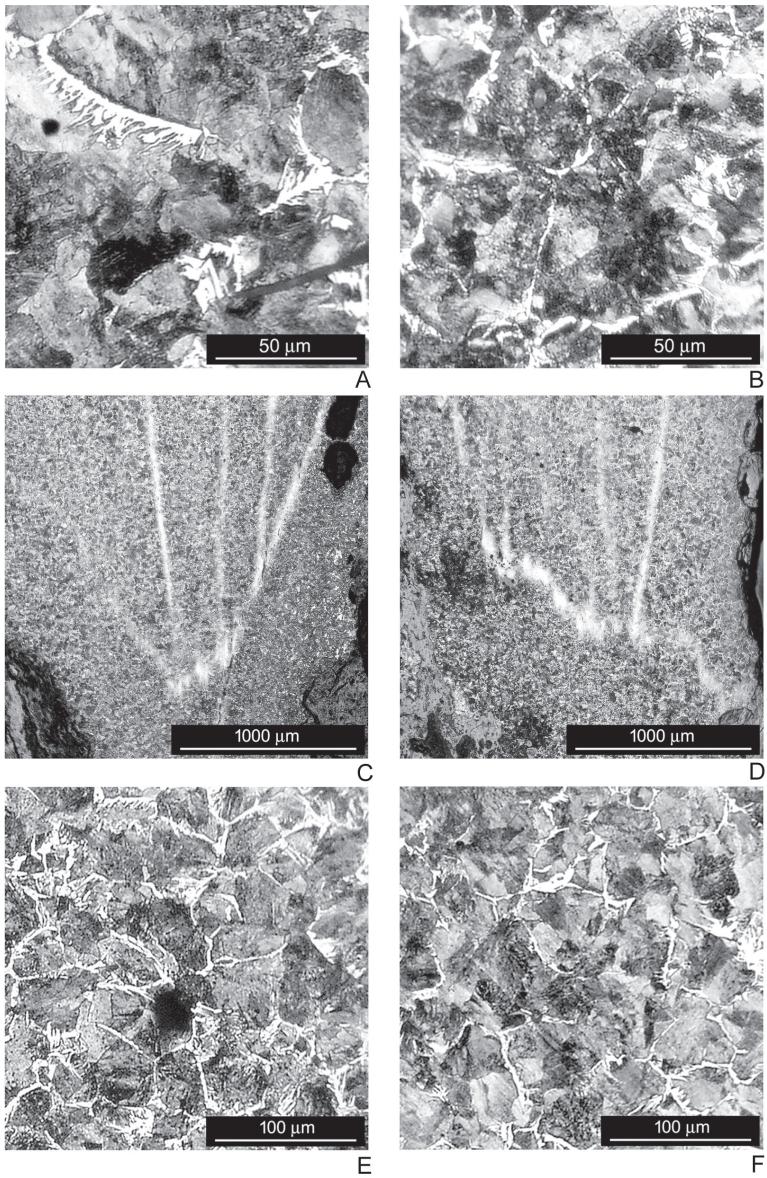

Obr. 7. Metalografický rozbor meče z hr. 580 z Mikulčic. **A**, **B** jemný přechodový perlit s feritem v oblasti I (břit); **C**, **D** světlé stopy svarů mezi břitem a střední částí čepele; **E**, **F** perliticko-feritická struktura v oblasti II (středová část čepele); **A**–**F** leptáno nitalem.

Fig. 7. Metallographical analysis of the sword from the grave 580 of Mikulčice. **A**, **B** fine transitional perlite with ferrite in area I (cutting edge); **C**, **D** light traces of soldering lines between the cutting edge and the middle part of the blade; **E**, **F** perlite-ferritic structure in area II (central part of the blade); *for all etching, nital was used.*

Nezdá se, že by šlo o damaskovaný či jinak konstrukčně náročný kus neboť ve zkoumaném místě se základní konstrukce čepele nejeví příliš komplikovaná. Na ocelové (paketované) jádro byly navařeny břity z poněkud lepší oceli, přičemž způsob navaření břitů je běžný. Nejbližší analogií je v tomto směru meč z kolínského knížecího hrobu; vzorek odebraný z jeho čepele se našemu případu velmi podobá (*Pleiner 1962*, 164, Tab. LXVII). Stejné konstrukce je i čepel meče „ULFBERHT" z hrobu H41 z Nemilan (*Selucká – Richtrová – Hložek 2002*; *Kalábek 2002*). Oba meče jsou prokazatelně vynikajícími výrobky.

U naší čepele nelze vyslovit definitivní soud ohledně celkové kvality, neboť nemůžeme jednoznačně dokázat její kalení. Ocel v břitu je však dobrá a nese stopy po rychlejším chlazení. To by nasvědčovalo dobrému zpracování a umožňovalo předpokládat zakalení čepele alespoň v první třetině délky. Odpovídalo by to trendu který pozorujeme u středověkých mečů obecně. V první třetině délky čepelí převažují prokazatelně kalené břity, v druhé třetině jsou přibližně ve stejném poměru kalené i nekalené kusy a v poslední třetině délky zůstávají břity často železné nebo beze stop kalení. Naše čepel byla vzorkována na rozhraní druhé a třetí třetiny své délky, proto nekalený stav by nevybočoval z průměru. Dodejme, že i čepel zmiňovaného meče z Nemilan patří mezi ty, jež byly prokazatelně kaleny u hrotu a nekaleny v blízkosti příčky. Je zde ještě druhý aspekt, který nelze přehlédnout. Vrchol břitu je velmi zkorodován a to až do výše 5 mm od hrany ostří. Přitom právě tato část je pro posouzení tepelného zpracování rozhodující. Čepel je totiž ve zkoumaném místě celoocelová a mohla mít vynikající provozní vlastnosti. Její optimální tepelné zpracování by ale spočívalo v kalení jen sečných hran, při kterém by se zachovala houževnatost jádra. Následovalo by popuštění kalených struktur teplem z neochlazených míst. Křehkost břitů by se snížila a současně s tím i riziko jejich vyštipování při nárazu na jiný tvrdý materiál. Čepele stejné nebo podobné konstrukce tedy vyžadovaly poměrně náročné tepelné zpracování, avšak při zdařilém výsledku byly kvalitnější nežli čepele s jádry železnými, které šlo jednodušeji kalit v celém objemu aniž by tím utrpěla dosažitelná kvalita. Příkladem nám opět může být meč z Kolína, u kterého lze kalení sečných hran bezpečně doložit jen v prvních zhruba sedmi milimetrech od zachovalé hrany ostří. Tato čepel ovšem byla zakalena i v poslední třetině délky, 140÷160 mm od příčky. Jiným příkladem čepele kalené jen v hraně ostří je nález z Kanína (hrob 184; *Hošek – Mařík 2004*), kde již 3 mm od dochované linie ostří struktura neodpovídá zakalenému stavu. U mikulčického meče tedy původní kalení čepele vyloučit rozhodně nelze. Šlo by pak o vynikající výrobek.

4. Vyhodnocení hrobového celku 580

4.1 Vývoj názorů

Názory badatelů se shodují na skutečnosti, že prestižní místo uložení i bohatství hrobové výbavy mrtvého z hrobu 580 jednoznačně vypovídají o tom, že patřil k nejvyšší elitě velkomoravské společnosti. Starší práce se o bližší společen-

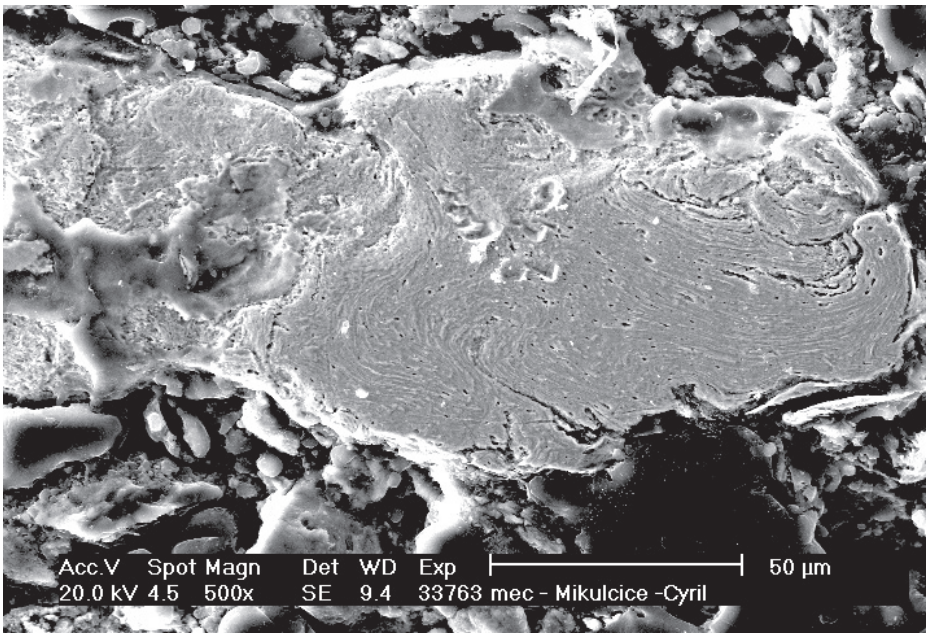

Obr. 8. Metalografický rozbor meče z hr. 580 z Mikulčic. Značně deformovaná železná střepinka v korozní vrstvě blízko břitové hrany (oblast IV).
Fig. 8. Metallographical analysis of the sword from the grave 580 of Mikulčice. A strongly deformed iron splinter in a corrosion layer by the cutting edge (area IV).

ské zařazení mrtvého z hrobu 580 nepokoušejí (*Poulík 1975*, 77; *Klanica 1985b*, 120), z dikce textu však jednoznačně vyplývá, že autoři neuvažovali o ztotožnění nebožtíka s církevní elitou. V roce 1993 nastiňuje *Z. Klanica* (*1993*, 108) poprvé možnost interpretace hrobky XVI jako hrobu arcibiskupa Metoděje: „…hlavní hrobka v moravské bazilice může být s velkou pravděpodobností pokládána za hrobku Metoděje…“, tím zároveň posunuje dataci uložení hrobového celku k roku 885, tedy do poslední čtvrtiny 9. století. Staví se tak proti svým původním závěrům, v nichž na základě datace hrobového inventáře kladl hrob „asi do poloviny 9. stol.“ (*Klanica 1986b*, 120). Své závěry Z. Klanica ještě zřetelněji a jednoznačněji vyjádřil v práci *Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje* (*Klanica 1994*; *2002*) a drží se jich i v nedávno vydané publikaci *Torzo mozaiky*: „…myslím si, navzdory kritikům, že se jedná o hrob moravského arcibiskupa Metoděje“ (*Klanica 2005b*, 67); „Popsal jsem, kde byl velmi pravděpodobně pohřben moravský arcibiskup Metoděj, a uvedl všechny důvody, proč jsem dospěl k tomu názoru“ (*tamtéž*, 99). Klanicovy závěry vyvolaly sérii negativních reakcí a obecně zůstaly v archeologických kruzích nepřijaty (*Lutovský 1995*; *Staňa 1996*, 14; *Galuška 1996*, 118–120; *Snášil 2001*, 356). Kladně na ně reagoval profesor bohosloví z Pravoslavné bohoslovecké fakulty Prešovské univerzity *P. Aleš*

(*1995*), který Klanicovy teorie dále rozvinul především představením nových možností interpretace interiéru baziliky. Jeho hodnocení saxu jako hlavice biskupské hole a meče jako biskupského žezla neboli berly se opíralo o nedostatečnou dokumentaci a popis zbraní z Klanicových prací. V celkovém hodnocení problematiky Metodějova hrobu ponechal sice *Z. Měřínský* (*2003*; *2006*, 792–809) otázku otevřenou, závěry Z. Klanicy i P. Aleše však z velké části akceptoval. Ani on bohužel nepřistoupil k ověření konkrétních nálezů v depozitářích a archivních materiálů. Rezervovaně hodnotí Klanicovu interpretaci *J. Unger* (*2004*, 166–167). Jiný úhel pohledu na hrob 580 otevřela *M. Schulze-Dörrlamm* (*1995*, 619), když označila hroby v interiérech mikulčických chrámů za hrobky členů mojmírovské dynastie. Jejího názoru se přidrželi i další badatelé (*Poláček 2000*, 6; *2005*, 140, 144; *Košta 2004*, 114–115).

4.2 Datování

Jednou ze základních podmínek přisouzení hrobu 580 arcibiskupu Metodějovi je datování jeho vyhloubení k roku 885, kdy Metoděj zemřel. Pokusme se proto nyní prověřit chronologické postavení jednotlivých částí souboru.

Sekery bradatice s dlouhými ostny u násadního otvoru, označované jako typ IA (*obr. 10: H*; *Hrubý 1955*, 170–171; *Dostál 1966*, 70–72) bývají většinou nalézány v hrobech ze starší fáze velkomoravské kultury (*Klanica 1985a*, 523–524; *Měřínský – Unger 1990*, 383). Vyskytují se převážně v severní, z hlediska horizontální stratigrafie starší části pohřebiště ve Starém Městě-Na valách (hr. 119/AZ, 295/AZ, 86/48, 146/51, 203/51, 223/51, 265/51, 272/51, 287/51, 289/51, 13/57, 15/57, 36/57, 17/58, 27/58; *Hrubý 1955*, 170; *Hochmanová-Vávrová 1962*, 238–239) a často jsou převrstveny mladšími hrobovými celky, ačkoliv některé z nich byly prokazatelně hloubeny až v době po vzniku kostelní stavby (*Galuška 1996*, 60–61). Doprovázejí je zde meče starokarolinských typů (hr. 119/AZ, 223/51) či ostruhy typu IB podle V. Hrubého (např. hr. 19/48; 223/51), tedy artefakty, které vztahujeme ke starší fázi velkomoravské kultury (*Chorvátová 2004*, 221–229; *Kouřil 2005*; *Košta*, v této publikaci). V hrobě 1 z Hradce nad Moravicí byla sekera typu IA nalezena v kontextu kopí s křidélky, které *P. Kouřil* (*2005*, 94, Abb. 8) datuje do 1. poloviny nebo spíše do 2. čtvrtiny 9. století. Zatímco byla v Mikulčicích na pohřebišti u II. kostela sekera s dlouhými ostny nalezena v hrobě 69, který lze řadit do staršího horizontu hřbitova (*Poulík 1957*, 368; *Košta 2004*, 22), nenacházíme ji mezi sekerami nalezenými při výzkumech říčních ramen (*Poláček 2000*, 20–21), jejichž datování lze klást nejspíše k závěru velkomoravského období. Z kostelního hřbitova v Pohansku u Břeclavi je evidován jediný nález drobné sekery typu IA v hrobě 221 u těla dospívajícího muže. Hrob ležel v periferní části zkoumané plochy, mimo vlastní areál dvorce a od ostatních hrobů pohřebiště byl oddělen značnou mezerou (*Kalousek 1971*, 132), horizontálně stratigrafická situace tedy nepotvrzuje přímý vztah k pohřebišti a umožňuje širokou dataci hrobového celku. Výraznou indicií k datování hrobu do staré fáze velkomoravského období je rombická trojbřitá šipka. Trojbřité šipky jsou výrazně zastoupeny na pohřebištích avarského rázu (*Ruttkay*

1976, 328–329, Abb. 54).[9] Hrob 221 z Pohanska tak může kostelnímu pohřebišti dokonce předcházet. Na pohřebišti v Uherském Hradišti-Sadech byly nalezeny tři bradatice s dlouhými ostny. Jejich chronologická pozice není vždy jednoznačná především díky problematice datování západní přístavby sadského komplexu (*Galuška 1996*, 60–61, 102–104). *L. Galuška* (*1996*, 58–59) určil na základě archeologických pramenů interval vzniku přístavby obdobím kolem poloviny 9. století až 70. léty tohoto věku. Na základě historických modelů se pak přiklonil k datování až po příchodu cyrilometodějské misie, nejspíše do 70. let 9. století. Dosavadní možnosti datování ostruh typu IB dle Hrubého, které byly nalezeny v interiéru přístavku v hrobě 175/59 spolu se sekerou s dlouhými ostny, a zlatých melounovitých gombíků z hrobu 173/59, doprovázených jednoduchými zlatými hrozníčkovitými náušnicemi, nás však nutí uvažovat o vzniku přístavby spíše ve starším úseku Galuškou vymezeného časového rozpětí, tedy v období kolem poloviny či maximálně krátce po polovině 9. věku. Přibližně stejně bychom mohli vymezit i ukládání hrobů s bradaticemi typu IA na této lokalitě. Na pohřebišti v Uherském Hradišti v poloze Horní Kotvice byly sekery jednoznačně spadající k typu IA nalezeny ve třech hrobech (50, 115 a 180) a datovány do průběhu 2. pol. 9. století, vzhledem k předpokládané celkovému zařazení pohřebiště spíše do 3. čtvrtiny tohoto věku (*Marešová 1983*, 91–92). Sekeru z hrobu 50 však doprovázela totemová maska tura. Výskyt těchto projevů nekřesťanského kultu byl kladen do starší fáze vývoje pohřebiště, datované dokonce do 2. pol. 8. století (*Marešová 1983*, 130). V hrobě 115 s drobnou sekerkou, obdobnou výše hodnocenému nálezu z Pohanska, se nacházela nádoba antických tvarů. Tuto skupinu keramiky je na základě nálezových kontextů z pohřebišť ve Starém Městě u Uherského Hradiště i v Mikulčicích nutno klást do starší fáze velkomoravské kultury. Konečně nebožtík z hrobu 180 byl vybaven ostruhou typu IB dle Hrubého, o jejíž chronologicky starší pozici jsme již hovořili. Starší datování zde může potvrzovat i nepárové užití ostruhy. Chronologie pohřebiště v Horních Kotvicích vyžaduje zásadního přehodnocení, hrobové celky se sekerami typu IA však můžeme jednoznačně klást do průběhu 1. poloviny, maximálně 2. třetiny 9. století. Jediným ukazatelem na mladé datování seker s dlouhými ostny je jejich přítomnost v depotu železných předmětů z presbytáře VIII. kostela v Mikulčicích, jehož uložení bývá spojováno s neklidným obdobím počátku 10. století (*Poulík 1975*, 111–112; *Bartošková 1986*; *Poláček 2000*, 20–21). Na základě výpovědi samotné archeologické situace však nelze v zásadě vyloučit jeho uložení kdykoliv v době existence kostela. Sekery s dlouhými ostny tedy převažují ve starší fázi velkomoravské kultury, kterou je možno datovat do průběhu první poloviny 9. století s důrazem na jeho mladší část, jejich výskyt v hrobech přitom přesahuje někam do přelomu 2. a 3. třetiny 9. věku. Nálezy z mladovelkomoravských kontextů jsou ojedinělé.

Vertikálně žebrované neboli melounovité gombíky (*obr. 10: D*) patří k velmi specifickým šperkům velkomoravského prostředí, nalézaným často ve zlatém pro-

[9] Rombické trojbřité šipky je nutno odlišovat od rombických šipek s plochým a kosočtverečným listem, které bývají sice rovněž vztahovány k reflexním lukům, ve velkomoravském kontextu však souvisí především s obdobím kontaktů mezi Moravany a Maďary (*Kouřil 2003*, 110–126).

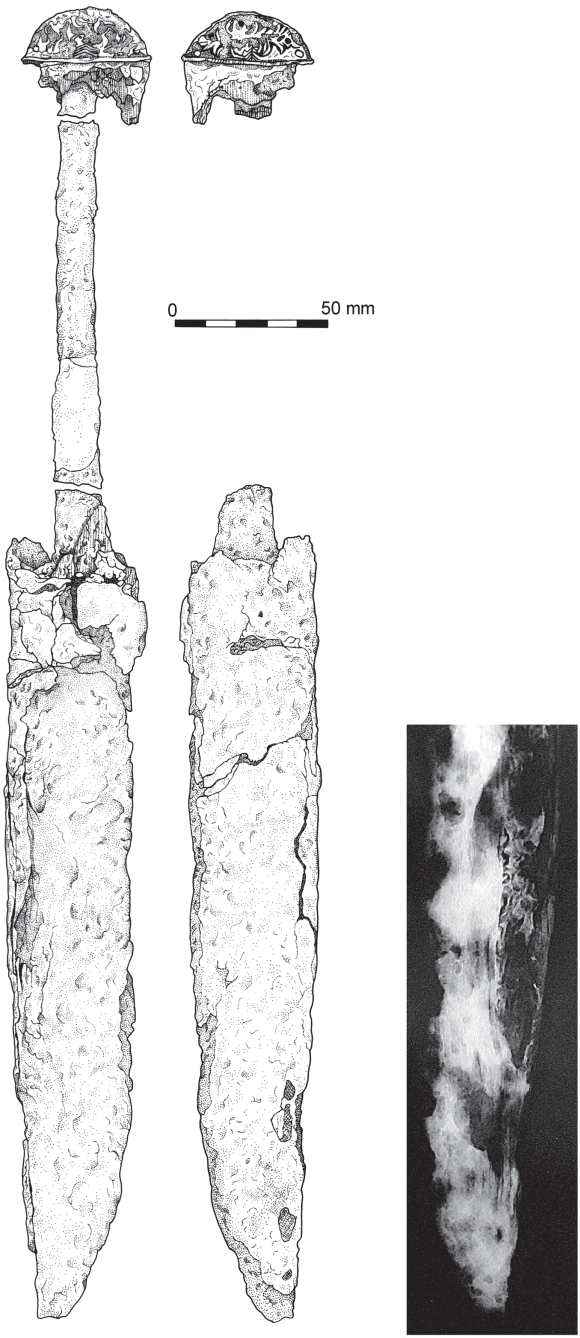

Obr. 9. Mikulčice-Valy, sax z hr. 580 (i. č. 594–2980/57). Kreslila K. Urbanová.
Fig. 9. Mikulčice-Valy, a *sax* chopper from grave 580 (594–2980/57). Drawn by K. Urbanová.

vedení. Jsou drobné a konstrukce většiny z nich se liší od většiny ostatních gombíků. Nebyly spojovány ze dvou polokoulí, ale z malého vrchlíku a těla, které zabírá přibližně tři čtvrtiny kulové výseče. V hrobech se vyskytují často jako nepárový šperk. Jejich datováním se podrobněji zabýval především *L. Galuška* (*1996*, 52, 63, 100–101) v souvislosti s hodnocením exemplářů z pohřebiště u sakrálního komplexu v Uherském Hradišti-Sadech. Závěry Galuškovy analýzy však nejsou jednoznačné. Zatímco výskyt melounovitých gombíků na jednom místě datuje od období před polovinou 9. století až po 3. čtvrtinu tohoto věku (*Galuška 1996*, 52, 63), jinde dává počátek jejich výskytu do spojitosti s příchodem Cyrilometodějské mise (*Galuška 1996*, 100). Z Mikulčic známe kromě gombíku z hrobu 580 zlatý melounovitý gombík, pod ouškem poněkud zploštělý, podobný zvláštním melounovitým gombíkům z hrobu 19/59 ze Sadů, z hrobového celku 425. Byl zde, v hrobě uloženém severně baziliky, nalezen spolu s mečem s dvojdílnou polokruhovitou hlavicí Geibigova typu 10, resp. Petersenova typu N. Hrob 425 můžeme datovat do 2. třetiny 9. století, spíše však do její mladší části. Významný mužský hrob se zlatým melounovitým gombíkem ležel v rozměrném hrobě 50/50 jižně kostela na pohřebišti ve Starém Městě-Na Valách (podle horizontální stratigrafie tedy v mladší části pohřebiště). Hrob byl převrstven několika hrobovými celky a obsahoval soupravu pásových kování, která jsou vztahována k pozdně avarskému stylu (*Hrubý 1955*, 196–203, 213, 473). Podobný systém upínání byl nalezen na honosném karolinském řemení dlouhého nože ze staroměstského hrobu 23/48, který bývá datován do 2. třetiny 9. věku (*Wamers – Brandt 2005*, 80–81). Jižně tohoto hrobu byl nalezen ženský pohřeb 51/50 s nepárovým zlatým melounovitým gombíkem a párem zlatých hrozníčkovitých náušnic se zesíleným spodním obloučkem a polovinou horního obloučku. Ačkoliv chronologie velkomoravského šperku stojí před zásadním přepracováním (*Chorvátová 2004*), lze říci, že se takové typy náušnic spolu s koncepčně podobnými desetibubínkovitými náušnicemi a s náušnicemi s plnou lunicí vyskytují v relativně starších velkomoravských souborech. Patří sem například hroby 194/51 a 200/51 ve Starém Městě-Na Valách (*Hrubý 1955*), pohřeb 440 u mikulčické baziliky, který byl porušen hrobem 439 s ostruhami typu IB dle Hrubého (*Košta 2004*, 519–520), nebo pohřeb 209/59 ze Sadů, v němž byly rovněž nalezeny melounovité gombíky. Počátek výroby takových náušnic lze předpokládat poměrně hluboko před polovinou 9. století a konec téměř jistě nepřesáhl přelom 3. a 4. čtvrtiny 9. věku vzhledem k tomu, že jejich analogie nenacházíme v českém prostředí. Zlatý melounovitý gombík byl nalezen i v hrobě 78/48 na pohřebišti ve Starém Městě-Na Valách (*Hrubý 1955*, 422), asi 22 m severně od kostela, při skupině pohřbů ve velkých hrobových jámách, patřících k nejstaršímu horizontu staroměstského hřbitova. Pozlacené ostře hráněné melounovité gombíky byly na pohřebišti Na Valách nalezeny v hrobě 250/49 (*Hrubý 1955*, 450), situovaném za apsidou kostela a podle přítomnosti malt vyhloubeném až po vzniku kostelní stavby a datovatelném tak až do druhé poloviny 9. století. Další pozlacené a měděné variety melounovitých gombíků byly nacházeny v severovýchodní části pohřebiště a jejich stratigrafická pozice zde v některých případech připouští i zařazení hlouběji do 2. pol. 9. století (*Hrubý 1955*; *Hochmanová-*

-Vávrová 1962). Shrneme-li představené chronologické poznatky, můžeme zlaté varianty melounovitých gombíků datovat i před polovinu 9. století, především ale do období kolem poloviny a po polovině tohoto věku. Do pokročilé 2. poloviny 9. století mohou spadat jen různě konstrukčně pozměňované zlacené či měděné varianty těchto ozdob.

Soubor meče a saxu s garniturou kování (*obr. 4*; *5*; *9*; *10: A–C*; *10: E–G*) lze jen obtížně chronologicky ukotvit, protože nemáme dostatek dobře datovatelných analogií. O datování meče jsme již hovořili a dospěli jsme k závěru, že má starokarolinskou konstrukci a, pokud se jedná o zbraň západní produkce, lze jeho výrobu vztahovat nejspíše k druhé polovině 8. a první polovině 9. století. Sax z hrobu 580 se značně liší od saxů, které známe z německých lokalit z 8. století (*Stein 1967*; *Sasse 2001*). Čepele saxů z merovejského a raně karolinského období byly zpravidla ostřeny na přímé straně a jejich týl byl před hrotem ostře zalomen. Drážku u nich většinou nahrazovaly nebo doprovázely úzké rýhy v týlu čepele. Méně obvyklá je i výrazná délka rukojeti v poměru k délce čepele a sanicové kování kožené pochvy. Nejzřetelnějším rozdílem je stříbrná obloukovitá objímka a rosetový damask v drážce čepele. S tak honosným provedením saxu se v Německu 8. století nesetkáváme. Ačkoliv v charakteru rukojeti a damaskové drážky nacházíme jisté paralely s některými zbraněmi ze 7. a 8. století z baltské oblasti (*Antein 1973*, 29–30), je morfologicky, teritoriálně i chronologicky nejbližší analogií sax z hrobu 322 na pohřebišti v Zalaváru-Burginselu, datovatelný do 2. třetiny 9. století (*Sós 1973*, Taf. 16). Do stejného období lze rámcově datovat i tepanou palmetovou výzdobu objímky rukojeti saxu z hrobu 580. Garnituru řemení, kterou bohužel známe pouze z dokumentace, srovnával Z. Klanica s nálezy z Trewhiddle v Cornwallu, které byly doprovázené mincemi ražením v letech 852 až 874 (*Klanica 2002*, 30). Jednoduché provedení nákončí stejně jako tvar přezky však umožňuje širší časové zařazení. Výzdobný motiv liliovitého kříže užitý na nákončí a na pravděpodobném sanicovém kování pochvy saxu se objevuje i na pozlaceném karolinském vrubořezovém kování opasku z Modré u Velehradu (*Galuška – Vaškových 2002*, 83), datovatelném do období od sklonku 8. do přelomu 1. a 2. třetiny 9. století. Téměř shodně koncipované trojlisté palmety se objevují na jednom oválném kování z pokladu v Duesminde, které je na základě stylového rozboru datováno do počátku 9. věku (*Wamers – Brandt 2005*, 130). Neuděláme snad chybu, budeme-li soupravu meče a saxu z hrobového celku 580 datovat do průběhu 2. třetiny 9. století, spíše do její starší části.

Porovnáme-li výsledky našeho datování sekery, gombíku a soupravy sečných zbraní, můžeme se přiklonit k původnímu závěru *Z. Klanici* (*1986b*, 120), a datovat hrobový celek někam k polovině 9. století nebo šířeji do 2. třetiny 9. věku, tedy do starší fáze velkomoravské kultury, čemuž odpovídá i „neredukovaný" charakter hrobové výbavy. Zařazení hrobu 580 do poslední čtvrtiny 9. století považujeme za nepravděpodobné.

4.3 Provenience předmětů z hrobové výbavy

Mezi artefakty uloženými do hrobu 580 se nacházely předměty domácí i zahraniční provenience. Zatímco bradatice, vědérko, nůž, břitva a křesací souprava

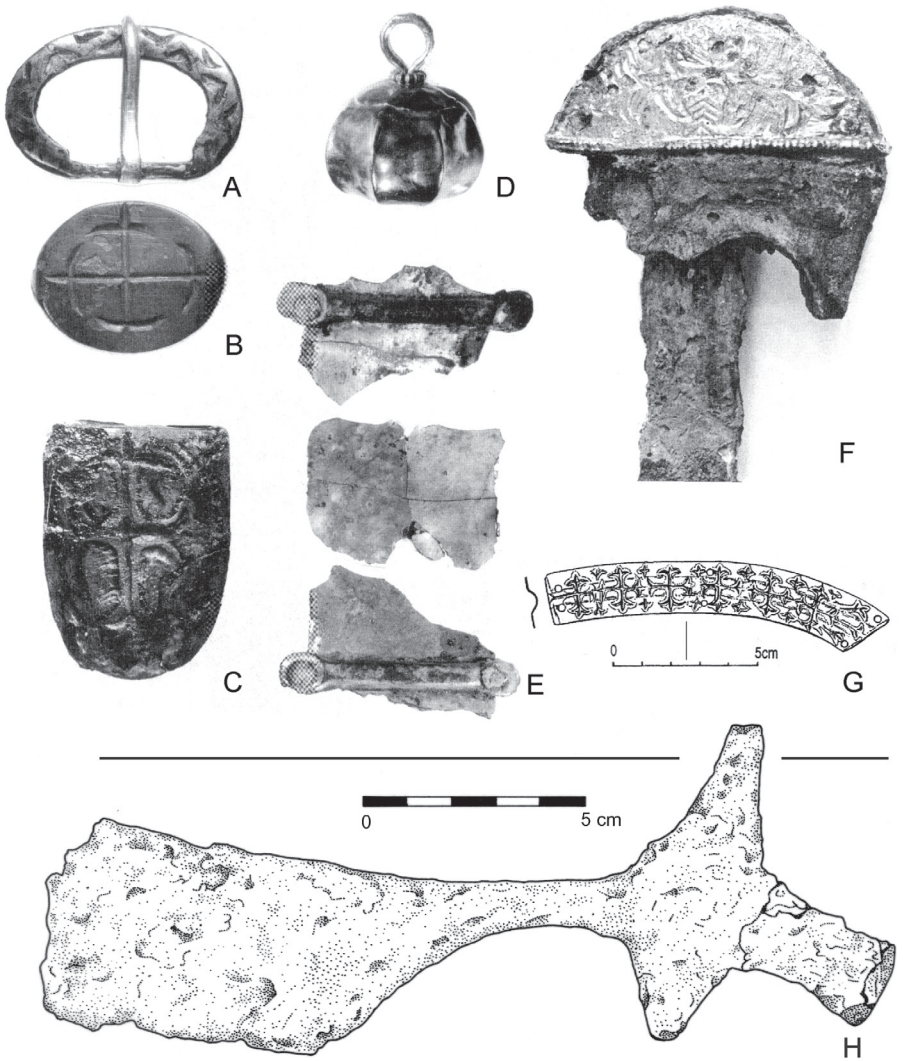

Obr. 10. Mikulčice-Valy, hr. 580. **A** přezka (i. č. 594–3002/57); **B** čelní strana štítku průvlečky (i. č. 594–1617/57); **C** nákončí (i. č. 594–3002/57); **D** gombík (i. č. 594–1616/57); **E** část kování pochvy (vše *Klanica 2002*, obr. 9); **F** detail rukojeti saxu s objímkou na vrcholu (i. č. 594–3044/57; *Klanica 2002*, obr. 11); **G** svrchní část kování (sanicové kování pochvy saxu?; i. č. 594–398/59; *Galuška – Poláček 2006*, 126); **H** sekera (i. č. 594–2353/57; kreslila K. Urbanová). **A**–**F** bez měřítka.

Fig. 10. Mikulčice-Valy, grave 580. **A** clasp (594–3002/57); **B** front side of escutchen of the loop fitting (594–1617/57); **C** belt chape (594–3002/57); **D** „gombík" button (594–1616/57); **E** part of scabbard fitting (all *Klanica 2002*, fig. 9); **F** detail of the *sax* handle with a socket on top (594–3044/57; *Klanica 2002*, fig. 11); **G** sleigh-shaped fitting of the *sax* scabbard (594–398/59; *Galuška – Poláček 2006*, 126); **H** axe (594–2353/57; drawn by K. Urbanová).

pocházely pravděpodobně z Moravy, meč a sax musíme považovat za importy a vyloučen není ani cizí původ gombíku. Hledání provenience těchto předmětů v byzantském prostředí se stalo *Z. Klanicovi* (*1993*, 104–106) další oporou v úvahách o totožnosti mrtvého.

Meč (*obr. 4–8*) sice svými parametry nevybočuje z okruhu mečů, jaké známe ze západní Evropy, konstrukce jílce však nepatřila již ani ve starokarolinském období ke konstrukcím často užívaným. Vzhledem k nedostatku určitelných znaků přímo na zbrani a jedinečnosti soupravy, v jejímž kontextu byla nalezena, se nabízí i jiné interpretace. Uvažovat můžeme také o byzantském původu zbraně, který připomněl *Z. Klanica* (*1993*, 104–105). O podobě byzantských mečů 9. století nemáme bohužel téměř žádné informace, archeologické prameny se nedochovaly nebo jsou nedostupné. Podle zpráv bagdádského filosofa Jakuba al-Kindiho, který popsal někdy v době vlády chalífy Mutasima (833–841) 25 druhů mečů soudobé Asie a Evropy (*Ritter 1932*; *Kirpičnikov 1966*, 46–47), byly meče z „Rumu" (tj. z Byzantské říše) hotoveny z měkkého železa, neměly středové drážky a hlavice. Jde jistě o značně zjednodušený popis, přesto však je zjevné, že meči z hrobu 580 neodpovídá. Původní podobu hlavice či objímky rukojeti u něj sice neznáme, ale čepel byla brázděna středovou drážkou a metalografický rozbor prokázal kvalitní konstrukci s ocelovými břity. Z prozatím velmi omezeného počtu metalograficky zkoumaných čepelí mečů má obdobnou strukturu čepel z velmožského dvojhrobu z Kolína (*Pleiner 1962*, 164, T. LXVII), čepel s nápisem z mikulčického hrobu 438 (*Košta 2004*, *2005*) a čepel signovaná nápisem ULFBERHT z Nemilan (*Selucká – Richtrová – Hložek 2002*; *Kalábek 2002*). Všechny tyto zbraně řadíme jednoznačně k franskému výrobnímu okruhu a stejnou oblast vzniku tak můžeme přisoudit i meči z hrobu 580.

V případě saxu (*obr. 9*) se setkáváme s nedostatkem analogií při předpokladu jihovýchodního i západního původu importu, který je způsoben absencí hrobových přídavků ve franských i byzantských pohřbech 9. století. Nejbližší zbraň, byť mnohem jednoduššího provedení, jsme nalezli v Zalaváru, proslulém Moosburgu-Blatnohradu, vybudovaném knížetem Pribinou na přelomu 30. a 40. let 9. věku (*Sós 1973*, Taf. 16). Slovanská knížata vystupovala v Panonii jako vykonavatelé franské moci a proto můžeme u jejich družin předpokládat mezi importy především franskou výzbroj. Honosné sanicové kování pochvy a obdobně gracilní jazykovité nákončí řemení bylo nalezeno i při poněkud menším dlouhém noži z hrobu 23/48 z pohřebiště Na Valách ve Starém Městě u Uherského Hradiště, kterému je přisuzována karolinská provenience (*Wamers – Brandt 2005*, 80–81). Zdobené kování interpretované jako sanicové kování pochvy saxu (*obr. 10: G*), rubová strana nákončí (*obr. 10: C*) i destička ploténky (*obr. 10: B*) byly dekorovány rovnoramennými kříži s trojčlenným zakončením ramen, připomínajícím trojlisté palmety nebo lilie. Motiv palmety s trojlistým ukončením je patrný i na objímce rukojeti saxu. *Z. Klanica* (*2002*, 31–32) správně poukázal na výskyt liliovitých křížů v oblastech byzantské kulturní sféry a jejich spojitost s mariánským kultem a prokázal i jejich přímou vazbu na osobu sv. Metoděje, tak jak ji na vyobrazeních zachovala středověká kulturní tradice (*Klanica 2002*, obr. 13–14). Motiv li-

liovitého kříže však není ve staromoravském prostředí ojedinělý, nacházíme jej i na vrubořezovém karolinském nákončí opasku z Modré (*Galuška – Vaškových 2002*, 83), jehož výrobu lze datovat nejpozději do přelomu 1. a 2. třetiny 9. století, tedy do doby dlouho předcházející příchodu cyrilometodějské misie. Trojlisté palmety se objevují na kováních garnitur řemení mečů z pokladu v Duesminde, které jsou na základě stylového rozboru datovatelné do počátku, resp. do první třetiny 9. století (*Wamers – Brandt 2005*, 130, 132). Na jiné garnituře řemení, datované do 2. třetiny 9. století, jsou trojlisté palmety dokonce sestaveny do podoby rovnoramenného ondřejského kříže (*Wamers – Brandt 2005*, 134). Kříže s trojčlenným ukončením ramen a trojlisté palmety se tedy zřejmě dostávaly na Moravu i bez souvislosti s cyrilometodějskou misií, respektive s osobou Metoděje, a mohly sem pronikat rovněž z karolinského prostředí. V případě saxu a garnitury řemení byzantský původ vyloučit nemůžeme, ačkoliv existuje řada indicií pro karolinskou provenienci předmětů.

Původ vertikálně členěných gombíků bývá, spolu s gombíky nezdobenými, granulovanými a filigránovými, hledán v Byzantské říši, odkud se měly tyto šperky šířit do Bulharska, Chorvatska i Moravy (*Klanica 1993*, 106; *Galuška 1996*, 100). Na rozdíl od gombíků s nezdobeným hladkým povrchem a gombíků pokrytých souvislou granulací však nenacházíme k typické formě melounovitých gombíků přímé analogie (*Važarova 1980*; *Jurić 1986*). Ty byly často hledány u gombíku z preslavského zlatého pokladu (*Totev 1983*, 32–33; *1986*; *Bosselmann 2001*), uloženého do země spolu s mincemi císařů-spoluvládců Konstantina VII. a Romana II. (945–959). Preslavský gombík, který pravděpodobně skutečně představuje byzantský import, je však značně odlišný. Namísto hlubokých kanel je zdoben oválnými vypuklinami, vyplňovanými emailem, místo z vrchlíku a těla byl sestaven ze dvou polokoulí, má větší rozměry než všechny moravské melounovité gombíky a je datován až do 1. pol. 10. století. Přímou byzantskou nebo obecně nevelkomoravskou provenienci gombíku z hrobu 580 tedy nemůžeme prokázat.

4.4 Společenský status

Příslušnost mrtvého z hrobu 580 k nejvyššímu rangu velkomoravské společnosti dokazuje řada faktorů. Vedle již několikrát zmiňované polohy hrobu na prestižním místě v interiéru baziliky, sem patří mohutnost a konstrukce hrobové jámy, uložení do rakve s železnými kováními – nejsložitější toho typu v Mikulčicích (*Poláček 2005*), přítomnost luxusních předmětů cizí provenience, které jsou v domácím prostředí výjimečné či ojedinělé (meč se znakem cizelovaným do čepele či honosný sax), nebo prezence předmětů ze zlata, o to vzácnější, že se jedná o mužský pohřeb. *L. Poláček* (*2005*, 144) označil hrob 580 za pohřeb nejvýznamnějšího jedince, jakého v Mikulčicích známe. Struktura hrobové výbavy jednoznačně vypovídá o bojovnickém či velmožském charakteru pohřbu: zbraně jsou zastoupeny třemi položkami – mečem, saxem a bojovou sekerou, charakteru bojovnických hrobů plně odpovídá i přítomnost vědérka a soupravy železných předmětů s břitvou a ocílkou. V tomto kontextu je zarážející pouze nepřítomnost ostruh, které byly ve velkomoravské kultuře téměř samozřejmým atributem vysokých

společenských elit; v Mikulčicích je například nacházíme ve všech patnácti ostatních hrobech s meči (*Košta 2004*; *2005*). Jejich absenci, stejně jako absenci garnitur holenních řemenů a případně i nákončí a přezky opasku, by mohlo vysvětlit vyloupení hrobu, které však nelze na základě přístupných informací prokázat ani vyloučit. Připomeňme, že ostruhy chybí rovněž v nejhonosněji vybaveném mužském hrobě z pražské oblasti, nalezeném na pohřebišti v intravilánu Pražského hradu (*Sláma 1977*, 105–106; *Frolík – Smetánka 1997*, 55–59), i když bohatství výbavy tohoto hrobu nelze srovnávat s bohatstvím výbavy nejhonosnějších pohřbů velkomoravských a přestože je prezence ostruh v mužských hrobech v českém prostředí obecně vzácnější než na Moravě. Gombíky jsou charakteristické především pro ženské a dívčí pohřby, ani v bojovnických a jezdeckých hrobech chlapců a mužů však nejsou výjimkou.

V hrobě 580 se nám nepodařilo prokázat atributy, které bychom mohli výslovně spojovat s církevní elitou. V žádném případě se zde nenacházela biskupská hůl ani žezlo, prokazatelný není ani výskyt knižního kování. Křesťanská symbolika byla zastoupena ve výzdobě meče, saxu a k nim náležející garnitury řemení, tedy na předmětech, které za atributy duchovních elit skutečně nemůžeme považovat. Někteří badatelé považují přítomnost zbraní v hrobech duchovních za zcela nemožnou (*Aleš 1995*; *Staňa 1996*), jiní ji v kontextu rodících se křesťanských společností raného středověku připouštějí (*Klanica 2002*, 10). Jediný v diskusi uváděný bohatě vybavený biskupský hrob z franského prostředí, pohřeb biskupa Endula, uložený v opatství v Saint-Evre v Toul někdy kolem roku 630, obsahoval sponu, kování opasku, nůž, nůžky, prsten s monogramem a ostruhu s upínací garniturou (*Unger 2004*, 166–167). Prezence ostruhy jakožto symbolu „jezdeckého" společenského statusu je bezpochyby znakem jistého splývání církevních a světských elit, hrob však přesto nebyl vybaven žádnou zbraní. Byl přitom uložen v době, kdy byla přítomnost zbraní v hrobech franských světských elit pravidelným jevem. Obecně tedy lze výskyt zbraní v hrobech duchovních považovat za krajně nepravděpodobný.

Přítomnost byzantských importů nebyla v hrobě 580 jednoznačně prokázána, ale i kdyby tomu tak bylo, nemohly by být s jistotou spojovány ani s činností cyrilometodějské misie a tím méně konkrétně s osobou arcibiskupa Metoděje. Byzantské importy se na Moravě mohly dostat do výbavy církevního hodnostáře stejně tak snadno, jako do výbavy světské elity.

V situaci, kdy nenalézáme žádné opory pro přisouzení pohřbu zástupci církevních elit, musíme mrtvého z hrobu 580 označit za zástupce nejvyšší světské elity velkomoravské společnosti. Přijmeme-li interpretaci pohřbů uložených do interiérů velkomoravských kostelů tak, jak ji představila *M. Schulze-Dörrlamm* (*1995*, 619), můžeme jej považovat za člena vládnoucí mojmírovské dynastie. V tomto kontextu je zajímavé, že meč s čepelí signovanou cizelovaným znakem kříže byl objeven ve velkomoravském kontextu již jen v hrobu 265, nalezeném v interiéru II. mikulčického kostela (*obr. 5: E*; *Poulík 1957*, 280–282, 373, obr. 65–69; *Košta 2004*, 31–33; *2005*, 160–162). Nelze proto vyloučit, že meče a jejich soupravy, označené křížem, byly atributem vládců staré Moravy nebo jejich nejbližších mužských rodinných příslušníků.

Literatura

Aleš, P. 1995: Kde byl pohřben svatý Metoděj, arcibiskup velkomoravský?, Hlas Pravoslaví 51, 79–85, 105–110.

Antein, A. K. 1973: Damasskaja staľ v stranach bassejna baltijskogo morja. Riga.

Bartošková, A. 1986: Slovanské depoty železných předmětů v Československu. Praha.

Bosselmann, A. 2001: Zwei kugelförmige Anhänger mit Emaildekoration, in: Pohle, M. (Hrsg.), Otto der Grosse. Magdeburg und Europa II. Katalog, 489–490. Mainz.

Cibulka, J. 1962: První tři velkomoravské kostely objevené na hradišti u Mikulčic, jejich výzkum a otázka Metodějova hrobu, in: Solunští bratří, 87–159. Praha.

Cibulka, J. 1966: Die Kirchenbauten des 9. Jahrhunderts in Grossmähren, in: Grossmähren und die christliche Mission bei den Slawen, 47–58. Wien.

Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.

Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: Archeologie na Pražském hradě. Praha – Litomyšl.

Galuška, L. 1996: Uherské hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše Velkomoravské. Brno.

Galuška, L. – Poláček, L. 2006: Církevní architektura v centrální oblasti velkomoravského státu, in: Sommer, P. (ed.), České země v raném středověku, 92–153. Praha.

Galuška, L. – Vaškových, M. 2002: Památník Velké Moravy. Staré Město, Uherské Hradiště, Modrá, sv. Kliment u Osvětiman. Uherské Hradiště.

Geibig, A. 1991: Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Offa-Bücher 71. Neumünster.

Hochmanová-Vávrová, V. 1962: Velkomoravské pohřebiště ve Starém Městě „Na valách". Výzkum v letech 1957–1959, Časopis Moravského musea v Brně 46, 201–256.

Hošek, J. – Košta, J. 2006: Metallography of the 9th century sword of a Great Moravian nobleman buried in Mikulčice (grave No. 580), Metalurgija – Journal of Metallurgy, 197–204.

Hošek, J. – Mařík, J. 2004: Metallographic examination of the 10th century sword from Kanín (Bohemia), Acta Metallurgica Slovaca 10 – Metallography 2004, 652–656.

Hrubý, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách. Praha.

Chorvátová, H. 2004: K relatívnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na valách, Acta historica Neosolensia 7, 199–236.

Jurić, R. 1986: Strednjovjekovni nakit Istre i Dalmacije, Izdanija Hrvatskog arheološkog društva 11/2, 245–289.

Kalábek, M., 2002: Hrob s mečem „ULFBERHT" z Nemilan, Archaeologia technica 13, 32.

Kalousek, F. 1971: Břeclav-Pohansko 1. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.

Kirpičnikov, A. N. 1961: Meči Kijevskoj Rusi (IX–XI vv.), Sovetskaja Archeologia 4, 179–198.

Klanica, Z. 1985a: Mikulčice-Klášteřisko, Památky archeologické 76, 474–539.

Klanica, Z. 1985b: Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech, in: Poulík, J. – Chropovský, B. (eds.), Velká Morava a počátky československé státnosti, 107–139. Praha – Bratislava.

Klanica, Z. 1993: Hlavní hrobka v moravské bazilice, Mediaevalia Historica Bohemica 3, 97–109.

Klanica, Z. 1994: Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje. Praha.

Klanica, Z. 2002: Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje. Druhé přepracované a doplněné vydání. Praha.

Klanica, Z. 2005a: Eliten auf Gräberfeldern altmährischen Zentren, in: Kouřil, P. (Hrsg.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, 35–47. Brno.

Klanica, Z. 2005b: Torzo mozaiky. Praha.
Kostelníková, M. 1958: Mikulčice-Valy, okr. Hodonín. III. kostel 1956–57. NZ, archiv AÚ AVČR Brno.
Kostelníková, M. 1959: Der Grossmährische Burgwall „Valy" bei Mikulčice, Grabung 1956. In: Přehled výzkumů 1956, 46–49. Brno.
Kostelníková, M. 1973: Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě. Praha.
Košta, J. 2004: Výpověď souboru raně středověkých mečů ze staromoravského centra v Mikulčicích. Diplomová práce FF UK.
Košta, J. 2005: Kollektion frühmittelalterlicher Schwerter aus dem großmährischen Zentrum in Mikulčice, in: Kouřil, P. (Hrsg.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, 157–191. Brno.
Kouřil, P. 2003: Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie, in: Klápště, J. – Plešková, E. – Žemlička, J. (eds.), Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, 110–146. Praha.
Kouřil, P. 2005: Frümittelalterliche Kriegergräber mit Flügellanzen und Sporen des Typs Biskupija-Crkvina auf mährischen Nekropolen, in: Kouřil, P. (Hrsg.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, 67–99. Brno.
Kouřil, P. – Měřínský, Z. 1996: Sakrální architektura a hmotné památky odrážející projevy duchovní kultury z moravských a slezských archeologických výzkumů, Archaeologia historica 21, 111–119.
Lutovský, M. 1995: Zborcené harfy tón, Archeologické rozhledy 47, 152.
Marešová, K. 1983: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích. Brno – Uherské Hradiště.
Merhautová, A. 2000: Schwert des heiligen Stephan, in: Wieczorek, A. – Hinz, H.-M. (Hrsg.), Europas Mitte um 1000. Katalog, 535. Stuttgart.
Měřínský, Z. 2003: Hledání Metodějova hrobu, in: Klápště, J. – Plešková, E. – Žemlička, J. (eds.), Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, 151–176. Praha.
Měřínský, Z. 2006: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II. Praha.
Měřínský, Z. – Unger, J. 1990: Velkomoravské kostrové pohřebiště u Morkůvek (okr. Břeclav), in: Pravěké a slovanské osídlení Moravy, 360–402. Brno.
Petersen, J. 1919: De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. Videnskapssekapets Skrifter, Historisk-Filosofisk Klasse II, 1. Kristiania.
Pleiner, R. 1962: Staré evropské kovářství. Praha.
Poláček, L. 2000: Mikulčice – průvodce, svazek 1. Terénní výzkum v Mikulčicích. Brno.
Poláček, L. 2005: Zur Erkenntniss der höchsten Eliten des großmährischen Mikulčice (Gräber mit beschlagenen Särgen), in: Kouřil, P. (Hrsg.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, 137–156. Brno.
Poláček, L. – Marek, O. 1995: Die Grabungen in Mikulčice 1954–1992. Geschichte, Grabungsmethoden und Dokumentation, in: Daim, F. – Poláček, L. – Staňa, Č. – Tejral, J. (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice 1, 13–82. Brno.
Pošmourný, J. 1964: Církevní architektura Velkomoravské říše, Umění 12, 157–202.
Pošmourný, J. 1969: Budownictwo murowane Słowian wielkomorawskich, Kwartalnik historii i kultury materialnej 16, 633–678.

Pošmourný, J. 1971: Provenience stavebního umění velkomoravských Slovanů, Musaica 22 (11), 41–60.
Poulík, J. 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy" u Mikulčic I. Zpráva za r. 1954–1956, Památky archeologické 48, 241–374.
Poulík, J. 1958a: Velkomoravské hradiště „Valy" u Mikulčic, in: Přehled výzkumů 1957, 66–71. Brno.
Poulík, J. 1958b: Letošní výzkum v Mikulčicích, in: Přehled výzkumů 1958, 58–59. Brno.
Poulík, J. 1967: Pevnost v lužním lese. Praha.
Poulík, J. 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
Rejholcová, M. 1995: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. Storočie) I. Katalóg. Nitra.
Ritter, H. 1942: Schriften Jaqub ibn Ischaq al-Kindis in Stambuler Bibliotheken, Archív orientální 4.
Ruttkay, A. 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II), Slovenská archeológia 24/2, 1976, 245–395.
Sasse, B. 2001: Ein frühmittelalterliches Reihengräberfeld bei Eichstetten am Kaiserstuhl. Stuttgart.
Selucká, A. – Richtrová, A. – Hložek, M. 2002: Konzervace železného meče ULFBERHT, Archaeologia technica 13, 28–31.
Schulze-Dörrlamm, M. 1995: Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 40, 557–619.
Sláma, J. 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter. I. Katalog der Grabfunde, Praehistorica 5. Praha.
Snášil, R. 2001: Grad Morava, in: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (eds.), Velká Morava mezi Východem a Západem, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17, 355–364.
Sós, A. 1973: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München.
Staňa, Č. 1996: Hledáme hrob sv. Metoděje, Sborník velehradský 2, 5–23.
Stein, F. 1967: Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland. Berlin.
Totev, T. 1983: Preslavsko zlatno sakrovišče. Sofija 1983.
Totev, T. 1986: Preslavskogo sakrovišče, Izvestija na Narodnija muzej Varna 23 (37), 81–107.
Unger, J. 2004: In solio sub arcu. K problematice hrobu arcibiskupa sv. Metoděje, Archeologické rozhledy 56, 164–168.
Vavřínek, V. 1963: Die Christianisierung und die Kirchenorganisation Grossmährens, Historica 7. Praha.
Vavřínek, V. 1980: Nálezy velkomoravské církevní architektury jako historický pramen, in: Slované 6.–10. století, Sborník referátů ze symposia Břeclav-Pohansko 1978, 277–288. Brno.
Važarova, Ž. N. 1980: Bogatoje pogrebenije ženščiny v mogiľnike vozle boľšoj baziliki v Pliske, in: Slované 6.–10. století, Sborník referátů ze symposia Břeclav-Pohansko 1978, 299–312. Brno.
Wamers, E. – Brandt, M. 2005: Die Macht des Silbers. Karolingische Schätze im Norden. Katalog zur Ausstellung im Archäologischen Museum Frankfurt und im Dom-Museum Hildesheim. Regensburg.

The sword from grave 580, Third church, Mikulčice
A discussion note on one of the representatives of Great Moravian tiptop élite

The sword in question (inv. No. 594–2979/57) came to light in grave 580, unearthed in 1957 in the course of systematical archaeological excavations at the acropolis of the early medieval walled centre of Mikulčice, district of Hodonín, one of the chief power centres of Great Moravia.

Tomb XVI, enshrining grave 580, was situated in the nave of the biggest church building of Great Moravia known to date – the three-aisled basilical church of Mikulčice. The body was laid to rest in a coffin of complex construction with angle fittings, and the sides of the grave received revetments of large stones. No more than skull fragments survived from the body.

The grave goods included a sword, originally a luxury weapon with a cross emblem inlayed into a high-quality blade, and a single-edged chopper – sax – in a scabbard with a sledge-shaped chape and with an ostentatious strap set displaying cross symbols with trifid arm terminals. The sax, the belts and obviously also the sword all make up one single kit. This was imported from abroad, with all probability, from the Carolingian *milieu*. The grave also contained a golden melon-shaped spherical button (*gombík*), and a cluster of objects, among which a knife, a strike-a-light, a fire-striking stone and a razor could be distinguished. Other equipment items included a battle axe, a metal-fitted bucket and remains of a gilt mount of unclear purpose. The situation of the grave filling remains unclarified. The above-lying church floor levels and building débris subsided into the upper part of the tomb filling. Though the grave appears to have been opened in antiquity, there is no evidence for emptying its contents down to the bottom. Unfortunately, no disturbance of the human remains could have been confirmed, but all objects were lying in their original positions in relation to the dead body, and no artifact set does display any missing items. A robbing of the grave, which might have resulted in the absence of spurs, strap sets, and eventually also of a belt clasp and belt chape, can be neither confirmed not refuted.

The prestigious grave site, the massivity and complexity of the tomb construction, the deposition of the body in a coffin mounted in iron, the presence of imported luxury objects and of golden items, all point to the conclusions that the deceased laid to rest in this grave must have been a top member of the Great Moravian élite. The structure of the grave goods corresponds to interments of the representatives of lay military aristocracy. According to the criteria of interpretation of interments in the interiors of ancient Moravian churches as proposed by Mechthild *Schulze-Dörrlamm* (*1995*), we may see in the deceased of grave 580 a member of the ruling dynasty of Mojmírids (descendants of Mojmír). In this context, it is interesting to observe that we know of only one other occurrence of a sword with a blade into which a cross emblem was inlayed, that of grave 265 found in the interior of the Second church of Mikulčice.

Such cross-bearing swords and their strap sets could even have constiuted attributes of Great Moravian rulers, or by their closest agnate kin.

The double-edged sword is heavily damaged; it has lost its pommel, made obviously of perishable materials, and nearly all of its cross-bar, made of organic matter enclosed in iron. The massive blade, assignable to Geibig's type 2, displays a central groove. X-ray photographs revealed an inlayed symbol of a Greek cross enclosed in a circle, of non-ferrous metal, sunk into the blade groove at a distance of 140 millimetres below the cross-bar, at the place where the sword blade is broken. This emblem turns up on other equipment items as well; for instance, the sledge-shaped scabbard chape of the sax bears Greek crosses with trifid arm

terminals. The scabbard of wood, revetted by textile inside, bore an iron mouth-piece at its upper end. The wooden fragments of the scabbard bore traces of fine textile fabric. The scabbard itself was of organic matter, probably of leather, of which some fragments survived in the tip part of the blade, and which bore decoration in the form of plastic lines perpendicular to the long axis of the blade. At present, the sword is 920 mm long and its weight, together with a layer of wrapping vestiges, amounts to 1,275 grammes. Its hilt tang is 93 mm long, the cross-bar is 20 mm high and the length of the sword blade is 807 mm.

The sword blade consists of a paqueted steel core with cutting edges of steel soldered on.

A sample taken 380–400 mm from the hilt tang displayed no traces of hardening, and thus a direct proof of the sword's high quality is missing. Sword blades built in the same manner include, for instance, a blade with an ULFBERHT inscription from the site of Nemilany (grave H41), another inscribed sword from the Mikulčice grave 438, and a sword from the princely grave at Kolín-nad-Labem. All these three arms show both hardening and a generally high quality of workmanship. However, even the absence of hardening in the sampled section of the sword from grave 580 need not mean a complete absence of hardening. The investigations of medieval swords often demonstrate a decrease of the hardening from the tip upwards to the hilt, the uppermost third of the blade being often quite unhardened. The middle third of the blade usually displays an even ratio between hardened and unhardened samples, and only the tip third normally shows a prevalence of hardening. The 580 sword thus does not differ from a general trend. Unfortunately, traces of any thermic processing of the blade are rendered less legible by extensive corrosion of the artifact. If the hardening concentrated on the cutting edges, evidence for it might have been removed by corrosion. The hardening of sword 580 cannot thus be excluded, and in such a case this would have been a supreme-quality product.

The absence of the pommel makes a dating and a typological assignment of the sword difficult, though such features as the form of the blade, or the character of the cross-bar, do imply a date somewhere in the second half of 8th or the earlier 9th century. The find context of the weapon indicates rather the later segment of this time range. While the deceased from grave 580 could have been laid to rest, by and large, in the second third of the ninth century, the sword, together with its strap set, and the sax could have been manufactured throughout the first two thirds of the 9th century. These armaments from grave 580 were obviously made beyond the Moravian borders. The construction of the blade points to the mastery of a Frankish swordsmith, though a Byzantine origin of this noble weapon cannot be entirely excluded.

English by *Petr Charvát*

Mgr. Jiří Košta
Národní Muzeum
Václavské náměstí, 115 79 Praha 1
jiri.kosta@seznam.cz

Ing. Jiří Hošek, Ph.D.
Archeologický ústav AV ČR
Letenská 4, 118 01 Praha 1
hosek@arup.cas.cz

HANA CHORVÁTOVÁ

K PROBLÉMU TERMINOLÓGIE A INTERPRETÁCIE GUĽOVITÝCH PRÍVESKOV – *VEĽKOMORAVSKÝCH GOMBÍKOV*

On the problem of the terminology and interpretation of spherical pendants – Great Moravian „gombíky“

gombík – knoflík – prívesok – odev – raný stredovek – elita – deti – Veľká Morava
„Gombík“ – Button – Pendant – Attire – Early Middle Ages – Élite – Children – Great Moravia

Predložená práca sa zaoberá problémom terminológie a interpretácie artefaktu z obdobia včasného stredoveku, pre ktorý sa v českej i slovenskej archeologickej literatúre používa termín gombík, prípadne knoflík a zároveň je interpretovaný ako spínadlo kabáta alebo plášťa. Podrobnejšie skúmanie uvedených artefaktov (ich výskyt v hroboch a dejiny odievania) naznačilo, že ich interpretácia ako spínadla je málo pravdepodobná. Autorka sa v práci snažila okrem objasnenia terminologického problému spomínaných predmetov, priblížiť aj ich novú možnú interpretáciu spôsobu nosenia a ich význam v kultúrno-historickom kontexte.

This is a paper dealing with the problems of terminology and interpretation of an early medieval artifact referred to in Czech and Slovak archaeological literature as gombík, or button. At the same time, this is interpreted as a device for buttoning a coat or a cloak.
More detailed studies of these artifacts, their position in graves and data from the history of costume and attire, render their interpretation as a buttoning device unlikely. In addition to a consideration of the terminology problem of these objects, this author attempts a new interpretation alternative of the manner in which they were worn, and of their significance in a cultural and historical context.

Problémy terminológie – *knoflík, gombík*

V českej archeologickej literatúre sa od 50-tych rokov 20. storočia používa výraz *gombík* pre artefakty z obdobia raného stredoveku podobajúce sa na gombíky, ktoré sa objavujú ako súčasť maďarských i niektorých slovenských mužských i ženských novovekých odevov. Rane stredovekým *gombíkom* sa tiež viac-menej prisúdila funkcia spínadla. Pri podrobnejšom skúmaní týchto predmetov sa vynorilo niekoľko otázok dotýkajúcich sa problému ich terminológie i interpretácie.

Na začiatku úvah je dôležité poukázať na vývoj a problémy terminológie používanej pri označovaní guľovitých príveskov – tzv. *veľkomoravských gombíkov*, na ktoré už upozorňovalo niekoľko bádateľov (*Bureš 1964*, 44; *Klanica 1970*, 421; *Lutovský 2001*, 76), pretože terminológia veľmi úzko súvisí s otázkou interpretácie funkcie guľovitých príveskov. *L. Niederle* (*1911*, 456) uviedol do literatúry termín pre guľovité prívesky *knoflík* a ich interpretáciu ako spínadla plášťa alebo kabáta, čo následne ovplyvnilo aj ich terminológiu. Zároveň im pripisoval aj okrasnú funkciu (*Niederle 1911*, 678). Niederleho interpretáciu guľovitých príveskov ako spínadla

odevu neskôr prijali mnohí archeológovia (*Klanica 1970*, 421, obr. 1 a 4; *Kostelníková 1973*, 38; *Pavlovičová 1996*, 99; *Beranová 2000*, 137) a vyskytuje sa v kapitolách venovaných súčastiam odevu (*Hrubý 1955*, 190, 203; *Rejholcová 1995a*, 30, 76–77; *Hanuliak 2004*, 180). Nie všetci archeológovia však prijímajú interpretáciu guľovitých príveskov ako spínadla (*Schránil 1925*, 180; *1928*, 301; *Čaplovič 1954*, 31; *Poulík 1975*, 69; *1985*, 31; *Marešová 1983*, 41; *Štefanovičová a kol. 1993*, 300).

L. Niederle vo svojich prácach používal výhradne termín *knoflík* (*1911*, 456–457, 678–679).[1] J. Schránil pri opise prvých nálezov guľovitých príveskov z Čiech používal tiež len termín *knoflík* (*1925*, 188). J. Eisner pravdepodobne ako prvý použil termín *gombík* pre *knoflíky* (rozumej guľovité prívesky) v českej archeologickej literatúre. Týmto termínom označil guľovité prívesky s tepaným vzorom i guľovité prívesky zdobené filigránom (*Eisner 1947*, 146). Rovnako aj *J. Poulík* použil termín *gombík* pre všetky typy guľovitých príveskov (*1948*, 55). Neskôr V. Hrubý zaviedol do literatúry termín *gombík* len pre jeden typ kovových guľovitých príveskov, a to pre prívesky zdobené tepaným rastlinným, zoomorfným alebo geometrickým ornamentom (typ I podľa V. Hrubého): *„Nejpozoruhodnější skupinu knoflíků označuji pro jejich zásadní odlišení od jiných druhů termínem gombíky, který se již běžně užívá právě pro tento druh."* (*Hrubý 1955*, 206). Pre ostatné typy guľovitých príveskov používa termín *knoflík* (*Hrubý 1955*, 211–214). Uvedenú terminológiu V. Hrubého prevzal *B. Dostál* (*1966*, 60). Terminológia citovaných autorov pre guľovité prívesky rozlišujúca spôsob ich výroby a techniku výzdoby sa v archeologickej literatúre neujala. Na tento terminologický problém ako prvý upozornil Z. Klanica už v roku 1970 a priklonil sa k používaniu termínu *gombík* pre všetky typy guľovitých príveskov: *„Ve shodě s většinou našich i zahraničních badatelů budeme tedy za gombík považovat kulovitý, vejčitý nebo polyedrický knoflík, opatřený ouškem vyrobený z plechu nebo skla."* (*Klanica 1970*, 422). Z. Klanica vychádzal z predpokladu, že maďarské slovo *gomb* je staroslovanského pôvodu. Terminológia sa napriek výzve Z. Klanicu nezjednotila a naďalej niektorí autori uvádzali vo svojich prácach pre *guľovité prívesky* rozličné označenia. Slovenskí archeológovia túto terminologickú otázku nikdy neriešili.

Ako sme uviedli v úvode, *guľovitým príveskom* sa dosť jednoznačne prisúdila funkcia spínadla a považujú sa za funkčnú súčasť odevu. Ich veľkosť (0, 9 cm – max. 4 cm), ako aj spôsob ich vyhotovenia (tenký plech, sklo) a ich výzdoba (filigrán, granulácia) však nenasvedčujú tomu, že by mohli plniť praktickú spínaciu funkciu na odeve (ako zapínanie vrchného kabáta či plášťa), keďže by látku spolu neudržali. V západnej Európe i v Byzancii bol vrchný plášť spájaný rôznymi sponami. Spony oproti guľovitým príveskom dosahujú väčších rozmerov a vyznačujú sa pevnejšou konštrukciou (sú odlievané). Vo funkčnej podobe sú zaznamenané na mnohých iluminániách ranostredovekých rukopisov (*Wamers 1994*, Taf. 31: 2; *Kybalová 2001*, 37, 46, 235, 236). Doterajšiu interpretáciu guľovitých prí-

[1] *L. Niederle* sa v *Slovanských starožitnostiach* zaoberal aj označeniami pre *knoflíky* v rôznych jazykoch, najmä slovanských. Medzi iným uviedol slovenský názov *gombík* a v zátvorke uviedol i jeho podobu v maďarčine *gomb* a staroslovanský výraz *pagy*, *pagva*, *pagvica* (*1911*, 456, pozn. č. 2).

veskov ako spínadla spochybňujú aj nálezy guľovitých príveskov vo vyššom počte (4–6 ks) nachádzané v okolí kľúčnych kostí. Zároveň sa guľovité prívesky objavujú často i ako súčasť náhrdelníkov, napr. hrob č. 33/48 alebo 119/49 zo Starého Města-Na valách (*Hrubý 1955*, tab. 13: 1)[2] alebo hroby č. 123, 426, 451, 475, 646 a 770 z pohrebiska v Čakajovciach.[3]

Zaujímavé poznatky o vývoji gombíkov ako spínadla prinieslo historické bádanie. *Gombík* (česky *knoflík*) sa ako spínadlo v odevníctve objavuje až na počiatku 13. storočia, dovtedy sa používali na spínanie odevov šnúrky (*Pernoudová 2002*, 165). České označenie pre *knoflík* pochádza zo stredovekej nemčiny z *knoufel*, *knopfel*, *knöpfel*, lat. *nodulus*[4] a po prvý raz sa v českom jazyku objavuje v tvare *knoflyk* koncom 14. storočia (*Gebauer 1970*, 69). V maďarčine sa výraz *Gumba – Gombos* objavuje po prvý raz už začiatkom 13. storočia, ale až od konca 15. storočia je bezpečne doložený vo význame *gombíka*. Výraz *gömb* je doložený aj vo význame *gule*, *guľôčky* (*A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1984*, 1071). V slovenčine sa po prvýkrát slovo *gombík* začína objavovať až koncom 17. a začiatkom 18. storočia a je prevzaté z maďarčiny (*Historický slovník slovenského jazyka 1991*, 381).

Z vyššie uvedených dôvodov sa ukazuje označenie *gombík* alebo *knoflík* pre guľovité prívesky ako nevhodné, pretože nesprávne navodzuje ich interpretáciu spínadla. V období 9. storočia guľovité prívesky s veľkou pravdepodobnosťou nemohli plniť funkciu spínadla, ako to už skonštatovali mnohí autori (J. Schránil, K. Marešová, T. Štefanovičová a iní). Bohužiaľ, ich názory zostávali nepovšimnuté. Možno skonštatovať, že zavedenie termínu *gombík* do českej archeologickej literatúry pre guľovité prívesky nebolo práve najšťastnejšie. Za termín *guľovitý prívesok* sa prihovára nielen fakt, že *P. Čaplovič* už v roku 1954 použil vo svojej práci termín *prívesok* (*1954*, 27) a aj V. Hrubý používal pre ne názov *závěsky* (pozri pozn. č. 2).

Návrh interpretácie spôsobu nosenia guľovitých príveskov – *gombíkov*

Otvorenou otázkou zatiaľ zostáva, akými spôsobmi boli guľovité prívesky nosené a akú funkciu plnili. Súvislosť guľovitých príveskov s odievaním nie je vylúčená. V období raného stredoveku vrchný ženský aj mužský odev nižších i vyšších vrstiev pozostával z tuniky (*tunica talaris*), ktorá bola široká, neriasená a neprepásaná (*Kybalová 2001*, 21). Tunika vyšších vrstiev sa zhotovovala z jemnejších látok a na okrajoch rukávov, spodnom okraji i na výstrihu bola ozdobená lemom. Rovnakým lemom bol niekedy ozdobený aj stred tuniky. Tuniky zdobené lemami

---

[2] V. Hrubý v druhej časti svojej monografie *Archeologické prameny* používa pri opisoch takto nájdených guľovitých príveskov – *gombíkov* aj označenie *závesky*, pozri napr. opisy hrobov č.: 33/48, 130/49, 282/49, 119/49, 132/51, 292–293/49.

[3] V popise guľovitého prívesku pri hrobe č. 770 použila *M. Rejholcová* termín: „gombíkovitý prívesok" (*1995b*, 85).

[4] V starej stredovekej nemčine sa pod označením *Knopf* rozumela malá guľa, guľôčka (*Lexer 1872*, 1652–1653; *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen 1993*, 682). V 12. storočí sa v nemčine objavuje vo význame *Knopf* i termín *blechilîn* – Blech (plech) (*Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen 1998*, 171).

na rukávoch, výstrihu a v strede majú ženské postavy na iluminácii Ota II. alebo Ota III. asi z roku 985 (*Kybalová 2001*, 39), známe sú aj staršie vyobrazenia napr. zo Štuttgartského žaltáru (z let 820–830) (*Müller 2003*, Taf. 1: 1). Ozdobné lemy nielen spevňovali okraje, ale stali sa aj znakom bohatstva a moci. Lemy boli často na tunikách predovšetkým vysoko postavených žien zdobené rôznymi šperkmi, perlami alebo drahými kameňmi (*Kybalová 2001*, 33; *Müller 2003*, 182, 183). Miesta nálezov guľovitých príveskov v hroboch žien a dievčat pri kľúčnych kostiach a v oblasti hrudi dovoľujú uvažovať aj o možnosti, že mohli byť pôvodne prišité na leme výstrihu, prípadne na leme v strede tuniky (*obr. 1*). Výskyt guľovitých príveskov spolu s korálikmi naznačuje ich druhý možný spôsob nosenia ako prívesky náhrdelníkov.[5]

Obr. 1. Jeden z možných spôsobov nosenia tzv. veľkomoravských gombíkov (kresba Lucia Hartingerová).
Fig. 1. One of the possible manner of wearing the so-called Great Moravian „gombíky" (drawn by Lucia Hartingerová).

[5] V bulharskom priestore sú známe z 10. storočia analogické nálezy guľovitých príveskov. A. Bosselmannová uvažuje na základe vyobrazení na bulharských a byzantských minciach, že guľovité prívesky zakončovali retiazky zdobiace panovnícku korunu, alebo boli súčasťou slávnostného rúcha bulharských cárov. Súčasne mohli zdobiť aj náhrdelníky cárovien (*Bosselmann 2001*, 490).

Význam guľovitých príveskov – *gombíkov* v historicko-kultúrnom kontexte

Aký význam mali guľovité prívesky pre ľudí, ktorí ich nosili? Viacerí bádatelia spájali guľovité prívesky s vyššou spoločenskou vrstvou (*Schránil 1925*, 180; *1928*, 301; *Pavlovičová 1996*, 99; *Profantová – Kavánová 2003*, 68). Tieto úvahy podporujú i archeologické pramene najmä z pohrebísk na južnej Morave. Výskumami sa podarilo získať rozsiahly súbor rôznych typov guľovitých príveskov. Napriek ich početnosti pochádzajú z neveľkého počtu hrobových celkov.[6] Zo zatiaľ najrozsiahlejšieho pohrebiska Staré Město-Na valách pochádzajú guľovité prívesky z 92 hrobových celkov, čo z celkového počtu 1492 hrobov[7] predstavuje len 6 %. Na pohrebisku v Břeclavi-Pohansku sa z celkového počtu 407 hrobov našli guľovité prívesky len v 32 hroboch, čo predstavuje 7 %. Obdobná situácia je na pohrebisku pri šiestom kostole v Mikulčiciach (7,9 % hrobov). Zatiaľ najvyšší počet hrobov s guľovitými príveskami pochádza z pohrebiska pri druhom Mikulčickom kostole. Z 285 hrobov sa v 33 hroboch (11,5 %) našli guľovité prívesky. Na pohrebiskách mimo hlavných centier sa guľovité prívesky vyskytujú v hroboch ešte sporadickejšie. Napr. na pohrebisku Uherské Hradiště-Horní Kotvice sa guľovité prívesky našli len u piatich jedincov (hroby č. 21, 22, 51, 70, 117) z celkového počtu 252 pohrebov (*Marešová 1983*, 113, 114), na pohrebisku v Devíne v polohe Za kostolom zo 122 hrobov sa guľovité prívesky vyskytli len v jednom hrobe č. 113 (*Plachá – Hlavicová – Keller 1990*, 64).

Prítomnosť guľovitých príveskov v neveľkom počte hrobov výrazne podporuje úvahy o ich výlučnosti a umožňuje spájať ich s elitou. Tieto úvahy podporuje i niekoľko ďalších indícií. Guľovité prívesky sa objavujú síce aj v hroboch bez ďalších sprievodných nálezov. Prevažujú však v hroboch s bohatou výbavou v kombinácii najmä s náušnicami, s vyšším počtom guľovitých príveskov (4–6 ks) sa objavuje vyšší počet náušníc (8–14 ks).[8] Veľmi dôležitým zistením je aj fakt, že v hroboch, v ktorých sa objavili guľovité prívesky spolu s náušnicami vo vyššom počte, boli zistené zvyšky vzácnych textílií ako napr. hodváb (hroby č. 68/48, 282/49, 323/49[9]). Aj v prípade mužských hrobov sa guľovité prívesky objavili najčastejšie spolu s ostrohami, ktoré sú pripisované nositeľom vyššej spoločenskej vrstvy, napr. Na valách (hrob č. 50/50), Špitálky (hrob č. 18), Sady (hrob č. 22/59), Břeclav-Pohansko (hroby č. 205, 225, 230, 269), Mikulčice pri druhom kostole (hrob č. 44). Na pohrebisku Uherské Hradiště-Sady sa objavili dva pozlátené guľovité prívesky v hrobe muža (hrob č. 12/59), ktorého hrob bol síce bez ďalších nálezov, ale jeho nálezový kontext jednoznačne poukazuje na výnimočné postavenie zomrelého (*Galuška 1996*, 69–70).

---

[6] Štatistické údaje v článku vychádzajú zatiaľ z celkového počtu hrobov na pohrebisku. V budúcnosti bude potrebné prihliadať i na vnútorný chronologický vývoj pohrebiska.

[7] Do tohto počtu nie sú zahrnuté hroby odkryté v polohe Stodůlky a Nový Svět.

[8] Napr. na pohrebisku Staré Mesto-Na valách hrob č. 106/AZ – 4 ks guľovitých príveskov a 8 ks náušníc, hrob č. 5/48 – 4 ks guľovitých príveskov – 8 ks náušníc, hrob č. 282/49 – 6 ks guľovitých príveskov – 14 ks náušníc a iné.

[9] V hrobe č. 323/49 boli zistené dva druhy hodvábnej tkaniny (*Kostelníková 1973*, 40).

Zaujímavé poznatky prinieslo vyhodnotenie výskytu guľovitých príveskov v hrobových celkoch podľa veku a pohlavia zomrelého. Guľovité prívesky sa vyskytujú predovšetkým v hroboch žien. Na pohrebisku Na valách boli v hroboch 20 žien, z detských hrobov patrilo 33 hrobov dievčatám. Len jeden detský hrob s guľovitými príveskami bol jednoznačne určený ako chlapčenský (hrob č. 126/49) a len v štyroch prípadoch sa guľovité prívesky objavili v hrobe mužov. Na pohrebisku v Břeclavi-Pohansku je už počet chlapčenských hrobov vyšší (štyri hroby), ale dospelí muži sú zastúpení len jedným jedincom. V hroboch dospelých žien sa vyskytli 9-krát a u dievčat 7-krát. Zaujímavé je i zistenie M. Kostelníkovej, že počet mužských hrobov s guľovitými príveskami na mikulčických pohrebiskách (pri druhom a treťom kostole) je omnoho vyšší ako na pohrebisku Na valách alebo v Břeclavi-Pohansku (*Kostelníková 1973*, 38–39).

Napriek vysokému počtu detských hrobov na rane stredovekých pohrebiskách v porovnaní s hrobmi dospelých počet detských hrobov s guľovitými príveskami prevyšuje obvyklé hodnoty, napr. na pohrebisku Na valách z celkového počtu hrobov s guľovitými príveskami 69,5 % patrilo deťom a mladistvým. Na pohrebisku pri šiestom kostole zo 16 hrobov s guľovitými príveskami v 15 boli pochované deti a mladiství, v hrobe č. 183 bola pochovaná žena vo veku 20–30 rokov. Celkový počet detských hrobov dosahoval na zmieňovanom pohrebisku cca 49 % (*Profantová – Kavánová 2003*, 52). Vzhľadom k značne vysokému výskytu guľovitých príveskov v detských hroboch uvažoval V. Hrubý o ich spojitosti s výbavou detí (*1955a*, 92). Aj na pohrebiskách mimo hlavných centier sa guľovité prívesky vyskytovali najmä v detských hroboch, napr. na pohrebisku Uherské Hradiště-Horní Kotvice z piatich hrobov s guľovitými príveskami v štyroch boli pochované deti (celkový počet 252 hrobov), na pohrebisku v Devíne-Za kostolom sa sklenené guľovité prívesky objavili v detskom hrobe (celkový počet hrobov 122), aj na pohrebisku vo Veľkom Grobe sa guľovité prívesky objavili v detskom hrobe (celkový počet 143 hrobov). Na tzv. veľkomoravských pohrebiskách sú hroby detí (dievčat i chlapcov) už od vekovej skupiny infans I veľmi bohato vybavené (*Stloukal 1964*, 108; *Vignatiová 1977–78*, 149). Tento poznatok je veľmi zaujímavý v porovnaní s výsledkami nemeckých archeológov. V hroboch detí vo vekovej kategórii infans I sa na germánskych pohrebiskách v staršom merovejskom období objavujú často len predmety ako keramika, nôž, hrebeň, ojedinele sa v nich vyskytujú predmety ako pracky opaskov alebo náušnice (*Dübner-Manthey 1990*, 73; *Lohrke 2004*, 171), až v mladšom merovejskom období sa objavili výnimočne bohaté hroby detí už vo veku infans I (*Lohrke 2004*, 155). Podľa niektorých bádateľov je možné na základe vybavenosti hrobov určiť charakter sociálnej organizácie komunity pochovávajúcej na danom pohrebisku. Kultúrni antropológovia klasifikovali štyri základné typy spoločností: skupiny lovcov a zberačov (egalitárna), segmentárne spoločnosti, náčelnícke spoločnosti (stratifikované) a štátne spoločnosti. V prvých dvoch menovaných spoločnostiach sa sociálny status získava osobnou aktivitou, nie je dedičný a väčšinou je daný mužskej populácii. Prítomnosť bohato vybavených detských hrobov naznačuje, že spoločenský status už nie je získavaný, ale dedičný

a zohráva významnú úlohu v danej spoločnosti (*Renfrew – Bahn 2001*, 174–177; *Krekovič 2005*, 9–10). Vysoký počet guľovitých príveskov v detských hroboch (s náušnicami i ostrohami) nás vedie k úvahám o možných zmenách v štruktúre vtedajšej spoločnosti. Dôležitú rolu začína pravdepodobne zohrávať dedičný status jedincov, pričom guľovité prívesky nadobúdajú symbol znaku vyššej spoločenskej vrstvy. Otázkou zostáva, z akého dôvodu sú také výrazne rozdiely vo výskyte guľovitých príveskov v mužských a ženských hroboch na uvádzaných pohrebiskách. Zaujímavo sa javí i fakt, že guľovité prívesky sa v mužských hroboch vyskytovali najmä s ostrohami typu IA podľa V. Hrubého (napr. pohrebisko pri druhom kostole v Mikulčiciach hrob č. 44, pri šiestom kostole hroby č. 43, 100, Břeclav-Pohansko hroby č. 225, 269, 329) teda s najmladším typom ostrôh, ktoré sa objavujú na tzv. veľkomoravských pohrebiskách (*Chorvátová 2004*, 225). Len ojedinele sa objavili guľovité prívesky i s ostrohami typu IB podľa V. Hrubého (Na valách hrob č. 50/50, Břeclav-Pohansko hrob č. 205). Naznačujú tieto údaje eventualitu, že v mladšom období sa guľovité prívesky stávali častejšie súčasťou mužského odevu elity?

Okrem funkcie symbolu vyššej spoločenskej vrstvy mohli guľovité prívesky niesť aj funkciu ochranného predmetu svojich nositeľov – amuletu. Tieto úvahy vychádzajú nielen z vysokého počtu guľovitých príveskov v detských hroboch, ale i z ich samotného tvaru a výzdobných motívov, ktoré sa na nich objavujú (výlučne na guľovitých príveskoch s tepanou výzdobou). Ich tvar vychádza z gule. Guľa a kruh patria medzi veľmi rozšírené symbolické znamenia. Spájajú sa v nich symboly dokonalosti, absolútna a večnosti. Zároveň oba symboly majú aj funkciu ochrannú (*HDA 1987*, 754–766, heslo Kugeln; *Biedermann 1992*, 149; *Studený 1992*, 137). Motívy výzdoby, ktoré sa objavujú na tepaných guľovitých príveskoch, ponúkajú ďalšie možnosti interpretácií. Motív palmety, ktorá sa veľmi často objavuje na tepaných guľovitých príveskoch, vychádza z palmy. Palma je v mnohých kultúrach považovaná za symbol stromu života, znovuzrodenia, nesmrteľného života, často sa palmové listy ukladajú pri pohrebe na truhlu alebo na telo zomrelých. Starí Gréci ju považovali i za symbol úspechu a triumfu (*Biedermann 1992*, 216; *Studený 1992*, 215; *Novotný 1992*, 586). S večným životom alebo životnou silou je spájaná i symbolika vtákov (*Studený 1992*, 247)[10] a špirály (*Biedermann 1992*, 302). Z uvedených motívov vystupuje do popredia symbolika znovuzrodenia a nesmrteľného života. Prítomnosť tejto symboliky umožňuje uvažovať o guľovitých príveskoch, konkrétne tepaných príveskoch, ako o ochrannom predmete sprevádzajúcom mŕtveho na ceste na onen svet. Nie je tým vylúčená možnosť, že mŕtvi ich dostávali až pri pohrebných obradoch ako súčasť obradného odevu. Podobne uvažuje i L. Galuška v súvislosti s už zmieňovaným nálezom hrobu 12/59, v ktorom bol pochovaný muž výnimočného spoločenského postavenia (*Galuška 1996*, 70).

[10] Podrobnejšie sa symbolikou vtákov na guľovitých príveskoch zaoberala *V. Anoškinová* (*1996*, 124–138).

Cieľom príspevku bolo upozorniť na problémy objavujúce sa pri pomenovávaní archeologických artefaktov z obdobia včasného stredoveku. Napriek vonkajšej podobnosti včasnostredovekých a novovekých predmetov sú ich funkcie i spôsoby nosenia úplne odlišné. Hoci už niekoľko bádateľov vo svojich prácach upozorňovalo na fakt, že tzv. gombíky – guľovité prívesky nemohli plniť funkciu spínadla, prevláda v literatúre (najmä v populárno-náučnej) práve táto interpretácia. Aj keď sa názov *gombík* pre guľovité prívesky z archeologickej literatúry pravdepodobne nevytratí, mala by sa opustiť ich interpretácia ako spínadla kabáta alebo plášťa.

Literatura

Anoškinová, V. 1996: Identifikácia orientálnych motívov vo veľkomoravskom umení na príklade analýzy ornito-animálnej výzdoby, ARS 2–3/1995, 124–138.

Beranová, M. 2000: Slované. Praha.

Biedermann, H. 1992: Lexikón symbolov. Bratislava.

Bosselmann, A. 2001: Zwei kugelförmige Anhäger mit Emaildekoration. In: Puhle, M. (Hrsg.), Otto der Grosse, Magdeburg und Europa. Eine Ausstellung im Kulturhistorischen Museum Magdeburg vom 27. August – 2. Dezember 2001. Mainz, 489–490.

Bureš, J. 1964: Islamská ornamentika ze Skalice, Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 15 (Musaica 4), 44–62.

Čaplovič, P. 1954: Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom, Slovenská archeológia 2, 5–50.

Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.

Dübner-Manthey, B. 1990: Zum Amulettbrauchtum in frühmittelalterlichen Frauen- und Kindergräbern. In: Affeldt, W. (Hrsg.): Frauen in Spätantike und Frühmittelalter. Lebensbedingungen – Lebensnormen – Lebensformen, 65–87. Sigmaringen, 65–87.

Eisner, J. 1947: K dějinám našeho hradištního šperku, Časopis národního musea 106, 142–162.

Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen 1998, Bd. 2 (bî – ezzo). Göttingen.

Etymologisches Wörterbuch des Deutschen 1993, A–L. Berlin.

Galuška, L. 1996: Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno 1996.

Gebauer, J. 1970: Slovník staročeský. Díl II. (K–N). Praha.

Hanuliak, M. 2004: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska. Nitra.

HDA 1987: Bächtold-Stäubli, H. – Hoffman-Krayer, E., Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Band 5, Knoblauch-Matthias. Berlin – New York.

Historický slovník 1991: Historický slovník slovenského jazyka I. (A–J). Bratislava.

Hrubý, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha 1955.

Chorvátová, H. 2004: K relatívnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na valách, Acta historica neosoliensia 7, 199–235.

Klanica, Z. 1970: Velkomoravský gombík, Archeologické rozhledy 22, 1970, 421–445.

Kostelníková, M. 1973: Velkomoravský textil v archeologických nálezech. Praha.

Krekovič, E. 2005: Pohrebisková sociológia, Študijné zvesti archeologického ústavu SAV 37, 9–12.

Kybalová, L. 2001: Dějiny odívání. Středověk. Praha.
Lexer, M. 1872: Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. Erster Band A.–M. (1869–1872). Leipzig.
Lohrke, B. 2004: Kinder in der Merowingerzeit. Gräber von Mädchen und Jungen in der Alemannia. Rahden/Westf.
Lutovský, M. 2001: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
A Magyar nyelv történteti-etimológiai szótára 1984: A Magyar nyelv történteti-etimológiai szótára. Első kötet A–Gy. Második kiadás. Budapest.
Marešová, K. 1983: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích. Brno – Uherské Hradište.
Müller, M. 2003: Die Kleidung nach Quellen des frühen Mittelalters. Textilien und Mode von Karl dem Großen bis Heinrich III. Berlin – New York.
Niederle, L. 1911: Život starých Slovanů. Základy kulturních starožitností slovanských I, 1, 2. Praha.
Novotný, A. 1992: Biblický slovník I, II. Praha.
Pavlovičová, E. 1996: K vypovedacej schopnosti gombíka u naddunajských Slovanov v 9. storočí, Slovenská archeológia XLIV-1, 95–153.
Pernoudová, R. 2002: Žena v době katedrál. Praha 2002.
Plachá, V. – Hlavicová, J. – Keller, I. 1990: Slovanský Devín. Bratislava.
Poulík, J. 1948: Staroslovanská Morava. Praha.
Poulík, J. 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
Profantová, N. – Kavánová, B. 2003: Mikulčice. Pohřebiště u 6. a 12. kostela. Brno.
Rejholcová, M. 1995a: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Analýza. Nitra.
Rejholcová, M. 1995b: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Katalóg. Nitra.
Renfrew, C. – Bahn, P. 2001: Archaeology. Theories Methods and Practice. Third edition. London.
Schránil, J. 1925: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku, Obzor prehistorický – Niederlův sborník 4, 160–193.
Stloukal, M. 1964: Rozdíly ve výbavě mužských a ženských slovanských hrobů, Archeologické rozhledy 16, 101–117.
Studený, J. 1992: Křesťanské symboly. Olomouc.
Štefanovičová, T. a kol. 1993: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava.
Vignatiová, J. 1977–78: Břeclav-Pohansko. Jihozápadní předhradí (výzkum 1960–1962). Kostrové hroby, Sborník prací filozofické fakulty Brnenskej uviverzity E 22–23, 1975–1977, 135–154.
Wamers, E. 1994: Fibel und Fibeltracht. M. Karolingerzeit. In: Reallexikon der germanischen Altertumskunde 8. (2. vydanie), 411–607. Berlin – New York.

Zum Problem der Terminologie und der Interpretation der Kugelanhänger in der Kultur Großmährens

Seit den 50er Jahren des vorigen Jahrhunderts benutzt man in der tschechischen und slowakischen archäologischen Literatur den Terminus „GOMBIK“, um Artefakte aus frühmittelalterlicher Zeit zu bezeichnen, die den Knöpfen an ungarischer und slowakischer Kleidung des 18.–19. Jahrhunderts ähnlich hähneln. Aus diesem Grunde wurden auch die frühmittelalterlichen Objekte als Knöpfe bzw. Verschluss interpretiert.

Eine detaillierte Analyse dieser Artefakte erbrachte neue Gesichtspunkte zur ihrer Herstellung und Interpretation. Die Größe der Gegenstände (0,9 cm – max. 4 cm), ihre Herstellungsweise (dünnes Gold-, Silber- oder Kupferblech bzw. Glas) sowie die Technik ihrer Verzierung (Filigran und Granulation) deuten darauf hin, dass sie keine praktische Funktion an der Kleidung erfüllten (etwa als Mantelverschluss), da sie den Stoff eines Mantels nicht zusammen halten konnten. Sehr häufig kommen diese Objekte jedoch als Anhänger an Halsketten vor, weshalb sie dennoch als Kleidungsbestandteile anzusehen sind. Wichtige Erkenntnisse zur Entwicklung von Knöpfen als Kleidungsverschluss lieferten die historischen Quellen. Diesen zufolge wurden Knöpfe erstmals Anfang des 13. Jahrhunderts bei der Bekleidung verwendet. Vor diesem Hintergrund erweist sich der Terminus GOMBÍK für frühmittelalterliche Gegenstände als unpassend, da er auf eine Interpretation als Verschluss hindeutet. Zutreffender ist der Terminus „Kugelanhänger". Da Kugelanhänger im Grabzusammenhang am Hals und an der Brust der Toten gefunden werden, ist es möglich, dass sie an den Säumen am Halsausschnitt der Tunika – der typischen Kleidung des Frühmittelalters – angenäht wurden. Die Kugelanhänger kommen vor allem in Kinder- und Frauengräbern vor, seltener in den Gräbern erwachsener Männer.

Mgr. Hana Chorvátová
Golianova 7, 974 01 Banská Bystrica
Slovensko
chorvatova@gmail.com

OLDŘICH KOTYZA

NEJSTARŠÍ PRAŽSKÝ MOST PŘES VLTAVU A RANĚ STŘEDOVĚKÉ MOSTNÍ STAVBY VE STŘEDNÍ EVROPĚ[1]

The most ancient bridge over the Vltava river and medieval bridge buildings in central Europe

Praha – mosty – historická klimatologie – raný středověk – václavské legendy – Slované – povodně
Prague – Bridges – Historical climatology – Early Middle Ages – St. Wenceslas legends – Slavs – Floods

Mezi jeden z velmi diskutovaných problémů starších českých dějin náleží existence mostu přes Vltavu v Praze v 10. století, o němž se letmo zmiňuje mnich Kristián při líčení translace těla sv. Václava ze Staré Boleslavi do Prahy z 3. na 4. března 935 [recte 938]. Předkládaná studie se zabývá nejen tímto mostem, který považuje pro 10. století za reálný, ale i dalšími raně středověkými mostními stavbami v Českých zemích i ve střední Evropě. Na podkladě rozboru historických zpráv o mostech u starých Slovanů a archeologických nálezů těchto staveb dochází k závěru, že stěží v nich lze hledat analogii k diskutovanému pražskému mostu. Jeho obdobu je možné hledat v říšských mostech, budovaných „po římském způsobu" a paralelu nacházíme v mostech mikulčických, rovněž majících svůj předobraz v oblastech za limitem. Reálnost mostu v Praze 10. století potvrzují nové archeologické nálezy dřevěné komunikace z pražské Malé Strany, které lze interpretovat jako nástupní rampu dřevěného přechodu Vltavy. Díky těmto odkrývům lze hypoteticky uvažovat o budování pražského mostu již na počátku 10. či dokonce na samotném konci 9. století. V uvedené reálii lze spatřovat další nepřímý důkaz v otázce pravosti Kristiánovi legendy, tj. že náleží vskutku do 10. století, kam se i hlásí.

One of the intensely debated topics of earlier Bohemian history is the existence of a tenth-century bridge over the Vltava river. A passing reference to it is made in the Christianus legend text, describing the translation of St. Wenceslas's body from Stará-Boleslav to Prague in the night between the 3rd and the 4th March 935 [recte 938]. This study takes up the topic of this bridge, the existence of which is deemed real for the tenth century, as well as of other early medieval bridge buildings both in Bohemia and in central Europe. Reviewing historical records of bridges by the old Slavs, and archaeological evidence for such structures, the author concludes that these can hardly serve as a parallel to the abovementioned Prague bridge. Its likeness may rather be sought in bridges within the Empire, built "in the Roman way" (opere Romano), much as those of the ninth-century site of Mikulčice, also inspired by models within the ancient Roman civilization's borders. The reliability of informations on a tenth-century bridge in Prague is borne out by new archaeological finds of a wood-built communication from the Lesser Quarter (Malá Strana) of Prague, which may be interpreted as an access ramp to

[1] Tato studie je jakýmsi doplňkem ke kapitole 6.1 „Svatováclavské legendy a nejstarší povodeň v Čechách" v syntéze povodní v České republice za posledních tisíc let (*Brázdil a kol. 2005*, 127–132), která byla vypracována díky finanční podpoře Grantové agentury ČR v rámci mimořádné soutěže s námětem komplexní ochrany proti nepříznivým změnám klimatu v grantu č. 205/03/Z016 „Historické a současné povodně v České republice: příčiny, sezonalita, trendy, dopady", řešenému v r. 2003. Zároveň bych chtěl na tomto místě poděkovat za cenné rady i připomínky svému učiteli, panu prof. PhDr. Jiřímu Slámovi, CSc., a za totéž i svému souputníkovi prof. RNDr. Rudolfu Brázdilovi, DrSc., stejně tak i kolegovi PhDr. Lumíru Poláčkovi, CSc., za poskytnutí informací o mikulčických mostech i podnětnou diskusi a obdobně i kolegovi Mgr. Janu Blažkovi za sdělení o novém nálezu u Drážďan.

a wooden passage over the Vltava course. These discoveries allow an assumption of building of a bridge at Prague at the beginning of the tenth century, or even at the very end of the ninth century. In this manner, a new, albeit indirect, confirmation of the originality of the Christianus legend text, belonging to the tenth century where it is expressedly dated, is provided.

Výpověď svědka

Málokteré písemné prameny vyvolaly v posledních 200 letech tolik nesmiřitelných polemik a litých bojů jako nejstarší václavské a ludmilské legendy, a to nejen jejich chronologické zařazení a autorství, ale i obsahová stránka (souhrn problematiky zatím nejlépe *Ludvíkovský 1973–1974*, 277–287; *Třeštík 1997*). Snad nejvášnivěji se diskutovalo o legendě „Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile avie eius" („Život a umučení svatého Václava a jeho babičky svaté Ludmily"), připisované řezenskému – méně pravděpodobně břevnovskému – mnichu Kristiánovi a sepsané pravděpodobně v letech 992–994 (kritický rozbor srv. *Třeštík 1980*; *1999a*; *1999c*). Historická klimatologie se této ožehavé otázce stěží mohla vyhnout, neboť václavské legendy při vyprávění o translaci světcova těla ze Staré Boleslavi do Prahy z 3. na 4. března 938 barvitě líčí i povodeň a zbořené mostní stavby (*Brázdil – Kotyza 1995*, 89; *1997*, 665; *Kotyza et al. 1995*, 16; *Brázdil a kol. 2005*, 127–132).

Poprvé se motiv velké vody a destruovaného mostu ve václavské hagiografii objevuje v legendě „Crescente fide christiana", sepsané snad někdy po r. 974 řezenskými mnichy.[2] Podle jejího líčení měli služebníci po naložení ostatků knížete Václava přijet „ad torrentem, cuius inundatio extra ripam per prata fluebat, et transire non quiverunt. Qui dum nimio moerore obtenti quererent ligna, ut pontem facerent …", tj. „k bystřině, která převalujíc se přes břehy zatopila louky a znemožňovala přechod. Tu sklíčeni nesmírným žalem vydali se hledat dříví, aby vystavěli most …" (*Crescente fide – rec. Bavarica*, cap. 10,[3] 188; *Crescente fide – rec. Bohemica*, cap. 10, 62). Most ani nepočali stavět, neboť Božím zázrakem se ocitla celá výprava na opačném břehu rozbouřeného toku a poté bez překážek dorazila na Pražský hrad, kde slavnostně uložili světcovy ostatky do hrobu.

Bylo by sice lákavé tuto inundaci i zmínku o mostu považovat za věrohodné, ovšem zcela jistě tu jde o topos, neboť přenesení přes vzdutý tok (příp. záchrana z rozbouřeného moře apod.) je vcelku obvyklým zázrakem, hojně užívaným legendisty k dotvrzení svatosti dané osoby (*Vauchez 2002*, 877). Řezenští mniši se totiž při skládání uvedeného spisu inspirovali Životem sv. Jimrama, který sepsal

---

[2] Nejstarší václavská latinská „Legenda X" (k ní s filiací a další lit. *Třeštík 1997*, 248), jejíž text je znám z přepracování v První staroslověnské legendě o sv. Václavu (*1. stsl. legenda – red. charvatskohlaholská*, 43; *1. stsl. legenda – red. ruské*, 11–12, 20) a z legendy Vavřince z Monte Cassina (*Laurentius* lectio 12, 38–39) aj., údaj o povodni a mostu při převozu těla sv. Václava nemá.

[3] V této edici J. Emlera není text bavorské redakce legendy Crescente fide rozdělen na kapitoly. To učinil v případě české redakce až její objevitel (resp. celého textu) *J. Ludvíkovský* (*1958*, 58–63) a podle něj text bavorské redakce rozčlenil D. Třeštík v elektronickém přepisu Emlerova vydání (http://www.sendme.cz/trestik/crescentebav.htm); tohoto členění se přidržujeme.

Obr. 1. Kresba perem v Liber depictus (Knihy v obrázcích) z poloviny 14. století, zpodobňující zázračné přenesení sv. Václava anděly přes rozvodněnou Rokytku. Nad obrázkem je nápis: „Hic angeli portaverunt corpus sancti Wencezlai cum equis ultra rivulum", tzn. „zde andělé přenesli tělo svatého Václava i s koňmi přes říčku" (převzato z *Matějček – Ryba – Šámal edd. 1940,* 18).
Fig. 1. An ink drawing in Liber depictus (Book in images), half of 14th century, showing a miraculous transfer of St. Wenceslas's body by angels across the flood of the Rokytka stream (from *Matějček – Ryba – Šámal edd. 1940,* 18).

v 2. pol. 8. století freisinský biskup Arbeo, jak prokázal již J. Staber (cf. *Ludvíkovský 1973–1974*, 280, pozn. 25). Motiv povodně se tu opravdu nachází (*Vita Heimrammi* – rec. A, cap. 32–33, 74–76) a objevíme jej i v jiných hagiografických spisech, jako např. v legendě o sv. Korbiniánovi (*Vita Corbiniani*, cap. 16, 205; cap. 27, 219) či o sv. Kolomanovi (*Passio Cholomanni*, cap. 7, 676) aj.

Vyprávění Crescente téměř doslova převzal do hagiografického spisu o sv. Václavu mantovský biskup *Gumpold* (cap. 23, 162) i „Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu" (*2. stsl. legenda* kap. 23, 115–117), závislá ovšem na Gumpoldově i Kristiánově aj. vyprávění.

Mnich Kristián však toto líčení rozvíjí. Zatímco zázračný přechod přes říčku popisuje obdobně jako Crescente s tím, že říčka se jmenovala „Rokytnycze", tj. Rokytnice, dnes Rokytka (*obr. 1*), tak následně služebníci „ad fluvium quoque properantes Wltave, pontem fractum reperientes, ingemiscunt, insuper et gravari ceperunt ac omnino eum sustollere non valentes, rursus precibus insistunt, quo eis solita pietate succurreret, ne vitam presentem amitterent, quoniam secundum edictum principis gallicinium matutinum transibat. Mox se exauditos intuentes, sustollunt eum humeris, ac si nil oneris umquam habuisset, pontemque fractum sine obstaculo transisse se gratantur", tj. „spěchajíce dále k řece Vltavě a shledavše, že jest most porušen, jali se naříkat a nadto ještě počali být zemdleni, a nemohouce tělo světcovo vůbec pozvednout, znovu se počali modlit, aby jim [Hospodin] podle svého obvyklého milosrdenství pomohl, aby neztratili časného života, poněvadž už míjelo jitřní kuropění, určené knížetem za lhůtu. A brzy

poznali, že byli vyslyšeni, zvedli jej na ramena, jako kdyby nebyl nikdy nic vážil, a přešli bez nesnází prolomený most, vzdávajíce díky Bohu“. Teprve poté dorazí na Hrad (*Kristián*, cap. 8, 78, 80).

Víme, že pro většinu legendistů byly topografické podrobnosti nepodstatné, neboť šlo především a jen o glorifikaci světce (k tomu např. *Vauchez 1999*; *2002*; o špatné znalosti topografie nečeských legendistů viz *Sláma 1986*, 47). To je zcela jistě i případ Crescente a Gumpolda. Naopak pro mnicha Kristiána hrála topografie důležitou roli, popisoval – a někdy i podrobněji – to, co znal (srv. *Třeštík 1980*; mylný postoj ke Kristiánově topografii zaujímal *Fiala 1966*; *1970*). Ovšem proč vcelku nadbytečně dodal i povodeň na Vltavě, čímž si mimo jiné i trochu zkomplikoval popis dalšího děje? Možná, že se tu inspiroval „aktuální“ událostí, kterou sám zažil. Nechceme tu opakovat vcelku nesmyslný názor *Z. Fialy* (*1974*), že Kristiánovou „aktuální“ povodní měla být velká voda z r. 1272, při které byl protržen Juditin kamenný most (o stržení mostu viz *Letopisy české* a. a. 1272, 301; o tom, že se přímo jednalo o povodeň, píše až *František Pražský* I. 3, 12 a *Neplach* a. a. 1272, 476). Tento kuriózní Fialův závěr vyplýval z toho, že považoval Kristiána za mladší účelový podvrh.[4]

Nedávno bylo hypoteticky uvažováno, že se Kristián mohl inspirovat velkou povodní z rozhranní zimy a jara roku 988, o čemž nám zanechávají svědectví staré anály z Hersfeldu, resp. jejich opisy. O tom bylo již podrobně referováno v nedávno vydané syntéze povodní za posledních tisíc let (s prameny *Brázdil a kol. 2005*, 131–132), takže se touto otázkou netřeba zabývat. Zbývá nám ovšem druhý problém, a to existence Kristiánova pražského mostu přes Vltavu, kterého jsme se v shora uvedeném díle dotkli jen zběžně (*ibidem*, 130–131). Jemu i dalším starobylým mostům nyní věnujme pozornost.

Nejstarší mosty a slovanský svět

Dějepisci, kteří existenci Kristiánova pražského mostu akceptují (souhrn názorů uvádí *Třeštík 1981*, 71–73; *1997*, 131–133), se dlouhou dobu přou o to, zda šlo o skutečný most nebo o prostou lávku pro pěší, v případě tohoto vltavského přechodu nutně značně dlouhou.[5] Argumentují tím, že výklad shora uvedené pasáže Kristiánovy legendy dovoluje obě varianty:

---

[4] Motiv zbořeného mostu přejímají od Kristiána i mladší václavské legendy 13. století Ut annuncietur I a na ní závislá Oriente iam sole I a ve 14. století Ut annuncietur II, Oriente iam sole II i legenda o sv. Václavu Karla IV., ovšem Kristiánovo vyprávění rozšiřují. Dle nich se služebníci po překonání poničeného mostu měli zastavit před vězením, kde byli vězni zázrakem sv. Václava zbaveni pout (zde vložena vsuvka: propuštění zločinci vyprávějí o zázraku, boří žalář a na jeho místě zakládají svatostánek ke cti sv. Václava) a teprve poté ukládají světcovo tělo do kostela sv. Víta (k těmto mladším legendám *Ludvíkovský 1973–1974*, 283–286; *Třeštík 1981*).

[5] *D. Třeštík* (*1980*, 21–22) se ve své zásadní obhajobě Kristiána přiklonil k výkladu „lávka“, neboť to vyplývalo i z formulace legendy („zvedli tělo na ramena“). Ovšem nedlouho poté ve shora citovaných pracích se vrátil k méně určité variantě „most či lávka“. V jednom měl však badatel pravdu, tělo opravdu přenesli po lávce, ale ta byla provizorně vybudována na reliktech mostu!

1) Nemohli s vozem přejet, neboť most byl zle porouchán (patrně byla stržena část mostovky), pak jediným řešením bylo světcovo tělo přenést přes zbytky trámů a mostovky, což byla jistě cesta velmi nebezpečná.

2) Dojeli k mostu-lávce, ovšem přenést ostatky nemohli nejen pro poškozený a úzký most-lávku, ale i proto, že byli po strastiplné cestě – s anabází u Rokytky – velmi unaveni.

Zde je problém terminologický. Kristián u obou staveb (přes Rokytku a Vltavu) uvádí zřetelně, že jde o most („pons"), nikoliv o lávku („ponticulus"). Vůz u Rokytky měl jistě most přejet, vozkové nestavěli jenom nějakou lávku. Použitý obrat „most ať už jakýkoliv" („ut pons qualiscunque") znamená jistě provizorní most (svržené kmeny s haťovanou mostovku apod.). V kontextu Kristiánova vyprávění (je jedno, zda jde o reálnou událost nebo ne) si totiž musíme uvědomit, že jen přenesení těla a jeho doprava pěšky do Prahy by bylo časově i fyzicky značně náročné a stěží by služebníci dodrželi knížetem stanovený „šibeniční" termín. Proto museli pokračovat přece jen rychlejším vozem! To samé bylo asi i u Vltavy, přijaté řešení byla jen „z nouze ctnost". *D. Třeštík* (*1981*, 76; *1997*, 136) logicky uvažuje o tom, že v případě pražského přechodu přes řeku nemohlo jít o stavbu kamennou, neboť ta by při protržení šla stěží přejít. Zcela jistě se v Praze jednalo o dílo dřevěné.[6]

Mostní stavby byly značně drahé, náročné na čas, materiál, na jejich vybudování bylo potřeba nejen množství lidí, ale také toho, kdo byl technicky náročné dílo schopnen realizovat (jakýsi mostní stavitel). Slované asi kamenné mosty, známé v západním světě od antiky, stavět povětšinou neuměli. Výjimkou jsou Slované usídlení na Balkáně, kteří se s kamennými mosty setkali zprostředkovaně (v době jejich příchodu do této oblasti tu stála řada antických mostních staveb či jejich reliktů) a naučili se je později i stavět. Tak např. bulharský chán Omurtag nechal zbudovat takové kamenné dílo přes řeku Tyču a podle dochovaného nápisu z prabulharské Plisky (dnes relikty u bulharské obce Aboba) z r. 822 byl patrně prací místních Slovanů (*Beševliev ed. 1963*, 190–191, č. 41; k této otázce srv. *Niederle 1925*, 432; *Kostrzewski 1965*). V západoslovanském prostředí mezi nejstarší takováto díla přes větší vodní tok náleží až Juditin most v Praze, budovaný snad již od 50. let 11. století[7] asi mistry z říše či z Vlach, stejně tak patrně i most v Písku za Přemysla

---

[6] O tom, že rozlámaný dřevěný most povodní bylo možné přejít, zcela zřetelně hovoří případ z Litoměřic z r. 1579. Městský písař tehdy zapsal do úřední Knihy pamětní města Litoměřic (SOkA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, fond AM Litoměřice, sign. IV B 1a, s. 119): „Koz jeden pár pobral led nenadále v sobotu na neděli po sv. Šťastným [17./18. ledna] v noci po VIII hodině. A tu neděli po vobědích jdouc z Prahy Jan Kropáček, přešel jest nejprve přes most, a to takto: Když led a stříž tak vesměs ten pár koz podvrátila a přelomila, spadly dolů z obouch stran příčný trámy, jedním koncem v vodě ležely a druhým nahoře na záporníku zůstaly. A tak dotčený Kropáček přeložil sobě jeden tes, přešel, ač s velikým nebezpečenstvím. A potom v pondělí na druhý den [19. ledna] tesaři přeložili dva dlouhé trámy XXX loket zdýli. A tak lid pěší přecházel sem i tam až do pátku po sv. Šebestiánu a Fabiánu [23. ledna] …"

[7] *V. Novotný* (*1928*, 173) a s odvoláním na něj i *D. Třeštík* (*1981*, 71, 75; *1997*, 132, 136) uvádějí, že Juditin most byl vystavěn za vcelku krátkou dobu v l. 1166–1169, což má sice oporu ve Vincenciově vyprávění (*Vincencius* – prologus, 408–409), ovšem je to dle našeho názoru nemožné. Nejspíše se stavěl delší dobu asi v rozmezí let 1158–1172 (k tomu s argumentací *Kotyza et al. 1995*, 17–18). *F. Kašička* (*1998*, 23) uvádí, že důvodem ke stavbě Juditina mostu bylo stržení starého dřevěného mostu povodní v r. 1157 či 1159. Toto tvrzení však nemá v pramenech opory. České prameny o ně-

Otakara II. je dílem cizinců, Karlův most od r. 1357 stavěl Petr Parléř z Gmündu a Labe poprvé překlenul mostem v Roudnici v l. 1333–1340 pro pražského biskupa Jana IV. z Dražic francouzský mistr Vilém z Avignonu[8] (doklady přináší *Kotyza et al. 1995*, 17–28; k Juditině mostu nejnověji *Dragoun 2002*, 141–152).

Jistou potíž tu činí zmínka o lokalitě „Kamene moste" v tzv. zakládací listině vyšehradské kapituly, hlásící se k r. 1088, fakticky sepsané v 1. pol. 12. století asi za vlády knížete Soběslava I. (*CDB* I, č. 387, s. 378; ke kritice *Psíková 1973*; *Nový 1991*, 133–136). Jedná se o dosud existující ves Kamenný most na Knovízském potoce na Slánsku. Při uvedení „mluvícího" názvu vsi *L. Niederle* (*1925*, 432–433) vcelku na výklad rezignoval s tím, že jde o zmínku z falsa 12. století. *P. Choc* (*1967*, 338) považuje tento most již ve 12. století za starý, což však z listiny těžko vyplývá, neboť se tu hovoří jen o třech poplužích a o služebnících z této vsi („Kamene moste terra ad III aratra cum ministerialibus …"). Asi zde jakýsi menší most stál a lze souhlasit s Chocovým názorem, že nešlo o most celokamenný, ale že přes Knovízský potok byly vztyčeny kamenné pilíře na obou březích s jednoduchou mostovkou z trámů a prken. Byl umístěn patrně na dálkové komunikaci – tzv. srbské cestě, dotud jsme ve shodě s *I. Vávrou* (*1978*, 378), ovšem stěží lze akceptovat jeho podivný vývod, že má „určitý vztah k budečskému hradisku" (*ibidem*). Domníváme se, že byl těžko vybudován v 9. či 10. století, ale nejdříve v 11. století, kdy raně středověký hrad ztratil mnohé ze svého lesku a jen „dožíval", ve 12. století zanikl úplně (naposledy *Bartošková 2004*; *2005*; k historickému významu viz *Sláma 2005*). Rovněž netřeba složitě rozebírat mínění *J. K. Hraše* (*1885*, 15, 67, 123–124), kladoucí Kamenný most k Radvanskému brodu na Ohři, známému až z doksanské listiny z r. 1226 (*CDB* II, č. 286, s. 283; *Pražák 1955*, 196), neboť tu žádná taková kamenná stavba ve středověku neexistovala (k tomu viz níže). Z Hrašeho zmateného líčení vyplývá, že jde asi o záměnu lokalit a o špatný překlad „pons paludum", tj. most přes bažiny a ne kamenný most („pons lapidus"). K divnému nápadu *V. Martínka* (*2001*, 150), že by název měl vzniknout od velkých kamenů v potoce tvořících „most", snad není co dodávat. Tento případ ze Slánska je však ojedinělý i vcelku pozdní, ještě ke všemu zde jde o krátký most přes málo významný tok.

Zcela jistě ovšem Slované vládli uměním stavby dřevěných mostů, mnohdy velmi dlouhých. Nejstarší případ takovýchto děl nacházíme u jižních Slovanů. Byzantský dějepisec Menandros Protektor a Syřan Jan z Efesu popisují, jak někdy v rozmezí let 579–582 nechal avarský chakan Bajan mezi Sirmiem (dnes Sriemska Mitrovica) a Singidunem (nyní Bělehrad) překlenout dřevěnými mosty Sávu

---

jaké povodni v inkriminovaných letech mlčí. Z ostatní Evropy víme jen, že r. 1157 není zaznamenána žádná, v r. 1159 máme povědomost pouze o vylití vod bez denního data ve francouzských Metách a po letních dlouhotrvajících deštích v normandské Le Bec, kdy se rozlila Seina (*Alexandre 1987*, 357). Automaticky tyto případy vztáhnout na České země z důvodu odlišné klimatické situace nemůžeme a pokud by k takové katastrofě v inkriminovaných letech u nás skutečně došlo, tak by se to stěží neodrazilo v písemných pramenech.

[8] Jak nás informuje kronikář *František Pražský* (I. 31, 81), tak Vilém z Avignonu postavil jen jeden oblouk a dva pilíře a po roce odešel zpět do Francie; dílo dokončili jeho čeští „učedníci".

a Dunaj, čímž odřízl Sirmium od jihu (viz *Niederle 1906*, 204; *1925*, 432, pozn. 3; *Tyszkiewicz 1994*, 39, 51; příslušný Menandrův text uvádí v slovenském překladu *Ratkoš 1968*, 41). Šlo tu nejspíše o lodní (pontonové) mosty, čemuž by mohlo napovídat i množství ukořistěných i zhotovených lodí, jejichž část byla využita chakanem jako „válečná flotila". *P. Ratkoš (1968*, pozn. 11) předpokládá, že díla zbudoval byzantský stavitel, kterého císař poslal chakanovi, aby mu postavil palác a lázně. I když účast Slovanů při stavbě těchto mostů není uvedena, je ji možno předpokládat, uvážíme-li, že se avarských výprav přímo účastnili a bývali rovněž pověřováni stavbou lodí. O tom nám přináší přímé svědectví k r. 592 byzantský historiograf egyptského původu Teofylaktos Simokattes, podle něhož chakan „rozkázal Slovanům vybudovat mnoho lodí, aby se mohl přepravit přes Dunaj" (překlad *Ratkoš 1968*, 49).

Opusťme však Balkán a vraťme se k západním a východním Slovanům. Protože jejich území bylo protkáno hustou sítí jezer, vodních toků a močálů, které tvořily i přirozenou překážku případnému nepříteli, mosty a haťované či vydřevené přechody byly životní nutností. Rovněž hlavní sídla tamějších vládců byla povětšinou situována na ostrovech v jezerech a na řekách. *L. Niederle* (*1925*, 432) uvádí, že na Pripjati bylo v novější době nutno z komunikačních důvodů na vzdálenost 218 verst (cca 232,6 km) vybudovat 47 mostů a 83 haťovaných přechodů.

Poněvadž se zvláště kraje polabských Slovanů rozprostíraly poblíž neklidné hranice s říší, dochovalo se nám i relativně mnoho písemných zpráv o mostech. Že níže uvedená slova kronikářů nepatří jen „k bájnému vyprávění starců" prokázala aktivita archeologů (zvláště po r. 1950), kterým se nejenom plošnými, ale i podvodními výzkumy a geofyzikálními průzkumy podařilo odhalit množství reliktů těchto dřevěných mostů a vydřevených či haťovaných cest. Zatímco *L. Niederle* (*1925*, 431–436) se při výčtu nejstarších slovanských mostů mohl opírat především o písemné prameny i lingvistiku a z archeologických nálezů mu byly k dispozici pouze odkryvy mostů z předřímského horizontu u Olecka a pod Elblągem v Pomořansku (*ibidem*, 435, pozn. 2), tak *J. Kostrzewski* (*1965*) při skládání hesla do Slovníku slovanských starožitností měl již k dispozici první informace o klíčových nálezech z lokalit Behren-Lübchin, Fergitz, Groß Raden, Sukow, Teterow, Ostrów Lednicki aj., o nichž ještě bude řeč. Na něj de facto navázal v syntéze dějin západoslovanského světa z pohledu archeologie *L. Leciejewicz* (*1989*, 103–105, 271, 300) a základní informace o nich zprostředkovaly západoevropským badatelům specializovaný Reallexikon germánských starožitností (*Ebenbauer 1978*) či stať *G. Wilke* (*2000a*) v katalogu monumentální výstavy Střední Evropa kolem r. 1000. Jistým zklamáním je tu velký německý Lexikon středověku, kde se sice mosty pyšní vlastním obsáhlým heslem (*Maschke 1983*), ovšem o těchto zařízeních ve slovanském světě se s výjimkou Juditina mostu v Praze nic nedovíme.

Oproti uvedeným badatelům (až na G. Wilke), kteří se s mosty dostali do styku zprostředkovaně, tak další souhrny pocházejí z per archeologů, jež se těchto výzkumů přímo dotkli. Jde tu především o práce berlínského archeologa *J. Herrmanna* (*1966*; *1968*; *1969b*; *1975*; *1983*; *2003*; *Herrmann Hrsg. 1985*, zvláště 112–115, 198–199; *Herrmann – Heußner 1991*), analyzujícího slovanské mosty

na západ od řeky Nisy a jeho schwerinského kolegu *E. Schuldta* (*1962*; *1968*; *1975*; *1988*), zabývajícího se převážně vlastními nálezy těchto přechodů v Meklenbursku. Na Schuldtovu práci se pokouší dnes navázat především kielský archeolog *R. Bleile* (z novějších prací např. *Bleile 1999*; *2003*; *Bleile – Kleingärtner 2003*), a to zvláště výzkumy v okolí řek Recknitz a Peene. Tento autor napočítal, že celkově bylo v oblasti Meklenburska a západního Pomořanska (Vorpommern) odhaleno více než 60 reliktů dřevěných slovanských mostů a vydřevených cest (*Bleile 1999*, 127–128).

Rovněž polské bádání odhalilo řadu mostů, a to zvláště v zamokřených krajinách Velkopolska a v Pomořansku, při jejichž analýze došlo k pozoruhodným výsledkům, o nichž se ještě zmíníme (jde zvláště o Ostrów Lednicki). Jak vyplývá ze souhrnných informací o těchto nálezech varšavského archeologa *Z. Bukowského* (*1978*; *1982*) a jeho kolegů, toruňského A. Koly a kielského G. Wilke (*Kola – Wilke 1977*; *1985*; *2000*; *Kola – Wilke eds. 1985*; *Wilke 1999*; *2000a*; *2003*), tak v Polsku bylo celkově odhaleno více než 37 raně středověkých mostů (z toho šest podvodním výzkumem).

Nyní již věnujme pozornost konkrétním písemným zmínkám o mostech a pokusme se za pomoci archeologie o jejich lokalizaci. Snad nejstarším popisem, kdy jsou polabští Slované zmiňováni v souvislosti s těmito pevnými přechody, je líčení válečného střetu r. 789 říšskými franskými letopisy (*Ann. regni Francorum* a. a. 789, 84; viz i *Ann. q. d. Einhardi* a. a. 789, 85, 87; *Ann. Fuldenses* auct. Einhardo a. a. 789, 11; k výpravě dosud nejlépe *Nalepa 1953*; viz i *Hägermann 2002*, 254–256). Tehdy po Velikonocích vyrazil Karel Veliký s vojskem proti odbojným Luticům-Veletům („Wilze“). K němu se postupně přidali Sasové, spojenečtí slovanští Srbové („Suurbi“), Obodriti a Frísové, kteří na lodích připluli po Havole. Když vojsko dosáhlo řeky Labe, zkonstruovalo dva mosty („usque ad Albiam fluvium venit ibique duos pontes construxit“) a na ochranu jednoho z nich nechal Karel Veliký postavit pevnůstku ze dřeva a hlíny („uno ex utroque capite castellum ex ligno et terra aedificavit“). Podle druhé redakce letopisů franské říše (*Ann. q. d. Einhardi* a. a. 789, 85) mělo jít o místo ohrazené valem s posádkou („unum ex utroque capite vallo munivit et inposito praesidio firmavit“).

Jak ale uvedené mosty vypadaly, tedy zda se jednalo o regulérní či lodní (pontonové) mosty, nevíme. Zcela jistě byly dřevěné a z účasti lodí Frísů bychom mohli soudit, že alespoň jeden z nich byl pontonový; jistoty tu však není. Rovněž ani nemáme povědomost o tom, jestli se vlastních staveb zúčastnili Slované, je to však možné. Archeology zatím odhaleny nebyly a je tu na místě i skepse, že nalezeny budou, neboť dolní tok řeky Labe, zvláště u Magdeburku, do jehož prostoru výprava asi směřovala (Magdeburk ještě neexistoval), byl v novější době podroben radikálním úpravám. Zbývá snad naděje na odhalení pevnůstky na předmostí, i když i tady je šance mizivá.

Daleko výmluvnější je zpráva o mostech při krvavém střetu, který se udál o 166 let později, na podzim r. 955 (z české strany dosud nejlépe událost analyzuje, i když s některými našimi výhradami, *Bulín 1960*, 52–58). Naším svědkem bude především korvejský mnich *Widukind* (III. 53–55, 132–135). Podle jeho

vyprávění se po vítězné bitvě na Lechu rozhodl saský panovník Ota I. zpacifikovat povstání Obodritů, Črezpěňanů, Dolenců a Veletů-Luticů, vedených knížetem Stojgněvem („Stojnef“) a jeho bratrem Nakonem (Nakona uvádí až *Thietmar* II. 12 /6/, 50). Dle *Widukinda* (III. 53, 132–135) dorazilo říšské vojsko k řece „Raxa“, tj. Reknici (dnes Recknitz), kde se utábořilo. Díky bažinám, rozkládajícím se kolem řeky („fluvius fluvioque contigua palus“), nešlo napadnout vzbouřence na opačném břehu. Král se tehdy uchýlil ke lsti. Vyslal hraběte Gera, vládce jižní slovanské marky (zřízené r. 937 mezi Labem a Odrou), který „s přáteli Rujány [Ranany, Rány] odešel asi míli od tábora, nepozorován nepřítelem, nechal postavit tři mosty a vyslal posla k císaři, aby přivolal celé vojsko“. Říšské vojsko překonalo vodní překážky po mostech, napadlo nepřipravené Slovany a krvavá řež skončila povražděním zajatců, při útěku zabitím knížete Stojgněva, jemuž byla posmrtně uťata hlava a druhý den ukazována v poli. Wichman a Ekbert „zločinní spiklenci“ („scelerum conscii“) utekli do Galie.

Widukind tento střet datuje obecně po bitvě na Lechu, tj. po 10. srpnu 955. Díky velkým letopisům z kláštera sv. Havla víme, že se bitva udála 16. října, neboť na tento den připadl svátek jejich patrona (*Ann. Sangallenses maiores* a. a. 955, 79).

Z Widukindova líčení zřetelně vyplývá, že tamější Slované konstruování mostů nejen znali, ale byli i zdatnými tesaři. I když saský kronikář může v mnohém přehánět, přesto rychlost, s jakou byly přechody přes Reknici zkonstruovány, je překvapující. Zcela zřetelně tu šlo o dřevěné (a nikoliv pontonové) mosty, nejspíše obdobné konstrukce, jakou uvedeme v případě archeologických nálezů níže. Musíme předpokládat, že se staveb zúčastnilo množství lidí a také, že materiál ke stavbě (dlouhé a rovné kůly, kulatina, příp. prkna) musel být asi připraven předem. Jen tak a s řemeslnou zručností šlo dílo zvládnout v krátké době. Archeologové tyto mosty dosud nelokalizovali a šance na úspěch je tu mizivá, i když v okolí Reknice (např. u Dudendorfu či Bad Sülze) několik takovýchto pevných přechodů bylo zachyceno (*Bleile – Kleingärtner 2003*).

S tažením Oty I. r. 955 však souvisí – alespoň podle mínění *J. Herrmanna* (*1983*) – jiný most, a to u hradiště v Groß Radenu. Středem tamějšího raně středověkého sídliště s pohanským chrámem, jež bylo umístěno na umělém ostrůvku, odděleném od břehu snad příkopem (nejisté), procházela vydřevená cesta. Na ní navazoval most, který překlenul cca 130 m vzdálenost 1–2 m hlubokého jezera a vyústil u hradiště, resp. u přirozeně opevněného sídliště. Jeho konstrukcí se však zabývat nebudeme, neboť je téměř shodná s dlouhým mostem u Fergitz, jak bude níže referováno (k hradišti v Groß Radenu souhrnně *Schuldt 1978*; *1985*). Nás však zajímá jeho datování podle letokruhů zachovaných dřev (*Herrmann 1983*, 254–255, Abb. 2; *Herrmann – Heußner 1991*, 271–273). Podle dendrologů dub, který byl použit na první kůl, uhynul r. 883. Toto datum však nekoresponduje s chronologickým vymezení dřev z nejstarší konstrukce hradiště (r. 905, 906, 912) i dalšími z mostu (909, 917, 926). Z toho se zdá vyplývat, že byl asi smýcen již 20 let suchý strom a hradiště s mostem se počalo budovat počátkem 10. století, ve 30. letech byly vystavěny pohanská svatyně (930) i sídliště (931) a vyhlouben snad i příkop. Koncem 40. a v 50. letech 10. století došlo k opravám opevnění (data 947,

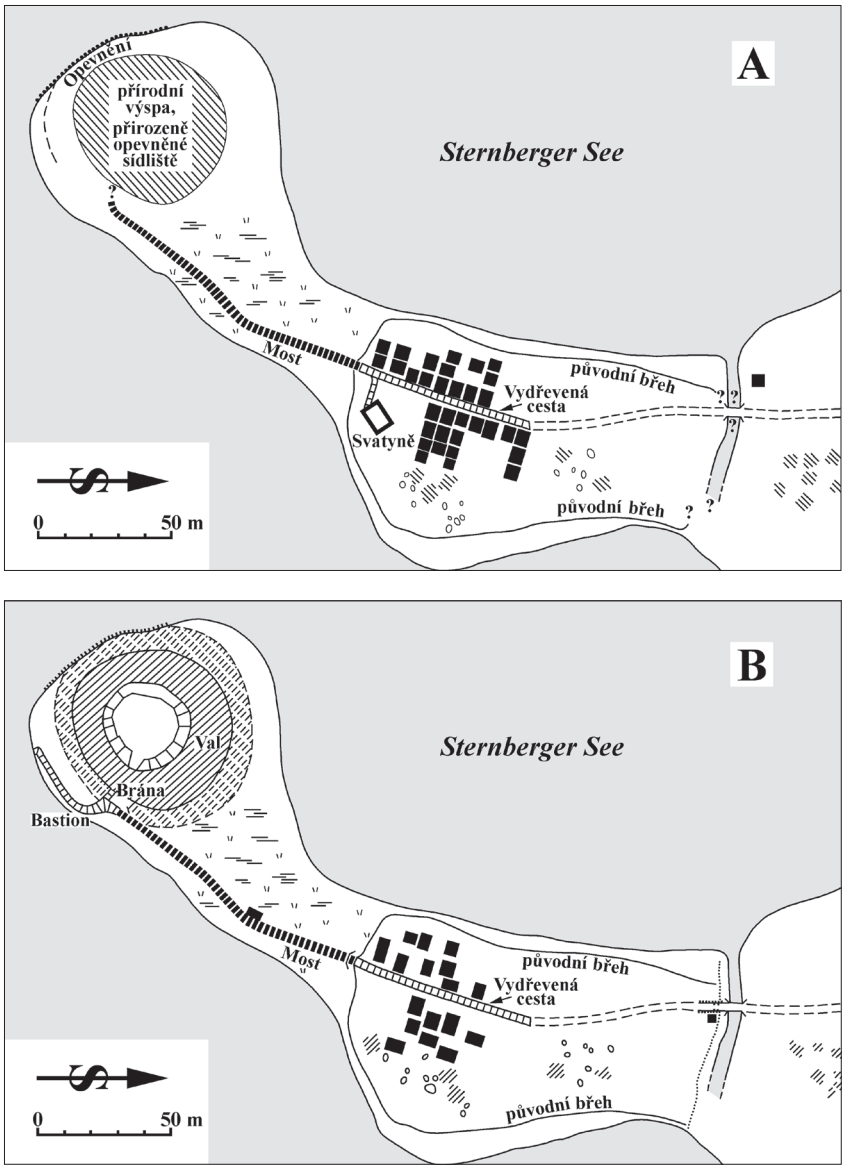

Obr. 2. Plán raně středověkého sídelního komplexu na Sternbergském jezeře u Groß Radenu v Meklenbursku. **A** fáze A z 1. pol. 10. století s přirozeně opevněným sídlištěm, mostem, vydřevenou cestou, sídlištěm a pohanskou svatyní (existence příkopu přes šíji poloostrova a břehu je nejistá); **B** fáze B z 2. pol. 10. století s hradištěm, mostem s jakousi nákolní stavbou v cca polovině vzdálenosti (strážnice?), vydřevenou cestou, sídlištěm a příkopem přes šíji, svatyně tehdy již neexistovala (podle *Schuldt 1985*).
Fig. 2. Plan of an early medieval settlement unit on the Sternberg-See by Gross-Raden, Mecklenburg: **A** phase A, first half of 10th century, **B** phase B, second half of 10th century; bridge = Most (after *Schuldt 1985*).

956), mostu (947, 954, 956, 958) i sídliště (956, 958). Kultovní stavba však obnovena nebyla a zanikla (*obr. 2*: *A*). A právě tento horizont je spojován s událostmi r. 955, kdy vojsko krále Oty I. táhnoucí k Reknici mělo nejprve zničit templ, vypálit hrad i sídliště a poškodit most, které byly (až na svatyni) krátce poté provizorně opraveny (*Herrmann 1983*, 254–256, Abb. 1, 3).

Sídelní komplex u Groß Radenu byl zcela přebudován koncem 60. a v 70. letech 10. století (fáze B), svatyně zde již neexistovala a u hradu s mocnějším opevněním byl postaven jakýsi bastion a vedle prostřední partie mostu nákolní budova, snad strážnice (*obr. 2: B*). Duby použité na tyto „novostavby" byly smýceny v letech 967–974. K posledním rekonstrukcím došlo počátkem 90. let 10. století. (dendrodata u hradiště r. 991, 993 u mostu a sídliště, resp. u ojedinělé stavby u příkopu). Poté mělo dojít k násilné destrukci hradiště se sídelním areálem a někde v okolí se asi usadila hrstka rybářů, kteří ještě po r. 1001 opravili most a o jejichž přítomnosti svědčí i nalezená vrš, vročená dendrology k r. 1043. Destrukci celého sídelního komplexu u Groß Radenu lze asi dávat do souvislosti s tažením Otova vnuka Oty III. r. 995, který měl podle letopisů z Hildesheimu (*Ann. Hildesheimenses* a. a. 995, 26) „zničit Obodrity, hrady a pevnosti rozmetat". K pádu hradu neznámého jména u Groß Radenu asi došlo po 10. září 995, kdy říšské vojsko dobylo mocný hrad Meklenburg (*Herrmann 1983*, 254, 257–261, Abb. 2–4). Výše uvedené názorně ukazuje, že konstrukci mostu škodilo nejen vojsko, ale působením vody a hnilobou i příroda a musel být velmi často opravován, zhruba po 15–20 letech.

Jiným zlým snem archeologů je lokalizace předlouhého mostu kdesi mezi Magdeburkem a jakýmsi Garádem (asi Meklenburg),[9] s kterým se při své cestě do slovanských zemí snad r. 966 seznámil kupec židovského původu a vyslanec kordóbského kalifa Ibrahim ibn Jakub at-Tartúší. Ten vypráví o tamějších hradech: „Z Furgu [asi Magdeburg] do … [nečitelné místo], který s ním sousedí, je 10 mil.[10] Z … [nečitelné místo] po most je padesát mil. Tento most je dlouhý jednu míli. Od tohoto mostu po pevnost Nakona je okolo 40 mil. Jmenuje se Garád, což se překládá jako velká pevnost. Od přední strany Garádu je pevnost postavená na jezeře se sladkou vodou. Takto budují Slované většinu svých pevností. Vyhledávají louky oplývající vodou a křovinami, zakreslují na nich čáry, okrouhlé nebo čtvercové, podle toho, jakou chtějí mít formu pevnosti a jak veliké nádvoří. Kopou dokola a hromadí vykopanou hlínu, která je zpevněna deskami a břevny na způsob valů, až tato zeď dosáhne výšky, kterou si přejí. Vyměřují v ní bránu z kterékoliv strany chtějí a vchází se do ní po mostě. Od pevnosti Garád po oceán je 11 mil. Vojska pronikají do Nakonovy země jen s velkými obtížemi, protože celá jeho země je [plná] močálů, křovin a bahna" (*Ibrahim*, 412).

---

[9] Níže uvedené mocné Nakonovo sídlo ztotožňují němečtí archeologové (*Herrmann Hrsg. 1985*, 219) s relikty hradiště u dnešního Dorf Mecklenburk, kde již jezero zcela zmizelo. Ibrahimův Garád znamená jistě Grad, tedy opravdu asi Nakonův Velký hrad, Veligrad identifikovaný s Meklenburkem. Méně pravděpodobný je předpoklad např. *P. Ratkoše* (*1968*, 312, pozn. 9), že by mělo jít o hradiště Zvěřín, jehož relikty leží na Zámeckém ostrově (Schlossinsel) ve Schwerinu.

[10] Přesný přepočet arabské míle na jednotky SI není možný, neboť v různých dobách kolísala mezi 1 až 1,5 km.

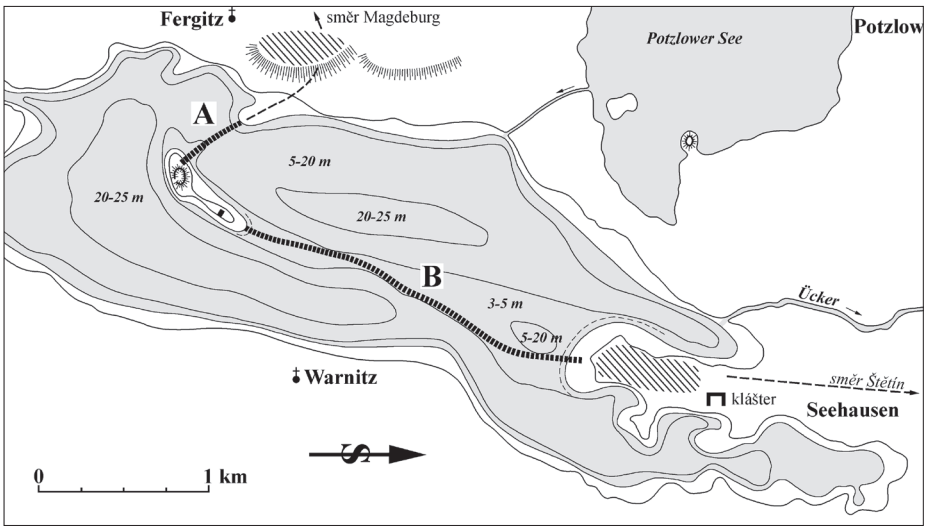

Obr. 3. Plán raně středověkého hradiště u Fergitz v Ober Ückersee nedaleko Prenzlau v Meklenbursku. **A** hluboce založený most; **B** dlouhý most (podle *Herrmann 1966*).
Fig. 3. Plan of an early medieval hillfort by Fergitz in Ober Ückersee by Prenzlau, Mecklenburg. **A** a deeply founded bridge; **B** a long bridge (after *Herrmann 1966*).

O délce mostu bylo mnohokráte pochybováno, a tak např. *P. Ratkoš* (*1968*, 312, pozn. 8) inkriminovaný výraz překládal jako mostiště („mostinu"), tedy haťovanou či vydřevenou cestu. Skepse nás však zbavuje odkryv obdobného přechodu u meklenburského hradiště na „Hradním ostrově" (Burginsel) u Fergitz v Ober Ückersee (asi 20 km jižně od Prenzlau), učiněný *J. Herrmannem* (*1966*; *1969b*; novější nálezy pilířů viz *Rauschert 1977*) v 60. letech 20. století. Na taměj-ší hradiště vedly dokonce dva mosty. První tzv. hluboce založený most měřil cca 400 m, překonával 15–18 m hloubku jezera a vedl severozápadním směrem k dnešní vsi Fergitz (*obr. 3: A*). Základ hlubokého mostu tvořilo asi tisíc 5–20 m vysokých a v průměru 15–20 cm širokých dubových pilotů, vždy ve svazcích po třech (střední nosný kůl a dva opěráky) s třímetrovým odstupem jednotlivých svazků od sebe. Piloty nad hladinou svazovalo 320 podélných (délka 3,80 m) a 150 příčných (4,80 m) trámů s oky, mezi nimiž byly křížem položeny 6,70 m dlouhé kulatiny. Na této mostní lavici (mostnici) byly podélně přichyceny podlažnice (polštáře) z dlouhých širších prutů, na nichž ležela již vlastní mostovka z 4,6 m dlouhých, 10–30 cm širokých a 6 cm silných prken. Zatímco dva podpůrné kůly byly u polštářů seříznuty, tak nosný kůl byl protažen cca 1 m nad

Obr. 4. Rekonstrukce vzhledu mostů u Fergitz v Ober Ückersee. **A** hluboce založený most; **B** dlouhý most (podle *Herrmann 1966*).
Fig. 4. Reconstruction of the form of the bridges at Fergitz in Ober Ückersee. **A** a deeply founded bridge; **B** a long bridge (after *Herrmann 1966*).

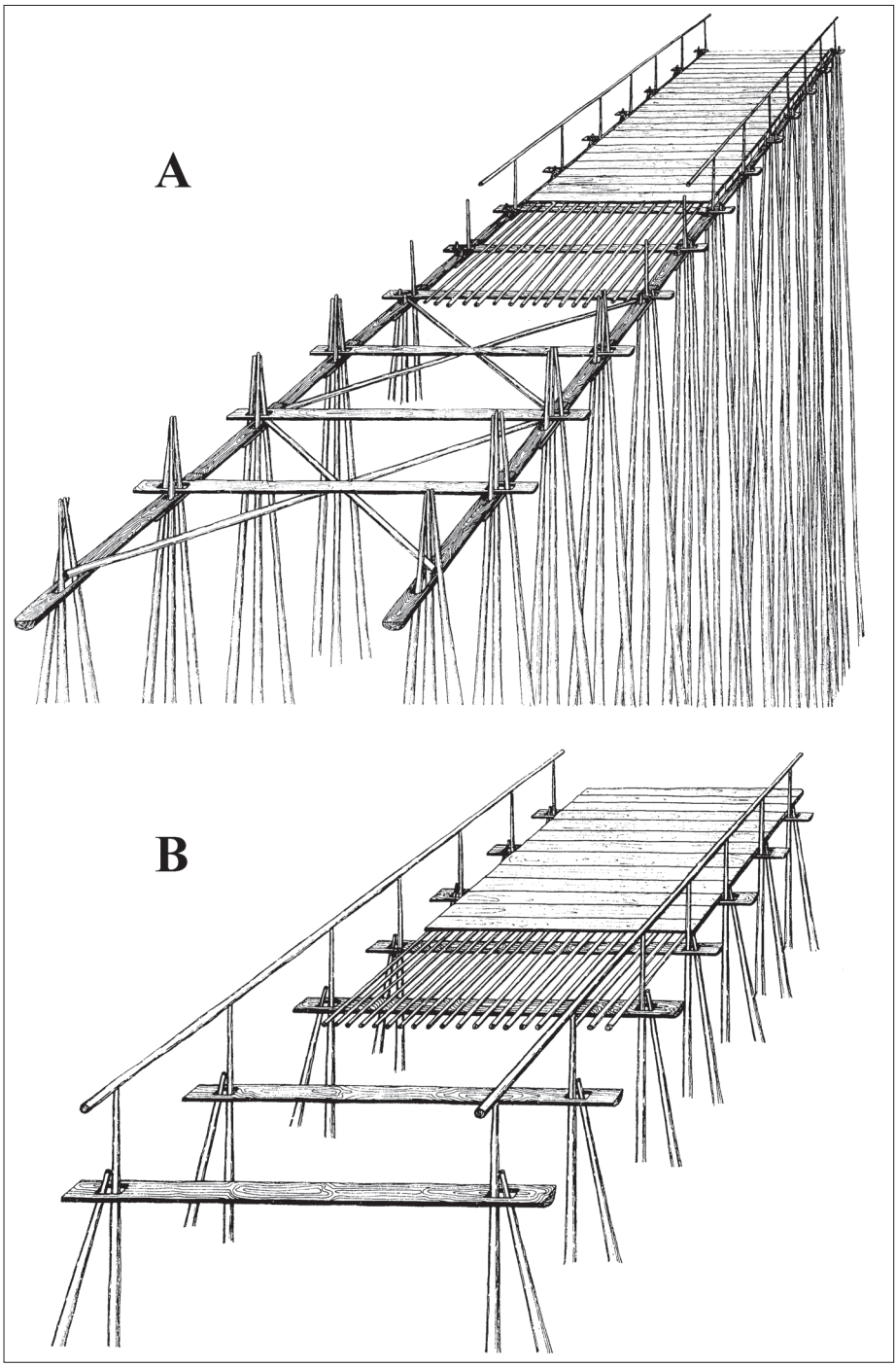
A
B

mostovku a osazen 7–10 m dlouhým zábradlím. Nakonec byla celá konstrukce začepována (*obr. 4: A*).

Druhý přechod, označený jako dlouhý most, dosáhl celkové délky 2,2 km, překlenoval hlubinu 3–5 m a směřoval severovýchodně od hradiště k dnešnímu Seehausenu (*obr. 3: B*). Zvláště mostnice měla odlišnou konstrukci než druhý most. Tvořilo ji téměř tři tisíce kůlů (průměr cca 15–20 cm), přičemž každý pilíř se sestával z kůlu nosného (délka 5–7 m) a opěrného. Pilíře dlouhého mostu rozpíraly pouze příčné trámy, kterých bylo zapotřebí 750 a byly dlouhé 4,80 m. Na nich ležela již mostovka stejné konstrukce jako u hlubokého mostu a nosný kůl opět tvořil podporu pro zábradlí (*obr. 4: B*).

Velmi zajímavé jsou i závěry *J. Hermanna* (*1966*, 229). Na stavbu obou mostů o celkové délce 2,6 km bylo zapotřebí kolem 39 000 běžných metrů dřevní hmoty, z čehož bylo cca 4000 kůlů a na 9000 zhruba čtyřmetrových trámů, fošen a podlažnic, tedy dřevorubci z okolních vsí museli smýtit a tesaři opracovat více než 2000 m^3 dřeva. K Herrmannovým výpočtům můžeme na podkladě polských výzkumů u Ostrówa Lednického (např. *Kola – Wilke 2000*; *Kurnatowska eds. 2000*), o nichž se ještě zmíníme, přidat odhad (zhruba lednické výsledky násobit čtyřikrát), že k získání dřeva na mosty u Fergitz bylo zapotřebí vytěžit 28–30 ha lesa, to znamená v průměru pokácet na 8500 až 9200 stromů! Tato čísla jsou sice těžko uvěřitelná, ovšem asi zcela reálná. A to si musíme ještě uvědomit, že ne každý strom šlo využít, musely být přibližně stejně mocné i vysoké, zvláště pokud byly použity na piloty. Také nepřekvapuje, že piloty měly průměr kolem 20 cm a prkna šířku jen do 30 cm. Takto silné mladé duby šlo totiž vcelku snadno smýtit tehdy obvyklou malou lehkou sekerou s krátkým ostřím; trámy, fošny a podlažnice bylo nutno vyrábět štípáním za pomoci klínů. A bez těžké sekery a dlouhé pily, které do tohoto prostředí byly postupně zaváděny novými kolonisty až někdy od poloviny 12. století, to byla práce značně namáhavá (k tehdejším dřevorubeckým technikám nejnověji *Klápště 2005*, 177–180).

V Teterowě na 750 m dlouhý most (viz i níže) bylo zapotřebí 200 m^3 dřeva a 100 dělníků při 12–14 hodinové pracovní době ho mohlo vztyčit za 30 dnů (zvláště *Schuldt 1975*). I když jsme si vědomi úskalí tohoto postupu, tak použijeme-li stejný vzorec pro Fergitz, dojdeme k výsledku, že na zkonstruování obou tamějších mostů bylo třeba více než 4–6 měsíců (včetně přípravy potřebného materiálu)!

Další svědectví o mostech u polabských Slovanů pochází až z druhé poloviny 11. a 12. století. Brémský kanovník *Adam* (I. 21, 78; od něj to doslova převzal *Helmold* I. 2, 8) nám zanechal výmluvné svědectví o Retře, sídle slovanských Ratarů, která měla být jedním z center pohanského kultu: „Sám hrad má 9 bran a je ze všech stran obklíčen hlubokým jezerem; dřevěný most umožňuje přechod, ovšem přes něj se povoluje cesta jen pohanským kněžím či žadatelům [prorockých] odpovědí, kteří zabíjí svá zvířata, aby tak sloužili modlám.“ A to kronikář přirovnává k řece Stix v podsvětí. Vynecháme-li drobnosti, že podle Dětmara z Merseburku (*Thietmar* VI.23 /17/, 302), který se však o mostě nezmiňuje, se hrad

počátkem 11. století jmenoval „Riedegost“ a brány měl jen tři, tak tu máme pozoruhodné svědectví o mostu jako přechodu do jiného – záhrobního – světa (tak alespoň chápeme Adamovo přirovnání).[11]

Retra je dodnes „černou můrou“ archeologů. Nadějný předpoklad *C. Schuchhardta* (*1926*), že by mohlo jít o hradiště na Zámeckém vrchu (Schlossberg) u Feldberku, přesvědčivě vyvrátil archeologický výzkum *J. Herrmanna* (*1969a*) v r. 1967. Obdobně neúspěšně dopadly i další lokalizace. Nezbývá tudíž konstatovat, že tento mocný hrad se svatyní a mostem ležel kdesi u hranice Dolenců a Ratarů, a to snad v některém z jezer na západ od Dolenského jezera a horního toku řeky Dolenice, tj. Tollensesee a řeky Tollense, a tam je nutno hledat i inkriminovaný most (s argumentací a starší literaturou např. *Herrmann Hrsg. 1985*, 261, 531–532, pozn. 28).

O něco později – kolem r. 1170 – presbyter Helmold, sídlící v Bošově (Bosau) na břehu jezera Plon, popsal ve své kronice slovanské hrady Vagrů v okolí, které znal z autopsie a jež po dobytí Vagrie r. 1143 ležely již v troskách (k tomu např. *Kempke 1995*). Přímo na ostrově v témže jezeře („Plunensee“) se rozkládal stejnojmenný a mocný hrad Plon („Plun“), do kterého vedla cesta přes „pons longissimus“, tj. předlouhý most (*Helmold* I. 25, 50). Hrad byl dobyt a zničen kolem r. 1139 (*Wilke 2000b*, 129).

Toto důležité sídlo archeologové ztotožňují s pozůstatky hradiště na ostrově Olsborg ve Velkém plönském jezeře (Große Plöner See) jihovýchodně od dnešního města Plön (*obr. 5: A, 1*). Podvodní výzkum tu odhalil 150 dubových kůlů z mostu o průměru od 6 (sic!) do 20 cm. Jisté výkladové potíže působí však jeho šířka; zatímco první část mostu od „pevniny“ zhruba do poloviny vzdálenosti dosahuje šíře 6 m, tak směrem k hradišti již 8–10 m. Jde zde patrně o dvě stavební fáze, i když nelze zcela vyloučit záměr (např. z důvodu obrany, příp. širší část mohla sloužit i jako molo pro loďky apod.). Pro další úvahy nám chybí dendrodata, která známe jen z užší části – nejstarší pilot byl smýcen v zimě 1012/1013, nejmladší 1089/1090 (z druhé partie mostu jsou nálezy dřev zpracovávány dendrology). Velice zajímavá je i jeho délka. Zatímco dnes tvoří vzdálenost břehu s Olsborgem asi 280 m, tak v 11. a 12. století, kdy hladina jezera ležela cca o 1,5 m níže než dnes, dosahovala distance obou míst 120–130 m (*obr. 5: B*). Ta limitovala i délku mostu, který v jedné části překlenul až 18 m hluboké dno (*Wilke 2000b*, 129–131, 134). Tedy Helmoldův předlouhý most měřil „jen“ něco přes sto metrů. Je sice možné, že podobně jako u jiných hradišť z ostrova vedl ještě jeden most, ten však zatím nalezen nebyl.

---

[11] Představa o mostu jako hraniční čáře mezi světem živých a mrtvých je velice starobylá. Např. ve starověké Indii a Persii měl zemřelý přejít most mezi zemí a nebem, aby prokázal svou odvahu a mravní čistotu. Tento motiv se objevuje postupně v Egyptě, u starých Řeků a Římanů, Židů i prvních křesťanů (zde zvláště v Čtvrté knize Ezdrášově a Apokalypse Pavlově) a rozpracovávají jej i takové církevní autority jako sv. Augustin či Řehoř Veliký. Podle křesťanských výkladů odděloval záhrobní úzký most břeh blažených od břehu zavržených, pod ním protékala pochmurná, smrdutá a ohnivá řeka. Pokud se po něm pokoušel přejít hříšník, spadl z něj do ohnivého toku, a tak upadl ve věčné zatracení (s doklady *Le Goff 2003*, 27–48; srv. i *Gurevič 1996*, 246). Těžko je to ale případ diskutovaného Kristiánova pražského mostu, i když jistou podobnost motivu upřít nelze (jen spravedliví a pokorní přejdou rozlámaný most).

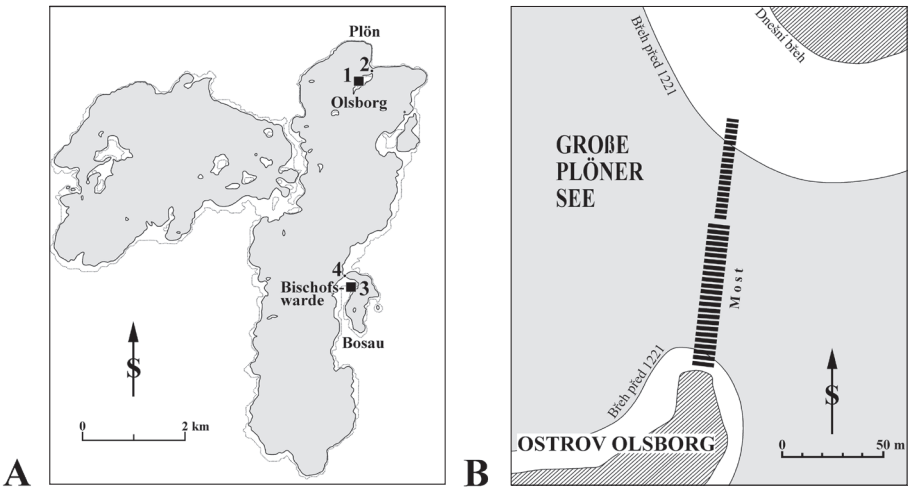

Obr. 5. Große Plöner See u města Plön v Holštýnsku. **A** rozsah jezera před r. 1221, tečkovaně dnešní plocha jezera. Legenda: **1** hradiště z konce 10. až 12. století na ostrově Olsborg; **2** relikty mostu; **3** hradiště z 8.–9. století na Bischofswarde u Bosau; **4** nálezy dubových pilotů. **B** rekonstrukce trasy mostu z ostrova Olsborg s vyznačením břehu před r. 1221 a dnes (podle *Wilke 2000b*).
Fig. 5. Große Plöner See by the town of Plön, Holstein. **A** extent of the lake prior to 1221, dotted area: present extent of lake. Key: **1** a fortified site of the end of 10th–12th century on the Olsborg island; **2** vestiges of a bridge; **3** an 8th–9th century fortified site at Bischofswarde by Bosau; **4** finds of oakwood pillars. **B** reconstruction of the tracing of the bridge from the Olsborg island with the lake coast prior to 1221 and in the present time (after *Wilke 2000b*).

Jakýmsi předchůdcem hradu Plonu bylo patrně nevelké hradiště na Biskupském poloostrovu (Bischofswarde) severně od Bošova mezi Velkým plönským a Biskupským jezerem (Bischofssee). Dendrochronologií je datováno do rozmezí let 720–870. Do souvislosti s tímto hradištěm se dává nález řady pilotů z r. 1930–1931, situovaných asi 250 m severně od opevnění u bývalého výběžku pevniny, který dnes pohltilo jezero (*obr. 5: A, 3–4*). Víc o něm zatím nevíme (*Wilke 2000b*, 128–129, Abb. 4A; viz i *Herrmann Hrsg. 1985*, 198, obr. 93).

Helmold (I. 87, 171) připomíná, že i do dalšího hradu Vagrů, Lubeky (dnes Alt Lübeck) se mělo přicházet po mostě, jak vyplývá z jeho vyprávění k roku 1160. Tehdy nepřátelský slovanský kníže „Niclotus“ se rozhodl obsadit Lubeku („Lubeke“) a poslal tam své syny. V téže době tu ale sídlil ctihodný kněz jménem „Athelo“, „jehož dům byl při mostu, kterým se přechází proti jihu řeka Vochenice“ („huius domus vicina erat ponti, qui transmittit flumen Wochenice versus austrum“). Kněz někdy předtím údajně „vystavěl předlouhý příkop k svedení potoka“ („is forte parari fecerat fossam longissimam ad conducendum rivum“), který zabránil přímému přepadu Slovany. Z tohoto důvodu nepřátelské vojsko muselo hrad obejít a když „byli uprostřed mostu a již se chápali brány“ („erat in pontis medio et portam pene apprehenderat“), tak se knězi božím zázrakem podařilo uprchnout po mostě (asi se vmísil do válečného zmatku v přestrojení). Když to

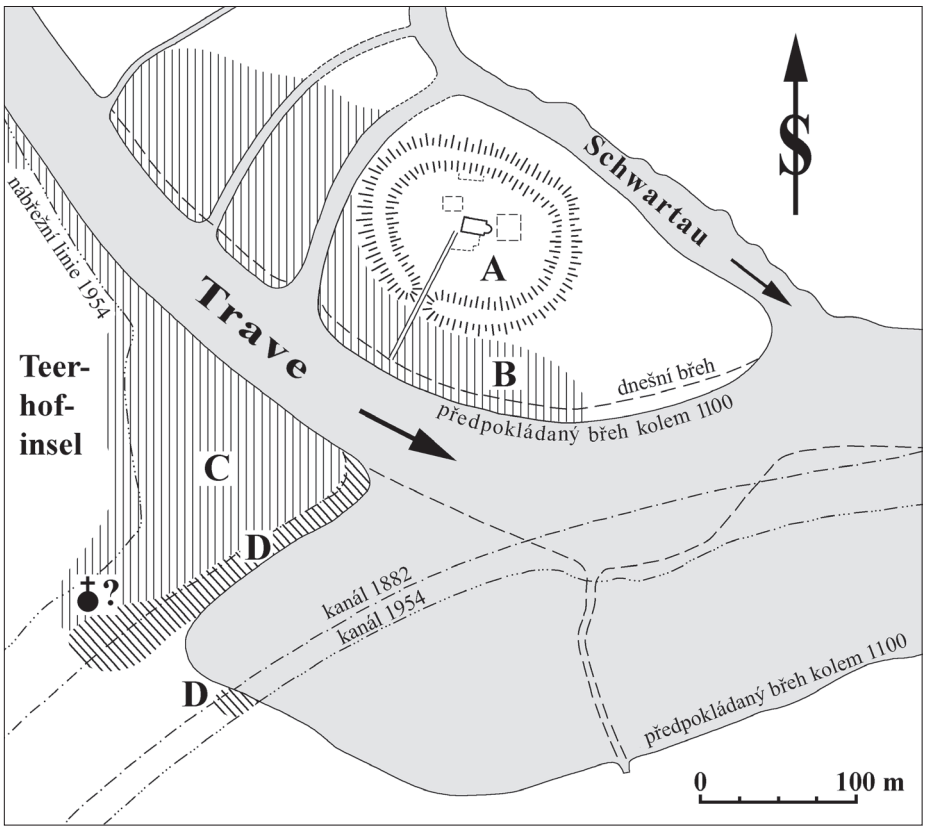

Obr. 6. Raně středověké hradiště Alt Lübeck (Lubeka) v Holštýnsku, cca 4 km severovýchodně od dnešního centra Lübecku na soutoku řek Travnice se Švartavou. Vyznačené pobřežní partie v minulosti a dnes zřetelně ukazují na změny vodního režimu kolem hradiště. **A** hradiště s kostelem, palácem, dalšími budovami, vydřevenou komunikací a odvodňovacím kanálem; **B** řemeslnické podhradí; **C** sídliště kupců snad i s kostelem (nejisté); **D** relikty vydřevené cesty (sestaveno podle *Neugebauer 1965* a *Herrmann Hrsg. 1985*).

Fig. 6. The early medieval fortified site of Alt Lübeck (Lubeka), Holstein **A** the site with a church, palace, other buildings, wood-paved roadway and a drainage conduit; **B** craftspeople's suburb; **C** merchants' settlement, possibly with a church (uncertain); **D** vestiges of a wood-paved roadway (compiled from *Neugebauer 1965* a *Herrmann Hrsg. 1985*).

uslyšel kníže, tak vojsko odvolal. Pohnutkou vcelku jistě nebylo tedy ovládnout hrad, ale zajmout (případně zabít) kněze a možná i zničit tamější kostel, vybudovaný počátkem 12. století za panování vagerského knížete Henrika (*Jasnosz – Leciejewicz 1967*, 94).

Ponechme stranou důležité zjištění, že vagerský hrad r. 1143 nebyl zcela zdestruován, zachoval si vzhled pevnosti (byla tu asi i posádka) a zdejší kostel ještě r. 1160 sloužil své funkci, což s naším tématem nesouvisí. Jisté pochyby v lokalizaci může působit Helmoldův údaj o mostu přes Vochenici (dnes Wakenitz), která

se nachází asi 6 km jižně od inkriminovaného hradiště, kde se vlévá do Travnice (nyní Trave)! Jde vcelku jistě o kronikářův omyl, kdy mu mohutnější Vochenice splynula s Travnicí. Pochybností nás tu zbavuje zmínka o předlouhém příkopu. Z archeologických zjištění víme, že relikty staré Lubeky z konce 10. až 12. století se nacházejí cca 4 km severovýchodně od dnešního centra Lübecku a samotné hradiště bylo vybudováno na umělém ostrově, tvořeném soutokem řek Travnice s Švartavou (Schwartau) a vodními příkopy (byly celkem tři), propojujícími obě řeky (k hradišti dosud nejlépe *Struwe 1981*; *Fehring 1991*), z nichž k hradišti nejbližší byl nejpravděpodobněji Helmoldovou „fossou longissimou" (*obr. 6*). Příkop ovšem stěží nechal vyhloubit kněz Athelo, ale někdy počátkem 12. století slovanský kníže Henrik.

Bohužel naděje, že by archeologie mohla nalézt uvedený most, je nenávratně ztracena, neboť radikálními úpravami terénu v 19. a 20. století byl úplně změněn vodní režim nejen okolo hradiště, ale i v celém Lübecku (prohloubení dna Travnice, proražení nových kanálů atd.). A tak nám nezbývá, než využít Helmoldův popis. Dům kněze ležel u mostu kdesi na jižní straně „ostrova" a rovněž je tu zmínka o bráně, dozajista hradu. Z dodnes dochovaných reliktů víme, že brána se nacházela na jihozápadní straně hradiště a před ní se rozkládalo řemeslnické sídliště. Na opačném břehu Travnice se rozprostíralo sídliště kupců (snad i s kostelem) a jižně od něj u zátočiny řeky odkryli archeologové vydřevenou cestu (*Neugebauer 1965*, Taf. 24), jejíž vyústění by mohlo indikovat – stejně jako brána hradiště na opačném břehu – přítomnost mostu. Jinou variantou, opírající se o Helmoldův popis, by byla jeho lokalizace na jižní stranu umělého ostrova, kde by překonával cca 220 m širokou a dnes již zaniklou zátočinu Travnice. Víc o tom říci nemůžeme.

Jiný dřevěný přechod byl nalezen v r. 2001 při stavbě dálnice A 20 přibližně 15 km jižně od Lübecku u bývalé vsi Beidendorf (dnes součást „velkého" Lübecku). Šlo o 177metrový úsek vydřevené cesty (celá trasa odhadována na 260 m), která vedla přes dnes vysušenou Klempauerskou bažinu k starobylému hradišti, situovanému na výspě v severovýchodní části slatí. Základ cesty tvořily dva opracované dubové trámy, zasazené do mokřadu; na nich ležely polštáře z příčných trámů v 10–15 cm odstupech a v další vrstvě trámy podélné s obdobnými spárami. Na tento základ byly již položeny 4,5 m dlouhé fošny, svázané při krajích příčným trámem a celá konstrukce byla stabilizována čepy. Archeologové odhalili celkem tři horizonty těchto dřevěných přechodů. První trám nejstarší cesty ležel v hloubce 2,5 m od dnešního povrchu a podle dendrochronologie byl smýcen v létě 760, další v zimě 760/761, což ukazuje i na dobu stavby. Z archeologické stratigrafie je zřejmé, že po krátké době (asi 10–15 let) přechod zmizel ve vrstvě bahna a písku a do této asi 1 m hluboké vrstvy byla zakládána po zimě 790/791 na pískovou podsýpku cesta nová, která se opravovala ještě v r. 834. Ta se opět zanesla, takže nad ní byla vybudována r. 855 komunikace třetí, spravovaná ještě r. 877 (dnes 30–50 cm pod povrchem). Poté asi zanikla společně s hradištěm (*Stark 2003*). Uvedený případ se zdá napovídat mj. o změně vodního režimu, o intenzitě lidské činnosti a negativních dopadech mýcení okolních lužních lesů. Uvědomme si, že za cca 130 let narostl terén téměř o dva metry!

Protože při dalším líčení se již nebudeme těmito vydřevenými cestami zabývat, tak si alespoň řekněme, že komunikace z Klempauerských bažin není neobvyklá a má ve světě polabských Slovanů řadu konstrukčních paralel (*Schuldt 1988*, 17, 55 aj.). Již jsme ve staré Vagrii zmínili starou Lubeku, další analogii nacházíme v pískové návěji poblíž hradiště v Scharstorfu nedaleko Plönu snad z 10. století (*Meier 1990*, 17). Nejdůležitější však byly odhaleny v písčitých vrstvách Meklenburska, které náleží i do stejné periody jako nálezy u Beidendorfu. Jde tu především o 1,2 km dlouhou vydřevenou „silnici" z několika tisíc třímetrových fošen, vybudovanou v 8. století u Groß Markow, vedoucí k hradišti „Starý hrad" (Alten Burg) u Sukowa (*Schuldt 1964*, 226; *Ulrich 1991*), další z 10. století se nacházela na předmostí již zmíněného Groß Radenu (*Schuldt 1978*; *1988*, 22). Jedna z nejmladších roštových substrukcí komunikace z 10.–11. století byla odhalena např. u západopomořanského Gützkowa (*Bleile 1999*, 156) aj.

Podívejme se nyní na východ od staré Vagrie. Tamějšímu slovanskému prostředí věnoval velkou pozornost dánský kronikář Saxo Grammaticus, neboť již nám známí Rujánové, sídlící na stejnojmenném ostrově, byli vyhlášenými piráty a plenili dánské lodě i pobřeží a proti nim i dalším slovanským kmenům směřovaly dánské vojenské výpravy. Při líčení činů svých prvních králů *Saxo* (VIII. 10, 232–233) zmiňuje dramatický útěk bájného dánského prince (pozdějšího krále) Jarmerika, syna Sivardova, s družiníkem Gunnonem ze slovanského zajetí někdy ve 2. pol. 8. století. Aby zabránili dalšímu pronásledování, tak uprchlíci podřízli most přes jakousi řeku, který se pod koni pronásledovatelů prolomil a mnozí z nich zahynuli. Útěk se podařil a oba se vrátili do Dánska.

Zatímco v tomto případě jde o děj ne zcela věrohodný, tak líčení události z r. 1171 těžko nevěřit (*Saxo* XIV. 47, 497–499). Toho roku dánský král Waldemar I. oblehl hrad črezpěňanského („Circipanensem") knížete-pána hradu Chotimíra („princeps urbis Otimarus"), který byl situován v jezeře, silně opevněný a vedl k němu dlouhý most („is aquarum natura quam arte munitior erat eaque dumtaxat parte vallum habebat, quam pons inter ipsum et continentem porrectus tangebat"). Když se přibližovali Dánové, Slované tento most strhli. Oblehatelé se pokusili položit novou mostovku na kůly, které vyčnívaly z vody, ovšem obránci hradu narychlo vystavěli u mostu vysokou dřevěnou věž („ligneam turrim instituunt"), z níž útočili na dánské bojovníky ostrými háky na tyčích (a asi i střelbou z luků) a stále jim bránili ve stavbě. Dánové nakonec přece jen most dokončili, hrad neodolal jejich tlaku a byl dobyt a zničen.

Způsob využití strženého mostu nebyl neobvyklý, neboť obdobná taktika byla známá již od starověku. Připomeňme například slavné tažení Gaia Iulia Caesara r. 52 př. Kr. proti galskému náčelníku Vercingetorixovi, kdy na pozůstatcích Galy zničeného přechodu „začal budovat most na kůlech, jejichž dolní části zůstaly neporušené" („isdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit") a po něm převedl své dvě legie na druhý břeh (*Caesar* VII. 34–35, 124).

V r. 1171 zničený hrad byl patrně totožný s „urbs Lubecinca" zmíněný Saxem při tažení dánského krále Knuta VI. a lundského biskupa Absolona r. 1184. Tehdy se pod jeho ochranu uchylovali utíkající Črezpěňané (*Saxo* XVI. 7, 548). Po-

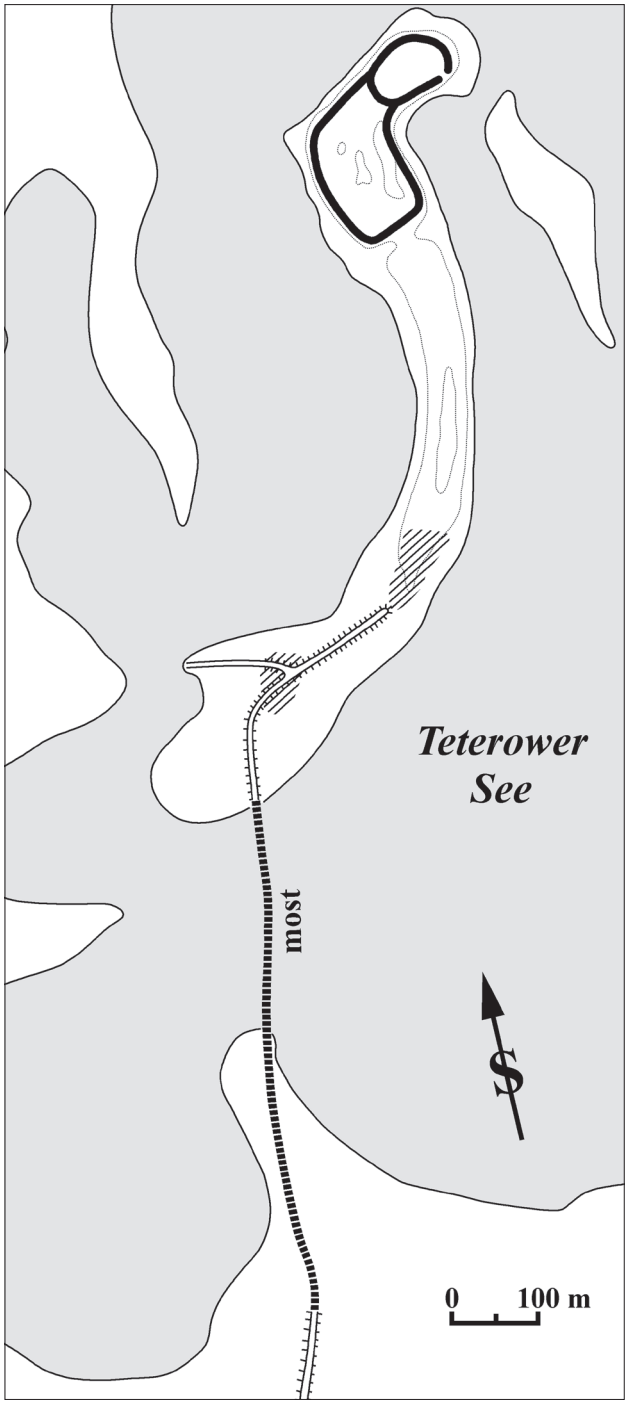
Teterower
See
most
S
0
100 m

kud je lokalizace správná (úplné jistoty tu není), musíme uvažovat o jeho opětovné obnově po devastaci r. 1171.

Již v 50. letech 20. století na podkladě prvotních výsledků archeologického výzkumu z roku 1950–53 ztotožnil *A. Hofmeister* (*1954*) Chotimírův hrad s hradištěm u Teterowa, situovaného na ostrově ve stejnojmenném jezeře (*obr. 7*). Mohlo se zdát, že tuto teorii potvrzují i později odhalené relikty třech horizontů mostů z konce 10. až druhé poloviny 12. století (nově k datování *Herrmann – Heußner 1991*, 271). Tyto přechody vedly na pevninu z jižní části ostrova a překonávaly hloubku 4–5 m. Již v 10. století byl most dlouhý 750 m a široký 3 m, později se distance zkrátila na 700 m a šířka zvětšila na 3,8, resp. 4,6 m (*obr. 8*). Konstrukčně byl obdobný jako dlouhý most u Fergitz a o potřebné době na stavbu již byla řeč (*Unverzagt – Schuldt 1963*; další práce uvádí *Ulrich 1991*).

Tento názor však vzbudil pochybnosti mnoha badatelů, kteří hrad lokalizovali o něco severněji na hradiště u Behren-Lübchinu, čímž se zároveň vrátili k staršímu předpokladu *O. Eggerta* (*1928*, 51–52). Oporu hledali ve výkladu vlastního jména Lübchin (spatřovány v něm zbytky jména Lubeknica), ve směru Waldemarova tažení a především v obrovském jevišti, které se odhalilo před archeology v r. 1956 po sejmutí drnu na reliktech hradiště, situovaného na jediné suché výspě v zamokřených pastvinách. Pod nimi leželo velké množství dřevěných konstrukcí a z nedávno vysušené louky trčely zbytky kůlů mostu. Ten měl stejně jako hradiště dvě stavební fáze. Počátek první fáze je nyní kladem k polovině 11., následný horizont do 1. pol. 12. a hradiště zaniká počátkem 13. století (*Leciejewicz 1986*). Byl dlouhý 320 m (v obou horizontech), dosahoval šířky 3,60, resp. 4,40 m a byl shodné konstrukce jako dlouhý most u Fergitz. Stavba vycházela z brány hradiště umístěné na jihozápadě opevnění, nejprve se – z obranných důvodů – stáčela východně kolem hradby, poté zamířila na jih, aby překonala velmi mělké jezero (hloubka 1–2 m) a vyústila na předhradí. Přibližně v polovině vzdálenosti k mostu přiléhala dřevěná nákolní stavba, považovaná za jakousi strážnici (obdobně jako ve fázi B u Groß Radenu), mající svého předchůdce u staršího mostu, kde se ovšem nacházela na bermě hradebního tělesa (*obr. 9*). *E. Schuldt* (*1965*; *1975*; *1988*) odhaduje, že na tento most bylo třeba 120 m^3 dřeva a asi 100 dělníků by jej mohlo vztyčit za méně než 30 dnů. Roku 1171 se nápadně ukázalo, že mělké okolní jezero bránícím se Slovanům moc ochrany nedávalo a není se ani co divit, že Dánové most v krátké době dohotovili a hrad dobyli.

Nám již známý bošovský kněz *Helmold* (I. 18, 37; I. 88, 174; I. 94, 184; II. 99, 194) zmiňuje k letům 1023, 1160, 1163 a 1164 „Kucín“, resp. „hrad Kuscín“ („Cuzin“, „castrum Cuscin“), náležející k nejmocnějším obodritským pevnostem; most ovšem kronikářem uveden není. Archeologům se tento hrad podařilo identifikovat s relikty hradiště na „Zelném ostrově“ (Kohlinsel) v Plauském

◂ **Obr. 7.** Celkový plán raně středověkého hradiště u Teterowa na ostrově v Teterower See v Meklenbursku s vyznačeným průběhem mostu (převzato z *Schuldt 1975*).

◂ **Fig. 7.** General plan of an early medieval fortified site by Teterow, Mecklenburg, with trace of the bridge plotted on (from *Schuldt 1975*).

jezeře (Plauer See) u vsi Quetzin severně od města Plau (*obr. 10*). Právě v místním názvu Quetzin nacházejí desiderát jména „Cuscin“ (*Bleile – Lübke 2000*). Na ostrovní hradiště vedl most, jehož zbytky zůstaly v mělkém jezeře. Byl dlouhý 86 m, široký 5–8 m a překonával hloubku 1,5–2 m. Podle dendrochronologie byly duby nejstarší fáze pokáceny v letech před či po 976 a 993±10, v druhé fázi 1072, 1078, 1117, 1131, 1159, 1175–1182 a 1190 a zánikový horizont je vymezen samotným koncem 12. či počátkem 13. století (*Bleile 2003*,

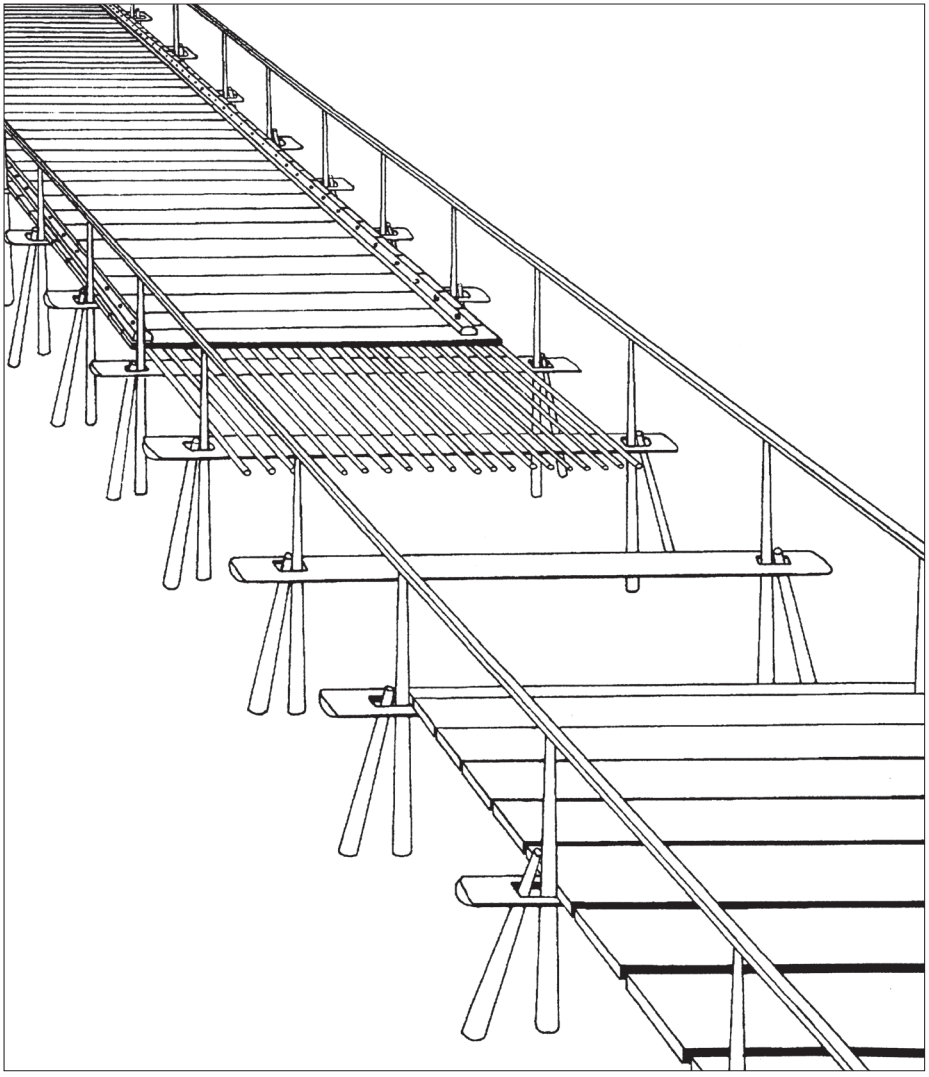

Obr. 8. Rekonstrukce vzhledu mostu u Teterowa (podle *Schuldt 1975*).
Fig. 8. Reconstruction of the form of the Teterow bridge (after *Schuldt 1975*).

80–82, Abb. 1–2), tedy most byl rekonstruován každých dvacet až třicet let. Ponecháme-li stranou německými badateli diskutovanou otázku, zda u mělkých jezer šlo o most nebo o vydřevenou cestu (*ibidem*, 82–83), kdy se kloníme díky reliktům pilotů spíše k prvnímu řešení (i když přes mělkou vodu), tak nás bude zajímat především nápadný hiát mezi nejstarším a mladším úsekem, který však inkriminovaní archeologové dosud uspokojivě nevysvětlili. K určité opatrnosti sice nabádá časové vymezení r. 993 ± 10 let, ale přesto asi nebudeme daleko od pravdy, že destrukce mostu může mít spojitost s již uvedeným tažením Oty III. z r. 995 či s jinou výpravou proti tamějším Slovanům na počátku 11. století.

Samozřejmě těchto pevných přechodů na území polabských Slovanů je daleko více a mnoho z nich nemá ani svůj „historický protějšek" či naopak. Např. k r. 1173 zmíněný most přes Bogutici (Boguticz) u Dargunu v západních Pomořanech (*Niederle 1925*, 434–435, pozn. 1) se identifikovat nepodařilo. Opačný pól tvoří archeologické nálezy mladohradištních mostů u hradiště „Hradec" (Grodisch) u Wiesenau v zamokřené krajině na jih od Frankfurtu nad Odrou (*Geisler – Schulz 1973*), u Rybářského ostrova (Fischerinsel) v Dolenském jezeře při Neubrandenburku (*Gringmuth-Dallmer – Hollnagel 1971*), v Lödigském jezeře u Neuburku poblíž Parchimu (*Keiling 1984*) a přes Havolu u významného hradiště Havolanů v Berlíně-Špandavě (Berlin-Spandau), jehož počátek byl dendrologií stanoven k r. 1107/1108 (*Müller – Müller-Muči Hrsg. 1999*). A mohli bychom uvést mnoho dalších příkladů.

Ze všech uvedených mostů (až na neodhalené z r. 789) se vymyká nedávný objev pilotů v řece Labi u Drážďan, řazených do 11. století (ústní sdělení J. Blažka; jednoslovně jej uvádí *Wilke 2003*, 199). Jako jediný směřuje přes velký vodní tok a nikoliv jen přes stojaté jezero, poklidnou říčku či bažiny. Rovněž piloty jsou značně mohutnější a patrně nepochybíme, když zkonstruování tohoto mostu budeme dávat do souvislosti s významným hradem v Míšni, tzn. že jeho stavitelem byl asi člověk z říše, i když se při stavbě vcelku jistě angažovali i okolní Slované.

Podívejme se nyní do prostředí raně středověkého Polska, kde jsou však písemné zprávy o mostech o něco mladší i skromnější. Nejstarší nám známá zmínka pochází od merseburského biskupa Dětmara (*Thietmar* VIII. 31 /16/, 528), který takováto zařízení zmiňuje ke konci července 1018, kdy Boleslav Chrabrý táhl na Rus („in Ruscia"). U jakési řeky (asi Bugu) se panovník položil táborem a nechal zkonstruovat mosty přes tento tok („dux ad quendam fluvium veniens ibidem exercitum suimet castra metari pontesque necessarios parare iubet"). Nevíme, jaké byly mosty konstrukce a vzhledem k tomu, že tu šlo o zařízení dočasná, se je stěží archeologům podaří nalézt.

Síť mostů a haťovaných přechodů však v zamokřených krajinách Velkopolska a Pomořan nebyla tak hustá, jak by se z níže uvedených archeologických nálezů mohlo zdát. Koncem šedesátých let 11. století se o tom na vlastní kůži přesvědčil i polský kníže Boleslav II. Štědrý při tažení proti pomořanským pohanům, kdy u nejmenované řeky „non ponte requisito vel vado", tj. „nenašel most ani brod". Při pokusu řeku přeplavat se mnoho z Boleslavových obrněnců utopilo. I přes tyto ztráty

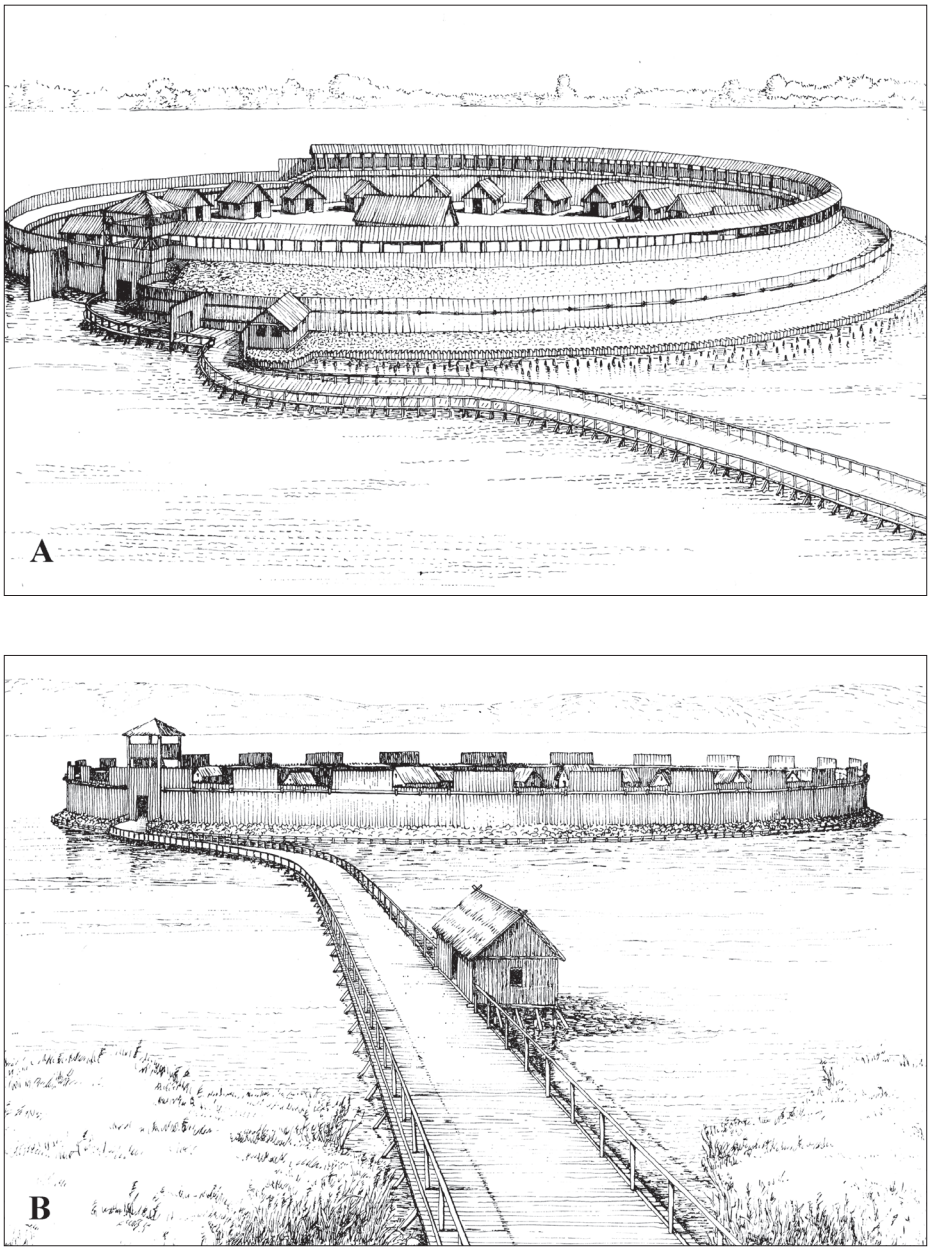

Obr. 9. Ideální rekonstrukce vzhledu raně středověkého hradiště v Behren-Lübchinu v Meklenbursku. **A** starší fáze s mostem a jakousi stavbou (strážnicí?) na bermě hradebního tělesa; **B** mladší fáze s mostem a „strážnicí" u této stavby (podle *Schuldt 1975*).
Fig. 9. Ideal reconstruction of the form of the early medieval fortified site at Behren-Lübchin, Mecklenburg. **A** earlier phase, **B** later phase (after *Schuldt 1975*).

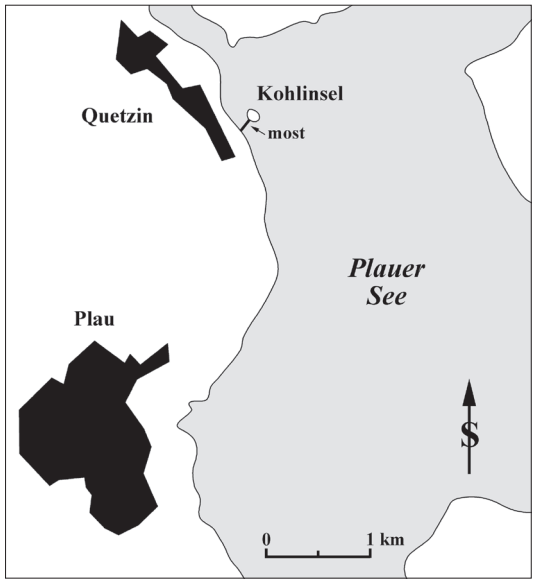

Obr. 10. Situační plán raně středověkého hradiště na Zelném strově (Kohlinsel) v Plauer See u Quetzinu severně od města Plau v západních Pomořanech se znázorněním polohy nalezených reliktů mostu (podle *Bleile 2003*).
Fig. 10. Situation plan of an early medieval fortified site at Kohlins in the Plauer See, western Pomerania, with finds of bridge vestiges plotted on (after *Bleile 2003*).

však nad Pomořany zvítězili. Kronikář končí vyprávění anekdotou, že od té doby polští bojovníci při vojenských výpravách nenosí těžké železné pancíře (*Gall Anonym* I. 25, 52). S obdobnými svízely se setkal r. 1107 kníže Boleslav III. Křivoústý při výpravě proti pomořanskému hradu Kolobřehu („Cholbreg"), kdy nejmenovanou řeku (jde pravděpodobně o Parsętu) přešli jeho bojovníci jen s velkými obtížemi, neboť se v bezpečné vzdálenosti od hradu nenacházel brod ani most. Poplenili podhradí („suburbium") a poté „pontem extractis gladii transierunt portamque civitatis intraverunt", tzn. „s vytasenými meči přeběhli most a vpadli do brány hradu", který dobyli, pomořanský kníže uprchl jinou branou; nakonec Poláci po vyloupení hrad vypálili (*ibidem* II. 28, 95–96). Nebylo to poprvé, kdy tento kníže bojoval na mostě pomořanského hradu. *Gall Anonym* (II. 17, 82–83) upomíná na heroický čin mladého kněžice Boleslava při obléhání Santoku („Zutok"). Kronikář si dokonce zaveršoval: „Nam et pontem invadendo castellanis abstulit, / Et in portam presequendo suos enses intulit", v neveršovaném překladu „pak i na most zaútočil, obránce porazil / a do brány je pronásledoval, se zbraní vtrhl do hradu". V souvislosti s výše uvedeným vyprávěním možno připomenout, že u Kolobřehu na řece Parsętě jsou v diplomatickém materiálu jmenovány v letech 1159 a 1177 dokonce dva mosty, další se nacházel, alespoň podle listiny z r. 1178, u Gdaňska (*Niederle 1925*, 434–435, pozn. 1).

Zatímco u Santoku se takovýto přechod nalézt dosud nepodařilo, tak u Gdaňska odhalen byl, relikty mostu jsou předběžně hlášeny i z Kolobřehu a pod touto

lokalitou při Parsętě byly odkryty další čtyři – Wierzchowo, Parsęcko, Radacz a Wilcze Laski (*Wilke 1999*, 46, 49, Abb. 1). Jiný mířil přes řeku Dziwnu na ostrov s hradištěm u důležitého pomořanského přístavu Wolin (*Bukowski 1982*, 397). Informace o nich jsou však zatím skromné. Poblíž řeky Parsęty se však nacházejí relikty mostu, o němž díky dlouholetému archeologickému výzkumu víme daleko více (*Wilke 1983*; *1985*; *1999*, 49–51; *2003*, 191). Leží nedaleko města Miasto u Bobięcina a vede z břehu severozápadním směrem přes Velké bobięciňské jezero na ostrov s raně středověkým hradištěm (*obr. 11*). Dosahoval délky 160 m a překonával hloubku 5–8 m. Bylo zachyceno pět fází (a oprav) tohoto zařízení, podle dendrochronologie zařazených k letům 1142, 1160, 1166, po 1175 a 1185, kdy byl most z původních 3,5–4 m rozšířen na 5 m; zaniká asi koncem 12. století. Základ stavby tvořil dlouhý svazek pilotů (celkem 147) a měl obdobnou konstrukci, jakou již známe z hlubokého mostu u Fergitz či – jak bude níže zmíněno – u Ostrówa Lednického, takže se jí netřeba zabývat. Zato určité nesnáze přináší synchronizace datování mostu s hradištěm. Doba existence opevnění je totiž archeology vymezována 10.–12. století (*Wilke 1999*, 51), a tak musíme uvažovat buď o jiné možnosti dopravy na ostrov (loďkami apod.), nebo o tom, že se starší fáze mostu nepodařilo zatím nalézt.

Rovněž západní část zamokřeného Velkopolska mezi Vislou a Odrou odhalila archeologům nebývalou podívanou v podobě nálezů zachovaných dřevěných konstrukcí. Mosty směřovaly nejen k hlavnímu centru tamějšího Polska Hnězdnu, ale i k dalším mocným sídlům na jezerech, jako např. k Mogilnu, Krušvici či Hedči a především k Ostrówu Lednickému (*Wilke 1999*, 46, Abb. 1). Na tamější hradiště v Lednickém jezeře vedly dva mosty o celkové délce 610 m (s předmostími 650 m), které archeologové pojmenovali podle směrů od hradiště k dalším hradům. Delší z mostů – tzv. poznaňský – dosahoval distance 440 m, kratší – tzv. hnězdenský – přibližně 170 m, oba překonávaly hloubku cca 6–8 m a byly široké v první fázi 4,1–4,2 m, v dalším horizontu 4,5 m (*obr. 12: A*). Konstrukčně jsou obdobou hlubokého mostu z Fergitz. Jejich základ tvořil svazek pěti dubových pilotů a ty nad hladinou svazovaly podélné a příčné trámy s oky, které tvořily oporu podélně orientovaných podlažnic, na nichž spočívaly až 70 cm široké fošny mostovky. Postranní (opěrné) kůly svazku byly pod podlažnicemi seříznuty, svislý pilot zkrácen až po cca 1 m nad mostovkou, kde byl opěrou pro zábradlí (*obr. 12: B*). Polští badatelé odhadují, že jen k získání materiálu pro kratší hnězdenský most, tj. 360 kůlů, asi 250 podlažnic, 110 trámů a 400 fošen, bylo zapotřebí smýtit 600–650 stromů, to znamená vytěžit 2–2,5 ha lesa. Počítáme-li správně (u poznaňského zhruba násobením koeficientem 2,4), tak v případě obou mostů by bylo zapotřebí porazit 2040–2210 stromů, resp. vymýtit plochu 6,8–8,5 ha hvozdu!

Pomocí dendrologie bylo zjištěno, že oba mosty počaly být vztyčovány někdy po zimě 963/964 a dále se podařilo vyčlenit i několik fází větších přestaveb a oprav, pro kratší hnězdenský most v letech 980, 1000, 1015 a 1032, resp. pro delší poznaňský 981, 1007–1008 nebo 1015–1018 a 1033. Tato čísla jasně ukazují náročnost údržby takovýchto děl, tj. že musely být renovovány každých 20–30 let! Zánikový horizont obou mostů je spojován s válečným vpádem českého knížete

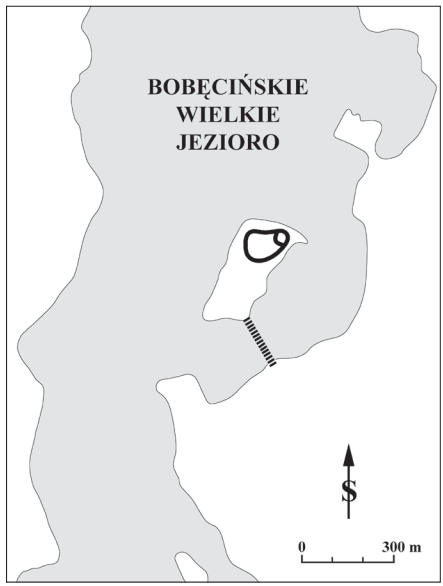

Obr. 11. Situační plán raně středověkého hradiště s mostem ve Velkém bobęciňském jezeře nedaleko města Miasto v Pomořanech (podle *Bukowski 1982*).
Fig. 11. Early medieval fortified site with a bridge in the Wiełke bobęcińskie jezioro (Great Bobęciń lake) by the town of Miasto, Pomerania (after *Bukowski 1982*).

Břetislava I. v r. 1039. Po zničení již nebyly obnoveny, pouze předmostí hnězdenského mostu bylo využíváno až do konce 12. století jako přístavu pro lodě (*Kola – Wilke 2000*; *Kurnatowska ed. 2000*; *Wilke 2003*, 191–195, ryc. 4–5; výtah referátu M. Łastowieckého a D. Banaszaka o lednických mostech, předneseného v Mikulčicích roku 2001, viz *Górecki – Kurnatowska – Poláček 2002*, 514).

Navštivme nyní Kyjevskou Rus. Slovanští i ruští obchodníci zcela jistě viděli zvláštní „pontonový [lodní] most k jednomu z obou břehů" řeky Volhy v Itilu, na nějž upomíná v sedmnácté kapitole svého geografického spisu arabský učenec Abu l-Hasan al-Mas'údí (citováno dle překladu *Hrbek 1983*, 153). Znalost takové dovednosti zmiňuje Povesť vremennych let k r. 1014 (*Povesť* a. a. 6522, 129), kdy měl vládce Kyjevské Rusi kníže Vladimír I. před válkou se svým synem Jaroslavem nařídit „trebitě puť i mostitě mosť" („spravujte cestu a stavte most"). Vladimír Monomach dokonce r. 1115 přemostil široký Dněpr, jak se dovídáme z pokračování „Povesti" zachované např. v rukopise ze Suzdalu (*Povesť* a. a. 6623, 290): „V tom že ljat[u] Volodimir ustroji mosť čeres Dnipr" („v témže roce zbudoval Vladimír most přes Dněpr"). Týž panovník měl zhotovit i dřevěný přechod přes Volchov u Velkého Novgorodu (*Kostrzewski 1965*). Ze starobylého svodu zákonů „Pravda russkaja" dokonce víme, že most stavěli a starali se o něj specialisté – „mostniki". V zákoníku se mj. uvádí, že mostníkovi za stavbu či opravu mostu jsou povinni „hradčané" („gorodně", tzn. obyvatelé hradů) zaplatit v peněžích,

poskytnout znevolněné lidi („otroky“) a dát další potřeby k živobytí i opravě mostu (*Roman 1967*; *Mavrodin – Orlov 1975*).[12]

O konkordanci zmíněných údajů písemných pramenů s archeologickými odkryvy se pokusit nemůžeme, neboť o situaci ohledně výzkumu těchto přechodů na Ukrajině a v Rusku (i v Bělorusku aj.) jsme informováni nedostatečně.[13] Na základě starších informací z tohoto území máme povědomost jen o nálezech reliktů mostu asi z 11. století u Staré Ladogy (velmi stručně *Ravdonikaz 1951*; *Kirpičnikov 1979*), což není mnoho a zcela jistě to neodpovídá stavu výzkumů.

Raně středověké mosty v Českých zemích

Starobylé dřevěné mostní stavby zmiňují písemné prameny i na našem území. Již jsme uvedli diskutovaný případ Kristiánův a ponechme také stranou poetou tř. Dalimilem zmíněný „most vzvoditý“ u mytického Děvína (*Dalimil*, kap. 16, I, 237) či dokonce padací most („káza most spustiti“) na Libici při vraždění Vršovců r. 1108 (*ibidem*, kap. 57, II, 59) jako údaje nehistorické, což není nutné podrobně prokazovat.

První popis takovéto stavby z Čech nacházíme v líčení cesty do naší země asi r. 966 již zmíněného Ibrahima ibn Jakuba, který připomíná, že od pustiny začínající po 25 mílích od řeky Muldy, resp. „od jejího počátku až do jejího konce 40 mil horami a neschůdnými cestami. A od ní k mostu ze dřeva nad močálem je asi 2 míle [počítaje] od konce pustiny … [text chybí] a přichází se do města Brágha [= Prahy]“ (*Ibrahim*, 414; k této osobě např. *Třeštík 1992*; *2000*). Most byl vcelku jistě sjízdný vozy, asi v bažinaté části tvořený hatěmi, čemuž odpovídá starobylý český termín „mostiště“.

Takovéto zařízení přes bažiny u Ohře, ležící poblíž oherského Radvanského brodu, je uváděno jako součást Velichovského újezdu, který měl klášteru v Doksanech darovat kníže Vladislav II. již při jeho založení, tj. po r. 1144. Údaj je sice znám až z interpolace v konfirmační listině Přemysla Otakara II. z r. 1226 (Vladislavova listina měla podle arengy shořet), ovšem stěží této informaci nevěřit: „… nam Welichov a vado Radowani usque ad pontem paludum, quod Moztissche dicitur, …“, tj. „[újezd] Velichov od Radvanského brodu až po most nad močály, který se nazývá Mostiště“ (*CDB II*, č. 286, s. 283; zdařilejší vydání viz *Pražák 1955*, 196). Ve sporné listině knížete Bedřicha pro Johanity, hlásící se k r. 1183, fakticky sepsané až ve 13. století, se při vymezení pozemků u vsi Hrobeníky poblíž Hlubčic ve Slezsku uvádí, že sahají „usque ad pontem virgis factum, qui dicitur Bezstreiowa hat“, tzn. „až k mostu zhotovenému

[12] Celé znění několika redakcí „Ruské pravdy“, jejich filiaci i výklad viz v elektronické podobě na adrese http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/RP/index.html. Odtud i čerpáme. V § 91 „Prostrannoj russkoj pravdy“ se píše (přepis azbuky do latinky): „A sě mostniku ouroci: pomostivše mosť, vzjati ot 10 lokoť po nogatě; a že počiniť mosta vetchago, to koliko gorodně počiniť, to vzjati jemu po kuně ot gorodně; a mostniku samomu jechati so otrokom na dvu konju, 4 lukna ovsa na nědělju, a jesť, čto možeť.“ V tzv. „Kratkoj russkoj pravdě“ se v § 43 obdobně uvádí: „A sě ourok mostnikov: ašče pomostivše mosť, vzjati ot děla nogata, a ot gorodnici nogata; ašče že bouděť vetchago mosta podtvěrditi několiko dosk, ili 3, ili 4, ili 5, to toje že.“

[13] Je mizérií dnešní doby, že v našich knihovnách chybí i nejzákladnější východoevropská odborná literatura, sborníky a časopisy, vytištěné po roce 1989.

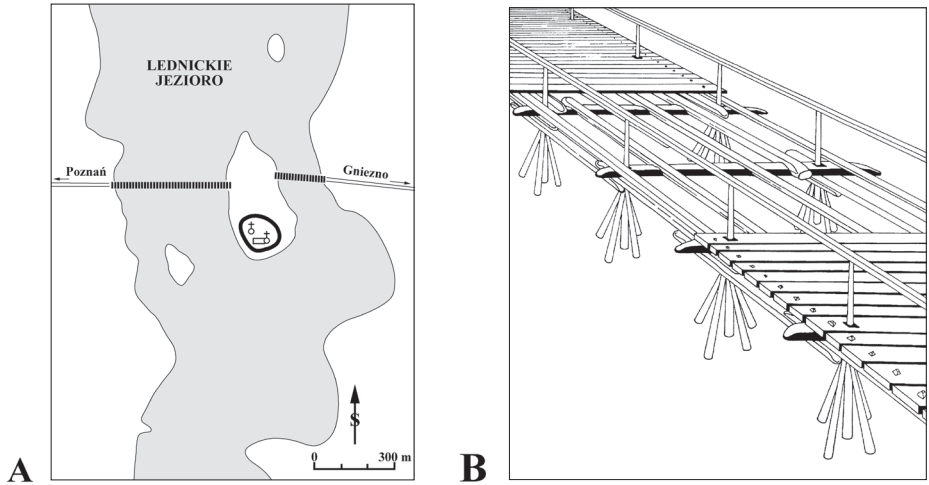

Obr. 12. Raně středověké hradiště na Ostrówě Lednickém v Lednickém jezeře ve Velkopolsku. **A** situační plán s vyznačeným hradištěm s kostely a s tzv. hnězdenským a poznaňským mostem (podle *Bukowski 1982*); **B** rekonstrukce vzhledu tzv. poznaňského mostu (podle *Wilke 2003*).
Fig. 12. Early medieval fortified site at the Ostrów Lednicki, Wielkopolska (Greater Poland). **A** site plan with churches and with the so-called Gniezno and Poznań bridge (after *Bukowski 1982*); **B** reconstruction of the form of the so-called Poznań bridge (after *Wilke 2003*).

z proutí, který se nazývá Bezstrejova hať" (*CDB I*, č. 402, s. 420; na toto místo upozorňuje i *Niederle 1925*, 433, pozn. 2). Údajná listina krále Vladislava II. z r. 1167 pro premonstrátské kanovníky v Litomyšli, sepsaná však až na konci 12. století, zmiňuje, že pozemky kanonie sahají od vsí Křekovic a Říkovic „cum flumine, quod vocatur Dezna et Lubna usque ad pontem, qui est in longis pratis", tj. „k řekám, které se nazývají Desná a Lubná až k mostu, jenž je na dlouhých [širých] loukách" (*CDB I*, č. 399, s. 414). Šlo zcela jistě o haťový most a těžko uvažovat o více těchto zařízeních, jak myslí *V. Martínek* (*2001*, 150), neboť v písemnosti je „pons" uveden jen v singuláru.

Otázkou je, kam do Čech shora uvedený Ibrahimův most lokalizovat. Předpoklad starší generace badatelů, že by mohlo jít o most přes Komořanské jezero, snad již definitivně vyvrátil *J. Klápště* (*1985*). Ten na podkladě dobré znalosti topografie Mostecka vyslovil logický názor, že uvedené jezero šlo vcelku pohodlně obejít a mostu tu nebylo třeba. A nutno také dodat, že tzv. mostecká cesta, spojující Hněvín Most s Freiberkem, která byla hlavním argumentem zastánců této lokalizace, tehdy patrně ještě neexistovala (můžeme ji předpokládat teprve od 2. pol. 12. století, viz *Černá – Velímský 1990*; *1993*).[14]

[14] Totéž mnozí badatelé předpokládají i u tzv. osecké cesty, tzn., že její počátky náleží až kamsi na přelom raného a vrcholného středověku (např. *Černá – Velímský 1990*; *1993*). Zde je ovšem situace komplikovanější, neboť z místa, kde dnes stojí hrad Rýzmburk, pochází i nálezy středohradištní keramiky, indikující patrně jakési výšinné sídliště ve strategické poloze. Tedy cesta přes Krušné hory tudy mohla procházet i před diskutovaným 10. stol., ovšem jistoty tu není (*Kotyza – Tomas 1993*, 379).

Zcela lze také odmítnout nedávno proslovenou hypotézu *J. Čihákové* a *J. Zavřela* (*1996*, 69; *1997*, 100), že je tento most nutno hledat u bývalé cca 30 m dlouhé bažiny, situované u Malostranského potoka jižně od Pražského hradu při cestě dnešním Úvozem, za níž se nacházelo opevnění malostranského suburbia. Proti tomuto předpokladu totiž hovoří samotný Ibrahimův text, neboť most ležel za „40 mil širokými horami", vcelku jistě Krušnými horami, ale i další skutečnost. Víme, že opis Ibrahimovy relace učinil v 11. století ibersko-arabský zeměpisec al-Bakrí (zemřel 1070), který jej zařadil do svých „Knih království a cest". Toto dílo se nedochovalo v archetypu, ale jen ve třech opisech, z nich nejstarší (rukopis Laleli) pochází z r. 1337, další z r. 1447 a poslední je novodobou kopií. Ani v jednom z těchto přepisů se nenachází celé znění Ibrahimova itineráře (viz se starší literaturou *Klápště 1985*, 502–503), což platí i pro inkriminovanou pasáž, kde mezi textem o mostu a příchodu do Prahy zřetelně chybí další část, zajisté obsahující i následující místo odpočinku (asi Žatec, jistoty tu však není). Nelze sice zcela vyloučit, že i malostranské suburbium mělo bránu s mostem přes mokřad (*Čiháková – Zavřel 1997*, 100), tedy obdobně jako u shora dokladovaných slovanských opevnění, ale lokalizovat Ibrahimův most do prostoru pražského podhradí je nemožné.

Rovněž je nutno korigovat i před desetiletím vyslovenou hypotézu autora těchto řádků s J. Tomasem (*Kotyza – Tomas 1993*, 380–381; *1995*, 29–30), že by tu mělo jít o mostní stavbu u Budyně nad Ohří. Ibrahim šel asi obvyklou tzv. „srbskou cestou" přes Nakléřovský průsmyk, tehdy špatně udržovanou (tak lze chápat jeho slova o cestě „horami a neschůdnými cestami"), a jistě – vzhledem ke svému „diplomaticko-obchodnímu" poslání – postupoval běžnou trasou na Žatec a poté ku Praze, tedy směrem, kudy putovaly i obchodní karavany. Stěží cestoval po postranní a málo známé stezce k Budyni. Jím zmiňovaný most přes bažiny a snad i řeku Ohři, která mu s okolním zamokřeným územím porostlým bujnou vegetací patrně splývala v jeden celek, mohl stát u Žatce, tehdy snad nejvýznamnějšího českého hradu po Praze (nejnověji k významu Žatce *Čech 2004*). Zde je ovšem problém v tom, že Žatec leží od pohraničního hvozdu ve větší vzdálenosti, než jsou dvě arabské míle.

Těžko tento most lokalizovat i kamsi do prostoru Hněvína Mostu, výslovně uváděného svým „mluvícím" jménem až kronikářem Kosmou k r. 1040 („ad pontem Gnevin iuxta fluvium Belinam", *Kosmas* II. 11, 97; k tomu i *Tomas 1999*, 277–278), resp. asi jihovýchodně odtud k Srpinským bažinám (někam tam jej nepřesvědčivě klade *Martínek 2001*, 150). Z archeologických zjištění totiž víme, že Podkrušnohoří nebylo neosídleným či málo osídleným územím, právě naopak (viz *Klápště 1988*; *1994*), takže do Ibrahimových čtyřiceti mil „hor a neschůdných cest" (příp. pusté krajiny) tuto oblast můžeme těžko zařadit. Hněvín Most je opět vzdálenější od východu z hvozdu pod Nakléřovským průsmykem více než dvě míle.

Jinou možností, ale méně pravděpodobnou, by mohlo být, že Ibrahim ibn Jakub vstoupil do Čech „starobylou českou cestou" („antiqua semita Bohemica"), z české strany později nazývanou jako „cesta kralupská" od Saské Kamenice (Chemnitz), kterou upomíná při líčení událostí r. 892 saský kronikář a biskup Dětmar z Merseburku (*Thietmar* I. 4, 7; srv. i *Kotyza – Tomas 1993*, 379–380). Tomu by

mohl odpovídat i Ibrahimem uvedený čtyřicetimílový rozsah horského hvozdu. Pak by ovšem připadal v úvahu prostor hradiště v Hradci u Kadaně či již uvažovaného Žatce. Zde se ovšem pohybujeme v začarovaném kruhu, neboť směr Ibrahimova putování za Krušnými horami je určen salinami na Sále a pevností „Búr. džín" na řece „M.l.dáwá" (= Muldě), což je vykládáno jako dnešní Wurzen či Nerchau. Odtud vede přímější cesta na Nakléřov a nikoliv na Saskou Kamenici (to by byla značná zacházka). I kdybychom přijali v případě lokalizací k Hněvínu Mostu či k Žatci určitou vzdálenostní korekci číselných údajů arabského vyslance, lze řešení považovat pouze za spekulaci. Za nejdůležitější považujeme ovšem skutečnost, že most, který stál jistě v severozápadních Čechách kdesi pod Nakléřovským průsmykem, existoval v 10. století na našem území.

Do roku 1200 podle písemných svědectví jsou na našem území doloženy i další mosty (řadu z nich uvádí i *Choc 1967*, 337–339). Když na podzim 1110 vtrhl do Čech polský panovník Boleslav III., tak při ústupu rozbil tábor „iuxta pontes Kriuci", tzn. „u mostů zvaných Křivci" (*Kosmas* III. 35, 207). Tato vodní díla měla vést přes ramena řeky Cidliny u Skřivan nad Novým Bydžovem. *P. Choc* (*1967*, 500, pozn. 63) elegantně vyvrátil názor *J. V. Šimáka* (*1930*, 123), že byly tyto mosty údajně tři, neboť dnešní situaci lze stěží srovnávat s raně středověkou (mohlo jich být – paradoxně – i více). Při líčení téže války z opačné strany hranic kronikářem *Gallem Anonymem* (III. 21, 146) je zmíněno, že Boleslav III. nechal kdesi poblíž Labe pro přechod vojska zbudovat haťový přechod přes bažiny.

O mistrné práci českých tesařů a zvládnutí mostního umění snad nejlépe vypovídá kronikář Vincencius při popisu účasti českých vojsk při obléhání Milána císařem Friedrichem Barbarossou r. 1158. Patrně se podíleli již na vystavění „ponte super Attasim flumen nauibus facto ultra Ueronam", tj. „na lodním [= pontonovém] mostu přes řeku Addige u Verony" (*Vincencius* a. a. 1158, 429) a další dřevěné mosty přes Addu u Milána, stržené Milánskými, opravili (*ibidem*, 432; viz též *Výpisky* mylně a. a. 1159, 275; zprávy o obnově mostů u Milána uvádí např. i *Otto Friesingensis* II. 32, 206; *Chron. Coloniensis* a. a. 1158, 97–98).

Dá se předpokládat, že stejně jako na Rusi mosty budovali i opravovali specialisté, i když je pro naše prostředí doloženy nemáme. V tzv. zakládací listině vyšehradské kapituly z r. 1088, fakticky sepsané však před polovinou 12. století, se jedenkráte mihnou služebníci se záhadným označením „ministeriales aquarii" (*CDB I*, č. 387, s. 375; viz i konfirmaci Přemysla Otakara I. z r. 1222 – *CDB II*, č. 229, s. 216). Sídlili ve vsi Voděrady („Woderadeh") na Mladoboleslavsku a jeden z nich se jmenoval „Sbima", tedy asi Zbyněk. A. Profous (*Profous – Svoboda 1957*, 591) v nich viděl klášterní služebníky, zabývající se rybolovem i vodními pracemi a spojoval s nimi i pojmenování Voděrad s téměř anekdotickým výkladem: „ves lidí, kteří mají rádi vodu nebo zálibu ve vodě". Sídlo leží vskutku u vodního toku, na potoce Vlkava a není bez zajímavosti, že nedaleko od něj protéká Labe. Těchto Voděrad v celých Čechách napočítal zmíněný toponomastik dalších devět, zprávy o nich jsou vesměs až z 13. a 14. století a u žádného z nich nejsou uvedeni obdobní specialisté (*ibidem*, 590–591). Společně s *J. Klápštěm* (*2005*, 304) se můžeme domnívat, že „ministeriales aquarii", neuměle překládaní jako vodaři

či vodáci, nejen milovali vodu a dohlíželi na ni, ale starali se i o stavbu a údržbu vodních děl, možná budovali hráze, dohlíželi na mlýny či – méně pravděpodobně – stavěli i pečovali o mosty. Tedy obdobně jako od 14. století přísežní mlynáři o jezy, Karlův most aj. (*Brázdil a kol. 2005*, 144–145, pozn. 52) a není bez zajímavosti, že se těmto mlynářům někdy lidově říkalo vodičkové. Uspokojivou odpověď na prvotní otázku jsme však nezískali.

Zato o povinnosti starat se o mosty a k tomu použít i na nich vybírané poplatky, víme více. Řadu udržovacích prací na mostech (stejně jako na hradech) měly za povinnost vykonávat ze svých prostředků řádové instituce, kláštery a kapituly, které se tomu úpěnlivě bránily. Tak břevnovský klášter si údajně od svého počátku r. 993 vymínil, aby jeho poddaným „non ad eos pertineat oppida [původně asi civitates] edificare, non pontes renovare", tj. „nepřísluší stavět hrady, obnovovat mosty" (*CDB I*, č. 375, s. 349). Listina je sice falsem z doby kolem poloviny 13. století, ovšem v ní je obsaženo upravené znění původního Boleslavova aktu, jak prokázal *J. Pražák* (*1993*). Bylo by sice lákavé zároveň toto osvobození považovat i za první nepřímou zmínku o pražském mostě 10. století, ale skutečnost je jiná. Imunitní ustanovení obsažené v druhé části dispozice totiž podle Pražákova zjištění (*ibidem*, 19–21) je příliš časné a navíc souvisí s koroborací písemnosti, která k původnímu – dnes nezachovanému – aktu byla připsána někdy v poslední třetině 12. či počátkem 13. století.[15] Zmíněné imunitní ustanovení se v doslovném znění objevuje i v další břevnovské spurii z poloviny 13. století, údajně vydané r. 1045 knížetem Břetislavem I., kde se také píše, že klášter získal mj. Rajhrad („Raygrad") a „theloneo ibidem in ponte", tj. „tamtéž clo na mostě" (*CDB I*, č. 379, s. 354). Mýto v Rajhradu uvádí i další domnělá břevnovská Břetislavova listina z r. 1048 (opět falsum z cca r. 1250) a dále připomíná, že klášterní pozemky sahají „usque ad pontem ville proxime Vzose", tzn. „až k mostu při vsi Vzose" (*CDB I*, č. 381, s. 357), což je zkomolené jméno dnes asi zaniklé vsi kdesi u Rajhradu na říčce Cezavě.

Oproštěni mj. od povinnosti stavby či opravy mostů „v Čechách či na Moravě" („in Boemia sive in Moravia") byli údajně i poddaní staroboleslavské kapituly od jejího založení r. 1046, což je obsaženo ve falsu z 12. století. Tehdy prý měla kapitula dostat do vínku „in flumine vero, quod dicitur Dyga, de omnibus pontibus decimum tributum", tzn. „také na řece, která se jmenuje Dyje, desetinu z mýta ze všech mostů" (*CDB I*, č. 382, s. 362). Podle sporné listiny, sepsané ve 12. sto-

[15] Lze tu však vznést určitou námitku k počátkům imunit. V textu A tzv. zakládací listiny kapituly litoměřické z r. 1057 či 1058 se nachází ustanovení, že čeleď kapituly „ab omnibus terrenis negociis libera existeret" (*CDB I*, č. 55 /A/, s. 56). Toto spojení bývá vykládáno buď jako osvobození čeledi (řemeslníků) od zemědělských prací (Kotyza – Tomas in: *Kotyza – Smetana – Tomáš 1997*, 96, 102, pozn. 148), nebo nezatížení poddaných, vlastnících původně svobodnou půdu, žádnými dávkami jako desátky, tributem atd. (*Bolina 2005*, 839–840), či uvolnění ze všech zemských břemen (naposledy např. *Žemlička 2002*, 205, 682–683, pozn. 19). Ani jeden z těchto výkladů nelze zcela zavrhnout a autor této statě se počíná klonit k poslední variantě, tedy zemským břemenům, tj. asi osvobození od oprav cest, hradů, možná mostů, přesek, příp. od vojenské hotovosti apod. Nevadí ani, že se věta nachází v arenze (obvykle stojí na konci dispozice), neboť písemnost není listinou, ale pamětním záznamem (aktem). Ať je to jakkoliv, tak v každém případě je „terrena negocia libera" imunitou!

letí, hlásící se však k roku 1073, prý klášter sv. Vavřince v Opatovicích obdržel při svém zřízení knížetem Vratislavem II. podíl na poplatcích z mostů („de ponte“) na Moravě v místech „Napraulouе“, „Znoimi“ a „in Olzaua“, tedy v Pravlově u Hustopečí, Znojmě a v Olšavě (*CDB I*, č. 386, s. 370). Imunitní ustanovení mj. o osvobození od oprav mostů („preter pontes reformandos“) měla tato instituce zaručena někdy od druhé poloviny 12. století, jak alespoň vyplývá z konfirmace Přemysla Otakara I. z roku 1229 (*CDB II*, č. 324, s. 328).

Také klášter sv. Štěpána v Hradišti u Olomouce byl již při svém založení moravským knížetem Otou a jeho manželkou Eufémií v r. 1078 obvěněn podílem na výnosu „de ponte Bratislauie civitatis“, tedy „z mostů u hradu Břeclavi“ (*CDB I*, č. 79, s. 84). Roku 1160 si vymínil, že novousedlíci u Nakla místo služeb budou odvádět peněžní daně a desátky („tributum et decimas“), ovšem „ceteris vero ad imperium ducis bella exercentibus sive urbem aut pontem parantibus seu qualibet necessitate laborantibus, quod prefati cenobii pater iusserit, faciant“, tj. „ostatní [= starousedlíci] bojují na rozkaz knížete ve válce, nebo stavějí hrad či most anebo pracují v jakékoliv nutné potřebě, co by jim opat přikázal“ (*CDB I*, č. 208, s. 195; mladší dodatek k č. 79, s. 83 a č. 110, s. 111), tedy jim zůstala starší povinnost, od kdy však, těžko říci. Falsum složené kladrubským řeholníkem na počátku 14. století, datované k r. 1197, uvádí, že kníže Vladislav Jindřich prý zbavil povinnosti „omnes hereditates prefate ecclesie et pauperes a laboribus castrorum seu fossatorum vel poncium et prezeka“, tj. „všechny sedláky řečeného kostela a chudé pracovat na stavbě hradů či příkopů nebo mostů a přesek“ (*CDB II*, č. 348, s. 356).

Na závěr těchto imunit si řekněme, že v případě Juditina kamenného mostu v Praze údržbu prováděli od r. 1253 Křížovníci s červenou hvězdou (*CDB IV. 1*, č. 266, s. 455). Předtím to snad byli Johanité, jejichž komenda byla umístěna na malostranském břehu poblíž mostu. Mohlo by to naznačovat i ustanovení v listině moravského markraběte Jindřicha Vladislava z r. 1213, kdy si Johanité vymínili osvobození od oprav hradů a mostů (*CDB II*, č. 109, s. 103), což se dá vykládat i tak, aby nebyli zatěžováni dalšími břemeny, když jedno velké již mají – Juditin most; jistoty tu však není. Obdobně se proti opravám mostů (asi včetně pražského) bránil i klášter sv. Jiří na Pražském hradě někdy ve 20. letech 13. století (myslí se na rok 1227), o čemž máme ale povědomost až z fals složených po r. 1250 (*CDB II*, č. 378 /I/, s. 420; č. 379 /II/, s. 424). Kdo však opatroval jeho dřevěného předchůdce, se nám rozborem diplomatického materiálu zjistit nepodařilo.

O více než sto let dříve, než byl vůbec první most na našem území zmíněn písemnými prameny, stály tři takovéto stavby u velkomoravského hradiště v Mikulčicích a těchto přechodů zde můžeme předpokládat i více (*obr. 13: A–C*). Jejich relikty odhalil dlouhodobý archeologický výzkum a nejdůležitější z nich byl odkryt v r. 1967 v bývalém korytě řeky Moravy v poloze Na Štěpnici. Tyto významné nálezy společně s dalšími ze zaniklého řečiště jsou teprve v současnosti zpracovávány kolektivem soustředěným kolem L. Poláčka, i když relikty ze „Štěpnice“ poprvé stručně zmínil již při rekapitulaci archeologického výzkumu za rok 1967 *Z. Klanica* (*1968*) a poté – ještě skromněji – v populárně laděné práci *J. Poulík* (*1975*, 132–134). Skoupé údaje o dalších dvou mostech najdeme v Klanicových

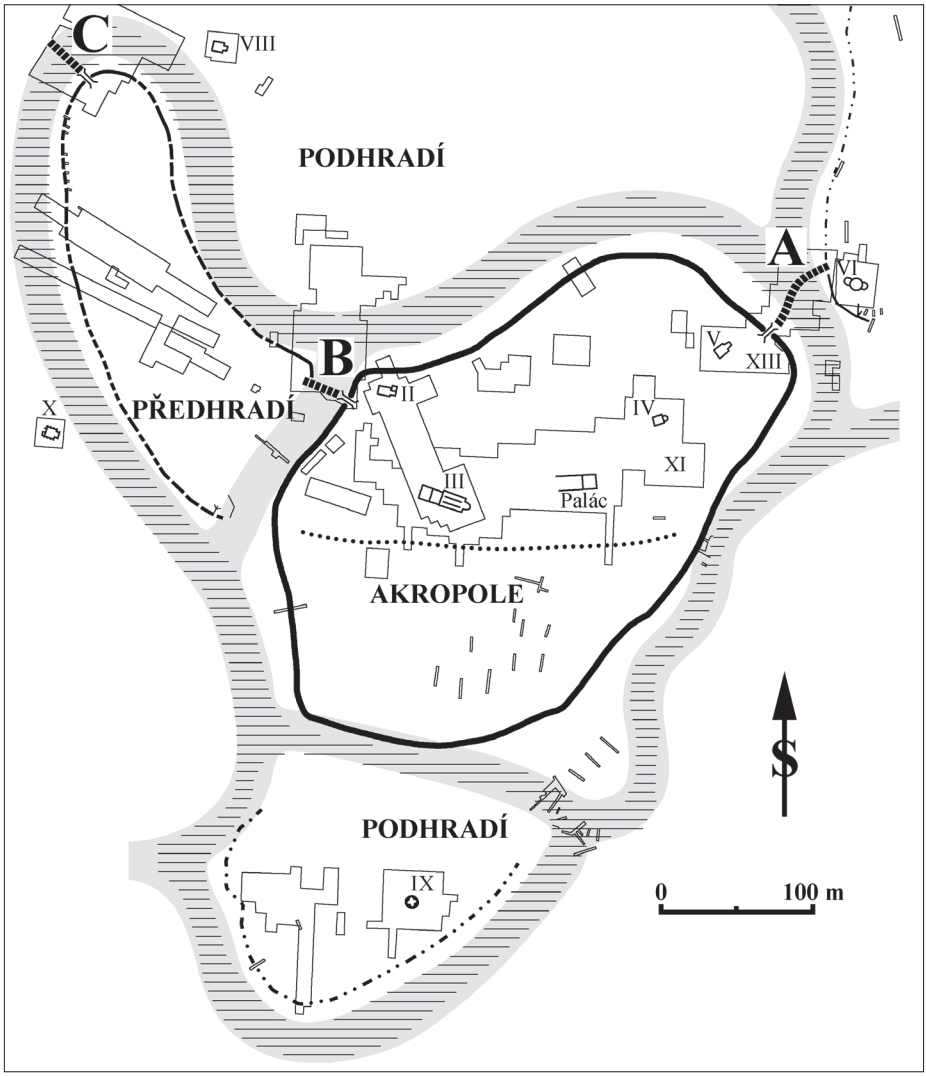

Obr. 13. Celkový plán raně středověkého hradiště u Mikulčic na jižní Moravě s vyznačeným průběhem opevnění, nálezy kostelů, paláce aj. staveb, mostů a archeologických sond. Šedě bývalý vodní příkop, šedě s vodorovnými čarami bývalé koryto řeky Moravy. **A** most vedoucí přes řečiště ze severovýchodní brány opevnění akropole; **B** most přes příkop mezi akropolí a předhradím; **C** most „Na Štěpnici" směřující přes říční koryto ze severozápadní brány předhradí (podle *Poláček 2000*).

Fig. 13. General plan of an early medieval fortified site of Mikulčice, southern Moravia. Grey: the defunct wet moat, grey with horizontal lines: one-time bed of the Morava river. **A** bridge, crossing the riverbed from the northeastern fortification gate of the acropolis ramparts; **B** bridge over the moat between the acropolis and bailey; **C** the "Na Štěpnici" bridge, crossing the riverbed from the northwestern bailey gate (after *Poláček 2000*).

zprávách o výzkumech z let 1973–1975 a 1984 (souhrnně viz *Poláček 1996*; *Poláček – Marek 1995*). Daleko cennější předběžné informace o nich přinesl v průvodci po této lokalitě již uvedený *L. Poláček* (*2000*, 2–3, 14–15, 21–22, 27).

Začněme jejich popis od akropole hradiště. Z tamější severovýchodní brány opevnění vycházel dvakráte prohnutý, cca 60 m dlouhý most (odhalen v r. 1984), který nejprve zamířil na sever a poté se stáčel na východ a po překlenutí koryta Moravy navázal na dlážděnou cestu u VI. kostela (*obr. 13: A*). Druhý most (objeven v letech 1973–1975) spojoval západní část akropole s předhradím, vedl z brány západním směrem přes vodní příkop a jeho distance byla přibližně 38 m (*obr. 13: B*).

Nejlépe však dosud známe most třetí (konstrukci viz *Poláček 2000*, 27, obr. 2–3; dle něj *Wilke 2003*, 195–197, ryc. 6–7). Počínal u brány v poloze Na Štěpnici a mířil zhruba severozápadním směrem na opačný břeh (*obr. 13: C*). Byl dlouhý cca 40–50 m a překlenoval hloubku více než 3–4 m. Základ konstrukce tvořila řada pilířů. Každý z nich se skládal z krajních nosných, svisle zaberaněných, mocných pilotů, umístěných proti sobě, které proti a po proudu rozpíral opěrák, čímž byl vyrovnáván tlak vody. Mezi dva nosníky vzdálené asi 4–5 m byly zatlučeny další dva obdobně silné kůly a na toto soukolí položen trám (asi na čepy), který celou konstrukci pilíře svázal. Jednotlivé pilíře byly od sebe vzdáleny cca 4 m. Na pilířích již ležely podélné podlažnice, na nichž byla přichycena mostovka z příčně položených fošen. Nad tím vším se klenulo zábradlí, jehož opěry tvořily úzké kůly, spočívající na trámech pilířů a stabilizované šikmým opěrákem.

Mezi druhým a třetím pilířem (počítáno od brány) byly odhaleny ještě další dvě řady kůlů – jedna přiléhala k druhému pilíři, další byla přibližně v polovině vzdálenosti mezi pilíři. To vedlo J. Pošmourného k zcela nevěrohodné rekonstrukci a na pilíři zesíleném místě situoval jakousi věžovou průjezdní bránu (viz *Poulík 1985*, Tab. 81), nemající nikde analogie. L. Poláček, opírající se o výsledky dendrologů a o vyhodnocení terénních situací, správně tuto situaci interpretuje jako přestavby, resp. opravy mostu, neboť místo leželo v nejsilnějším proudu řeky a pilíře byly častěji poškozovány (ústní informace). To zřetelně vyplývá i z tímto badatelem publikované rekonstrukce (*Poláček 2000*, 27, obr. 3; převzal ji *Wilke 2003*, 196, ryc. 7), kde jeden z inkriminovaných pilířů je podepřen dalšími dvěmi řadami nosníků a dokonce třemi opěráky a stejný zásah sledujeme i ob pilíř dále (*obr. 14*).

Klíčové informace k datování mostů očekáváme od dendrologů. Ti sice de facto ukončili již v r. 1999 analýzu vzorků dřev z archeologických výzkumů v Mikulčicích (*Dvorská 2000*, LV), dosud však celkově publikovány nejsou. Podle ústního sdělení L. Poláčka dendrologové datují počátek stavby mostu „Na Štěpnici" do doby po r. 828, poté prošel několika přestavbami a zaniká někdy v 80. letech 9. století. Je to značně překvapivé zjištění, neboť hradiště, pokud je známo, přežívalo i nadále do 10. století (např. *Poláček 1996*). Více o tom zatím říci nemůžeme a nutno tu vyčkat na celkové zpracování.

Je to bohužel jediný archeologický nález takovéhoto dřevěného přechodu v České republice, i když u řady velkomoravských hradišť jej dle jejich polohy

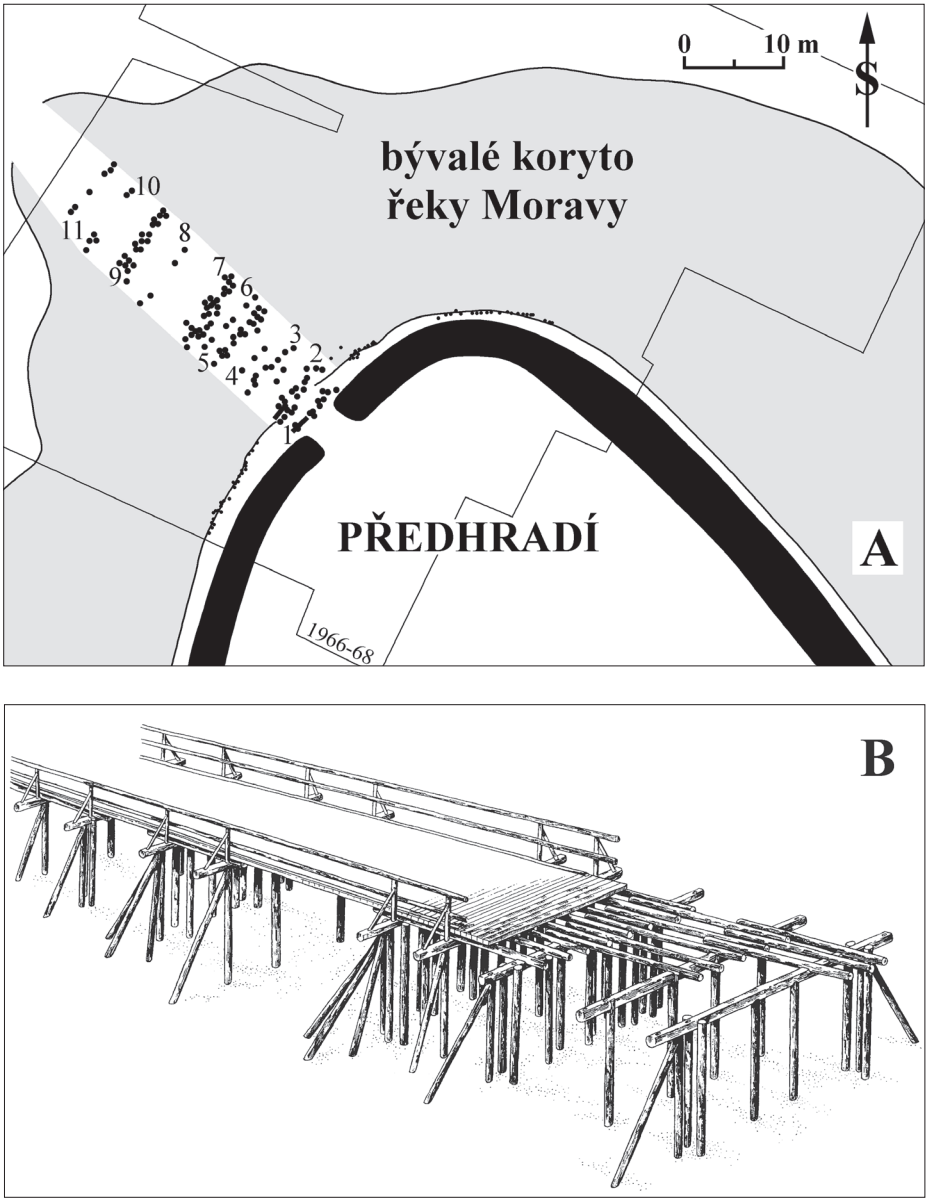

Obr. 14. Mikulčice – most v poloze „Na Štěpnici". **A** terénní situace; **B** rekonstrukce vzhledu mostu (podle *Poláček 2000*; číslování pilířů dle *Wilke 2003*).
Fig. 14. Mikulčice, a bridge at the „Na Štěpnici" spot. **A** field situation; **B** reconstruction of the bridge form (after *Poláček 2000*; pillar numbers after *Wilke 2003*).

musíme předpokládat. O mostu např. uvažoval *B. Dostál* (*1984*) a po něm *J. Macháček* (*2005*, 104) u hradiště na Pohansku u Břeclavi, vedoucí z východní brány přes dnes již neexistující rameno řeky Dyje. Stejně tak jej i z komunikačních důvodů tušíme i u jednoho z nejdůležitějších velkomoravských center, a to Starého Města-Uherského Hradiště, kde se akropole nacházela na Ostrově sv. Jiří, který obtékala řeka Morava (např. *Galuška 2001*).

V případě uvedených Mikulčic je vcelku zřejmé, že tu nejde o typický most, známý ze severní části západoslovanského světa, mající své předchůdce v obdobně konstruovaných pravěkých přechodech. Ty byly totiž stavěny na malých a klidných tocích i poměrně mělkých jezerech. Pokud by byl most přes Moravu stejné konstrukce, tak by jej zcela jistě smetly ledy po první zimě či unášená dřeva i další materiál při nejbližší povodni. A totéž platí i pro pražský most, který bývá se „slovanskými" mosty hypoteticky srovnáván (tak lze např. chápat závěry *D. Třeštíka 1981*, 76; *1997*, 136).

Patrně se stavitelé z Mikulčic inspirovali na území západně či jižně od českých hranic, tedy v říši (pokud je ovšem nebudovali přímo říšští architekti), kde tento dřevěný přechod stavěli po obvyklém „římském způsobu" (k nim např. *Jurecka 1979*; *Köthe 1991*; *Maschke 1978*). Počátky této konstrukce jsou daleko starší, ovšem téměř k dokonalosti jej přivedli až římští stavitelé (základní informace viz *Bělský – Kucharský 1974*; k pravěkým mostům srv. též *Vencl 1984*, 183–185). Představme si v překladu *J. Kalivody* (*1986*, 86–87) jeden z nich, který nechal přes Rýn vztyčit roku 55 př. Kr. Gaius Iulius Caesar, tehdy táhnoucí proti germánským Svévům: „Most [přes Rýn] nechal [Caesar] vystavět následujícím způsobem. Dal shromáždit břevna silná půl druhé stopy [cca 45 cm] a dlouhá podle toho, jak hloubka řeky na určitém místě vyžadovala, a dal je na dolním konci poněkud zaostřit. Pak je pomocí strojů zapustil do dna řeky vždy dvě a dvě ve vzdálenosti dvou stop [cca 60 cm], spojil navzájem tyto páry příčkami a zatloukl berany, ale nikoliv kolmo, nýbrž šikmo do směru proudu. Proti nim trochu níž po vodě umístil vždy další dvě stejným způsobem spojená a vzepřená břevna, jenže nachýlená proti silnému proudu. Oba páry pilířů byly vždy od sebe vzdáleny čtyřicet stop [cca 12 m], měřeno u dna řeky. Horní konce těchto dvojic byly zas spojeny a vzepřeny dvě stopy silnými trámy, které přesně zapadaly do spojů mezi páry pilířů a na každém konci byly upevněny čtyřmi skobami. Díky tomu, že pilíře byly touto konstrukcí současně spojeny a rozpírány, byla stavba tím pevnější, čím byl nápor vody silnější. Spojovací trámy byly spřaženy přitlučenými latěmi a ty zase pokryty kulatinou a proutím. Navíc ještě na straně mostu po vodě byly šikmo do dna zaraženy kůly opřené proti proudu jako dobývací beran do hradby a spojené s mostem tak, aby zachycovaly část tlaku vody. Další kůly byly zapuštěny nad mostem kousek proti proudu, aby byl most chráněn a neutrpěl škodu, kdyby jej barbaři chtěli zničit tím, že by pustili po vodě kmeny stromů nebo lodě" (*Caesar* IV. 17, 14–16). Stavba tohoto mostu údajně trvala od chvíle, kdy počali shromažďovat materiál, do jeho dokončení deset dnů (*ibidem* IV. 18, 16). Po návratu nechal vojevůdce přechod strhnout.

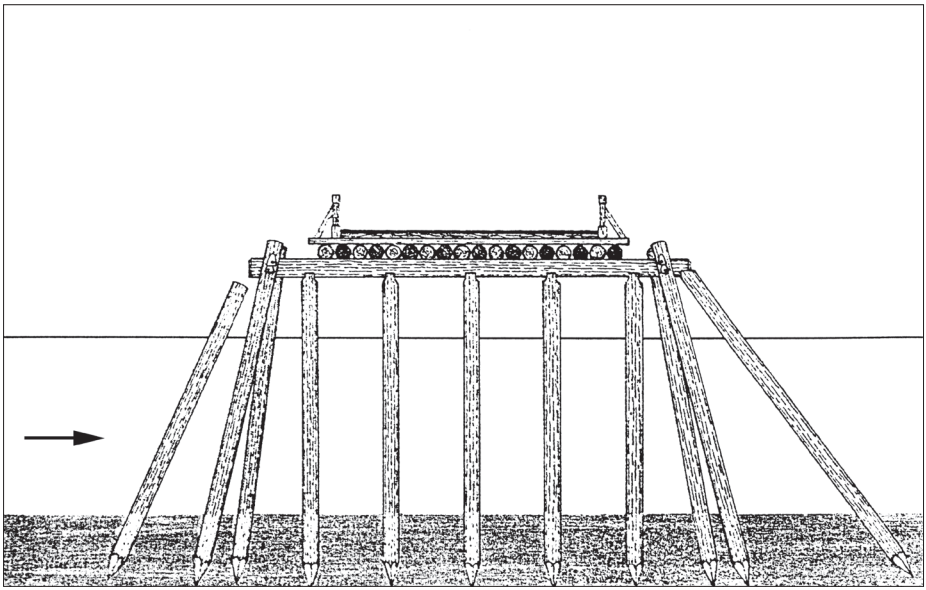

Obr. 15. Ideální rekonstrukce průřezu tzv. Caesarova mostu u Bonnu v Porýní (převzato od *Wilke 2003*).
Fig. 15. Ideal reconstruction of a section of the so-called Julius Caesar's bridge by Bonn, Rhineland (after *Wilke 2003*).

Podle mínění některých badatelů (např. *Köthe 1991*, 13–14) tento most překlenul Rýn u dnešního Bonnu, ovšem kromě nosníků, známých z Caesarova popisu, měl mít ještě pět mezipilotů (*obr. 15*). V něm *G. Wilke* (*2003*, 197, ryc. 8) spatřuje „téměř dokonalou analogii ke konstrukci mostu v Mikulčicích" a jako obdobné stavby jmenuje i další z „Imperia Romana" a jiné shodné z říše 11.–12. století, jako např. z Brug, Drážďan, Lucernu, Höxtru a Corvey (*ibidem*, 197–199). Inspiraci říšskými mosty nepřekvapuje, neboť ho zajisté spatřili poslové Čechů i Moravanů r. 822 ve Frankfurtu (*Ann. regni Francorum* a. a. 822, 159), kde vedl přes Mohan (*Maschke* 1978, 13), či česká knížata v Řezně r. 845 (*Ann. Fuldenses* auct. Ruodolfo a. a. 845, 35). Tamější dřevěný přechod přes Dunaj měl přikázat postavit již Karel Veliký a byl situován přibližně 100 m po proudu řeky od pozdějšího kamenného mostu z let 1135–1145 (naposledy *Feistner Hrsg. 2005*, 10). Část badatelů však pochybuje o tom, že byl panovníkův příkaz skutečně realizován, k čemuž se nově přiklání i *J. Klápště* (*2005*, 353–354, 509, pozn. 169, zde i další literatura). Pravděpodobnější se však zdá, že tu most za vlády Karla Velikého a jeho nástupců opravdu existoval a někdy poté jej možná smetla povodeň (na možnost jeho častého poničení velkou vodou se upozorňuje i v práci *Feistner Hrsg. 2005*, 10–11), takže na počátku 12. století mohlo být Řezno bez mostu a k přechodu býval používán jen nejistý brod. Nechme však tuto spornou otázku stranou. Je vcelku jisté, že Čechové a Moravané dřevěné mosty, stavěné „po římském způsobu", znali, i když k jisté opatrnosti nabádají nálezy mostních staveb téměř stejné konstruk-

ce ze Skandinávie – např. Ravning Enge u Jellingu, Trelleborg, Falgard aj. (*Wilke 2003*, 198–199, ryc. 9). Ovšem obyvatelé Českých zemí měli vždy blíže k Podunají a k území na západ od našich hranic než k vikingské Skandinávii a nelze ani vyloučit, že tam byla znalost mostního stavitelství „importována" z území za limitem.

Vraťme se zpět k legendám. Lze se domnívat, že v případě Kristiánova objektu přes Vltavu se jednalo o regulérní most sjízdný pro vozy. Zatím ponechme stranou otázku, zda stál za panování Boleslava I. či v Kristiánově současnosti, neboť v legendách uspokojivou odpověď nalézt nelze. Je pravděpodobné, že ho již viděl Ibrahim ibn Jakub r. 966, i když ho výslovně nezmiňuje (Vltavu ale také ne a popis staveb je jen povšechný). Uvědomme si, že komunikační dostupnost pražského velkého tržiště v podhradí Pražského hradu (oblast dnešní Malé Strany), kde v 10. století probíhal čilý obchod s otroky (*Třeštík 1999b*; *2000*), byla životní nutností, přívozy byly pomalé a společně s brody v období velkých vod a v zimě nejisté. V Praze byl nejdůležitější především brod u Poříčí v prostoru Manin, který uvádí k r. 1104 i kronikář *Kosmas* (III. 17, 180), kdy olomoucký kníže Svatopluk „transvadens fluvium Wlitauam infra villam, que dicitur Bubny, applicuerunt urbi", tzn. „přebrodil se přes řeku Vltavu pod vsí, která se nazývá Bubny, a přiblížil se ke Hradu". Ne náhodou později poblíž maninského brodu stála u sv. Petra jedna z německých kupeckých osad, o nichž nacházíme zmínky ve známém Soběslavovu privilegiu z l. 1174–1178 (*CDB I*, č. 290, s. 255–257; další pražské brody uvádějí *Ječný et al. 1984*).

J. Sláma (*1986*, 17) upozornil na jedno místo v Kosmově kronice, kde kronikář uvádí mylně k r. 1002 (správně 1004), že při chaotickém úprku Poláků z Pražského hradu před knížetem Jaromírem s říšským vojskem Jindřicha II. „nonulli precipitantur de ponte", tj. „někteří spadnou z mostu", a jiní byli umačkáni v úzké zadní brance na opyši Hradu (*Kosmas* I. 36, 64). Tento badatel zcela jasně prokázal, že při popisu jde jistě o dvě oddělená místa – branku na opyši a most, asi přes Vltavu, stěží přes příkop u Pražského hradu, na nějž myslil např. *V. Novotný* (*1912*, 692). Zmíněný předpoklad ještě dotvrzuje svědectví Dětmara z Merseburku (*Thietmar* VI.12 /9/, 288), kdy měl na tomto mostě zahynout Slavníkovec Soběslav, kryjící ústup prchající družiny Boleslava Chrabrého. Družina zcela jistě kvapně ustupovala přes Vltavu na druhý břeh, jinak by celá akce neměla smyslu, neboť vojsko by šlo napadnou u Pražského hradu i z opačné strany (vltavské levobřeží bylo tehdy asi ještě v rukou Poláků).

Tento dřevěný most pravděpodobně existoval za doby Kristiánovy a jednalo se patrně o stejnou stavbu – či spíše řečeno na stejném místě – jako objekt jmenovaný při povodni v září 1118, kdy voda dosahovala deset loktů (asi 6 m) nad mostovku (*Kosmas* III. 44, 219). Z Kosmových slov „aliis namque temporibus tametsi hoc raro evenit, ut unda alluens vix tabulata pontis tangeret" („neboť kdežto jindy, ač se to málokdy stává, povrch vody sotva dosahoval podlahy mostu") vyplývá, že několik povodní již zažil. Neuvádí však, že by se za jeho života most stavěl, což by asi těžko opomenul! V jeho době byl most patrně již starobylý. Povodeň z roku 1118, kterou pražský most bez úhony přečkal a naopak byly sme-

teny vsi u řeky a v samotném podhradí domy, chalupy i kostely („ah, quot villas, quot in hoc suburbio domus, casas et ecclesias suo impetu rapuit"), je považována za jednu z největších v posledním tisíciletí (*Brázdil a kol. 2005*, 197–198; *Kotyza 2006*, 55). Proto tento most musel být i bytelné konstrukce, jistě sjízdný vozy, a klenul se asi více než 2 m nad hladinou Vltavy, jinak by stěží odolal náporu množství unášeného materiálu (pilíře by se při nižší světlé výšce snadno ucpaly a most poté zřítil).

Otázkou však zůstává, kdy byl zkonstruován a kam ho situovat. Urbanisté D. Líbal (se starší literaturou *Líbal – Muk 1996*, 19–36), jeho souputník *V. Píša* (*1965*) a naposledy *F. Kašička* (*1998*, 23, 26, pozn. 7) aj. sice uznávali existenci mostu již v 10. století, ovšem tvrdošíjně jej kladli do prostoru dnešního Mánesova

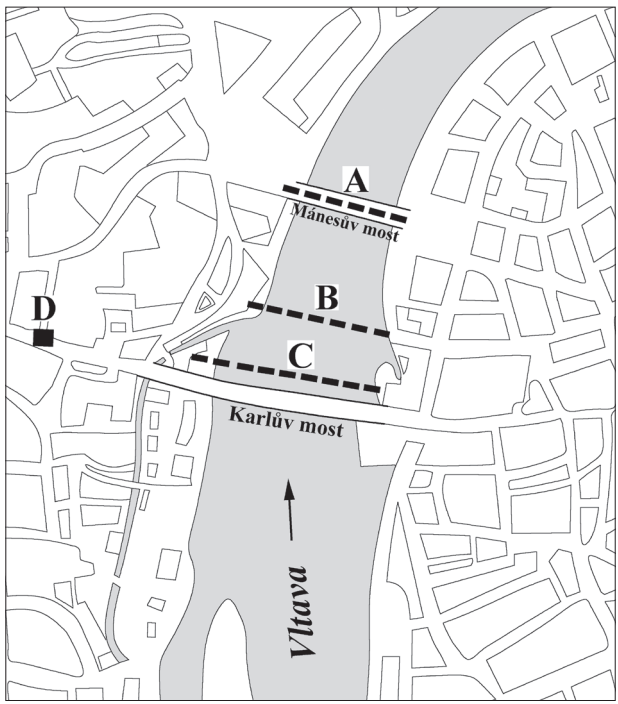

Obr. 16. Praha – vyznačení variant tras nejstaršího dřevěného mostu přes Vltavu a místa nálezu vydřevené komunikace. **A** trasa přibližně v ose dnešního Mánesova mostu podle urbanistů; **B** směr v prodloužení trasy Platnéřské ulice podle týchž badatelů; **C** přibližné trasování Juditina mostu přes hlavní rameno Vltavy; **D** místo nálezu reliktů vydřevené cesty u křížení Mostecké a Josefské ulice na Malé Straně (sestavil autor).

Fig. 16. Prague – plotting of tracing variants of the earliest wooden bridge over the Vltava river, and the findspot of the wood-paved roadway. **A** tracing approximately in the axis of the present Mánes bridge according to urbanistic studies; **B** direction in the prolongation of the Platnéřská-street tracing according to urbanistic studies; **C** approximate tracing of the Judith bridge across the main course of the Vltava river; **D** findspot of vestiges of a wood-paved roadway at the crossing of the Mostecká- and Josefská-streets, Malá Strana (Lesser Quarter) (compiled by the author).

mostu při Palachově náměstí. Východiskem jim byly dodnes v určité modifikaci existující komunikační tahy vedoucí staroměstským (částečně i malostranským) územím, ve kterých shledávali zakonzervovanou starobylou síť cest ještě z předrománského období. V našem případě jde o trasu přibližně v ose dnešní Kaprovy ulice kolem již zbořeného kostela sv. Valentina, která měla vyúsťovat ve starší době na brod a od 10. století na most (*obr. 16: A*). Alternativní polohou mostu jim bylo místo u Vltavy za pozdějším křížovnickým klášterem, kam směřuje prodloužená osa Platnéřské ulice (*obr. 16: B*).

Archeologové se však na věc na podkladě terénních zjištění, geologických i stavebně-historických průzkumů aj. dívají zcela jinak a o nějaké ustálené radiální komunikační osnově v pražské aglomeraci před druhou polovinou 12. století lze asi stěží hovořit (souhrnně *Klápště 2005*, 340–354). Další námitku, kterou lze vznést, je skutečnost, že v místě Mánesova mostu byla až do 14. století Vltava velmi široká, i když hladina ležela o 3–3,5 m níže než dnes a při vyšším stavu řeky oblévala dnes již neexistující „ostrov pod mostem pražským" na Klárově (*Hrdlička 2001*). *L. Hrdličkovi* (*1972*) se sice na tomto místě podařilo odhalit mlado- a pozdněhradištní osídlení, ovšem po mostu nebylo ani stopy. Z ostrova na malostranský břeh by musel vést přes bahnité – při povodních zaplavované – holocenní koryto Vltavy (*Hrdlička 2001*; *Zavřel 2001*, 14–18), tedy terénem málo vhodným pro vyústění mostu (*obr. 17: A*). Také zatím nemáme důvod předpokládat, že by se ve východní části hradištního opevnění malostranského suburbia nacházela brána (k opevnění zvláště *Čiháková 2001*; srv. i *Čiháková – Dragoun – Podliska 2000*, 128–136), kam by cesta od mostu přirozeně musela směřovat (stěží by obcházela po zamokřeném břehu opevnění). Obdobné námitky lze vznést i u uvažovaného přechodu v ose Platnéřské ulice.

Most stál tedy asi jinde. Umístění původní stavby naznačuje listina krále Vladislava I. pro Johanity z rozmezí let 1158–1169, kde se hovoří o tom, že jejich komenda byla založena na malostranském břehu „iuxta pontem", tj. „u mostu" (*CDB I*, č. 245, s. 215). Tato zmínka se jistě týkala tehdy konstruovaného mostu Juditina (*obr. 16: C*), ovšem samotná formulace listiny by mohla naznačovat, že zde stával most odjakživa (o vztahu komendy k tomuto mostu viz *Líbal – Muk 1996*, 45).

Daleko zřetelněji k lokalizaci dřevěného přechodu Vltavy hovoří nové archeologické nálezy v prostoru malostranského jeviště, kde se podařilo J. Čihákové nalézt relikty mohutné vydřevené cesty v Mostecké ulici, přesněji řečeno od jejího křížení s ulicí Josefskou směrem k nejužšímu místu Vltavy (*obr. 16: D*; *17: F*). Bylo zachyceno několik jejich horizontů v souvislém úseku dlouhém 40 m a šíři více než 23 m (*obr. 18*). Z osy dnešní Mostecké ulice byla mírně vyhnutá a směřovala více k východu (*Čiháková – Zavřel 1997*, 99–100; *Čiháková – Dragoun – Podliska 2000*, 131–132). Zajímavé jsou také první výsledky dendrochronologie, i když z nalezených dřevin (dub, borovice, jedle) je zatím k dispozici pouze křivka jedle. Nejstarší jedle byly sice smýceny v letech 828, 830 a 843, ovšem prkna z nich se nacházela v nejmladší trámové konstrukci, což svědčí o jejich druhotném použití při opravách. Relevantnější jsou data 894, 927 a 942, avšak ani výchozí rok 894 tu nelze považovat za terminus post quem stavby, neboť takto datované fošny

byly použity na druhou přestavbu cesty. Tedy komunikace byla možná ještě starší. Mladší horizonty se odhalit nepodařilo, neboť byly v místě nálezu zničeny již při výdlažbě ulice kameny při konstruování Juditina mostu v 50. letech 12. století (*Čiháková – Dobrý 1999*). Bez dalších dendrologických analýz (především dubových

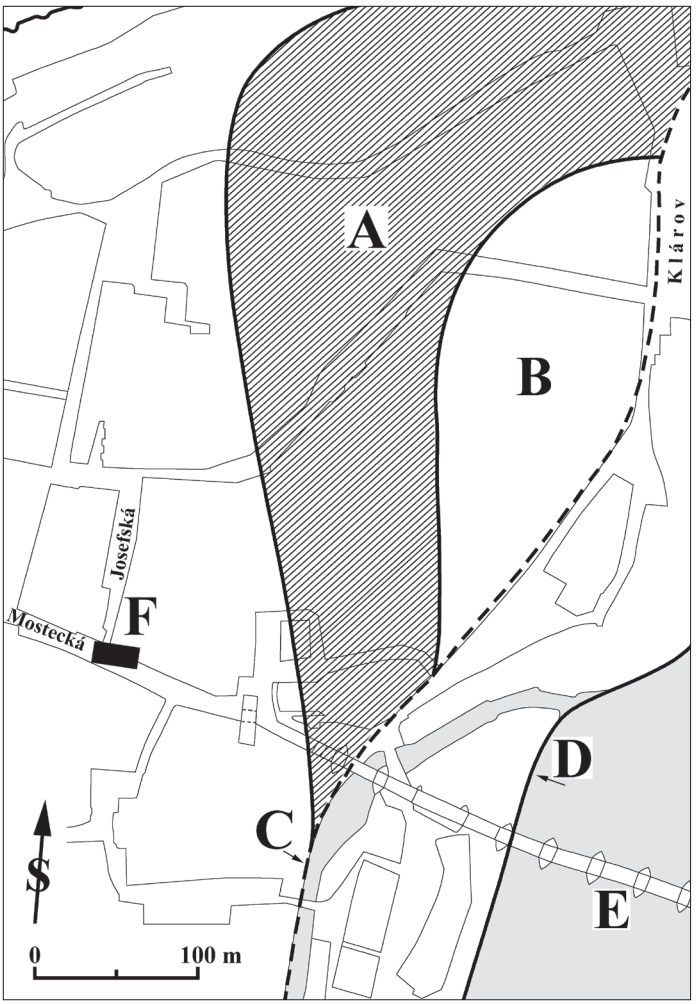

Obr. 17. Praha-Malá Strana. Rekonstrukce vodního režimu řeky Vltavy na malostranském břehu před 14. století. **A** bývalé holocénní rameno; **B** zaniklý „ostrov pod mostem pražským" na dnešním Klárově; **C** bývalý břeh Vltavy; **D** dnešní břeh Vltavy; **E** gotický Karlův most; **F** místo nálezu reliktů vydřevené komunikace (podle *Čiháková – Dobrý 1999*).

Fig. 17. Praha-Malá Strana, reconstruction of the Vltava-river water system prior to 1300 A.D. **A** one--time Holocene-age course; **B** a defunct „island below the bridge of Prague" in the present Klárov site; **C** one-time Vltava-river coastline; **D** present Vltava-river coastline; **E** Gothic-style Charles Bridge; **F** find-spot of vestiges of a wood-paved roadway (after *Čiháková – Dobrý 1999*).

trámů) lze ovšem jen spekulovat, zda dřevěná „silnice“ byla postavena za vlády knížete Bořivoje či intermezza velkomoravského vládce Svatopluka. Zdá se ale, že existovala již v době Spytihněvově a nesporně již za panování diskutovaného sv. Václava i jeho bratra Boleslava.

Společně s J. Čihákovou (*Čiháková – Dobrý 1999*, 339; *Čiháková – Dragoun – Podliska 2000*, 132) uvažujeme o tom, že nalezenou silnici nelze interpretovat jinak, než jako nástupiště (jakousi rampu) na dřevěný most, kde se zároveň řadily obchodní karavany. Stěží zde díky hloubce Vltavy uvažovat o brodu či o velmi pomalém přívozu, který by zcela jistě nevyhovoval čilému obchodnímu ruchu (k obchodu zvláště *Třeštík 2000*). Velká šíře cesty také názorně ukazuje, že přes inkriminovaný most přejížděly vozy! A je tu ještě jedna nepřímá skutečnost. Pokud prodloužíme směr této dřevěné komunikace k řece, dostaneme se zhruba do místa lomení Juditina mostu od výstupu z malostranské mostecké věže (viz s plánky např. *Dragoun 2002*, 141–152). To by mohlo naznačovat, že dřevěný most byl situován buď přímo na místě Juditina mostu či blízko něj.

Zbývá nám otázka jeho vzhledu. V Liber depictus (Kniha v obrázcích) z poloviny 14. století je znázorněno několik legend (o sv. Václavu, sv. Ludmile, sv. Prokopu a sv. Oldřichovi) formou „komiksu“ s příslušnými krátkými texty nad obrázkem (obdobně jako z téže doby např. Velislavova bible či po r. 1357 svatováclavský cyklus na schodišti velké věže hradu Karlštejna). Jeden z těchto obrázků (*obr. 19*) zpodobňuje příjezd vozků s tělem sv. Václava k zbořenému pražskému mostu, o čemž nás informuje krátká věta nad obrázkem: „Hic venerunt ad aquam cum corpore sancti Wencezlai carentes [sic!] ponte“, tj. „zde přišli s tělem svatého Václava k řece bez mostu“ (*Matějček – Ryba – Šámal /edd./ 1940*, 18–19). Vynecháme-li detaily, že kreslíř zobrazil místo vozu saně (smyk), které táhl kůň s tehdy již obvyklým chomoutem, tak nás zaujme především zřícená konstrukce, která – i když je nakreslena vcelku primitivně – odpovídá starobylé technice výstavby těchto děl, sahající až k uvedenému Caesarovi. Na jednoduchých kozách (svazcích dvou kůlů) jsou položeny příčné trámy, vedle nichž leží (padají) části mostovky, přesněji řečeno trámy s obdélníkovým otvorem pro protažení kůlů či pro zaražení na čepy. Toto vyobrazení stěží odpovídá skutečnosti a lze jej považovat jen za výplod autorovy košaté fantazie. Nechceme tu spekulovat, zda se kreslíř inspiroval Caesarovým popisem, což zcela vyloučit nelze. Dřevěný most těžko znal a kamenný Juditin most v jeho době ležel v troskách (protržen únorovou povodní roku 1342).

Hypoteticky lze uvažovat o obdobné konstrukci jako u shora zmíněných Mikulčic. Piloty vzhledem k většímu tlaku vody musely být daleko mohutnější, asi jak je známe např. z pozdějšího vyobrazení u Wittenberku (*obr. 20*) a v jednotlivých pilířích jich patrně bylo více než sedum (dva nosníky s opěráky a pět či více mezipilotů). Tyto mostní opěry rozpíral příčný trám a na něm ležely podlažnice a nakonec prkna mostovky se zábradlím. Nad řekou, jak bylo shora řečeno, se musel klenout více než 2 m a každý pilíř, stejně jako v případě Caesarově, byl proti ledovým krám, stromům a dalšímu unášenému materiálu pravděpodobně chráněn ledolamy, tj. nad mostem v ose pilířů zatlučeným šikmým soukolím. Bez

tohoto zařízení by stěží odolal povodním a možná, že byl před chodem ledů také „skládán“ (tj. odstraněna mostovka) a poté znovu obnovován, jak to známe např. u dřevěného mostu v Litoměřicích 16. století (*Kotyza et al. 1995*, 29–30).

Zatímco o jeho šířce můžeme jen spekulovat, tak přibližná délka je dána samotným řečištěm, i když hladina Vltavy, jak jsme již uvedli, se nacházela o 3–3,5 m níže (*Hrdlička 2001*). Dosahoval asi obdobné distance jako Juditin most, tj. 514 m. Pokud počítáme správně, tak při této délce a rozpětí dubových pilířů od sebe 4 či

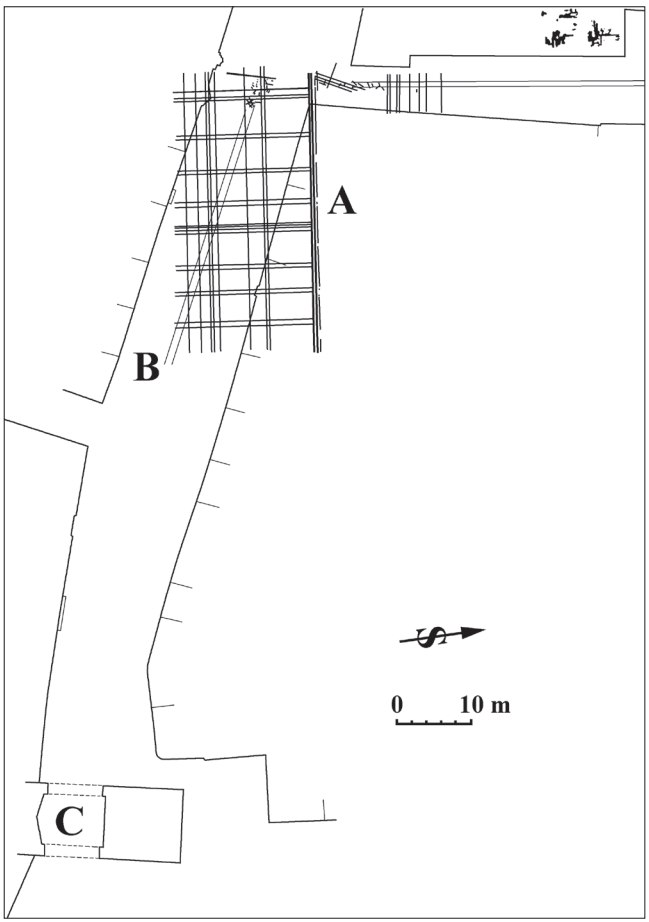

Obr. 18. Praha-Malá Strana. Ideální rekonstrukce části systému konstrukce podkladu „silnice“ v dnešní Mostecké ulici podle nálezů J. Čiháková. **A** rekonstrukce podkladu komunikace; **B** trasa kabelovodu, který proťal relikty komunikace; **C** Malostranská mostecká brána Karlova mostu (podle *Čiháková – Dobrý 1999*).

Fig. 18. Praha-Malá Strana. Ideal reconstruction of a part of a construction system of the foundation of a „highway“ in the present-day Mostecká street after finds of J. Čiháková. **A** reconstruction of the foundation of the communication; **B** line of a cable trench cutting into the communication vestiges; **C** the Malá-Strana bridge gate of Charles Bridge (after *Čiháková – Dobrý 1999*).

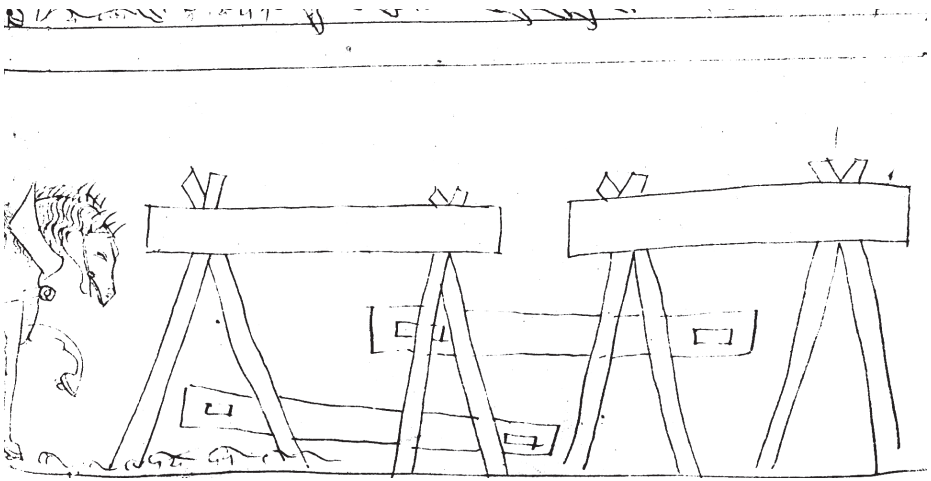

Obr. 19. Detail zříceného pražského mostu starobylé konstrukce z vyobrazení v Liber depictus (převzato z *Matějček – Ryba – Šámal edd. 1940,* 21).
Fig. 19. Detail of a collapsed ancient-construction bridge at Prague after a Liber depictus image (from *Matějček – Ryba – Šámal edd. 1940,* 21).

5 m, by jich muselo být téměř 129, resp. 103, což při 7 kůlech v pilíři (včetně opěráků) činí 903, resp. 721 pilotů. Otázkou také zůstává, jak dlouhé byly jednotlivé kůly, neboť dno Vltavy je dnes velmi mělké (necelé 2 m, viz *Dragoun 1989*, 124–125), což bylo způsobeno akumulací řeky po výstavbě jezů ve 13. století, předtím bylo dno daleko hlubší. Uvažujeme-li o hlubině cca 3 m, tak by to mohlo znamenat, že kůly by byly dlouhé asi 5 m. Čísla se zdají ukazovat, že pilotů bylo dvakrát více než u uvedeného Ostrówa Lednického a pražský přechod byl asi i širší, tzn. že na jeho vztyčení bylo zapotřebí daleko více dřeva. Použijeme-li lednické sumy, tak dřevěnému mostu v Praze padlo za oběť odhadem asi kolem 3–3,5 tisíce vzrostlých stromů, tj. byla vymýcena plocha přibližně 10–12 ha lesa, nemluvě o dřevě potřebného při následných opravách! A jedna z těchto renovací (možná i přestavba) jistě proběhla, pokud věříme dataci, i po „Kristiánově" povodni asi z předjaří 988, kdy byl most stržen.

Těžko rozhodnout, zda jeho hlavním „architektem" byl specialista z říše, Velké Moravy či Čech. Jediným „strojem", který lze při jeho vztyčování předpokládat byl těžký beran, tj. mocný dubový kůl spouštěný z konstrukce na provaze svou vahou (antický jeřáb si na svou „renesanci" musel ještě počkat). Stavbu si lze představit tak, že nejprve byly zaberaněny kůly prvního pilíře, poté na této lavici a na provizorních kůlech položena mostovka, z níž byl ovládán beran, zatloukající další soukolí. A tak postupně stavba postupovala na druhý břeh. Kůly mohly být z důvodu málo mocných vltavských usazenin, pod nimiž již vystupovalo skalní podloží, zaraženy jen mělce. Most stabilizovala celá samonosná konstrukce vyrovnávající tlak proudu řeky, tedy stejně jako v případě shora uvedeného Caesarova mostu přes Rýn. Za jak dlouho se dílo skvělo ve své kráse, těžko rozhodnou,

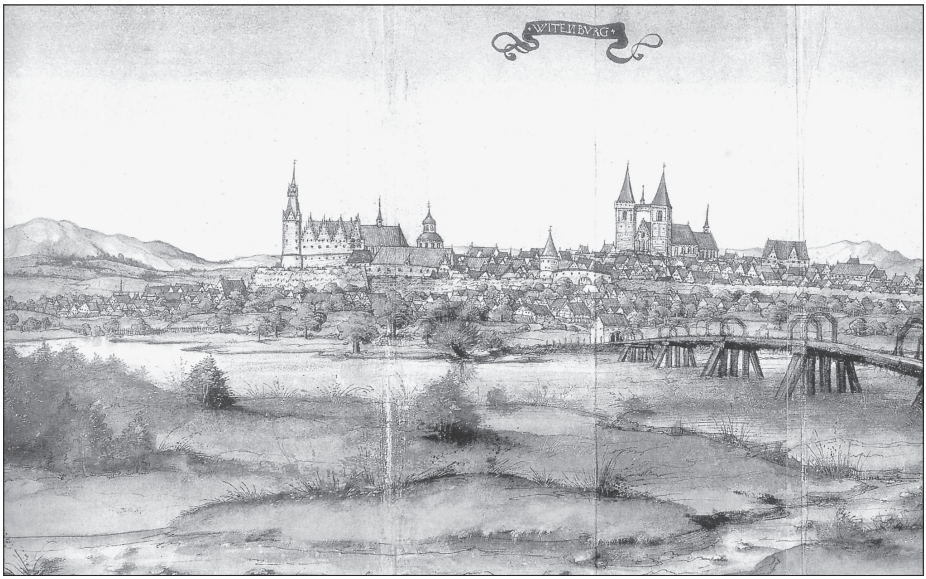

Obr. 20. Pohled na Wittenberg s mostem starobylé konstrukce přes Labe z r. 1537, který je součástí souboru obrazů z cesty falckraběte Ottheinricha do Krakova v letech 1536–1537, dnes deponovaný v Univerzitní knihovně ve Würzburgu (reprofoto archiv autora).
Fig. 20. View of the city of Wittenberg with an ancient-construction bridge across the Labe/Elbe river as of 1537 (Würzburg, University Library).

jistě to trvalo několik měsíců, práce musely započít až po odchodu ledových ker a zcela jistě byly ukončeny před dalším zámrzem řeky (způsob výstavby obdobných mostů uvádí *Köthe 1991*).

* * * * *

Obraz dějin je jen naší představou, odrazem v zrcadle, nikoliv realitou. Netvrdíme, že námi nabídnutá řešení jsou správná, ale myslíme si, že v řadě případů již nejde jen o pouhou hypotézu, ale o předpoklad. Díky archeologii i náznakům Kristiána a Žida Ibrahima můžeme uvažovat o tom, že po pražském mostě rachotily v 10. stol. nejen vozy obchodních karavan a okovy nešťastných otroků, ale mohl po něm přecházet mnich Kristián i diskutovaný kníže Václav a jeho bratr Boleslav, ještě dříve možná i jejich otec Vratislav a strýc Spytihněv, stejně jako po jeho následovníku prchali Poláci ze země a využíval jej i kronikář Kosmas. Archeologické nálezy názorně ukazují, jak byla mylná naše představa o Praze 10. věku. Z pohledu arabského kupce byla v porovnání s velkými aglomeracemi na Iberském poloostrově jen „menší než jsou města a větší než vesnice“ (*Ibrahim*, 420), ovšem svým vzhledem, velikostí, opevněným podhradím, čilým

obchodním ruchem a pyšnící se mostem, se pomalu počínala dostávat na úroveň velkých a významných center. Ne nadarmo tu *J. Klápště* (*2005*, 353–354) shledává určité paralely k Řeznu, bývalé antické pevnosti Castra regina s „kyklopskými hradbami", kde byla r. 845 pokřtěna první česká knížata. A ze západoslovanského světa se jí rovnala snad jen významná velkomoravská centra, která ovšem již byla za zenitem své slávy. Společně s povodní z předjaří 988 by existence mostu v Praze mohla být dalším nepřímým důkazem o pravosti Kristiánovi legendy, tj. že náleží do 10. století, kam se i hlásí.

Prameny

1. stsl. legenda – red. charvatskohlaholská: První staroslověnská legenda o sv. Václavu – redakce charvatskohlaholská. In: Vajs, J. (ed.) 1929: Charvátskohlaholská redakce původní legendy o sv. Václavu. In: Vajs, J. (ed.), Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, 29–43. Praha.

1. stsl. legenda – red. ruské: První staroslověnská legenda o sv. Václavu – redakce ruské (Vostokovská a Minejní). In: Serebrjanskij, N. J. (ed.) 1929: Ruské redakce původní staroslověnské legendy o sv. Václavu: A. jihoruská (Vostokovská), B. severoruská (Minejní). In: Vajs, J. (ed.), Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, 9–28. Praha.

2. stsl. legenda: Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu. In: Vašica, J. (ed.) 1929: Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu. In: Vajs, J. (ed.), Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, 69–134. Praha.

Adam: Adam Bremensis, Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. In: Schmeidler, B. (ed.) 1917: Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte. Anhang: Die Verse über das Leben Vicelins und der Brief Sidos. Ed. MGH SS rer. Germ. [2], Hannover – Leipzig.

Ann. Fuldenses: In: Kurze, F. (ed.) 1891: Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis ab Einhardo, Ruodolfo, Meginhardo Fuldensibus Seligenstadi, Fuldae, Mogontiaci conscripti cum continuationibus Ratisbonensi et Altahensibus. Accedunt Annales Fuldenses antiquissimi. Ed. MGH SS rer. Germ. [7], Hannover.

Ann. Hildesheimenses: In: Waitz, G. (ed.) 1878: Annales Hildesheimenses in usum scholarum separatim editi, ex Monumentis Germaniae Historicis recusi. Contulit cum codice Parisiensis. Ed. MGH SS rer. Germ. [8], Hannover.

Ann. q. d. Einhardi: In: Kurze, F. (ed.) 1895: Annales regni Francorum inde ab A. 741. usque ad A. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi. Ed. MGH SS rer. Germ. [6]. Hannover.

Ann. regni Francorum: In: Kurze, F. (ed.) 1895: Annales regni Francorum inde ab A. 741. usque ad A. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi. Ed. MGH SS rer. Germ. [7], Hannover.

Ann. Sangallenses maiores: Annales Sangallenses maiores. Ed. MGH SS I, 73–85.

Caesar: C. Iulii Caesaris Belli Gallici libri VII. In: Doberenz, A. – Dinter, G. B. (edd.) 1890: C. Iulii Caesaris Belli Gallici und A. Hirtii liber VIII. Heft 1–3. Leipzig.

CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Pragae 1904 sq.

Crescente fide – rec. Bavarica: Život sv. Václava. Ed. FRB I, 183–190.

Crescente fide – rec. Bohemica: Passio s. Vencezlai incipiens verbis Crescente fide christiana. Recensio Bohemica. In: Ludvíkovský, J. (ed.) 1958: Nově zjištěný rukopis legendy Crescente fide a jeho význam pro datování Kristiána, Listy filologické 81, 56–67.

Dalimil: In: Daňhelka, J. – Hádek, K. – Havránek, B. – Kvítková, N. (edd.) 1988: Staročeská kronika tak řečeného Dalimila. Vydání textu a veškerého textového materiálu. Díl 1 a 2. Praha.
Flodoardi ann.: Flodoardi annales. Ed. MGH SS III, 363–408.
FRB: Fontes rerum Bohemicarum – Prameny dějin českých. Praha 1873 sq.
FRB SN: Fontes rerum Bohemicarum. Series nova – Prameny dějin českých. Nová řada. Praha 1997 sq.
František Pražský: In: Zachová, J. (ed.) 1997: Kronika Františka Pražského. FRB SN I, Praha.
Gall Anonym: In: Maleczyński, K. (ed.) 1952: Anonima tzw. Galla Kronika czyli Dzieje książąt i władców polskich. MPH NS II, Kraków.
Gumpold: Gumpoldův Život Václava knížete českého. Ed. FRB I, 146–166.
Helmold: Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum. In: Schmeidler, B. (ed.) 1937: Helmolds Slavenchronik. MGH SS rer. Germ. [32], Hannover – Leipzig.
Chron. Coloniensis: In: Waitz, G. (ed.) 1880: Chronica regia Coloniensis (Annales maximi Colonienses) cum continuationibus in monasterio S. Pantaleonis scriptis aliisquex historiae Coloniensis monumentis, partim ex Monumentis Germaniae Historicis recusa. Ed. MGH SS rer. Germ. [18], Hannover.
Ibrahim: Cesta Ibrahima ibn Jakuba do slovanských zemí. Ed. MMFH III, 410–420.
Kristián: Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius. In: Ludvíkovský, J. (ed.) 1978: Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. Praha.
Kosmas: Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. In: Bretholz, B. (ed.) 1923: Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. MGH SS ver. Germ. NS II, Hannover, Lepzig, Berlin und Weimar.
Laurentius: In: Newton, F. (ed.) 1972: Laurentius monachus Casinensis, archiepiscopus Amalfitanus, Opera. MGH Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters VII, 23–42, Weimar.
Letopisy české: Letopisy české od roku 1196 do roku 1278. Ed. FRB II, 282–303.
MGH SS: Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Series I. Scriptorum. Hannoverae, Lipsiae et Berolini 1826 sq.
MGH SS rer. Germ.: Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi. Hannover, Lepzig und Berlin 1846 sq.
MGH SS rer. Germ. NS: Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series. Hannover, Lepzig, Berlin und Weimar 1922 sq.
MMFH: Magnae Moraviae fontes historici – Prameny k dějinám Velké Moravy. Brno 1966 sq.
MPH NS: Monumenta Poloniae historica. Nova series – Pomniki dziejowe Polski. Serie druga. Kraków 1946 sq.
Neplach: Neplacha, opata opatovského, Krátká kronika římská a česká. Ed. FRB III, 451–484.
Otto Friesingensis: Waitz, G. – Simon, B. von (edd.) 1912: Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. MGH SS rer. Germ. [46], Hannover – Leipzig.
Passio Cholomanni: Passio s. Cholomanni. Passio s. Cholomanni. Ed. MGH SS IV, 674–677.
Povesť: Povesť vremennych let. In: Karskij, E. F. (ed.) 1926: Polnoje sobranije russkich ljetopisej I. Lavrentejskaja ljetopis. Leningrad (též elektronicky včetně stran a textově kritického aparátu na adrese: http://litopys.org.ua/lavrlet/lavr.htm).

Saxo: Saxo Grammaticus, Gesta Danorum. In: Olrik, J. – Raeder, H. (edd.) 1931–1957: Saxonis Gesta Danorum. Hauniae (též elektronicky na adrese: http://www.kb.dk/elib/lit/dan/saxo/lat/or.dsr/).
Thietmar: Thietmari episcopi Merseburgensis Chronicon. In: Holtzmann, R. (ed.) 1935: Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. MGH SS rer. Germ. NS IX, Berlin.
Vincencius: Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského. Ed. FRB II, 407–460.
Vita Corbiniani: Arbeo Friesingensis, Vita Corbiniani. In: Krusch, B. (ed.) 1920: Arbeonis episcopi Friesingensis Vitae sanctorum Haimhrammi et Corbiniani. MGH SS rer. Germ. [13], Hannover.
Vita Heimrammi: Arbeo Friesingensis, Vita Haimhrammi (recensio A). In: Krusch, B. (ed.) 1920: Arbeonis episcopi Friesingensis Vitae sanctorum Haimhrammi et Corbiniani. MGH SS rer. Germ. [13], Hannover, 26–99.
Výpisky: Výpisky z Vincencia, Gerlacha a jiných starších letopisců českých. Ed. FRB II, 271–281.
Widukind: Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxonicarum libri tres. In: Lohmann, H.-E. – Hirsch, P. (edd.) 1935: Die Sachsengeschichte des Widukind von Korvei. Anhang: Die Schrift über die Herkunft der Schwaben. MGH SS rer. Germ. [60], Hannover.

Literatura

Alexandre, P. 1987: Le climat en Europe au Moyen Âge. Contribution à l'historie des variations climatiques de 1000 à 1425, d'après les sources narratives de l'Europe occidentale. Paris.
Bartošková, A. 2004: K vývoji vnitřního opevnění na Budči, Archeologické rozhledy 56, 763–797.
Bartošková, A. 2005: Aktuální stav poznání budečského hradiště, in: Budeč 1100 let (905–2005). I. Archeologie a historie, 25–33. Kladno.
Beševliev, V. ed. 1963: Die protobulgarischen Inschriften. Berlin.
Bělský, J. – Kucharský, P. 1974: Mosty, in: Slovník antické kultury, 393. Praha.
Bleile, R. 1999: Slawische Brücken in Mecklenburg-Vorpommern, Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern 46, 127–169.
Bleile, R. 2003: Brücken unter Wasser. Neue Ergebnisse zu slawischen Brücken und Bohlenwegen in Mecklenburg-Vorpommern, Die Mitteilungsblätter der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit 14, 80–84.
Bleile, R. – Kleingärtner, S. 2003: Flussfunde und Flussübergänge aus dem Recknitztal zwischen Dudendorf und Bad Sülze, Lkr. Nordvorpommern, Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern 49, 139–175.
Bleile, R. – Lübke, Ch. 2000: Gewässernutzung in spätslawischer und frühdeutscher Zeit. Untersuchungen am „castrum Cuscin" im Plauer See, Nachrichtenblatt Arbeitskreis Unterwasserarchäologie 7, 55–58.
Bolina, P. 2005: Příspěvek k interpretaci Kosmových desátkových údajů (K 880. výročí úmrtí kronikáře), Český časopis historický 103, 828–860.
Brázdil, R. – Kotyza, O. 1995: History of Weather and Climate in the Czech Lands I (Period 1000–1500). Zürich.
Brázdil, R. – Kotyza, O. 1997: Kolísání klimatu v Českých zemích v první polovině našeho tisíciletí, Archeologické rozhledy 49, 663–699.

Brázdil, R. a kol. 2005: Historické a současné povodně v České republice. (Historie počasí a podnebí v Českých zemích VII). Brno – Praha.
Bukowski, Z. 1978: Stan i perspektywy badań podwodnych w jeziorach i rzekach Polski, Archeologia Polski 23, 53–139.
Bukowski, Z. 1982: Bemerkungen zur Problematik der archäologischen Unterwasserforschungen in den polnischen Seen und Flüssen, in: Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte II (Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege – Beiheft 17), 393–407. Berlin.
Bulín, H. 1960: Počátky česko-veletského přátelství (Dvě kapitoly z dějin vztahů západoslovanských v 10. století), in: Vznik a počátky Slovanů 3, 39–62. Praha.
Čech, P. 2004: Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století), in: Holodňák, P. – Ebelová, I. (eds.), Žatec, 54–114. Praha.
Černá, E. – Velímský, T. 1990: Výsledky rekognoskace středověké cesty z Mostu do Freiberku, Archaeologia historica 15, 477–487.
Černá, E. – Velímský, T. 1993: Česko-saské kontakty a problematika středověkých cest přes Krušné hory a Děčínské stěny, in: Čechy a Sasko v proměnách dějin. Acta Universitatis Purkyniae – Philosophica et historica 1, 359–372. Ústí nad Labem.
Čiháková, J. 2001: Raně středověké fortifikace na jižním okraji pražského levobřežního podhradí, in: Mediaevalia archaeologica 3, 29–135. Praha.
Čiháková, J. – Dobrý, J. 1999: Dendrochronologie v pražském suburbiu, Archeologie ve středních Čechách 3, 337–352.
Čiháková, J. – Dragoun, Z. – Podliska, J. 2000: Pražská sídelní aglomerace v 10. a 11. století, in: Polanský, J. – Sláma, J. – Třeštík, D. (eds.), Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999), 127–146. Praha,
Čiháková, J. – Zavřel, J. 1996: Das Itinerar Ibrahim ibn Jakubs und die neuen Entdeckungen auf der Kleinseite, in: Charvát, P. – Prosecký, J. (eds.), Ibrahim ibn Yaᶜqub at-Tartushi: Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe, c. 800–1300 A. D., 65–71. Praha.
Čiháková, J. – Zavřel, J. 1997: Ibráhímův text a archeologické poznání Malé Strany, Archaeologica Pragensia 13, 93–103.
Dostál, B. 1984: Východní brána hradiska Pohansko, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 29, 143–166.
Dragoun, Z. 1989: K otázce pilířů Juditina mostu, Archeaologica Pragensia 10, 113–131.
Dragoun, Z. 2002: Praha 885–1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha.
Dvorská, J. 2000: Dendrochronologické pracoviště v Mikulčicích v letech 1998 a 1999, Zprávy památkové péče 60/5 – Příloha, 53–55.
Ebenbauer, A. 1978: Brücken, in: Hoops, J. (Hrsg.), Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 3, 555–559. Berlin – New York.
Eggert, O. 1928: Dänisch-wendische Kämpfe in Pommern und Mecklenburg (1157–1200), Baltische Studien NF 30/2, 1–74.
Fehring, G. P. 1991: Die frühstädtische Burgwall-Siedlung Alt Lübeck in jungslawischer Zeit, in: Böhme, H. W. (Hrsg.), Die Salier. Siedlungen und Landesausbau zur Salierzeit I, 233–261. Sigmaringen.
Feistner, E. Hrsg. 2005: Die Steinerne Brücke in Regensburg. Regensburg.
Fiala, Z. 1966: O pražském názvosloví a jeho význam ve vyprávěcích a diplomatických pramenech 12.–13. stol. až do založení Starého Města pražského, in: Z českých dějin. In memoriam Václava Husi, 35–62. Praha.
Fiala, Z. 1970: O pražském názvosloví v legendě Kristiánově, Československý časopis historický 18, 265–282.

Fiala, Z. 1974: Hlavní pramen legendy Kristiánovy. Praha.
Galuška, L. 2001: Staroměstsko-uherskohradišťská aglomerace – vývoj osídlení a přírodní podmínky v 6.–10. století, in: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (eds.), Velká Morava mezi Východem a Západem. Spisy ArÚ AV ČR v Brně 17, 123–137. Brno.
Geisler, H. – Schulz, R. 1973: Burgwall und Siedlung „Grodisch" bei Wiesenau, Kr. Eisenhüttenstadt. Grabungen der Jahre 1971 und 1972, Ausgrabungen und Funde 18, 147.
Górecki, J. – Kurnatowska, Z. – Poláček, L. 2002: Druhé pracovní zasedání Mikulčice – Ostrów Lednicki, Mikulčice 25.–26. 5. 2001, Archeologické rozhledy 54, 512–515.
Gringmuth-Dallmer, E. – Hollnagel, A. 1971: Jungslawische Siedlung mit Kultfiguren auf der Fischerinsel bei Neubrandenburg, Zeitschrift für Archäologie 5, 102–133.
Gurevič, A. 1996: Nebe peklo svět. Cesty k lidové kultuře středověku. Jinočany.
Hägermann, D. 2002: Karel Veliký. Vládce západu. Praha.
Herrmann, J. 1966: Die slawischen Brücken aus 12. Jahrhundert im Ober-Ückersee bei Prenzlau. Ergebnisse der archäologischen Unterwasserforschungen, Ausgrabungen und Funde 11, 215–230.
Herrmann, J. 1968: Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder/Neisse und Elbe. Studien auf der Grundlage archäologischen Materials. Berlin.
Herrmann, J. 1969a: Feldberg, Rethra und das Problem der mecklenburgischen Höhenburgen, Slavia antiqua 16, 33–69.
Herrmann, J. 1969b: Frühmittelalterliche Brücken, Bartäxte und Lanzenspitzen, Poseidon 1/1, 2–5.
Herrmann, J. 1975: Underwater archaeological research in the German Democratic Republic, International Journal of Nautical and Underwater Exploration 4, 138–141.
Herrmann, J. 1983: Archäologie, Dendrochronologie und militärisch-politische Ereignisgeschichte. Zu den Forschungen in Groß Raden und anderen slawischen Burganlagen, Ausgrabungen und Funde 28, 253–263.
Herrmann, J. 2003: Typen von Kommunikationswegen im frühen Mittelalter im nordwestslawischen Gebiet, Die Mitteilungsblätter der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit 14, 55–64.
Herrmann, J. Hrsg. 1985: Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neisse vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch. Neubearbeitung. Berlin.
Herrmann, J. – Heußner, K.-U. 1991: Dendrologie, Archäologie und Frühgeschichte vom 6. bis 12. Jahrhundert in den Gebieten zwischen Saale, Elbe und Oder, Ausgrabungen und Funde 36, 255–290.
Hofmeister, A. 1954: Der Burgwall auf der Insel im Teterow und die Dänenzüge nach Circipanien 1171 und 1184, in: Frühe Burgen und Städte. Beiträge zur Burgen- und Stadtkernforschung, 75–80. Berlin.
Hraše, J. K. 1885: Zemské stezky, strážnice a brány v Čechách. Nové Město nad Metují.
Hrbek, I. 1983: Abu l-Hasan 'Ali ibn al-Husain al-Mas'údí, Rýžoviště zlata a doly drahokamů. Praha.
Hrdlička, L. 1972: Předběžné výsledky výzkumu v Praze 1, na Klárově, Archeologické rozhledy 24, 644–663, 693–696.
Hrdlička, L. 2001: Jak se měnila a rostla středověká Praha, in: Kovanda, J. a kol., Neživá příroda Prahy a jejího okolí, 201–212. Praha.
Choc, P. 1967: S mečem a štítem. České raně feudální vojenství. Praha.
Jasnosz, S. – Leciejewicz, L. 1967: Lubeka, in: Słownik starożitności słowiańskich. Tom trzeci (L–O), część pierwsza (L–M), 94–95. Wrocław – Warszawa – Kraków.

Ječný, H. – Čiháková, J. – Kršáková, S. – Olmerová, H. – Stehlíková, D. – Špaček, L. – Tryml, M. 1984: Praha v raném středověku. Jeden ze současných pohledů na vývoj přemyslovského města, Archaeologica Pragensia 5, 211–288.
Jureczka, Ch. 1979: Brücken. Historische Entwicklung – Faszination der Technik. Wien – München.
Kalivoda, J. 1986: Gaius Iulius Caesar, Zápisky o válce galské. Praha.
Kašička, F. 1998: Zaniklé předasanační komunikace na Starém Městě pražském, Archaeologia historica 23, 21–26.
Keiling, H. 1984: Ein jungslawisches Bauwerk aus Spaltbohlen von Parchim, Ausgrabungen und Funde 29, 135–144.
Kempke, T. 1995: Slawen und Deutsche in Ostholstein bis zum frühen 13. Jahrhundert aus archäologischer Sicht, in: Müller-Wille, M. (Hrsg.), Slawen und Deutsche im südlichen Ostseeraum vom 11. bis zum 16. Jahrhundert. Archäologische, historische und sprachwissenschaftliche Beispiele aus Schleswig-Holstein, Mecklenburg und Pommern, 9–28. Neumünster.
Kirpičnikov, A. N. 1979: Ladoga i ladožskaja volosť v period rannego srednevekov'ja, in: Slavjane i Rus (Na materialach vostočnoslovjanskich plemen i Drevnej Rusi), 92–106. Kyjev.
Klanica, Z. 1968: Výsledky čtrnácté sezóny výzkumu v Mikulčicích, in: Přehled výzkumů 1967, 61–86. Brno.
Klápště, J. 1985: Raně středověké Mostecko a síť dálkových cest, Archeologické rozhledy 37, 502–515.
Klápště, J. 1988: Topographie der frühmittelalterliche Besiedlung in der Gegend von Most, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 32, 35–79.
Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
Klápště, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
Kola, A. – Wilke, G. 1977: Stan badań śródlądowej archeologii podwodnej w Polsce, Pomerania antiqua 7, 147–184.
Kola, A. – Wilke, G. 1985: Uwagi na marginesie pracy Zbigniewa Bukowskiego „Stan i perspektywy archeologycznych badań podwodnych w jeziorach i rzekach Polski", Acta Universitatis Nicolai Copernici – Archeologia 11, 75–150.
Kola, A. – Wilke, G. 2000: Mosty sprzed tysiąca lat. Archeologiczne badania podwodne przy rezydencji pierwszych Piastów na Ostrowie Lednickim. Toruń.
Kola, A. – Wilke, G. eds. 1985: Archeologia podwodna. Cz. 1. Badania w akwenach śródlądowych Europy śródkowej i wschodniej. Toruń.
Kostrzewski, J. 1965: Komunikacja i transport lądowy, in: Słownik starożitności słowiańskich. Tom drugi (F–K), część druga (I–K), 451. Wrocław – Warszawa – Kraków.
Köthe, R. 1991: Brücken. Stuttgart.
Kotyza, O. 2006: Nejextrémnější velké vody na dolním českém toku řeky Labe v letech 1118–1598 a otázka věrohodnosti značek povodní na zámecké skále v Děčíně, v Litoměřicích a Ústí nad Labem, Podřipský muzejník 2, 31–69.
Kotyza, O. – Tomas, J. 1993: Příspěvek k problematice přechodů Krušných hor v raném středověku, in: Čechy a Sasko v proměnách dějin. Acta Universitatis Purkyniae – Philosophica et historica 1, 373–390. Ústí nad Labem.
Kotyza, O. – Tomas, J. 1995: Počátky Budyně nad Ohří, Vlastivědný sborník Litoměřicko 27–28, 19–56.
Kotyza, O. – Smetana, J. – Tomas, J. a kol. 1997: Dějiny města Litoměřic. Litoměřice.
Kotyza, O. et al. 1995: Historické povodně na Labi a dolní Vltavě. Děčín.

Kurnatowska, Z. ed. 2000: Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim. Tom 1. Mosty traktu gnieźnieńskiego. Lednica – Toruń.
Le Goff, J. 2003: Zrození očistce. Praha.
Leciejewicz, L. 1986: Behren-Lübchin, in: Słownik starożitności słowiańskich. Tom siódmy, część druga. Suplement A-C, 423–425. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
Leciejewicz, L. 1989: Słowianie zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
Líbal, D. – Muk, J. 1996: Staré Město pražské. Architektonický a urbanistický vývoj. Praha.
Ludvíkovský, J. 1973–1974: Latinské legendy českého středověku, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 18–19, 267–308.
Macháček, J. 2005: Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium, nebo emporium moravských panovníků?, Archeologické rozhledy 57, 100–138.
Martínek, J. 2001: Fyzická geografie středověkých Čech, Historická geografie 31, 131–161.
Maschke, E. 1978: Die Brücke im Mittelalter, in: Maschke, E. – Sydow, J. (Hrsg.), Die Stadt am Fluss. Stadt in der Geschichte 4, 9–39. Sigmaringen.
Maschke, E. 1983: Die Brücke im europäischen Mittelalter, in: Lexikon des Mittelalters II, 724–730. München – Zürich.
Matějček, A. – Ryba, B. – Šámal, J. eds. 1940: Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století. Praha.
Mavrodin, V. V. – Orlov, S. N. 1975: K voprosu ob „Ustave" knjaza Jaroslava „o mostoch", Sovetskaja archeologija 1975/2, 89–99.
Meier, D. 1990: Scharsttorf. Einen slawischen Burg in Ostholstein und ihr Umland. Archäologische Funde. Neumünster.
Müller, A. von – Müller-Muči, K. von Hrsg. 1999: Neue Forschungsergebnisse vom Burgwall in Berlin-Spandau. Berlin.
Nalepa, J. 1953: Wyprawa Franków na Wieletów w 789 r., Slavia antiqua 4, 210–231.
Neugebauer, W. 1965: Der Burgwall Alt-Lübeck. Geschichte, Stand und Aufgaben der Forschung, Offa 21–22 (1964–1965), 127–257.
Niederle, L. 1906: Slovanské starožitnosti. Dílu II. svazek 1. Původ a počátky Slovanů jižních. Praha.
Niederle, L. 1925: Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní: Život starých Slovanů. Základy kulturních starožitností slovanských. Dílu III. svazek 2. Praha.
Novotný, V. 1912: České dějiny. Dílu I. část 1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. Praha.
Novotný, V. 1928: České dějiny. Dílu I. část 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253). Praha.
Nový, R. 1991: Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, in: Studia Mediaevalia Pragensia 2, 125–146. Praha.
Píša, V. 1965: O vývoji Prahy v raném feudalismu, Staletá Praha 1, 19–65.
Poláček, L. 1996: Zum Stand der siedlungsarchäologischen Forschung in Mikulčice. In: Staňa, Č. – Poláček, L. (Hrsg.), Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – Mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice 3, 213–260. Brno.
Poláček, L. 2000: Terénní výzkum v Mikulčicích. Mikulčice – průvodce, svazek 1. Brno.
Poláček, L. – Marek, O. 1995: Die Grabungen in Mikulčice 1954–1992. Geschichte, Grabungsmethoden und Dokumentation, in: Daim, F. – Poláček, L. (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice I, 13–82. Brno.
Poulík, J. 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.

Poulík, J. 1985: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě, in: Poulík, J. – Chropovský, B. a kol., Velká Morava a počátky československé státnosti, 9–80. Praha – Bratislava
Pražák, J. 1955: Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z r. 1276, Sborník archivních prací 5, 159–203.
Pražák, J. 1993: Privilegium pervetustum Boleslai, in: Hlaváček, I. – Bláhová, M. (eds.), Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, 13–24. Praha.
Profous, A. – Svoboda, J. 1957: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl IV (S–Ž). Praha.
Psíková, J. 1973: Příspěvky k diplomatice vyšehradských listin 12. století, Archivum Treboniense 1973, 1–43.
Ratkoš, P. 1968: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava.
Rauschert, M. 1977: Ein Fundplatz neben den slawischen Brücken im Ober-Ückersee, Ausgrabungen und Funde 22, 139–148.
Ravdonikaz, V. I. 1951: Drevnajšaja Ladoga v svete archeologičeskich isledovanij 1938–1950 gg., Kratkije soobščenija Instituta istorii materiaľnoj kuľtury 41, 34–36.
Roman, S. 1967: Mostnik, in: Słownik starożitności słowiańskich. Tom trzeci (L–O), część pierwsza (L–M), 305. Wrocław – Warszawa – Kraków.
Schuchhardt, C. 1926: Arkona, Rethra, Vineta. Berlin.
Schuldt, E. 1962: Slawische Burgen in Mecklenburg. Sonderaustellung 1962. Schwerin.
Schuldt, E. 1964: Die Ausgrabungen im Gebiet der „Alten Burg" von Sukow, Kr. Teterow, Bodendenkmalpflege in Mecklenburg 1963, 217–238.
Schuldt, E. 1965: Behren-Lübchin. Eine spätslawische Burganlage in Mecklenburg. Berlin.
Schuldt, E. 1968: Slawischer Straßen- und Brückenbau in Mecklenburg im frühen Mittelalter, in: Liber Jósef Kostrzewski, 353–362. Warszawa.
Schuldt, E. 1975: Burgen, Brücken und Straßen des frühen Mittelalters in Mecklenburg. Schwerin.
Schuldt, E. 1978: Burg und Siedlungen von Groß Raden. Schwerin.
Schuldt, E. 1985: Groß Raden. Ein slawischer Tempelort des 9./10. Jahrhunderts in Mecklenburg. Berlin.
Schuldt, E. 1988: Der Holzbau bei den nordslawischen Stämmen von 8. bis 12. Jahrhundert. Berlin.
Sláma, J. 1986: Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praehistorica XI, Praha.
Sláma, J. 2005: Budeč v době vlády prvních přemyslovských knížat, in: Budeč 1100 let (905–2005). I. Archeologie a historie, 47–69. Kladno.
Stark, J. 2003: Die frühslawische Bohlenweg im Klempauer Moor, Hansestadt Lübeck, und der Burgwall von Klempau, Kreis Herzogtum Lauenburg, Die Mitteilungsblätter der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit 14, 85–91.
Struwe, K. W. 1981: Die Burgen in Schleswig-Holstein. Band 1. Die slawischen Burgen. Neumünster.
Šimák, J. V. 1930: Polský vpád do Čech r. 1100, Český časopis historický 36, 118–123.
Tomas, J. 1999: Počátky města Mostu a problémy jejich zkoumání, in: Tomas, J., Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu (Výbor studií). Sestavili J. Klápště a O. Kotyza, 277–304. Litoměřice.
Třeštík, D. 1980: Deset tezí o Kristiánově legendě, Folia historica Bohemica 2, 7–38.

Třeštík, D. 1981: Kristián a Václavské legendy 13. století, in: Problémy dějin historiografie. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 2 (Studia historica 21), 45–91. Praha.
Třeštík, D. 1992: Cesta Ibrahima ibn Jakuba do Prahy v roce 966, Dějiny a současnost 14/5, 9–13.
Třeštík, D. 1997: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha.
Třeštík, D. 1999a: Bratrovrahův syn, mnich Kristián, Dějiny a současnost 21/5, 6–10.
Třeštík, D. 1999b: Kdo zaplatil vznik našeho státu? Říše prvních Boleslavů a otroci, Dějiny a současnost 21/3, 2–7.
Třeštík, D. 1999c: Přemyslovec Kristián, Archeologické rozhledy 51, 602–612.
Třeštík, D. 2000: „Veliké město Slovanů jménem Praha". Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století, in: Polanský, J. – Sláma, J. – Třeštík, D. (eds.), Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999), 49–70. Praha.
Tyszkiewicz, L. A. 1994: Słowianie w historiografii wczesnego średniowiecza od połowy VI do połowy VII wieku. Wrocław.
Ulrich, M. 1991: Zur Bergung von Holzresten in Sukow, Teterow und Behren-Lübchin im Jahr 1990, Ausgrabungen und Funde 36, 290–293.
Unverzagt, U. – Schuldt, E. 1963: Teterow. Ein slawischer Burgwall in Mecklenburg. Berlin.
Vauchez, A. 1999: Světec, in: Le Goff, J. (eds.), Středověký člověk a jeho svět, 263–290. Praha.
Vauchez, A. 2002: Zázrak, in: Le Goff, J. – Schmitt, J.-C. (eds.), Encyklopedie středověku, 877–888. Praha.
Vávra, I. 1978: Srbská cesta, in: Historická geografie 18, 351–382.
Vencl, S. 1984: Otázky poznání vojenství v archeologii. Archeologické studijní materiály 14, Praha.
Wilke, G. 1983: Methods of exploration and documentation applied in archaeological underwater research under the conditions of limited visibility on the relics of an early mediaeval bridge in Bobięcin (Pomerania) in 1977–1981, Acta Universitatis Nicolai Copernici – Archaeologia 9 (Underwater Archaeology 1), 49–66.
Wilke, G. 1985: Most wczesnośredniowieczny z Bobięcina koło Miasta. Wstępne wyniki archeologicznych badań podwodnych i analiz dendrochronologicznych jego reliktów, Acta Universitatis Nicolai Copernici – Archeologia 11, 3–26.
Wilke, G. 1999: Unterwasserarchäologie in polnischen Flüssen und Seen. Teil 2. Brücken, Skyllis – Zeitschrift für Unterwasserarchäologie 2, 46–57.
Wilke, G. 2000a: Brücken und Brückenbau im östlichen Mitteleuropa um 1000, in: Wieczorek, A. – Hinz, H. M. (Hrsg.), Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Handbuch zur Austellung in Budapest, Krakau, Berlin, Mannheim, Prag und Bratislava. Band 1, 142–145. Stuttgart.
Wilke, G. 2000b: Der Große Plöner See. Slawische Besiedlung am Großen Plöner See (Norddeutschland) im Lichte der Unterwasserarchäologie, Skyllis – Zeitschrift für Unterwasserarchäologie 3, 126–135.
Wilke, G. 2003: Uwagi o zróżnicowaniu konstrukcyjnym zachodniosłowiańskich mostów, Archaeologia historica Polona 13, 185–206.
Zavřel, J. 2001: Geologie, morfologie a osídlování malostranské kotliny, in: Mediaevalia archaeologica 3, 7–27. Praha.
Žemlička, J. 2002: Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti. Praha.

The most ancient bridge over the Vltava river and medieval bridge buildings in central Europe

One of the intensely debated topics of earlier Bohemian history is the existence of a tenth-century bridge over the Vltava river. A passing reference to it is made in the Christianus legend text, describing the translation of St. Wenceslas's body from Stará-Boleslav to Prague in the night between the 3rd and the 4th March 935 [*recte* 938]. The author believes that Christianus might have seen an actual flood which demolished the bridge. This could have been an inundation which occurred early in the year 988, referred to in the original text of the ancient Hersfeld annals, now lost but known from many later copies.

The main theme of this paper is the probability of existence of a bridge in tenth-century Prague to which Christianus refers. This is likely to have been built of wood. If the arches of a stone bridge collapsed in a flood, it could not have been used for crossing the river, and neither contemporary western, nor eastern Slavs possessed the know-how necessary for building stone bridges. The author also contests a view expressed by earlier generations of scholars to the effect that this could have been a long footbridge. Written sources record the building of such wooden passages over waters by the Slavic tribes of Obodriti and Veleti-Lutici (Annales regni Francorum, Widukind, Adam of Bremen, Helmold, Ibrahim ibn Ya'qub), in Poland (Thietmar of Merseburg, Gallus Anonymus) and in Russia (Abu al-Hasan al-Mas' udi, Nestor's Chronicle, the law code "Pravda russkaya"). Vestiges of bridges by early medieval fortified sites came to light in archaeological excavations (the most important ones being those of Plön, Groß Raden, Behren-Lübchin, Teterow, and Fergitz in Germany, and Bobięcin by Miasto and Ostrów Lednicki in Poland). Such bridges served on shallow lakes, quiet second-order watercourses or in marshes. The Prague bridge must have looked different from these, as its construction would have been obliterated by the first high water or by ice floes carried by the river in the spring. Such a "Slavic" construction could, however, have characterized the very earliest bridge in Bohemia to which a reference is made in the written sources. In 966, Ibrahim ibn Ya'qub, an Arabic-speaking merchant and ambassador of the caliph of Andalusian Cordoba, reports that such a bridge followed beyond a forty-mile range of mountains and hardly passable roadways, that is, somewhere below the Erzgebirge, or Krušné hory. After an extensive discussion, this author adopts the meaning of Jan Klápště, casting doubt on the earlier localizations of this bridge to the site of Hněvín-Most (first referred to in Kosmas's chronicle in 1040) or to the Komořanské-jezero in NW Bohemia, as proposed by the earlier generations of German-speaking researchers. Even less probable are attemps to locate this bridge at a crossing of the Ohře (Eger) river by the sites of Hradec by Kadaň, or by the sites of Žatec or Budyně-nad-Ohří. The author refutes the last attempt by J. Čiháková, trying to find this bridge in marshes by the Lesser-Quarter suburban settlement of Prague, as this stands in flat contradiction to Ibrahim's text. The most likely site of the bridge may be sought somewhere in northwestern Bohemia, perhaps directly under the Nakléřov pass in the Krušné-hory mountains.The author goes on to describe written evidence for bridges in Bohemia prior to 1200. It goes without saying theat the Christianus legend will not answer the question of existence of the Prague bridge at the end of the tenth century, or even in 938. Some bridge must there have been, as the connection between both banks of the Vltava river, the left side of which hosted a large slave-market site, was vital; fords and ferries could have been threatened by floods and

thaws.This might have been the very same bridge which the Polish garrison used to leave Prague in 1004, as described by Kosmas the chronicler (with a wrong date of 1002) and confirmed by another chronicle writer, Thietmar of Merseburg, who notes that Soběslav, son of Slavník, a Bohemian *émigré*, was killed in action in the same event and at the same bridge. Refuting the meaning of some authors, locating this bridge at the ditch protecting the lower end of Prague Castle, the author adopts the solution proposed by the archaeologist J. Sláma. This wooden bridge of both the Christianus legend and the 1004 events might have been situated at the site of a Vltava-river crossing referred to in 1118 by Kosmas the chronicler in connection with a September flood. Kosmas does not recall that such a bridge would have been built in his lifetime – as he, with all probability, would have written –, and the bridge could thus be estimated to have been of earlier date. As to the location of this bridge, the author again refutes earlier opinions expressed by the urbanistic studies of D. Líbal, V. Píša or F. Kašička, lookig for its site at the place where the Mánes bridge is now situated, or in the prolongation of the axis of the Platnéřská street. A more likely alternative would be its location on the same spot where the so-called Judith bridge was situated since the last quarter of the 12th century. This is strongly supported by a recent archaeological discovery of a wood-built "highway" by the archaeologist J. Čiháková in the Lesser Quarter, at the intersection of the Mostecká and Josefská streets. This structure can be hardly anything else but a ramp allowing access to a bridge over the Vltava river. As against the present Mostecká street, the ancient communication is slightly out of axis, and the prolongation of its direction aims at a point where the Judith bridge shows a slight angle and where its wooden predecessor must be sought. This evidence is also important for the bridge's indirect dating. Dendrological investigation of this pine construction show that the earliest boards of this communication, dating to 828, 830 and 843, were used as secondary components of the latest timber structure. Of higher importance are the data of 894, 927 and 942, but not even the year 894 can be deemed a *terminus a quo* of the building, as the planks so dated were used for a second rebuilding of the road, are are again likely to be in secondary position. Yet, this communication certainly existed at the beginning of the tenth century, and could have been built under duke Spytihněv (before 890–905), or even earlier, during the Moravian interim rule of king Svatopluk. It existed in the times of duke Wenceslas (921–935) and of his brother Boleslav I (935–972).The same age may be assumed for the bridge of wood. This is likely to have crossed the Vltava river in 938, and might have collapsed under the impact of a flood of 988.

Finally, the author emits hypotheses concerning the bridge construction, likely to have been similar to that of bridges within the Empire, or of the abovementioned Mikulčice examples. Much as the Judith bridge, the structure must have been some 514 metres long. This would allow an assumption of 129 or 130 bridge pillars, situated 4–5 metres from one another, each pillar having been composed of 7 stakes of oakwood including supporting pieces. A calculation of the required materials will bring out the total of 903, or, alternatively, 721 stakes of oakwood, some 5 metres long (3 m below the water level and 2 m above it). The carrying construction would have been pegged into pillars, and on this the roadway would have been mounted. The quantity of the wood needed for building may be calculated according to archaeological observations from the Polish site of Ostrów Lednicki, with the result that some 3,000 to 3,500 grown tress, covering an area 10–12 hectares in extent, had to be felled for building the Prague bridge. The building itself could have lasted for several months.

If the author's hypothesis is correct, it will provide a new confirmation of the originality of the Christianus legend text, belonging to the tenth century where it is expressedly dated.

English by *Petr Charvát*

PhDr. Oldřich Kotyza
Oblastní muzeum v Litoměřicích
Mírové náměstí 171/40, 412 01 Litoměřice-město
muzeum.ltm@telecom.cz

JIŘÍ KOŠTA

NĚKOLIK POZNÁMEK K CHRONOLOGII POHŘEBIŠTĚ U VI. KOSTELA V MIKULČICÍCH
Notes on the chronology of the cemetery by the Sixth church of Mikulčice

Mikulčice – Velká Morava – raný středověk – pohřebiště – chronologie
Mikulčice – Great Moravia – early Middle Ages – cemeteries – chronology

Hřbitov u dvouapsidové rotundy na podhradí velkomoravského centra v Mikulčicích patří k zásadním komponentám raně středověké mikulčické aglomerace. Autor v příspěvku polemizuje s autory dosavadních zpracování pohřebiště a reviduje jimi nastíněný chronologický model jeho vývoje. Intenzivně se věnuje především otázce počátku pohřbívání a tím pádem i problematice vzniku kostelní stavby. Dále se vyjadřuje k možnostem chronologického členění souborů z hrobových celků i k otázce datování posledního horizontu kontinuálního pohřbívání, který nejspíše souhlasí se závěrem sakrálního využití kostela. Článek konečně významně přispívá k problematice vývoje ostruh s ploténkami v průběhu 9. století, jejichž periodizace se stává hlavní oporou předložených závěrů.

The cemetery by the double-apse round church in the suburb of the Mikulčice walled centre belongs to the key components of the early medieval settlement agglomeration of Mikulčice. Criticizing the hitherto available assessments of the cemetery, the author suggests adjustments to the present-day chronological model of its development. The chief topic adressed is the question of the beginnings of burial activities, involving naturally the dating of the church building. The other issues tackled here are the possibilities of chronological articulation of find sets from grave groups, as well as the question of the last horizon of continuous burial of the dead, likely to fall in with the extinction of the liturgical use of the church. The author focuses on the development sequence of spurs with plates over the ninth century. Their periodization consitute a base for the conclusions presented.

Takzvaná dvouapsidová rotunda, ležící na jihozápadním okraji polohy „Těšický les“ v podhradí velkomoravského centra v Mikulčicích (*Poláček – Marek 1995*, Abb. 3), patří bezesporu k nejzajímavějším a zároveň nejvíce diskutovaným stavbám staré Moravy (*Poulík 1963*; *Pošmourný 1971a*; *1971b*; *Vavřínek 1980*; *Klanica 1985*; *Misar 1998*). Snad právě díky překvapivé kresbě základových rýh, která otevřela široké diskusní pole o kořenech středoevropských centrál s kruhovou lodí, se dostalo přilehlému kostelnímu pohřebišti nebývalého štěstí: nedlouho po odkrytí stavby se spolu s malým hřbitovem u 7. kostela dočkalo publikace (*Poulík 1963*). Ačkoliv primárním cílem rozboru stratigrafické situace a hrobových nálezových celků bylo datování kostelní stavby, stala se Poulíkova práce až do konce 20. století zdaleka nejpodrobnějším a nejkvalitnějším (a nutno říci, že téměř jediným) pojednáním o pohřebištích v Mikulčicích. Naše znalosti o hřbitově u VI. kostela dále podstatně rozšířila nedávno publikovaná práce *N. Profantové* (*2003*, 7–209) a která zpřesnila a revidovala některé informace uvedené

v knize J. Poulíka, publikovala kompletní kresebnou dokumentaci nálezů i fotografickou dokumentaci terénních situací a provedla nový rozbor nálezů a topografickou analýzu pohřebiště. Přesto (a nebo možná právě proto), že je pohřebiště u VI. kostela jednoznačně nejlépe poznanou rozsáhlou sepulkrální komponentou na lokalitě, vzbuzují závěry obou badatelů stále řadu otázek. V této práci se zaměřím na otázky chronologické.

Pohřebiště, o němž budeme pojednávat, se rozkládalo kolem rotundy, která stála při břehu jednoho z ramen Moravy, naproti severovýchodní bráně do akropole mikulčického hradiště. Od brány vedl most přes rameno řeky ke komunikaci, probíhající podél severního okraje kostelního areálu, vymezeného původně palisádou (*obr. 1*). Stopy palisádového žlabu uzavíraly prostor z jihozápadní, severozápadní a severovýchodní strany. Nebyly zjištěny pouze na jihovýchodní straně areálu, kde pohřebiště končilo v přímé linii ve vzdálenosti přibližně 4 m od základů východní apsidy. Profánní stavby, které by právě v tomto prostoru mohly doprovázet kostelní architekturu, nebyly bohužel archeologickým výzkumem zjištěny. Severní část prostoru, vymezeného palisádou, byla v průběhu existence kostela zcela zaplněna pohřby a zřejmě někdy na sklonku velkomoravského období palisáda zanikla a byla převrstvena několika hroby. V povelkomoravském období v prostoru pohřebiště existovalo několik sídlištních objektů a ještě později, někdy v průběhu 11.–12. století, byly do destrukce kostelní stavby zahloubeny mladohradištní hroby (*Profantová 2003*, 75). N. Profantová započítala do pohřebiště 200 hrobových celků, mezi nimiž ale nalezneme i osm pohřbů mladohradištního stáří a hroby, vyhloubené za ohrazením kostela. Jejich příslušnost ke kostelnímu hřbitovu je nejistá a v případě hrobů 1477 a 1478, jejichž jámy byly vybudovány až za komunikací obíhající areál pohřebiště, tedy více než 7 m od severní hrany palisády, dokonce nepravděpodobná. Nesmíme zapomenout, že pohřby roztroušené v sídlištních areálech jsou v kultuře staré Moravy obvyklým jevem, Mikulčice nevyjímaje. I přesto je hřbitov u VI. kostela zdaleka největším mikulčickým kostelním pohřebním areálem mimo akropoli (srovnej *Poulík 1975*; *Klanica 1985*; *Poláček 2000*).

N. Profantová (*2003*, 88–92, 94) rozlišila na pohřebišti dva základní velkomoravské horizonty. Horizont VM1, jehož počátek je současný s vybudováním kostela, datuje mezi léta 830/835–855/860, následující horizont VM2, který měl trvat do roku 906/907, dále člení na subhorizont VM2a, zahrnující hroby stupně VM2 nepřekračující palisádu, a VM2b, do něhož náleží velkomoravské hroby porušu-

▸ **Obr. 1.** Plán vertikální stratigrafie pohřebiště u VI. kostela v Mikulčicích. Šedá: hroby porušující nebo pravděpodobně porušující žlab ohrazení; přeškrtnutí: hroby zahloubené do destrukční vrstvy kostela; zesílený obrys plný: hroby s kameny s maltou; zesílený obrys přerušovaný: hroby v superpozici mladší (sestaveno na základě *N. Profantové 2003*).

▸ **Fig. 1.** Plan of the vertical stratigraphy of the cemetery by the Sixth church of Mikulčice. Grey: graves cutting into, or probably cutting into, the foundation trench of the enclosure; deleted: graves sunk into the destruction layer of the church, outline emphasized by a thick line: graves with stones and mortar spillings; outline emphasized by a thick interrupted line: graves later in superposition (compiled according to *N. Profantová 2003*).

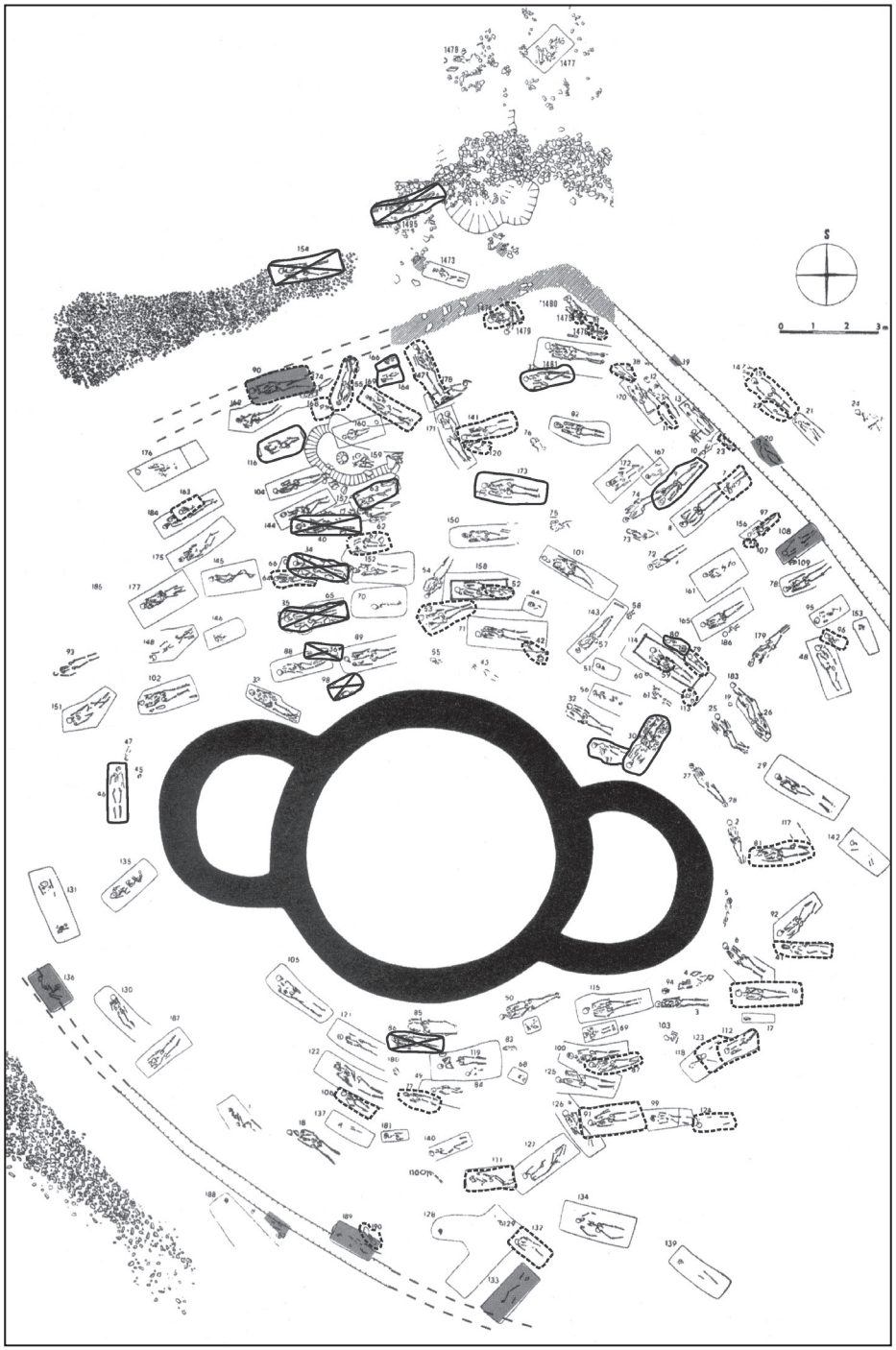
S
0 1 2 3 m

jící nebo překračující palisádu. Rozhraní mezi subhorizonty klade do let 880/890 (*Profantová 2003*, 88), na jiném místě „do doby po roku 890 (nejspíše až po smrti knížete Svatopluka 894)“ (*Profantová 2003*, 94). V rámci areálu uvnitř ohrazení vyčleňuje autorka posledního zpracování dokonce ještě subfázi VM2a2, která zahrnuje hroby, jež leží v superpozici nad jinými hroby z horizontu VM2 nebo obsahují kameny se zbytky malt, ale zároveň je překrývá destrukce kostela (*Profantová 2003*, 90–91).

Datování počátku pohřbívání u VI. kostela je kladeno *J. Poulíkem* (*1963*, 39–67) a *N. Profantovou* (*2003*, 88) shodně na rozhraní 1. a 2. třetiny 9. století. Pokusme se znovu posoudit některé skutečnosti, na jejichž základě autoři k tomuto datování dospěli. Do staršího horizontu pohřbívání (VM1) byly *N. Profantovou* (*2003*, 59–68, 88–92) vybrány hrobové celky na základě stratigrafické situace (v případě hrobů překrytých pohřbem datovatelným do velkomoravské fáze), dále pohřby s nálezy ostruh s páskovými rameny typu III podle D. Bialekové (*obr. 2*; *Bialeková 1977*) a hroby 50, 70 a 100 s nálezy honosných ostruh a garnitur řemení. Z velké části tak její závěry odpovídají závěrům *J. Poulíka* (*1963*, 39–56).

Páskové ostruhy nejsou příliš častým inventářem velkomoravských hrobů, pohřebiště u VI. kostela je se svými pěti nálezy párů ostruh (hr. 51, 56, 59, 70, 85; *obr. 4: A*; *5: A–D*) a jedním zlomkem v přemístěné poloze (hr. 185; *Profantová 2003*, obr. 73) výjimkou.[1] Bývají obvykle považovány za starší a částečně současné s ostruhami s ploténkami se třemi nýty, řazenými příčně k ramenům ostruhy (*obr. 2*; typ Bialeková IV, Hrubý IA). Na pohřebišti u šestého kostela však o jejich vztahu svědčí pouze jedna superpozice, v níž je hrob 114 s ostruhami typu IVA překryt hrobem 59 s ostruhami typu III.[2] Důkazem pro starší datování ostruh s ploténkami s jednou řadou nýtů příčnou k rameni by mohla být i skutečnost, že se vyskytují v pěti hrobech situovaných bezprostředně při zdech dvouapsidové rotundy (hr. 32, 43, 50, 105, lze sem zařadit i hrob 121), zatímco páskové ostruhy ležely přímo u kostela jen v hrobě 85 (viz *Profantová 2003*, obr. 12; symboly pro ostruhy s páskami a ploténkami jsou přehozeny!). Na hřbitově u II. kostela na akropoli v Mikulčicích byly páskové ostruhy rozlišeny pouze v hrobě 282, nacházejícím se v interiéru severovýchodního přístavku (*obr. 5: G*). *J. Poulík* (*1957*, 328–329) původně interpretoval přístavek jako sakristii a hrob 282 považoval za starší, avšak související již se stavbou A II. kostela. Vzhledem k tomu, že všechny tři hroby (282, 283, 285) nalezené pod přístavkem respektují jeho vnitřní stěny, lze je považovat za mladší (*Schulze-Dörrlamm 1995*, 565–571; *Kavánová 2001*, 218). Analogii k takovým mauzoleárním přístavkům můžeme sledovat v Uherském Hradišti-Sadech (*Galuška 1996*,

[1] *D. Bialeková* (*1977*, 128) považuje bronzové ostruhy z mikulčických hrobů 44 u II. a 50 u IV. kostela za přechodné varianty mezi typem IIIB a IVA, protože sice mají na ramenech nezdobenou a zúženou plošku pro upevnění řemene, ale jejich ramena nejsou páskovitá. Právě vzhledem k masivnosti ramen (jistě je nemůžeme označit termínem „páskové“) a díky jednoznačně typologicky zařaditelnému tvaru plotének je v této práci řadím k typu IVA.

[2] *N. Profantová* (*2003*, 59) si této superpozice všímá, považuje ji za důkaz delšího období souběžného výskytu obou typů ostruh, který dokládá rovněž společným výskytem v depotech (*Bartošková 1986*, obr. 13: D).

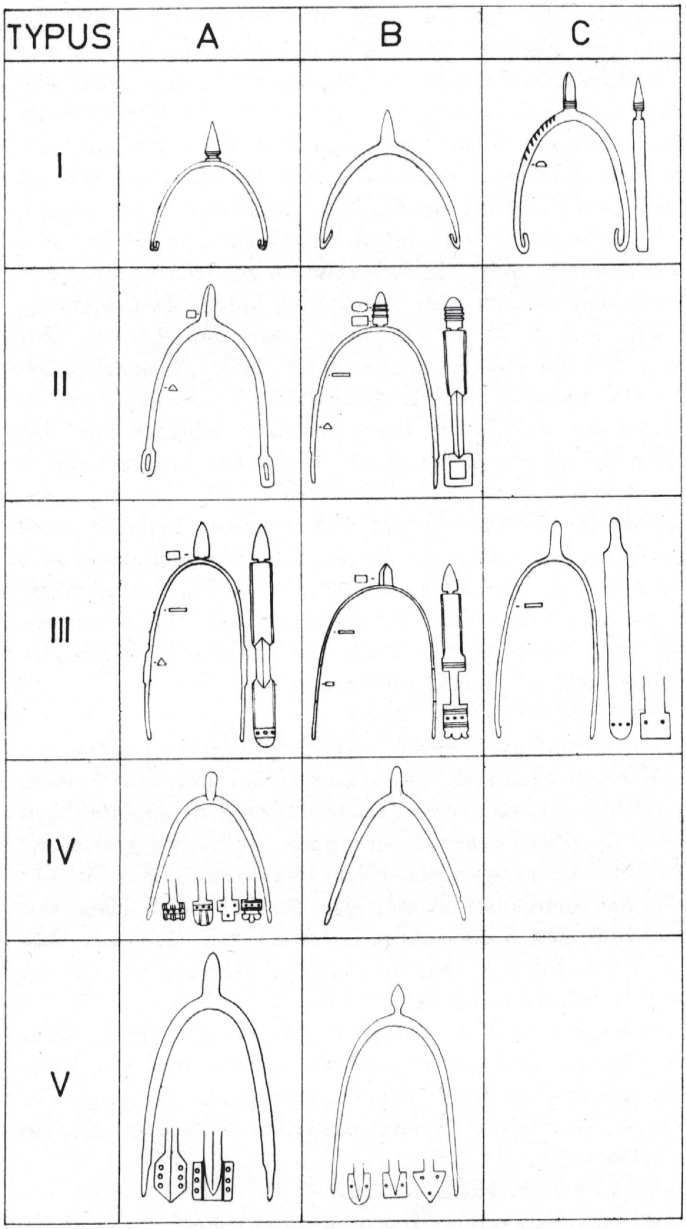

Obr. 2. Typologie ostruh podle *D. Bialekové* (*1977*, 106). Ostruhy typu IIIC odpovídají Hrubého typu III, typ IV Hrubého typu IA, typ VA Hrubého typu IB a typ IIIC Hrubého typu II (*Hrubý 1955*, 182–190).
Fig. 2. Typology of spurs after *D. Bialeková* (*1977*, 106). Spurs of type IIIC correspond to Vilém Hrubý's type III, type IV = Vilém Hrubý's type IA, type VA = Vilém Hrubý's type IB, type IIIC = Vilém Hrubý's type II (*Hrubý 1955*, 182–190).

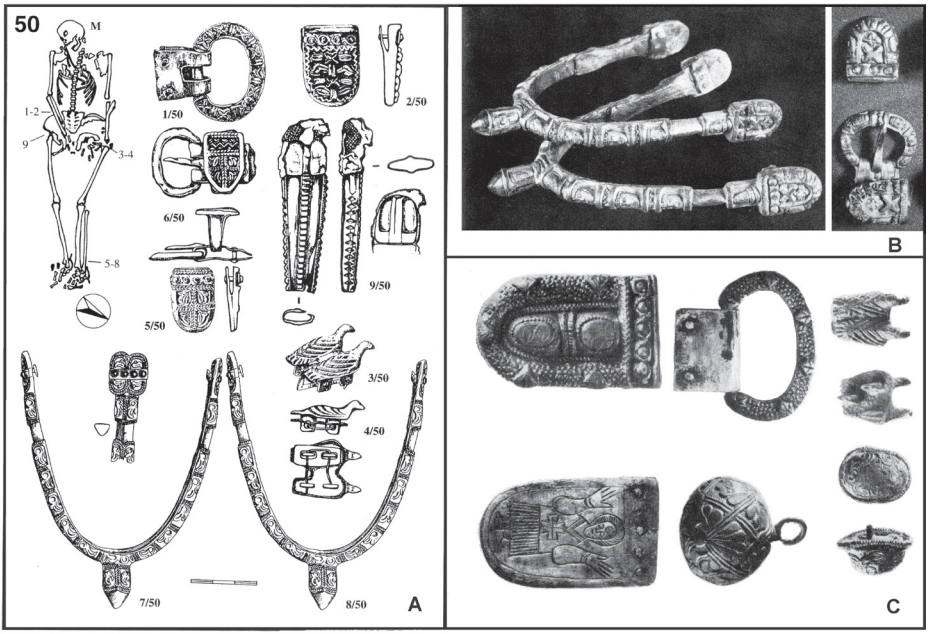

Obr. 3. Nálezy z Mikulčic. **A** pohřebiště u VI. kostela, hrob 50 (*Profantová 2003*, obr. 36); **B** pohřebiště u II. kostela, hrob 44: bronzové ostruhy, nákončí a přezka (*Poulík 1975*, tab. 34); **C** pohřebiště u II. kostela, hrob 100: opasková garnitura a gombík (*Poulík 1975*, tab. 38).
Fig. 3. Finds from Mikulčice. **A** cemetery by the Sixth church, grave 50 (*Profantová 2003*, fig. 36); **B** cemetery by the Second church, grave 44, bronze spurs, belt chape and belt clasp (*Poulík 1975*, Pl. 34); **C** cemetery by the Second church, grave 100, a set of belt fittings and a „gombík" spherical button (*Poulík 1975*, Pl. 38).

65–70), v Pohansku u Břeclavi[3] a snad i v nejasně zachované pohřební komoře při XII. kostelu v Mikulčicích (*Kavánová 2001*, 218; *2003*, 260–281). Datování páskových ostruh tedy souvisí s datováním přístavku, který porušil hroby 38 a 279, dávané do souvislosti s mladší fází II. kostela, a musel tak být vybudován až na sklonku 9. nebo začátku 10. století. V celém mladším horizontu pohřebiště u II. kostela se přitom nalezlo větší množství ostruh typu IA dle Hrubého, které byly jistě v řadě případů uloženy do země dříve, než ostruhy v přístavku. Na kostelním pohřebišti v Pohansku u Břeclavi byly páskové ostruhy nalezeny pouze v hrobě 142 (*obr. 5: E*; *Kalousek 1971*, 94). Rozrušený pohřeb, situovaný do prostoru mezi žlaby ohrazení mladšího a staršího dvorce západně od kostela, nebyl v žádném vertikálně stratigrafickém vztahu k jinému hrobu a k jeho datování nepomůže ani poměrně chudá dochovaná výbava. Vzhledem k tomu, že doba funkce pohřebiště pravděpodobně odpovídá až 2. pol. 9. století a že hrob 142

[3] Oproti původním interpretacím terénní situace (*Kalousek 1971*, 152) je dnes přijímáno, že byl mrtvý z hrobu 258 pochován do jižního přístavku kostela v Pohansku u Břeclavi (*Dostál 1993*; *Galuška – Poláček 2006*, 140).

zřejmě nepatřil k hrobům úplně nejstaršího horizontu, můžeme tento hrob klást až za polovinu 9. věku. Nález zlomku páskové ostruhy v sídlištní situaci na sever od dvorce naše datování nijak neupřesní (*Dostál 1975*, 194, obr. 18: 20). Ve Starém Městě-Na Valách nebyly mikulčickým exemplářům podobné páskové ostruhy (typu IIIA nebo IIIB dle Bialekové) rozlišeny (*Hrubý 1955*, 182–190). Dodejme jen, že páskové ostruhy s neztenčenou středovou partií ramen (typ IIIC D. Bialekové, V. Hrubým řazené do chronologicky nejmladší skupiny III; *Bialeková 1977*, 106; *Hrubý 1955*, 188–190) ležely v hrobě 210/49, situovaném na jih od kostela, tedy podle horizontální stratigrafie na mladší straně pohřebiště, a porušujícím hrob 277/49 s mečem s dvojdílnou hlavicí a krátkou příčkou (*Hrubý 1955*, 188–190). Pohřeb 210/49 jistě nepatřil k nejstaršímu horizontu hrobů v jižní části staroměstské nekropole. Ostruhy ze staroměstského hrobu 86/51 (*Hrubý 1955*, 189–190, 502, tab. 76), náležející také pravděpodobně typu IIIC D. Bialekové, nemůžeme na základě stratigrafické situace lépe časově ukotvit. Byla u nich nalezena moravská bradatice s krátkými ostny, která umožňuje zařazení spíše do střední nebo mladší fáze velkomoravské kultury, indicií k relativně staršímu datování by zase mohla být relativně velká hloubka hrobové jámy (*Chorvátová 2004*, 225).

Z představeného rozboru vyplývá, že páskové ostruhy nemůžeme označit za starší než ostruhy s řadou nýtů příčnou k rameni. Jsou současné, možná se dokonce začaly vyskytovat později. Jak však datovat ostruhy s jednou řadou nýtků řazené k typu IA dle V. Hrubého a IV dle D. Bialekové? V odborné literatuře byly dlouhou dobu považovány za velmi staré, vývojově paralelní s ostruhami se dvěma řadami nýtků na ploténce, souběžnými s ramenem (typ Hrubý IB a některé varianty typu II, Bialeková VA), dokonce měly být i starší než většina jejich forem (*Bialeková 1977*). Vertikální i horizontální stratigrafie pohřebišť nám ale předkládá zcela jiný obraz. Ostruhy se dvěma řadami nýtků se vyskytují v bojovnických hrobech starovelkomoravského charakteru, obsahujících starokarolinské meče s dvojdílnými hlavicemi a krátkými příčkami a situovaných vždy v nejstarších horizontech pohřebišť (Staré Město-Na Valách: hr. 116/51, 223/51, s ním souvisí i starobylý hrob 224/51; Mikulčice: hr. 90, 265;[4] *Hrubý 1955*, 163–168, 186–188; *Poulík 1957*, 271–274, 280–282; *Košta 2004*, 28–33, 71–81; *2005*, 158–162). S ostruhami stejného typu se setkáváme i u stratigraficky starších hrobů s meči Petersenova typu X (např. hr. 438 na pohřebišti u mikulčické baziliky, ležící v řadě pohřbů situovaných pravděpodobně podél komunikace, která přicházela k chrámu ze severu; *Košta 2004*, 43–46, 78; *2005*, 168–170), některé hroby s mečem typu X (Staré Město-Na Valách, hr. 190/50; Mikulčice, hr. 805; *Hrubý 1955*, 167, 184; *Košta 2004*, 58–61, 80; *2005*, 178–179) však již doprovází ostruhy s ploténkou s jednou řadou nýtků příčných k rameni. Vertikální stratigrafií je nastíněný vztah potvrzen například u superpozice hrobů 167/59 a 175/59 v interiéru západní části sadského

[4] Ploténky ostruh z hrobu 265 jsou v práci *M. Schulze-Dörrlamm* (*1995*, Abb. 14) překresleny s jedním nýtem po každé straně středového žebra. Podle mé dokumentace prováděné na třech ploténkách ostruh se podél žebra vytvořeného protažením ramene nacházely na každé straně s jistotou dva, zřejmě však tři nýty (*Košta 2004*, 31). Definitivně rozhodnout by mohlo rentgenové snímkování ostruh.

komplexu (*Galuška 1996*, 60), rovněž hrob 174 s mečem a ostruhami se dvěma podélnými řadami nýtů patří ke staršímu horizontu pohřbívání na kostelním pohřebišti v Pohansku u Břeclavi (*Kalousek 1971*, 111–114). Problematická je situace v případě hrobu 296 z Pohanska, vybaveného ostruhami stejného typu. Pohřeb je ve stratigrafickém vztahu ke žlabu palisády mladšího dvorce, přes nejasnost situace jej však lze interpretovat jako stratigraficky starší, související z vnějšku s ohrazením starší fáze dvorce.[5] K vnější straně palisády staršího dvorce přiléhá i další pohřeb se sledovaným typem ostruh, hrob 205. Horizontální stratigrafie pohřebiště ve Starém Městě-Na Valách jednoznačně potvrzuje starší pozici ostruh Hrubého typu 1B. Vyskytují se zde v severní, předkostelní části pohřebiště a u nejstarších hrobů kolem kostela (které bývají často datovány ještě před vznik kostelní stavby), zatímco ostruhy typu Hrubý 1A, resp. Bialeková IV nastupují u hrobů kolem kostela a pokračují dál na jih, do mladší části hřbitova (*Hrubý 1955*, 182–188). Přestože tedy V. Hrubý datoval ostruhy typu IA[6] do staršího a středního horizontu pohřebiště na základě absence malt v hrobech, můžeme o jejich výskytu uvažovat spíše až v horizontu středním, určitě v době, kdy se již nějakou dobu do hrobů ukládaly ostruhy typu IB. Precizním zhodnocením konkrétních vertikálně i horizontálně stratigrafických vztahů na pohřebišti ve Starém Městě-Na Valách dospěla ke shodným závěrům i *H. Chorvátová* (*2004*, 221–229). P. Kouřil označil jako dobu nejintenzivnějšího výskytu ostruh se dvěma řadami nýtků souběžných s ramenem, které ztotožňuje s typem Biskupija-Crkvina, 2. čtvrtinu 9. století (*Kouřil 2005*). Souhlasíme s ním při vědomí toho, že jejich výskyt s výrazně klesající četností přesahoval i do průběhu 2. pol. 9. věku (např. nálezy ve Slezsku; *Jaworski 2001*, 196–199; *2005*, 76–89, 271–275). Můžeme tedy konstatovat, že ostruhy s řadou nýtků příčnou k rameni jsou ve všech sledovatelných stratigrafických vztazích mladší než ostruhy se dvěma řadami nýtků souběžnými k rameni. Časovou následnost výskytu ostruh typu Hrubý 1A, resp. Bialeková IV po ostruhách typu Hrubý 1B, resp. Bialeková V potvrzuje v řadě případů i charakter doprovodné

[5] Podle dosavadních závěrů měl hrob 294 žlab porušovat, stejně jako všechny ostatní hroby nalezené ve stratigrafickém vztahu se žlabem (*Kalousek 1971*, 126–127, 168–169; *Dostál 1975*; *Kouřil 2005*). Hrobová jáma pohřbu 296 však byla hlubší než žlab palisády a z fotografické dokumentace není následnost uložení zřejmá (*Kalousek 1971*, tab. 12). Rozrušení sousedního hrobu 80, které mělo být údajně způsobeno výrazně mělčím hrobem 76, však ve skutečnosti plně respektuje průběh palisády takže se zdá, že ho porušila právě palisáda (*tamtéž*, obr. 80). Obdobně je tomu u rozrušených hrobů 78 a 274 (*tamtéž*, obr. 78, 274). Větší část skupiny hrobů situovaných na severovýchod od severního výběžku palisády staršího dvorce v Pohansku tak lze považovat za starší než mladší fáze dvorce. Taková interpretace odpovídá i horizontální stratigrafii terénní situace. Hrob 296 by pak patřil mezi nejstarší pohřby na lokalitě.

[6] Jde o vybranou kolekci šesti párů ostruh (*Hrubý 1955*, obr. 32) představujících pravděpodobně jen zlomek z celkového souboru ostruh s příčnou řadou nýtků na ploténce, které jsou zpravidla nejčastějším typem na velkomoravských pohřebištích.

▸ **Obr. 4.** Nálezy z pohřebiště u VI. kostela v Mikulčicích. **A** hrob 70 (*Profantová 2003*, obr. 41); **B** hrob 100 (*Profantová 2003*, obr. 49).

▸ **Fig. 4.** Finds from the cemetery by the Sixth church of Mikulčice. **A** grave 70 (*Profantová 2003*, fig. 41); **B** grave 100 (*Profantová 2003*, fig. 49).

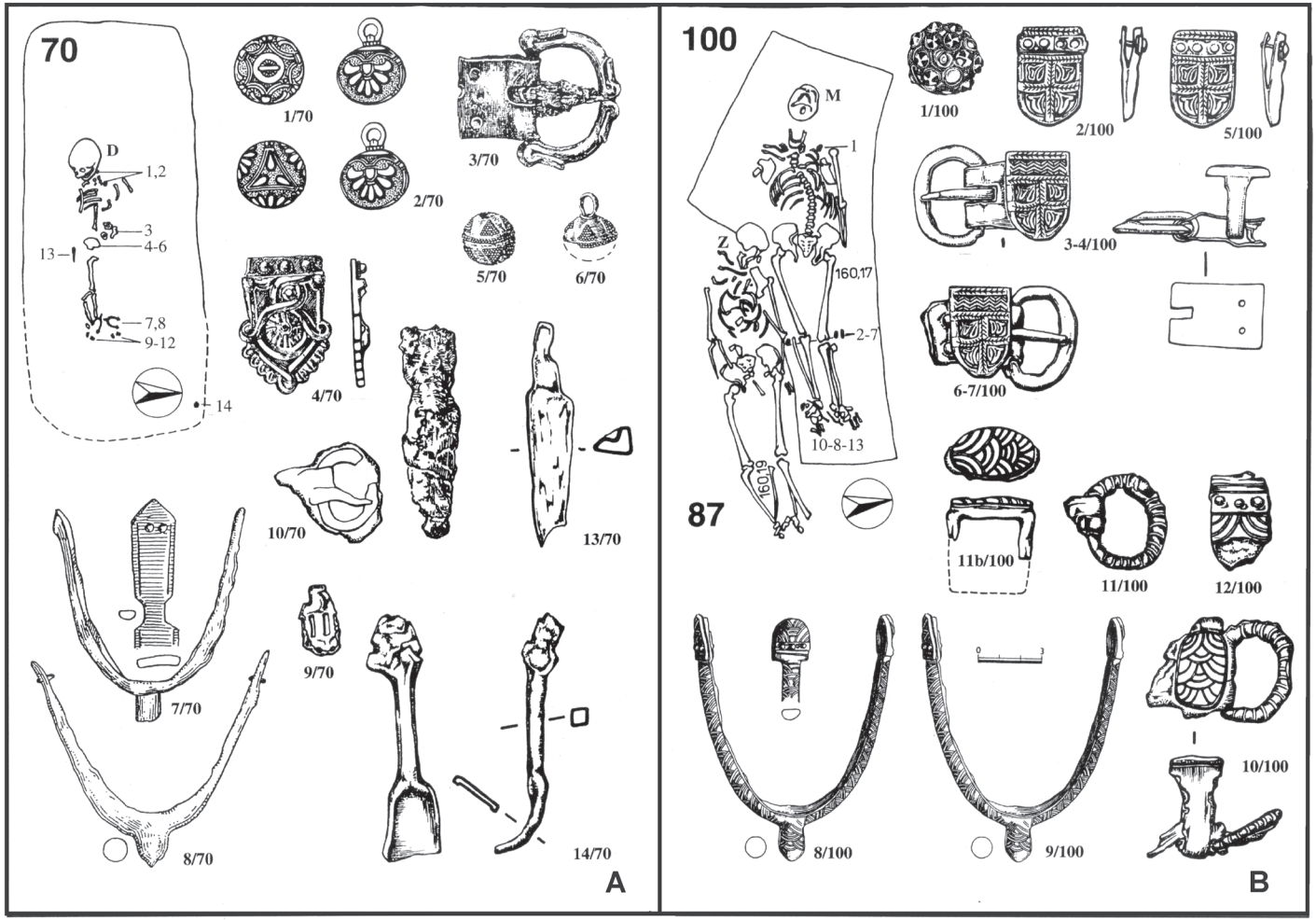
70
D
1,2
3
4-6
13
7,8
9-12
14
1/70
2/70
3/70
5/70
6/70
4/70
10/70
13/70
7/70
8/70
9/70
14/70
A
100
M
1
Z
160,17
2-7
10-8-13
160,9
87
1/100
2/100
5/100
3-4/100
6-7/100
11b/100
11/100
12/100
8/100
9/100
10/100
B

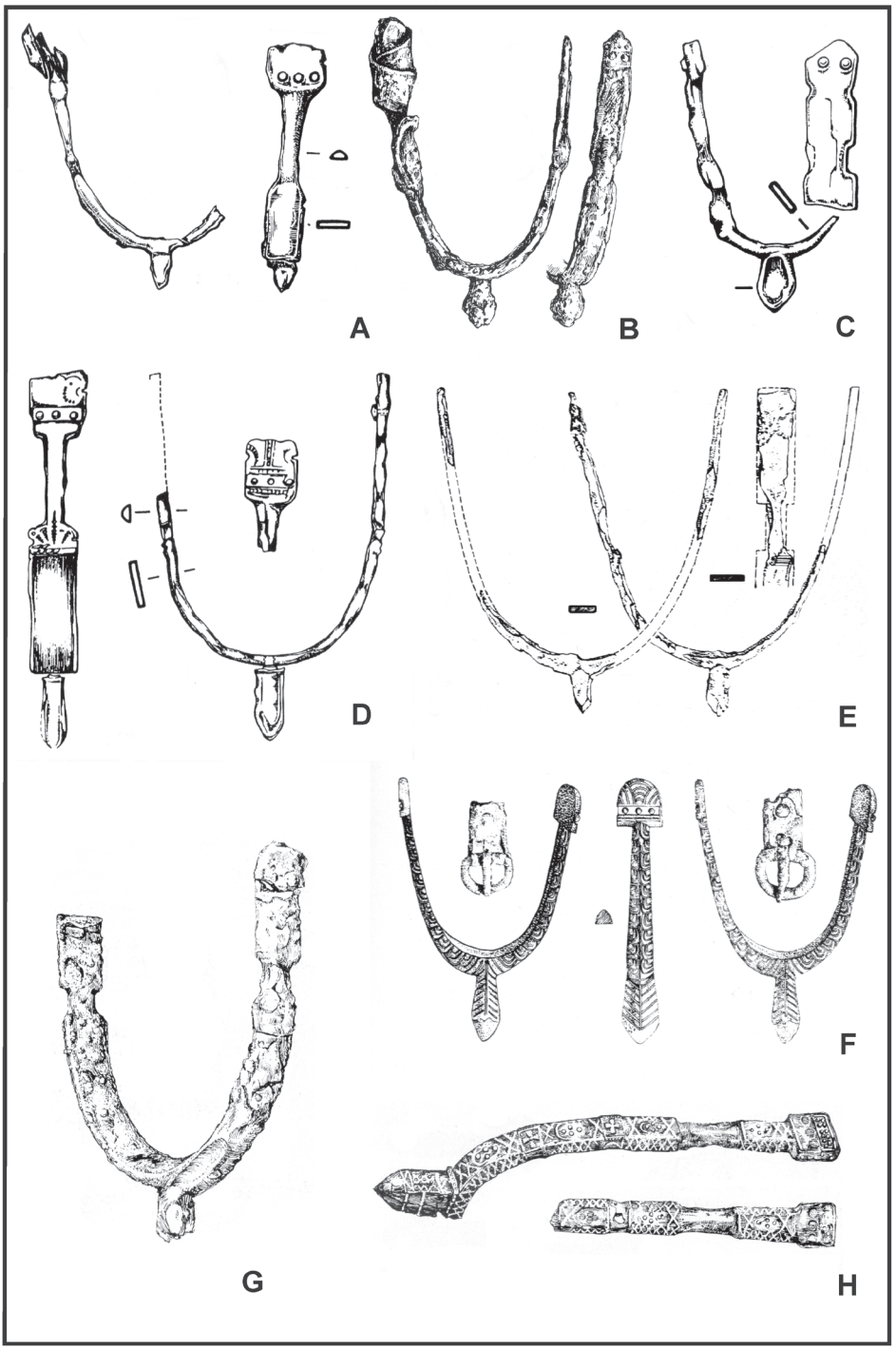
A
B
C
D
E
F
G
H

hrobové výbavy. Při absolutním datování můžeme klást výskyt ostruh s jednou řadou nýtků příčnou k rameni nejdříve do poloviny 9. století a především do průběhu 2. poloviny 9. až počátku 10. věku.[7]

Vzhledem ke vztahu k souborům s páskovými ostruhami i bronzovými a tausovanými ostruhami typu IA dle V. Hrubého je třeba ještě připomenout ostruhy z hrobu 232 u mikulčického II. kostela (*obr. 5: H*; *Poulík 1957*, 326, 349). Tyto ostruhy zdobené stříbrnou a měděnou tausií stojí konstrukčně někde mezi ostruhami typu III a IV dle Bialekové, ačkoliv k páskovým ostruhám nebyly nikdy kladeny (viz *obr. 5*), a byly datovány do 1. pol. 9. století (*Poulík 1957*, 326; *1975*, 63; *Bialeková 1999*, 115). Ačkoliv nálezová situace není z publikované literatury zcela jasná, překrýval hrob 232 hrobové jámy 275 a 276 a zřejmě patřil k mladší fázi pohřebiště, do níž jej datoval *J. Poulík* (*1957*). Ostruhy z hrobu 232 tak můžeme rovněž, stejně jako výše analyzované soubory obdobných ostruh, vztahovat až ke 2. polovině 9. věku.

Datování ostruh Hrubého typu 1A nám pomůže při podchycení souborů z hrobu 50 (ploténky mají neobvyklý tvar, ale polohou i počtem nýtků jednoznačně odpovídají typu 1A; o vztahu k ostruhám typu IIIB dle Bialekové viz pozn. 1) a z hrobu 100, které tento typ ostruh obsahovaly. V hrobě 50 u VI. mikulčického kostela byly nalezeny proslavené lité bronzové pozlacené ostruhy s garniturou řemení

[7] Na tomto místě je nutno upozornit na nesoulad mezi výsledky typologické analýzy ostruh z téměř výlučně sídlištních situací na hradišti v Pobedimi (*Bialeková 1977*, 144–151) s chronologií ostruh tak, jak vyplývá ze stratigrafie pohřebišť. Nejde přitom jen o celkové posunutí datování, ale i o „převrácené" časové zařazení typů ostruh (ostruhy typu Bialeková V – nebo minimálně VA – jsou starší, než ostruhy typu Bialeková III a IV; pro zařazení ostruh typu III a IV do 1. pol. 9. století nenacházíme v nálezových kontextech opory). Domnívám se, že řešení může být v přehodnocení absolutního datování zánikového horizontu hradiště v Pobedimi, opírajícího se o výskyt železných předmětů tzv. „blatnického" nebo „blatnicko-mikulčického" charakteru, Hrubého typologii ostruh a historický model zániku předvelkomoravských hradů po obsazení země Mojmírovci. Otázkou je, zda bychom nemohli zánik hradiště hledat někdy v průběhu 2. poloviny 9. století nebo na počátku 10. věku, potom by dominantní zastoupení ostruh typu IV. a poměrně výrazný výskyt ostruh typu III. odpovídal situaci na pohřebištích. Uvolnění řady souborů uměle stlačovaných do 1. třetiny 9. století (jde především o nálezy tzv. „blatnicko-mikulčického" charakteru) nebo naopak zúžení datace jiných skupin artefaktů (např. ostruh typu III a IV) by jednoznačně přispělo k lepšímu vysvětlení jevů a procesů, kterými procházela naddunajská společnost v 9. věku. K otázce datování zánikového horizontu Pobedimi se kriticky vyjadřuje i *H. Chorvátová* (*2004*, 228).

◂ **Obr. 5.** Ostruhy z velkomoravských pohřebišť. **A** Mikulčice, VI. kostel, hrob 51 (*Profantová 2003*, obr. 37); **B** Mikulčice, VI. kostel, hrob 56 (*Profantová 2003*, obr. 38); **C** Mikulčice, VI. kostel, hrob 59 (*Profantová 2003*, obr. 39); **D** Mikulčice, VI. kostel, hrob 86 (*Profantová 2003*, obr. 45); **E** Břeclav-Pohansko, pohřebiště u kostela, hrob 142 (*Kalousek 1971*, obr. 142); **F** Břeclav-Pohansko, pohřebiště u kostela, hrob 225 (*Kalousek 1971*, obr. 225); **G** Mikulčice, II. kostel, hrob 282 (*Poulík 1957*, obr. 102); **H** Mikulčice, II. kostel, hrob 232 (*Poulík 1957*, obr. 101).

◂ **Fig. 5.** Spurs from Great Moravian cemeteries. **A** Mikulčice, Sixth church, grave 51 (*Profantová 2003*, fig. 37); **B** Mikulčice, Sixth church, grave 56 (*Profantová 2003*, fig. 38); **C** Mikulčice, Sixth church, grave 59 (*Profantová 2003*, fig. 39); **D** Mikulčice, Sixth church, grave 86 (*Profantová 2003*, fig. 45); **E** Břeclav-Pohansko, church cemetery, grave 142 (*Kalousek 1971*, fig. 142); **F** Břeclav-Pohansko, church cemetery, grave 225 (*Kalousek 1971*, fig. 225); **G** Mikulčice, Second church, grave 282 (*Poulík 1957*, fig. 102); **H** Mikulčice, Second church, grave 232 (*Poulík 1957*, fig. 101).

a s opaskovou soupravou s ptačími záponkami (*obr. 3: A*; *Poulík 1963*, 39–47; *Profantová 2003*, 21–22, obr. 36). Opasková souprava i garnitura ostruh tvoří designově jeden celek. Výzdoba je tvořena technikou vrubořezu, vegetabilní ornamentika místy přechází do ornamentiky zvěrné. Srovnáváme-li výzdobu garnitury se západními analogiemi, dostáváme se opravdu někam na přelom 1. a 2. třetiny 9. století, kdy ve Franské říši splývala technika vrubořezu s vegetabilní, palmetovou výzdobou (*Schulze-Dörrlamm 1995*, 571–573). Ostruhy z hrobu 50 stejně jako shodně zdobená garnitura lýtkových řemenů z hrobu 100 u VI. kostela (*obr. 4: B*) a téměř shodná souprava ostruh z hrobu 44 u II. kostela v Mikulčicích (*obr. 3: B*) však s největší pravděpodobností pocházejí z jedné dílny a jejich původ je spolu se širokou skupinou dalších litých bronzových předmětů hledán v domácím prostředí (*Poulík 1963*, 39–46; *1985*, 27; *Bialeková 1980*; *Profantová 2003*, 61), kde mohl být vývoj výzdobných prvků inspirovaných západními předlohami opožděný. Bronzové pozlacené ostruhy z Mikulčic jsou často spojovány s ostruhami z Barlebenu a Welslebenu v Německu, datovanými zpravidla do 2. pol. 8. století (*Poulík 1975*, 62, tab. 36) nebo s masivní variantou ostruh z Chorvatska, datovaných do druhé fáze horizontu Biskupija-Crkvina, tedy do pokročilé 1. pol. 9. století („před rok 850“; *Vinski 1983*, 493; *Jelovina 1986*, 43, 54–56). S těmito ostruhami je skutečně spojuje použitý materiál a obdobně technicky provedená výzdoba periodicky se opakující na celém rameni nebo jeho části ve zřetelně oddělených segmentech. Základní rozdíly jsou však v konstrukci ostruh: zatímco německé nálezy jsou zakončeny očky a chorvatské ploténkami s podélnými řadami nýtů (u nichž jsme výše prokazovali těžiště výskytu před polovinou a kolem poloviny 9. věku), moravské mají ploténky s příčnou řadou nýtů. Německé a chorvatské ostruhy mají dále na krátké rovné bázi dlouze zahrocený bodec, mikulčické nálezy mají bodec krátce zahrocený analogicky k ostruhám typu IA podle Hrubého nebo IV podle Bialekové (v případě ostruh z hrobu 44 u II. kostela se báze směrem od ramene dokonce mírně rozšiřuje). Německé ostruhy nemají na ramenech ani charakteristický nezdobený pás. Tvar plotének i hrotu se tedy od všech zahraničních analogií zásadně liší. Jediná blízká analogie k ostruhám z hrobu 50 – výše zmíněné ostruhy z hrobu 44 u II. kostela v Mikulčicích (*obr. 3: B*) – byla nalezena v hrobu, který spadá do mladšího horizontu hřbitova a lze jej datovat do poslední čtvrtiny 9. nebo počátku 10. století. Zdá se, že výzdoba ostruh nemá stejnou datační validitu jako tvar plotének. To je ostatně patrné i na rozdílu mezi datováním německých a chorvatských nálezů. Přestože byly ostruhy do hrobu 44 vloženy opravované, nic nám nebrání hledat čas jejich výroby ve shodě s výše představeným datováním ostruh s řadou nýtků příčnou k rameni nejdříve v polovině 9. století. Shodným způsobem jako pohřeb 44 musíme na základě stratigrafie datovat i hrob 100 u II. kostela s honosnou opaskovou soupravou s ptáčkovými záponkami, který byl dokonce doprovázen velkými stříbrnými gombíky vztahovanými obvykle k závěru velkomoravského období (*obr. 3: C*; *Poulík 1957*; *Klanica 1985*; *Košta 2004*, 21–22). Nálezové kontexty honosných opaskových souprav z pohřebiště u mikulčické baziliky, z nichž alespoň některé byly rovněž vybaveny ptáčkovými záponkami, vypovídají také spíše o datování do mladé fáze pohřebiště (*Poulík 1975*, 73–79; *Poláček 2000*;

Košta 2004, 20–21). Konečně i hrob 13 u kostela v Pohansku s opaskovou soupravou s ptáčkovou záponkou je situován v okrajové části pohřebiště (*Kalousek 1971*, 33). U bohatých bojovnických hrobů se podobná honosná nákončí objevují vzácně a pokud ano, může to být v kontextu nejméně celých prvních dvou třetin 9. století (srovnej např. hr. 223/51 a 190/50 ve Starém Městě-Na Valách; *Hrubý 1955*, 197). Je zřejmé, že nemáme žádný důvod datovat výrobu honosných ostruh a s nimi spojených souprav řemení z hrobu 50 i lýtkových garnitur z hrobu 100 u dvouapsidové rotundy jinam, než do průběhu 2. poloviny 9. století.

Obdobná situace platí i u tausovaných ostruh s ploténkami s jednou řadou nýtků, položených příčně k rameni z hrobu 100 u dvouapsidové rotundy (*obr. 4: B*; *Profantová 2003*, 27–28). Téměř totožný pár ostruh, jak zmiňuje již *N. Profantová* (*2003*, 61), byl nalezen v dětském hrobě 225 na kostelním hřbitově v Pohansku u Břeclavi (*obr. 5: F*; *Kalousek 1971*, 133–135). Hrob 225 byl sice vyhlouben těsně při kostelní zdi, ale pravděpodobně porušil dětský hrob 208. Datování jeho uložení proto můžeme klást nejdříve do 3. čtvrtiny 9. století. Délka bodce ostruh, zmiňovaná *N. Profantovou* (*2003*, 61) jako důvod relativně mladšího data výroby ostruh z hrobu 225, není podle mého názoru předmětná. V hrobě 225 byly totiž uloženy dětské ostruhy, jež mají kratší ramena a proto mohou mít zdánlivě větší délku bodce. Jako další doklad datování do mladšího úseku velkomoravské kultury se nám jeví kontext se stříbrným gombíkem pokrytým granulovanými puklicemi. Podobné gombíky byly nalezeny například v hrobě 268 na pohřebišti na akropoli hradiště v Libici nad Cidlinou, datovaném až do 10. století (*Turek 1976*, 271–274; *Militký 2000*).

Konečně se dostáváme k poslednímu jmenovanému souboru. Hrob 70 (*obr. 4: A*; *Poulík 1963*, 47–49; *Profantová 2003*, 24, 71) obsahoval jako jediný ze zmiňovaných nálezových celků předmět, který skutečně můžeme datovat do 1. poloviny nebo snad i 1. třetiny 9. století. Jedná se o dvojici bronzových opaskových kování – nákončí a přezku. Především k nákončí vidíme analogii u páru nákončí lýtkových řemenů z hrobu 55 ve Staré Kouřimi (*Šolle 1959*; *Šolle 1966*, 73, 260). Hrob 55 patří ke starému horizontu kouřimského pohřebiště a vyznačuje se výskytem předmětů domácí výroby, na nichž se uplatnily formy, vycházející z nového franského životního stylu spolu s využitím „post-avarských" výrobních technologií. Můžeme jej klást hlouběji do první poloviny 9. století (*Šolle 1966*, 41, 73; *Profantová 2001*, 329–335). Posuzujeme-li však další předměty z výbavy pohřbu 70 u VI. kostela, pochopíme, že opasková souprava byla do hrobu vložena po delší době užívání. Drobné stříbrné pozlacené gombíky s tepanou palmetovou výzdobou nám situaci sice nevyjasní (podle dosavadních kritérií je můžeme datovat do doby minimálně od počátku 2. třetiny 9. století až do závěru velkomoravského období). Další pár drobných gombíků, tentokrát stříbrných s granulovanými trojúhelníčky, a především výše hodnocené páskové ostruhy, však datování hrobového celku posunují do 2. pol. 9. věku. Takové časové zařazení odpovídá závěrům *J. Poulíka* (*1963*, 47–49), který hrobový celek datoval až do poslední třetiny 9. století.

Za pozornost snad stojí ještě dva pohřby ze hřbitova u dvouapsidové rotundy, které byly k nejstaršímu horizontu vztahovány nejistě. Jedná se o hrob 151

s moravskou bradaticí, ležící na západním okraji pohřebiště (*Profantová 2003*, 33, obr. 64), a o hrob 160 s vědrem, který byl doprovázen stříbrnými hrozníčkovitými a zlatými košíčkovitými náušnicemi a malinovitým gombíkem s motivy granulovaných křížků na pukličkách (*Profantová 2003*, 34, obr. 67). Důvodem kladení do 2. třetiny 9. století byla premisa o úbytku výskytu nádob a zbraní v mladovelkomoravských hrobech. K tomuto jevu v Mikulčicích skutečně docházelo a pohřebiště u IV., VI., VII., VIII., X., XII., nebo mladší fáze II. kostela jsou toho jednoznačným důkazem (*Klanica 1985*; *Košta 2004*, 19–25). Redukci hrobových přídavků si však nesmíme představovat jako jednorázový proces, který nepřipouští žádné výjimky. Právě skutečnost, že se na pohřebišti při dvouapsidové rotundě mezi 22 hroby s ostruhami nenašel ani jeden se zbraní a sekyru obsahoval jen jinak poměrně chudě vybavený hrob v okrajové poloze, je jednoznačným svědectvím o pokročilém stupni redukce přídavků a zároveň indicií pro relativně mladší datování počátku pohřbívání u VI. kostela než například u starší fáze II. kostela nebo u baziliky.

Mladší datování počátku pohřebiště potvrzuje i další skutečnost: úplná absence ostruh typu Biskupija-Crkvina s dvěma řadami nýtů na ploténce (*Kouřil 2005*).[8] O těchto ostruhách, svázaných často s bojovnickými hroby z 2. čtvrtiny nebo nejpozději z počátku 2. poloviny 9. století, již bylo výše pojednáno.

V následném shrnutí se vyvarujeme členění na úzké chronologické sekvence, vymezené absolutními daty. Domníváme se, že vlastní dobu aktivního užívání jednotlivých prvků hmotné kultury nelze striktně ohraničit, to ostatně známe i z mnoha příkladů v současné kultuře. Spíše můžeme vymezit dobu nástupu užívání, největší obliby a postupného mizení ze živé kultury. Připočteme-li další nepřesnosti, vznikající nedostatkem opor pro absolutní datování vymezených relativně chronologických sekvencí, nemůžeme uvažovat o datování užším, než je polovina, třetina, nebo ve zvláště příhodných případech čtvrtina století. V těchto mezích se pohybují i naše závěry.

Shrneme-li uvedené skutečnosti, můžeme posunout počátek pohřebiště při dvouapsidové rotundě mezi začátek 2. poloviny 9. století a období kolem přelomu 2. a 3. třetiny téhož věku. Zároveň je zřejmé, že po stránce odlišnosti materiální náplně se zcela stírá rozdíl mezi horizonty VM1 a VM2a (lze je nadále využívat jen jako soubory stratigraficky starších a mladších hrobů) a zároveň zaniká subhorizont VM2a2. Hrobové celky tohoto subhorizontu, které obsahovaly kameny s maltou, můžeme zařadit do stratigrafického stupně VM2b. Byly však bohužel bez datovatelné výbavy – železná přezka (hr. 9), hliněná kulička (hr. 63) a dokonce ani skleněný gombík (hr. 166) datování do velkomoravského či těsně

[8] O přiřazení k tomuto typu uvažovala *N. Profantová* (*2003*, 59–62, 119, 139) u dětských ostruh z hrobů 43 a 121, u nichž se na ploténce v rýze příčné k rameni objevují jen dva nýty. Ostruhy patří celkovým vzhledem i profilací ramen jednoznačně k typu IV D. Bialekové a IA V. Hrubého, jejich drobné ploténky mají jen zjednodušenou konstrukci. Nebyly totiž vyrobeny k jízdě na koni, ale toliko k vyjádření společenského statusu dítěte. Jiným způsobem neúčelně konstruované ploténky popsal již L. Galuška u dětského hrobu 166/59 z interiéru západní části sakrálního komplexu v Sadech u Uherského Hradiště (*Galuška 1996*, 61).

povelkomoravského období nijak neupřesní (*Profantová 2003*, 90, obr. 68). Vazba hrobů, které ležely vně ohrazení kostelního areálu, k pohřebišti je nejasná. Mohly být zahloubeny před zánikem ohrazení (které většinou respektují více než kostelní západo-východní orientaci), nebo mohou naopak spadat až do povelkomoravské fáze. Některé z nich (1477, 1478) pravděpodobně se VI. kostelem vůbec nesouvisely. Do horizontu VM2b můžeme rámcově zařadit i zánik palisády. S jistotou do něj však spadají jen ty hroby porušující palisádu, které zároveň obsahují materiál datovatelný do velkomoravského období (hr. 108, 189, 190 a možná i 90). Dále musíme přijmout fakt, že počátek výskytu hrobů s kameny s maltou a porušení palisádového žlabu jsou dvě události, které spolu vzájemně nesouvisejí a spojuje je pouze to, že proběhly někdy na konci velkomoravského období. Jakýkoliv pokus o jejich pevnější časové ukotvení je podle mého názoru zavádějící. Konečně musíme pochybovat o datování zániku kostelního hřbitova přesně do let 906/907 (*Profantová 2003*, 88, 94). Sama autorka této periodizace totiž například připouští, že nádoba z hrobu 188 je datovatelná do průběhu celé 1. pol. 10. století a nevylučuje datování hrobového celku do doby po prvním desetiletí 10. století (*Profantová 2003*, 55–56).

Chronologické členění pohřebiště bohužel blíže neupřesní ani rozbor superpozic jednotlivých hrobových celků s úžeji datovatelnou výbavou (popisy a dokumentace hrobů viz *Profantová 2003*). Kromě superpozice hrobových celků 59 a 114 s ostruhami, o nichž jsme se již zmiňovali, se totiž datovatelný inventář objevuje vždy pouze v jednom ze superponovaných pohřbů.[9] Počet takových superpozic se blíží ke dvou desítkám. Časová prodleva mezi uložením staršího a mladšího hrobu může být v jednotlivých případech značně rozdílná. Pohřby malých dětí, jaké byly nalezeny nad hrobem 71 nebo 114, mohly být do země uloženy krátce po pochování jedinců ve starších pohřbech. To samé platí i pro hroby záměrně přiložené k jiným pohřbům (např. hr. 106 a 122; 163 a 184). Relativně delší časové odstupy můžeme snad hledat v případě překrytí hrobových jam dvou odlišně orientovaných pohřbů (např. hr. 6 a 16) nebo u superpozic, v nichž lze podle míry rozrušení dříve pohřbených jedinců předpokládat, že jejich měkké tkáně byly v době kopání jámy mladšího hrobu již rozložené (např. hr. 118 a 123). Ani zde však nemáme byť jen přibližnou představu o době trvání prodlevy mezi vyhloubením staršího a mladšího hrobu. V některých případech, kdy mělo dojít pouze k překrytí hrobových jam, nelze konečně superpozici hrobů ani jednoznačně potvrdit.

Jestliže tedy nejsme na základě superpozic schopni rozčlenit nálezový inventář velkomoravské fáze pohřebiště na několik horizontů, můžeme hovořit alespoň o určitých tendencích jeho vývoje. Mezi hroby stratigraficky mladšími je výrazně vyšší procento pohřbů bez výbavy nebo s výbavou nedatovatelnou (např. pouze nožík). Hroby se zlatými šperky (hr. 6, 118, 126, 152, 183) jsou ve všech případech nejstarší, překryté jedním či dvěma pohřby. Stratigraficky starší byl i dětský hrob 1479 se stříbrnými náušnicemi (se šesti košíčky a se čtyřmi bubínky) a s po-

[9] Druhý případ superpozice hrobů s ostruhami (hr. 144 a 157), zmiňovaný *B. Kavánovou* (*1976*, 31, 76) byl rozborem *N. Profantové* (*2003*, 34) vyloučen.

zlaceným gombíkem s rostlinnou výzdobou, ležící na severním okraji pohřebiště, při žlabu obvodového ohrazení. Jeho hrobová jáma byla překryta jedincem, pochovaným na boku ve skrčené poloze (hr. 1474). Pozlacené ozdoby doprovázely zlaté i stříbrné šperky, samostatně byly však nalézány v kontextu stratigraficky starších (hr. 178) i mladších hrobů (hr. 42, 190). Výrazně mladé uložení lze přisoudit hrobu 190, který porušil hrobovou jámu pohřbu 189, jenž sám překrýval žlab ohrazení hřbitova. Konečně hroby s ostruhami typu 1A dle D. Bialekové nacházíme ve starších (hr. 114, 122, 157) a vzácněji i mladších stratigrafických kontextech. Dětský hrob 64 s ostruhami typu 1A porušil hrobovou jámu dětského pohřbu 66 a sám byl překryt povelkomoravským hrobem 34, zahloubeným již do destrukce kostela. Vztah hrobů 64 a 66 však nevylučuje velmi krátký interval mezi pochováním obou jedinců. V hrobovém celku 90, který překrýval pohřby 162 a 174 a zřejmě překročil i žlab vymezující areál pohřebiště, byla nalezena pouze jedna ploténka ostruhy, ta se však do hrobu pravděpodobně dostala druhotně.

Konec pohřbívání u dvouapsidové rotundy se můžeme pokusit stanovit pouze hypoteticky: Vzhledem k mnohem vyššímu zastoupení zlatých šperků oproti pohřebišti u II. kostela na akropoli a absenci stříbrných tepaných gombíků velkých rozměrů lze předpokládat, že hlavní etapa rozvoje hřbitova u VI. kostela proběhla někdy uprostřed 2. poloviny 9. století. Na sklonku 9. a počátku 10. století došlo k zeslabení intenzity pohřbů a k jejich chudnutí – do této doby je snad možné klást i výskyt prvních hrobů, využívajících kameny s maltou z chátrajícího kostela. K těmto procesům mohlo dojít vlivem válečných kampaní vedených Franky a Maďary, které se obnovily po delším období míru na začátku 90. let 9. století. Konec pohřbívání ve velkomoravské fázi, tj. fázi před destrukcí kostela, nelze omezit historickým mezníkem pádu Velké Moravy. Vzhledem k absenci náušnic s očkem a esovitých záušnic v hrobech překrytých destrukcí kostela mohlo pohřbívání na lokalitě sporadicky pokračovat do konce 1. třetiny 10. věku. Naše závěry bohužel omezuje skutečnost, že nejmladší hrobové celky nalezené pod destrukcí kostela, tedy hrobové celky s kameny s maltou, jsou většinou bez výbavy, nebo obsahují blíže nedatovatelný materiál. Závěrečný horizont hrobů s kameny s maltou zároveň vypovídá o tom, že bylo pohřbívání ukončeno v době chátrání kostelní stavby, takže lze předpokládat, že sakrální funkce kostela nepřetrvala velkomoravskou fázi pohřbívání, nelze dokonce vyloučit, že skončila ještě o něco dříve.

Z analýzy hrobových přídavků v kontextu s nálezovými celky a terénní situací lze vyvodit následující závěry:

1. Vznik pohřebiště a tím pádem i stavbu VI. kostela lze datovat do počátku 2. poloviny až přelomu 2. a 3. třetiny 9. století. Toto určení se odlišuje od datování N. Profantové, která počátky pohřebiště klade k letům 830/835.
2. V materiálové náplni jednotlivých hrobových celků nelze vyčlenit žádné horizonty v rámci velkomoravské fáze. O nich lze uvažovat jen na základě stratigrafie.
3. K překrytí žlabu palisády vymezující kostelní areál došlo ještě ve velkomoravském období a to zřejmě v pozdní fázi vývoje pohřebiště.

4. Pohřbívání při kostelu doznívalo v době chátrání kostelní stavby. K tomu mohlo dojít již před historickým pádem Velké Moravy.
5. Konec velkomoravského horizontu nelze striktně datovat historickým zánikem velké Moravy, pohřbívání mohlo doznívat hlouběji do 10. století, zřejmě však ne déle než do konce 1. třetiny.
6. K ukončení sakrální funkce kostela došlo zřejmě současně s koncem pohřbívání nebo krátce před ním.

Literatura

Bartošková, A. 1986: Slovanské depoty železných předmětů v Československu. Praha.

Bialeková, D. 1977: Sporen von slavischen Fundplätzen in Pobedim, Slovenská archeológia 25, 103–160.

Bialeková, D. 1980: Odraz franských vplyvov v kultúre Slovanov (K otázke datovania blatnicko-mikulčického horizontu), in: IV. medzinárodný kongres slovanskej archeológie – Sofia 1980, 28–35. Nitra.

Bialeková, D. 1999: K motívu gréckeho kríža na ostrohách z Bašoviec a Nitry, in: Avenarius, A. – Ševčíková, Z. (eds.), Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty (Zborník k životnému jubileu Tatiany Štefanovičovej), 109–123. Bratislava.

Dostál, B. 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.

Dostál, B. 1992: K rekonstrukci velkomoravského kostela na Pohansku, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university E 37, 73–88.

Galuška, L. 1996: Uherské hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše Velkomoravské. Brno.

Galuška, L. – Poláček, L. 2006: Církevní architektura v centrální oblasti velkomoravského státu, in: Sommer, P. (ed.), České země v raném středověku, 92–153. Praha.

Hrubý, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách". Praha.

Chorvátová, H. 2004: K relatívnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na valách. Acta Historica Nesoliensia 7, 199–236.

Jaworski, K. 2001: Elemente der großmährischen Kultur in der Burgwällen Südniederschlesiens, in: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (eds.), Velká Morava mezi Východem a Západem, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17, 185–208. Brno.

Jaworski, K. 2005: Grody w Sudetach (VIII–X w.). Wrocław.

Jelovina, D. 1986: Mačevi i ostruge. Karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih archeologiških spomenika – Schwerter und Sporen. Karolingischer Denkmäler im Museum kroatischer archäologischer Denkmäler. Split.

Kalousek, F. 1971: Břeclav-Pohansko 1. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.

Kavánová, B. 1976: Slovanské ostruhy na území Československa, Studie Archeologického ústavu AV ČR Brno 4. Praha.

Kavánová, B. 2001: Kostel č. 12 v Mikulčicích, in: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (eds.), Velká Morava mezi Východem a Západem, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17, 185–208. Brno.

Kavánová, B. 2003: Mikulčice – pohřebiště v okolí 12. kostela, in: Kavánová, B. – Profantová, N.: Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 22, 211–413. Brno.

Klanica, Z. 1985: Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech, in: Poulík, J. – Chropovský, B. (eds.), Velká Morava a počátky československé státnosti, 107–139. Praha – Bratislava.

Košta, J. 2004: Výpověď souboru raně středověkých mečů ze staromoravského centra v Mikulčicích. Diplomová práce, FF UK.
Košta, J. 2005: Kollektion frühmittelalterlicher Schwerter aus dem großmährischen Zentrum in Mikulčice, in: Kouřil, P. (Hrsg.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, 157–191. Brno.
Kouřil, P. 2005: Frümittelalterliche Kriegergräber mit Flügellanzen und Sporen des Typs Biskupija-Crkvina auf mährischen Nekropolen, in: Kouřil, P. (Hrsg.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, 67–99. Brno.
Militký, J. 2000: Grab der „Fürstin von Libice", in: Wieczorek, A. – Hinz, H.-M., (Hrsg.), Europas Mitte um 1000, Katalog, 299–302. Stuttgart.
Misar, M. 1998: Wandmalereireste aus Mikulčice, in: Poláček, L. (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice 3, 9–149. Brno.
Poláček, L. 2000: Mikulčice – průvodce, svazek 1. Terénní výzkum v Mikulčicích. Brno.
Poláček, L. – Marek, O. 1995: Die Grabungen in Mikulčice 1954–1992. Geschichte, Grabungsmethoden und Dokumentation, in: Daim, F. – Poláček, L. – Staňa, Č. – Tejral, J. (Hrsg.), Studien zum Burgwall von Mikulčice 1, 13–82. Brno.
Pošmourný, J. 1971a: Památky velkomoravské architektury v oblasti Starého Města a Uh. Hradiště, in: Z dějin Slovanů na území ČSSR, 112–124. Uherské Hradiště.
Pošmourný, J. 1971b: Svatováclavská rotunda na Pražském hradě ve světle rotund velkomoravských, Památky archeologické 62, 457–487.
Poulík, J. 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy" u Mikulčic I. Zpráva za r. 1954–1956, Památky archeologické 48, 241–374.
Poulík, J. 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
Poulík, J. 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
Poulík, J. 1985: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě, in: Poulík, J. – Chropovský, B. (eds.), Velká Morava a počátky československé státnosti, 9–80. Praha – Bratislava.
Profantová, N. 2001: K průniku prvků franského životního stylu do Čech 9. století (na základě poznatků archeologie). In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (ed.), Velká Morava mezi východem a západem, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17, 327–328. Brno.
Profantová, N. 2003: Mikulčice – pohřebiště u 6. kostela: Pokus o chronologické a sociální zhodnocení, in: Kavánová, B. – Profantová, N., Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 22, 7–209. Brno.
Schulze-Dörrlam, M. 1995: Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 40, 557–619.
Šolle, M. 1959: Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi, Památky archeologické 50, 353–507.
Šolle, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
Turek, R. 1976: Libice. Pohřebiště na vnitřním hradisku, Sborník Národního Muzea, řada A – Historie 30, 249–316.
Vavřínek, V. 1980: Nálezy velkomoravské církevní architektury jako historický pramen, in: Slované 6.–10. století, Sborník referátů ze symposia Břeclav-Pohansko 1978, 277–288. Brno.
Vinski, Z. 1983: Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 30, 465–501.

Notes on the chronology of the cemetery by the Sixth church of Mikulčice

The double-apse round church situated in the suburb of the Mikulčice walled centre belongs to the most interesting, and, at the same time, most intensely discussed, buildings of Great Moravia. In view of this, the cemetery surrounding this shrine was published and even re-published. Yet, the conclusions of both students do raise questions. This paper focuses on the issues of chronology. This cemetery, numbering some two hundred graves, once accompanied a round church standing by one of the watercourses of the Morava river, just opposite the northeastern gate of the central precinct of the Mikulčice walled centre. A bridge spanned the river course between the gate and a communication, running along the northern edge of the church area, which was once delimited by a palisade. The traces of the palisade trench enclosed the area from three sides. They were missing only in the southeastern sector of the area, where the cemetery ended in a straight line at a distance some 4 metres from the foundations of the eastern apse. No traces of any profane buildings which could well have stood close to the church building were retrieved by the excavations. The northern segment of the area delimited by the palisade was completely infilled with graves laid down over the life-span of the church. At the end of the Great Moravian period, the palisade probably perished and its foundation was cut into by some graves. After the extinction of Great Moravia, the cemetery area was invaded by several settlement features. The very ruins of the church building accommodated some graves sunk into them over the Late Slavic period (11th–12th centuries A.D.).

It has been assumed up to now that the Sixth-church cemetery received its first interments at the turn between the first and the second third of the 9th century. However, the analysis of both horizontal- and the vertical-stratigraphy relations between metal-strip spurs and spurs with plates containing a single transversal file of rivets each, as well as of relations between such spur types and spurs of the Biskupija-Crkvina type, studied in the Mikulčice cemeteries and in other sites of Great Moravia, shows that the earliest date assignable to them is the beginning of the second half of 9th century. Spurs and strap sets found in graves 50 and 100 were also manufactured in the second half of 9th century. Though the belt-fitting set of grave 70 could fall into the first half of the 9th century, the rest of the grave group – metal-strip spurs, spherical buttons (*gombíky*) of silver with granulated decoration, and *repoussé* spherical buttons of gilt silver – all belong to the age after 850. A later date of the cemetery is implied by other features as well: its general character, and especially the very low frequencies of such finds as arms or vessels in graves, as well as the absence of spurs of the Biskupija-Crkvina type, most frequently dated into the second quarter, and the early third quarter, of the ninth century in Moravia.

The author submits the following conclusions:

1. The date of the origins of the cemetery, and thus also of the building of the double-apse round church, must be sought at the beginning of the second half, or possibly as far as the turn of the second and third third, of the ninth century.
2. No stratigraphical relations are discernible in the materials of the particular grave groups. Such relations can be documented only with resort to archaeological stratigraphy.
3. Late graves sunk into the trench of the palisade delimiting the cemetery area were laid down still within the Great Moravian period, obviously, in one of the late development phases of the cemetery.
4. Burial activities by the church were dying out as the structure slowly fell into disuse. This could have happened even prior to the historical fall of ancient Moravia.

5. The end of the Great Moravian horizon need not necessarily have been brought about by the historical fall of Great Moravia. Burial activities might have continued well into the tenth century.
6. The occurrence of mortar-stained stones in grave fillings in the final phase of large--scale burial activities points to the conclusion that the extinction of the liturgical use of the church occurred at the same time as the cessation of interments at this spot, or, at least, a short time before this moment.

English by *Petr Charvát*

Mgr. Jiří Košta
Národní Muzeum
Václavské náměstí, 115 79 Praha 1
jiri.kosta@seznam.cz

STUDIA MEDIAEVALIA PRAGENSIA 8

Redakční rada: prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.
doc. PhDr. Lubomír Košnar, CSc.
Prorektor-editor: prof. PhDr. Mojmír Horyna
Vědečtí redaktoři: prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.
prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.
Redakce: PhDr. Ivo Štefan, Ph.D.
Mgr. Ladislav Varadzin
Recenzovali: PhDr. Jiří Doležel
prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.
Obálku navrhl akad. sochař Antonín Kašpar
Graficky upravila Kateřina Řezáčová
Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1
Praha 2008
Sazba: Jaroslav Vlček
Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum
Vydání první. Náklad 250 výtisků
ISBN 978-80-246-1545-5
ISSN 0862-8017
Objednávky – Bestellungen: 1. Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum,
Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1
2. Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou
Celetná 20, 110 00 Praha 1
(také výměna – auch Bücheraustausch)
Telefon: 221 619 733
E-mail: renata.smidt@seznam.cz
3. Oddělení vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy,
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
edice@ff.cuni.cz

Distributed by edice@ff.cuni.cz

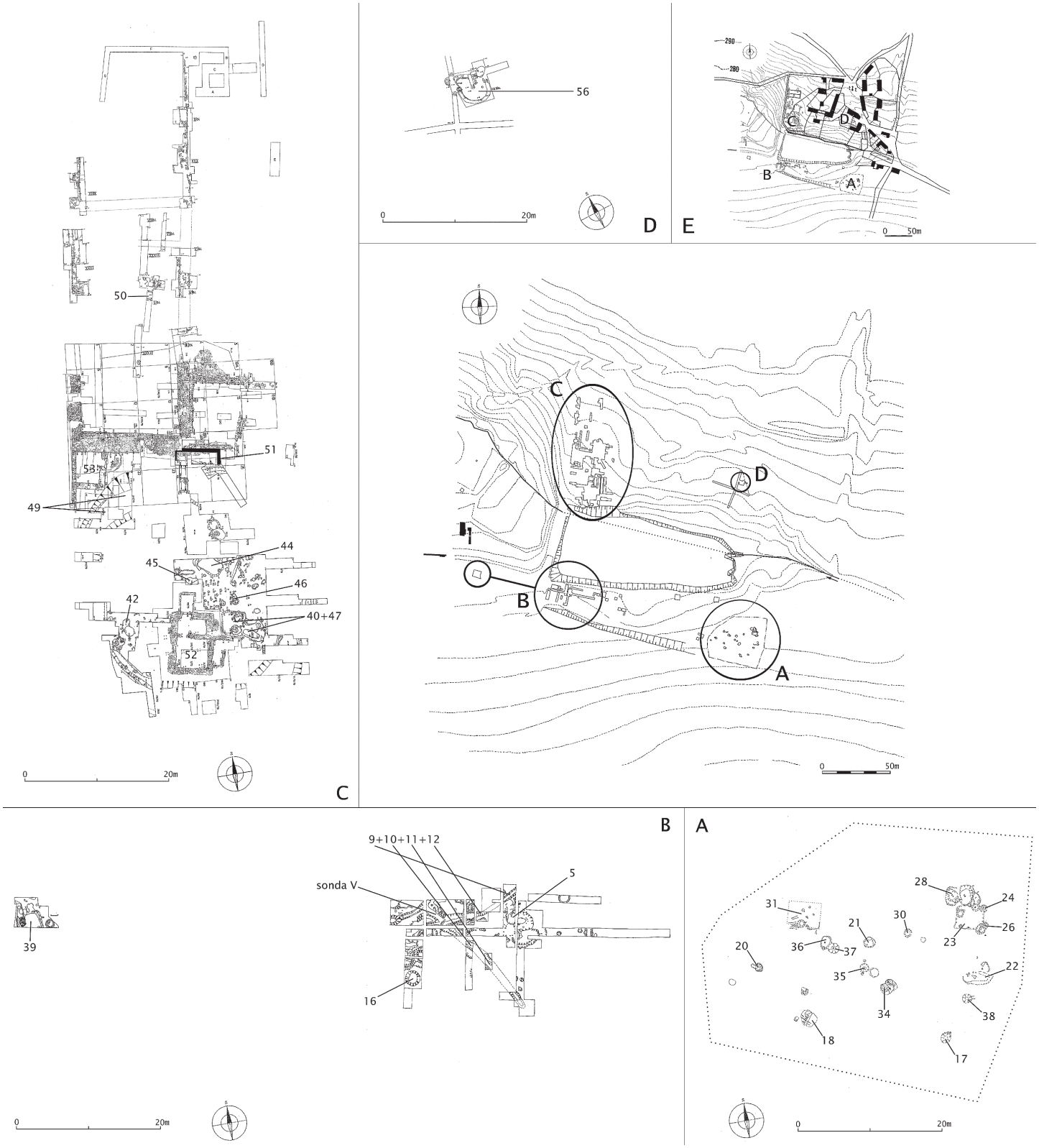

Příloha 1. Čimice. Celkový plán výzkumu. Uprostřed rozložení zkoumaných ploch. A, B, C, D – bližší pohled na jednotlivé plochy s čísly objektů. E –Zasazení výzkumu do zástavby Čimic podle stabilního katastru (okolo 1840).

Appendix 1. Čimice. Comprehensive plan of archaeological activities in the years 1974-1986. In the middle: layout of excavated areas. A, B, C, D – particular views of excavated areas with feature´s numbering. Letters and numbers corresponding with text. E – Spatial relation between excavated areas and build-up area of Čimice after cadastral map created around 1840.